TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE SOLUNDA OSMANLI TOPLUM YAPISI TARTIŞMALARI (1960-1980)

HALİL AKKURT
11701204

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ELÇİN MACAR

İSTANBUL
2017

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE SOLUNDA OSMANLI TOPLUM YAPISI TARTIŞMALARI (1960-1980)

HALİL AKKURT
11701204

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ELÇİN MACAR

İSTANBUL
2017

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE SOLUNDA OSMANLI TOPLUM YAPISI TARTIŞMALARI (1960-1980)

HALİL AKKURT
11701204

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 30 Mayıs 2017
Tezin Savunulduğu Tarih: 7 Temmuz 2017

Tez Oy birliği / ~~Oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan	Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı :	Prof. Dr.	Elçin Macar	
Jüri Üyeleri :	Prof. Dr.	Mehmet Hacısalihoğlu	
	Doç. Dr.	Mehmet Öznur Alkan	
	Yrd. Doç. Dr.	Fahriye Dinçer	
	Yrd. Doç. Dr.	Özlem Çaykent	

İSTANBUL
TEMMUZ 2017

ÖZ

TÜRKİYE SOLUNDA
OSMANLI TOPLUM YAPISI TARTIŞMALARI (1960-1980)
Halil Akkurt
Temmuz, 2017

Türkiye'de 1960'lı yıllarla birlikte kitlesellik kazanmaya başlayan solun önemli tartışma başlıklarından birisi Osmanlı toplum yapısının nasıl tanımlanacağı olmuştur. Daha çok feodalizm ve Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) gibi kavramlara başvurularak yürütülen bu tartışmalar, ilerleyen yıllarda farklı sosyal bilim alanlarından birçok araştırmacının çeşitli biçimlerde temas ettiği bir konu haline gelmiştir. Bu temaslarda genellikle sınırlı sayıda tartışmacıdan hareketle tartışmaların içeriğine dönük değerlendirmelerde bulunulmuştur. Tartışmaları var eden siyasi zemin ya gündeme getirilmemiş ya çok genel kimi ifadelerin ötesinde ortaya konulamamış ya da sadece bir kesitiyle ele alınmıştır. Bu çalışmada söz konusu tartışmaların solun siyasi tarihi içinde bütünlüklü olarak anlamlandırılmasına gayret edilmiştir. Bunun için, tartışmalar döneme ait sol süreli yayınlar, telif ve çeviri eserler başta olmak üzere anılar, hatıralar, akademik araştırmalar eşliğinde takip edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, 27 Mayıs'ın yarattığı atmosferde yürütülmeye başlanan tartışmaların beş evrede ele alınabileceği düşünülmüştür. Buna göre tartışmalar 1962-1965 yıllarında az gelişmişlik ve kalkınma; 1965-1967 yılları arasında Batı karşısında Doğu; 1967-1969 yılları arasında devrim stratejisi bağlamında öne çıkmıştır. 1969-1975 yılları solun tartışmalar açısından konumlarını sabitleştirdiği bir dönem olmuştur. 1975-1980 yıllarında Osmanlı toplum yapısı sol hareketler için bir değini konusu olmaktan pek öteye gidememiştir. Kimi katılımcılarının zaman zaman sahiplendikleri siyasi çizgiye göre pozisyonlarını revize ettiği bu tartışmalar 1980 sonrasında entelektüel ve akademik kaygılarla bir süre daha yürütüldüyse de sol hareketlerin gündeminden tamamen çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Tarih, Türkiye'de Sol, Türkiye'de Tarihyazımı, Asya Tipi Üretim Tarzı, Toplum Yapısı

ABSTRACT

DEBATES ON OTTOMAN SOCIAL STRUCTURE AMONG TURKEY'S LEFT (1960-1980)

Halil Akkurt

July, 2017

One of the important debates of the left, which started to gain massiveness in Turkey in the 1960s, was how to define the Ottoman social structure. In the following years, these debates which were conducted with reference to concepts such as feudalism and Asiatic mode of production (AMP), have become a topic that many researchers from different social science fields have come into contact with in various forms. In these contacts, a limited number of debaters were used to assess the content of the debates. The political ground that created the debates has not been brought to the agenda, either not revealed beyond some general expressions, or it was handled only in one section. In this study, it has been attempted to make the debates meaningful in the political history of the left. To achieve this aim, debates have been tried to be followed firstly by using left periodicals and other works which were published in the time of debates, and then memories, diaries, academic researches etc. In this frame, it is thought that debates that began to be conducted in the atmosphere created by May 27 can be dealt with in five phases. According to this, the debates held on in the context of underdevelopment and development in 1962-1965; East against West in 1965-1967 and revolutionary strategy in 1967-1969. 1969-1975 was a period in which the left movements fixed his positions in terms of the debates. In the years 1975-1980, the Ottoman social structure was far from being a topic of debates for the left movements. The debates that some of the participants revised their position from time to time, according to their political lines, has been completely out of the agenda of the leftist movements after 1980, although it has been carried out for a while with intellectual and academic concerns.

Keywords: Political History, Left in Turkey, Historiography in Turkey, Ottoman Social Structure, Asiatic Mode of Production (AMP)

ÖN SÖZ

Danışmanım Prof. Dr. Elçin Macar, sağlamış olduğu disiplinle ve yönlendirmeleriyle bu tezin tamamlanmasına büyük katkılar sağlamıştır. Kendisine çok teşekkür ederim. Tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu ve Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan; tezin tamamlanma sürecini sonuna kadar takip etmiş, sunmuş olduğum metinleri titizlikle irdelemiş ve değerli yönlendirmelerde bulunmuşlardır. Kendilerine ayrı ayrı çok teşekkür ederim. Yrd. Doç. Dr. Fahriye Dinçer, doktora döneminde verdiği derslerle bilimsel gelişimimize önemli katkılar sunmuş ve tez savunma jürisinde de yer alarak değerli önerilerde bulunmuştur. Diğer hocalarım gibi onun hakkını da bir teşekkürle ödemeyeceğimi biliyorum. Kendisine çok teşekkür ederim. Yrd. Doç. Dr. Özlem Çaykent, tez savunma jürisinde yer almış ve ufuk açıcı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bundan memnuniyetimi belirterek kendisine çok teşekkür ederim.

Doktora eğitimimin büyük bir bölümünde bu tez kapsamında Türk Tarih Kurumu'nun burs desteğini aldım. Kendilerine çok teşekkür ederim.

Tez konusunun seçimi ve tez yazım aşamalarında birçok değerli ismin fikirlerine başvurdum. Bana kıymetli vakitlerini ayıran Prof. Dr. Çağlar Keyder'e, Dr. Ali Erken'e, Mehmet Genç'e, Prof. Dr. Gökhan Atılgan'a, Prof. Dr. Korkut Boratav'a, Muzaffer Erdost'a, Prof. Dr. Mete Tunçay'a ayrı ayrı teşekkür ederim. Birçok kez bana kapısını açan; tezin taslağını okuyarak değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı'ya olan minnet borcumu burada özellikle ifade etmek isterim. Sağ olsun.

Tez yazım süreci boyunca İstanbul'daki ve Ankara'daki birçok kütüphaneden faydalandım. Türkiye Sosyal Araştırmalar Vakfı'ndan (TÜSTAV) Bülent Bey, birçok süreli yayına ulaşabilmem konusunda özel gayret gösterdi. Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nden Mustafa, Çağdaş, Engin ve Özgen çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemediler. Öte yandan Neslihan Erkan, kimi dokümanlarını benimle paylaştı. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Doktora eğitimi uzun soluklu bir süreç. Bu süreçte Prof. Dr. Muhammet Yelten'in ve Prof. Dr. Rıdvan Akın'ın desteklerini gördüm. Sağ olsunlar. Dr. Zafer Doğan ve Zafer Çınar çeşitli biçimlerde yanımda olduklarını hissettirdiler. Sağ olsunlar. Barış Akkurt, her zamanki gibi, sadece bir ağabey değil aynı zamanda bir dost olduğunu gösterdi. Tez metnini de okuyarak gerekli düzeltmelerin yapılmasını sağladı. Sağ olsun. Bedirhan ve Batuhan, daha rahat çalışabilmem için küçümsenmeyecek işler yaptılar. Sağ olsunlar.

İstanbul, Temmuz 2017 **Halil Akkurt**

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TEZ ONAY SAYFASI
ÖZ ... iii
ABSTRACT ... iv
ÖN SÖZ ... v
İÇİNDEKİLER ... vi
KISALTMALAR ... ix

1. GİRİŞ ... 1

2. TARİHSEL ARKA PLAN ... 11
2.1. Aydınlanma, Marksizm ve Tarih ... 12
2.2. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Tarih Yazıcılığı ... 22

3. KULUÇKA (1960-1962): 27 MAYIS MÜDAHALESİ VE 1961 ANAYASASI ... 45
3.1. 27 Mayıs Müdahalesi ve 1961 Anayasası ... 45
3.1.1. Müdahale'nin Nedenleri ... 45
3.1.2. Müdahale'nin Gerçekleştirilmesi ve Ertesindeki Gelişmeler ... 47
3.1.3. Kurucu Meclis'te "Sosyalist Eğilim" ve 1961 Anayasası'nın Hazırlanışı ... 48
3.1.4. Seçimlerin Yapılması ve Olağanlaşmaya Gidiş ... 51
3.2. 1960'larda Türkiye Solu ... 52
3.2.1. Yön-Devrim Hareketi ... 53
3.2.2. Türkiye İşçi Partisi ... 55

4. I. EVRE (1962-1965): AZ GELİŞMİŞLİK VE KALKINMACILIK ... 59
4.1. *Yön* ve Türkiye İşçi Partisi ... 61
4.1.1. Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Behice Boran – Cahit Tanyol Tartışması ... 70
4.1.2. Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye İşçi Partisi'ne Yönelik Tutumu Karşısında Behice Boran ... 74
4.2. Sosyalist Kültür Derneği'nin Kuruluşu ve Türkiye İşçi Partisi'nin Program Çalışmaları ... 77
4.2.1 Sosyalist Kültür Derneği ve "Barış İçinde Sınıfsız Bir Toplum Yaratma" Ülküsü ... 77
4.2.2. Türkiye İşçi Partisi Bilim ve Araştırma Bürosu'nun Çalışmalarından Türkiye İşçi Partisi Büyük Kongresi'ne ... 80
4.2.3. Türkiye İşçi Partisi Programı'nın Türkiye Tahlili ve "Türkiye Gerçekleri" ... 85
4.3. Kemal Tahir'in Sohbet Çevresi ve Asya Tipi Üretim Tarzı ... 91
4.4. Ahmet Hamdi Başar'ın *Barış Dünyası* ve "Kapıkulu Devleti" ... 95
4.5. Ara Çözümleme ... 99

5. II. EVRE (1965-1967): BATI KARŞISINDA DOĞU 105

5.1. "Sosyalizm ve İslamiyet Tartışmaları"nda Toplum Yapısı 108
5.2. "Köklerimize Dönüş" mü, "Marx'a Dönüş" mü? 123
5.3. Az Gelişmişlik ve Asya Tipi Üretim Tarzı İlişkisi Üzerine Görüşler 129
5.4. *Yön* Sayfalarında "Türkiye İşçi Partisi Tartışmaları" 136
5.5. Ara Çözümleme 151

6. III. EVRE (1967-1969): DEVRİM STRATEJİSİ 155

6.1. Sosyalist Yayınların İzinde 1967 Dönemeci 155
6.1.1. *Ant*'ın Çıkışı 156
6.1.2. *Yön*'ün Kapanış Süreci 158
6.1.3. Hikmet Kıvılcımlı ve *Sosyalist*'in İlk Yayın Dönemi 163
6.1.4. Millî Demokratik Devrim Hareketi'nin Müstakil Bir Yayın Organına Kavuşması: *Türk Solu* 167
6.2. Osmanlı Devleti'nin Asya Tipi Üretim Tarzı Açısından Ele Alınmaya Başlaması 168
6.2.1. Devrimci Gençlerin Düzenlediği Seminerler 170
6.2.2. Muhtelif Yayınlar 175
6.3. "Türkiye Sosyalizm(ler)i" ve Türkiye İşçi Partisi Üst Yönetimindeki Ayrılık Süreci 183
6.3.1. "Türkiye Sosyalizm(ler)i" 188
6.3.2. Türkiye İşçi Partisi Üst Yönetimindeki Ayrılık Süreci 205
6.4. "Düzen"li Yıllar 213
6.4.1. Doğan Avcıoğlu ve "Türkiye'nin Düzeni" 213
6.4.2. İdris Küçükömer ve "Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma" 222
6.4.3. "Düzen"lerin Tartışılması 234
6.4. Ara Çözümleme 244

7. IV. EVRE (1969-1975): KONUMLARIN SABİTLEŞMESİ 251

7.1. Devrim Stratejisinden *Devrim*'e Solun Parçalılığı 251
7.1.1. Tartışmaların Bir Muhasebesi Olarak "Osmanlı Toplum Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından" 251
7.1.2. Soldaki Durumun Bir Muhasebesi Olarak "Türkiye'de Soldaki Bölünmeler" 262
7.1.2.1. Türkiye İşçi Partisi Cephesinde Durum 263
7.1.2.1.1. "Doğulular" 263
7.1.2.1.2. *Ant* 265
7.1.2.1.3. *Emek* 266
7.1.2.1.4. *Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği* 268
7.1.2.2. "Türkiye'de Feodalizm" Meselesi ve Millî Demokratik Devrim Hareketi'nde Durum 269
7.1.2.3. *Devrim* 280
7.1.2.4. Hikmet Kıvılcımlı ve *Sosyalist*'in İkinci Yayın Dönemi 289
7.2. 12 Mart Muhtırası ve 12 Mart Dönemi Davalarında Osmanlı Toplum Yapısı 295
7.2.1. 12 Mart Muhtırası 295
7.2.2. 12 Mart Dönemi Davalarında Osmanlı Toplum Yapısı 297
7.2.2.1. Mihri Belli ve Arkadaşlarının Yargılanması 298
7.2.2.2. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu Davası 299

7.2.2.3. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi Davası 301
7.2.2.4. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu Davası 302
7.2.2.5. Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası 303
7.2.2.6. Türkiye İşçi Partisi Yöneticilerinin Yargılanması 303
7.2.2.7. Devrimci Doğu Kültür Ocakları Davası 304
7.3. *Türkiye Defteri*, "Sosyal Demokratlar" ve "Güçlü Devlet Geleneği" Tezi . 306
7.4. Ara Çözümleme 317

8. V. EVRE (1975-1980): DEĞİNİLER 324

8.1. Sol Siyasi Yapılar ve Osmanlı Toplum Yapısı Konusu 325
8.1.1. *Birikim* 326
8.1.2. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi 329
8.1.3. Vatan Partisi 332
8.1.4. Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi 334
8.1.5. Türkiye İşçi Partisi 338
8.1.6. Sosyalist Parti 339
8.1.7. Türkiye Emekçi Partisi 343
8.1.8. Türkiye Komünist Partisi 344
8.1.9. Kürt Siyasi Hareketi 347
8.1.9.1. *Özgürlük Yolu* 348
8.1.9.2. *Rızgari* 349
8.1.9.3. *Kava* 349
8.1.10. Devrimci Yol Hareketi 351
8.1.11. Kurtuluş Hareketi 352
8.1.12. Türkiye Komünist Emek Partisi 354
8.1.13. Türkiye Devrimci Kurtuluş Partisi 355
8.1.14. "Acilciler" 356
8.1.15. Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist 356
8.2. Osmanlı Toplum Yapısı Konusuna Akademik ve Entelektüel Katkılar 358
8.3. Ara Çözümleme 377

9. SONUÇ 383

KAYNAKÇA 388

ÖZ GEÇMİŞ 453

KISALTMALAR

AP : Adalet Partisi
ASD : Aydınlık: Sosyalist Dergi
ATÜT : Asya Tipi Üretim Tarzı
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
ÇP : Çalışanlar Partisi
DDKO : Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DEV-YOL : Devrimci Yol
DP : Demokrat Parti
FKF : Fikir Kulüpleri Federasyonu
MDD : Millî Demokratik Devrim
ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PDA : Proleter Devrimci Aydınlık
SD : Sosyalist Devrim
SKD : Sosyalist Kültür Derneği
SP : Sosyalist Parti
DEV-GENÇ : Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
TDKP : Türkiye Devrimci Kurtuluş Partisi
TEP : Türkiye Emekçi Partisi
THKO : Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C : Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİİKP : Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TİP : Türkiye İşçi Partisi
TKEP : Türkiye Komünist Emek Partisi
TKP (ML) : Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist
TKP : Türkiye Komünist Partisi
TSİP : Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
VP : Vatan Partisi

1. GİRİŞ

Türkiye'de sol, 1961 Anayasası'nın kabulünden sonra sınırları oldukça genişlemiş yasal bir çerçeve içinde hareket ederek görünür olmaya ve yaklaşık yarım asırlık bir tarihinden sonra kitlesellik kazanmaya başlamıştır. Bu gelişme ile birbirini besler bir biçimde aynı süreçte uluslararası Marksist yazın gerek doğrudan gerekse çevirilerle daha ulaşılabilir olmuş, sol bakış açısına sahip çeşitli telif eserler ortaya konmuş, çeşitli süreli yayınlar çıkarılmıştır. Öncesinde ortamı olmadığından gündeme ve belki akıllara bile gelemeyen birçok konu, dikkate değer ölçüde akademisyenin katılımıyla ama saf bir akademik veya entelektüel ilginin ötesinde, mevcut toplumsal yapıyı köklü bir dönüşüme uğratma amacına sahip bir siyasi konumlanış ekseninde tartışılmaya başlanmıştır.

Bu eksende tartışmalara yol açan, özellikle sosyolog ve iktisatçıların katılım gösterdiği, önemli konulardan birisi de Osmanlı toplum yapısının tanımlanması olmuştur. Katılımcılarının bazılarının söz konusu yapının özgünlüğüne vurgu yaptığı, daha çoğunun ise evrensel olduğu iddia edilebilen feodalite ve yaygın ele alınışında feodalitenin evrensel olmadığı varsayımına sahip olan Asya tipi üretim tarzı (ATÜT)[1] kavramlarına başvurduğu bu tartışmalar; bugüne kadar kimi açılardan ele alındıysa da tarihselliği içerisinde bütünlüklü bir biçimde incelenmemiştir.

Türkiye'de solun tarihine odaklanan yol gösterici çalışmaların bir kısmı bu tartışmaları kapsamına hiç almamıştır.[2] Tamamının temelleri 2000'li yıllarda atılmış

[1] İleride daha ayrıntılı ele alınacak olan bu terim Türkçede ilk "Asya tipi üretim biçimi" olarak karşılanmıştır. Bkz. Selâhattin Hilâv, "Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", **Eylem**, s. 13 (Mart 1965): 1-8. Sonrasında terim Sencer Divitçioğlu tarafından "Asya tipi üretim tarzı" olarak karşılanmıştır. Ancak Divitçioğlu "tip" ile "tarz"ın aynı anlama geldiğinden hareketle sonraki çalışmalarında terimi "Asya üretim tarzı" olarak karşılamayı tercih etmiştir. Açıklama için bkz. Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1967), 2, dipnot 6. Bunların dışında başka kullanım örnekleri mevcutsa da terimin karşılanmasında Divitçioğlu'nun ilk kullanımı daha yaygın bir kullanıma sahip olmuştur. Burada da bu yaygın kullanım tercih edilmiştir.

[2] Bkz. Ergun Aydınoğlu, **Türkiye Solu (1960-1980): "Bir Amneziğin Anıları"** (İstanbul: Versus Kitap, 2008); Ergun Aydınoğlu, **'Sol Hakkında Her Şey' mi? (**İstanbul: Versus Kitap, 2008); Artun Ünsal, **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 2002); Nebil Varuy, **Türkiye İşçi Partisi: Olaylar-Belgeler-Yorumlar (1961-1971)** (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010); Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**

bir kısım çalışma ise tartışmaları kısmen konu edinmiştir. 1960'lar solunun dünyaya, Türkiye'ye dair analizlerinin onların strateji seçimlerinde etkili olduğunu ama sonrasında gerçekleştirdikleri kimi analizleri stratejilerine göre şekillendirebildiklerini belirten ve çalışmasını strateji tartışmaları etrafında kuran Mustafa Şener,[3] Osmanlı toplum yapısı tartışmalarınının parçası olan kimi hususları ele alsa da tartışmalara özel bir yer ayırmamıştır.[4] Özgür Mutlu Ulus, 1960'lı yıllarda Türkiye'de sol ve ordu ilişkisini incelediği çalışmasında tartışmaların kimi boyutlarına çeşitli biçimlerde değinmiştir.[5] Gökhan Atılgan, Yön-Devrim Hareketi'ni;[6] Barış Ünlü, Mehmet Ali Aybar'ı[7] ele aldığı çalışmasında kapsamları ölçüsünde tartışmaların kimi noktalarını tarihsel süreç içindeki yerlerine oturtmuşlardır. Zafer Doğan, Mehmet Ali Aybar'ı ele aldığı çalışmasında savunulan pozisyonlar açısından bir sınıflandırma yaparak tartışmalara doğrudan yer ayırmış, tartışmalardaki kimi iddiaların eleştirisine de girişmiştir.[8] Atılgan, Behice Boran'ı ele aldığı bir diğer çalışmasında ise tartışmaların ilk ortaya çıkışını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuş ve dikkate değer tespitlerde bulunmuştur.[9]

Öte yandan bu tartışmaların konu edildiği çalışmalar sadece Türkiye'de solun tarihine odaklananlar değildir. Tanıl Bora, henüz yayınladığı Türkiye'deki siyasi ideolojileri kapsamına alan çalışmasında bu tartışmalara birkaç sayfa ayırmış;

(Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986); Haluk Yurtsever, **Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980** (İstanbul: Yordam Kitap, 2008).

[3] Mustafa Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP** (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 14. Şener, bu çalışmasını 2006 yılında tamamladığı doktora tezi üzerine inşa etmiştir.

[4] Şener'in tartışmaların parçası olan hususlara değindiği bazı örnekler için bkz. **age**, 126-129, 233. Şener, bu tartışmalara girmeyeceğini bir dipnotla belirttiği yerde tartışmaları kısaca strateji tartışmalarıyla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Bkz. **age**, 293-294, dipnot 75.

[5] Bkz. Özgür Mutlu Ulus, **Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 75, 80-85, 152, 168-179, 181-185, 196-202, 348-358. Ulus, bu çalışmasını 2007 yılında tamamladığı doktora tezi üzerine inşa etmiştir.

[6] Örneğin bkz. Gökhan Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 2. bs. (İstanbul: Yordam Yayınları, 2008); 136-150, 208. Atılgan, bu çalışmasını 2001 yılında tamamladığı yüksek lisans tezi üzerine inşa etmiştir.

[7] Bkz. Barış Ünlü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002); 210-241, 263-265. Ünlü, bu çalışmasını 2001 yılında tamamladığı yüksek lisans tezi üzerine inşa etmiştir.

[8] Bkz. Zafer Doğan, **Türkiyeli Bir Sosyalist: Mehmet Ali Aybar** (İstanbul: Belge Yayınları, 2005), 73-99. Doğan, bu çalışmasını 2004 yılında tamamladığı yüksek lisans tezi üzerine inşa etmiştir.

[9] Atılgan 1960'larda Türkiye üzerine yapılan çözümlemelerde özgücü, uyarlamacı ve aktarmacı olmak üzere üç eğilimin bulunduğunu tespitini yapmış; Türkiye'nin özgülüklerine tarihsel maddeciliğin bakış açısıyla baktığı ve tartıştığı savunusuyla Boran'ı dördüncü bir eğilimin temsilcisi olarak sunmuştur. Bkz. Gökhan Atılgan, **Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı**, 2. bs. (İstanbul: Yordam Kitap, 2009), 269-270. Boran'ın Osmanlı toplum yapısı tartışmalarını başlattığı süreci de bu tespitten sonra ele almıştır. Bkz. **age**, 271-274, 281-282, 286-305. Atılgan, bu çalışmasını 2007 yılında tamamladığı doktora tezi üzerine inşa etmiştir.

tartışmaların önemli bazı sorularına ve katılımcılarına değinmiştir.[10] Yücel Karadağ, tartışmaların katılımcılarından Selahattin Hilav'a adanmış 2006 tarihli bir kitapta tartışmalara ATÜT bağlamında ve birkaç isim üzerinden değinmiştir.[11] Tartışmaların yakın bir gözlemcisi ve bir parçası olan Murat Belge ise 2005 yılında Osmanlı'da kurumlar ve kültür üzerine hazırladığı kitabında, "Osmanlı tarihçiliğinin teorik sorunsalları" başlığıyla oluşturduğu ekte, tartışmalarla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Belge; Osmanlı toplum yapısı açısından öne sürülen feodalizm tezinin Stalinist ve Kemalist temellere sahip olduğu, ATÜT tezinin tek başına bu temelleri sarsabilecek bir niteliği olmasa da bu tezden ya da bu teze yakın bir noktadan hareket edenlerin ilerleyen yıllarda Osmanlı tarihçiliği açısından atılmış daha sağlıklı adımların yolunu açtığı vurgusunda bulunmuştur.[12]

Bu noktada, geçmişe ilişkin olduğu için asıl onları ilgilendireceği düşünülebilecek olan akademik tarihçilerin tarihin kuramla bir biçimde buluşturulduğu bu tartışmalara başlangıçta neredeyse hiçbir ilgi göstermemiş olduğu belirtilmelidir. Mehmet Genç'in 1986 yılında yaptığı bir konuşmada bu tartışmaları siyasal ve ideolojik kaygıların bir ürünü olarak tanımlayıp, tartışmacıların kuramsal bir sorun etrafında somut tarih araştırmalarına girişmemeleri veya ilham vermemeleri gerekçesiyle tartışmaların akademik tarihçiliğe bir katkısının olmadığını ima etmesi, belirtilen ilgisizliğe yönelik gerekçe konusunda fikir verici niteliktedir.[13] Bununla birlikte bu tartışmaların Türkiye'de akademik tarihçiliğin icra edilişine, tarihçilerin konu ve tarih seçimlerine etkide bulunduğu öne sürülmüştür. Bu iddianın tek kaynağı Belge'nin sözünü ettiğimiz değerlendirmesi de değildir.[14] İlhan Tekeli bu tartışmaları

[10] Bora; Sencer Divitçioğlu, Kemal Tahir, Baykan Sezer, Cahit Tanyol, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Doğan Avcıoğlu gibi isimlere değinmiştir. Bkz. Tanıl Bora, **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 600-608.

[11] Bkz. Yücel Karadağ, "Asya Tipi Üretim Tarzı Tartışmaları ve Marx", **Selâhattin Hilâv'a Saygı**, haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006): 119-125.

[12] Öte yandan Belge'nin Kemal Tahir'in ATÜT yaklaşımında Stalin'e yakın düşen bir yön bulduğunu da eklemek gerekmektedir. Bkz. Murat Belge, **Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 456-460.

[13] Bkz. Mehmet Genç, "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, der. Sevil Atauz (Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986): 443. Tartışmaların bir biçimde içinde yer almış olan İlber Ortaylı, kendisiyle 1990 yılında gerçekleştirilen bir söyleşide Genç'e yakın ifadelerde bulunmuştur. Ancak Ortaylı'nın ifadelerinden onun tartışmalardaki siyasi ve ideolojik kaygıların varlığını sorun olarak gördüğünü çıkarsamak mümkün değildir. Onun asıl olarak sorun gördüğü husus bu tartışmalarda tarihçiliğin bulunmamış olmasıdır. Ayrıca Ortaylı bir adım daha ileriye gidip tarihçilerin bu tartışmalara "nedense fazla ilgi göstermedi[klerinden]" de söz etmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, **Tarih Yazıcılık Üzerine**, 2. bs. (Ankara: Cedit Neşriyat, 2011), 98-100.

[14] Zafer Toprak'ın belirttiği gibi bu tartışmalarla birlikte popüler bir tarih bilincinin oluşmasından, tartışmaların popüler tarihçiliğin gelişimine katkısından söz edilebilir. Bkz. Zafer Toprak, "Türkiye'de

sosyal bilimlerin tarihe müdahalesi olarak tanımlamış;[15] Oktay Özel, 1970'lerden itibaren akademik tarihçiliğin özellikle 15. ve 16. yüzyıllar ile 19. yüzyıl Osmanlı tarihi üzerine yoğunlaşılmasının arka planında bu tartışmaların bulunduğunu ifade etmiştir.[16] Üstelik Özel'e göre aynı yıllarda Osmanlı tarihi ve tarihçiliğinin sosyo-ekonomik tarihçilik üzerinden dünya tarihi ve tarihçiliğine eklemlenme çabaları bu tartışmaların ürünü olmuştur.[17]

Buna benzer bir doğrultuda, Salih Özbaran Türkiye'deki tarihçiliğin kabuğunu kırmaya çalıştığı nadir örneklerden birisini sunmuş saydığından, bütün eksikliklerine rağmen bu tartışmaları akademik tarihçiliğe bir katkı olarak değerlendirmiştir.[18] Bu tartışmaları 1960'lı yıllarda Türkiye'de tarihçilik kapsamı içerisinde ele alan ve 1996 yılında tamamlanan bir yüksek lisans tezine de danışmanlık yapmıştır. Nedim Yalansız'ın hazırladığı bu tezde, önce tarihyazımı açısından iktisatçıların ve sosyologların yöntemlerinin tarihçilerinkinden farklılığı üzerinde durulmuş; ertesinde söz konusu tartışmalar, kimi önemli örneklerine başvurularak, iktisatçıların ve sosyologların çalışmaları başlığı altında ayrı bir biçimde incelenmiş ve yukarıda belirtilenlere yakın bir sonuca varılmıştır.[19]

Yukarıda ifade edilenlelerin ve tartışmaların katılımcılarının yoğunluğunun akademide bulundukları alanların akla getirebileceği üzere, bu tartışmalar sosyal

---

Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, der. Sevil Atauz (Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986): 437. Ancak burada kastettiğimiz tarihçilik, akademik tarihçiliktir.

[15] Tekeli müdahalenin gerekçesi olarak Türkiye'nin geri kalmışlığının açıklanmasında ve buradan hareketle kalkınmanın nasıl sağlanacağı konusunda tarihin özcü (idiografik) yaklaşımlarının çıkmaza girmesini göstermektedir. Bkz. İlhan Tekeli, **Tarihyazımı Üzerine Düşünmek** (Ankara: Dost Kitabevi, 1998), 11-13. Ayrıca bkz. **age**, 79-80, 149-150.

[16] Oktay Özel, **Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik** (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 29.

[17] **age**, 40-41. Söz konusu ifadeler Özel'in bir başka yazarla ortak hazırladığı bir makaleden olduğu için makaleyi ilk yayınlandığı biçimiyle belirtmek faydalı olacaktır. Bkz. Oktay Özel, Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi", **Toplum ve Bilim**, s. 91 (Kış 2001-2002): 8-9. Ayrıca bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, çev. Zeynep Altok, 2. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 17-18. Kimi akademisyenlerin Türkiye'de tarihsel sosyolojinin gelişimi açısından yer yer bu tartışmalara vurgu yaptığı bir çalışma içinse bkz. Elisabeth Özdalga, **Tarihsel Sosyoloji**, 3. bs. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011). Aynı bağlamda bkz. Ferdan Ergut, "Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyolojinin İmkânları", **Toplum ve Bilim**, s. 91 (Kış 2002): 213-228.

[18] Bkz. Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, 3. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 115-119. Ayrıca bkz. **age**, 36, 174.

[19] Bkz. Nedim Yalansız, "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1996). Özel'in danışmanlığını yaptığı bir doktora tezinde de tımar sisteminin kökenleri üzerine yapılan tartışmalar bağlamında Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının kimi boyutlarına değinildiğini belirtmek gerekir. İlgili bölüm için bkz. Muhsin Soyudoğan, "Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)" (PhD Thesis, İhsan Doğramacı Bilkent University, Department of History, 2012), 72-110.

bilimlerin diğer alanlarından akademisyenlerin de özel ilgisine mazhar olmuştur. Bütünüyle 1960'lardaki Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına hasredilmiş tek lisansüstü tezin bir iktisat ana bilim dalında tamamlanmış olması bu durumu iyi örneklemektedir. Selda Aktaş tarafından 2003 yılında tamamlanan bu tezin çatısını Osmanlı toplum yapısını feodalite ve ATÜT ile açıklayanlar şeklindeki bir ayrım oluşturmuştur. İlgili bölümler altında söz konusu araştırmacıların üzerinde isim isim durulmuş; sonrasında, temelde iki yazarın çalışmasından hareketle, bir karşılaştırmaya gidilmiştir.[20]

Diğer taraftan tartışmalara ilgisi bakımında zikredilmesi gereken ilk isim Cumhuriyet dönemi Türk düşünce tarihine odaklanan çalışmalarıyla dikkat çeken Kurtuluş Kayalı'dır. Kayalı bu tartışmalara çeşitli çalışmalarında gerek dönemler gerekse isimler üzerinden ama karşılaştırmalı bir perspektifi elden bırakmadan, tarihselleştirmeyi gözden kaçırmadan değinmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin toplum yapısının anlaşılması yolunda atılacak ciddi adımlar için bir olanak olmuş olduğunu düşündüğü bu tartışmaların daha ziyade içeriği üzerinde durmuştur.[21]

Farklılıklarına rağmen İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde eğitim gördükten sonra çeşitli üniversitelere dağılmış olan veya hâlâ aynı bölümde bir gelenek sürdürmeye gayret eden kimi akademisyenler de tartışmalara yönelik ilgileri bakımından Kayalı'ya yakın bir kategoride değerlendirilebilirler.[22] Bu akademisyenler içinde Hacı Bayram Kaçmazoğlu'na özel bir vurguda bulunmak gerekmektedir. Kaçmazoğlu, Baykan Sezer'in danışmanlığında 1990 yılında

[20] Aktaş, karşılaştırmayı Sencer Divitçioğlu ve Doğan Avcıoğlu üzerinden yürütmüştür.Bkz. Selda Aktaş, "Çağdaş Türk İktisat Tarihi Araştırmalarında Üretim Tarzı Tartışmaları (Asya Üretim Tarzı ve Feodal Üretim Tarzı)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003). Aynı yıl, bir derginin ilk sayısının ilk makalesi olarak yayınlanan uzunca bir çalışmada daha çok ikincil kaynaklar üzerinden ve "1960'lar ve İdeolojik Bir Disiplin Olarak İktisat Tarihi" başlığı altında söz konusu tartışmalara değinilmiştir. Bkz. Coşkun Çakır, "Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 1, s. 1 (2003): 40-47.

[21] Kurtuluş Kayalı'nın bu tartışmalara çeşitli biçimlerde değindiği kimi çalışmaları için bkz. Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası I** (Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1994); Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010); Kurtuluş Kayalı, **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014); Kurtuluş Kayalı, "ATÜT Tartışmalarının Hafife Alınmasının Nedenleri ve Bu Tartışmaların Atlanan Ruhu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 1089-1094.

[22] Ne bu akademisyenlerin bütününü kapsıyor ne de kapsadıklarının bütün çalışmalarını içeriyor olsa da fikir verici nitelikteki şu editöryal çalışmalara bkz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (ed.), **Türk Sosyologları ve Eserleri – I: Temel Tartışmalar** (İstanbul: Kitabevi, 2010); Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (ed.), **Türk Sosyologları ve Eserleri – II: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma** (İstanbul: Kitabevi, 2010); Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (yay. haz.), **Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına** (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003).

tamamladığı doktora tezinden ürettiği kapsamlı çalışmasında 1960'lı yılların "siyasal fikir hareketleri"ni konu edinmiştir. Dönem içindeki ağırlığı nedeniyle büyük ölçüde sol üzerinde durmuş; Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına da azımsanmayacak bir yer vermiştir. Tartışmaları savunulan tezler açısından bir sınıflandırmaya tabi tutarak ele almış ve bu haliyle sonradan yapılan kimi çalışmaları etkilemiştir.[23]

Toplum yapısı konusuna yer ayırmış olan görece daha yeni iki doktora tezi de yukarıda sözü edilen çatı altında tamamlanmıştır. Lütfi Sunar'ın 2010 yılında tamamladığı ve *Marx ve Weber'de Doğu Toplumları* başlığıyla kitaplaştırdığı doktora tezinde ATÜT kavramının doğuşu ve dünyada yarattığı tartışmalar bir tarihsellik içerisinde ele alınmış; kavramın Türkiye'de yarattığı tartışmalara çok genel ifadelerle değinilmiştir.[24] Rıdvan Turhan'ın 2011 yılında tamamladığı ve *Türkiye'de İktisat Tarihi Araştırmalarının Gelişimi* başlığıyla kitaplaştırdığı doktora tezinde ise Osmanlı toplum yapısı tartışmaları az gelişmişlik ve ATÜT kavramları bağlamında ele alınmış ve temelde iki yazar üzerinden resmedilmeye çalışılmıştır. Burada kısa da olsa tartışmaların Türkiye'de gündeme gelişi ve tartışmalarla amaçlananlar üzerine daha özel açıklamalara girişilmiştir. Ne var ki tartışmaların gündeme gelişi açık bir şekilde ortaya konulamamış, tartışmaların "arka planı" sonraki yıllardaki yorum ve gelişmelere dayanılarak neredeyse "askerin siyasete müdahalesi sorunu"na indirgenmiştir.[25]

Suavi Aydın bu tartışmalardaki pozisyonları evrenselci ve özgücü yaklaşımlar olarak bir sınıflandırmaya tabi tutarak çeşitli makalelerinde değerlendirmiştir. Kabaca ifade etmek gerekirse, tartışmalarda farklı toplumsal yapıların benzerliklerine odaklanarak feodalite tezini savunanların evrenselci, ayrılıklarına odaklanarak ATÜT veya ona yakın düşen tezleri savunanların özgücü bir yaklaşımı sahiplendiği düşüncesini öne

[23] Örneğin yukarıda değindiğimiz Aktaş, Kaçmazoğlu'ndan ilham almış görünmektedir. Kaçmazoğlu'nun sonradan birkaç baskı yapan çalışması için bkz. H. Bayram Kaçmazoğlu, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri** (Erzurum: Birey Yayıncılık, 1995). Çalışmanın temellendirildiği tez için bkz. H. Bayram Kaçmazoğlu, "1960-1971 Dönemi Türkiye Sosyolojisi" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990). Kaçmazoğlu ilerleyen yıllardaki başka çalışmalarında da çeşitli biçimlerde bu tartışmalara değinmiştir. Özellikle bkz. H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyolojisinde Temalar 2: Kuram-Uygulama-Sosyalizm** (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012).

[24] Bkz. Lütfi Sunar, **Marx ve Weber'de Doğu Toplumları** (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 53-73. Çalışmanın temellendirildiği tez için bkz. Lütfi Sunar, "Karl Marx ve Max Weber'in Doğu Toplumlarına Yaklaşımları" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

[25] Bkz. Rıdvan Turhan, **Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi** (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 137-156. Turhan, çalışmasında esas olarak Sencer Divitçioğlu ve Niyazi Berkes üzerinde durmuştur. Onun çalışmasının temellendirildiği tez için bkz. Rıdvan Turhan, "Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

sürmüştür.[26] Ömer Turan da Türkiye'deki düşünce tarihinde modernleşme ve küresel hiyerarşiler sorunlarını ele aldığı doktora tezinde 1960'lar solunu evrenselcilik ve özgücülük kavramları çerçevesinde değerlendirdiği bir bölüm oluşturmuş, bu tartışmaları da iki ismin merkezinde incelemiştir.[27]

Tartışmalar, sosyal bilimlerin diğer alanları kapsamında değindiğimiz bütün bu çalışmalarda sınırlı sayıda ismin belirli çalışmaları üzerinden ve/veya bir kategori içinde ele alınmıştır. Tartışmaların siyasi ve ideolojik yönüne işaret edildiyse de tartışmalar açısından çok genel bir siyasi tabloya yaslanılmış ve tartışmacıların tarihsel süreç içinde tutarlı bir çizgi takip etmiş olduğu varsayılmıştır.

Bu çalışmada profesyonel tarihçi olmayan sol siyasi aktivistlerin yürütmüş olduğu Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının sol hareketlerin siyasi gündemleriyle eş zamanlı takip edilmesi, başka bir ifadeyle tartışmaların tarihselleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda tartışmaların solda niçin ve nasıl başladığı, hangi dinamiklerle sürdüğü ve dönüşümlere uğradığı, solun gündeminden nasıl çıktığı sorgulanacaktır. Böyle tarihsel sürece odaklı bir çalışmanın, kimi açılardan ufuk açıcı olsalar da tartışmaların bütünlüklü olarak anlaşılması noktasında sınırlılıklara sahip olan kategorik yaklaşımlara göre[28] daha sağlıklı sonuçlar vereceği düşünülmüştür. Bunun için siyasi nitelikteki sol süreli yayınlar, sol siyasi yapılara ait program ve tüzük gibi materyaller, tartışmalar kapsamında ele alınabilecek telif ve çeviri eserler incelenmiş; dönem ve tartışmalarla ilgili ikincil kaynaklardan ve kısmen günlük basından faydalanılmıştır.

---

[26] Bkz. Suavi Aydın, "Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarihyazıcılığı: Feodalite Örneği", **Toplum ve Bilim**, s. 91 (Kış 2001-2002): 39-80. Aydın'ın bu çalışmasında özgücü ve özcü yaklaşımları eleştirdiği; ancak evrenselci yaklaşım adına feodalite tezini mutlaklaştırarak kendisinin de özcü bir noktaya varmış olduğu belirtilmelidir. Ayrıca bkz. Suavi Aydın, Kerem Ünüvar, "ATÜT Tartışmaları ve Sol", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 1081-1088; Suavi Aydın, "Osmanlı Sosyal Tarihi Çalışmalarının Sosyolojik Eleştirisi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 6, s. 11 (2008): 93-122. Bu çalışmalarla birlikte ele alınabileceğinden bkz. Suavi Aydın, Metin Berge, "Feodaliteye Giden İki Yol: Avrupa ve Bizans", **Kebikeç**, s. 1 (1995): 115-144; Suavi Aydın, "'Millî Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk Solunda Özgücü Eğilim", **Toplum ve Bilim**, s. 78 (Güz 1998): 59-89.

[27] Turan, karşılaştırmayı Mehmet Ali Aybar ve Doğan Avcıoğlu üzerinden yürütmüştür. Bkz. Ömer Turan, "Facing Eurocentrism, Facing Modernity: Questions of Modernization and Global Hierarchies in Turkish Intellectual History" (PhD Thesis, Central European University Department of Sociology and Social Anthropology, 2012), 333-340.

[28] Bu kategorilerin çok kabaca tartışmalara katılan akademisyenlerin alanlarına, tartışmalarda savunulan tezlerin sınıflandırılmasına, savunulan her bir devrim stratejisinin tartışmalardaki bir tezin sahiplenilmesine tekabül ettiğinin düşünülmesine göre oluşturulduğu ifade edilebilir.

Tartışmalarının ilk örneğine 1962 yılında rastlanılsa da dönemin şekillenmesine yol açan gelişme 27 Mayıs Müdahalesi olduğu için çalışmanın başlangıcı olarak 1960 yılı seçilmiştir. Sonrasında tartışmaların sol hareketler açısından bir öneminin kalmadığı görüldüğü için de çalışma 1980 yılıyla sonlandırılmıştır.

Ancak belirtmek gerekir ki, tartışmaların önceki aşamalarında var olduğu düşünülen kimi kısırlıkların aşılması adına entelektüel ve akademik kaygılarla bu tarihten sonra bir süre daha konuyla ilgili ürünler verilmiş, tartışmalar yapılmıştır.[29] Bu nokta

[29] 1980'lerde dikkat çeken iki çalışma için bkz. Mehmet Ali Kılıçbay, **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı** (Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1982); Halil Berktay**, Kabileden Feodalizme** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983). Tartışma örnekleri için bkz. Muzaffer İlhan Erdost, "'Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı' Üzerine Birkaç Söz", **Yarın**, s. 22 (Haziran 1983): 4-7; Mehmet Ali Kılıçbay, "'Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı' Üzerine Erdost'un Notlarına Karşı Notlar veya Feodalite Üzerine Dersler", **Yarın**, s. 23 (Temmuz 1983): 21-24. İlber Ortaylı, "Feodalite ve Osmanlılık", **Tarih ve Toplum**, s. 26 (Şubat 1986): 59-60; Mehmet Ali Kılıçbay, "Bir Kitap Eleştirmenini Arıyor", **Tarih ve Toplum**, s. 27 (Mart 1986): 62-64. Oğuz Oyan'ın bu tartışmalardaki makaleleri için bkz. Oğuz Oyan, **Feodalizm ve Osmanlı Tartışmaları** (Ankara: İmaj Yayıncılık, 1998). Ayrıca bkz. Murat Özyüksel, **Feodalite ve Osmanlı Toplumu** (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1989). 1980'lerdeki bu çalışmalar ve tartışmalar esas olarak önceki düzlem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Tartışmalar bu haliyle 1990'lı yıllara uzanmamıştır. 1960'lı yılların sonlarından itibaren bu tartışma ortamının içinde yer alan, 1980'li yıllarda tartışmaların öne çıkan isimlerinden birisi olan Halil Berktay'ın bu tartışmalardan hareketle 1990 yılında tamamladığı doktora tezi tartışmaların son ürünü sayılabilir. Bkz. Halil Berktay, "The Other Feudalism: A Critique of 20th Century Turkish Historiography and its Particularisation of Ottoman Society", v. 1 (PhD Thesis, University of Birmingham Faculty of Arts, the School of History, Department of Medieval History, 1990). Öncesinde tartışmalar açısından önemli bir makaleye imza atmış olan Huricihan İslamoğlu'nun, 1991 yılında çıkardığı kitabında bir bakıma özeleştiride de bulunarak tartışmaların yürütüldüğü eski düzlemin açmazlarına işaret etmesi ise yukarıdaki iddiamızın sembolik bir ifadesi olarak görülebilir. Bkz. Huricihan İslamoğlu-İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 21-31. Bu çalışmalardan birkaç yıl sonra Berktay'ın, İnanoğlu'nun, onun sözünü ettiğimiz makalesine onunla birlikte imza atmış olan Çağlar Keyder'in ve İskender Savaşır'ın gerçekleştirdiği söyleşi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bkz. Halil Berktay, Huricihan İslamoğlu-İnan, Çağlar Keyder, İskender Savaşır, "Tarih ve Kapitalizm", **Defter**, s. 20 (Bahar/Yaz 1993): 39-45. Diğer taraftan, ilerleyen yıllarda tartışmaların argümanlarının bazılarını sahiplenerek veya karşısına alarak ortaya konan kimi akademik çalışmalar bulunduysa da bunların tartışmalara yeni açılımlar getirdiğini ve/veya tekrar karşılıklı tartışmaların yolunu açtığını söylemek mümkün görünmemektedir. Aralarında önemli nitelik farkları olan bu çalışmalar için bkz. Suna Başak Avcılar, "Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda", **Bilig**, s. 22 (Yaz 2002): 1-28; Ali Cengiz Üstüner, "Osmanlı Toplum Düzeni", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, s. 146 (Ekim 2003): 43-58; Mehmet Emin Şen, Mehmet Ali Türkmenoğlu, "Avrupa Feodalitesi ile Osmanlı Tımar Sistemi Üzerine Bir Mukayese", **The Journal of Academic Social Science Studies**, c. 5, s. 4 (Ağustos 2012): 189-204; Sadık Müfit Bilge, **Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar: Osmanlı Klasik Çağı'nda (1300-1600) Tarım, Tarımın Vergilendirilmesi ve Vergileme İlkeleri Bakımından Değerlendirilmesi** (İstanbul: Kitabevi, 2015), 29-60; Recep Boztemur, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri", **AÜ Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi**, s. 9 (1998): 79-110; Cenk Aygül, "Asiatic Mode of Production and The Ottoman Empire", **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, c. IV, s. 2 (Ekim 2011): 2-33. Yazarlarından birisi Osmanlı-Türk tarihinde mülkiyet ilişkileri üzerine önemli çalışmalara imza atmış bir isim olan ve tartışmaları Türk tarihine yönelik olumsuz bir girişim olarak değerlendiren şu çalışma başka bir yerde değerlendirilmeyi hak etmektedir: Halil Cin, S. Gül Akyılmaz, **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni** (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1995). Türkiye'deki tartışmalar üzerinde durmamış olsa da Osmanlı toplum yapısı konusuna azımsanmayacak yer ayırmış görece yeni bir çalışma için bkz. Jack Goody, **Tarih Hırsızlığı**, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007). Bülent Tanör'ün daha tartışmalar sürerken tartışmacıların

çalışmanın sınırlılıklarını da açığa çıkarmaktadır. Çalışmada tartışmalar siyasi aktivizm temelinde ele alındığından 1980 sonrası ortaya konan ürünlerin incelemeye tabi tutulmaması gibi, ele alınan dönemde ortaya konan ürünlerin her birisi için Osmanlı toplum yapısının tanımlanmasında kullanılan ölçütler, kullanılan kavramların dayanakları gibi unsurlar ortaya çıkarılarak bütünlüklü bir karşılaştırmaya gidilmeyecektir.

Çalışma mevcut bölüm ve sonuç dâhil olmak üzere dokuz bölümden oluşmaktadır. Bir sonraki bölümde tarihsel arka plana yer verilmiştir. Geriye kalan bölümlerde kronolojik bir sıra takip edilmiş; tartışmalar, döneme yön verdiği için varlığı zorunlu görülen bir bölümden sonra beş ayrı evrede ve bölümde ele alınmıştır. Bu bölümlerin her biri, tartışmaların yürütüldüğü çerçevenin baskın niteliği veya sol hareketlerin tartışmalara dönük genel tavrı açısından tanımlanmışlardır. Öte yandan bu bölümlerin her birinin sonunda bir çözümlemede bulunulmuş; tartışmaların genel niteliğine, tarihsel süreç odaklı anlatımı içerisinde ele alınamayan kimi dikkat çeken özelliklerine burada yer verilmiştir.

Tartışmalar; egemen üretim tarzının belirlemiş olduğu toplum yapısı açısından Osmanlı Devleti'nin tarihsel gelişmenin hangi noktasında yer almış olduğu, bu yapının diğer toplumların yapılarına göre nerede durduğu gibi sorularla birlikte gerçekleştirilmiştir. Bu sorular ve onlara verilen cevaplar tarihte düzen, ilerleme, evrenselcilik gibi daha çok tarihyazımının modernleşmesi sürecinin bir parçası olan, aydınlanma ve Marksizm içinde anlam kazanan kimi önemli kavramlarını içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan, yol gösterici olması amacıyla tarihsel arka planda öncelikle aydınlanma, Marksizm ve tarih ilişkisi sergilenmeye çalışılmıştır. Ardından gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde tarih yazıcılığı söz konusu kavramların belirleyiciliğinde "erken modern" dönemden başlanarak ve maddi koşullar gözetilerek ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde 27 Mayıs Müdahalesi, 1961 Anayasası'nın oluşumu ve Türkiye'de solun 1960'lı yıllara rengini verecek olan yapıların biçimlenişi ele alınmıştır. Dördüncü bölümde tartışmaların ilk evresi az gelişmişlik ve kalkınmacılık bağlamında ve 1962-1965 yılları esas olmak üzere ele alınmıştır. Burada iki farklı

birçoğunun görüşlerini anayasal gelişme açısından (ve büyük ölçüde "Kemalist" ve "popüler" anayasal gelişme tezleri başlıkları altında) incelediği ama ilk defa 2008 yılında genel okur karşısına çıkan çalışması da burada not edilmelidir. Bkz. Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008).

sosyalizm anlayışının savunucuları olarak öne çıkan Behice Boran – Cahit Tanyol tartışmasına yer verilmiş; TİP Program çalışmaları sırasında gündeme gelen Türkiye gerçekleri vurgusunun yarattığı atmosfer içindeki tartışmalara odaklanılmıştır. Bu bölümde ayrıca Kemal Tahir'in ve Ahmet Hamdi Başar'ın etrafında oluşan Osmanlı toplum yapısı anlayışlarına yer ayrılmıştır.

Beşinci bölümde tartışmaların ikinci evresinden söz edilecektir. Bu evre 1965-1967 yıllarını içermektedir. Bir sürelik suskunluktan sonra tartışmalar Doğu'nun Batı karşısında ele alındığı bir süreçle yinelenmiştir. Burada "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları" dikkat çekmektedir. Aynı süreçte gündeme gelen Asya tipi üretim tarzı kavramı da bu evrenin niteliğinin belirlenmesinde etkili olmuştur.

Altıncı bölüm tartışmaların devrim stratejisi bağlamında yürütüldüğü üçüncü evreyi kapsamaktadır. 1967-1969 yıllarında tartışmalar sol siyasi yapıların sosyalist bir devrim için sahiplendikleri stratejinin belirleyiciliğinde yürütülmüştür. Bu dönemin devrimci gençleri konuyla ilgili seminerler düzenlemiş; çeşitli çeviri ve telif eserler yayınlanmıştır. Bu bölümde söz konusu seminer konuşmalarının ve eserlerin bir çözümlemesi gerçekleştirilecektir.

Yedinci bölüm tartışmaların yürütülmekten ziyade tarafların haklılıkları ve doğruluklarına olan inancı ortaya koydukları 1969-1975 dönemine ayrılmıştır. 12 Mart Muhtırası'nı da içeren bu bölümde hızla bölünen solun tartışmalara genel olarak nasıl bakmaya başladığı resmedilmeye çalışılacaktır. Ayrıca kimi aydınların sol hareketlerin dışında yürttükleri kimi çalışmalar da bu bölümün konusunu oluşturacaktır.

Sekizinci bölüm tartışmaların sol hareketler açısından beşinci ve son evresi olan 1975-1980 yılları arasını içermektedir. Bu evrede solun bir önceki evrede başlayan bölümüşlüğünün hızla büyüdüğü, bu bölünmüşlük içerisinde sağlıklı herhangi bir tartışmanın yapılamadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Solun belli başlı yapıları ele alınmış ve bu evrede Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının bir değini konusu olmaktan öteye gitmediği gösterilmeye çalışılmıştır. Öte yandan tartışmaları farklı bir kulvarda entelektüel ve akademik kaygılarla yürütmeye çalışan genç kuşak isimlere de bu bölümde yer verilmiştir.

Son bölümde ise tartışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

2. TARİHSEL ARKA PLAN

Toplumsal yapı "kabul görmüş" bilim ayrımları çerçevesinden bakıldığında "bir topluluğun toplumsal düzeni, kuruluşu, kuruluşun işleyişi ve birtakım görevleri yerine getiriş yolu[]"[30] veya "toplumu oluşturan başlıca ögeleri, bu ögelerin toplum bütünü içindeki yerlerini ve arasındaki ilişkileri ve işleyişindeki düzenlilikleri anlat[ma]"[31] işi gibi tanımlarla daha çok sosyolojinin temel kavramlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramın böylesine geniş biçimde tanımlanışları -en azından sosyologların- ortak bir zemin üzerinde hareket etmesini güçleştiren bir niteliğe sahip olmalı ki bu kavramın içeriğine açıklık kazandırılmaya gayret edildiğine şahit olunmaktadır.[32]

Diğer taraftan, tanımlanışı nasıl olursa olsun, toplumsal yapının "değişim" ile ilişkili bir biçimde ele alındığı görülmektedir.[33] Durgun olarak görülen toplumların bile yavaş bir hızla da olsa değişim göstermekte olduğu tespiti yapılıyorken[34] toplumların yapısında bir değişimin olmayacağını varsaymak mümkün olmasa gerekir. Bu nokta toplumsal değişim kuramlarının ilgi alanına girmektedir. Evrim, ilerleme, gelişme, büyüme, çürüme gibi eğretilemeler kullanan bu kuramlar ise tarih felsefesi yaklaşımlarından ayrılamazlar.[35]

Tarih felsefesi hem filozofların insanlığın geçmişini bir bütün olarak açıklama gayretiyle yaptıkları "yaşanmış geçmişin felsefesi" hem de tarihçinin bilgi etkinliğini sorgulayan "tarih biliminin felsefesi" şeklinde ikili bir anlama sahiptir. İlk anlamıyla tarih felsefesi hiçbir zaman etkinliğini yitirmediyse de 19. yüzyılın ortalarında ona

---

[30] İbrahim Yasa, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları** (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresisi Enstitüsü, 1970), 1.
[31] Birsen Gökçe, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar** (Ankara: Savaş Yayınları, 1996), 4.
[32] Örneğin bkz. George C. Homans, "What Do We Mean by Social 'Structure'?", **Approaches to the Study of Social Structure**, ed. Peter M. Blau (New York: Free Press, 1975): 53-65.
[33] Bkz. **age**, 53-55.
[34] Ülker Gürkan, "Sosyal Değişmeler", **Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1969): 453. 453-492.
[35] **age**, 454-457; Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 127-128.

dayanılarak ikinci anlamıyla tarih felsefesine bir geçiş sağlanmıştır. Bu süreç; "geçmiş, şimdi, gelecek" üçlemesi içerisinde nereden gelinip nereye gidildiği sorularına yanıt verilirken tarihin bir amacının olup olmadığı, tarihin ilerlemeye veya mutlak bir ilerlemeye sahip olup olmadığı ya da belli dönemlere göre devinen döngüsel bir akışı olup olmadığı gibi daha alt basamakta sorulara verilen yanıtlarda 19. yüzyıla kadar sürmüş olan akıl-deney, felsefe-tarih kaşıtlıklarının aşılmaya çalışıldığı bir kavşağı ifade etmektedir.[36]

Çalışmamızda ele alacağımız tartışmalarda büyük ölçüde başvurulan Marksist kuram tam da bu kavşakta yer almaktadır. Ayrıca, ele alacağımız tartışmalar; toplumsal değişimin hızlanması üzerine sosyolog ve antropologların, nüfus artışına paralel olarak demografi uzmanlarının, tarım ve endüstrinin gelişme koşulları üzerine sosyologlarla birlikte iktisatçıların dikkatini çekmesiyle tarih ile "toplumsal kuram"ın yakın ilişkiye girdiği bir döneme denk düşmektedir. Üstelik bu dönemde ilgi siyasi tarihten toplumsal tarihe kaymış, bazı tarihçiler bir kuramın izinde yol almaya çalışmışlardır.[37] Ancak bu çalışmada söz konusu tartışmalar kuramsal bir değerlendirmeye tabi tutulmaktan ziyade yaşanmakta olan siyasi süreç içinde anlamlandırılmaya çalışılacağından, burada, temelde tarihyazımı ve siyaset ilişkisine bağlı kalan bir tarihsel arka plan sunma gayretinde olunacaktır.

2.1. Aydınlanma, Marksizm ve Tarih

Lucien Goldman'a kulak verecek olursak Aydınlanmanın temel düşüncelerini anlamak isteyen birisi, işe burjuvaziyi ve onun faaliyetlerini çözümlemekle işe başlamalıdır.[38]

15. yüzyılla birlikte gerçekleşmeye başlayan coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa'da ticari hayat canlanmış, denizyolları bir düzenlilik kazanmış ve böylelikle uluslararası ilişkiler gelişmiştir. Bunlar doğa bilimlerindeki gelişme ve buluşlarla bir araya geldiğinde ise burjuvaziyi geliştirmiştir.[39] Feodal yapı içerisinde zamanla gelişerek

[36] Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, 2. bs (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1996), 11-15.
[37] Burke, **age**, 17-19.
[38] Lucien Goldmann, **Aydınlanma Felsefesi**, çev. Emre Arslan (Ankara: Doruk Yayımcılık, 1999), 33. Burada, kuşkusuz, bu ağır yükün sırtlanılacağı iddiasında bulunulmayacaktır. Hatta bu konudaki farklı yaklaşımların belirgin bir biçimde ortaya konulması amacı da güdülmeyecektir. Belli açıklamaların farklı alternatiflerinin bulunduğu bilinerek, bazı kavramların değişik biçimlerde ele alınabildiğinin farkında olarak ulaşılmak istenen noktaya en genel yol kullanılarak gidilmeye çalışılacaktır.
[39] Toktamış Ateş, **Siyasi Tarih**, 3. bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 76.

iktisadi ve sosyal üstünlüğü ele geçiren burjuvazinin, kendisine engel teşkil eden kiliseye ve geleneksel düzene karşı siyasi üstünlük kurma mücadelesinde ortaya koyduğu yeni dünya görüşü, felsefe, iktisadi ve sosyal doktrin bir bütün olarak aydınlanma düşüncesini meydana getirmiştir.[40]

Aydınlanma en geniş anlamıyla insanları korkudan arındırmayı ve onları efendi konumuna getirmeyi hedefleyen ilerlemeci bir düşüncedir.[41] 18. yüzyıla damgasını vuran ve sonraki yüzyılları da etkileyen aydınlanma, ön yargılara dayanan geçmiş değerlere bir karşı çıkışı ve evrensel akla dayalı genel yararı ön plana almıştır.[42] Avrupa toplumlarının 16. ve 17. yüzyıllarda şahit olduğu doğa bilimlerindeki gelişmeler ve bu bilimlerin teknik buluşlar şeklinde toplum yaşamına yansıyarak sağladığı katkılarla hafızalara yerleşen ilerleme düşüncesi,[43] yarattığı yeni sınırsızlık duygusuyla aydınlanma döneminin kilit sözcüğü haline gelmiştir.[44]

Burjuvazi kiliseye karşı mücadelesinde aklı bireyin en güçlü yetisi olarak ileri sürmüş ve "dünyanın ve toplumun metafizik ve mistifiye edilmiş anlaşılmasına dayalı geleneksel toplum ve bilgi yapılarını ortadan kaldırmak" için aklı bir silah olarak kullanmıştır.[45] Çünkü iktidarı yeryüzüne indirmek, toplum ve bireyler üzerindeki iktidarın ancak insan ürünü olabileceği ve gerektiğinde yine onun tarafından değiştirilebileceği görüşünün dayanağının, herkes tarafından sahip olunan akıl olabileceği iddia edilmiştir. Suavi Aydın'ın belirttiği gibi "Akla, bütün dinler, mitoslar, gelenekler ve modalar karşısında değişmezlik atfedil[miş]; içkin değeri ve evrenselliği ile akıl gerçek mizan olarak tescil edil[miştir]."[46]

Diğer taraftan, her ne kadar aynı zamanda burjuva toplumunun iktidarı elde ettikten sonra, daha önce kendi özgürlüğü için önünü açtığı, mücadele ortamının yolunu kapayan[47] bir metni de ifade etse, Fransız Devrimi sonrası ortaya konulan İnsan ve

---

[40] Murat Sarıca, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, 4. bs. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983), 91; Albert Soboul, **Fransız İnkilâbı Tarihi**, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1969), 13.

[41] Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, **Aydınlamanın Diyalektiği**, çev. Oğuz Özügül (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010), 19. Ancak yazarların aynı sayfada geçen şu sözlerini de eklemeyi ihmal etmeyelim: "Ne ki tamamen aydınlanmış şu yeryüzü muzaffer felaket alametleriyle parlıyor".

[42] Sarıca, **age**, 91.

[43] Özlem, **age**, 43.

[44] Gulbenkian Komisyonu. **Sosyal Bilimleri Açın*:* Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, çev. Şirin Tekeli, 7. bs. (İstanbul: Metis, 2009), 13.

[45] Ahmet Çiğdem, **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jurgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma** (İstanbul: İletişim, 2008), 21-22.

[46] Aydın, "Aydınlanma ve Tarihselcilik", 41.

[47] **age**, 45. Aydın burada Rousseau'nun toplum sözleşmesi anlayışına gönderme yapmaktadır. Bu sözleşmenin uğrunda mücadele verilen doğal özgürlük yolunda yeni bir bağımlılık demek olduğunu

Yurttaş Hakları Bildirisi insanların doğuştan gelen hakları olduğunu varsayarak evrensel bir insan ve insan hakkı anlayışı fikrinin olgunlaşmasını sağlamıştır.

Benzer şekilde, Fransız Devrimi sırasında ve akabinde görüleceği üzere, aydınlanma düşüncesinin savunucuları evrenselliğin taşıyıcısı olan bir milliyetçiliği besleyen unsurlar olmuşlardır.[48] 1870'e kadarki döneme yayılan bu milliyetçilik, kaynağını yurttaşlık idealinden almış ve büyük milletlerin kitlesel, demokratik ve siyasal milliyetçiliği olmuştur. Ancak bu tarihten sonra milliyetçilik, Almanya ile özdeşleşen ikinci biçimiyle, diğerlerine göre sanayi devriminin nimetlerinden ya hiç ya da yeterince faydalanamamış olan bölge halklarının etnik veya dilsel milliyetçiliği olarak kendisini göstermeye başlamıştır.[49] Bireyi gruptan daha alt bir seviyeye yerleştirip liberal ve demokratik süreçleri reddedip otoriter bir hal alan bir milliyetçilik, dünya vatandaşlığını amaç edinen "birleştirici teknolojik globalleşmeye" karşı koyan bütün ülkelerde gelişme ortamı bulmuş; bu toplumlarda zamanla teknoloji kabul edilse de örf ve âdetlerden taviz verilmemeye çalışılmıştır.[50]

Almanya'da burjuvazinin iktidarı ele geçirişinde görülen farklılık, iktidardaki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra muhafazakâr bir tutumla değişmekte olan gerçeği görmezden gelmesi ve kendi varlığını haklılaştırma isteği Alman felsefesinin idealist bir karaktere bürünmesine neden olmuş; değişmeyen, mutlak bir ide arayışı ile sonuçlanmıştır.[51] Bilimden siyasete, felsefeden tarihe kadar evrensel bir anlayışın taşıyıcısı olan Fransız aydınlanma düşüncesi de etkide bulunduğu 19. yüzyıl Alman idealizminde biçim değiştirmeye başlamış ve şeylerin biricikliğine vurgu yapan özgücülük problemiyle karşılaşmıştır. İnsan bilimleri alanında gerçekliğe ilişkin

---

belirtmektedir. Kaynağını büyük ölçüde toplum sözleşmesinden alan İnsan ve Yurttaş Haklar Bildirgesi de bu bağlamda düşünülebilir. Aydınlamanın evrenselciliğinin ikircikliğine ilişkin daha geniş bir sorgulama içinse bkz. Zeynep Gambetti, "Doğruluk Uğruna Dünyayı Yıkmak: Aydınlanmacı Evrenselliğin Çelişkileri ve Türkiye", **Aydınlanma Sempozyumu: 11-12 Mayıs 2007**, yay. haz. Binnaz Toprak (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007): 151-164.

[48] Gil Delannoi, "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, haz. Jean Leca, çev. Siren İdemen (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 35.

[49] Bkz. Eric J. Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı, 1993). Hobsbawm bu sınıflandırmayı eserinin birinci bölümünde ortaya koyar. Sınıflandırmaları ayırt edici tarihlerinde farklılık görülse de benzer bir yaklaşıma Edward Hallett Carr'da da rastlanır. Bkz. Edward Hallett Carr, **Milliyetçilik ve Sonrası**, çev. Osman Akınhay, 3 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999). Ayrıca bkz. Murat Belge, **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 129; Ayşe Kadıoğlu, "Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. 4: Milliyetçilik** içinde, ed. Tanıl Bora, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 285.

[50] Delannoi, **age**, 35.

[51] Selahattin Hilav, **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, 2. bs (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1993), 66-67.

genel-geçer kurallar oluşturulması çabası karşısında, gerçekliğin bir defa olan, tekrarlanamayan doğası olduğu şeklindeki bir itirazla yüz yüze gelinmiştir:

> "İlerlemenin tarihini yazmaya girişen tarih felsefecileri bütün insanlığı kucaklayan genel bir tarihin kurallarının ve aşamalarının peşine düşmüşken, genç ulus-devletlerin tarihçileri ya da ulus-devletlerinin peşindeki tarihçiler, kendi 'ulus'larının benzersizliğini, genel bir tarih yazımıyla kavranamayacak çoğullukta bulunan ve ulusun devletine sahip olma hakkını teyit eden ayrı ve karşılaştırılamaz 'kültürü' olan ulusların kendi tarihsel yolları üzerinden geldikleri noktayı tasvir etmek için, bu özel tarihle ulusu birbirine kavuşturacak biricik-benzersiz 'öz'ü tekil belgelerden devşirmeye çalışıyorlardı. Böylelikle, tarih yazımı yoluyla tarihe iki farklı müdahale biçimi karşımıza çıkar. Birinciler, zamanlarını kurguladıkları tarihe uydurmak için kurulu düzenle işbirliği yaparak ya da onu değiştirmeye çalışarak siyasal bir uğraş verirken, ikinciler, tasarımsal 'öz'e uygun bir tarih yazarak uluslarına devlet ve toprak biçiyorlar ya da bir 'ulus-yaratma' projesinin neferleri oluyorlardı."[52]

19. yüzyılın bir tarih yüzyılı olarak adlandırılmasının önemli kaynaklarından Hegel, tarihsel dünyanın aynı zamanda devletler şeklinde örgütlenmiş bir politik dünya olduğunu ve bu politik dünyada tarihin her seferinde bir öncekini aşan basamaklarla akıl devletine doğru ilerlediğini düşünmüştür. Ona göre ilk defa modern çağla birlikte insanlar tarihlerini yaparken kendi etkinliklerinin hedef ve anlamlarını bilmekteydiler. Onlarda bu bilinci yaratan aşamalardan biri olan Fransız Devrimi'yle birlikte de akıl devletine gittikçe yaklaşılmaktaydı. Ancak Hegel'in asıl önemsediği ve örnek gösterdiği yer Prusya idi. Onun düşüncesinde Prusya, neredeyse tarihin ilerlediği son noktayı temsil eden bir konuma yükselmiştir.[53] Böylece evrenselden yola çıkan bir düşünce özcü bir noktaya varmıştır.

Tarihyazımında benzer bir yaklaşıma Hegel'den büyük ölçüde etkilenmiş olan ve modern tarihyazımının öncüsü sayılan Ranke'de rastlanır. Ranke'nin tarihyazımında siyaset birincil konumdadır ve devletin özel bir yeri vardır.[54] Hegel gibi o da mevcut siyasal devletlerin tarihsel büyümenin sonuçları olduğu müddetçe tanrısal düşünceler oldukları kanaatindedir. Bu nedenle mevcut siyasal ve toplumsal kurumlara yönelik saldırıları tarihin ruhuna, başka bir ifadeyle tanrısal düzene yönelik bir saldırı olarak görmüştür. Onun tarihyazımının temel ilkelerinden birisi olan "gerçekte neler olduğunu gösterme" gayesindeki "tarafsız" bir tarihçilik de bu anlamda tanrının halihazırda çizmiş olduğu yolu ortaya koymaktan başka bir anlama gelmemiştir.[55] Ranke için bu yolun son durağı, yine Hegel'de olduğu gibi, Prusya olmuştur.

---

[52] Aydın, **age**, 45.
[53] Özlem, **age**, 85-91.
[54] Georg G. Iggers, **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, çev. Gül Çağalı Güven, 4. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 4.
[55] **age**, 26.

Evrensel düşünmenin aracı ve evrensel düşüncenin kaynağı olan aklın devlete havale edilmesi ulusal özü öne çıkarmış; tarihçinin görevi de ulustan ulusa farklılık gösteren bu özü ortaya koymak olarak tanımlanmıştır.[56]

Historisizm olarak da adlandırılan ve kaynağını Almanya'dan alan bu tarihyazımı yaklaşımı, Avrupa-merkezli yaklaşımlar karşısında ulusların kimliklerini vurgulaması nedeniyle Doğu Avrupa ülkelerinde ve diğer Doğu ülkelerinde çok etkili olmuştur. Batı liberalizmi ile baş edemeyen ve gerçeğin genel anlamda ulusların özgün değerleri olduğuna inanan Doğu ülkelerinin gözünde bu yaklaşım, devlete ve onun rolüne atfettiği önemli görevle büyük bir anlam taşımıştır.[57]

Bütün bunlar yaşanırken Almanya Marksizm'e de kaynaklık etmiştir. Marksizm'e adını veren Karl Marx (1818-1883) genç yaşında burada Aydınlanmanın mirası olan Fransız ütopyacı sosyalizmine, Britanya ekonomi politiğine ve Alman felsefesine eleştirel bir bakışla fikirlerini geliştirmiştir.[58] Onun Hegel'den uyarladığı diyalektik, insanlık tarihinin karmaşık süreçlerini tanımlamak ve açıklamak için de faydalandığı bir araç olarak metodunun temelini teşkil etmiştir. Marx, Hegel'in tarihin düşünce ve zihin üzerinde geliştiği yönündeki yaklaşımını alaşağı etmiş ve insanlık tarihinin maddi dünya ile ilişkili bir biçimde geliştiğini öne sürmüştür. Başka bir ifadeyle Hegel'in diyalektiğini materyalist bir tarih anlayışı içinde kullanmıştır.[59] Bu onun 1848'de Engels ile birlikte kaleme aldığı *Komünist Manifesto*'da bütün toplumların tarihini ezen ile ezilenin sürekli karşı karşıya geldiği ve toplumun ya devrimci bir dönüşüme uğradığı ya da çatışan sınıfların toptan yok olduğu sınıf mücadeleleri tarihi olarak ele almasında belirmektedir.[60]

Sınıf mücadelelerinin oluşumunun açıklanmasında üretici güçler ile üretim ilişkilerinin belirli bir bileşimini açıklayan "üretim tarzı" kavramına odaklanılması gerekmektedir, ki bu kavram "toplumsal yapı"nın belirleyenidir.[61] Çünkü Marx'a

---

[56] Aydın, **age**, 52.
[57] Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 44.
[58] Matt Perry, **Marksizm ve Tarih**, çev. Gül Tunçer (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 60.
[59] **age**, 62-63.
[60] Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut, 4. bs. (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 22.
[61] Bkz. Barry Hindess, Paul Q Hirst, **Pre-Capitalist Modes of Production** (London, Henley and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1975), 13-17. Ayrıca Alex Callinicos üretim tarzı ile toplumsal yapının (formasyon) ancak Louis Althusser gibi sonraki kuşak Marksistler tarafından bir ayrıma tabi tutulduğunu belirtir. Bkz. Alex Callinicos, **Tarih Yapmak**, çev. Nermin Saatçıoğlu (İstanbul: Özne Yayınları, 1998), s. 59-60.

göre, üretim tarzı genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırmaktadır. Ancak gelişmelerinin bir aşamasında, üretim tarzının bir ayağını oluşturan toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri üretim tarzının diğer ayağını oluşturan üretim ilişkilerine, yani mülkiyet ilişkilerine, ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler bir süre sonra engel teşkil etmeye ve çatışmaya başladığı durumda bir toplumsal devrim çağı başlar.[62] Bu devrim çağı her zaman daha ileri bir üretim tarzı ile sonuçlanır: "Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler."[63]

Toplumsal sınıfların ve bu sınıflar arasındaki mücadelelerin varlığını ilk keşfeden Marx olmamıştır. Ondan önce Fransız tarihçiler böyle bir yaklaşım ortaya koymuşlardır.[64] Ancak Marx bu yaklaşımı önceden mevcut bulunan ırksal çağrışımlarından ve evrimci yapısından arındırmıştır.[65] Öte yandan feodalizm kavramı da Marx'ın bir ürünü değildir. Marx 18. yüzyıldan beri feodalite ve feodal sistem biçiminde kullanılan bu kavram[66] üzerine sistematik bir çözümleme geliştirmemiş daha ziyade fakat yetersiz bir biçimde feodalizmden kapitalizme geçiş konusu üzerinde durmuştur.[67] Aslında bu durum Marx'ın bütün kapitalizm öncesi sistemlerle ilgilenme biçimi açısından bir genellemeye dönüştürülebilir. Marx kapitalizm öncesi sistemlerin iç dinamikleri ile sadece kapitalizmin ön koşulları hakkında yönlendirici olduğu müddetçe ilgilenmiştir.[68] Dolayısıyla öncelikle feodalizmden kapitalizme geçmiş Avrupa coğrafyası üzerinde durmuştur. Avrupa dışı toplumlara geri kalmışlık çerçevesinin çok dışından bakmamıştır. Yaşamının son

---

[62] Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, çev. Sevim Belli, 4. bs. (İstanbul: Sol Yayınları, 1979) 25-26.

[63] **age**, s. 26. Sınıf çatışması ile üretici güçlerin ve toplumsal ilişkilerin diyalektiği konularının Marx'ın tarih analizinin birbirini tamamlayan iki unsuru olarak görülmesine karşın sonraki yıllarda bunlara ilişkin yorumlarda bir çatışma da yaşanmış olduğunu belirtmek gerekir. Bkz. Gérard Duménil, Michael Löwy, Emmanuel Renault, **Marksizmin 100 Kavramı**, çev. Gözde Orhan, 2. bs. (İstanbul: Yordam Kitap, 2013), 163-164.

[64] Perry, **age**, 63; Murat Belge, "Materyalist Tarih Görüşü", **Felsefe Kurumu Seminerleri** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977): 444.

[65] Duménil, Löwy, Renault, **age**, 151.

[66] Elizabeth A. R. Brown, "The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", **The American Historical Review**, vol. 79, no. 4 (October, 1974): 1064-1065; Burke, **age**, 28.

[67] Rodney Hilton, "Giriş", **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, Paul Sweezy, Maurice Dobb, Kohachiro Takahashi vd., çev. Müge Gürer, Semih Gökmen (İstanbul: Metis Yayınları, 1984): 7.

[68] Eric J. Hobsbawm, "Önsöz", **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri**: **Asya Üretim Tarzı, Antik Çağ, Feodalite**, Karl Marx, çev. Mihri Belli (İstanbul: Sol Yayınları, 1967): 44.

zamanlarındaki bazı ifadeleri istisna olmak kaydıyla, sosyalizme sadece kapitalizm üzerinden geçilebileceği kanaatinde olduğundan durgun yapıya sahip olarak gördüğü Asya toplumlarının Batı kaptalizminin genişlemesiyle gelişim gösterebileceklerini, sosyalizm öncesi basamağa böylece ulaşabileceklerini düşünmüştür.[69]

Marx'ın kapitalizmden sosyalizme doğru kronolojik bir ilerleme yaşanacağı yönünde bir anlayışa sahip olduğu açıkça görülmektedir. Onun kapitalizme feodalizm üzerinden geçişi de bu kronolojik ilerleme anlayışı çerçevesinde değerlendirdiği söylenebilir. Ancak yukarıda da aktardığımız üretim tarzlarının "genel çizgileriyle" ileriye doğru gelişmesi durumunda, sayılan bütün üretim tarzlarının kronolojik olarak birbirini takip etmesi ifade edilmemektedir.[70] Bu bakımdan Marx'ın çabası, Eric J. Hobsbawm tarafından, içeriğini "en genel formuyla" -nesnel bir şekilde tanımlanabilen ve aynı zamanda arzu edilene işaret eden- "ilerleme"nin oluşturduğu bir tarih formüle etmek olarak tanımlanmaktadır.[71]

Marx'ın yaklaşımlarının farklı biçimlerde ele alınışı bakımından onun Doğu toplumlarının yapısı üzerine düşüncelerini nasıl oluşturduğuna değinmek gerekmektedir. Marx, Doğu topumlarıyla *New-York Daily Tribune*'de Hindistan'la ilgili makaleler yayınlayarak ilgilenmeye başlamıştır. Onun 1853 yılında yayınladığı bu makalelerde özellikle üzerinde durduğu şey Hindistan, İran ve Türkiye'yi kapsayacak biçimde ele aldığı Doğu'nun mülkiyet ilişkilerinin uzun zamandır bir durgunluk içinde olduğudur. Marksizmin kurucularından Friedrich Engels'e göre bu durumun nedeni, buralarda geniş çorak arazilerin sulanmasının güçlüğü karşısında bu işlerin yerel veya merkezî iktidar tarafından üstlenilmesinin özel mülkiyetin oluşumuna engel olmuş olmasıdır. Marx'a göreyse durum coğrafi koşullardan ziyade uygarlık düzeyinin düşük olduğu bu köy toplumlarında geniş toprakların varlığının da etkisiyle toplumsal iş bölümünün gerektiği gibi gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.[72]

"Asya tipi üretim tarzı" (ATÜT) kavramı bu şekilde doğmuştur. Engels kimi çalışmalarında kavramı zenginleştirdiyse de Marx'ın ölümünden sonra yayınladığı önemli bir çalışmasında kavramı kullanmamışır. Diğer taraftan Marx'ın *Kapital*'inin

[69] H. W. Arndt, **Economic Development: The History of an Idea** (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987), 36-38.
[70] Hobsbawm, **age**, 37.
[71] **age**, 10.
[72] Hilâv, "Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", 2-4.

onun ölümünden sonra Engels tarafından hazırlanan ikinci ve üçüncü ciltlerinde kavramın geçtiği yerleri muhafaza etmiştir. Fakat, ele alacağımız tartışmalarda da karşımıza çıkacağı üzere, kavramı tartışmalı hale getiren asıl hususlardan birisi Marx'ın sağlığında bu kavrama yoğunlaştığı bir çalışmasını yayınlamamış olmasıdır. Marx bu kavramı en derinlikli biçimde 1850'lerin ikinci yarısındaki notlarında işlemiştir. Maurice Godelier'in Marx'ın toplumların evrimi konusunda ortaya koyduğu en karmaşık şemayı içerdiğini belirttiği bu notlar ise (bilinen ismiyle *Grundrisse*) ilk olarak 1939 yılında basılmıştır.[73]

Grundrisse 1939'da Sovyetler Birliği'nde Almanca olarak basıldığında, II. Dünya Savaşı koşullarının da etkisiyle çok yankı uyandırmamış görünmektedir. Hatta ülke dışına en fazla birkaç nüsha çıkabilmiş olduğu düşünülmektedir.[74] Ancak ATÜT'ün bir tartışma konusu olması için söz konusu notların yayınlanmasının beklenilmesi de gerekmemiştir. Rus Marksizminin öncü ismi olarak görülen Plekhanov Rusya'daki komünleri Rus mutlakiyetçiliğinin temelleri olarak yorumlamış; Marx'ın sosyalizme ulaşmak için kapitalizm öncesi aşamalardan sonra mutlaka kapitalizme geçilmesi gerektiği yönündeki fikrinde değişikliğe gittiğini bilmesine rağmen ve fakat Marx'ın tarihsel materyalizmini coğrafi ve teknolojik determinist bir anlayışla ele aldığından, Rusya'daki komünlerin varlığını tarihsel ilerleme açısından bir engel olarak görmüştür.

On yıl kadar sonra gerçekleşecek Bolşevik Devrim'in lideri Lenin, Rusya'ya ilişkin bir tartışmada ustası Plekhanov'dan farklı değerlendirmelerde bulunmakla birlikte onun gibi Rusya'yı ATÜT çerçevesinde tanımlamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki Lenin feodal ve Asyatik ilişkiler arasında keskin bir ayrımda da bulunmamıştır. Lenin daha çok Rusya'da kapitalizmin gelişmine odaklanmış, kapitalizm öncesi ilişkilerle çok ilgilenmemiştir.

Marx'ın takipçilerinden P. Lafargue, H. Cunow ve R. Luxemburg çalışmalarında Doğu toplumu, Doğu despotizmi ve ATÜT gibi kavramlara başvurmuşlardır. Bunları

---

[73] Maurice Godelier, **Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Evrimi**, çev. Atilla Tokatlı (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1966), 13-14. Kavramın Marx'taki ve Engels'teki evrimine ilişkin ilginç bir bölüm için bkz. Karl A. Wittfogel, **Oriental Despotism: Comparative Study of Total Power** (New Haven and London: Yale University Press, 1963), 372-389. Kitabın ilk baskısı 1957 yılında yapılmıştır Öte yandan kitabın künyesinde, kaynak gösterdiğimiz baskının kaçıncı baskı olduğuna ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

[74] *Grundrisse*'nin ortaya çıkışı, çeşitli dillerdeki çeşitli biçimlerdeki basılışları ve içeriği hakkında bilgi için bkz. E. Ahmet Tonak, "Karl Marx: Grundrisse", **Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu**, Aijaz Ahmad vd. (İstanbul: Yordam Kitap, 2013): 165-185.

tartışmalı bir biçimde ele almadıkları gibi ilkel komünal toplumların çözülüşünden sonra onu hangi aşamanın ya da aşama alternatiflerinin takip etmiş olduğu konusunda da bir tartışma veya bir fikir birliği içinde olmamışlardır.

II. Enternasyonal'de[75] Avrupa ülkelerinin sömürgesi durumundaki toplumların kimi aksi iddialara karşın bir dünya devrimiyle kapitalizme geçmeden sosyalizme ulaşabilecekleri öne sürülmüştür. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrim, Avrupa işçi sınıfının öncülüğünde bir dünya devrimi düşüncesini sönümlendirmiş; devrim ulusallaşmış ve üretim tarzları silsilesi ulusal tarih içinde yorumlanmıştır. Rus tarihinin dışsal etkenlerle şekillendirildiği yönündeki kimi tezlere eleştiriler getirilerek Rusya'nın kendi iç dinamikleriyle feodalizmden kapitalizme ve oradan sosyalizme vardığı öne sürülmüş, Rusya ile Batı Avrupa'nın gelişim şemasındaki farklılıklar azaltılmıştır.[76]

Benzer bir yaklaşım Çin tarihine yönelik yorumlarda da görülmektedir. 1920'lerdeki aynı süreçte III. Enternasyonel[77] adına Çin'de çalışmalar yapan Macar Lajos Magyar, Çin'in Batı egemenliğine girmeden önce ATÜT ile tanımlanabilecek bir yapıya sahip olduğu iddiasında bulunmuştur. Magyar'a göre merkezî bir hükümet çatışı altında neredeyse kendi kendisine yetebilen bir köylü toplumu olan Çin, Batı'nın müdahalesi ile kapitalizme yöneltilmiştir. Eski yönetici sınıf üyeleri yeni kapitalist sınıfın üyelerine dönüşmüşlerdir. Magyar'ın yaklaşımından çıkan sonuç, Çin devriminin bu sınıflara ve onların bağımlı olarak hareket ettikleri Batılılara karşı yürütülmek durumunda olduğudur. Magyar'ın aksine Çin'in feodal olarak tanımlanması ise devrim konusundaki dikkatlerin geleneksel sınıf ilişkilerine çekilmesine; doğmakta olan burjuvazinin, feodal güçlere karşı gerçekleştirilecek devrimde (burjuva demokratik devrim) potansiyel müttefik olarak görülebilmesine neden olacak niteliktedir. Konu Sovyetler Birliği'nde tartışılmış, Varga ve Riazanov gibi isimlerin

[75] 1889-1914 yılları arasında Marksistlerin örgütlediği bir yapı olarak var olmuş olan bu Uluslarası İşçi Birliği hakkında genel bir bilgi için bkz. Monty Johnstone, "Enternasyoneller", çev. Levent Köker, **Marxist Düşünce Sözlüğü**, ed. Tom Bottomore, çev. ed. Mete Tunçay (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993): 199-200.

[76] Anne M. Bailey, Joesp R. Llobera (ed.), **The Asiatic Mode of Production: Science and Politics** (London, Henley and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981), 49-51. Ayrıca bkz. Wittfogel, **age**, 389-400.

[77] Uluslararası İşçi Birliği'nin Bolşevik Devrimi'nin ardından Moskova'da kurulmuş ve 1919-1943 yılları arasında varlık göstermiş olan biçimidir. "Komintern", "Komünist Enternasyonal" gibi isimlerle de anılır. Bkz. Johnstone, **age**, 200-201.

Çin'in dönüşmekte olan yapısını ATÜT bağlamında değerlendirmelerine karşın resmî görüşün değerlendirmesi feodaliteden yana olmuştur.[78]

Dönemin aktörlerinden E. Varga'nın aktardığına göre 1930 ve 1931 yıllarında gerçekleştirilen tartışmalar sonunda ATÜT, "Asya'ya özgü bir feodalite çeşidi" haline getirilmiş, ayrı bir üretim tarzı olarak varlığı yok sayılmıştır. 1930'da Tiflis'teki tartışmalarda Asya ülkelerinin özgünlüğünden söz edilmekle birlikte bu özgünlük feodalizmin özel bir yapısı biçiminde açıklanmıştır. 1931'deki Leningrad tartışmasının kapanış konuşmasında Doğu ülkeleri tarihinde ATÜT'ten değil de feodalizmin bir çeşidinden söz edilmesinin tercih edildiği belirtilmiştir.[79]

Bu tercihlerin sonucu açıklık kazanan yaklaşım, Stalin'in 1938'de yayınladığı kitabında tarihin mekanik ve tek çizgili bir biçimde ele alınışı şeklinde ifadesini bulmuştur. Stalin'in formüle ettiği haliyle ele alınırsa tarihte birbirini takip eden beş ana üretim tarzı bulunmaktadır: ilkel komünal, kölelik, feodal, kapitalist ve sosyalist:[80] "İşte, insanlık tarihi boyunca, insanın üretim ilişkilerinin gelişme çizgisi böyledir."[81]

ATÜT'ün tekrar önemli bir tartışma konusu olması için Stalin'in ölümünden (1953) sonraki yılların beklenmesi gerekmiştir.[82] İlk ses getiren çalışma Karl Wittfogel'den gelmiştir. Wittfogel 1957 yılında yayınladığı *Oriental Despotism'*de (Doğu Despotizmi) özel mülkiyet sahipliği olmamasına rağmen üretim araçlarının denetlenmesi yoluyla egemenliğe sahip bir yönetici sınıfın Çarlık Rusyası'dan Stalinist Rusya'ya süreklilik gösterdiği vurgusunda bulunarak tartışmayı canlandırmıştır. Sovyetler Birliği'nde geleneksel bürokrasinin yerini parti memurluğunun aldığını belirtmiş, ATÜT'ün 1931'de bir tartışma konusu olmaktan çıkarılmasını kavramın bu iktidar sürekliliğine işaret ediyor oluşuyla açıklamıştır.[83]

---

[78] Timothy Brook, "Introduction", **The Asiatic Mode of Production in China**, ed. Timothy Brook (New York: M. E. Sharpe, 1989), 12-13; Bailey, Llobera, **age**, 51-52; Wittfogel, **age**, 401-402.

[79] E. Varga, "Asya Tipi Üretim Tarzı", **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Jean Chesneaux vd., çev. İrvem Keskinoğlu (İstanbul: Ant Yayınları, 1970): 75-76. Varga burada kendileri gibi ATÜT'ü bir üretim tarzı olarak savunanların Troçkist (iktidardaki Stalin'in muhalifi Lev Troçki'yi takip eden kimseler) olarak damgalanmasından söz etmektedir. Tartışmanın bu politik yönü açısından ayrıca bkz. Stephen P. Dunn, **The Fall and Rise of the Asiatic Mode of Production** (London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul, 2011), 31-37.

[80] Jozef Stalin, **Diyalektik ve Tarihi Materyalizm**, çev. Zeynep Seyhan (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1967), 41.

[81] **age**, 47.

[82] 1948-1964 arası süreç için bkz. Dunn, **age**, 63-76.

[83] Wittfogel'in daha önce Max Weber'in "patrimonyal bürokrasi" kavramını Çin tarihine uygulamış olduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır. Bkz. Bryan S. Turner, "Asya Toplumu", çev. Nail Satlıgan,

Eski bir Marksist, yeni bir antikomünist olarak bilinen Wittfogel'in yanı sıra 1964 yılının dönemeç olarak kabul edilebileceği bir tarihte anti-Stalinist bir tavırla kimi Marksistler de ATÜT'le ilgili çalışmalar yayınlamaya başlamıştır. Bu anti-Stalinist tavrın öne çıkışı özellikle Fransa'daki Marksistler arasında görülmüştür. Dogmatizm karşıtlığı biçiminde Stalin'in beşli gelişim şemasının tek doğrusal ve evrensel oluşu sorgulanmaya başlamıştır. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan ve beşli gelişim şemasına uygun bir tarihlerinin varlığı tartışmalı olmakla birlikte sosyalizm yolunda adımlar atan Üçüncü Dünya ülkelerinin varlığı da ATÜT'ün tartışılmasına ivme kazandırmıştır.[84] Göreceğimiz üzere konunun Türkiye'ye yansıması da neredeyse eş zamanlı olacaktır.

2.2. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Tarih Yazıcılığı

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yazılmış olan tarihler genellikle önceki dönemleri kısaca ele almış ve İslam öncesi dönemi neredeyse hiç dikkate almamıştır.[85] Bu durumun farklılık gösterdiği örnekler Devlet'in "klasik dönem"inde bir değişim yaşandığının hissedilmeye başlanmasıyla ortaya çıkmıştır.

17. yüzyıl başlarında Ayn Ali'nin kaleme aldığı *Kavânin-i Âl-i 'Osmân'* Osmanlı'nın dönüşmekte olan yapısı ve bu dönüşümün bir cepheden yorumlanması bakımından önem arzeder. Ayn Ali bozulmakta olduğunu düşündüğü tımar sisteminin eski haline dönebilmesi için önerilerde bulunmuş, kendi kuşağından önce sistemin işleyişini mümkün kılan düzenlemelerden hareketle rasyonel düzen ve kanun idaresine dönülmesi gerektiğini belirtmiştir.[86] Ona göre bunun yolu ilgili işlerin kaydının

---

Marxist Düşünce Sözlüğü, ed. Tom Bottomore, çev. ed. Mete Tunçay (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993): 47. Wittfogel'in bu çalışması yayınlanmasından kısa bir süre sonra (muhtemelen 1958 veya 1959 yılında) Ankara Üniversitesi'ndeki bir doktora seminer dersinde ele alınmıştır. Belirttiğine göre Korkut Boratav, hukuk sosyolojisi kürsü başkanı Hamide Topçuoğlu'nun yönlendirmesiyle kitapla ilgili bir sunum gerçekleştirmiştir. Bkz. Hakan Güldağ, İbrahim Ekinci, **Aydınlık Bir Adam: Korkut Boratav** (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2010), 89-90. Boratav'ın onunla 7 Mart 2015 tarihinde Ankara'da yapmış olduğum görüşmedeki ifadelerine göre sunumun ardından özel bir tartışma başlamamış, konu Türkiye bağlamında ele alınmamıştır.

[84] Jean Chesneaux, "Asya Tipi Üretim Tarzının Açtığı Yeni Araştırma Alanları", **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Jean Chesneaux vd., çev. İrvem Keskinoğlu (İstanbul: Ant Yayınları, 1970): 24-28; Brendan O'Leary, **The Asiatic Mode of Production: Oriental Despotism, Historical Materialism and Indian History** (Southampton: Basil Blackwell, 1989), 10-11; Berktay, "The Other Feudalism", 330-331. Ayrıca bkz. Dunn, **age**, 77 vd.

[85] Michael Ursinus, "Geç Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Bizans Tarihi", çev. Orhan Bilgin, **Cogito**, s. 17 (Kış 1999): 352.

[86] Douglas A. Howard, "Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit", **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, ed. Virgina H. Aksan, Daniel Goffman (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011): 215.

muntazam bir biçimde tutulmasını sağlamaktan, tahrirlere ve nizamnamelere uygun bir biçimde davranmaktan geçmekteydi.[87] Douglas A. Howard'a göre bu durum söz konusu yazılı materyalleri imparatorluk ideolojisinin tarif edilmesi bakımından temel metinler haline getirmekteydi.[88] Daha da ötesi bunlar "Allah'ın adil sosyal düzeninin veri tabanını oluşturmaktaydı."[89] Defterlerin seferler esnasında dahi orduya eşlik etmesinin anlamı, savaş sonunda gerçekleşen değişimlerin katipler tarafından kayda geçirilerek düzenin yeniden tesisini sağlamaktı. Bu düzen ve düzensizlik imajı bizzat insan bilincinde mevcut olan evrensel bir yaratılış metaforu anlamına gelmekteydi.[90]

Aslında Ayn Ali gibilerini bu tür önerilerde bulunmaya iten krizin en önemli nedenlerinden birisi devlet idaresinin giderek daha geniş kesimler tarafından paylaşılır hale gelmesi[91] ve bu durumun hanedanın kutsiyeti anlayışını ortadan kaldırmasıydı. Osmanlı hanedanının görece önemsiz bir konuma indirgenmesi tarih yazıcılığına yeni bir tarihsel zaman anlayışının gelişimi olarak yansımıştır. Önceden sultanların saltanat dönemlerine göre düzenlenen tarihsel zaman anlayışı yerini belli bir yıl veya olaydan başlatılan anlayışa bırakmaya başlamıştır. 18. yüzyıl başlarına gelindiğinde ilk resmi vakanüvis olarak kabul edilen Naima ile bu anlayış pekişmiştir.[92] Bu yüzyılda tarihsel zaman bakımından "çok daha seküler" ve devletin temsili açısından "neredeyse pozitivist" özellikte bir tarih anlayışı egemen olmuştur.[93] Diğer taraftan idaresi daha geniş bir kesim tarafından sağlanan Osmanlı, 16. yüzyılın ikinci yarısında hanedanın başaramadığı bir işi başararak tarihyazımı üzerinde bir denetim kurabilmiştir.[94] Vakayinameler de artık devletin sürekliliğini padişahlardan bağımsız olarak vurguladığı için devletin kuvvetlenmesine katkı sunmuştur.[95]

16. yüzyılın son dönemini anlatan Mustafa Ali ve 17. yüzyılın ilk yarısını anlatan Koçi Bey gibi yönetici sınıf mensubu olan nasihatname yazarları, neredeyse değişmeyen bir topluma egemen olan son derece merkeziyetçi bir otorite ile

---

[87] **age**, 216.
[88] **age**, 217
[89] **age**, 218.
[90] **age**, 218.
[91] Baki Tezcan, "Erken Modern Osmanlı Tarihyazımı", **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, ed. Virgina H. Aksan, Daniel Goffman (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011): 226.
[92] **age**, 251-252.
[93] **age**, 226-227.
[94] **age**, 226.
[95] **age**, 257.

tanımladıkları bir devlet modeli sunmuşlardır. Koçi Bey'in risalesine bakıldığında temel sorunlar olarak memuriyet atamalarında kişinin toplum içindeki yeri, veraset, liyakat ve uzun süreliğine atama gibi özelliklerin kaybolması; sultanın iktidarının sembolikleştirilmesi; sınıfa dayalı toplumsal sistemin bozulması; artığa el koyma sisteminde büyük değişme; memuriyetin para karşılığı satışı; eski kanun ve nizamnamelerin uygulanmaması; reayanın artık reaya olarak yerini bilmemesi gibi başlıklar göze çarpar. Benzer bir yaklaşım Mustafa Ali tarafından da paylaşılmaktadır. Daha geniş bir pencereden bakıldığında, değişimine itiraz edilen tüm bu hususların nasihatname yazarlarının da içinde bulunduğu sınıfların aleyhine gelişmeler olduğu gözlenebilir. Bu anlamda nasihatname yazarları yaşanan değişimlere dair bize nesnel veriler sundukları; ancak değişimi kendi varoluşları açısından değerlendirerek öznel bir tutum takındıkları söylenebilir.

Abou-el-Haj, nasihatname yazarlarının bu öznel tutumunu iyice gözler önüne sermek için değişimin kazançlı tarafının sözcüsüne yer vermektedir. Onun belirttiğine göre 17. yüzyılın son yirmi yılına gelindiğinde yüksek mevkilerin yarıdan fazlası kırk ailenin elinde toplanmıştır. Miri araziler mülk haline getirilmeye, müsadere iktidar mücadelesinin yansıtır bir biçimde etkin ancak seçici bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Müsaderenin başlatılması ya da engellenmesi yönetici sınıflar arasındaki hiziplere bağlı olarak değişmiş; böylece sabık yöneticilerin mali gücü azaltılabilmiş ya da korunabilmiştir. İşte 18. yüzyılın hemen başında yazdığı *Tarih*'i ile Naima, yeni "sivil oligarşi"nin savunucusudur. O da diğer nasihatname yazarları gibi değişim üzerinde durmaktadır. Ancak onların aksine değişimin kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır. Tabir-i caizse bu bir takdir-i ilahidir. İslamiyetin ilk yıllarından o güne örnekler sunarak değişimlerin sürekli yaşandığını vurgulayan Naima, değişimin o dönemki politik ve toplumsal nedenleri üzerinde durmamaktadır. Organik toplum görüşünü de esas alarak devletin ömrünün ortalarına geldiğini ve devletlerin bu süreçte askeri yönetimlerinin sivilleştiğini vurgular. Naima her halükârda değişime insan-üstü bir şey olarak yaklaşmaktadır. Bu tutumun "değişime muhalefet edenlerin aktif direnişlerini kırmayı da hedefle[diği]" dikkate alınmak durumundadır.[96]

17. yüzyılda Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Müneccimbaşı ve Hezarfen Hüseyin gibi münevverler bulunmaktadır. Onlar bir önceki yüzyıldakilerden farklı olarak düzenli

[96] Rifa'at Ali Abou-el-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Oktay Özel, Canay Şahin (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000), 48-107.

bir medrese hayatının dışında öğrenme süreci içinde olmuşlardır ve dış dünyayı anlama konusunda çok istekli bilge kimseler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.[97] Bunlardan Müneccimbaşı ve Hezarfen Hüseyin, Batılı kaynakları geniş ölçüde kullanarak Osmanlı tarihyazıcılığı adına kapsamlı bir evrensel tarih anlatısını sunmuşlardır. Daha II. Mehmed zamanında Osmanlı'daki evrensel tarih yazımı örnekleri ortaya konmuştur ama bu örneklerde evrensel tarih anlayışı henüz bir imparatorluk bilincinin oluşmadığını ispatlar biçimde sadece İslam tarihi olarak kendisini göstermiştir. Oysa şimdi bu kişilerin yaklaşımları, ilişki içinde oldukları dönemin güçlü ailesi olan Köprülülerin takip ettiği emperyal politikalarla bir ilişkiye sahiptir.[98]

Naima, Müneccimbaşı, Kâtip Çelebi gibi isimlerin İbn-i Haldun'dan söz ettikleri görülmektedir. 14. yüzyılda yaşamış olan İbn-i Haldun tarihin bir bilim olarak varlığını ortaya koyabilmesi için tarihsel olayların bazı düzenlilikler ve kanunluluklar içinde gerçekleştiğinin kabul edilmesi gerektiğini düşünmüş birisidir.[99] Bir devletin yaşamını 120-130 yılla sınırlamış; kuruluş, iktidarın perçinlenmesi, rahatlık, durulma ve taklit, savurganlık ve çöküş şeklinde özetlenebilecek ve bunun dışına çıkılamayacak beş aşamalı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.[100] Yıllar önce Ziyaeddin Fahri [Fındıkoğlu] yukarıda belirttiğimiz isimlerin İbn-i Haldun'dan söz etmekle birlikte onu gerçek manada anlayamamış olduklarını belirtmiştir.[101] Günümüzde bu yaklaşım genellemeci ve indirgemeci olduğu gerekçesiyle eleştiriye tabi tutulmuş, İbn-i Haldun özellikle Osmanlı Devleti "zayıflama" emareleri gösterdiği dönem itibariyle muhtemel bir çöküşün engellenmesi adına yol gösterici bir kaynak olarak başvurulan bir isim olarak sunulmuş ve onu yetkin bir biçimde kullanan kişi olarak Naima'nın adı zikredilmiştir.[102] Oysa Abou-el-Haj'a göre Naima'nın yaptığı şey İbn-i Haldun'dan faydalanarak muhtemel bir çöküşü engelleyecek çareler üretmek değildir. Naima bir yandan ileri sürdüğü fikirlerin yeni olmadığını, diğer yandan değişim olgusunun olağan olduğunu göstermeye çalışarak

[97] Cumhur Bekar, "A New Perception of Rome, Byzantium and Constantinople in Hezarfen Hüseyin's Universal History" (Master of Arts, Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in Social Science, 2011), 17.
[98] **age**, 23-26.
[99] Ahmet Arslan, **İbni Haldun**, 2. bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 8.
[100] **age**, 112-113.
[101] Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri, **İbn Haldun** (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940), 35-36. Bu kitabın ilk kısmı Ziyaeddin Fahri, ikinci kısmı ve metinden parçalar Hilmi Ziya [Ülken] tarafından hazırlanmıştır.
[102] Bkz. Ejder Okumuş, "İbn-i Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, s. 15 (2006): 141-185.

mevcut duruma meşruiyet kazandırma amacındadır.[103] İlerleyen süreçte görüleceği üzere İbn-i Haldun'un pragmatik gerekçelerle kullanılması devam edecek; onun kuramının kullanıcısını çıkmaza soktuğu noktada kuram farklı yorumlanacak veya kuramda kimi değişikliklere gidilecektir.

19. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat Dönemi ile karşılaşılır. Bu dönem "eski teokratik devlet anlayışından uzaklaşmanın ferdin, devlet karşısında bir hak ve hürriyete sahip olduğunu, devletin de yalnız fertlerin bu hak ve hürriyetini korumakla yükümlü bulunduğunu kabul eden Aydınlanmacı devlet anlayışına yönelmenin" ifadesi olan bir ferman ile başlamıştır.[104] Bu dönemle birlikte "Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikirsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören"[105] yaklaşım olarak Batıcılık ön plana çıkmıştır. Batıcıların hedeflemiş olduğu şeyi tanımlayan Batılılaşma ise Türkiye'de modernleşme çabalarının kurucu ögesi olmuştur.[106] Türkiye'de toplumsal düşüncenin gelişmesiyle eşzamanlı bir süreç olan Batılılaşma, yaygın anlayışları karşıtlarıyla değiştirmeye çabalamış; ruhaninin cismani, cemaatin birey vs. ile değiştirilmesi olarak kendini var etmiştir. Toplumsal dönüşüm, ilerleme ve kurtuluş ise Batılılaşmanın kilit kavramları olmuştur. Diğer taraftan Batılılaşma Osmanlı (ve sonrası için Türkiye) toplumunun kendisini algılama ve tanımlama anlamını da içermiştir. [107]

Osmanlıların modern Batı Avrupa ile ilk temasları 18. yüzyılda Paris ve Viyana'ya daimî elçiler gönderilmesiyle başlamıştır. Orada gündelik yaşama dair de gözlem yapma fırsatı bulan bu ilk sefirlerin sefaretnameleri Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalmışlığının ilk belgeleri olmuş ve Batı'ya yönelik ilginin daha da artmasını sağlamıştır.[108] Bu ilginin sonucu olarak Tanzimat'tan sonra Avrupa dillerini bilenlerin sayısı arttığından telif edilen genel tarih kitaplarına Avrupa devletleri de girmeye başlamış ve "hatta milli tarihimize dair yazılan eserlerde bile vakıaların akış silsilesi sırasında muasır ve münasebettar olan garp hükûmetlerinin ahvalinden de

[103] Abou-el-Haj, **age**, 75.
[104] Kâmıran Birand, **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri** (Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1955), 19.
[105] Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 11.
[106] Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. 3: Modernleşme ve Batıcılık** içinde, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 125.
[107] **age**, 126.
[108] Ali Ergur, "Türkiye'de Siyasî Düşüncenin Gelişmesinde Fransız Etkisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. 9: Dönemler ve Zihniyetler** içinde, ed. Ömer Laçiner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 927.

bahsedilmiştir."[109] Böylece mevcut hanedancı tarih anlayışı, Aydınlanma dönemi boyunca gelişen seküler bir evrensel tarih anlayışının ulaşmaya ve Batı kaynaklı çeşitli evrensel tarih kitaplarının basılmaya başladığı 19. yüzyılının sonlarına doğru değişim emareleri göstermiştir.[110]

Bu konuda ilk adım 19. yüzyılın ilk yarısında Hammer, Zinkeisen gibi yabancıların Osmanlı Devleti'ni başkalarının da yer aldığı bir dünya içerisinde kavrayarak ele aldıkları ilk bilimsel tarihçilik örneklerini sunmasıyla atılmıştır. Böyle bir yaklaşımın bir Osmanlı tarafından sergilenmesi ancak 1853-54'te Hayrullah Efendi'yle mümkün olmuştur. Ancak asıl önemli eser Avrupa dillerini bilmemesine rağmen Cevdet Paşa'dan gelmiştir.[111]

Cevdet Paşa, Avrupa'nın modernleşme baskısının giderek artması karşısında bu baskıyı kültürel ve politik açılardan inceleme ihtiyacı hissetmiş ve *Tarih-i Cevdet*'in altıncı cildinin (1869/70) üçte birini antik çağdan Fransız Devrimi'ne kadarki Avrupa tarihine ayırmıştır. Bu ve sonraki ciltlerle artık Osmanlı tarihi dünya tarihinin bir parçası olarak ele alınmış, Avrupa'daki olaylara daha evrensel bir anlam yüklenmiş ve *Tarih-i Cevdet* bu anlamda Osmanlı tarihyazıcılığında bir dönüm noktası teşkil etmiştir.[112]

Tarih-i Cevdet'te İbn-i Haldun'dan faydalanılma biçimi dikkate değer bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziyaeddin Fahri, Cevdet Paşa'yı İbn-i Haldun'un "en feyyaz tesirde bulunduğu Türk müverrihi" diye tanıtsa da[113] Christoph K. Neumann'a göre Cevdet Paşa'nın İbn-i Haldun'u kullanması bir nevi göze batmama kaygısından kaynaklanmıştır. Çünkü tarih üzerine anlaşmayı kolaylaştıran araçlar olarak İbn-i Haldun geleneğine dayanan ve Osmanlıların içselleştirmiş olduğu düşüncelerin kullanılmaması dikkat çekecek bir olgudur. Cevdet Paşa İbn-i Haldun'u kullanmış; ancak onun biyolojik sınıflandırmasında devletin katettiği aşamalarla toplumsal gelişim aşamalarını birbirinden ayırarak ve sınıflandırmada (olumlu anlamda) geriye dönüşlerin olanaklı olduğunu öne sürerek ondan farklılaşmıştır.[114] Kitabın ilgili cildinin 1891'deki ikinci baskısında durum daha da açıktır. Cevdet Paşa

---

[109] Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", **Tanzimat I: Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle** (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 574-575.
[110] Ursinus, **age**, 353.
[111] Ortaylı, **Tarih Yazıcılık Üzerine**, 87-88.
[112] Christoph K. Neumann, **Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı,** çev. Meltem Arun (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 31-42.
[113] Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri, **age**, 40.
[114] Neumann, **age**, 177-179.

İbn-i Haldun'un sınıflandırmasını Osmanlı tarihinin dönemlendirmesinde kullanırken her bir dönemlendirmeyi (yaklaşık) yüz yıllık bir süreye denk gelecek şekilde gerçekleştirmiş, kaçınılmaz olarak görülen "çöküş" düşüncesini ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'nin sürekliliği düşüncesini zihinlere yerleştiren bir yöntem kullanmıştır.[115]

Neumann, Cevdet Paşa'nın uyguladığı bu yaklaşımın kolayca kabul edilebildiğini göstermek için Ahmet Vefik Paşa'nın çalışmasını örnek göstermektedir. Ahmed Vefik Paşa ilk baskısı 1869'da yapılan ve okullarda okutulmak üzere hazırladığı *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*'de yaklaşık yüzer yıllık dilimlerden oluşan bir dönemlendirme kullanılmış, okul çocuklarından başlayarak toplumu böyle bir yaklaşıma aşina etmiştir.[116]

Mustafa Nuri Paşa bu yaklaşımı 1877 yılında yayınlanan *Netayic ül-Vukuat* adlı Osmanlı tarihi kitabıyla sürdürmüştür. O da dönemlendirme yaparken İbn-i Haldun'a başvurmuş ve o da -Cevdet Paşa gibi- İbn-i Haldun'un yaklaşımını değişikliğe uğratarak metnine dâhil etmiştir. İbn-i Haldun'un bir devletin gelişme, duraklama ve çöküş aşamalarını yüz yirmi yılda tamamladığını belirtirken aslında, "devlet başkalaşarak devam eder," demek istediği iddiasında bulunmuştur.[117] Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin sürekliliği algısının başka bir çeşidini sunmuştur.

Mustafa Nuri Paşa'nın kitabı iki açıdan daha dikkat çekmektedir. Bir kere, yaşanmış olayları nedenleriyle açıklamaya ve benzer durumlarla karşılaştırarak onları bir sentez içinde sunmaya çalışarak metot bakımından önceki Osmanlı tarihlerinden farklılaşmaktadır.[118] Öte yandan klasik Osmanlı tarihçilerinde görülmeyen bir biçimde "derebey" terimini kullanmakta; bu terimle "feodal bey" ifadesini karşılamaktadır.[119]

---

[115] **age**, 181-182.

[116] Ahmet Vefik Paşa'nın eserinin transkripsiyonu için bkz. Ahmet Vefik Paşa, **Fezleke-i Tarih-i Osmanî: Bir Eski Zaman Ders Kitabı**, haz. Şakir Babacan (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011), 55-296. Ayrıca bkz. Mehmet Demiryürek, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi 1853-1925** (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003), 156-157.

[117] Neşet Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824-1890)", **Belleten**, c. XLII, s. 167 (Temmuz 1968): 458-463.

[118] **age**, 459.

[119] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), 98, dipnot 120. *Netayic ül-Vukuat*'ta "derebeylik" teriminin kullanıldığı yerler için bkz. Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat**, c. III-IV, haz. Neşet Çağatay, 2. bs. (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1987), 200, 238, 247, 248, 276, 282, 283. İlgili sayfalar kitabın altıncı bölümünde bulunmaktadır. Bu bölüm kitabın orijinalinde dördüncü cilde dahildir. Kitabın dördüncü cildi ise diğer üç ciltten yıllar sonra, 1911'de basılmıştır. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat**, c. I-II, haz. Neşet Çağatay, 2. bs. (Ankara:

Daha önce feodalite bir terim olarak Cevdet Paşa tarafından kullanılmıştır. Cevdet Paşa sınıf olgusunun Avrupa'ya özgü bir durum olduğu düşüncesindedir. Ona göre feodalite de bu sınıf farklılıkların yaşandığı devrelerden birisidir. Üstelik Avrupa açısından bakıldığında insanın sadece toprakla beraber satılabildiği bu devre, eskiden insanın eşya ile alınıp satıldığı zamanlara göre medeniyet yolunda bir ilerlemedir. Ne var ki Osmanlı'da geçerli olmuş olan malikâne, zeamet ve tımar uygulamaları feodaliteye benzerlik gösterse de birçok bakımdan ondan farklıdır.[120]

Cevdet Paşa, Haçlı seferlerine katılanların "İslam milleti"nde mevcut bulunan hürriyet ve serbestiyete şahitlik etmelerini Avrupa'da feodalitenin yıkılışı açısından bir dönemeç olarak ifade etmektedir.[121] Bununla birlikte İslam milletinden Osmanlı'ya miras kalmış olan yapıyı açıklamak için bir terim kullanmamıştır. Oysa Cevdet Paşa'dan sonra gelen Mustafa Nuri Paşa gibi kimi tarihçiler Osmanlı'daki durumu Avrupa'da durum ile karşılaştırırken farklı bir perspektife sahip olabilmişlerdir. Niyazi Berkes'e göre, kimi tarihçilerin zihinlerinde Osmanlı'da sonradan "derebey" diye adlandırılacak güçlerin merkezî idareyi uğraştırdığı dönemlerin anıları henüz tazeyken onların Fransız Devrimi tarihini öğrenmesi, bu duruma etkide bulunmuştur. Merkezî devlet anlayışından farklılığı ifade eden feodalitenin eleştirildiğini gören bu tarihçiler, Osmanlı'da mevcut olmuş olanı da feodalite ile eş tutmuşlar; feodalite teriminin karşılığı olarak daha önce Osmanlıcada veya Türkçede olmayan "derebeylik" terimini ortaya atmışlardır. Sonrasında ise derebeylik kullanıcısına göre feodalitenin karşılığı veya feodaliteden farklı bir yapıyı ifade eden bir terim olarak kullanılmaya devam etmiştir.[122]

Berkes'in derebeylik teriminin metinlerinde rastlanıldığını söylediği diğer bir isim son Osmanlı vakanüvisi Abdurrahman Şeref'tir. Bununla birlikte Abdurrahman Şeref, İbn-i Halduncu evrim şemasından faydalanarak hazırladığı ve 1892-1895

Türk Tarihi Kurumu, 1987), XV. Başka bir ifadeyle, verilen bilgiler ışığında "derebeylik" teriminin okuyucunun karşısına 1877'de değil, 1911'de çıkmış olduğunu hatırlatmak gerekmektedir.

[120] Ümid Meriç, **Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü** (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1975), 57-59.

[121] Meriç, **age**, 59-60.

[122] Berkes, **age**, 98, dipnot 120. Berkes, aynı yerde, derebeyliğin Osmanlı terimlerinden olmadığını belirtirken bunun Osmanlı'da feodalitenin olmadığı anlamına geldiği çıkarsamasında bulunur. Öte yandan kendisi derebeyliği feodaliteden farklı bir yapıyı ifade etmek için kullanmaktadır. Osmanlı toplum yapsısı tartışmalarının kimi evrelerinde bunu göreceğiz. Osmanlı toplum yapısını feodalite ile tanımlayan Halil Berktay'ın derebeylik teriminin kullanımıyla ilgili benzer bir açıklaması için bkz. Berktay, "The Other Feudalism", 260, dipnot 269.

yıllarında iki cilt olarak yayınladığı *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* adlı eserinde[123] feodaliteyi de kullanmıştır.[124] Halil Berktay burada Osmanlı tımarının zayıf bir şekilde de olsa feodalitenin bir çeşidi olarak tanımlandığını düşünmekte; bu yaklaşımın Türk tarihyazımına böylece girmiş olduğunu belirtmektedir.[125]

19. yüzyılın ikinci yarısındaki aynı zaman diliminde Genç Osmanlılar imparatorlukların yıkılış nedenlerini ve ilerleme olayının nedenlerini öğrenme çabasında iken Montesquieu, Condorcet ve Volney gibi isimlere ilgi duymuştur.[126] Namık Kemal ihtiyacını duyduğu siyasal sistemin temel ilkelerini ararken Batı uygarlığının felsefi temelini oluşturan "tabii haklar" düşüncesine varmıştır. Bazı kimselerin Osmanlı'yı güçlü bir biçimde var eden dayanakların tekrar oluşturulmasının olanaksız olduğu gerekçesiyle ve İbn-i Haldun'un tarih felsefesine dayanan bir görüşle Osmanlı Devleti'nin ölümünün kaçınılmaz olduğunu bir süredir düşünmeye başladıkları sırada Namık Kemal başka bir ihtimali gündeme getirmiştir.[127] İslami değerlere önem veren Namık Kemal'in İbn-i Haldun'un düşüncesine itibar etmemesinin altında yatan neden onun "hürriyet" kadar üzerinde durduğu "terakki" düşüncesidir.[128] Namık Kemal halkın tabii haklarına dayanan ve görevi bu hakların korunmasını sağlayacak otorite olmaktan ibaret bir devlet anlayışıyla "terakki" yolunun açılacağı kanaatinde olmuştur.[129]

19. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde edebiyatta Victor Hugo ile simgelenen romantizmin yerini Emile Zola ile simgelenen gerçekçiliğin almaya başladığı bir süreç yaşanmıştır. Bu sürece eşlik eden gelişme, aydınların II. Abdülhamid rejimi baskısı altında Namık Kemal ile simgelenen romantizmden uzaklaşarak, Şinasi'de görüldüğü biçimiyle tarih ve toplumun gelişimine yön veren "yasa"larla ilgilenmeye başlamalarıdır. 1880'lerin sonuna gelindiğinde Namık Kemal ve Şinasi'nin paylaştığı siyasal çizgi pozitivizmle eklemlenebilecek noktaya ulaşmıştır. Bu eklemlenmeyi simgeleyen de Ahmet Rıza'dır. 1889'da Paris'e varan Ahmet Rıza; Fransız Devrimi'nden o zamana kadar çeşitli yükselişlerle yüz yıldır durgunluğa erişemeyen Avrupa toplumlarına evrenselci bir yaklaşımla "düzen" ve "ilerleme" vaatlerinde

[123] Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 6 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 1588.
[124] Bkz. Demiryürek, **age**, 155.
[125] Berktay, "The Other Feudalism", 56.
[126] Berkes, **age**, 237.
[127] **age**, 257.
[128] **age**, 266-267.
[129] **age**, 257.

bulunan pozitif bilimlerin etkisinde kalmış, Osmanlı'nın sorunlarının bu perspektifle aşılabileceğini düşünmüş olmalıdır.[130]

Diğer taraftan milliyetçilik düşüncesi Osmanlı tarihyazımında etkisini göstermeye başlamıştır.[131] Bu düşünceyle birlikte Türklük giderek bir milliyet ifadesi ve -Mustafa Celaleddin Paşa'nın Fransızca olarak 1869 basılan *Eski ve Yeni Türkler* isimli kitabının da örneklediği üzere- bütün dünya tarihinin ana hattını oluşturan bir özne olarak ortaya çıkmıştır.[132] Batı'daki Türkoloji incelemeleri bu durumun ortaya çıkmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Avrupalı Türkologların Türklerin evrimi konusundaki çalışmaları bazı olguları açıklığa kavuşturmuş ve neredeyse tamamen unutulmuş olan İslam öncesi Türk tarihi önem kazanmıştır. [133]

Ancak ilgi sadece Türklüğe yönelmemiş, 1870-1920 yılları arasında Roma ve Bizans tarihine de ilgi gösterilmiştir. Gerek bir kalkış noktası olarak gerekse bir arka planı olarak çeviri eserlerle Roma ve Bizans'ın Osmanlı ile bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır.[134] Bu durum 20. yüzyıl başlarına kadar Oryantalist tarihyazıcılığının, Türklerin İslam uygarlığının bir parçası olmadan evvel sahip oldukları göçebe yaşantılarıyla bir uygarlığa geçiş aşamasından çok uzak oldukları; en önemli faaliyeti yağmacılıktan ibaret olduğundan büyük devletler kurabilmiş olmalarının tek izahının üzerinde yükseldikleri Bizans mirası olabileceği şeklinde bir düşünceyi egemen kılmasıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu düşüncenin oluşumu Avrupa'nın sömürgeci politikalarından bağımsız gelişmemiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında ve ertesinde

---

[130] Erdem Sönmez, **Ahmet Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 68-69. Ayrıca bkz. Ekrem Işın, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 356.

[131] Söz konusu milliyetçilik Fransız Devrimi ile ilişkilendirilebilir. Ancak milliyetçilik sadece onunla tanımlanır ve sadece onun etkisi olarak gösterilirse Devrim sonrası Avrupa'daki gelişmeler yok sayılmış olacak ve tanım eksik kalacaktır: "Türk ulusçu tarih yazımında en çok etkili olan Batılı akımlar romantizm, pozitivizm ve Alman idealizmiyle bütünleşen tarihselcilik olmuştur […] Romantizmin geçmişe hayranlığı, pozitivizmin kolaycılığı, ve tarihselciliğin ve idealizmin otoriter gücü Türk ulusçularının tarih anlayışları için çekici, zengin, ancak üstüste bindirildiğinde oldukça karmaşık ve içinden çıkılmaz hale gelebilen bazı özellikler içeriyorlardı". Bkz. Ersanlı, **İktidar ve Tarih**, 45-46.

[132] Ahmet Özcan, **Türkiye'de Popüler Tarihçilik: 1908-1960** (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 83. Mustafa Celaleddin Paşa'nın yaklaşık 150 yıl sonra Türkçeye çevrilen kitabı için bkz. Mustafa Celâlettin Paşa, **Eski ve Modern Türkler**, çev. Güven Beker (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014).

[133] François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi: 1900-1930**, çev. Ali Berktay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 78; David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, çev. Zeki Doğan (İstanbul: Fener Yayınları, 1998), 17-18.

[134] Bkz. Ursinus, **age.** Ayrıca bkz. Michael Ursinus, "From Süleyman Pasha to Mehmet Fuat Köprülü: Roman and Byzantine History in the Late Ottoman Historiography", **Byzantine and Modern Greek Studies**, vol. 12 (1988): 305-314.

yaşananlar tarihyazımı ve siyaset ilişkisinin doğru orantılı olduğuna şahitlik etmiştir.[135]

Mükrimin Halil Yinanç'a göre Osmanlılarda tarihle ilgili gerek telif gerekse çeviri ciddi ve bilimsel çalışmalar asıl olarak 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra verilmeye başlanmıştır.[136] Mizancı Murad'ın 1891 tarihli *Tarih-i Umumi* adlı eseriyle Avrupa tarihçiliği ve dünya tarihinin bir parçası olma yolunda gittikçe ilerleyen Osmanlı tarihçiliği[137] bu süreçle birlikte Aydınlanma düşüncesini ve Fransa merkezli dünya tarihini ortaöğretime yansıtan genel bir anlayışa dönüşmüştür.[138] Geleneksel Osmanlı tarihçiliğinden ulusal tarihçiliğe geçişte Diran Kelekyan, Ahmet Refik, Fuad Köprülü, Ali Reşad gibi isimler ön plana çıkmış, 1908 Devrimi ile Fransız Devrimi arasında köprüler oluşturulmuştur. Böylece pozitivist tarih anlayışı Türkiye'de yer edinmeye başlamış, ulusal tarih bu yolda temellenerek dünya tarihine eklemlenebilmiş ve Zafer Toprak'ın deyişiyle içbükey bir tarih anlayışı dışbükey bir boyut kazanmıştır.[139]

Türkiye'de tarihyazımının gelişimi ve Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin temelleri açısından bu noktada özellikle vurgulanması gereken isim Yusuf Akçura'dır. Akçura Osmanlı aydınlarını ve tarihçilerini idealist bir tutumu sahiplenmekle eleştirmiştir. Onların tarihin itici gücü olarak fikri ve ahlakı gördüğünü; bu nedenle Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesini 18. yüzyıl felsefesiyle, Jön Türk Devrimi'nin gerçekleşmesini Jön Türk yayınlarıyla açıkladıklarını belirtmiştir. Oysa Akçura tarihte milliyetçilik ve demokrasi gibi akımların ortaya çıktığını ve tarihin bu iki kavram doğrultusunda ilerlediğini düşünmüş; Türk tarihinin evrensel tarihin bu iki kavramı içinde düşünülmesini önermiştir. Böylece İslam tarihinde yer bulamayan Türklük paradoksal bir biçimde bu düşünme biçimi içinde dünya tarihine daha fazla yaklaşmıştır.[140]

---

[135] Halil Berktay, **Cumhuriyet İdeolojisi**, 19-23.
[136] Yinanç, **age**, 595.
[137] **age**, 580. Bu konuda dikkat çeken bir çalışma için bkz. Meltem Toksöz, "The World of Mehmed Murad: Writing Histoires Universelles in Ottoman Turkish", **The Journal of Ottoman Studies**, XL (2012): 343-363.
[138] Zafer Toprak, "Üçüncü Cumhuriyet Fransası, 'Aydınlanma' ve Osmanlı'da Tarihyazıcılığı", **Aydınlanma Sempozyumu: 11-12 Mayıs 2007**, yay. haz. Binnaz Toprak (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007), 87.
[139] Toprak, "Osmanlı'da Tarihyazıcılığı", 81-83.
[140] François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura 1876-1935**, çev. Alev Er, 4. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 75-76.

Cumhuriyet dönemine geçmeden önce II. Meşrutiyet döneminde ortaya konan kimi gelişme modellerinden söz etmek faydalı olacaktır. Toplumsal sorunlara olan duyarlılığı nedeniyle iktisatla ilgilendiyse de bu konuda yüksek bir kavrayış gücü kazanamamış olan Namık Kemal'in[141] aksine, ondan sonraki kuşaklar çeşitli iktisadi gelişme aşamalarını uyarlama noktasına ulaşmıştır. Bunda I. Dünya Savaşı yıllarında otarşinin bir çözüm olarak görülmesi ve bunun üzerine "millî iktisat" görüşünün kabul görmesi etkili olmuştur. *İktisaddiyat Mecmuası*, savunuculuğunu yaptığı "millî iktisat" görüşünün yarım yüzyılda Almanya'nın "milliyet" ilkesiyle birlikte hayal edilemeyecek bir ilerleme ve yükselme sağlamış olduğunu belirten yayınlar yapmıştır. İktidardaki İttihat ve Terakki çevresince de benimsenen bu görüşün sahibi Friedrich List'e göre klasik iktisatçılar tarihi ve siyaseti yeterince ciddiye almayarak ulus gerçeğini görmezlikten gelmişlerdir. Oysa onların iddia ettiği evrensel birliktelik ve sürekli barış mümkün değildir. Bu sebeple saf bir iktisat anlayışından uzak durulmalı ve ulus gerçeğine ulaşmak adına ekonomi ile siyaset birlikte ele alınmalıdır.[142]

Ahmed Muhiddin, List'in ilerlemeci bir anlayışla oluşturduğu toplumların iktisadi sınıflandırmasını "vahşet hali", "çobanlık", "ziraat", "ziraat-zenaat hali", "ziraat-zenaat-ticaret hali" olarak Türkçeye çevirmiş ve bu aşamaları Türk toplumu açısından bir değerendirmeye tabi tutmuştur. Sahip olunan sınırlı bilgi çerçevesinde "Türk iktisadının devreleri" içinde en uzun süren aşamanın çobanlık olduğunu; bunu da List'in modelindekinden farklı olarak tarımın değil, ticaretin izlemiş olduğunu belirtmiştir. Ona göre mevcut durumda egemen unsur tarımdır. Bu da Osmanlı'daki kentlerin birer "büyük köy" olmaktan ileri gitmemesi demektir. Oysa Batı'daki sanayileşmeyle birlikte mamul madde istilasına uğrayana kadar Osmanlı'da "san'at" bulunmuştur. Her türlü üretim biçimini en ileri aşamaya ulaşma olanaklarına sahip bu toprakların yapması gereken ise millî iktisat yolundan geçmektir.

[141] Karl Marx Londra'da *Kapital*'in ilk cildini henüz yayınladığı ve diğer ciltlerini hazırlamakla meşgul olduğu sıralarda Namık Kemal de Londra'da iktisat dersleri almakla meşgul olmuştu. Ancak o ne Marx'ın düşüncesiyle karşılaşmıştı ne de iktisatta yüksek bir kavrayış gücü kazanabilmişti. Bkz. Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, 2. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 328-332.

[142] Zafer Toprak, **Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918** (İstanbul: Yurt Yayınları, 1982), 25-30.

Ziya Gökalp, Bücher'in "aile iktisadı", "şehir iktisadı" ve "millî iktisat" biçimindeki üç aşamalı gelişim modelini benimsemiş olmakla birlikte Ahmed Muhiddin ile aynı sonuçta birleşmiştir.[143]

Ziya Gökalp gibi Türkiye'de sosyolojinin yayılmasına öncülük etmiş diğer bir isim Prens Sabahattin'dir. Ancak Osmanlı tarihini bir model içinde açıklanma görevini kendisi değil onun başta gelen takipçilerinden Mehmet Ali Şevki (Sevündük) gerçekleştirmiştir. Mehmet Ali Şevki 1919'da yayınladığı Osmanlı tarihini sosyal bilimlerle açıklamaya çalışan, Hilmi Ziya Ülken'e göre Türkiye'de bu yüzyılda gerçekleştirilen ilk esaslı,[144] incelemede "Science Sociale" okulundan Edmon Demolins'in toplumları kamucu ve bireyci olarak sınıflandırmasına dayanarak Osmanlı Devleti'nin kurucusu Türklerin sahip oldukları toplum tiplerini ana yurtları Orta Asya'dan başlayarak incelemiştir. Buna göre otların kendiliğinden ve bolca yetiştiği Orta Asya'da emek harcamadan hayvan sürülerinin yetiştirilebiliyor olması göçebe çobanlıkla geçinen, kamucu bir toplum tipini yaratmıştır. Toprağın işlenmemesi, üzerinde kendiliğinden biten ve uzun zaman beklemeyi gerektirmeyen otların ihtiyacı görmesi nedeniyle toprakta özel mülkiyet oluşmamıştır. Ancak sürüler aileye ait olmuştur. Bu sebeplerle hayatın güçlükleri aile kamusuna (cemaat) dayanılarak çözülmüştür. Ayrıca doğanın işlenmemesi doğal çevrenin egemenliğine girilmesi, durgun bir toplumsal yaşam anlamına gelmiştir. Öte yandan bu yaşam biçimiyle ancak yoğun olmayan bir nüfus beslenebileceğinden stepte nüfusun artması göçebe çobanları dışarıya göçe zorlamıştır. Göçler aile birlikleriyle yapıldığından kervanlar oluşturulmuş; bunlar da bir ordu gibi hareket etmiştir. Bunlar yeri geldiğinde tarımla uğraşan toplumları kontrol eder duruma gelmişlerdir. Anadolu taraflarına yayılan çobanların tarımla uğraşan kimi köyleri koruma karşılığında (kılıç hakkı) vergi aldıkları görülmektedir. Bu, atlı sipahilerin nasıl oluştuğunu açıklamaktadır. Selçukluların, Osmanlıların ve diğer beyliklerin kökü buradadır. İlerleyen süreçte Türk ordusu tarımla uğraşan toplumların savunma gücünü ortadan kaldırdıktan sonra göç için birleşmiş aşiretleri savaş zamanı birleşmek üzere mevcut tarım sahalarına dağıtmıştır. Tımar örgütünün temeli burada bulunmaktadır. Bu örgütlenmede Türkler toprak sahibi olmuşlar ama onu işlememişlerdir. Onu işleme teknik ve bigisinden yoksun oluşları, uzun süre başarıyla gerçekleştirdikleri onu

[143] Toprak, **age**, 30-32
[144] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3. bs. (İstanbul: Ülken Yayınları, 1992), 443.

koruma görevini de zamanla yapamaz hale gelmelerine neden olmuştur. Bu ise Osmanlıların yıkıma gidişini açıklayan bir gerekçedir.[145]

Halil Berktay'a göre Mehmet Ali Şevki bu çalışmasında hiçbir tanımlamada bulunmasa da Abdurrahman Şeref'i takip ederek Osmanlı toplumunu feodal olarak ele almıştır.[146] Feodalite ise Fuad Köprülü'nün önemli katkılarda bulunduğu, Kemalist Devrim'in evrensel kategorilere bağlı kalarak geçmişle hesaplaşma amacına uygun olarak 1930'ların başlarında hazırlanan lise tarih kitaplarında da yer bulacak olan önemli bir kavramdır.[147] Bu kavramın Osmanlı tarihi bağlamında ele alınışı tarihin evrenselci ve özgücü yorumları açısından bir turnusol kağıdı işlevi görmüş gibidir. Bu sebeple Yusuf Akçura'nın "materyalist-sosyolojik" bir boyutla yaklaşımını ortaya koymaya başladığı yıllarda genç bir araştırmacı olarak alana atılan ve Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin en önemli isimlerinden olacak olan Fuad Köprülü üzerinde durmak gerekmektedir.

Köprülü, Balkan Savaşları yıllarında sıkı bir Türkçülük dönemi geçirmiştir. Bununla birlikte özellikle kültür alanında süreklilikler arayan bir tavırla Osmanlılığı da reddetmemiştir.[148] Ancak siyasi açıdan daha keskin bir tutumun sahiplenildiği bir ortam mevcuttur. Halil Berktay'a göre, başkaları tarafından fethedilmemiş topraklarda yeşermesine rağmen birçok açıdan Üçüncü Dünya devrimlerinin ve onların sosyo-ekonominin inşaasına dönük metotlarının erken bir öncüsü niteliğindeki Türk milliyetçiliği; Avrupa emperyalizminin, eski Osmanlı rejiminin ve diğer milliyetçiliklerin şekillendirdiği bir tarihsel zamanda gelişirken savunmacı olmuştur ve bu tarihyazımına da yansımıştır.[149]

1930'larla birlikte Türkiye'de tarihyazımı açısından rüzgâr tekrar tersine dönmeye başlamıştır. İki dünya savaşı arasında Batı'nın çöküşü ve 1929 Buhranı ortamı, Aydınlanma ile arasına mesafe koyan Türk Tarih Tezi'yle birlikte Türkiye'de tarihyazımının tekrar içe yönelmesine ve üzerine oturduğu ben merkezli yörüngeyle

---

[145] Nurettin Şazi Kösemihal, "Önsöz", **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri**, Mehmet Ali Şevki, çev. Muzaffer Sencer (İstanbul: Elif Yayınları, 1968): 12-21.
[146] Berktay, "The Other Feudalism", 56.
[147] **age**, 58, 165.
[148] Halil Berktay, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983), 43.
[149] Berktay, "The Other Feudalism", 101. Berktay'a göre Mustafa Kemal Paşa 1920'lerin başında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Batı parlamenter sistemi ve Sovyet sistemi ile karşılaştırıp "biz bize benzeriz" derken Üçüncü Dünya düşüncesinin erken bir ifadesini ortaya koymuştur. Bkz. **age**, 167-168.

savunmacı anlayışın bir biçimini sahiplenmesine ön ayak olmuştur.[150] Bu süreçte Köprülü gerek Türk tarihinde Orta Asya'ya yapılan vurgunun aşırıcılığından[151] gerekse Türkçülüğün sınırları olarak Anadolu'nun gösterilmesinden sonra Anadolu'nun mevcut coğrafi bütünlük açısından öne çıkarılmasıyla ortaya konan aşırıklıklardan[152] kaçınabilmiştir.[153] 1931'deki önemli bir makalesinde Türklerin tarihi ile ilgili oryantalist yaklaşımlara ciddi bir karşılık vermiş;[154] bununla birlikte 1932 yılındaki I. Türk Tarih Kongresi'nde ortaya konan kimi tezler karşısında muhalif bir tavır sergilemekten geri kalmamıştır.[155]

Köprülü siyasi önderliğin doğa güçleri ve yasalarına dayandırarak mutlak bir tutumla benimsediği "bilimsellik" anlayışının egemen olduğu II. Türk Tarih Kongresi'ne (1937)[156] karşı güçlü bir muhalefet yürütemediği, çağdaş tarihçiliği etkili bir biçimde kullanamadığı gerekçesiyle Büşra Ersanlı tarafından eleştirilse de[157] Halil Berktay onu Kemalist Devrim olarak nitelendirdiği Cumhuriyet'in tarihçiliğe yansıması şeklinde gayet olumlu resmetmektedir. Çünkü Berktay'a göre Cumhuriyet ideolojisinin tarih alanına yansıyan aşırılıkları bulunmuşsa da bunlar kaçınılmaz değildir.[158] 1930'ların tek parti ve tek adam döneminin tipik devletçi-ulusalcı bir karakteri olarak Ömer Lütfi Barkan gibi devlet tarafından tarihçi olmaya yönlendirilen bir isim bulunmaktaysa da liberal-ulusalcı birisi olarak Köprülü gibi tarihçi olmayı kendisi seçen birisi[159] Kemalist zihniyeti içselleştirerek ama Cumhuriyet ideolojisinin resmî tezlerini benimsemeyerek daha sağlıklı ve bütüncül bir tarih kavrayışı getirebilmiştir.[160]

---

[150] Toprak, "Osmanlı'da Tarihyazıcılığı", 87. Türk tarih tezine giden yola dair özet bir anlatım için bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** (Ankara: Yurt Yayınları, 1981), 300-303.
[151] Berktay, **Cumhuriyet İdeolojisi**, 43.
[152] **age**, 49-50.
[153] Berktay, **Cumhuriyet İdeolojisi**, 62-63. Ayrıca bkz. Hasan Akbayrak, **Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine: İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları** (İstanbul: Kitabevi, 2009), 357-362.
[154] Orhan F. Köprülü, "Önsöz", **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, M. Fuad Köprülü, 2. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1986): VII.
[155] Bkz. Ersanlı, **İktidar ve Tarih**, 153-160.
[156] **age**, 225-226.
[157] **age**, 160.
[158] Berktay, **Cumhuriyet İdeolojisi**, 55.
[159] Berktay, "The Other Feudalism", 179-180
[160] Berktay, **Cumhuriyet İdeolojisi**, 62. Berktay bu çalışmasında Köprülü'nün tarihçiliği açısından "Kemalist Devrim"in özel bir önemi olduğunu vurgulamıştır. Bkz. **age**, 47. Bundan birkaç yıl sonra bu vurgusunu biraz yumuşatmıştır. Bkz. Berktay, "The Other Feudalism", 172. Ersanlı ise Berktay'ın ilk çalışmasına atıfta bulunarak onun Köprülü'nün tarihçiliği konusundaki "Kemalist Devrim"

Halil İnalcık'ın, Barkan'ın "resmî millî tarih" anlayışının bir temsilcisi türünden bir değerlendirmeye itirazda bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. İnalcık'a göre Barkan, bazen abartılı tanımlarla, Batılı tarihçilerin Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı hakkında eksik bilgilerle oluşturdukları yüzeysel yargılara hakikat adına tepki gösteren, gerçekleri ortaya koyan bir tarihçidir.[161] 1929 Buhranı yaşandıktan sonraki süreçte toplumsal meseleler Atatürk ve İsmet İnönü'nün üzerinde düşündüğü temel mesele olmuş; büyük toprak sahiplerinin topraklarının kamulaştırılması konusu gündeme geldiğinde bu tarihçiliğe de yansımıştır. Devletin millî tarih görüşü yumuşama göstermiş, sosyo-ekonomik tarihçilik önem kazanmaya başlamıştır. Kadrocular gibi sosyalist eğilimli kimseler arşivlerden faydalanma yoluna gitmeden Marksist bir görüşle toprak ve köylü meselelerine eğilmişlerdir. Barkan "hükümetin gözünü açmak", Atatürk'ün düşündüğü toprak reformunun Osmanlı toprak sistemiyle örtüştüğünü göstermek amacıyla hareket etmiştir. Bu onun toprak ve köylü meselelerine yönelmesinin de başlangıcı olmuştur. 1935-1936 yıllarında yayınladığı yazılarla Balkanlarda yakın bir süreçte gerçekleştirilmiş olan toprak reformu üzerine eğilmiştir. Sonrasında henüz keşfettiği tahrir defterleri üzerinden 1937-1938 yıllarında Osmanlı'da çiftçi sınıfın durumunu konu edinen yazı serisini yayınlamıştır.[162]

Aslında meselenin İnalcık'ın sözünü ettiğinden daha geniş ölçekte bir siyasi boyutu daha bulunmaktadır. Barkan söz konusu bu çalışmalarıyla Balkanların Osmanlı'nın egemenliğine girmesiyle birlikte "feodal bir yapıya sahip olmayan Osmanlı"nın Balkan köylülerini orada mevcut bulunan feodalite baskısından kurtarmış olduğu yönünde bir iddia öne sürmektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nin, dolayısıyla Türklerin, özgünlüğünün ortaya konulduğu düşülmektedir. Benzer dönemde

---

vurgusunu abartılı bulduğunu ifade etmiş, onun II. Meşrutiyet dönemi çalışmalarını hatırlatmıştır. Bkz. Ersanlı, **İktidar ve Tarih**, 160.

[161] Halil İnalcık, Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları", **XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999**, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012): 161. Makalede gösterildiği üzere bu makelenin 85-166 sayfaları arasındaki bölümü İnalcık, 167-220 sayfaları arasındaki bölümü Yediyıldız tarafından hazırlanmıştır.

[162] Halil İnalcık, Bahaeddin Yediyıldız, **age**, 138; Emine Çaykara, **Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalcık Kitabı**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 85-86, 353-354. 1933-1935 yıllarında çiftlik ağalarının elindeki tapusuz toprakların, elinde toprak olmayan köylülere dağıtılmasını öngören iki tasarı hazırlandıysa da bu tasarılar bekletildi. Atatürk'ün 1936 sonlarında her çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması gerektiğini belirterek toprak reformu konusunu gündeme getiren bir konuşma yapması üzerine 1937 başlarında bu refromun yolunu açıcı Anasaya değişiklikleri gerçekleştirildi. Bu reformun hayata geçmesi "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" olarak 1945'te oldu. Ne var ki tasarı kanunlaşırken Meclis'teki muhalefetin etkisiyle alt komisyonlarda gerçekte işletilemez bir hale büründürülmüştü. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)** (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1968), 234-235.

Avrupa'da Osmanlı mimarisinin Aya Sofya'nın kötü taklidi olarak nitelendirilerek Osmanlıların özgünlüğünün yadsınmaya; öte yandan Türkiye'de Orta Asya ile bağlantı kurulabilecek bütün mimari ögelerin abartılı bir biçimde öne çıkarılmaya başlaması tesadüf değildir.[163]

Berktay'a göre Barkan reayanın bağımlılığının ve yükümlülüklerinin asla Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bir esaret biçimine bürünmediğini belirttikten bir yıl sonra, 1938'de, çalışmalarıyla ulaşmak istediği çifte amacı ortaya koymuştur. Barkan Osmanlı sisteminin olduğu gibi o günkü Türkiye'nin sosyal yapısının özelliklerini de vurgulamış; Osmanlı'da serfliğin olmadığını, Türkiye'de reayadan modern köylülüğe yumuşak bir geçiş sağlandığını öne sürmüştür. Bütün Avrupa 19. yüzyılın sonlarından beri sosyal karşıklıklarla çalkalanırken Türkiye ekonomik ve sosyal tarihi boyunca köylü hareketleri ve toprak reformları gibi konuların gündeme gelmesine olanak tanımayacak derece sağlıklı bir toplumsal yapıya sahip olduğunu iddia etmiştir.[164]

Berktay'ın Köprülü ve Barkan'ın yaklaşımlarını karşılaştırarak eleştirel konumunu sağlamlaştırma teşebbüsüne eğilmek gerekir. Berktay önce Annales Okulu'nun kurucusu kabul edilen Marc Bloch'un 1929'da tarihi bütün değişim bilimlerinin üzerinde olarak tanımladığı bir konuşmasını hatırlatmaktadır. Ardından Fuad Köprülü'nün 1934'te Sorbonne'da verdiği bir konferansta buna benzer olarak tarihçinin amacını belirli bir toplumun zaman ve mekân içinde geçirdiği değişimin nedenlerini ortaya koymak şeklindeki tanımlayışını gündeme getirmektedir. Köprülü'nün toplumların tarihsel gelişmesini anlamının yolunun sıradan kronik yazarlarından değil doğru tarihçilerden, anlatıcı tarihçilikten değil modern sentezci tarihçilikten ("synthesising history") geçtiğini belirtmesine karşın Barkan'ın 1939'da tarihçilere soyutlamalar yoluyla elde edilen geniş benzerlikler işini sosyologlara bırakmalarını, kendilerinin özgül yapılara odaklanmalarını salık verdiğini belirtmektedir. Berktay'a göre Körpülü'nün kronik yazarı ile Barkan'ın tarihçisi, Köprülü'nün tarihçisi ile Barkan'ın sosyoloğu arasında bir yakınlık bulunmaktadır.[165]

İnalcık'ın sözünü ettiği Marksist yaklaşım sahiplerine de değinmek gerekir. Devletçilik tartışmalarının en yoğun olduğu zamanda ideolojik ve iktisadi konulara

---

[163] "Giriş", **Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması**, der. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, çev. Beril İdemen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 56-57.
[164] Berktay, "The Other Feudalism", 275-276.
[165] **age**, 137-138.

odaklanan, "Türk devrimine teorik bir çerçeve oluşturma" girişiminde bulunan ve bu konuda Mustafa Kemal'in önce zımni, sonra da açık desteğini gören ekip 1932 yılında *Kadro* dergisi etrafında kümelenmişti.[166] Kadrocular dan (ve gizli Türkiye Komünist Partisi'nin eski mensuplarından) İsmail Hüsrev Tökin 1934 yılında Türkiye'nin tarımsal yapısını sergilemeyi amaçlayan bir çalışma hazırlamıştır. Tökin o güne kadar Türkiye'de köy iktisadiyatının sadece ziraatçi gözüyle değerlendirilmiş olduğunu, onun sosyal ve iktisadi sistemler ile bu sistemin iç ve dış kuruluşları ve bunların zaman içindeki dönüşümleri bakımından ele alınmamış olduğunu belirtmiştir.[167] Tarihsel olguları tarihsel maddeci yöntemle değerlendirmeyi seçtiği çalışmasında kimi çözümlemelerde bulunmuş, herhangi bir isim üzerinden hareket etmese de Osmanlı'nın adaletli bir sınıf uyumuna sahip kendine özgü bir toplum yapısı olduğu tezlerine karşı çıkmıştır. Diğer taraftan Osmanlı toplum yapısının kendi özel şartları içinde anlaşılması gerektiğini, Avrupa toprak sistemine bakarak Osmanlı'daki yapının feodal olup olmadığı sorusunu cevaplamaya çalışmanın da nafile bir çaba olduğunu vurgulamıştır. Avrupa'daki feodalitelerde üretim ilişkilerinin neredeyse aynı olduğunu, öte yandan hukuki ilişkilerinin çeşitlilik gösterdiğini söylemiştir. Ona göre Osmanlı toplumunda egemen olan tek toplumsal yapı da dış görünüşleri itibariyle çeşitlilik göstermiş bir bir feodalitedir.[168]

Hüseyin Avni Şanda ve Münir Belen, Tökin ile benzer çizgide çalışmalar üretmiş iki isimdir. Şanda 1941 yılında dönemin köylü meselelerinin anlaşılması yolunda bir adımla geçmişe yönelmiş ve dönüşerek köylüyü yaratmış olduğunu öne sürdüğü reayaya odaklanmıştır. Çalışmasında "Feodalite=Derebeylik" başlıklı küçük bir bölüme yer verdikten sonra Osmanlı feodalitesi konusunda Osmanlı'da ve modern Türkiye'de ortaya konmuş görüşleri aktarmıştır. Osmanlı'da feodalitenin bütün özelliklerinin bulunduğunu belirttikten sonra bu özelliklere eğilmiştir. Feodalitelerin mahalli özellikler sergileyebildiğini, bu bakımdan Osmanlı feodalitesinin de Avrupa feodalitesinden farklılık taşıdığını; ancak üretim ilişkileri bakımından bu ikisinin aynı olduğunu iddia etmiştir.[169]

---

[166] Mustafa Türkeş, **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi** (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999), 10-11.
[167] İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 8.
[168] **age**, 152-153.
[169] Hüseyin Avni Şanda, **Reaya ve Köylü: Feodalite Reayası Bugünkü Köylü Tiplerine Nasıl Tahavvül Etti?** (İstanbul: Tan Matbaası, 1941), 3-21.

Belen, 1944 yılında *Adımlar* dergisinde Türkiye'nin kapitalist dünyaya nasıl bağımlı olma yoluna girdiğini "Osmanlı feodalizmi"nden başlayarak anahatlarıyla incelemiştir. Ona göre Türkiye'nin iktisadi gelişimi diğer ülkelerde olduğu gibi kendine özgü bir seyir göstermiştir. Bununla birlikte bütün ülkelerin iktisat bilimi ve tarihi bakımından sahip olduğu ortaklıklar ve bağlı bulunduğu bir kanun vardır. Osmanlı toplum yapısı da bundan muaf değildir. O da Batı'dakiler gibi bir feodal yapıya sahiptir. Ancak onun kendine özgü yanı merkezî bir nitelik göstermesidir.[170]

İllegal olsa da bir şekilde sesini duyurabilen bir yapı olarak Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) 1930'larda ve 1940'larda uluslararası akademiyle ve Kemalist rejimin iddialarıyla birebir uyumlu bir biçimde Osmanlı toplumunun feodal olduğu tezini savunmuş olduğunu eklemek gerekir.[171]

Diğer taraftan Köprülü 1941 yılında yayınlanan çalışmasında görüleceği üzere, Türk-İslam devletlerinin feodal oldukları yönündeki çok çeşitli iddiaları değerlendirirken detaylarda farklı düşünceler öne sürmüş ama ilkesel olarak bunlara karşı çıkmamıştır.[172] Başka bir ifadeyle evrensel bir tarih yaklaşımından uzaklaşmamıştır. Ancak bu yıllarla birlikte Türkiye'deki tarihyazımının eğilimi gittikçe Barkan yönelimli bir hal almaya başlayacaktır. Bunda da uluslararası siyasi gelişmelerin büyük rolü olmuştur. Aynı on yılın sonlarında doğru dünyada akademik tarihçiliğin özgürce gerçekleştirilebileceği ortam sınırlanmaya başlamıştır. 1948'te Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve askerî tavizler talep etmesi üzerine yaşanan gerilimli süreç Fuad Köprülü'nün Sovyet Bilim Akademisi'ndeki üyeliğinin askıya alınmasına neden olmuştur. "Demir Perde" ve "Özgür Dünya" kutuplaşması içinde Türkiye ve Bulgaristan arasında ciddi bir akademik ortamın varlığı ortadan kalkmıştır. Taraflar kendilerini haklılaştıran söylemlere başvurmaya başlamışlardır. Tercih ettikleri feodal ve "feodal olmayan" tezlerle ideolojilerini yansıtmışlardır. Uluslararası toplantılara karşı tarafın muhtemel tezleri üzerinden hareketle oluşturulan hazır cevaplarla gidilmiştir.[173]

---

[170] Münir Belen, "Türkiye İktisat Tarihinin Ana Hatları: Feodalizm Merhalesi", **Adımlar**, s. 10 (Şubat 1944): 318-324. Selahattin Hilav ayrıntı vermeden Belen'in Türkiye'de ATÜT konusuna değinen ilk kişilerden birisi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Selahattin Bağdatlı, **Selahattin Hilav'la Konuşmalar** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 66. Üzülerek, Belen'in böyle bir çalışmasıyla henüz karşılaşmadığımızı söylememiz gerekmektedir.

[171] Berktay, **age**, 58.

[172] **age**, 165. Söz konusu çalışma için bkz. M. Fuad Köprülü, "Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi", **Belleten**, c. V, s. 19 (1941): 319-334.

[173] Berktay, **age**, 43.

II. Dünya Savaşı'nda sonra Bulgaristan'ın Sovyet Bloku'nda yer almasına paralel olarak Bulgar akademik tarihçiliği politize olmaya başlamıştır. Marksist metodolojinin dayatmasıyla özellikle problemler ve dönemler, sosyo-ekonomik tarih, çeşitli devrimci hareketler ve sınıf mücadeleleri tarihi üzerinde yoğun araştırmalara girişilmiştir.[174] Haliyle bunun etkileri Bulgaristan'daki Osmanlı araştırmalarına yansımıştır.[175] Ortaya konan belli başlı birkaç tezden ilki gelişmemiş bir feodal yapıya sahip Osmanlıların Bulgar halkının tarihsel gelişmine ket vurduğu, onları esaret altına alıp ilkel sosyo-ekonomik koşullarda yüzyıllarca sömürdüğü yönünde olmuştur.[176] 1948'de Bulgaristan'ın Antik Çağ'dan modern zamanlara kadar olan tarihinin Marksist bir bakış açısıyla yazılması işine girişilmiş; Bulgaristan'ın ilkel komünal toplumdan sosyalist aşamaya kadar geçirdiği dönüşümler anlatılmıştır. Bu anlatıda "Osmanlı feodal sisteminin" ekonomik, sosyal, askerî, yönetimsel, dinî ve kültürel yaşam boyutlarına kapsamlı bir biçimde yer verilmiş; Osmanlı yönetimi altındaki Bulgaristan 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar feodal bir yapıyla açıklanmıştır. Böylece tarihsel araştırmaların Marksist teoriyi doğruladığı düşünülmüştür.[177]

Bu yıllarda Bulgaristan'ın 15.-17. yüzyıllardaki tarım ilişkileri üzerine ilk çalışmaları gerçekleştiren ve Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı'da toprak hukuku konusundaki yayınlarından büyük ölçüde etkilenmiş bulunan Galab Galabov, Osmanlı toprak sistemini feodal olarak tanımlamadığı için (materyalistin karşısında anlamında olsa gerek) idealist bir pozisyonda konumlanmakla suçlanmıştır. Bunun üzerine Galabov Osmanlı sosyo-ekonomik yapısının feodal bir karaktere sahip olduğu düşüncesini destekleyen yeni bir makale yayınlama ihtiyacı hissetmiştir.[178]

Diğer taraftan Osmanlı egemenliğinin ilk yüzyıllarında köylülerin ekonomik durumlarında görece bir gelişme yaşanmış olduğu yönünde yaklaşımların genel

---

[174] Maria Todorova, "Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire", **New Perspectives on Turkey**, s. 12 (Bahar 1995): 98-99.
[175] **age**, 111.
[176] Evgeni Radushev, "Komünizmin Çökmesinden Sonra Bulgaristan'da Osmanlı Araştırmalarının Durumu: Yeni Bir Yaklaşıma Doğru", **Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'da Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Tarih Yazıcılığı Seminer Bildirileri, 12 Temmuz 2008** (İstanbul: Balkanlar Medeniyet Merkezi, 2010): 36.
[177] Slavka Draganova, Strašimir Dimitrov, "Bulgaristan'da Osmanlı Çalışmaları", **XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999**, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012): 431-432. Burada bu tür çalışmaların öenmli bir ismi olarak Bistra Tsvetkova'dan söz edilmektedir. İlber Ortyalı'nın [T]Svetkova'yı "tam Bulgar tipi bir Osmanlı tarihi yorumu yapıyor" diyerek tanıttığı satırları için bkz. Nilgün Uysal**, Zaman Kaybolmaz: İlber Ortaylı Kitabı**, 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), s. 216.
[178] Ancak Galabov teorik tartışmaların kendisi için uygun olmadığını düşünerek sonrasında kendisini sadece Osmanlı kaynaklarını yayınlamayla sınırlamıştır. Bkz. Draganova, Dimitrov **age**, 431-432.

olarak bütün Balkanlar için ifade edildiği görülmekteyse de daha çok ifade edilen geri bir feodalizme sahip Osmanlı'nın yarattığı yıkım olmuştur.[179] Bulgaristan'da Osmanlı feodalizminin geriliği tezinin aksini öne süren, Osmanlı Devleti'ndeki feodal ilişkilerin feodalizmin ilkel bir aşaması olmaktan çok uzak olduğunu belirten çalışmalar için Stalinist dönemin sonuna gelinmiş olduğuna işaret eden bir zamanı görmek gerekmiştir.[180]

Bütün bunları daha bir biçimde kavrayabilmek için Yunanistan'daki duruma bakmak faydalı olacaktır. Yunanistan, Sosyalist Blok'ta değil Türkiye ile aynı kampta yer almıştır. Dolayısıyla Türkiye'ye yönelik siyasal bir hedefi bulunmamıştır. Bu nedenle siyasal ilgilerin saf bilimsel kaygılardan önce geldiği bir ortamda Kıbrıs sorununun patlak verdiği 1960'lara kadar Osmanlı çalışmalarına özel ilgi gösterilmesinin gereği duyulmamıştır.[181] Bu anlamda Osmanlı toplum yapısına dönük yaklaşımların yaratacağı bir tartışma ortamına kapı aralanmamış görünmemektedir.[182]

Bütün bu süreçte Osmanlı'da toprak konusu üzerine söz söyleyenlerin Osmanlı'nın özgünlüğünü öne çıkarmaya; Osmanlı'da bir feodal yapıdan söz edenlerin daha ziyade onun Batı Avrupa'daki feodalizmden farklılıklarına odaklanmaya başladıkları görülmektedir. Coşkun Üçok 1943 yılında yayınladığı bir makalesinde Avrupalıların geçmişten gelen Türk düşmanlığından kurtularak Osmanlı'daki tımar sisteminin kendilerinin mevcut zamanki yapılarından ileri olduğunu kabul ettiklerini belirtiyordu.[183] Osmanlı tımar sisteminin İslam ikta geleneğine dayandığı, Sasani-Arap bağlantısı üzerinden geldiği veya doğrudan Bizanslılardan alındığı fikirlerine

---

[179] Mihai Miroiu, "Changing Attitudes Towards the Ottomans in Romanian Historiography", **New Perspectives on Turkey**, s. 12 (Bahar 1995): 119-120. Macaristan'da genel bir Osmanlı tarihi kitabının yayınlanması tezimizde ele alınan dönemin sonrasına denk düşmekle birlikte, söz konusu kitapta yukarıda belirtilen yaklaşımın dışına çıkılmamış olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Géza David, Pal Fodor, "Osmanlı Tarihinde Macar Araştırmaları", **Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması**, der. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, çev. Beril İdemen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 359-360; Géza David, Pal Fodor, "Macaristan'da Osmanlı Tarihi Çalışmaları**", XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999**, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012): 313.

[180] Draganova, Dimitrov, **age**, 433-434. Burada Vera Mutafchieva'nın 1957 tarihli bir çalışması kaynak gösterilmektedir.

[181] Evangelia Balta, "Ottoman Studies in Greece", **XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999**, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012): 245.

[182] Balkan, Yugoslav, Macar, Romen, Rus ve Doğu Alman tarihyazımlarındaki Osmanlı feodalitesi tezleri için ayrıca bkz. Halil İnalcık, **From Empire to Rebuplic: Essays on Ottoman and Turkish Social History** (İstanbul: The Isis Press, 1995), 20-41.

[183] Coşkun Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar", **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, v. 1, s. 4 (1943): 527.

karşı çıkıyordu. Bu sistemin Büyük Selçuklu veziri Nizam ül-Mülk'ün uygulamaları üzerinden geliştirilmiş olduğunu bildirmekle birlikte sistemin kökeni konusunu açıkta bırakıyor, onu tarihin bir ürünü sayıyordu.[184] Bu sistemde devletin sahip olduğu araziyi kiralaması ve yetkisinde bulunan vergilerin bir kısmının toplanması hakkını dirlik sahibine vermesi durumlarının Batı Avrupa'daki gibi bir feodalizmin oluşmasının ilk adımı görünse de bu ancak devletin merkezî gücü zayıflayınca gerçekleşebilmişti. Yoksa Osmanlı Devleti feodalleşme yönündeki eğilimlerle mücadele etmiş ve tımar sistemi çiftçi için "ezici bir rejime müncer olacak olan o yola sapmamış[tı]."[185]

Selçuk Özçelik 1950-1951 yıllarında yayınlanan ve birbirini tamamlayan makalelerinde feodaliteyi Batı Avrupa'ya özgü olmayan, her zamanda ve mekânda görülen bir sistem olarak tanımlamış; Hititleri, Hunları, Selçukluları ve Osmanlıları yapısında feodal özellikler barındıran devletler olarak göstermiştir. Özçelik'in feodaliteyi temel olarak egemenliğin parçalanması olarak kavradığı anlaşılmaktadır.[186] Bu sebepler de tımar siseminin feodaliteye benzer yanlarının olduğunu ama bu sistemin en temel noktalarda ondan ayrıldığını belirtmektedir.[187]

Sıddık Sami Onar'ın 1952 tarihinde idare hukuku üzerine yayınladığı kapsamlı kitabında Osmanlı Devleti'ndeki eyaletlerin idaresinde yetki genişliği esasının (tevsii mezuniyet) geniş bir biçimde kullanıldığını belirtmekte; ancak bunu yerinden yönetim (ademimerkeziyet) anlayışından ayırmaktadır. Diğer taraftan Devlet'in dağılma ve çöküş döneminde eyalet idaresindekilerin merkezî idareyi dinlememeye başladıklarında ortaya çıkan manzarayı feodaliteye benzetmektedir.[188]

Vasfi Raşid Seviğ 1953'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun etkisini üzerinde taşıyan çalışmasında Abdurrahman Şeref'e bağlı kalarak bir Osmanlı feodalitesinden söz etmiştir. Bununla birlikte bu feodalite ile Avrupa feodalitesi arasındaki "büyük farkın" sebeplerine eğilmiştir. Osmanlılar feodalitenin ülkenin hızlıca sonunu getireceği anlayışıyla hareket ettiklerini ve uğrunda kardeş katlini dahi uygun

[184] **age**, 529-536.
[185] **age**, 541. Tımar sisteminin feodaliteden farklılığı huhusundaki bazı vurgular için ayrıca bkz, **age**, 547, 550-551.
[186] Selçuk Özçelik, "Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti", **İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. 16, s. 1-2 (1950): 320-323. 320-360.
[187] Selçuk Özçelik, "Avrupa Feodalitesi ile Türklerin Timar Teşkilatının Mukayesesi", **İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. 17, s. 3-4 (1951): 854. 847-861.
[188] Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumî Esasları** (İstanbul: Marifet Basımevi, 1952), 506-511.

gördükleri "büyük dâva" peşinde koşarak merkezî bir yapılanmaya gittiklerini öne sürmüştür. Bu bakımdan Batı feodalitesinin eş değeri olarak yalnızca Beylikler Dönemini görmüştür.[189]

Çalışmasının bir toprak hukuku tarihi biçimini almaması adına toprak hukukunun geçirdiği dönüşümlere Seviğ'e oranla çok az yer vermiş olan Bülent Köprülü ise askerî esaslar üzerine kurulu Osmanlı'nın mülki ve idari taksimat bakımından feodal özellik gösterdiğini ancak toprak rejiminin yerel gereklilik ve alışkanlıklara bağlı olarak millî bir karakter kazanmış olduğunu belirttikten sonra dile getirmiştir.[190]

1950'lerde gerçekleştirilen teorik demokrasi tartışmaları da burada değinmemizi gerektirecek bir öneme sahiptir. Bu yıllarda Türkiye'de demokrasinin şartlarının tam manasıyla bulunmadığı yönünde görüşler öne sürülmüştür. Gerekçe olarak büyük ölçüde Türkiye'nin Batı'nın yaşadığı sosyal evrim süreçlerini yaşamaması; Batı'nın doğal bir süreç içinde var ettiği demokrasinin Türkiye'nin özgün koşullarından doğmaması gösterilmiştir. Çözüm yolu olarak toplumsal yapımızın demokrasiye uygun düzeye getirilmesi veya Batılı demokrasilerin temel ilkelerinin Türkiye'ye aktarılması gerektiği gibi iddialar ortaya atılmıştır.[191] Anlaşıldığı kadarıyla bu tartışmalarda Doğu-Batı karşılaştırmaları yapılsa da Osmanlı toplum yapısı mevcut yapıyı açıklamanın asli bir unsuru olarak gündeme gelmemiştir. Bununla birlikte tezimizde ele alacağımız süreç içerisinde burada tartışılan konuların yansımasıyla karşılaşılabilecektir.

[189] Vasfi Raşid Seviğ, **Toprak Hukuku Dersleri** (Ankara: İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Koll. Ort., 1953), 169-191.
[190] Bülent Köprülü, **Toprak Hukuku Dersleri**, c. 1 (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1958), 11.
[191] Bkz. H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları** (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012), 149-153

3. KULUÇKA (1960-1962): 27 MAYIS MÜDAHALESİ VE 1961 ANAYASASI

3.1. 27 Mayıs Müdahalesi ve 1961 Anayasası

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan olayın siyasi tarihimizin en önemli dönüm noktalarından birisi olduğuna kuşku yoktur. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne (TSK) mensup bazı subayların bir müdahaleyle ülke yönetimini ele geçirdiği bu olayın önemini kavrayabilmek için onun kimilerince "II. Cumhuriyet"in başlangıcı olarak görülmüş olduğu akla getirilebilir.[192] Ya da olayın günümüze kadar devrim, ihtilal, darbe gibi çoğu zaman kullanıcısının ona olumlu veya olumsuz bakışını yansıttığı ve bu adlandırmaların saflaşmalar yaratabildiği gerçeğine işaret etmek yeterli olabilir.[193]

Türkiye'nin sonraki yirmi yıllık dönemini şekillendirecek olan bu olaya ve ertesindeki önemli gelişmelere kısaca değinmek faydalı olacaktır.

3.1.1. Müdahale'nin Nedenleri

27 Mayıs Müdahalesi'nin gerçekleştirilme nedenine ilişkin yapılan açıklamalarda genel bir eğilim vardır. Buna göre Demokrat Parti (DP) Kemalist devrimlere kökten karşı çıkmasa da daha iktidarı elde ettiği ilk günlerde halka mal olmuş devrimleri koruyacağını belirterek Kemalist devrimleri tamamen sahiplenmeyeceğini ortaya koyması ve bu çerçevede hareket etmesi genel bir huzursuzluk nedeni olmuş görünmektedir. Gidişatı belirleyen ana unsur olarak ise iktidarın çeşitli kesimlere yönelik baskıcı tutumu öne çıkmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) mallarına el konulması, Millet Partisi'nin kapatılması muhalefet üzerindeki; iktidarın arzuladığı sonuçları elde edemediği yerlerdeki idari yapıyı değiştirmesi seçmen üzerindeki; çeşitli değişiklerden sonra iktidarın memurları istediği gibi emekliye

[192] Bu konuda bkz. Orhan Koloğlu, **Numaracı Cumhuriyetçiler: II. Cumhuriyetçiler Hakkında Herşey** (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007), 44-68.

[193] Görüldüğü üzere bir adlandırma sorunu vardır. Bu sorunun var olmasında hem aynı zaman diliminde farklı kişilerin farklı yaklaşımları hem de farklı zaman dilimlerinde aynı kimselerin farklı yaklaşımları etkili olmuştur. Asıl konumuz olmadığından ve konuyu ele alışımızı etkilemeyeceğinden burada adlandırma sorununu çözümlemeye çabalamak veya sorunun kaynağını bütün açıklığı ile ortaya koymak gibi bir işe girmeyeceğiz.

ayırma gücünü elde etmesi bürokrasi üzerindeki; üniversitelerin kendi bütçesi üzerindeki yetkilerinin azaltılması, öğretim üyelerinin aktif siyasete karışmasının engellenmesi ve onların Milli Eğitim Bakanlığı'nın emrine alınabilmesinin mümkün hale getirilmesi üniversiteler üzerindeki; yayınları nedeniyle para ve hapis cezalarına çarptırılma durumlarının gittikçe artış göstermesi basın üzerindeki baskıların açık örnekleridir.[194]

1959 yılındaki CHP Kurultayı'nda kabul edilen "İlk Hedefler Bildirgesi" sözü edilen bu baskıları azaltıcı, iktidarın gücünü sınırlayıcı tedbirler öngörmüş ve bunlar büyük ölçüde 1961 Anayasası'nda ifadesini bulmuştur.[195] Yani, en geniş ifadesiyle, 27 Mayıs Müdahalesi sonrasında oluşturulan anayasanın hazırlayıcıları sabık iktidara yönelik olarak CHP ile benzer değerlendirmelerine sahiptir. Ötesi, "bir darbeci subayın" belirttiği üzere, subaylar üzerinde CHP lideri İsmet İnönü'nün ileri sürdüğü görüşlerin etkisi büyüktür.[196] Bunlara ordunun doğrudan doğruya hissettiği rahatsızlıklar da eklenmektedir. Ordu iktidar tarafından küçümsenmekte ve kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır.[197] Özellikle genç subaylar ordunun modern bir yapılanmanın çok gerisinde olduğuna ilişkin bir düşünceye ulaşmıştır. Ekonomik büyümeye karşın subayların yaşam koşulları göz ardı edilmiş, onların alım gücü düşmüştür.[198]

Müdahale'nin gerçekleşme nedenine ilişkin yukarıdaki türden bir açıklama CHP anlayışı çerçevesinde yapılmış değerlendirmeler olarak görülüp eleştirilmiştir. Buna göre, bu yaklaşıma bağlı her türlü yorum sosyal içerik kazandırılmış Kemalist bir anlayış zeminine oturtulmuştur.[199] "27 Mayıs Darbesi"ni yaratan nedenler laiklik konusundaki hassasiyet ve demokratik olmayan uygulamalar değildir. CHP de laikliğe aykırı olarak görülen eğilimleri desteklemiştir. CHP de kendi karşıtları için özgürlük amaçlamamıştır. Subayların ekonomik durumunun kötülüğü Cumhuriyet döneminin başından beri görülen bir durumdur. Müdahale, Türkiye'de sınıf temeline

[194] Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali** (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997), 55-64.
[195] Cengiz Sunay, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası** (Ankara: Orion Kitabevi, 2010), 111.
[196] Adnan Çelikoğlu, **Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 78.
[197] Özdağ, **age**, 52-54.
[198] Levent Ünsaldı, **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, çev. Orçun Türkay (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 63-65.
[199] Bkz. Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 12-13.

sahip olmayan ve toplumda tutunamayan demokrasi anlayışının iktidarda ve muhalefette de kök salamaması nedeniyle iktidar değişiminin bir aracı olarak görülmesi nedeniyle gerçekleşmiştir.[200]

Başka bir yaklaşıma göre bu tür analizler devlet-merkezcidir. Orduyu, askerî rejimi ve devlet formunu sınıfsal ilişkiler içinde ele almamıştır. Ordunun ve devletin burjuvazinin aracı olduğunu, sermaye birikiminin ihtiyaçları ölçüsünde işlev gördüğünü düşünen Marksist yaklaşımlar ise konuya kaba yaklaşmışlar, derinlikli çözümlemeye girişmemişlerdir. Oysa "27 Mayıs Darbesi"ni var eden, önceki on yıl içinde gelişen sanayi burjuvazisinin işçi sınıfını ve kentli orta sınıfları kapsayamaması üzerine bu güçlerle yeni bir hegemonya oluşturma çabasıdır.[201]

3.1.2. Müdahale'nin Gerçekleştirilmesi ve Ertesindeki Gelişmeler

Anlaşıldığı kadarıyla 27 Mayıs 1960 sabahı gerçekleştirilen askerî müdahale toplumun en azından bir kesimi için sürpriz olmadı. "İhtilal" söylentisi uzun zamandır ortalıkta dolaşmaktaydı.[202] Müdahale'nin gerçekleştiği bilgisinin halka iletilmesi radyoda okunan bildiri aracılığıyla olmuştu. Bildiride, yaşanan demokratik kriz ile üzücü olaylar nedeniyle ve kardeş kavgasına olanak tanımamak gayesiyle TSK'nın yönetime el koyduğu; en kısa süre içinde adil, serbest seçimlerin yapılmasının sağlanacağı ve yönetimin seçimi kazanan tarafa teslim edilmesinin amaçlandığı belirtiliyordu.

Müdahale'yi gerçekleştiren subaylardan 38'i Millî Birlik Komitesi'ni (MBK) oluşturdu. Müdahale'nin ertesi günü çoğunluğunu sivillerin oluşturduğu bir hükümet kuruldu. Bu hükümet 12 Haziran tarihine kadar ülkeyi fiili olarak yönetti. Bu tarihte geçici anayasanın kabulüyle mevcut fiili durum hukuki bir zemine oturtuldu. 6 Ocak 1961'de açılan Kurucu Meclis, 25 Ekim 1961 seçimler yapılana kadar varlığını sürdürdü.

Yaklaşık bir buçuk yıl süren bu askerî yönetim döneminde sabık iktidar partisi DP'nin milletvekillerinin, DP'ye yakınlığıyla bilinen üst rütbeli askerlerin ve yoluzlukluklar anılan kimi sivillerin Yassıada'da Yüksek Adalet Divanı adı verilen

---

[200] **age**, 64-66.

[201] İsmet Akça, "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, der. Evren Balta Peker, İsmet Akça (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010): 403-404.

[202] Bkz. Altan Öymen, **…Ve İhtilal** (İstanbul: Doğan Kitap, 2013), 19; Seçil Karal Akgün**, 27 Mayıs: Bir İhtilal, Bir Devrim, Bir Anayasa** (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009), 89.

özel mahkemede yargılaması yapıldı. Eski Başbakan Adnan Menderes'in, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun ve eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm cezaları onaylanarak uygulatıldı. Ordunun yeniden organize edilmesi, gençleştirilmesi ve MBK'nın TSK üzerindeki otoritesini pekiştirmek amacıyla çok sayıda subay emekliye sevkedildi. Yeteneksizlik, reform düşmanlığı gibi gerekçelerle 147 öğretim üyesi üniversiteden atıldı.

Bu arada MBK üyelerinin daha en başından bir düşünce birliği içinde olmayışı bir süre sonra MBK içinde iki farklı eğilimin belirmesiyle görünür oldu. Uzun süredir askerî müdahale planları yapan ama sınırlı güçleri nedeniyle farklı gruplarla iş birliği yapmak durumunda kalan, başarıya ulaştıktan sonra da ülke yönetiminin askerî rejimle sürdürülmesi taraftarı bir pozisyon benimseyen subaylardan 14'ü 13 Kasım 1960'ta tasfiye edildi. Sonrasında "14'ler" olarak anılacak olan bu subayların tasfiyesi, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra seçimlerin yapılmasını ve yönetimin Meclis'e teslim edilmesini düşünenlerin gücünün pekişmesi demekti. Bu gayeyle atılmış önemli bir adım iki bölümden müteşekkil bir Kurucu Meclis oluşturulması yönünde 7 Aralık 1960 tarihinde bir yasa çıkarılması oldu. Kurucu Meclis'in bir bölümünü MBK, diğer bölümünü Temsilciler Meclisi oluşturacaktı. Temsilciler Meclisi mevcut 67 ildeki DP dışındaki siyasi partilerden; barolar, basın, çeşitli kuruluşlar, odalar, işçi sendikaları, eğitimciler, yargı organları gibi meslek kesimlerinden ve gençler arasından kimselerin aşamalı bir usulle seçimiyle oluşturuldu. Buna bazı kontenjan üyeler dâhil edildi.[203]

3.1.3. Kurucu Meclis'te "Sosyalist Eğilim" ve 1961 Anayasası'nın Hazırlanışı

MBK, 27 Mayıs Müdahalesi'nin hemen ertesinde İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki bir bilim kurulunu yeni bir anayasa yapmakla görevlendirdi. Kurulun oluşturduğu anayasa tasarısı genel oy sistemine ve bu sistemle meydana getirilecek organlara karşı güvensizlik taşıyordu.[204] Bunun üzerine Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) öğretim üyeleri tarafından gerekçeli bir anayasa tasarısı hazırlandı. Bu Gerekçeli-Tasarı'da kişi hak ve hürriyetleri ile sosyal hakların dikkate alınması koşuluyla güçlü bir yürütme organına ve seçimler sonucu

[203] Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih 1960-1980", **Türkiye Tarihi**, c. 4, yay. yön. Sina Akşin, 5. bs. (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997): 194-203.
[204] Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 5. bs. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1979), 65. Ayrıca bkz. Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 2. bs. (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1973), 126-129.

çıkacak çoğunluğa geniş olanaklar tanınıyordu.[205] Bu iki tasarı önemli bir kaynak teşkil etmişse de anayasanın hazırlanması görevini sonuçlandırma işi yeni bir komisyona kaldı.[206] Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel'in Kurucu Meclis'in açılış konuşmasındaki anayasa hazırlığının aciliyeti vurgusu[207] sözünü ettiğimiz yeni komisyonun ivedilikle oluşturulmasıyla sonuçlandı.[208]

Orhan Aldıkaçtı Kurucu Meclis'in özelliklerinden birisi olarak onun "sosyalist eğilimi"nden bahsetmektedir. Ona göre bu eğilimi ortaya koyan kimseler CHP temsilcileri olarak Meclis'te kendilerine yer bulmuştu. Bunların bir kısmı Anayasa Komisyonu'nda görev almıştı. Bu Komisyon ise sosyalist düzenin gerçekleştirilmesinin yolunu açacak bir statü benimsemişti. Hazırladığı tasarıda miras hakkını hiçbir biçimde, mülkiyet hakkını gerçek anlamda teminat altına almamıştı. Özel teşebbüse yatırım olanağı tanımamıştı. Bu durum önce devletin bütün üretim araçlarını eline geçirmesine, ardından sosyalist düzenin kurulmasına uzanacak bir süreç demekti. Ancak liberallerin karşı koyuşuyla tasarının bu kısmı mülkiyet ve miras hakkının kamu yararı adına kanunla sınırlanabileceği, mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı bir biçimde kullanılamayacağı belirtilerek değiştirilmişti.[209]

Aldıkaçtı'nın belirttiği konularda yoğun eleştiriler olmuş olmalı ki anayasa tasarısının tümü üzerine görüşmeler sürerken Komisyon adına söz alan Muammer Aksoy savunmacı bir pozisyonda bu konulara açıklık getirmeye çalışmıştı. Kimi eleştirilerin yanlış değerlendirmelerin sonucu olduğunu başka anayasalarla yaptığı karşılaştırmalarla izaha girişmişti. Anayasaların oluşturulmasına yol açan "inkılaplar" hangi düşünce ve ihtiyaçtan doğmuşsa anayasanın hazırlanmasında bunlara bağlı kalınması gerektiği yönündeki eleştirilere ise inkılabı yaratanın Atatürk ilkelerinin ülkeye yeniden egemen olması fikri olduğunu belirterek ve "sosyal devlet" anlayışının bununla bağdaştığını öne sürerek cevap vermişti. "Sosyal" olmak için Marksist veya sosyalist olmaya gerek olmadığını, sonuna "-ist" takısı

---

[205] Aldıkaçtı, **age**, 129-132.
[206] 1961 Anayasası'nın maddi kaynakları için bkz. **age**, 145.
[207] Kazım Öztürk, **İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, c. 1 (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1966), XCI.
[208] Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu üyelerinin imza defterine uygun listesi: Başkan Enver Ziya Karal, Başkan Vekili Emin Paksüt, Sözcüler Muammer Aksoy, Turan Güneş, Tarık Zafer Tunaya, Katip Coşkun Kırca, Üyeler Sadık Aldoğan, Nurettin Ardıçoğlu, Âmil Artus, Doğan Avcıoğlu, Hazım Dağlı, Münci Kapani, Muin Küley, Ragıp Sarıca, Bahri Savcı, Celâl Sait Siren, Mümtaz Soysal, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Abdülhak Kemal Yörük. bkz. **age**, 438.
[209] Aldıkaçtı, **age**, 142.

eklendiğinde ortaya çıkan kelimenin birilerini korkutmasının kelimenin tamamen "talihsizliğinden" kaynaklandığını söylemişti.[210]

Komisyon'un bunun gibi ve bunlarla bağlantılı başka bir eleştiriye uğraması, tasarının toprak mülkiyeti ve kamulaştırma konularıyla ilgili olarak gerçekleşti. Tasarıda topraklandırma ve kalkınma için gerekli görülen kamulaştırma işlemlerinin kolaylaştırılabilmesi için ilgili bedelin devlet tarafından taksitle ve esnek bir anlayışla ödenebilmesinin yolu açılmıştı. Bu, toprak reformuna hazırlık olarak görülmüştü. Toprak reformu ise, sonraki yıllara ait bir ifadeyle, "komünizme giden yol" olarak anlaşılıyordu. Çeşitli itirazlar yükselince eleştiri konusu maddelerde çeşitli kez değişiklik yapıldı. Maddeler artık son halini aldığında toprak reformuna çok olanak tanımaz hale gelmişti.[211]

9 Ocak 1961'de oluşturulmuş olan Anayasa Komisyonu, hazırlamış olduğu tasarıyı 9 Mart 1961 Temsilciler Meclisi Başkanlığına sundu. Kimi maddelerde yaşanan uyuşmazlıkların giderilmesinin ardından tasarı, Müdahale'nin ilk yılında gerçekleştirilen Kurucu Meclis birleşik toplantısında kabul edildi. Bütün tartışmalı sürece rağmen sosyal devlet ilkesinin yer aldığı; sosyal hak ve ödevlerin ilk defa sistematik olarak düzenlendiği; çift meclis sisteminin benimsendiği; hakimlerin bağımsızlığını sağlamak için Yüksek Hakimler Kurulu'nun, kanunların Anayasa'ya uygunluğunun denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşlarını içeren metin 9 Temmuz 1961'de gerçekleştirilen halkoylaması ile de kabul edildi.[212]

1961 Anayasası 1921 ve 1924 anayasalarına oranla özgürlükler rejimini genişleten, yargı denetimi getiren ve yargının bağımsızlığı ilkesini güçlendiren, anayasanın üstünlüğü anlayışını geliştiren bir anayasa oldu. Özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin gelişmesi açısından çeşitli olumlu sonuçlar doğurdu.[213] Ele aldığımız konu açısından baktığımızda bir işçi partisinin kurulması, solcu aydınların ve

---

[210] Öztürk, **age**, 893-904. Anayasa Komisyonu tasarıda geçen "sosyal" kelimesi üzerinde durmuş, bunun yerine daha Türkçe bir kelime kullanılıp kullanılamayacağını tartışmıştı. "Toplumsal" kelimesinin "sosyal" kelimesini tam karşılamadığı; komisyonun radikal görüşlü üyeleri tarafından ileri sürülen "toplumcu" kelimesi ise "maksadı aşan bir ifade gibi geldiğinden" kabul edilmemişti. Bkz. Mümtaz Soysal, "Sosyal Devlet", **Yön**, s. 1 (21 Aralık 1961): 9.

[211] Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, 316-319. Bu konuda bir umut olabilecek Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 21. maddesinin de Anayasanın kabulünden sonra Anayasa Mahkemesi'ne başvurularak iptal ettirilmişti. Bkz. Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, 2. bs. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971), 141-143.

[212] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku** (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2000), 83-89.

[213] Taha Parla, **Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi** (İstanbul: Onur Yayınları, 1986), 74.

öğrencilerin dernekler kurması, çeşitli Marksist dergilerin yayınlanmaya başlaması, çeşitli sol kaynakların çevrilerek siyasal literatürün ulaşılabilir hale gelmesi bu durumun yansımalarındandı.

3.1.4. Seçimlerin Yapılması ve Olağanlaşmaya Gidiş

6 Ocak 1961 tarihinde Kurucu Meclis'in açılışının gerçekleştirilmesi sivil yönetime geçme yolunda atılan ilk adım olarak değerlendirildi. 12 Ocak'ta yeni rejim sınırları çerçevesini aşmamak kaydıyla siyasal partilerin tekrar faaliyete geçmesine izin verildi. 11 Şubat'ta Ragıp Gümüşpala'nın genel başkanlığındaki Adalet Partisi (AP) ile birlikte Cumhuriyetçi Meslekî Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Mutedil Liberal Partisi kuruluşlarını ilan ettiler. İki gün sonra Ekrem Alican'ın genel başkanlığında eski DP'li kesimlerden birisini temsil eden Yeni Türkiye Partisi (YTP) kuruldu. Aynı gün kurulan bir diğer parti bir kısım sendikacı tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi'ydi (TİP).[214]

Bir gazete iki hafta kadar önce kurulmuş olan AP'nin İzmir teşkilatında eski DP'lilerin çoğunlukta olduğu haberini veriyordu. Benzer haberler fazla olsa gerek, Cemal Gürsel 10 Mart'taki Meclis konuşmasında DP'yi hortlatmaya çalışanları sertçe uyardı.[215] İlerleyen süreçte bu maksada sahip oldukları iddia edilen kimselerin tutuklandığı örnekler görüldü.[216]

9 Temmuz'daki Anayasa halkoylamasına toplam katılım % 83 oranında oldu. AP hayır oyu vereceğini belirtmişti. Anayasa % 60,4 oy oranıyla kabul edildi.[217] Anayasa'nın kabulünden sonra seçimlerin 15 Ekim'de yapılması ve siyasal partilerin 10 Eylül itibariyle propaganda faaliyetine başlayabileceği kararı alındı.[218] 5 Eylül'de CHP, AP ve YTP'nin aralarında bulunduğu bazı partiler yapacakları siyasetin sınırlarını çizen ortak bir bildiri yayınladılar.[219] Bu, sağcı partilerin hükümetin baskısına maruz kalmasına engel olmadı. Gerçekleştirilen seçimler sonucunda CHP

[214] Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976), 228-229.
[215] **age**, 230.
[216] Örneğin bkz. **age**, 231, 237.
[217] **age**, 234.
[218] **age**, 235.
[219] **age**, 237.

%36,7 oy oranı ile birinci parti oldu. Yine de sağ partiler gördükleri baskıya rağmen toplamda oyların % 62,3'ünü kazanmayı başarmıştı.[220]

26 Ekim tarihinde Cemal Gürsel daha önce yapılan çeşitli görüşmelerin de etkisiyle Cumhurbaşkanı seçildi.[221] 20 Kasım'da siyasal tarihimizin ilk koalisyon hükümeti bakanlık koltukları CHP ile AP arasında eşit bir biçimde bölünmüş bir biçimde İsmet İnönü'nün Başbakanlığında kuruldu. 30 Kasım'da Ankara ve İstanbul'da 19 aydır süren sıkıyönetime son verildi.[222]

3.2. Türkiye'de 1960'lar Solunun Oluşumu

Gelişmeler siyasi yaşamın olağanlaşmakta olduğunu gösteriyordu. 27 Mayıs Müdahalesi'nden memnun ama gelişmelerin istedikleri doğrultuda gitmemesinden memnuniyetsizlik duyan kesimler vakit kaybetmeden seslerini çeşitli biçimlerde duyurmaya başladılar. 1961'in son günlerinde *Yön*, 1962'nin ilk günlerinde *Milli Yol*, birkaç ay sonra *Barış Dünyası* gibi dergiler bu kesimlerden bazılarının seslerini duyurmak için kullandığı araçlar olarak ortaya çıktı.

Yön yukarıda sözü edilen "sosyalist eğilim"in sesiydi. *Millî Yol* "haftalık tarafsız siyasi milliyetçi haber dergisi" olarak Türkçü kimliğe sahip İsmet Tümtürk'ün; *Barış Dünyası* "sosyal-kapitalist" bir düzenin savunuculuğunu yapan Ahmet Hamdi Başar'ın idaresinde çıkarılmaya başladı.

Milli Yol'da meselelerin tarihsel bir bakışla değerlendirildiği pek söylenemezdi.[223] İleride göreceğimiz üzere *Barış Dünyası* savunduğu pozisyonu tarihsel bir temele oturtacak ve tarih teziyle dikkat çekecekti. *Yön* ise gerek tarihsel değerlendirmeleriyle gerekse başka konularda hem *Barış Dünyası*'nın hem de daha farklı kesimlerin dikkatini çekecekti.

Öte yandan TİP birinci kuruluş yılını tamamladığı sıralarda sosyalist bir kimliğe kavuşma yolunda önemli bir adım attı. 27 Mayıs Müdahalesi'nin Türkiye'nin bir

---

[220] **age**, 239.
[221] **age**, 240.
[222] **age**, 241-242.
[223] *Millî Yol*'un tarihle kurduğu ilişki neredeyse aşağıdaki dört soruluk ankete verilen cevapların derginin ilk yirmi dört sayısında yayınlanmasıyla sınırlıydı; "1-Ölmüş bir Türk'ün bugün tekrar dirilmesi mümkün olsa kim olmasını tercih ederdiniz? Niçin? (Son 50 yıl içinde ölenler anket dışıdır) 2- Tarihimizdeki en yanlış hareket nedir? (Son 50 yılın olayları anket dışıdır) 3- Allahın Türk milletine şu anda ve bir kereye mahsus mucizevi bir lütfu olacaksa, bunun ne olmasını isterdiniz? (Umumî bir netice değil, belirli bir tek şey olacak) 4- Kendi millî zevkiniz bakımından, elinizde olsaydı, hangi yüzyılda yaşamak isterdiniz?"

dönemini şekillendirmesi gibi TİP de *Yön* ile birlikte solun Türkiye'deki on yılını şekillendirecek, ertesi on yılına etkide bulunacaktı. Osmanlı toplum yapısı tartışmaları da solda yer alan bu "memnuniyetsizler"in yarattığı uygun koşullarda ortaya çıkacaktı. Bu sebeple burada 1960'lar solunun bu iki önemli yapısına ilişkin özet bir bilgi sunarak sonraki bölümlere geçmek uygun görünmektedir.[224]

3.2.1. Yön-Devrim Hareketi[225]

Yön kadrosunu oluşturan kişilerin neredeyse tamamı Temsilciler Meclisi'ne seçilmişti.[226] *Yön* deyince ilk akla gelen isim olan Doğan Avcıoğlu, Anayasa Komisyonu'nda görev almıştı. Ancak hem Anayasa Komisyonu tasarısındaki yasama ve yürütmenin ekonomiyle ilgili yetkilerini güçsüz bulduğundan hem de karar mekanizmaları daha hızlı ve kesin çalışan bir anayasa beklentisinde olduğundan, içinde bulunduğu komisyonun hazırladığı 1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis'teki oylamasına katılmamış, Anayasa referandumunda ise hayır oyu vermişti.[227]

Bu ortamda *Yön*, çeşitli iktisadi, siyasi ve sosyal meselelerin ortasında Türk halkının kendisini özlemlerine kavuşturacak bir "yön" aramakta olduğunu belirterek başlayan ve çok sayıda aydının imzaladığı bir bildiri[228] ile 20 Aralık 1961 tarihinde haftalık gazete olarak yayın hayatına atıldı. Yaklaşık bir yıl kadar ülkenin sosyo-ekonomik yapısının emekçiler ile sivil-asker aydın kesimlerin (zinde kuvvetler) yakınlaşmasını sağlayacak bir reform programının hayata geçmesini sağlamaya çalıştı. Bunun için bir taraftan CHP'yi, çeşitli bürokratları, tabii senatör olarak görev yapan eski MBK üyelerini iknaya çalıştı; diğer taraftan Meclis dışında gelişen muhalefet hareketlerinin gücünü bu konuda zorlayıcı bir unsur olarak kullanmayı amaçladı.[229]

---

[224] 1960'lar solu elbette sadece bu iki yapıyla açıklanamaz. Ancak soun diğer öznelerini 1961 yılında oluşmuş bu iki yapının tarihine paralel olarak ele almak mümkündür. Bu nedenle solun diğer özneleri ilgili bölümlerde akışa uygun bir biçimde ele alınacaktır.

[225] Burada özet yapmak amacıyla tercih ettiğimiz yol açısından yararlanacağımız öncelikli kaynak için bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**. Bunun dışında konuyla ilgili olarak başvurulabilecek ve ileride yeri geldikçe kullanacağımız çalışmalar için bkz. Özdemir, **age**; Şener, **age**, 77-171; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 73-85.

[226] Askeri müdahale sırasında askerde olan İlhan Selçuk hariç Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal ve Cemal Reşit Eyüpoğlu'nun yanı sıra *Yön*'de ismine rastlayacağımız daha başka isimler de Temsilciler Meclisi'ne seçilmişti. Bkz. Atılgan, **age**, 49-50.

[227] Elçin Macar, "Doğan Avcıoğlu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, ed. Ahmet İnsel, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 162; Hikmet Özdemir, **Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türk'ün Ardından** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000), 16-17.

[228] Bkz. "Bildiri", **Yön**, s. 1 (20 Aralık 1961): 12-13.

[229] Atılgan, **age**, 152-153.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) yöneticilerinin istifası *Yön*'ün stratejisinde yeni bir aşamaya geçişi ifade etti. DPT, DP dönemindeki günübirlik ekonomi politikalarına karşıt bir anlayışla kurulmuştu. DP'nin ardılı niteliğindeki siyasi partiler Meclis'te oluşturdukları çoğunluğu kullanarak aldıkları kararlarla DPT yöneticilerini iş yapamaz duruma getirdiler, onların istifalarına yol açtılar. CHP yaşananlar karşısında pasif bir tutum takındı. Bu durumda Yöncüler "sosyal adalet içinde hızlı kalkınma" söylemlerinin CHP dışında bir seçenek ortaya çıkaracağını düşündüler. Arayış içinde olan zinde kuvvetleri yaşanan sorunların siyasi nedenlerdan daha çok iktisadi ve sosyal nedenlerden kaynaklandığı konusunda bilinçlendirmeye, sonra da bu bilinçlenmiş kesimleri örgütlemeye niyetlendiler. Bu amaçla Sosyalist Kültür Derneği'ni kurdular. Başka bir ifadeyle uzun erimli bir sosyalizm mücadelesine giriştiler. Ancak öte yandan kimi askeri müdahale hazırlıklarını yakından takip ederek onlara devrimci bir yön vermek gibi bir arzu içinde de oldular. Bu süreç derginin 5 Haziran 1963'te kapatılmasıyla son buldu.[230]

Yön 14 ay kadar kapalı kaldıktan sonra 25 Eylül 1964'te yayın hayatına yeniden başladı. Yöncüler emperyalizm-milliyetçilik karşıtlığı ekseninde bir söylem tutturdular. İktidarın elde edilmesi için askerî müdahale seçeneği ile parlamenter yol seçenekleri arasında kalmış gibi görünüyorlardı. Tercihini antiemperyalist bir cephe hükümetinin iş başına geçmesini sağlamak anlamında parlamenter yoldan yana kullandılar. İşçi sınıfı öncülüğünü en temel konu haline getirdiği gerekçesiyle eleştirilen TİP'i de antiemperyalist cephe içine dâhil etmeyi başardılar. Partilerin tavırlarından da hareketle, seçimlerden sonra bu temelde CHP ile TİP arasında bir koalisyon oluşturulabileceği düşüncesine kapıldılar. Ancak 10 Ekim'deki seçimlerin sonuçları bu düşüncenin gerçekçi olmadığını gösterdi.[231]

Sola düşmanlığıyla bilinen ve kapitalizmin temsilcisi olarak görülen Süleyman Demirel liderliğindeki AP'nin seçimlerden mutlak galibiyetle çıkması *Yön*'de farklı arayışları görünür kıldı. Yöncüler daha önce zihinlerinde yer işgal etmiş olan parlamento dışı yol seçeneğini ön plana aldılar. Ülkenin sosyal ve iktisadi yapısının bir devrim aracılığıyla değiştirilebileceği inancını taşımaya başladılar. Bununla birikte TİP yöneticilerinin her şeye rağmen sonuçlardan memnuniyet duyması, *Yön*'e mesafeli bir duruş sergilemeye ve CHP'ye yönelik sert bir dil kullanmaya başlaması

[230] **age**, 164-175.
[231] **age**, 176-193.

antiemperyalist cephe ile mümkün olacak bu devrim anlayışının önünde engel teşkil ediyordu. Bunun üzerine Yöncüler kendilerine yakın olan TİP içindeki muhalif kesimlerin parti yönetimini ele geçirmesi için çaba gösterdiler. Ancak bunda başarı gösteremediler. CHP içindeki saflaşmada destekledikleri "Ortanın Solu"nun mücadeleyi kazanmasından kısa bir süre sonra ise derginin yayın hayatına son verdiler (30 Haziran 1967).[232]

Avcıoğlu *Yön*'ün kapanmasından bir buçuk yıl kadar sonra *Türkiye'nin Düzeni* ile ortaya çıktı ve çok ses getirdi. Oluşumuna en büyük katkıyı sunmuş olduğu çizgiyi Yön-Devrim Hareketi olarak tanımlamamıza neden olacak *Devrim* dergisini de bundan yaklaşık bir yıl sonra çıkarmaya başladı. Yöncüler olarak önceki aşamada devrimi bir zorunluluk olarak görme noktasına gelmişlerdi. Şimdi bunu eyleme geçirmek adına faaliyette bulunacaklardı. Fakat artık sosyalist dilden ziyade Kemalist dilin ağırlığını hissettirdiği dergi, askerî bir müdahale hazırlığının aracı oldu. Bu hazırlıklar 9 Mart 1971'de başarısızlıkla sonuçlandı. Bundan birkaç gün sonra gelen 12 Mart Muhtırası bu başarısızlığın ve Yön-Devrim Hareketi'nin yok oluşunun tescili oldu.[233]

3.2.2. Türkiye İşçi Partisi (TİP)

12 Ocak 1961'de siyasal partilerin kuruluşuna izin verildiğinden söz etmiştik. Sendikacıların kendilerini işçi oylarının doğal sahibi görmeleri ve Avrupa'daki kimi siyasi partileri oluşturan sendikacıların ilişki içinde oldukları diğer ülke sendikacılarını siyasal parti faaliyetlerine özendirmeleri Şubat ayı başlarında Türkiye'de bir işçi partisinin kurulması konusunun ciddiyetle tartışılmasının yolunu açtı. Yapılan toplantılarda Türk-İş ile iş birliği içinde bir partinin kurulması gerektiği sonucuna varıldı. Ancak kimi siyasi çevrelerin CHP'nin potansiyel oyları önünde engel teşkil etmesi, bir sınıf partisi yolunda ilerlenmesi gibi ihtimalleri göz önünde bulundurarak yaptığı baskılar Türk-İş yönetimi üzerinde etkili oldu ve Türk-İş parti kurma girişimi ile arasında mesafe koydu. Kararında ısrarcı olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği bunun üzerine yalnız hareket ederek 13 Şubat 1961'de TİP'i kurdu.[234]

---

[232] **age**, 193-217.
[233] **age**, 217-236.
[234] Varuy, **age**, 15-19.

TİP kuruluşunun ardından birkaç başka gelişmeyle ilişkilendirilerek anılmanın dışında günlük basında yok sayıldı, kendisine bir yer bulamadı. Öte yandan TİP'in kurucuları arasındaki düşünce ve amaç farklılığının kimi yansımaları da TİP'in varlığını tartışmalı hale getirecek nitelikteydi. TİP Genel Başkanı Avni Erakalın'ın aynı sonbahardaki genel seçimlerde YTP listesinden seçime girmesi bu konuda çok çarpıcı bir örnekti.[235] Henüz birinci yılını doldurmamış olan Parti'nin bir genel başkan sorunu da vardı. Bunun için çeşitli isimler üzerinde duruldu ve Mehmet Ali Aybar isminde karar kılındı.

Türkiye'de solun en önemli figürlerinden birisi olacak olan Aybar, *Yön*'ün kurucularından Avcıoğlu'nun aksine askeri idare döneminde herhangi bir görev üstlenmemişti. Üstelik gelişmeler üzerine kimi çekincelerini ortaya koyduğu bir basın toplantısı nedeniyle ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e göndermiş olduğu mektupta "komünizm propagandası yapmak" suçlamasıyla hakkında, daha sonra beraat edeceği, iki ayrı dava açılmıştı.[236] Aybar, mektubunda "27 Mayıs ihtilâlinin" ilerici bir karakter taşıdığına ilişkin işaretlerin görüldüğünü, siyasette sola kayışın çok bariz olduğunu ve bunda Gürsel'in demeçlerinin etkisi bir yana, asıl olarak ekonomik ve sosyal şartların "bu yön değişikliğini" zorunlu kıldığını belirtmiş; ancak yön değişikliğinin sözde kalmaması için öncelikle solu yasaklayan kanun maddelerinin kaldırılması gerektiğini ifade etmişti. MBK'deki "14'ler" grubunun tasfiyesinin demokratik rejime mutlaka geçileceği şeklinde algılandığını, bunun gerçekleşmesi için de solun kanun güvenliği içerisinde siyaset yapacak bir kuvvet haline gelmesi ve seçimlere böyle gidilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Çünkü ona göre "sol kanun dışı kaldıkça, hürriyet rejimi işleyemez[di]."[237]

Aybar 27 Mayıs Müdahalesi'nden sonra yakın çevresindekilerle birlikte sosyalist nitelikte bir parti kurmak niyetinde olmuş ve bu niyetle hazırlıklara başlamıştı. Bazı sendikacıların bir işçi partisi kurmak üzere olduklarını öğrenince onlarla birlikte

---

[235] **age**, 23-24.

[236] Mehmet Ali Aybar, **TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi**, c. 1 (İstanbul: BDS Yayınları, 1988), 81-85.

[237] Aybar'ın mektubunun tam metni için bkz. Bkz. Mehmet Ali Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm: Seçmeler 1945-1967** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968), 179-188. Tarık Ziya Ekinci Türkiye'de solun meşruluk kazanmasına yönelik ilk girişimin, genel iddianın aksine Yön Bildirisi'nin değil, Aybar'ın Gürsel'e yazdığı bu mektubun olduğunu belirtir. Ayrıca, bu mektuba bakılarak daha sonra ortaya çıkacak olan Yön-Devrim ve MDD çizgileriyle Aybar arasındaki düşünsel farkın ve TİP'te 1968'de çıkacak ihtilafın dayandığı gerekçelerin görülebileceğini belirtir. Bkz. Tarık Ziya Ekinci, **Lice'den Paris'e Anılarım**, yay. haz. Derviş Aydın Akkoç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 423-430.

hareket etmek istemişti. Ancak sendikacılar bu aydın grubuna sıcak bakmamıştı.[238] Aybar 1 Şubat 1962 tarihinde kuruluşunda bulunmasına olanak tanınmamış olan işte bu partinin genel başkanlığına getirildi.[239]

Bu gelişme sadece TİP'in değil, aynı zamanda Türkiye'de solun tarihine de yeni bir sayfa açtı. Öyle ki, Aybar'ın genel başkanlığa gelişi partinin "gerçek kuruluş tarihi" olarak hafızalara kazındı.[240] TİP'in kurucuları arasında sosyalist düşünceye meyilli isimler halihazırda bulunmaktaydı; ancak Parti'nin işçi sınıfı vurgusuna sahip bir sosyalist kimliğe kavuşması Aybar'ın gelişiyle gerçekleşti. Parti "toplumcu aydınlar" için bir çekim merkezi oldu ve zamanla kitleselleşerek büyük bir güce ulaşmanın ilk adımını attı.[241]

TİP yeni döneminde halk içinde örgütlenme çabalarına giriştiğinde bazı sağcı grupların saldırılarıyla ve kendisine karşı yürütülen antikomünist propagandayla karşılaştı.[242] Bu sebeple TİP 1965 seçimlerine kadar olan süre içerisinde kendini topluma kabul ettirmek ve meşruiyet kazanmak için çaba harcadı.[243] Bu sürecin başlarında Yöncülerin eleştirileri de önem arz eden bir hususdu.[244] Ancak, yukarıda da değindiğimiz gibi, seçimlere yakın bir zamanda Yöncülerle antiemperyalist cephe çerçevesinde bir araya geldiler.

1965 seçim sonuçları TİP açısından yeni bir dönemin işareti oldu. TİP'liler Meclis'e soktuğu 15 milletvekili ile meşruiyet mücadelesini kazandıklarını düşündüler. Artık bir propaganda aracına da sahip olacaklardı. Bu durum Parti'nin yapısı ve politikası üzerinde dönüşümlere yol açtı. TİP'liler seçim yoluyla iktidara gelinebileceği beklentisi içine girdiler. Bu da *Yön*'ün henüz ulaşmış olduğu iktidarı ele geçirme anlayışının aksi bir anlayış demekti. Seçimden önce gerçekleştirilen uzlaşı ortamı

[238] Bkz. Mehmet Ali Aybar, **TİP Tarihi**, c. 1, 113-114.
[239] Bkz. Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 189-190. Aybar'ın genel başkanlığı 8 Şubat 1962'de bir basın bülteniyle kamuoyuna duyuruldu.
[240] TİP'in kuruluşunun Aybar'ın genel başkanlığa gelmesiyle başlatılabileceğine ilişkin bazı yorumlar için bkz. Sadun Aren, **Puslu Camın Arkasından** (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006), 113; Murat Belge, "Türkiye İşçi Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 8 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983): 2120; Cem Eroğul, "TİP Sorunsalı", **Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme: 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi**, ed. Ahmet Alpay Dikmen (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2002): 201 ve Nail Satlıgan, "Avrupa Komünizmi ile Klasik Marksizm Arasında Mehmet Ali Aybar", **Mehmet Ali Aybar Sempozyumları 1997-2002: Özgürleşmenin Sorunları**, ed. Gündüz Vassaf (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003): 31. Aydınoğlu ve Nebil Varuy ise bu gelişmeyi TİP'in "ikinci kuruluş"u olarak anar. Bkz. Aydınoğlu, **age**, 92; Varuy, **age**, 30.
[241] Ünsal, **age**, 99-100.
[242] Varuy, **age**, 49-56.
[243] Ünsal, **age**, 184-186.
[244] Bkz. Varuy, **age**, 56-65.

bozulmaktaydı. Bozulma, Parti içinde bir çatlak biçiminde de kendisini var etti ve büyük ölçüde kısa bir süre sonra Millî Demokratik Devrim (MDD) Hareketi'ni oluşturacak öznelerin önce muhalefetini, ardından tasfiyesini beraberinde getirdi.[245]

TİP üst yönetimi bundan sonra kendisini MDD Hareketi ile ideolojik mücadele içinde buldu. Ancak 1967 sonlarından itibaren çıkarmaya başladıkları yayınlarla bu Hareket özellikle gençler arasında etkili olmaya başlamıştı. TİP'ten MDD Hareketi'ne kaymalara engel olunamaması, 1968 ortasında gerçekleştirilen seçimlerde beklenen sonucun alınamaması gibi durumlar TİP üst yönetiminde bir kriz yarattı. Kriz, sosyalizmin kavranışı konusunda yöneticiler arasında saflaşma yaratan bir tartışmada kendisini gösterdi. Üst yönetimde o güne kadar birlikte hareket etmiş olan kimi isimlerin yolları ayrıldı. 1969 yılındaki seçimler de iddia edilenin çok altında bir oy oranıyla sonuçlanınca süreç Aybar genel başkanlıktan istifasına kadar uzandı. Bir süre sonra TİP'in yönetimi Aybar'ın muhalifi olan ekibin kontrolüne geçti. Gerek Behice Boran ile simgelenen bu dönem gerekse TİP'in on yıllık tarihi ise 12 Mart Muhtırası'nın ertesinde son buldu.[246]

[245] Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 360-361.
[246] **age**, 361-365.

4. I. EVRE (1962-1965): AZ GELİŞMİŞLİK VE KALKINMACILIK

II. Dünya Savaşı sonrasında klasik anlamıyla sömürgecilik tasfiyesi edilmiş ve birçok ülke bağımsızlığını elde etmişti. Uzun yıllar bir sömürge idaresi altında yaşamış olan bu halklara, bağımsızlıklarından sonra ayakta kalabilmelerinin, başka bir deyişle kalkınabilmelerinin tek yolu olarak gelişmiş olarak adlandırılan eski sömürgeci ülkelere benzemeleri gerektiği işaret edilmişti. Şimdi az gelişmiş ülke olarak adlandırılan bu halklar ne kadar çok diğerlerine benzerse, refahı yakalama şansları da o kadar artacaktı.[247] Aslında bu gelişmeler, II. Dünya Savaşı sonrasının soğuk savaş atmosferi içerisinde ABD'nin sermaye birikim sürecini yeniden yapılandırmaya yönelik gayretlerinin bir parçasıydı. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere benzemesi demek, az gelişmiş ülkelerin durağan olduğu varsayılan yapısının gelişmiş ülkelerin çeşitli müdahaleleriyle değiştirilmesi anlamına geliyordu. Henüz bağımsızlıklarını kazanmış ve birer ulus devlet olarak biçimlenmiş olan bu eski sömürge halkların kapitalist sisteme entegrasyonu meselesi literatüre "kalkınma iktisadı" şeklinde yerleşti.[248]

Kalkınma, Türkiye'de doğrudan aynı tarihsel sürecin bir parçası anlamında değilse bile ekonomik bir içeriğe sahip bir kavram olarak oldukça erken bir dönemde kullanılmaya başlanmıştı. 1940'lı yılların başlarında makale başlıklarında dahi görülüyordu. Bunu anlaşılır kılan ise, Türkiye'nin 1930'lu yıllarda ilk sanayi planını uygulayan ülkelerden birisi olmasıydı.[249] Türkiye'nin bu deneyimi ve kalkınma iktisadının planlamaya verdiği önem 1954 yılında yayın hayatına başlayan *Forum* dergisinde birleşerek vücut buldu.[250]

Forum 1930'ların devletçilik ve planlama tartışmalarını 1960'lara taşıyan; 1950'li yıllarda "1960'ların plânlamacı aydınlarını ve plâncı bürokratlarını hem ideolojik

[247] Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 6. bs. (Ankara: Maki Basın Yayın, 2009), 27-32.
[248] Ümit Akçay, **Kapitalizmi Planlamak: Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü** (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı), 24-28.
[249] Başkaya, **age**, 26.
[250] Kalkınma iktisadının planlamaya verdiği önem için bkz. Akçay, **age**, 28-32.

hem de kadro düzeyinde" belirleyen bir aydın hareketiydi.[251] *Forum*'da batılı kaynaklar ve dünyadaki gelişmeler takip ediliyor, dünyada ve Türkiye'de izlenen kalkınma politikaları karşılaştırılarak çeşitli tahliller ve tartışmalar şeklinde sayfalara yansıtılıyordu.[252]

Diğer taraftan *Forum*'un ifade ettiği görüşler sadece dergi sayfalarında kalmadı. Demokrat Parti iktidarına karşı liberal bir muhalefet cephesi niteliğiyle bilinen[253] *Forum* da askeri müdahaleden memnun olanlar safındaydı.[254] Yalçın Küçük'e kulak verip bir adım daha ileri gidersek, sonuçları bakımından *Forum* demek 27 Mayıs demekti: Askerî idare döneminde uygulananlar *Forum*'da yazılanlarla paralellikler gösteriyordu ve derginin en önemli isimlerinden Turhan Feyzioğlu'nun anayasayı hazırlayacak komisyonun başına getirilmesi de bunun en önemli kanıtıydı. İdareyi eline alan genç subaylar *Forum*'un "temsil ettiği aydın hareketinin programına teslim ol[muştu]."[255]

Forum 27 Mayıs'tan sonraki dönemde ilk ekipten birçok ismi kaybetmişti. Ancak dergi zaten büyük ölçüde misyonunu tamamlamış ve kalkınmacılık düşüncesini bu döneme taşımıştı.[256] Dolayısıyla kalkınmacılık 27 Mayıs sonrası Türkiye'si için yeni değildi. Yeni olan, az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'nin nasıl kalkınacağına yönelik sistem tartışmalarıydı. Askeri idare döneminde iki kez Çalışma Bakanı olarak görev

---

[251] Ali Somel, **Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi** (İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2010), 16.

[252] **age**, 111.

[253] Hamit Emrah Beriş, bugünden ve liberalizmin genel bütünselliği içinden bakıldığında *Forum*'un liberal anlayışının sorunlar barındırdığına dair bir değerlendirmede bulunur. Bkz. Hamit Emrah Beriş, "Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 539.

[254] Tanel Demirel hem Kemalizmin hem de liberalizmin aydınlanma ideallerinden beslendiğini belirttikten sonra, döneminde liberal fikirlerin dillendirildiği tek mecra olan *Forum*'un "27 Mayıs darbesini" desteklemesini, "Kemalist devlet karşıtı cephenin liberal değerlere en uzak unsurlarının devlet tarafından cezalandırılması" söz konusu olduğunda takındığı tutuma bağlamaktadır. Bkz. Tanel Demirel, "Demokrat Parti", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 489-490.

[255] Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler 1830-1980**, c. 5 (Ankara: Tekin Yayınevi, 1988), 579.

[256] Yücel Bulut, *Forum*'un kurucularının derginin 1958'e kadarki dönemini önemsediğini; sonraki döneme, özellikle 1960 sonrasındaki döneme bir değer atfetmediklerini belirtir. Derginin kurucuları şunlardır: Bahri Savcı, Osman Okyar, Bedii Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş, Nilüfer Yalçın, Bülent Ecevit, Kemal Salih, Nejat Tunçsiper. Bkz. Yücel Bulut, "Soğuk Savaş Atmosferinde DP'ye Muhalif Bir Dergi: Forum", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 2, s. 1 (2004): 530. *Forum* 1960'ların ortalarına kadar yayın hayatına eski ekipten Osman Okyar ve Metin And gibi isimlerle devam etti. Diğer taraftan, 1962 Mayıs'da bir dergi politikası olarak önlerine set çekene kadar 1961 yılından itibaren "serbest sütun" köşesinde çeşitli "toplumcu aydınlara" yer verdi. Bu aydınlar Sadun Aren, Türkkaya Ataöv, Nejat Erder, Yahya Kanbolat, Suat Aksoy, Burhan Cahit Ünal, Hasan Hüseyin Korkmazgil gibi isimlerden oluşuyordu. Bkz. Ünsal, **age**, 73. İleride değineceğimiz üzere, 1967 sonlarına doğru ise *Forum* sosyalist kimlik kazanmaya başlayacaktı.

yapan[257] ve *Forum*'da 1960'larda da uzun bir süre yazmayı sürdüren Cahit Talas, 1962'de yayınlanan bir yazısında bu durumu açık bir dille ifade ediyordu:

> "27 Mayıs İhtilâlinden sonra memleketimizde üzerinde az durulan değişmelerden biri de, daha önce münakaşası mümkün olmayan meselelerin tartışılabilmesidir. Sistem tartışmaları da bunlardan biridir. Bilhassa iktisadî plâna ve dolayısiyle iktisadî gelişme ve kalkınmaya bağlanmak istenen bu tartışmalar demokrasi, kalkınma, kapitalizm ve sosyalizm etrafında ceryan etmektedir."[258]

1964 yılında başlanan bir doktora tezinde ise, Türkiye'nin "kalkınma davası" "ilerici akımlar" açısından ele alınmıştı bile. Yazar kitaplaştırılan tezinin ön sözünde, 27 Mayıs sonrasında Türkiye'nin sosyal hayatında önemli bir yenilik olarak "ezilen yığınların yararlarını savunmaya çalışan değişik ilerici akımlar[ın] belir[diğini]" ifade ediyordu. Yönetici sınıflar dışında ilk defa gelişme olanağı bulan bu bağımsız fikir hareketleri, ülke için en iyi kalkınma yolunun ne olduğuna ve ilerici bir rejimin kurulmasında çeşitli sınıf ve zümrelerin rolüne ilişkin soruları da beraberinde getirmişti.[259]

Bu evrede *Yön, Barış Dünyası* ve *Forum* dergileri toprak reformu konusuna ve iktisadi sistem tartışmalarına sayfalarında geniş bir şekilde yer verdiler. *Yön* ve TİP ise iktisadi sistemin doğal uzantısı olarak görülen siyasi rejimin adını sosyalizm olarak koydular ve farklı yaklaşımları temsil ederek bunun nasıl kurulacağı konusunda tartıştılar.

4.1. *Yön* ve Türkiye İşçi Partisi

Daha önce de değindiğimiz gibi *Yön* bir bildiri ile yayın hayatına başlamıştı. *Yön*'ün kapağında "Aydınların Ortak Bildirisi" olarak ilan edilen Bildiri, yayınlanmadan

---

[257] Talas, 28 Mayıs 1960-15 Ağustos 1960 ve 2 Mart 1961-20 Kasım 1961 tarihleri arasında bu görevde bulunmuştu. Talas'ın göreve başlama ve görevden ayrılış tarihleri için bkz. Ahmad, Ahmad, **age**, 215, 222, 230 ve 241-242.

[258] Cahit Talas, "Plan, Kalkınma ve İktisadi Sistemler", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 17, s. 3 (1962): 1. Talas'ın ifade ettiği tartışmaların bir örneği aynı yılın sonlarına doğru Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi tarafından düzenlenmişti. Seminerde Talas ile birlikte Sadun Aren, Ahmet Hamdi Başar, Aydın Yalçın ve Osman Okyar hazır bulunmuş; söz konusu isimler Türkiye'nin hızla kalkınması için hangi yolun seçilmesi gerektiği konusunda sistem tartışması yapmışlardı. Bkz. "Bir Sistem Tartışması: Sosyalizm mi, Özelcilik mi?", **Barış Dünyası**, s. 10 (Ocak 1963): 18-23.

[259] Yıldız Sertel, **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız** (İstanbul: Ant Yayınları, 1969), 5. Yazar bu kitabın devamı niteliğindeki ikinci kitabında, ilk kitabın 1964-1968 yılları arasında "Türkiye'nin Kalkınma Davası" konulu bir doktora tezi olarak hazırlandığını belirtiyor. Yıldız Sertel, **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız** (İstanbul: Cem Yayınları, 1978), 5. Bakü ve Moskova'da tamamlanan bu tezin serüvenine ilişkin bkz. Yıldız Sertel, **Ardımdaki Yıllar** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 246-255 ve 277-279.

önce aydınların imzasına açılmış, yayınlanan metin ise aydınları tartışmaya çağırarak son bulmuştu:

> "Varmak istediğimiz amaçların şu veya bu noktası tartışma konusu edilebilir. Bu bildirinin yayınlanmasındaki maksat da bu çeşit tartışmalara yol açmaktır.
>
> Bugün içinde bulunduğumuz buhranlardan kurtulmanın birinci şartını, Türk toplumunun çeşitli kesimlerinde görev almış olanların ve millet kaderine hâkim olabilecek mevkilere gelmiş bulunanların, düşüncelerini açıkça ortaya koyarak, bir temel kalkınma felsefesi etrafında birleşmelerinde görüyoruz."[260]

Bildiri; hızlı kalkınmanın önemine vurgu yapan, aydınların "belli bir kalkınma felsefesinin ana hatları" üzerindeki mutabakatının zaruretini açıklayan, hareket noktaları belirtilen bir kalkınma felsefesinin amacına ulaşmasını sağlayacak "yeni bir devletçilik" anlayışı ortaya koyan ve bu yeni devletçiliğin uygulanması için izlenmesi gereken yolları gösteren dört temel madde etrafında şekillenmişti.[261]

Anlaşılacağı üzere Bildiri bir kalkınma programı niteliği gösteriyordu ve içinde hiç sosyalizm kelimesi barındırmasa da bir çeşit sosyalizm anlayışına kapı aralamaktaydı.[262] Avcıoğlu bunu Bildiri'nin de yer aldığı *Yön*'ün ilk sayısındaki yazısını "[…] Yirminci yüzyılın ikinci yarısında az gelişmiş memleketler için tek çıkar yol sosyalizmdir" şeklinde bitirerek de ortaya koymuştu.[263] Öte yandan Bildiri hakkında belirtilen görüşlerin değerlendirildiği *Yön* imzalı bir yazıda Bildiri'deki "yeni devletçilik" anlayışlarının önceki devletçilik anlayışlarından ayırmak için halkçılık ve "modern iktisat ilmi"ne vurgu yapılıyordu. Hızlı ve adaletli bir iktisadi kalkınma için "[s]osyal adaleti, çalışma ve kabiliyeti ön plânda tutan sosyalizmin […] gerekli manevi ortamı yaratacağına ve kütlelerde çalışma şevkini uyandıracağına" olan inanç belirtiliyordu. Ancak yazıya göre Bildiri'nin "[M]arksist olduğunu söylemek, haksız bir iddia[ydı]." Siyasi ve sosyal meselelerin çözümü için ekonomiye öncelik tanıyan ilk düşünürün Marx olduğu doğruydu. Kendilerinin

---

[260] "Bildiri", **age**, 13.
[261] Bkz. **age**, 12-13.
[262] Avcıoğlu'nun kalkınma ile sosyalizmi birlikte değerlendirdiği bir yazı için bkz. Doğan Avcıoğlu, "Niçin Sosyalizm?", **Yön**, s. 7 (31 Ocak 1962): 3.
[263] Bkz. Doğan Avcıoğlu, "Kemer Sıkalım…", **Yön**, s. 1 (20 Aralık 1961): 3. Ele aldığımız bu evrede Yön sayfaları sosyalizmin yüksek sesle dillendirildiği ve savunulduğu bir mecra oldu. *Yön* ilk yılını tamamladığında şöyle diyordu: "Uzun bir süre önce değil, daha henüz geçen sonbaharda, 'sosyalizm' kelimesi Türkçenin 'tehlikeli deyimler' sözlüğündeydi. YÖN'ün belki de en büyük hizmeti, 'sosyalizm'i artık rahatça söylenebilen ve benimsenen bir kelime hâline getirmek olmuştur." Bkz. "Sosyalist Kültür Derneği Kuruluyor", **Yön**, s. 53 (19 Aralık 1962), 8. *Yön* Türkiye'de sosyalizmin yanı sıra Nâzım Hikmet ve Kürt sorunu tabularını da yıkmıştı. Bunlarla ilgili olarak bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 254-259.

ekonomiye önem vermeleri ise genel bir doğruyu ifade etmekten başka bir anlam taşımıyordu ve bunun Marksizm ile bir alakası yoktu.[264]

Yön Bildirisi ilk olarak 164 aydının imzası ile yayınlandı ve sonradan eklenenlerle birlikte 1042 imzacı sayısına ulaştı.[265] Ev kadınlarından öğrencilere, işçilerden köylülere farklı kesimlerden isimler dâhil olduysa da imza listesi büyük çoğunlukla bakanlardan memurlara, gazetecilerden sanatçılara uzanan geniş bir aralıkta bürokrat ve aydınlardan oluşuyordu. İmzacıların bir kısmı belli bir zamanda *Yön*'de yazacaklar ve/veya Türkiye İşçi Partisi (TİP) üyesi olacaklardı. Bir kısmı ise bu sıfatların yanında başka sıfatlara da sahip olacaklar, Türkiye'de sosyalizmin nasıl kurulacağına ve/veya Osmanlı toplum yapısının nasıl tanımlanacağına ilişkin sorulara verecekleri cevaplarla ileride solda farklı duruşları temsil edeceklerdi.[266] Ergun Aydınoğlu imzacı listesi için "bir bakıma 1960'lar solunun sosyal kompozisyonunu anlatmaktadır" derken herhalde bu duruma da işaret ediyordu.[267]

Yalnız imzacılar arasında gerek sosyalizm anlayışları gerekse Osmanlı toplum yapısına yönelik tahlilleriyle farklı duruşları temsil edecek en önemli isimlerden Aybar ve Behice Boran bulunmuyordu. Gökhan Atılgan'a göre Aybar ve Boran'ın bildiriyi imzalamamalarının nedeni, onların "yükselmekte olan Yöncülüğün kendi

[264] "Yön Cevap Veriyor", **Yön**, s. 12 (7 Mart 1962): 10. Bildiri'nin imzacılarından Korkut Boratav da yıllar sonra kendisiyle yapılan bir söyleşide Bildiri'nin Marksist bir perspektifle ele alındığında sosyalist bir nitelik göstermediğini, daha ziyade eklektik bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Bkz. Hakan Güldağ, İbrahim Ekinci, **age**, 127. Bildiri'nin biraz da bu eklektik yapısı nedeniyle yankı uyandırabildiği söylenebilir.

[265] Bildiriyi imzalayanların tam bir listesi için bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 315-327.

[266] 1965 seçimlerinden sonra TİP milletvekilliği yapacak olan Sadun Aren, Çetin Altan, Yahya Kanbolat ve Yusuf Ziya Bahadınlı (sonradan imzaladı); MDD Hareketi'nin ön saflarında yer alacak olan Vahap Erdoğdu (sonradan imzaladı) ve Arslan Başer Kafaoğlu; MDD ve Osmanlı'nın feodal bir yapıya sahip olduğu tezlerini savunacak olan Muzaffer Erdost; Osmanlı toplum yapısını ATÜT bağlamında tahlil edecek olan Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer; Kemal Tahir'in çevresinde yer alan Ali Gevgilili, Murat Sarıca ve Halit Refiğ (sonradan imzaladı); *Sosyal Adalet* ve *Ant* dergilerinin önemli yazarlarından olacak olan Fethi Naci; *Ant* dergisini kuracak olan Doğan Özgüden (sonradan imzaladı); *Forum* dergisinin sosyalist bir kimlik kazanma sürecindeki sahibi olacak olan Şevki Vanlı ve yazı işleri sorumlusu olacak olan Hüseyin Korkmazgil; *Emek* dergisinin önemli isimlerinden ve SD tezinin önemli savunucularından olacak olan Mehmet Selik; *Emek* dergisi yazarlarından olacak olan Taner Timur; *Tüm* dergisini kuracak olan Mustafa Ekmekçi; 12 Mart sonrası kurulacak ilk sosyalist parti Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin (TSİP) genel başkanı olacak olan Ahmet Kaçmaz (sonradan imzaladı) ve 12 Mart sonrası süreçte yeniden kurulacak TİP'in önemli isimlerinden olacak olan Yalçın Küçük (sonradan imzaladı).

[267] Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 76 ve 78.

sosyalizm tasarımlarından hayli uzak, hatta onun karşısında yer aldığını sezm[eleriydi]".[268]

Bildiri, görüşlerini açıklaması amacıyla Aybar'a gönderilmişti. Aybar bildiriyi imzalamamış, imzalamayışının gerekçesi niteliğinde bir cevap yazmıştı. Aybar cevabında öncelikle Bildiri'de vurgulanan devletçilik ve plana değiniyordu. Devletçilik ve planın halkın yararına olabilmesi için sosyalist bir özde olması ve halk sınıflarının temsilcilerinin bunların uygulanmasına dâhil edilmesi gerekmekteydi. Ancak Bildiri'de bu yoktu. Ayrıca, emekçi sınıfların siyasi bir parti etrafında güç oluşturmaları meselesi öncelik arzederken bunun üzerinde durulmamış, böylece kalkınma ve kurtuluş meselesi eski sömürücü sınıflara havale edilmişti. Son olarak, kalkınmanın yönü belirlenirken dış ilişkiler ele alınmamış, Türkiye uluslararası konjonktürden kopuk bir şekilde değerlendirilmişti.[269]

Aybar'ın Bildiri'ye yönelik itirazlarının ilk ikisi, 1960'lar boyunca Yön-Devrim Hareketi'nin merkezinde yer almayacaktı. Büyük umutlar bağlanan DPT'nin hazırlamış olduğu planın çeşitli müdahalelerle "dolambaçlı yollardan statükonun muhafazasına yarayacak bir vesika" şekline büründürülmesi sonucunda[270] DPT yetkilileri 26 Eylül 1962'de topluca istifa etti.[271] Avcıoğlu bu gelişme üzerine kaleme aldığı yazısında, planlamanın kapitalist düzende "komediden öteye gidem[ediğini]" belirtiyor, tek çıkar yolun kapitalist olmayan ve en ileri şeklini sosyalizmde bulan gelişme tarzı olduğuna işaret ediyordu. Avcıoğlu planlamanın sosyalizmde anlam kazanacağını belirtiyordu ama burada Aybar'ın Bildiri'ye yönelik ilk eleştirisinde ifade ettiği "sosyalist öz"ü bulmak zordu. Avcıoğlu yazısında işçilerden bir vesile ile söz ediyordu. Ama yazısını; gerçek bir planlamanın yapılabileceği "özlenen yeni Türkiye"ye ulaşmanın, işçi ve gencin yanı sıra "üniformalı ve üniformasız" aydından müteşekkil zinde kuvvetlerin, gösterdiği yolun "bir an önce benimsemesine bağlı[…]" olduğunu söyleyerek sonlandırıyordu.[272]

---

[268] Atılgan, **Behice Boran**, 215. Atılgan, aynı yerde bir dipnotla Aybar'ın Bildiri'ye yönelik görüşlerinden söz ediyor; ancak Boran'dan Bildiri'ye yönelik bir görüş talep edilip edilmediğine ya da Boran'ın buna bir cevap verip vermediğine ilişkin bir bilgi sunmuyor.

[269] Barış Ünlü (yay. haz.), **Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaları ve Mektupları (1946-1961)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 153-154. Barış Ünlü, bu mektubun taslak olarak kalıp *Yön*'e gönderilmemiş olmasına yüksek ihtimal veriyor. Bkz. Ünlü, **Mehmet Ali Aybar**, 173.

[270] Mümtaz Sosysal, "Plan ve Statüko", **Yön**, s. 42 (3 Ekim 1962): 6.

[271] Ahmad, Ahmad, **age**, 253.

[272] Doğan Avcıoğlu, "Eski ve Yeni Türkiye", **Yön**, s. 42 (3 Ekim 1962): 2.

Aybar'ın ikinci eleştiri konusunda daha en baştan bir gelişme yaşanmaya başlamıştı. *Yön* ikinci sayısında bir "çalışanlar partisi" kurulacağı bilgisi veriliyordu. Yazıya göre, bir süre önce yapılan CHP kurultayında işçi adaylarının göz ardı edilmesinin yarattığı hayal kırıklığı "yıllardır ilk defa olarak" alttan gelen bir harekete yol açmıştı. Mevcut partilerden umutsuz bir kesim aydın da bu tabandan gelen sese kulak vermeye hazırdı ve bir "İşçi Partisi"nin kurulmasının koşulları oluşmuştu. İşçi sınıfının öz partisi niteliğinde bir parti, TİP, hali hazırda vardı. Ancak kurucuları partinin "sağlam esaslar üzerine oturtulması, gerçekçi ve ileri bir programa sahip olması, yalnız işçi sınıfın değil memleketin bütününü gözönünde bulundurması gerektiği hakkındaki telkinlere" kulak asmamışlardı. Bu nedenle parti ilgi görmemiş, bunun farkında olan Parti'nin başkanı bile farklı bir parti listesinden milletvekili seçilmeyi tercih etmişti. Meclise girenlerin hiçbiri de işçilerin tabii haklarına sahip çıkmıyordu. TİP başkansız ve teşkilatsızdı. Bu koşullarda, TİP'in kuruluş sürecinin dışında kalan Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy "Sosyal Güvelik Partisi" adında yeni bir parti hazırlığına girişmişti. Kurulucak bu yeni partinin yaşayabilmesi ise, amaçlarına ulaşabilecek yolları gösterecek "işçi dostu aydınlarla" iş birliği yapmasına bağlıydı. Atacakları ilk adım "fikir işçilerini" saflarına çekmek için çalışmak olmalıydı.[273]

Yazı, görüş bildirir bir şekilde son buluyordu. Ancak Yöncülerden Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal yazıyla görüş bildirmenin ötesine geçecekler, Seyfi Demirsoy ve Muammer Aksoy'un öncülüğünde hazırlığına başlanan partinin, program ve tüzük çalışmalarına katılarak ona yön verme imkânı bulacaklardı.[274]

21 Mart 1962 tarihli bir *Yön* haberinde adı "Türkiye Çalışanlar Partisi" olarak ifade edilen yeni kurulacak partinin[275] tüzük ve program çalışmalarının bitirilmiş olduğu, program esaslarının "yalnız işçi kütlelerini değil, ileri ve devletçi tutumda olan fikir

[273] "Çalışanların Partisi", **Yön**, s. 2 (27 Aralık 1961): 18.

[274] "Hareket Doğuyor", **Yön**, s. 17 (11 Nisan 1962): 6; Aren, **Puslu Camın Ardından**, 109; Sadi Koçaş, **Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar**, c. 3 (İstanbul: May Yayınevi, 1977), 1120-1121. Bu üç kaynak da parti program ve tüzük çalışmalarına *Yön* yazarlarından Türkkaya Ataöv ve Sadun Aren'in de katıldığını belirtiyor. Parti hazırlık çalışmalarının öncülerinden Muammer Aksoy da *Yön* yazarlarındandı. Aren aynı yerde programın Mümtaz Soysal tarafından hazırlandığını belirtirken; Koçaş -aynı yerde- programın ana metninin Türkkaya Ataöv tarafından yazıldığını belirtiyor. Koçaş ayrıca toplantılara katılanlar arasında *Yön*cülerden İlhami Soysal'ın adını da anmaktadır. Öte yandan *Yön* ilerleyen süreçte yaptığı bir açıklamada ÇP içinde yer almak niyetinde bulunmamış olduklarını, bunun da bilindiğini ifade etmiştir. Bkz. "Yön'ün Notu", **Yön**, s. 171 (8 Temmuz 1966): 10-11.

[275] Atılgan, ilk olarak "Sosyal Güvelik Partisi" olarak duyurulan parti girişiminin adının sonradan "Türkiye Çalışanlar Partisi"ne dönüşmesinin basit bir isim değişikliği olmadığını, bu dönüşümün partinin hedef kitlesini belirtir bir hamle olduğunu ifade ediyor. Bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 269.

işçilerini, bilim adamlarını ve gençleri parti bünyesinde bir araya getireceği umul[duğu]" belirtiliyordu. Başka sayıdaki bir haberde ise "mümkün olduğu kadar geniş bir 'çalışan' kitleyi parti saflarında birleştirme amacını" güden Çalışanlar Partisi'nin (ÇP) 19 Mayıs'ta kurulacağı bildiriliyordu[276]. Bu haberin hemen ardından TİP'e ilişkin bir haber yer alıyordu. Haberde, henüz bir etki yaratamamış olan TİP'in teşkilatlanma konusunda bir toparlanış dönemine girdiği ve partinin genel başkanlık görevini Mehmet Ali Aybar'ın üstlendiği yazıyordu. Ancak idarecilerinin de bildiği üzere TİP'in işçi hareketi olarak doğduğundan ve diğer kitlelere seslenemediğinden gelişme imkânı bulamamak gibi bir zayıflığı vardı. Oysa hazırlıkları yapılan ÇP daha ilk günden, geniş kesimlere seslenmeyi hedeflemişti. Ayrıca işçileri kucaklama açısından da TİP'e göre daha fazla imkânı var gibiydi. TİP'in kurucuları da[277] sıcak bakıyorken ÇP ile TİP'in birleşmesi faydalı olacaktı. İçinde değerli kimselerin bulunduğu, ama gelişme imkânı bulamayan Türkiye Sosyalist Partisi'nin (TSP) de katılımıyla eksiklikleri giderecek dinç bir teşkilatın kurulması mümkün olacaktı.[278]

Görüldüğü üzere bu haber salt gelişmeler üzerine bilgi vermiyor, aynı zamanda bir talebi de dile getiriyordu. Aslına bakılırsa, *Yön* bu haberden önceki yayın süresinde TİP'ten sadece bir kez, o da yine ÇP bağlamında söz etmişti.[279] TİP'ten ikinci kez söz edildiğinde Aybar gibi bilinen bir ismin TİP genel başkanlığının bir basın bülteniyle duyurulmasının üzerinden yaklaşık bir buçuk ay geçmişti. Bu arada TİP'ten bir kez de okuyucu köşesinde söz edilmiş, daha doğrusu TİP'e yönelik bir mektup yayınlanmıştı. Konu yine aynı bağlamdaydı: TİP'lilerin ÇP'ye katılmaktaki gönülsüzlüklerinin eleştirisi.[280] İlginçtir, *Yön*'deki üçüncü TİP haberinde ÇP'ye katılması arzulanan TSP'nin TİP saflarına katıldığını yazıyordu.[281] Çünkü tarih 19 Mayıs'ı çoktan geçmiş, ÇP sadece bir parti girişimi olarak kalmıştı.[282]

---

[276] "Hareket Doğuyor", **age**, 6.

[277] Daha önce *Yön*'de TİP'ten umudu olmadığı için başka bir partiden (Yeni Türkiye Partisi) milletvekili aday listesine girdiği ifade edilen Eski Genel Başkan Avni Erakalın'ın ismi bu kurucuların ilk sırasında zikrediliyordu.

[278] "Türkiye İşçi Partisi", **Yön**, s. 17 (11 Nisan 1962): 6.

[279] Yukarıda ele almış olduğumuz bu haber için bkz. "Çalışanların Partisi", **age**, 18.

[280] Özkal Yici, "Türkiye İşçi Partililere Açık Mektup", **Yön**, s. 12 (7 Mart 1962): 2.

[281] "Türkiye İşçi Partisi", **Yön**, s. 26 (13 Haziran 1962), 4.

[282] Burada bir noktayı hatırlatmakta fayda var: Yukarıda belittiğimiz gibi TİP kurulduğunda kapılarını aydınlara kapatmıştı. *Yön*'ün desteklediği ÇP girişimi ise aydınlarla birlikte işçi tabanına dayanarak geniş kesimlere seslenmeyi amaçlıyordu. TİP'in kapılarını aydınlara açmasının, ÇP girişiminden sonra olması tesadüf değildi. Bkz. Sadun Aren, **TİP Olayı 1961-1971** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), 37; Aydınoğlu, **age**, 92. ÇP girişimi hakkında genel bir okuma için bkz. Aziz Çelik**,** "Sınıf ile Devlet Arasında Bir Tereddüdün Öyküsü: Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi (1962)", **Tarih, Sınıflar**

Aybar'ın Yön Bildirisi'ne yönelik ikinci itirazına dönersek, Aybar'ın öncelikli mesele olarak gördüğü ve Bildiri'de sözü edilmeyen emekçi sınıfların siyasi partisi meselesi *Yön* çevresinde farklı algılanıyordu. Aybar'ın devletçilik ve planlamanın uygulanmasında işçi sınıfının katılımının, yani "sosyalist öz"ün, yokluğunu ifade ettiği ilk eleştirisi ile bu eleştiri bir arada düşünüldüğünde ortaya çok temel bir ayrımın çıktığı görülüyordu: Zinde kuvvetlerle mi, yoksa işçi sınıfı ile mi sosyalizm?

ÇP girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra *Yön* sayfalarında TİP ile ilgili haber ve yorumlar görece artmaya başladı.[283] Henüz TİP saflarına katılmamış olan Sadun Aren, devrimci ve ilerici kitlenin dağınıklığından yakındı ve bir parti işaret etmeksizin birleşmenin zorunluluğunu dile getirdi.[284] Bu arada *Yön*'de bir iki yazısı yayınlanmış bulunan -ve ömrünün sonuna kadar Aybar'a yoldaşlık edecek olan- Uğur Cankoçak, bu sefer okuyucu köşesinde yayınlanan yazısıyla Aren'in zorunluluğunu vurguladığı birleşmenin adresini TİP olarak gösterdi.[285] Ancak *Yön*'ün bu fikri benimsemeye niyeti yoktu. Çok geçmeden başlayacak "sosyalizm tartışmaları"[286] da bunu gösterecekti.

22 Ağustos 1962, *Yön* ve TİP'in anlayış farkını gösterir önemli birkaç yazının birden yayınlandığı bir tarih oldu. Avcıoğlu *Yön*'deki başyazısında ilk defa bu kadar açık bir biçimde sosyalizm anlayışını ortaya koyuyordu. Ona göre tüm dünyada yakalamış olduğu başarı sosyalizmin açıklıktan uzaklaşmasına ve çeşitlenmesine neden olmaktaydı. Gerçi, özel mülkiyetin ve kârın ortadan kaldırılmasıyla kurulacak sınıfsız bir toplum düzeninde insanların hürriyet, eşitlik ve kardeşlik içinde en iyi şekilde yaşaması prensibiyle sosyalizm tekti. Ancak sosyalist toplumun nasıl kurulacağı konusunda sosyalistler arasında farklılıklar oluşmuştu. Bu konuda çeşitlilik fazla olsa da uygulama alanında sosyalizm Doğu, Batı ve az gelişmiş ülkeler sosyalizmi olmak üzere üç ana grupta ele alınabilirdi. Ne totaliter idare ile mümkün olan ve asıl gayenin insanın gelişimi olduğunu unutan Doğu sosyalizmi; ne

---

ve Kent, der. Besime Şen, Ali Ekber Doğan (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2010): 103-166; ÇP ve *Yön* ilişkisi hakkında bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 263-271.

[283] Boran ÇP girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra *Yön*'de TİP haberlerinin görece artmasına yönelik olarak şunları söylüyordu: "Elbet, madem ki işçiler TİP'i destekliyor, işçileri gücendirmek olmazdı." Bkz. Behice Boran, **Yazılar Konuşmalar Söyleşiler Savunmalar**, c. 1, yay. haz. Nihat Sargın (İstanbul: Tüstav Yayınları, 2010), 540.

[284] Sadun Aren, "Asıl Çözüm Yolu", **Yön**, s. 25 (6 Haziran 1962): 3.

[285] Uğur Cankoçak, "Türkiye İşçi Partisi", **Yön**, s. 28 (27 Haziran 1962): 2.

[286] Gelişmelerden sonra Aren *Yön*'deki bir yazısına bu başlığı uygun görecekti. Bkz. Sadun Aren, "Sosyalizm Tartışmaları", **Yön**, s. 40 (19 Eylül 1962): 5. Mihri Belli'nin *Yön*'de müstear bir isimle okuyucu köşesinden yayınlanan yazısı da aynı başlıkla yayınlanacaktı. Bkz. Mihri Belli [Mehmet Doğu], "Sosyalizm Tartışmaları", **Yön**, s. 48 (14 Kasım 1962): 2.

de sermaye birikimi meselesini çözmüş, Orta Çağ düzenini tasfiye etmiş ve emekçi kitleleri bir kuvvet haline gelmiş Batı ülkelerindeki sosyalizm bizim için uygundu. Az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de sosyalizm, Batı ülkelerinin birkaç yüzyılda yaşadığı gelişmeleri hızlı bir şekilde gerçekleştirecek bir radikallikte ama insani boyuta gerekli değeri vererek demokratik yollarla kurulacaktı. Atatürkçülüğün doğal bir sonucu olacak olan "Türk sosyalizmi"nin kurulabilmesi için sosyalistlerin klişelerden kurtulması, somut meseleler üzerine açık ve kesin görüşler geliştirmeleri gerekmekteydi.[287]

Avcıoğlu'nun sözünü ettiği somut meseleleri üzerine bir görüş, Cahit Tanyol'un bir yazısından kesitler,[288] *Yön*'ün aynı sayısında "sevinç verici" olduğu belirtilerek yayınlandı. "Yüzlerce ilim adamımız Batıda ezberlediklerini papağan gibi tekrarlarken, Tanyol'un ciddî bir araştırma ve düşünme gayreti göster[diği]" belirtilerek yüceltilen Tanyol'un yazısı tam da Avcıoğlu'nun "klişelerden kurtulmuş" bir yaklaşım arzusuna uygun düşüyordu. Tanyol'a göre Türkiye'de Batı'daki gibi bir burjuvazi gelişmemişti. Bunun nedeni, Osmanlı'da işleyen mekanizmanın mülkiyet esasına dayanmak yerine yönetenlere göre düzenlenmiş olmasıydı. Böyle bir mekanizma bir sınıf çatışması değil, yönetenlerle yönetilenler arasında bir çatışma yaratmıştı. Bu durumsa bizde burjuva sınıfının gelişmesini engellemişti. *Yön* Tanyol'un görüşlerini aktardıktan sonra "[b]izde Batıdaki anlamda bir burjuva sınıfının olmadığı muhakkak. Mülkiyet anlayışının da, böyle bir sınıfın gelişmesini önlediğin[e] de şüphe yok" diyerek ona katıldığını gösteriyordu.[289]

Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının başlangıcına vesile olacak olan bu yazı yayınlandığında, Yöncüler tarafından kurulacak ve içinde Tanyol'un da yer alacağı bir kültür derneği girişimi boy vermişti.

Atılgan'ın Mümtaz Soysal ile yaptığı bir görüşmeden aktardığına göre, Yöncüler derginin yayına başladığı günden itibaren orta vadeli bir hedef olarak Kemalizm ile uyumlu sosyalist bir parti kurmak düşüncesindeydiler. Bunun için öncelikle partinin siyasi çizgisini oluşturacak fikirlerin yeşermesi, parti için meşruiyet zemininin

[287] Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizm Anlayışımız", **Yön**, s. 36 (22 Ağustos 1962): 3.
[288] Tanyol'un 17 Ağustos 1962 tarihinde *Cumhuriyet*'te yayınlanan "Şahsî Teşebbüs İmkânı" başlıklı yazısı *Vatan* tarafından özetlenmiş, *Yön* de bu özet yazıdan iktibas yapmıştı. Bkz. Cahit Tanyol, "Türkiyede Burjuva Meselesi", **Yön**, s. 44 (17 Ekim 1962): 6.
[289] "Prof. Tanyol'un Önemli Bir Yazısı", **Yön**, s. 36 (22 Ağustos 1962): 4-5.

yaratılması ve bu fikirleri yayacak kadroların oluşturulması gerekmekteydi.[290] Kendileri dışında gelişen ÇP girişimi *Yön*'ü bu orta vadeli hedefinden döndürmüş, ancak girişim sonuçsuz kalınca *Yön* tekrar orta vadeli hedeflerine odaklanmıştı. Sosyalist Kültür Derneği (SKD) bu hedefin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı.[291]

22 Ağustos 1962 tarihli *Yön* yayınlandığı gün *Vatan* gazetesinde çıkan yazısında Boran, henüz *Yön* sayfalarına yansımamış olan SKD konusuna değinecekti.[292] Bu tarihlerde Boran resmi olarak TİP üyesi değildi[293] ama TİP kurulduktan sonra çıkmış olan önceki iki yazısında da hem TİP'e desteğini sunmuş hem de TİP'e kuramsal destek sağlamıştı. Boran bu yazılarında işçi sınıfının bütün ilerici akımların temsilciliğini ve savunuculuğunu yaptığını, işçi sınıfı siyasetinin de TİP'te yapıldığını belirterek yukarıda ele aldığımız ÇP girişimini ve isim vermeden *Yön*'ün tutumunu eleştirmişti.[294] Boran'ın *Vatan*'daki yazısı da önceki yazılarıyla aynı paraleldeydi. Yalnız bu seferki eleştiri nesnesi ÇP girişimi değil, SKD girişimiydi. Boran burada, sosyalizmden yana görünen aydınların çoğunun sosyalizmi bir işçi sınıfı ideolojisi ve hareketi olarak görmediğini ve bu yönde mücadele etmediğini söylüyordu. Ona göre; işçi sınıfının yaratıcısı ve sürdürücüsü olduğu sosyalist hareket, sosyal bir sınıf olmayan aydın kadronun öncülüğü şeklinde anlaşıldığı müddetçe bir parti, dernek ya da yayın organı anlamsız kalacaktı. Sosyalist fikirlerin taşıyıcısı olabilen aydınların eylemlerinin anlam kazanması, onların işçi sınıfı ile ortak mücadesine bağlıydı.[295]

---

[290] Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 271.

[291] **age**, 271. SKD hakkında ilk elden yazılmış kısa bir yazı için bkz. Mümtaz Soysal, "Sosyalist Kültür Derneği", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 6 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2022.

[292] Boran, **Yazılar**, 459-461.

[293] Boran Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) sosyoloji doçenti olarak görev yaparken Fakülte'nin diğer hocaları Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav ve Muzaffer Şerif Başoğlu ile birlikte komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle görevden uzaklaştırılmıştı. Daha sonra Türk Barışseverler Cemiyeti kuruculuğu nedeniyle, ayrıca TKP 1951 Tevkifatı sürecinde hapis yattı. Boran'ın üniversite hocalığından 1960'a kadar geçen yaşamı için bkz. Atılgan, **Behice Boran**, 45-200. Aybar TİP genel başkanı olduğunda Boran parti üyelik fişini, geçmişi nedeniyle politik olarak göze batan bir kişi olmasının partiye zarar vermesi endişesiyle, tarihsiz olarak doldurmuştu. Üyeliği için uygun zamana Aybar'ın karar vermesini bekliyordu. Bir TİP'li gibi hareket eden Boran'ın resmî olarak TİP'li olması 1962'nin sonlarında, Avcıoğlu'na karşı TİP'i savunduğu bir yazı sonrasında TİP'lilerden gördüğü takdir üzerine gerçekleşecekti. Boran'ın TİP üyeliği konusunda bkz. Uğur Mumcu, **Bir Uzun Yürüyüş**, 3. bs. (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993), 53-54; Aybar, **TİP Tarihi**, 212-213; Aren, **Puslu Camın Ardından**, 113-114.

[294] Boran'ın 1 Nisan 1962 ve 25 Nisan 1962 tarihlerinde *Öncü* gazetesinde yayınlanan bu yazıları için bkz. Boran, **Yazılar**, 453-458.

[295] **age**, 459-461.

Boran'ın yazısından sonraki hafta *Yön*'de ilk defa SKD girişimi ile ilgili bir haber-yorum yayınlandı. Yazıda Türkiye'de sosyalizm konusunda özellikle iki önemli görüşün belirdiği; ilk görüşün sosyalizmin işçi sınıfı öncülüğünde ve diğer emekçilerle aydınların katılımıyla gerçekleştirilebileceğini iddia ederken, ikinci görüşün işçi sınıfının önemini küçümsemeden millî kurtuluş sürecinde ve az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de sosyalizmin daha geniş bir tabana dayanması gerektiğini iddia ettiği bildiriliyordu. Yazı, ikinci görüşün bütün emekçilere seslenecek formüllerle henüz gelişmekte olan işçi hareketini güçlendireceğine ve hızlandıracağına inandığını ifade ederek aslında *Yön*'ün hangi tarafta olduğunu da belirtmiş oluyordu. [296]

4.1.1. Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Behice Boran – Cahit Tanyol Tartışması

Behice Boran içinden seslendiği akımı "bilimsel sosyalizm" olarak ortaya koyduğu bir yazısında, tarihsel geçmişiyle birlikte Türkiye'nin de bütün tarihsel toplumlar gibi sınıflı toplumlar olduğunu belirtiyordu.[297] Bu yazısıdan üç gün sonra *Yön*'de Türkiye'de burjuvazi meselesi üzerinden Osmanlı toplum yapısını ele alan bir yazısı yayınlandı.

Boran yazısını *Yön*'de Tanyol'dan yaptılan alıntılar ve *Yön*'ün bu alıntılar üzerine yaptığı değerlendirmeler üzerine kurdu. Boran yazısına önce *Yön*'ün bizde "Batı'daki anlamda," Tanyol'un da "Batı'daki gibi" bir burjuva sınıfı olmadığı yaklaşımlarını ele alarak başlıyor ve bunun bir "kılı kırk yarma hareketi" olmadığı vurguluyordu. Boran'a göre, bizde Batı'daki anlamda burjuvazi yoktur demek yanlıştı. Bizde Batı'daki anlamda burjuvazi vardı ve gelişmekteydi. Bizde Batı'daki gibi bir burjuva sınıfı yoktur demek ise sosyolojik bir tahlil olmasa gerekti. Öyle olsaydı zaten bugünkü sorunlarımız Batı'nın karşılaştığı sorunlarla benzer olurdu. Batı ile aramızdaki farkı mülkiyet anlayışındaki farkla açıklamaksa tamamiyle dayanaksız bir iddiaydı.

---

[296] "Sosyalist Dernek Meselesi", **Yön**, s. 37 (29 Ağustos 1962): 4. Türkiye'de sosyalizm konusundaki bu iki görüş Şevket Süreyya Aydemir tarafından Boran'ın yazısına bir cevap olarak daha sistemli bir şekilde *Yön*'ün aynı sayısında ortaya kondu. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, "Sosyalizm ve Kapitalizm", **Yön**, s. 37 (29 Ağustos 1962): 20. Aydemir şuradaki görüşlerini olduğu gibi 1960 koşullarına uyarlamış gibidir: Şevket Süreyya [Aydemir], **İnkılâp ve Kadro: İnkılâbın İdeolojisi** (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1932), 38-39.

[297] Boran'ın bu yazısı Aydemir'in yazısına karşılık olarak kaleme alınmıştı. *Vatan*'da 9 Eylül 1962 tarihinde yayınlanan bu yazı için bkz. Boran, **Yazılar**, 472-477.

Boran burada Marksist bir yaklaşımla özel mülkiyetin gelişimi ile burjuvazinin gelişimi arasında ilişkinin, *Yön*'de ele alınanın aksine, burjuvazinin gelişmesinden özel mülkiyetin gelişmesine doğru bir süreç izlediğini belirtiyordu. Ona göre hukukun bir konusu olan mülkiyet diğer hukuki olaylar ve müesseseler gibi ancak sosyal değişme ve gelişmelerle açıklanabilirdi. Diğer taraftan Osmanlı'daki mülkiyet anlayışının Avrupa'dakinden farklı olduğu düşüncesi de tartışmalıydı. Bu konuya herhangi bir zamanda Osmanlı ile Avrupa karşılaştırarak varılamazdı. Osmanlı genişleme döneminde gecikmiş bir feodalizm örneği gösterirken Avrupa'da kapitalizm gelişmekteydi. Dolayısıyla mülkiyet karşılaştırması ancak feodal safhadaki Osmanlı ile feodal safhadaki Avrupa arasında yapılarak bir sonuca ulaştırılabilirdi. O zaman aradaki mülkiyet anlayışı farkının mutlak olmadığı görülecekti. Ayrıca, feodalizm kişisel ilişkiler hiyerarşisiyle insanlar üzerinde doğrudan kurulmuş bir siyasi hâkimiyet biçiminde bir hukuksal forma sahipti. Osmanlı toplum yapısının yöneten yönetilen farkına dayandığını söylemek bu açıdan anlamsızdı ve bu durum sosyal sınıfların varlığını ortadan kaldırmıyordu. Mahalli feodalizmlerin aksine Osmanlı'nın merkezî nitelikte bir feodalizme sahip olması da arada bazı tabii farklılıkların olması dışında, sonucu değiştirmiyordu.[298]

Boran'ın *Yön*'de *Yön*'ü ve Tanyol'u eleştirdiği bu yazısı Osmanlı toplumunun yapısını tartışma konusu yapan ilk yazı oldu.[299] Yazı (ve dolayısıyla tartışma), *Yön*'ün yayınlanmaya başladığı günden itibaren Türkiye'nin kalkınması için çözüm yolu olarak ortaya koyduğu sosyalizm anlayışıyla TİP'in (Genel Başkan Aybar'ın siyasi tutumu[300] ve resmen TİP'li olmayan Boran'ın kalemiyle) üzerine oturtulmaya çalışıldığı Marksist/bilimsel sosyalizm anlayışı arasında ideolojik gerginliğin doğal bir sonucuydu. *Yön*'ün az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'nin tarihsel gelişiminin Batı'dan farklılığı ile böyle bir ülkede aydına düşen rol konusundaki yaklaşımları ve bu yaklaşımlarından hareketle yer aldıkları ÇP girişmi ile öncüsü oldukları SKD girişmi karşısında Boran'ın itirazları, iddialarına "bilimsel" bir dayanak bulma zorunluluğunu doğurmuştu. Tartışmaya yol açan Tanyol'un yazısı doğrudan bir

[298] Behice Boran, "Türkiyede Burjuvazi Yok mu?", **Yön**, s. 39 (12 Eylül 1962): 8-9.
[299] Boran -Tanyol tartışmasını Atılgan da mercek altına alır. Bkz. Atılgan, **Behice Boran**, 289-306.
[300] Aybar çeşitli demeç, bildiri ve konuşmalarında Türkiye'de hızla bilinçlenmekte olan bir işçi sınıfı olduğunu belirterek işçi sınıfı öncülüğünü konusundaki yaklaşımını ortaya koyuyordu. Aybar'ın 1962 yılındaki bu yaklaşımına ilişkin örnekler için bkz. Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 197, 203, 206, 221, 226. Belirmek lazım ki Aybar işçi sınıfını çoğu zaman "emekçi sınıflar"la birlikte dile getiriyor, bu emekçi sınıflar içinde küçük esnaf ve köylülüğü sayıyordu.

polemik üzerine hazırlanmamıştı ama içinde yer aldığı SKD girişimi[301] ve yazının *Yön*ce hemen sahiplenilmesi göz önüne alındığında onun bilimsel dayanak işlevi açığa çıkıyordu.

Boran'ın yanlış bir iddia olan Türkiye'de burjuvazinin yokluğunun aynı zamanda sosyalizmi kuracak işçi sınıfının da yokluğu anlamına geleceği için zararlı da olduğunu belirterek sonlandırdığı yazısına Tanyol'dan iki yazılık bir cevap geldi. Tanyol ilk yazısında, Boran'ın bütün endişlelerini ortaya koyduğunu belirttiği son vurguladığı noktanın aslında bir cevabı gerektirmediğini, ancak "memleketimizde gün geçtikçe yayılan sosyalizmin hangi temellere dayanması gerektiğine işaret etmek ve bizde yanlış anlaşılmış doğmatik bir Marx'çılığın sosyal gerçeklerimizle olan aykırılıklarını göstermek" amacıyla bu yazıyı hazırladığını ifade ediyordu. Ona göre, Marx ile Marksizm aynı şey değildi. Marksizmi bir metod olarak ele almak gerekiyordu. Marx, Marksizmi kullanarak yanlış kehanetlerde bulunmuştu. Ama önemli olan onun materyalist bir felsefeye dayanarak bilim alanına "patronun kasasına akan paranın hileli" olduğunu gösterdiği ekonomik gerçekti. Her çağda sömüren ve sömürülen olmuştu, ama bunları ille de "patron-proletarya" olarak tanımlamak gerekmezdi. Neticede bizde en çok devlet sömürüldüğü halde kimse devlete işçi demiyordu. Aracılık ve vurgunculukla devleti soyarak zengin olanlara burjuva demek onlara hak etmedikleri "bir şerefi bahşetmek" gibiydi. Boran gibi, Marksizm bir kalıpmışçasına alınıp "âyet gibi her topluma" uygulanır sanılınca bizde burjuva olmadığı halde var denir, Türk toplumunda feodalite yokken feodal kalıntılardan ve merkezî bir feodalite olarak Osmanlı'dan bahsedilirdi. [302]

Tanyol bir sonraki yazısını mülkiyet meselesini merkeze alarak sürdürdü. Batı ile aramızdaki mülkiyet farkını görmek için toprağın sahipliği ile hâkimiyetini birbirinden ayırmak gerekmekteydi. Batı feodal döneminde senyör-serf ilişkisi toprağa sahip olanlarla olmayanlar arasındaki bir ilişkiydi. Gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı'da ise devlet ve köylü ilişkisi vardı. Bu ilişkide devlet toprağın hâkimi iken köylü toprağın ancak kullanım hakkına sahipti. Mülkiyet meselesi böyle ele alındığında dış görünüşte benzerlikler görülse de Osmanlı toplum yapısının Batı'dan farklı olduğu görülebilirdi.

[301] SKD kurulduğunda Tanyol SKD'nin koordinasyondan sorumlu yöneticisi olacaktı. Bkz. "Sosyalist Kültür Derneği Kuruldu", **Yön**, s. 56 (9 Ocak 1963): 4.
[302] Cahit Tanyol, "Türkiyede Burjuva Meselesi", **Yön**, s. 44 (17 Ekim 1962): 6.

Tanyol mülkiyet meselesini bu şekilde ele alındıktan ve sınıf çatışmasını yaratan şeyin "bizde olmayan" özel mülkiyet olduğunu belirttikten sonra, aynen Aydemir'in SKD konusunda Boran'a verdiği yanıtta olduğu gibi, sosyalizmin bizde Batı'da burjuva-işçi sınıfları çatışmasındaki gibi "korkunç bir anlam" ifade etmediğini, Atatürk inkılaplarının devamı olacağını ortaya koyuyordu.[303]

Belirtmek lazım ki, Tanyol'un tartışma sürecindeki yazılarının hareket noktalarından birisi Türkiye'de bir burjuva sınıfı olmamasına rağmen Batı'dan burjuva demokrasisi adapte edilmeye çalışılması karşısında yaşanan hayal kırıklığıydı. Tanyol'a göre II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan bu süreç, bizde halkın tarihten gelen bir yaşanmışlığa dayanan memur aristokrasisine karşı oluşan olumsuz tutumu, devlet üzerinden para kazananların halkın ızdırabını çıkarları adına kullanmaları neticesini vermiş ve onları siyasi hayatın en ön safına çıkarmıştı.[304] Tanyol isim vermeden DP'nin iktidara gelişinin bir tahlilini yapıyor, sonradan çok popüler olacak merkez-çevre analizinin bir çeşidini ortaya koyuyordu. Tanyol bu yaklaşımını sürdürerek, tarihsel gelişimimizle uyumlu olmadığı için karşı durduğu Batı'dan alınan burjuva demokrasisi gibi, sosyalizmin Batı'dan alınanına da (bu aslında Marksist sosyalizm demekti) aynı nedenle karşı duruyordu.

Boran, Tanyol'un yazılarına meseleyi metot olarak ortaya koyan iki yazıyla cevap verdi. Yazıların ilkinde, Tanyol'un Marksist gibi göründüğü halde sosyal olgulara yaklaşırken hiç de Marksist gibi davranmadığını belirtti.[305] Boran'a göre her toplumun başka toplumlardan farklı özellikleri vardı ve kendi tarihsel gelişimi içinde bu yerel özelliklerin anlaşılması şarttı. Ancak bu kadarla kalınmaz, bu farklar bir metot yolu olarak kavranırsa yanlış sonuçlara götürürdü. Bilim, gerçeği bütünüyle görmeye çalışırken tasnifleme yapar ve türleri ayırırdı. Meseleye buradan bakmak gerekirdi.[306]

---

[303] Cahit Tanyol, "Türkiyede Mülkiyet Meselesi", **Yön**, s. 46 (31 Ekim 1962): 7-8.
[304] Tanyol, "Türkiyede Burjuva Meselesi", 6-7.
[305] Tanyol'a göre, örneğin, Fransız İhtilali'nden sonra burjuvaların en çok sahiplendikleri şey özel mülkiyet olduğu için sosyalistler mülkiyete cephe almışlar, mülkiyeti hırsızlık olarak tanımlamışlardı. Ancak Marx, bu ütopik sosyalistlerin aksine, mülkiyetin işçi sınıfının emeğine dayandığını göstererek kollektif mülkiyeti sahiplenmiş ve devletçi olmuştu (bkz. Tanyol, "Türkiyede Mülkiyet Meselesi", 8). Buna karşı Boran, Marx ve Engels'in eserlerinde mülkiyetin emek olduğuna dair bir ifade yer almadığı gibi Marksizmden hiçbir şekilde böyle bir çıkarsamada bulunmanın mümkün olmadığını açıklıyordu. Bkz. Behice Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet I: Marksist Metod Nedir?", **Yön**, s. 50 (28 Kasım 1962): 13.
[306] **age**, 13.

Boran ikinci cevap yazısında, açıklamaya çalıştığı bilimsel yaklaşımı Osmanlı örneğinde işledi. Burada feodal toplumun özelliklerini ortaya koyduktan sonra, bu özelliklerin Batı'da yerel niteliği sahip feodal yapılarda da merkezî bir feodal yapı niteliğindeki Osmanlı'da da mevcut olduğunu iddia ediyordu. Ancak ona göre bu, sözkonusu iki feodal toplum "birbirinin tıpkısıdır" demek değildi. Arada mutlaka farklar bulunmaktaydı. Yine de bunlar feodalizmin iki değişik örneğini teşkil ediyordu.[307]

Tartışma Boran'ın bu yazısı ile son bulmuştu. Osmanlı toplum yapısının bir polemik konusu olması içinse aradan birkaç yıl geçmesi gerekecekti. Diğer taraftan, tartışma başladığından beri yaşanan gelişmeler sözünü ettiğimiz sosyalizm konusundaki iki görüşten ikincisinin kendisini formüle etmeye devam ettiğini gösteriyordu.

4.1.2. Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye İşçi Partisi'ne Yönelik Tutumu Karşısında Behice Boran

Boran'ın Tanyol'a yönelik ilk eleştirisi yayınlandığında, Avcıoğlu sosyalizmin nasıl ve hangi güçlere dayanarak kurulacağı meselesinin günün en önemli konularından birisi olduğunu yazıyordu. Ona göre bu konuda doğru bir yargıya varmak için önce, "sosyalist teorinin ışığında", Türkiye'nin hangi iktisadi safhada bulunduğunu göstermek gerekiyordu. Avcıoğlu bu safhanın tesbiti için Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki gelişmeleri özetliyordu. Atatürk önderliğinde kazanılan siyasi bağımsızlık, çeşitli çabalar gösterilse de iktisadi alanda tam olarak sağlanamamıştı. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeler ise Atatürk'ün izlediği bağımsızlıkçı politikadan bir geriye gidişi ifade ediyordu. Dolayısıyla Türkiye Orta Çağ feodalizminden de emperyalizmin hâkimiyetinden de kurtulamamış bir ülke olarak demokratik millî kurtuluş hareketi safhasındaydı. Sosyalizme giden yol buydu.

Avcıoğlu yazısında, Tanyol'dan farklılaşarak, Türkiye'de büyük burjuvazinin gelişmekte olduğundan bahsediyor ve işçi sınıfının sosyalist mücadeledeki öncülüğünü kabul ediyordu. Ama Türkiye'de işçi sınıfının bir güç olacak kadar gelişmemiş olduğunu belirterek işçi sınıfı öncülüğünün öncelikli mesele haline getirilmemesini salık veriyordu. Bu, millî kurtuluş hareketi için oluşturulacak millî kurtuluş cephesini bölmemek adına da önemliydi. Bu yüzden olsa gerek, Avcıoğlu

[307] Behice Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", **Yön**, s. 51 (5 Aralık 1962): 13.

sınıf çatışmasından hiç söz etmiyor ve millî burjuvaziyi önerdiği geniş cephenin bir parçası olarak sayıyordu.[308]

Yön'de artmaya başlayan TİP haberleri de Avcıoğlu'nun millî kurtuluş cephesini bölmemek siyasetinin bir parçası görüntüsünü veriyordu.[309] Özellikle TİP'in Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilen kanunlar çerçevesinde yürttüğü mücadeleye *Yön*'de verilen yer ve destek dikkat çekiyordu.[310] TİP'e komünist bir parti olduğu yönündeki eleştirilerin yoğunlaştığı bir sırada[311] Avcıoğlu ilk defa TİP ile ilgili bir yazı kaleme aldı. Tüzüğünde halkın oyu ve kanun yoluyla iktidara gelmeyi amaçladığını belirten bir partiye yöneltilen komünistlik suçlamalarının haksızlığını belirterek TİP'e sahip çıktı. Anayasa tarafından yasaklanmış olan komünizme elbette karşı olduklarını, komünist olmakla itham edilen partinin de Anayasa'ya aykırı kanunların kaldırılarak Anayasa'nın tam olarak uygulanması için kampanya yürüttüğünü belirtiyordu.

Avcıoğlu yazısında daha sonra, sosyalistler en sert eleştirileri hasımlarına değil dostlarına yöneltirler diyerek TİP'e yönelik eleştirilerine geçti. Ona göre TİP gerekli gelişmeyi gösterememiş, sönük kalmıştı. Bunda hâkim sınıfların baskısının etkisi olsa da asıl neden TİP yöneticilerinin karşılarındaki güçlükleri küçümsemelerini ve gerçeklikten uzak tutumlarıydı. TİP ne Türkiye'nin gelişme safhasını ne sosyal güçlerin durumunu ne de mevcut ortamı hesaba katmıştı. Gerçeklikten uzak bir şekilde işçi sınıfı önderliği konusunu ön plana çıkarmıştı. Kendilerine yöneltilen eleştirilere tavizsiz bir yaklaşım sergileyerek aydın, genç ve statükoya karşı diğer güçleri küçümseme yolunu seçmişti. Oysa önce yapılması gereken şey, sosyalizmin önündeki engelleri kaldırmak için verilecek antikapitalist ve antifeodal mücadelede bütün devrimci kuvvetleri bir araya getirmekti.

Avcıoğlu yazısını TİP'in sosyalist hareket ve program konusundaki görüşlerini bir daha düşünmesi çağrısıyla bitirdi.[312] Boran, bir TİP yöneticisi olmasa da TİP'i

---

[308] Doğan Avcıoğlu, "Sosyalist Gerçekçilik", **Yön**, s. 39 (12 Eylül 1962): 20.
[309] Bkz. "Türkiye İşçi Partisi", **Yön**, s. 36 (22 Ağustos 1962): 6; "Türkiye İşçi Partisi", **Yön**, s. 39 (12 Eylül 1962): 4; "Türkiye İşçi Partisi", **Yön**, s. 41 (26 Eylül 1962): 6.
[310] *Yön*'de bu bağlamda yayınlanan haber, yazı ve (müstear isimlerle kaleme alındığı açık olan) okuyucu yorumları için bkz. "Aybar'ın Duruşması", **Yön**, s. 47 (7 Kasım 1962): 21; Musa Gerçekçi, "Demokrasiye Çağrı", **Yön**, s. 48 (14 Kasım 1962): 2; "Demokrasi", **Yön**, s. 48 (14 Kasım 1962): 4; Musa Gerçekçi, "Gerçek Dışı Gerçeklerimiz", **Yön**, s. 49 (21 Kasım, 1962): 2; Gündüz Gelecek, "Faşizm ile Savaş", **Yön**, s. 49 (21 Kasım, 1962): 2; Doğan Avcıoğlu, "141, 142 ve Gerçek", **Yön**, s. 49 (21 Kasım, 1962): 3; "TİP Toplantısı", **Yön**, s. 50 (28 Kasım, 1962): 5.
[311] Bkz. Varuy, **age**, 39-43.
[312] Doğan Avcıoğlu, "Türkiye İşçi Partisine Dair…", **Yön**, s. 50 (28 Kasım 1962): 16.

destekleyen bir yazar olarak sorumluluk hissettiğini belirterek Avcıoğlu'nun yazısına ağır bir yanıt verdi. Boran, Avcıoğlu'nun komünistlik isnatları karşısında TİP'i sahiplenir görünür olmasına karşın asıl niyetinin *Yön*'ü TİP'ten ayrı göstererek saldırılardan kurtulmak olduğunu düşünüyordu. Ona göre Avcıoğlu TİP'i eleştirir görünürken de TİP'i yermek hatta tahrik etmek amacındaydı. Bu sayede *Yön* "zinde kuvvetleri" TİP'ten uzaklaştırabilecekti. *Yön*'ün samimiyetsizliğinin göstergesi olarak *Yön*'ün ilk günden beri TİP'i görmezden gelip ondan sadece ihtiyaç duyduğu zamanlarda söz etmesini gösteriyordu.

Boran işçi sınıfı önderliği konusunu da ele aldı. Öncülük meselesinin ilk olarak TİP dışında, *Vatan*'daki yazılarda ortaya çıktığını ve kendisinin de yazılarıyla bu konunun tartışılmasına katkı sunduğunu belirtiyordu. Sonra tartışma *Yön*'le arasında da devam etmişti. Ona göre işçi sınıfı öncülüğü meselesi TİP yöneticileri tarafından günün en önemli meselesi yapılmamış, TİP sadece -olması gerektiği gibi- tüzüğünde sosyalist hareketin işçi sınıfının öncülüğünde bütün emekçi kitleler ve aydınlarca yürütüleceğini belirtmişti. Boran da yazısını bir çağrı ile bitirmiş, Avcıoğlu'nun çarpıtmaları[313] ve *Yön*'ün tutumu böyleyken, Yöncülerin izledikleri yönün kendilerini nereye ulaştıracağını düşünmelerini tavsiye etmişti.[314]

Ele aldığımız 1962 yılı içindeki gelişmeler *Yön*'ün ve TİP adına öne çıkanların sosyalizm anlayışlarının işçi sınıfı öncülüğü temelinde farklılık taşıdığını ortaya koyuyordu. Ancak sonraki gelişmeler iki yapının Türkiye'nin önündeki aşama, sosyalist devrim için yapılacak ittifaklar hatta devrimin öncülüğü konularında farklılıklarının tam olarak ayırt edilmesinin güç olduğunu gösterecekti.

[313] Avcıoğlu TİP'le ilgili yazısında, TİP'in ilgili görmeyişine bir örnek olarak TİP'in çağrısıyla henüz düzenlenen Anayasa'ya aykırı antidemokratik kanunların ele alındığı açık oturumu gösteriyordu. Avcıoğlu açık oturumu protesto eden 150-200 kişinin asıl davetlilerden çok daha fazla olduğunu iddia ediyordu. Bkz. Avcıoğlu, "Türkiye İşçi Partisine Dair…", 16. Boran bu yazısında, kendisinin de bulunduğu açık oturumda 800 kişilik salonun dolu olduğunu ve protestocu kesimin en fazla 50-60 kişiden oluştuğunu belirterek Avcıoğlu'nun çarpıtmalarına bir örnek sunmuş oluyordu. *Yön* bu yazıdan sonra yayınlanan ikinci sayısında açık oturuma katılan "davetsiz misafirlerin, davetlileri azınlıkta bıraktığı, bir yanlışlık eseri olarak yazılmıştır" diyen ilginç bir düzeltme yazısı yayınladı. Bkz. "Düzeltme", **Yön**, s. 52 (12 Aralık 1962): 7.

[314] Boran'ın 3 Aralık 1962'de "Doğan Avcıoğlu'nun Yön'üne Dair" başlığıyla *Vatan*'da yayınlanan bu yazısı için bkz. Boran, **Yazılar**, 539-543. Bu yazıya ilişkin *Yön*'ün yorumu için bkz. "Behice Boran'ın Yön'e Cevabı", **Yön**, s. 51 (5 Aralık 1962): 7.

4.2. Sosyalist Kültür Derneği'nin Kuruluşu ve Türkiye İşçi Partisi'nin Program Çalışmaları

TİP programının hazırlanması için Bilim ve Araştırma Bürosu'nun çalışmalarına başlaması ve Sosyalist Kültür Derneği'nin (SKD) kurulması hemen hemen aynı zamana, 1962 yılının sonları ile 1963'ün başlarına, denk geldi. Bu süreçte TİP *Sosyal Adalet* isminde süreli bir yayına sahip oldu.[315] Bu dergi, TİP içinde farklı sesler bulunduğunu gösterecekti. Aynı dönemde *Yön* ise SKD'nin kuruluşuyla birlikte kendi sosyalizm anlayışının teorik temellerini sağlamlaştırma gayreti içindeydi. Ancak gerek *Sosyal Adalet*'in[316] gerek *Yön*'ün[317] 1963 ortasından itibaren yayınlarına son verilmesinden TİP Büyük Kongresi'nden hemen sonra Mart 1964'te yayına başlayacak olan TİP'e yakın *Eylem* dergisi kurulana kadar yaklaşık dokuz aylık bir süre boyunca sol yayınsız bir dönem geçirdi. 1963 ortalarından Mart 1964'e kadar geçen dönemde TİP içinde yaşanacak çeşitli anlaşmazlık ve farklılıklar, süreli yayınların faaliyete geçmesiyle birlikte Osmanlı toplum yapısına yönelik farklı değerlendirmelere de uzanacak bir şekilde yayınlara yansıyacaktı.

4.2.1. Sosyalist Kültür Derneği ve "Barış İçinde Sınıfsız Bir Toplum Yaratma" Ülküsü

Kuruluş sürecine ilişkin gelişmelere değindiğimiz Sosyalist Kültür Derneği (SKD) 1963 yılının hemen başında kuruldu.[318] *Yön* gibi SKD de bir bildiri yayınlayarak amaçlarını duyurma yolunu seçti. Aydınoğlu'nun Yön Bildirisi'nde ütopik bir anlamda kullanıldığının hissedildiğini belirttiği "sınıfsız toplum yaratma" özlemi,[319] SKD'nin bildirisinde önemli bir yer edindi:

---

[315] TİP'e henüz girmiş bulunan Turhan Tükel'in, partinin bir yayın organı olmasının şart olduğu önerisiyle *Sosyal Adalet* haftalık bir dergi olarak yayınlanmaya başladı. Bkz. Fethi Naci, **Dönüp Baktığımda**, 2 bs. (İstanbul: Adam Yayınları, 1999), 90; Varuy, **age**, 100.

[316] *Sosyal Adalet* İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı tarafından ülkenin menfaatlerine aykırı yayınlar yaptığı gerekçesiyle kapatılmıştı. Bkz. Varuy, **age**, 100. 19 Mart 1963-16 Temmuz 1963 tarihleri arasında 18 sayı yayınlanabilen *Sosyal Adalet* Nisan 1964'te aylık bir dergi olarak ikinci yayın dönemine başlayacak ve Kasım 1965'e kadar 20 sayı daha yayınlayacaktı.

[317] *Yön,* Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'teki askeri darbe teşebbüsünden sonra Atatürk dönemi Milli Eğitim Bakanlarından Cemal Hüsnü Taray'ın konuyla ilgili bir yazısından sonra sözlü uyarı aldı. *Yön*'ün bundan iki hafta sonra yayınlanan 5 Haziran 1963 tarihli 77. sayısındaki Bahri Savcı'nın bir yazısı Ankara Sıkıyönetim Komutanlığınca gerekçe gösterilerek dergi kapatıldı. Bkz. Özdemir, **Yön Hareketi**, 55. *Yön* 78. sayısını 25 Eylül 1964'te yayınlarak ikinci dönemine başlangıç yaptı.

[318] "Sosyalist Kültür Derneği Kuruldu", **age**, 4.

[319] Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 76.

> "Cumhuriyetin kuruluş yıllarında başlıca amaçlardan biri olarak açıklanan 'sınıfsız bir toplum yaratma' ilkesinin terkedilmesi ve buna ters yönde keskin sınıf farkları yaratan bir gelişme metodunun seçilmesi sınıflar arasındaki gerginliği arttırmış ve sınıf çatışmalarına daha da elverişli bir ortam yaratmıştır"[320]

Atılgan'ın, SKD'nin kuruluşundan sonra Yöncülerin Türkiye'de sosyalizmin ancak kaynağını Kemalizmde bulabileceği ve sosyalizmin Türkiye'nin öncelikli problemi olmadığı yaklaşımlarıyla sosyalizm tartışmalarına müdahale etmek istediklerini belirtmesi isabetlidir.[321] Ele aldığımız gibi bu yöndeki müdahaleler daha SKD'nin kuruluş sürecinde kendisini göstermeye başlamıştı. Ancak şimdiki müdahaleler daha sistemli bir hal almaya başlayacak ve bu özellikle Aydemir ile Avcıoğlu'nun yazılarında vücut bulacaktı.[322]

Aydemir SKD'nin kuruluşuyla birlikte "Türk Sosyalizmi"nin ilkelerini ortaya koymaya başladı. Burada Aydemir'in Boran ile SKD konusunda giriştiği tartışmada[323] vurguladığı noktaların belli ölçülerde kaymaya uğradığı görülmektedir. Aydemir bu yazılarında "millî kurtuluş hareketimize" yine hatta daha fazla yer vermektedir. Ancak "geri kalmış ülkeler çatışması" söylemi şimdiki yazılarının ancak bütünlüğünden çıkarsanabilecek silik bir pozisyona gerilemiştir. Onun ilk kurgusunda yer alan 19. yüzyıl Batı kapitalizminin burjuvazi-proletarya çatışmasının yanında yarattığı ikinci bir çatışma alanı olarak "geri kalmış ülkeler çatışması" vurgusu; şimdiki kurgusunda yerini 19. yüzyıl kapitalizminin antitezini yaratan sosyalizmin iki dünya savaşından sonra giriştiği yeni sentez arayışları vurgusuna

---

[320] Sosyalist Kültür Derneği, "Bildiri", **Yön**, s. 57 (16 Ocak 1963): 16. "Sınıfsız toplum yaratma ilkesi"ni karşısına alan bir açıklama değilse de bu Bildiri'den birkaç ay önce yayınlanan bir Doğan Avcıoğlu yazısında Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batılı anlamda olmasa dahi bir sınıf gerçeğinin varlık göstermiş olduğunun ama bunun yok sayıldığının belirtildiğini eklemek gerekmektedir. Bkz. Doğan Avcıoğlu, "Kaynağa Dönüş", **Yön**, s. 47 (7 Ekim 1962): 2.

[321] Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 172-173. DPT'den istifa eden uzmanlar SKD'nin yönetiminde görev almıştı. Atılgan, DPT uzmanlarının istifasından sonra Yöncülerin bir söylem değiştirerek sosyal adalet içinde hızlı kalkınma yaklaşımlarını mevcut düzende iktidara yapılacak baskılarla değil, sistemin demokratik reformlarla değiştirilmesiyle mümkün olacağını düşündükleri bir döneme girdiklerini belirtir. Bu dönem *Yön*'ün 5 Haziran 1963'te kapatılana kadar sürecektir. Bkz. Atılgan, **age**, 175.

[322] *Yön*'ün sosyalizm konusunda düşünsel bir gelişim göstermesinde TİP'in gelişmesinin önemli olduğu görülüyor. Hikmet Özdemir, sosyalizmin ilk defa 27 Mayıs sonrası rahat bir şekilde ele alınabilmesi nedeniyle *Yön*'ün ilk sayılarında çeşitli kavram karışıklıkları görüldüğüne dikkat çekmektedir. Bkz. Özdemir, **Yön Hareketi**, 180-181. *Yön* özellikle ilk sayılarında çeşitli sosyalizm anlayışlarının etkisine açık olduğu görülür. Aydınoğlu'nun, ilk sayılarında kapitalizm ile sosyalizm arasında "üçüncü bir yol" arayışında olan *Yön*'ün daha sonra bu "üçüncü yol"u sosyalizmden önceki bir aşama olarak tanımlamaya başlamasında TİP etkisine ihtimal vermektedir. Bkz. Aydınoğlu, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 78. Süleyman Genç ise genel bir ifadeyle TİP'in gelişmesinin *Yön*'ün görüşlerinin daha belirli bir çizgi izlemesine etkide bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Süleyman Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi: Bir Devrin Perde Arkası 1960-71** (Ankara: İleri Yayınları, 1971), 93.

[323] Bkz. Aydemir, "Sosyalizm ve Kapitalizm", 20.

bırakmıştır.[324] Aydemir "çağ değişimi", "yeni ölçütler" gibi söylemlerle ortaya koyduğu sentez ile aslında bir çeşit sosyal demokrasi tanımını yapmaktadır. Ona göre sosyalizm artık sınıf çatışmalarının bir neticesi değil; Batı'da ve Doğu'da sosyal adaleti, planlamayı ve ekonomiye devlet müdahalesini önemseyen ülkelerin onun prensiplerinden vazgeçemediği çağdaş bir akımdır. Ülkeler artık özgür ve halkçı yöntemlerle sorunlarını çözebileceği bir noktadır. Fransız İhtilali ve Rus Devrimi'nde görülen evrensel düzen ideallerinin artık son bulmuş ve sosyalizm "memleketçi" bir karakter kazanmıştır. Diğer ülkelere de öncülük eden "millî kurtuluş hareketimiz" ise "Türk sosyalizmi"nin temel dayanağıdır.[325]

Aydemir antiemperyalist tutumdaki kararlılığını sürdürmüştür. Ancak onda "millî kurtuluş hareketimiz"in önem noktası Kurtuluş Savaşı ile emperyalizme karşı verilen mücadeleden, Cumhuriyet kurulduktan Atatürk'ün halkçılık ve devletçilik ilkeleriyle oluşturmak istediği yeni düzene kaymıştır.[326] Ona göre, ilk defa "millî mücadele hareketi" ile elde edilen çağdaş gelişmeleri yakalama şansı[327] Atatürk'ün ölümünden sonra sürdürülememiştir.[328] Ancak artık Türk aydınının çağdaş bir akım olan "memleketçi sosyalizm"in dışında kalmaması gerekmektedir. Kurulacak olan "Türk sosyalizmi" karma ekonomiyi reddetmeyecek ama "başıboş ve sömürücü" nitelikte bir kapitalizmin aleyhinde olacaktır.[329] Diğer taraftan, komünist olmayan ülkelerin de komünist ülkelerle yan yana yaşabileceği bir ortam doğmuş; Sovyetlerin "sulh içinde ve yan yana yaşama" prensibinin geçici bir prensip olmadığı ortaya çıkmıştır.[330]

Görülen o ki, Aydemir'in "çatışma"lardan neredeyse tamamen arınmış yazılarında dünya komünist hareketinin 1960'lı yıllardaki tezi olan "kapitalist olmayan yol" terimini kullanmasına ramak kalmıştır.[331] Avcıoğlu, Aydemir'in dillendirmediği bu terimi "barış içinde sınıfsız bir toplum ülküsüne doğru yol alma[nın], ancak sosyalizme yönelmiş, kapitalist olmayan gelişme yolunu seçmemizle" mümkün

[324] Şevket Süreyya Aydemir, "Türk Sosyalizminin İlkeleri", **Yön**, s. 56 (9 Ocak 1963): 8.
[325] **age**; Şevket Süreyya Aydemir, "II – Marksizm, Memleketçi Sosyalizm ve İhtilâl", **Yön**, s. 59 (30 Ocak 1963): 16.
[326] Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, "I – Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri", **Yön**, s. 58 (23 Ocak 1963): 16.
[327] Aydemir, "Türk Sosyalizminin İlkeleri", 8.
[328] Aydemir, "I – Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri", 16.
[329] **age**, 16.
[330] Aydemir, "II – Marksizm, Memleketçi Sosyalizm ve İhtilâl", 16.
[331] Terimin gelişimi ve onun *Yön* tarafından kullanımına ilişkin bir değini için bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 115.

olacağı şeklinde dillendirmiştir.[332] Aydemir'in "Türk sosyalizmi, memleketçi sosyalizm" gibi kavramlarını da sahiplenmiş, onun bu kavramlarla "ilkel bir kapitalizmden sosyalist kuruluşa atlamak için gerekli intikal safhasını kastetmekte ve bu safhanın Atatürkçü hüviyetini haklı olarak [belirtmekte]" olduğunu ifade etmiştir.[333]

Bu dönemde odaklanılan tarih aralığı "Türk sosyalizmi"ne kaynaklık eden Kurtuluş Savaşı'yla başladığı için, Aydemir'in ancak onun Batı'daki gelişmeleri yakalayamadığını belirtmek için sözünü ettiği Osmanlı[334] bu dönemde *Yön* sayfalarında bir inceleme unsuru olarak yer bulmamıştır. Tanyol'un bu dönemde Osmanlı'ya temas ettiği iki yazısından birisinin "19 Mayıstan 27 Mayısa" başlığını taşıması bu bakımdan fikir vericidir.[335]

Diğer taraftan, ele alacağımız gibi "kapitalist olmayan yol" TİP'lilerin söyleminde de yer bulacaktır. *Yön*'ün bu dönemde bir zemine oturtmaya çalıştığı fikirlerinin belli ölçülerde TİP'e yansıdığı anlaşılmaktadır. Ancak *Yön*'ün fikirlerinin oluşmasında dünyadaki gelişmeleri takip etmesi etkili olduğundan, bu yansımanın ölçüsünün ne olduğunu belirtmek pek mümkün görünmemektedir.

4.2.2. Türkiye İşçi Partisi Bilim ve Araştırma Bürosu'nun Çalışmalarından Türkiye İşçi Partisi Büyük Kongresi'ne

Yön'e karşı TİP'in ideolojik savunusunu TİP'li olmayan birisi yapmıştı. Diğer taraftan, TİP de henüz ideolojik bir tutarlılık içinde değildi. Bu süreçte partiye yönelik saldırılarla baş edilmeye çalışılması bir tarafa, bu türden bir savunu yapacak kimselerin varlığı da şüpheliydi. TİP'in önemli isimlerinden olacak olan Sadun Aren henüz partili değildi ve *Yön*'de *Yön* çizgisine yakın bir yaklaşımla yazıyordu.[336]

---

[332] Doğan Avcıoğlu, "Sınıf Mücadelesini Kim Körüklüyor?", **Yön**, s. 57 (16 Ocak 1963): 3.
[333] Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", **Yön**, s. 69 (10 Nisan 1963): 9.
[334] Bkz. Aydemir, "Türk Sosyalizminin İlkeleri", 8.
[335] Tanyol bu yazısında birbirinden ayrılması Millî Mücadele ile mümkün olan "Osmanlı" ve "halk"ın, toplumumu iki kampa bölmüş olduğunu ifade ediyordu. Ona göre içimizden attığımızı sandığımız "Osmanlı" sömürücü bir zihniyet olarak hâlâ yaşamaktaydı. Bkz. Cahit Tanyol, "19 Mayıstan 27 Mayısa", **Yön**, s. 75 (23 Mayıs 1963): 5. Tanyol Osmanlı'ya temas ettiği bir diğer yazısında ise "kahramanlık" olgusunu ele alıyor; kahramanları halkın yarattığını, bu nedenle bir devlet olarak Osmanlı'nın kahramanlarının olmadığını belirtiyordu. Tanyol'un yazısı, bazı aydınların Osmanlı devlet geleneğine uygun olmayarak Türkiye'nin kurtuluş çaresini kahramanlardan beklemesinin eleştirisi üzerine kuruluydu. Tanyol'a göre önemli olan kahramanlar değil, fikirlerdi. Bkz. Cahit Tanyol, "Devlet Adamı ve Kahraman", **Yön**, s. 77 (5 Haziran 1963): 5.
[336] Haluk Yurtsever, Aren'in *Yön*'de yayınlanan bir yazısından (bkz. Sadun Aren, "Dernek ve Sosyalizm Meseleleri", **Yön**, s. 60 [6 Şubat 1963], 3) alıntı yaptıktan şöyle bir yorumda bulunuyor: "Bu satırlar, sınıf mücadelesini, devletin sınıfsal niteliğini ve Marksçı devrim anlayışını kökten

Aybar'ın genel başkanlığa getirilmesinden sonra aydınların TİP etrafında yavaş yavaş yerlerini almaya başlamıştı ama partinin tüzük ve program çalışmalarını yürütecek olan Bilim ve Araştırma Bürosu ilk toplantısını ancak 1962'nin sonlarına doğru yapabilmişti.[337] Yani TİP'in henüz bir programı yoktu.[338] Bir program etrafında siyaset yapabilecek geniş bir kadrosu ve sesini duyurabileceği bir yayın organı bulunmuyordu.[339] Eldeki tek metin, Aybar genel başkanı olduktan sonra değiştirilen ve onun da bazı maddeleri büyük tartışmalara neden olacak olan tüzüktü.[340]

Boran, Avcıoğlu'na karşı TİP'i savunduğu yazısından sonra TİP'lilerin takdirini toplayarak parti üyeliğine kabul edildi. Üyeliği Bilim ve Araştırma Bürosu'nun ilk toplantısına denk gelmiş ve bu toplantıya katılma fırsatı yakalamıştı.[341] Ancak kısa zamanda görecekti ki, *Yön*'e karşı ideolojik savunuculuğunu yaptığı TİP, içinde farklı eğilimler barındırmaktaydı. Boran bunu yıllar sonra "[d]aha 1962-1963 kışında Bilim ve Araştırma Bürosu'nda ilk program çalışmaları başladığında keskin bir görüş ayrılığı ortaya çıktı" diye belirtecekti.[342] Yani, TİP geniş bir kadroya ve çok geçmeden sesini duyurabileceği bir yayın organına sahip olduğunda da bir ideolojik birliktelik yakalayamayacaktı.

---

reddeden sosyal demokrat bir bakışı anlatıyor. TİP'in üç önemli isminden biri olan Sadun Aren bir sosyal demokrat, tıpkı YÖN'cüler gibi kalkınmacı bir reformist gibi yazıyor". Bkz. Yurtsever, **age**, 63. Aren'in aynı yazısından hareketle yıllar önce yapılmış benzer bir yorum için bkz. "Büyük Kongre Yaklaşırken TİP ve İşçi Sınıfı Partisi", **Ant**, s. 6 (Ekim 1970): 24. Aren'in çeşitli *Yön* yazıları kaynak gösterilerek ona bu yönde yapılan başka bir yakıştırma için bkz. Atılgan, **Behice Boran**, 270-271.

[337] Mumcu, **Bir Uzun Yürüyüş**, 54.

[338] Şubat 1963'de Senatör Niyazi Ağırnaslı'nın TİP'e katılımıyla TİP ilk defa parlamentoda sesini duyurma fırsatı elde etmişti. Bkz. Ünsal, **age**, 99-100. Fethi Naci'nin aktardığına göre, Ağırnaslı TİP'e ilk katıldığında Meclis'te herkesin kendisine parti programını sorduğunu ve buna cevap veremediğini belirterek yakınıyordu. Bkz. Naci, **age**, 90.

[339] Örneğin, Fethi Naci, *Vatan*'da çıkan bir yazısı nedeniyle Aybar'ın kendisini tebrik ettikten sonra "kadro sıkıntısından söz aç[arak]" partiye üye olmasını talep ettiğini belirtiyor. Bkz. Fethi Naci, **Dünya Bir Gölgeliktir** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 88. Aybar'ın teklifini yazılarının inandırıcılığını kaybetmesi endişesi ile reddeden Naci, yukarıda sözünü ettiğimiz TİP'in çağrısıyla 11 Kasım 1962'de düzenlenen antidemokratik kanunların ele alındığı açık oturuma yapılan saldırılar karşısında TİP'in "ne kadar güçsüz olduğunu" gördükten sonra, *Vatan*'ın yazı işleri müdürü Turhan Tükel ile birlikte partiye üye olduklarını ifade ediyor. Bkz. Naci, **Dönüp Baktığımda**, 89-90.

[340] Söz konusu TİP Tüzüğü'nde partinin niteliğini ve amacını belirten 2 ve 3. maddeler ile yönetimde emekçilerin etkin olmasını amaçlayan 53. madde bizzat Aybar tarafından yazılmıştı. Bkz. Aybar, **TİP Tarihi**, 214-215; Uğur Mumcu, **Aybar ile Söyleşi: Sosyalizm ve Bağımsızlık**, 3. bs. (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993), 39.

[341] Mumcu, **Bir Uzun Yürüyüş**, 54. Partinin programını hazırlamak için bir araya gelen kişiler içinde şu isimler de bulunmaktaydı: Fethi Naci, Adnan Cemgil, Arslan Başer Kafaoğlu, Yahya Kanbolat, Kenan Somer, Sadun Aren, Nebil Varuy, Enver Aytekin, Cenap Karakaya, Selahattin Hilav, Demir Özlü, İsmet Sungurbey, Rasih Nuri İleri, Muvaffak Şeref, Sencer Divitçioğlu. Bkz. Naci, **Dönüp Baktığımda**, 91.

[342] Behice Boran, "Türkiye İşçi Partisi 1961-1971", **Yürüyüş**, s. 67 (20 Temmuz 1976): 10.

TİP'in Bilim ve Araştırma Bürosu Fethi Naci'nin sekreterliğinde toplandığında partinin programını hazırlamak görevini önüne koydu. Büronun daha üçüncü toplantısında Naci'nin ve Boran'ın programa farklı yaklaşımları bir ayrılık yaratarak çalışmaların bir süre durmasına neden oldu.[343] *Sosyal Adalet*'in ilk sayısında Naci, Türkiye'nin en temel meselesi olarak millî burjuvazi dâhil demokrasiden ve "kapitalist olmayan kalkınma yolundan" yana bütün güçlerin birleşmesi ve bunun için millî ve demokratik cephe oluşturulması gerektiği önerdi.[344] Derginin bir sonraki sayısında Boran, bizde ittifak sağlanacak nitelikte bir millî burjuvazinin olmadığı ve egemen güçlere karşı oluşturulacak cephede dengeyi sağlayacak asıl unsurun işçi ve yoksul köylüler olduğu yönünde bir karşı çıkış yaptı.[345] Bu yazılar Naci ve Boran'ın program çalışmaları üzerindeki anlaşmazlık noktasını da ortaya koyuyordu.

Aybar'ın en geç Şubat 1964'te Büyük Kongre toplanacağı, bu nedenle programın bir an önce hazırlanması talebi üzerine Bilim ve Araştırma Bürosu Temmuz 1963'te çalışmalarına yeniden başladı.[346] Ancak ortadaki ittifaklar sorunu ortadan kalkmamıştı. Bu tarihlerde Aziz Nesin Türkiye'de sosyalist çevrelerde tartışılan ve "bir zincirin halkaları gibi birbirleriyle bağlantılı" olduğunu belirttiği dört konudan söz ediyordu: Türkiye'de burjuva ve emekçi sınıflarının varlığı; sosyalist devrimin aşağıdan mı yoksa yukarıdan mı yapılacağı; devrimin öncülüğünü kimin yapacağı; emekçilerin milli burjuvazi ile ittifakı sorunu.[347] Nesin bu sorunların üzerinde çok durulmadığını, geçiştirildiğini düşünüyordu. Çok geçmeden, 15 Ağustos 1963'te, TİP yöneticileri örgüte, Büyük Kongre'ye sunulacak teklif maddeleri açısından TİP'in iktidara gelmesi için hangi "sosyal sınıf ve zümrelerle" nasıl bir ittifak kurabileceği sorusunu yanıtlamalarını istemişti. Örgütten ayrıca halkın politikaya doğrudan katılımı, toplu sözleşme, işsizlik, ücretler vs. gibi daha somut konularda da görüş talep etmişti. Ancak TİP yönetimi, öneri talebinin ilk maddesinin örgüt tarafından yanlış bir şekilde partinin niteliği konusunda bir tartışma olarak algılandığını düşünerek 22 Ocak 1964'te bir genelgeyle açıklama yapma ihtiyacı

---

[343] Naci, **age**, 91-93.
[344] Fethi Naci, "Bölünmek Değil Birleşmek", **Sosyal Adalet**, s. 1 (19 Mart 1963): 12. Naci, bu yazıda Enver Aytekin, Cenap Karakaya ve Selâhattin Hilav'ın da katkılardan söz etmektedir. Bkz. Naci, **Dönüp Baktığımda**, 90.
[345] Behice Boran, "İlerici Demokratik Hareketin Başarı Şartları", **Sosyal Adalet**, s. 2 (26 Mart 1963): 10.
[346] Naci, **Dönüp Baktığımda**, 93. Varuy, bu süreçte program çalışmalarına katılanlar arasında Doğan Özgüden ve Hüseyin Baş'ın da adını sayar. Bkz. Varuy, **age**, 100.
[347] Aziz Nesin, "Toplumcu Çevrelerde Dört Önemli Tartışma Konusu", **Sosyal Adalet**, s. 15 (25 Haziran 1963): 5.

hissetmişti.[348] Esasında öznesi örgüt, kaynağı TİP yönetiminin örgütten talep ettiği öneriler olmayabilirse de partinin niteliği konusunda bazı TİP'lileri "endişelendirmeyi" gerektirecek gelişmeler yaşanmıyor değildi. Partinin niteliğinin belirtildiği tüzüğün 2. maddesi şu şekildeydi:

> "Türkiye İşçi Partisi Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (Irgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaatkârların, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahipleri ile ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen, siyasî teşkilâtıdır."[349]

Aybar 23 Ağustos 1963'te, ilgili alanlara dair görüşlerini bildirmesi için uzmanlığı olan kişilere bir program taslağı göndermişti.[350] Bu taslakta tüzüğün 2. maddesindeki "işçi sınıfı ve onun demokratik öncülüğü" yorumu, yerini "toplumcu aydınların iş ve kader birliği ettiği Türk işçi sınıfının ve onun, demokratik öncülüğü" yorumuna bırakarak öncülük konusunda aydınlara özel bir yer ayrılmıştı.[351] Naci ve onunla birlikte hareket edenlerin etkisini gösteren bu değişiklik, partideki "eski Marksistlerin, işçi sınıfının fiilî ve ideolojik öncülüğü tezine sadakatle bağlı olmaları[nın]"[352] ve sendikacıların[353] etkisiyle, Büyük Kongre'de kabul görmedi ve ilgili tüzük maddesi Boran'ın da sahip çıktığı ilk haliyle kabul edildi.

11-12 Şubat 1964'te İzmir'de gerçekleştirilen Büyük Kongre'de Naci ve Boran'ın grupları şeklinde nitelenen iki farklı görüş çatışmasının simgeleştiği konu, tüzüğün 53. maddesi oldu. Bu maddeye göre, parti yönetiminde bulunanların yarısının, tüzüğün 38. maddesinde belirtilen "kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için emek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunanlar[dan]" oluşturulması gözetilecekti.[354] Bu nedenle Büyük Kongre'de Genel Yönetim Kurulu ve Haysiyet Divanı seçimleri yapılacakken yarı yarıya temsil hesabına göre emekçi ve aydınlar için iki ayrı sandık oluşturuldu. Naci grubu bu tutumun işçilerden çok işçi sıfatı altında sendikacıları

---

[348] Varuy, **age**, 100-103; Nihat Sargın, **TİP'li Yıllar (1961-1971): Anılar-Belgeler I** (İstanbul: Felis Yayınevi, 2001), 154-157. Bu somut konular üzerinde durulmasında *Yön*'ün eleştirilerinin etkili olduğu düşünülebilir. TİP'in somut konulara temas etmediği şeklinde *Yön*'de çıkan iki eleştiri örneği için bkz. Avcıoğlu, "Türkiye İşçi Partisine Dair…", 16; "T.İ.P. Toplantısı", **Yön**, s. 61 (13 Şubat 1963): 5.

[349] **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü** (İstanbul: İstanbul Matbbası, 1962), 5.

[350] Varuy, **age**, 103.

[351] Muvaffak Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar", **Eylem**, s. 5 (Temmuz 1964): 22-23. Şeref'in bu değişikliğin gerekçesine ilişkin yorumu ileride ele alınacaktır.

[352] Ekinci, **age**, 494.

[353] Varuy, **age**, 104.

[354] **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, 26 ve 32.

yönetime getireceğini belirterek karşı çıktılarsa da karşı taraf bunun partideki aydın despotizmini ortadan kaldırmayı amaçladığını belirterek tutumu sahiplendiler. Karşı çıkışları yanıt bulmayan Naci grubunun daha sonra parti yönetimine bir muhtıra vermesiyle başlayan, ardından da muhtıracıların büyük kısmının istifa ve tasfiyesiyle sonuçlanacak olan bu süreç parti içindeki ilk büyük ayrılığa neden oldu.[355]

Aydınoğlu'na göre TİP; sosyalist eğilimli sendikacılar, bir kısmı eski kuşak Marksist olan solcu aydınlar ve Kürt aydınlardan oluşan bir birlikteliği ifade etmekte ve kitlesel bir işçi sınıfı partisi olma potansiyeli taşımaktaydı.[356] Ancak TİP'in gerek işçi ve sendika hareketi ile organik bağlarını yeterince geliştirememesi, gerekse 1960 öncesi sol (Marksist) birikimi soğuramaması onu bu olanaktan mahrum bırakmış[357] ve elde etmiş olduğu birliktelik eklektik kalmıştı.[358] Büyük Kongre sonrası muhtarıcılarından olan ve partiden istifa eden Demir Özlü'nün[359] yıllar sonra söyledikleri de bu bağlamda ele alınmalıdır. Özlü, TİP'in baştan bir işçi sınıfı partisi çizgisi izlediği ve sonraki başarısızlıklarının "bu doğru kuramsal çizgiden sapan eğilimlerden" kaynaklandığı iddialarına; TİP'in başlangıçta herhangi bir görüşün damgasını vuramadığı, ilerici ve sosyalist güçlerin geniş ölçüde ortaklaşa bir hareketi olduğu iddiasıyla karşı çıkmaktadır.[360] Dolayısıyla Boran'ın "bilimsel sosyalizm" anlayışının TİP'in genel niteliği gibi görülmemesi gerekmektedir.[361]

Ele aldığımız sürecin konumuz açısından önemi de burada ortaya çıkmaktadır. TİP – ve bu anlamda TİP Genel Başkanı Aybar- 1965 genel seçimlerine kadar geçen sürede kendisine yönelik karalamalar ile suçlamalar karşısında savunma durumunda olmuş

---

[355] Bkz. Varuy, **age**, 106-112; Ekinci, **age**, 494-497, Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, 95-96. 53. madde konusu ile ilgili olarak bkz. Aren, **age**, 53-54; Aybar, **TİP Tarihi**, c. 1, 214-217; Ünsal, **age**,159-163; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 94-99; Aydınoğlu, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 70-72.

[356] Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 93.

[357] Aydınoğlu, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 68-69.

[358] Yurtsever, **age**, 63.

[359] Varuy, **age**, 112.

[360] Demir Özlü, **Siyasi Yazılar** (İstanbul: BDS Yayınları, 1993), 80.

[361] Boran aradan 15 yıl kadar geçtikten sonra, Bilim ve Araştırma Bürosu'ndaki görüş ayrılıklarının o an anlaşılmadığını ama geriye dönüp bakıldığında bunun MDD-SD ayrışmasının başlangıcı olduğunun görüldüğünü belirtmiştir. Bkz. Behice Boran, "Türkiye İşçi Partisi 1961-1971", 10. Oysa aynı Boran TİP'in 9. yılında yazdığı bir yazıda ÇP girişimi ve *Yön*'deki yazılarla "küçük burjuva etkenlerin" daha en baştan kendisini gösterdiğini, bunların TİP geliştikçe "ana sosyalist akımın doğurduğu bir anafor akıntı gibi bir gelişme göster[diğini] ve giderek, özellikle son bir iki yılda" TİP içine de yansıdığını belirtiyordu. Boran daha sonra bu "anafor akımın" son aldığı halin MDD'cilik olduğunu söylüyordu. Bkz. Behice Boran, "Türkiye İşçi Partisi 9 Yaşında", **Emek**, s. 22 (2 Mart 1970): 9. Buradan Boran'ın TİP 9. yılındaki düşüncesinin MDD'ciliğin partiye parti geliştikçe yansıdığı, yani ilk başta böyle bir durumun olmadığı yönünde olduğu ve *Yön* ile MDD'yi "küçük burjuva etken" ortak paydasında ele aldığı ortaya çıkmaktadır.

ve kendini topluma kabul ettirme, yani meşruiyet, mücadelesi vermiştir.[362] Bu nedenle TİP bütün sosyalistlerce desteklenmiş ve bütün yaşananlara rağmen parti içi sorunlar derinlikli bir şekilde tartışılamamıştır.[363] Bunda teorik yetersizliklerin ve tarih bilgisinin sınırlılıklarının da payı vardır elbette. Her şeye rağmen tüzük ve program hazırlama sürecinde yaşanan huzursuzlukları dergi sayfalarında görmek mümkündür. Bütün bunlar başka gelişmelerle birlikte Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının büyümesine yol açacaktır.

4.2.3. Türkiye İşçi Partisi Programı'nın Türkiye Tahlili ve "Türkiye Gerçekleri"

TİP Programı'nın kabülünden yaklaşık iki ay sonra, Nisan 1964'te, *Sosyal Adalet* ikinci kez yayına başladı. Derginin ilk sayısında Aybar'ın program ile ilgili bir yazısına yer verildi. Aybar, yazısında bütün toplumlar için geçerli kanunlar bulunsa da her toplumun kendine özgü yanlarının da bulunduğunu, bu nedenle taklitçiliğe karşı olduklarını belirtiyordu. Ona göre kapitalizm de sosyalizm de tekti. Ama Amerika ile Suudi Arabistan'daki kapitalizm nasıl bir değilse, İsveç ile Cezayir'in toplumculuğu da bir değildi.[364] "Geri kalmış toplumların kendi gerçeklerini bilim ışığında değerlendirerek, mutlaka kendilerine özgü kalkınma yollarını bulmaları gerek[tiğinden]", TİP Programı'nda Türkiye'ye özgü kalkınma ve ilerleme yolunun çizilmesi için Türkiye'nin toplum yapısından hareket edilmişti.[365]

Bundan bir ay sonra yayınlanan bir yazıda, TİP Bilim ve Araştırma Bürosu'nda program çalışmalarına katılmış olan Doğan Özgüden "toplumcu kuvvetlerin" başarısı için Türkiye'nin toplum yapısının iyi bir şekilde tesbit edilmesi gerektiğini vurguluyor, bazı tespitlerde bulunduktan sonra TİP programında işçi sınıfı tanımının geniş bir şekilde ele alınmış olmasından duyduğu memnuniyeti ifade ediyordu.[366]

Çok sürmeden bu "kendi gerçeklerimiz" vurgusuna aynı büronun üyelerinden olan Muvaffak Şeref'ten ciddi bir eleştiri geldi. Şeref, yazısına bir süredir toplumcuları en

---

[362] Ünlü, **Mehmet Ali Aybar**, 201.
[363] "Büyük Kongre Yaklaşırken TİP ve İşçi Sınıfı Partisi", **age**, 21. Bu konuda somut bir ifade için bkz. Mihri Belli, **Mihri Belli'nin Anıları: İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 2. bs (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 72-73.
[364] "Toplumcu" olmak aslında "sosyalist" olmak demekti. TİP çevresinde 1965 seçimleriyle meşruiyet sağlandığına inanılana kadar sosyalizm yerine toplumculuk kelimesi kullandı. Yöncüler de gerektiğinde toplumculuk kelimesini kullandılar, ancak sosyalizm kelimesini kullanmakta hiçbir zaman tereddüt etmediler.
[365] M[ehmet] Ali Aybar, "Türkiye İşçi Partisinin Proğramı", **Sosyal Adalet**, s. 19/1 (Nisan 1964): 4.
[366] Doğan Özgüden, "İşçi Sınıfını Dar Anlamda Düşünmek Yanlıştır", **Eylem**, s. 3 (Mayıs 1964): 3.

çok ilgilendiren konunun toplumcu harekette işçi sınıfının, köylülerin ve toplumcu aydınların yeri meselesi olduğunu söyleyerek başlıyordu. Ona göre, TİP programının tasarısı hazırlanırken bu meselelerin çözümüne ilişkin "bilimsel yöntem" ve "kendi gerçeklerimiz" söylemi dilden düşmemişti. Ama kimse Türkiye'yi diğer toplumlardan ayıran yanların neler olduğuna ve bu tespitten hareketle meselelerin çözümünde yeni olarak hangi yöntemin kullanılacağına dair tek bir örnek sunamamıştı. Bilimsel yöntemi uygulamayı bilmeyen kimi aydınlar, Türkiye'nin kapitalizmin ve emperyalizmin yeni aldığı biçimin birbirine bağlı kanunlarının etkisinde olduğunu kavrayamadıklarından program tasarısında Türkiye'ye yönelik teşhisleri "Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısı, derebeylik kalıntısı ilişkiler üzerine aşılanmış bağımlı bir ticaret kapitalizmi olarak tanımlanır" şeklinde olmuştu. Böyle bir teşhisle de sınıflar konusunda çeşitli hatalara düşmemek imkânsızdı.[367] Şeref burada, daha önce sözünü ettiğimiz, tüzüğün 2. maddesindeki değişiklik teşebbüsüne işaret ediyordu. Ona göre Türkiye'nin yapısı konusunda böyle bir teşhiste bulununca, teşhiste bulunanların kafasında işçi sınıfının öncülüğü konusunda şüpheler uyanmış ve çıkış yolunu öncülükte aydınlara bir rol biçerek bulmuşlardı.[368]

Şeref, yazısını bir özeleştiriye de uzanacak şekilde seri halinde devam ettirdi. "Bilimsel toplumculuğu kuranlar"ın[369] toplumların gelişme aşamalarını ilkel komün, kölelik, derebeylik,[370] kapitalizm ve sosyalizm şeklinde ortaya koyduklarını; sınıfsız bir toplumu ifade eden ilk aşamadan sonra toplumların çeşitli sınıflara bölündüğünü ve her aşamanın sınıflar arası ilişkisinin farklı olduğunu belirtiyordu. Ardından, salt bu bilgilerle yetinerek Türkiye'yi inceleyip kendi meselelerimize çözüm bulabilir miyiz diye soruyordu. Öylesine sorulmuş bu sorunun Şeref'teki cevabının olumsuz olduğu açıktı. Ona göre, TİP Programı'nda yer alan Türkiye'nin yanlış tahlili

[367] Şeref, **age**, 22-24. Bu teşhiş TİP Programı'na şu şekilde girmişti: "Türkiye'nin maddî, sosyal ve politik yapısının bilim açısından incelenmesi, az gelişmiş, ya da geri kalmış bir toplum olduğumuzu ortaya koymuştur. Az gelişmiş toplumlar, üretim sistemi ve tekniği çağdaş ileri memleketlerin seviyesinde gelişmemiş, ham maddeci, kişi başına geliri düşük, tarımsal ekonomilere bağımlı olan toplumlardır. Aralarında derece farkları bulunmakla birlikte, geri kalmış toplumların ortak, belirtici niteliği budur. **Türkiye'de bu nitelik, derebeylik kalıntısı bir tarım temeli üzerine aşılanmış, gelişmemiş bir kapitalizm (özellikle ticaret kapitalizmi) biçimini almıştır**." Vurgu orijinalinde. Bkz. **Türkiye İşçi Partisi Proğramı** (İstanbul: Ersa Matbaacılık, 1964), 68.

[368] Şeref, **age**, 22.

[369] Karl Marx ve Friedrich Engels kastedilmektedir.

[370] Şeref burada "derebeylik" terimini "feodalizm" yerine kullanmaktadır. İleride bu terimlerin kullanımlarına değinilecektir.

"[t]oplumsal kuruluşların iyice somut ve ayrıntısız genel gelişme şemasını[nın] Türkiye'ye bir kalıp gibi yerleştir[il]mek iste[nmesinden]" kaynaklanmıştı.[371]

Aslında Şeref "kendi gerçeklerimiz" konusunda iddialarda bulunmak niyetinde değildi. Sadece bilimsel yöntemin nasıl uygulanması gerektiği konusunda fikirler öne sürüyor ve belli noktalara dikkat çekiyordu. Şeref "bilimsel toplumculuğu kuranlar"ın toplumsal gelişme şemasını 1846 yılında düşündüğünü,[372] ama 1853'teki mektuplaşmalarında Asya toplumlarının durumunun kendilerini bu şema konusunda şüpheye düşürdüğünü belirtiyordu.[373] Şeref'e göre, onlar önceki şemalarında yer almayan bu "Asyatik üretim tarzı"nı "[t]oprak mülkiyeti müşterek kaldığı halde kendine özgü bir insanın insan tarafından istismarı ve despotik bir devlet bulunmasını şemaları ile çelişen bir olay saymışlar" ancak üzerinde çalışma fırsatını hiçbir zaman bulamamışlardı. Bu durumun kırk yıl önce farkına varılmışsa da "bugüne kadar" yapılan tartışmalarda -Asya'ya ilişkin bu tahlillerin Marksist şemada nasıl bir yere yerleştirileceği konusunda- kesin bir sonuca varılamamıştı. Şeref yine de bu "despotik devlet kavramı[nın] bizim hiç değilse tarihimizin izahında önemle gözönünde tutulması gereken bir nokta olma[sı]" gerektiğini düşünüyordu.[374]

Şeref, üzerinde derinlikli durmasa da Doğu-Batı karşılaştımasından hareketle Osmanlı'ya bir şekilde temas etmekten geri kalmadı. Marx ve Engels'ten isim vermeden yaptığı alıntılarla toplumsal olay denilen şeyin, insanın doğa karşısında iş bölümsüz bir şekilde üretim gerçekleştirmek zorunda kalmasıyla ortaya çıkan insan-doğa çelişkisiyle başladığını; iş bölümü artık zorunlu bir noktaya geldiğinde ortaya çıkan sınıf çelişkileriyle de devam ettiğini belirtti. Ona göre Batı'da hem insan-doğa çelişkisi hem de sınıf çelişkisi yoğun bir şekilde yaşanmıştı. Oysa Doğu'da coğrafi koşulların da etkisiyle kurulmuş olan despotik idareler geniş kitleleri devamlı olarak savaşlara sürüklemişler, insan emeğini üretime yöneltmemişlerdi. Durum bu olunca Doğu'da ne insan-doğa çelişkisi, ne de sınıf çelişkileri Batı'daki gibi gelişmişti.

---

[371] Muvaffak Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar", **Eylem**, s. 6 (Ağustos 1964): 17.
[372] Marx ve Engels'in "Alman İdeolojisi" isimli çalışmasını kastediyor.
[373] **age**, 18.
[374] **age**, 18-19. Paragraftaki "bugüne kadar" vurgusu Şeref'in bir sonraki yazısında bir düzeltme ile belirtilmiştir. Bkz. Muvaffak Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar", **Eylem**, s. 7 (Eylül 1964): 25.

Doğu toplumları Osmanlı'da olduğu gibi ancak kapitalizm öncesi bir düzeye ulaşabilmişlerdi.[375]

Şeref bununla bağlantılı olarak 1944 yılında yazmış olduğu bir yazıya atıfla bir "itirafta" bulunuyordu. Bu itirafa göre, Avrupa toplumlarının gelişim sürecine dayanarak oluşturulmuş aşamalar şemasını o tarihlerde bir kalıp olarak Osmanlı'ya yakıştırmışlardı. Osmanlı kapitalizme geçemediğine göre Osmanlı'nın, bundan bir önceki aşama olan, feodalizm aşamasında olduğunu düşünmüşlerdi. Sosyalist devrimi de sosyalizmden bir önceki aşama olan kapitalizm aşamasındaki Batı ülkelerinden beklemişlerdi. Tarihsel materyalizmi ilke edindiklerini iddia etmelerine karşın "kendi tarihimize" eğilmek ihtiyacı hissetmemişler, Osmanlı'ya "feodal demekle" yetinmişlerdi. "Bilinen aşamalar, zihinleri[ne] İzmit-Eskişehir-Polatlı-Ankara istasyonları gibi yerleşmişti. Polatlı'yı geçmeden Ankara'ya varamazdı tren."[376]

Hatırlatalım ki, Şeref bütün bunları ele alırken aslında TİP Programı'ndaki Türkiye'ye yönelik tahlilde iki temel unsurun, kapitalizmin ve emperyalizmin II. Dünya Savaşı'ndan sonra aldığı yeni biçimin, göz önüne alınmadığı eleştirisinden yola çıkmıştı. Bu iki temel unsur bir olgu olarak mevcutken, ele aldığı "Asyatik üretim tarzı"nın, toplumsal gelişme şemasının objektifliğini ve bu kanunların geçerliliğini zedelemeyeceği kanaatindeydi.[377] Onun az gelişmiş ülkelerde tartışma konusu olan şeyin sosyalizmin kuruluşunu gerçekleştirecek öncü sınıfın hangisi olduğu değil, bu kuruluşu gerçekleştirmek için yaratılacak politik ortamın hangi sınıf ya da tabaka öncülüğünde olduğu yönündeki beyanı bu bakımdan önemlidir.[378] Yoksa Şeref sosyalizmin kuruluşunun işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleştirileceğinden kuşku duymuyordu.

Şeref yazı serisine başladığında Emin Türk Eliçin aynı derginin sayfalarında Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlayan "Türk Devrimi"nin niteliği konusundaki yazı serisini sürdürüyordu.[379] Eliçin'in ele aldığı konular yer yer Şeref'in ele aldığı

[375] Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde …", **Eylem**, s. 7 (Eylül 1964), 18-19.
[376] Muvaffak Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar", **Eylem**, s. 11 (Ocak 1965): 70-71.
[377] Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde…", **Eylem**, s. 6 (Ağustos 1964), 19.
[378] **age**, 16.
[379] Eliçin'i bu seriyi hazırlamaya iten *Yön*'deki Şevket Süreyya Aydemir'in ve *Barış Dünyası*'ndaki Ahmet Hamdi Başar'ın Türkiye'nin kalkınması için önerdikleri yollardı. Kendisi de eski kuşağın üyelerinden olan Eliçin; Aydemir ve Başar'ın sürekli olarak tarihe referans verdikleri o günkü yazılarından onların 1930'lardaki tezlerine dönüyor; oradan Tanzimat ile başlayan Batıcılık serüvenini

konularla ortaklık gösterdi. Eliçin de Şeref gibi Marx ve Engels'ten sonra oluşan emperyalizm çağındaki çatışmaların, onların kapitalizmi inceleyerek ortaya koydukları çözümlemelerden farklılık gösterdiğini düşünüyordu. Onların ortaya koymuş olduğu gelişim aşamalarının Batı tarihi için doğru olduğu; ancak Batı dışı toplumlar için bunu söylemenin pek mümkün görünmediği kanısındaydı. Eliçin bu anlamda Türkiye'nin Batı'nın yaşadığı aşamaları yaşamadığı için geri kaldığı yaklaşımını reddediyordu.[380] Ona göre, geri kalışımızın nedeni -çeşitli iddiaların aksine- ne Türklükten gelen göçebe yaşam biçimi ne de İslamlıktı. Dünyanın yarısı benzer bir geri kalmışlık içindeyken, ileri sürülen bu gerekçeler anlamsız kalıyordu. Batı ile aynı gelişme aşamasını yakalayamamamızın nedeni olarak gösterilen toprakta özel mülkiyetin olmayışı ise, Osmanlı'ya model olan Yakındoğu devlet geleneğine ait bir olguydu. Coğrafi koşulların bir eseri olan ve Batı'da "Asyatik" olarak adlandırılan bu devlet düzeninin Batı'daki feodalizmden daha aşağı seviyede bir düzen olduğu da iddia edilemezdi.[381] Tersine, Osmanlı'nın yükseliş dönemindeki tımar sistemi hümanist ve teknik bakımlardan "Batı feodalizminin serflik" sistemine üstündü.[382] Ancak Osmanlı'nın gerileme döneminde topluluklar ve sınıflar arası denge bozulmuştu.[383] Toprak mülkiyetinde ağalık sistemi oluşmuş ve Tanzimat ile bu durum sadece meşruluk kazanmıştı.[384] Batılılaşarak kalkınma yolumuzun başlangıcı olarak ele alınan bu Tanzimat, aslında yarı-sömürge oluşumuzun tarihiydi.[385] Bu süreçte Avrupa kapitalizmiyle karşılaşmıştık. Karşılaştığımızda da

---

ele alıyor ve Cumhuriyet'in kuruluşunun ne anlam ifade ettiğini, ya da Aydemir ve Başar'ın iddialarının aksine ne anlam ifade etmediğini, ortaya koyuyordu. Eliçin'in yazı serisinden bir yıl önce (16 Ocak-10 Nisan 1963 tarihleri arasında) Niyazi Berkes *Yön* sayfalarında Türkiye'nin Batılılaşma serüvenini "200 Yıldır Neden Bocalıyoruz" üst başlığı ile bir yazı serisi halinde incelemişti. Bu seri *Yön*'ün kendi yayınlarının (Yön Yayınları) ilki olarak Kasım 1964'te kitap olarak basıldı. Eliçin kendi serisinin Berkes'in çalışmasının bir tamamlayıcısı olarak görüyordu. Eliçin, Berkes ile yer yer çatışsalar bile görüşlerinin çoğunlukla uyuştuğu kanaatindeydi. Bu nedenle de Berkes'in çalışmasında aydınlattığı noktalara çok fazla temas etmediğini bildiriyordu. Bkz. Emin Türk Eliçin, "Türk Devriminin Niteliği, Tarihteki Yeri ve İlkeleri", **Eylem**, s. 12 (Şubat 1965): 29. Eliçin bu yazı serisinde komünizm propagandası yaptığı iddiasıyla yargılandı. Yargılanması 1966'daki ölümünden dört yıl sonra beraatla sonuçlandı. Aynı yıl bu yazı serisi kitaplaştırıldı. Bkz. Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi: Niteliği ve Tarihteki Yeri** (İstanbul: Ant Yayınları, 1970).

[380] Emin Türk Eliçin, "Türk Devriminin Niteliği, Tarihteki Yeri ve İlkeleri", **Eylem**, s. 8 (Ekim 1964): 18-20.

[381] Emin Türk Eliçin, "Türk Devriminin Niteliği, Tarihteki Yeri ve İlkeleri", **Eylem**, s. 10 (Aralık 1964): 31-32.

[382] Eliçin, "Türk Devriminin…", **Eylem**, s. 12 (Şubat 1965), 33.

[383] **age**, 34.

[384] **age**, 38.

[385] Eliçin, "Türk Devriminin…", **Eylem**, s. 10 (Aralık 1964), 31.

zaten ortadan kalkmış olan tımar sisteminin değil, gelişimini henüz tamamlamamış olan bir feodal yapının yıkılışı gerçekleşmişti.[386]

Şeref ve Eliçin'in yazıları Türkiye'de sol siyasetin gündemine girerek büyük tartışmalar yaratacak ATÜT'ün ayak sesleriydi. Onlar yazı serisini sürdürürken *Eylem*'de A. Sarıca imzası ile yayınlanan yazı Osmanlı'nın feodalizm ile nitelendirilmesinden farklı nitelendirmelerin de artık zihinlerde yer işgal ettiğini gösteriyordu. Sarıca, Türkiye'nin Batı emperyalizminin etkisine girmiş olduğunu dillendirken bunu nedeni ister Osmanlı'nın "feodal nitelikte bir düzenin olmayışı […] ister merkezî feodal bir düzen içinde Batıdakilere paralel olarak gelişecek bir burjuva sınıfının gereken hızla kendi kendini yaratamaması" olsun diyordu. Cümlesine düştüğü dipnotta da Osmanlı'nın niteliği konusundaki çalışmaların "dönüşümden yana olması gerekenlerin sosyal ve psikolojik niteliklerini göstermesi bakımından son derece yararlı olaca[ğını]" vurguluyordu.[387]

Diğer taraftan, bu sıralarda Şerif Mardin ATÜT'ün özet bir açıklamasını ve ATÜT üzerinden Marksistlere yönelik eleştiri içeren bir yazı kaleme aldı. Mardin, sosyal bilimlerde teoriler üzerine kurguladığı çalışmasında "sosyal ilimlerde, bilimsel bir tutumu sahte bilimsellikten ayıran ana özelliklerden biri, sosyal bilimcinin benimsediği teoriye uymayan unsurları hasıraltı etmesini kulağına fısıldayan şeytana ne derece uyduğudur" diyerek sözü Marksizme getiriyordu.[388] Mardin'e göre, Marx Doğu toplumlarının Batı feodalizminden farklılığını görmüştü. Bununla birlikte Marx bu farklılığın toplumların gelişme şeması ve devrim teorisi bakımından ortaya çıkardığı sonuçları ele almaktan kaçınmıştı.[389] Lenin için de geçerli olan bu kaçınma durumu, Stalin döneminde -bu kavramın içeriği Doğu'da sınıf mücadelesinin olmadığı şeklinde yorumlanmaya başlandığında- yerini yok saymaya bırakmıştı.[390] Mardin, ATÜT'ün genel teoriye sığmadığı için reddedilmesinin Marksist teoriyi zayıflattığı kanaatindeydi. Ona göre bu kavramdan yoksun sosyalist düşünce Doğulu ülkerdeki düşünürlerin teorik zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştu. Bazı

[386] Eliçin, "Türk Devriminin…", **Eylem**, s. 12 (Şubat 1965), 38-39.
[387] A. Sarıca, "Kapitalist Olmayan Yol ve İşçi Sınıfı", **Eylem**, s. 12 (Şubat 1965): 8.
[388] Şerif Mardin, "Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerine Bir Not", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 19, s. 3-4 (1964), 62. Mardin aynı sayfada bir dipnotla çalışmasındaki Marx'ın Doğu toplumlarına yönelik tahlillerini ve bu tahlillerin Marksizm'deki serüvenini Wittfogel'in "Oriental Despotism" çalışmasından alarak kullandığını belirtiyordu. İleride göreceğimiz üzere Wittfogel'in solda kötü bir ünü vardı.
[389] **age**, 63-63.
[390] **age**, 65.

problemlerinin çözümünde Türkiye'ye yakıştırılan feodal yapı yaklaşımından yola çıkılması nedeniyle de belli konuların izahı mümkün olmamaktaydı.[391] Mardin Türkiye'nin toplumsal çözümlemesinde ATÜT kavramının sunduğu araçlarla hareket edilmesini doğrudan ifade etmiyordu. Bununla birlikte mevcut Marksist toplumsal gelişim şemasının Türkiye'nin özel şartlarına uygulanamayacağını; Türkiye'nin bürokrasi ile bu sınıfın dışında kalan sınıflardan oluşan ikili bir sınıf yapısı olduğunu söylüyor, ATÜT'ün kullanışlı olabileceğini sezinletiyordu.[392]

Mardin'in akademik bir dergide yayınlanan bu yazısı o dönemin sol yayınlarına hiç yansımadı. Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının 1960'lardaki iki önemli eseri de ATÜT konusunda Türkçe yayınlanan ilk çalışma olarak Selahattin Hilav'ın bir yazısını gösterdi.[393]

4.3. Kemal Tahir'in Sohbet Çevresi ve Asya Tipi Üretim Tarzı

Selahattin Hilav *Yön*'de toplumcu sanat felsefesi üzerine yayınladığı bir yazıyla ATÜT konusunun ilgi odağına girmiş olduğunu hissettirmişti.[394] İki hafta kadar sonra da, *Eylem* dergisinin Mart 1965 tarihli sayısında, yukarıda sözünü ettiğimiz yazısını yayınladı.[395] Burada Ferench Tokei, Charles Parrain ve Jean Chesnaux'nun bu konuyla ilgili incelemelerinden yararlanarak ATÜT kavramına ilişkin genel bir tablo sunuyordu. Yazının giriş niteliğindeki bölümünde 1930'larda politik nedenlerle bir kenara atılan ATÜT'ün -Marksizmin klasik gelişme şemasının Batı dışı toplumlara tam olarak uygulanamaması nedeniyle- II. Dünya Savaşı'ndan sonra

---

[391] **age**, 65. Mardin burada bazı siyasi parti liderlerinin ve önde gelenlerinin feodal olarak nitelendirilen kesimlerden olduğu söylenmesine karşın, bu partilerin nasıl olup da köylünün güvenini kazandığının açıklanamadığını örnek veriyordu.

[392] **age**, 67.

[393] Bkz. Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, 3. bs. (Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981), 116 ve Muzaffer Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından** (İstanbul: Ant Yayınları, 1969), 86 dipnot 49. Divitçioğlu'nun eserinin ilk baskısı 1967'de yayınlandı. Mardin'in makalesinin yayınlandığı dergi Eylül-Aralık 1964 sayısı olarak çıkmıştı. Derginin iç sayfasında, derginin basımının Sevinç Matbaası tarafından 1965 yılında yapıldığına dair bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiden Mardin'in makalesinin mi yoksa Hilav'ın makalesinin mi önce yayınlandığını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Her şeye rağmen, daha sonra konu üzerine yapılan çeşitli değerlendirmelerde Mardin'in bu çalışmasına herhangi bir şekilde atıfta bulunulduğuna rastlamadığımızı ve ATÜT konusundaki ilk Türkçe yayının sahibi olarak Hilav'ın gösterildiğine şahit olduğumuzu belirtelim.

[394] Bkz. Selâhattin Hilâv, "Toplumcu Sanat Felsefesinde Yeni Görüşler", **Yön**, s. 99 (19 Şubat 1965): 14.

[395] Bkz. Hilâv, "Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", 1-8. Bu yazı biri aynı yıl, diğeri yıllar sonra olmak üzere iki yerde daha yayınlanmıştır. Bkz. Selâhattin Hilâv, "Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", **Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**, haz. Fethi Naci (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1965): 70-85 ve Selahattin Hilav, **Felsefe Yazıları**, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 125-134. Bu ikinci kitabın ilk baskısı 1993'te yapılmıştır.

bağımsızlığına kavuşan ülkelerin "kapitalist olmayan bir yolun denenmesi" bağlamında tekrar gündeme geldiğini belirtiyordu. Ardından ATÜT'ün henüz bir varsayım olduğunu ve geçerliliğinin ispatı için somut araştırmaların yapılması gerektiğini söylüyordu.[396]

Hilav'ın yakınındaki isimlerden Sencer Divitçioğlu iki yıl sonra bu "varsayımın" geçerliliğini Osmanlı üzerinde test edilmesi işini üstlenecekti. İkisinin de bu konu üzerine yoğunlaşmasının kaynağı ise Kemal Tahir'di.

Siyasi geçmişi ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan Kemal Tahir, 27 Mayıs Müdahalesi sonrası süreçte siyasi nitelikteki yayınlardan sadece *Yön*'de görünmüş ve burada iki yazıya imza atmıştı.[397] Tahir, Nasreddin Hoca adına Akşehir'de henüz ilki gerçekleştirilmiş olan bir festivali konu ettiği yazısında Nasreddin Hoca fıkralarının "Anadolu Türk halklarıyla Osmanlı idareci kadroları" arasındaki çeşitli ilişkileri çözümleyecek biçimde ele alınması gerektiğini belirtmiş; Nasreddin Hoca'nın Osmanlı'yı "kahpe" veya Türk'ü "idraksiz" anlamında kullananlardan hangisiyle birlik içinde olduğunu anlamadan değerlendirilemeyeceğini öne sürmüştü.[398] *Yön*'ün Atatürk'e özel hazırladığı sayıdaki diğer yazısında tırnak içinde belirttiğim ifadelere yine yer vermiş; orada da bu yazı gibi Osmanlı yönetimine olumlu bir bakış barındırmamıştı. Önce "Osmanlılık" dediği şeyin niteliğini Anadolu'da "tabakalaşmayı" önlemek; böylece feodal ya da burjuva değil de "açık yağmacılık" biçiminde "sömürücülüğü sistemleştirmek" olarak ortaya koymuştu. Sonra da Atatürk ilkeleri içinde "Osmanlılık"a en az bulaşanın devletçilik olduğu düşüncesi nedeniyle onu "yüzde yüz yararlı" tek ilke ilan etmiş; bu ilke vesilesiyle Atatürk'ün "dünyada en son Anadolu Türk'ü kalana kadar" yaşatılacağını söylemişti.[399]

Kemal Tahir'in *Yön* yazıları Sezai Coşkun'un onun düşünce serüveni içinde özel anlam atfettiği bir değişim sürecinin hemen öncesine tekabül ediyor görünmektedir. Coşkun neredeyse tamamen Kemal Tahir'in kitaplaştırılmış olan notlarından faydalanarak onun hayatındaki değişimlerin en büyük fikrî göstergesi olarak "Osmanlı'nın talancılığı" konusundaki iddialarının değişimine işaret etmekte ve

[396] Hilâv, **age**, 1.
[397] *Sosyal Adalet* dergisinin ilk sayılarında ilan ettiği yazar kadrosu içinde Kemal Tahir'in ismi de yer almaktaydı. Ancak dergide onun imzasını taşıyan herhangi bir yazıya rastlanmamaktadır.
[398] Kemal Tahir, "Nasrettin Hoca – Türk Gerçeği", **Yön**, s. 28 (27 Haziran 1962): 8.
[399] Kemal Tahir, "Anadolu Türklüğü Açısından Atatürkçülük", **Yön**, s. 47 (7 Kasım 1962): 17.

Tahir'in iddialarını değiştirdiği süreç olarak 1962-1963 yıllarını belirtmektedir.[400] Ancak Coşkun bu değişim süreci ortamına ilişkin ayrıntı vermemektedir.

Bu konuda bir fikir edinebilmek için Hilav'ın anlatımı yol gösterici olabilir. Buna göre 1960'ların başlarında Tahir'in çevresinde belli aralıklarla toplanan bir sohbet grubu oluşmuştu. Bu sohbetlerde Hilav ve Divitçioğlu'nun yanı sıra, Atilla Tokatlı, Murat Sarıca, Kenan Somer gibi isimler bulunmaktaydı. Marksist bir birikime sahip olan Tahir, Marksizm'in Sovyetlerde ideolojik kaygılar nedeniyle kalıplara sıkıştırılmış olduğu; ancak böyle bir kaygısı olmayan Türkiye'deki sosyalistlerin Marksizm'e yeni açılımlar getirebileceği düşüncesindeydi. Böyle bir anda Mısırlı Marksist Enver Abdülmelik'in (Anouar Abdel Malek) Yakındoğu toplumlarının tarihsel gelişimini ilerlemeci bir çizgi dışında ele aldığı *Mısır: Askeri Toplum* (*Egypte: Societe Militaire*) adlı kitabı kendi düşüncelerine yakınlık gösterdiği için Tahir'in çevresinde ilgi gördü.[401] Hemen hepsi Fransızca literatürü takip eden çevre bu kitabın da etkisiyle aradığını ATÜT kavramında buldu ve ilgisini Fransa'da alevlenecek olan ATÜT tartışmalarına çevirdi.[402] Batı'da Stalinizmin sorgulandığı bir sırada "Marx'a dönüş" söylemiyle gündeme gelen ATÜT, Tahir ve çevresince Türkiye'deki komünist partinin niçin Batı'daki komünist partilerin işlevini yerine

[400] Bkz. Sezai Coşkun, **Esir Şehrin Hür İnsanı Kemal Tahir: İnsan, Eser, Fikir** (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 440-441.

[401] Bağdatlı, **age**, 43-45. Enver Abdülmelik'in Fransızca olarak 1962'de yayınlanan kitabıyla ilgili olarak *Yön*'de birkaç yazı çıktı. Yazıların ilkinde "Nâsır'ın öncülüğünü ettiği Arap Sosyalizminin ne olduğu ve ne olmadığının aydınlanmasının artık iyiden iyiye ihtiyaç göster[diği]" belirtilerek kitabın bir bölümü özetlendi. Bkz. "Kooperatifçi Demokratik Sosyalizm", **Yön**, s. 66 (20 Mart 1963): 13. Başka bir sayıda, Abidin Dino okuyucu köşesinde bu özet yazıdan hareketle *Yön'*e bir eleştiride bulundu. Dino, kendisinin de okumuş olduğu bu kitapta halka dayanılmadan tepeden gerçekleştirilen Arap sosyalizmi anlayışının olumlandığını; Mısır'da küçümsenmeyecek işler başarılmış olsa da böyle bir sosyalizm anlayışının yeni hataları beraberinde getireceğini ve bunun Türkiye için bir model olamayacağını belirtiyordu. Aslında *Yön* söz konusu özet yazıda özel bir yorumda bulunmamıştı. Dino da zaten *Yön*'ü bu bakımdan eleştiriyor, dünyadaki sosyalist gelişmelere ilişkin haberler verirken bunların aynı zamanda değerlendirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. *Yön* ise Dino'nun yazısının altında düştüğü notta kendilerinin Nâsır sosyalizmini model almadıklarını, Mısır'dan çok daha avantajlı bir durumda olan Türkiye'nin sosyalizmi demokratik yollardan ve daha kolay inşa edeceğine inandıklarını belirtiyordu. Bkz. Abidin Dino, "Arap Sosyalizmi", **Yön**, s. 71 (24 Nisan 1963): 2. *Yön*'de çıkan bir başka Abdülmelik yazısı Orta Doğu'da askerî rejimlerin tarihi gelişimini ve bu rejimlerin önündeki seçenekleri ele alıyordu. Bkz. Enver Abdülmalik, "Ordu ve Kalkınma", **Yön**, s. 77 (5 Haziran 1963): 13. Bu yazıların hiçbirisi muhtemelen Tahir'in ve çevresinin kitaba asıl ilgi gösterme sebebini ortaya koyacak özellikler sergilemiyordu.

[402] Burada tek tek değinmek mümkün olmasa da ele alınan dönemde öne çıkan isimlerin bir kesiminin Fransızca yazını takip ettiğini, azımsanmayacak bir kesimin bu takipçiliklerine bir Fransa deneyimi de eklemiş olduğunu belirtmek gerekir. 1960-1971 döneminde Türkçeye çevrilen kurgusal olmayan sol kitaplar içinde Fransa kökenli yazarların kitaplarının %31 ile ilk sırada olması da bu durumu başka bir cepheden örnekliyor olsa gerek. Bu istatistiki bilgi ve bunun yorumlanması için bkz. Erkal Ünal, "Invited Sojourners: A Survey of the Translations into Turkish of Non-Fiction Left Books Between 1960 and 1971" (Master of Arts, Boğaziçi University the Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2006), 42-44.

getiremediği sorusuyla bağlantılı olarak ele alındı. Türkiye'de böyle bir işlevin yerine getirilmesi için gerekli işçi sınıfının yokluğu düşüncesi onları Osmanlı'da sınıfları ve sınıf ilişkileri sorgulamaya itmişti. Mevcut tarihsel bilgi ile yaşanan gerçek arasında bir uyumsuzluk olduğunu düşünüyorlardı.[403] Böylece Ortodoks Marksizmin henüz yerleşememiş olduğu bir ülkede Ortodoks Marksizmin dışında bir Marksizm yorumlamasına girmişlerdi.[404]

Kemal Tahir'in *Yön*'deki yazılarından yaklaşık üç yıl sonra yayınlanan *Yorgun Savaşçı* romanı onun Osmanlı'ya dönük bakışında bir farklılaşma olduğunu gösteriyordu.[405] Tahir, romanda her ne kadar Kurtuluş Savaşı yıllarına odaklansa da çeşitli biçimlerde daha önceki kimi tarihsel olaylara geri dönüşler yapmakta, kimi tarihsel olguları gündeme getirmekteydi. Bu olgulardan birisi olan Osmanlı toplum yapısı da kendisini romanda *Naima Tarihi* okuduğuna,[406] bu kitaptan notlar çıkardığına[407] şahit olduğumuz Doktor Münir'in Irak'ta tanışmış olduğu Alman arkeolog Karlos Çorbacı ile arasındaki karşılıklı bir konuşma gündeme geldiğinde göstermekteydi. Anlatıma göre Doktor Münir birgün (yine) *Naima Tarihi* okumakta olduğu bir sırada Karlos Çorbacı ona okumakta olduğu kitapla ilgili sorular sormuştu. Doktor Münir de kitapta geçen bir olayı anlattıktan sonra bunun Osmanlı toplumunda varlığın tek elde birikmesini de engelleyen "talan" sistemini açıkça ortaya koyduğunu belirtmişti. Karlos Çorbacı kitaptan aktarılan olayın ve ardından yapılan yorumun nedenler değil, olayları belirleyen şeyler olduğuna dair bir itirazda bulunmuş; talanın ancak Batı'nın ölçütü göz önünde bulundurulduğunda doğru olduğunu söylemişti. Ona göre Anadolu ile çevresi toprak ve iklim açısından tarıma çok elverişli olmadığından serf beslemeyi ve zenginleşmeyi mümkün kılmazdı. Bu nedenle de "feodalite" bulunmazdı. Toprakta ancak devletin bayındırlık işlerine vereceği destekle tarım yapılabilirdi. Bu bakımdan "devlet, ana ödeviyle toplumu 'ihya edici'" idi. Batı'dan farklı olarak buralarda devlet varsa toplum vardı.[408]

Kemal Tahir Osmanlı'da feodalitenin varlığını yadsıdığı *Yorgun Savaşçı*'nın yayınlanmasından iki yıl kadar sonra ATÜT'ün konu edildiği panellerde konuşmacı olarak boy gösterecek; ayrıca bu romanda Osmanlı'da devlete yakıştırdığı analık

[403] Bağdatlı, **age**, 49-50.
[404] **age**, 48.
[405] Sezai Coşkun başka bir yerde 1965'te yayınlanan "Yorgun Savaşçı"yı da Kemal Tahir'in değişim sürecine dahil etmektedir. Bkz. Coşkun, **age**, 300-301.
[406] Kemal Tahir, **Yorgun Savaşçı**, 7. bs. (İstanbul: İthaki Yayınları, 2013), 135.
[407] **age**, 157.
[408] **age**, 160-168.

vasfını merkeze alan, Osmanlı'da devleti kerimlikle nitelendiren yeni bir roman yayınlayacaktı. Bununla birlikte bu dönemde Tahir'in aksine Osmanlı'da devleti olumsuz nitelendirmelerle ele alan isimler de bulunmaktaydı.

4.4. Ahmet Hamdi Başar'ın *Barış Dünyası* ve "Kapıkulu Devleti"

Ahmet Hamdi Başar 27 Mayıs Müdahalesi'ni ülke kalkınması açısından Atatürk döneminden sonraki en büyük fırsat olarak değerlendirmişti. Yöncüler gibi askerî idare döneminde görev üstlenmiş, MBK tarafından Sosyal İşler Araştırma Komisyonu Araştırma ve İnceleme Kurulu üyeliğine getirilmişti. İki ay kadar bu görevde bulunduktan sonra Temsilciler Meclisi üyeliğine adaylığını koymuş ama bu eyleminden bir sonuç elde edememişti. Yaşanan gelişmeler ona fikirlerinin hayata geçmesinin gittikçe zorlaştığını, MBK'nin izlediği siyasetin onun beklentilerinden gittikçe uzaklaştığını göstermeye başlamıştı.[409]

Sonunda Başar da bölümün başında değindiğimiz "memnuniyetsizler" safına dâhil oldu. Üstelik kısa bir süre içinde pekiştireceği pozisyonuyla bu saftakilerin bir kısmını da açıkça karşısına aldı. Yön Bildirisi'nin üzerinden çok zaman geçmeden onun "ak dediğine kara d[iyen]" ve iktisadi kalkınmada özel teşebbüse ağırlık verilmesi gerektiğini belirterek farklı bir "yön"e işaret eden karşı nitelikteki bildiri ile düşüncelerini ortaya koydu.[410] Ardından da daha önce çoğu kez yaptığı gibi mücadelesini yayın yoluyla vermeye başladı. Nisan 1962'de, asıl varlık nedeninin *Yön* karşıtlığı olduğu fikrini uyandıran; sosyalizme, liberalizme ve devletçiliğe karşı, Kemalist nitelikte, "sosyal-kapitalist" bir sistemin ideologluğunu üstlenen *Barış Dünyası*'sını yayına soktu.[411] Derginin ilk sayısındaki yazılarından birinde kullandığı başlık onun henüz yaşamış olduğu hayal kırıklığının yanı sıra geçmişte yaşamış

[409] Osman Kubilay Gül, "Ahmet Hamdi Başar ve İktisadi Devletçilik" (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 137-147.

[410] "Karşı Bildirilerin İlki", **Yön**, s. 4 (10 Ocak 1962): 2. Bu yazıda *Yön*, Başar'ın bildirisi ile kendi bildirisinden birer pasajı yan yana koyuyor ve Başar'ın bildirisinin kendilerinin "ak dediğine kara demekten öteye gi[tmediğini]" göstermeye çalışıyordu. Örneğin *Yön* "Ağırlık merkezi özel teşebbüs olan bir iktisadi sistemin, bugünkü yapısıyla Türkiyeyi, hızla ve sosyal adalet içinde, çağdaş uygarlık seviyesine eriştirebileceğini sanmıyoruz" derken, Başar "Ağırlık merkezi özel teşebbüs olmayan bir iktisadi sistemin bugünkü yapısile Türkiye'yi hızla ve sosyal adalet içinde, çağdaş uygarlık seviyesine eriştirebileceğine inanmıyoruz" diyordu.

[411] Aylık bir dergi olarak çıkmaya başlayan *Barış Dünyası*'nın bu aslında ikinci dönemiydi. Ahmet Hamdi Başar *Barış Dünyası*'nı ilk olarak 4 Şubat 1944 tarihinde haftalık bir dergi olarak çıkarmaya başlamış ve sıkıyönetim komutanlığı tarafından 23 Haziran 1944 tarihinde kapatılıncaya kadar 21 sayı yayınlamıştı. Altbaşlığı "milliyetçi ve insancı mecmua" olan *Barış Dünyası*, yayın ilkeleriyle kendisini barışçı; dar ve şoven milliyetçiliğe, dogmatizme ve dogmatizme dayanan rejimlere düşman; "Yeni Dünya" fikrine bağlı ve temele ahlakı alan bir dergi olarak ifade ediyordu. Bkz. Gül, age, 169.

olduğu hayal kırıklıklarını da üzerinde barındırıyordu: "27 Mayıs İhtilali de Hedefini Bulamadı."[412]

Başar 1930'larda "iktisadi devletçilik" adı altında bir doktrin oluşturmuş ama düşüncelerini Mustafa Kemal'e benimsetememişti.[413] Bunun üzerine *Kadro*'nun yayına başlamasından altı ay sonra, Haziran 1932'de, *Kooperatif* adındaki aylık dergi ile kendi devletçilik görüşünü duyurmaya çalışmıştı.[414] Osman Kubilay Gül'e göre *Kadro* ve *Kooperatif*''in ikisi de devletçiliği savunmakta, ancak onun uygulanması konusunda farklılaşmaktaydılar. Farklılıklar detaylardaki ayrılıklardı ve iki dergi arasında "dostluk rüzgârı" esmekteydi.[415] Ancak Emin Türk Eliçin, Gül'den yaklaşık elli yıl önce onun dile getirdiği türden bir yoruma itirazda bulunuyordu. Ona göre, tezleri açısından ikisinin de güçlü bir lider kadrosunu şart görmeleri ve üretim ilişkilerinin meydana getirdiği toplumsal güçleri dikkate almamaları, ilk bakışta bunların bir tezin iki versiyonu gibi görünmelerine neden olmaktaydı. Aslında Başar burjuvazi ve işçi sınıfından oluşan modern sınıflar oluşturulduktan sonra devletçilikten vazgeçmek, Aydemir ise sınıfsız bir topluma ulaşmak gibi iki ayrı amaca sahiptiler.[416]

Durum onu gösteriyor ki Başar daha Eliçin'in ifade ettiği koşulların olgunlaştığına dair bir düşünceye ulaşamadan, hedef değiştirmiş olduğu gerekçesiyle devletçilikten vazgeçmişti bile. Onun Demokrat Parti (DP) iktidara geldiğinde bir iktidar milletvekili olarak Hükûmet Programı'nın okunmasından sonra parti adına gerçekleştirdiği ilk konuşma bu bakımdan dikkat çekmektedir. Başar burada devletçiliğin vardığı hedefin vatandaş üzerinde iktisadi baskı kurmaktan ibaret hale geldiğini; devletçilik yoluyla iş olanaklarının devletin tekelinde tutularak "vatandaşın

---

[412] Ahmet Hamdi Başar, "27 Mayıs İhtilâli de Hedefini Bulamadı", **Barış Dünyası**, s. 1 (Nisan 1962): 29-35.

[413] Başar, Milli Mücadele döneminden beri iktisadi konulara eğiliyor ve çeşitli yayınlar yoluyla fikirlerini açıklıyordu. İstanbul Liman İnhisarı Türk Anonim Şirketi'nin müdürlüğü görevini üstlenerek isim yapmıştı. Bu dönemde maliye mütehassısı sıfatıyla Mustafa Kemal'in Kasım 1930'da başlayan yurt gezisine onun müşaviri olarak katılma fırsatı yakalamıştı. Önceki yıllarda mektuplarıyla Mustafa Kemal'e iktisadi görüşlerini anlatmaya çalışan ama bu mektupların ona ulaşıp ulaşmadığından emin olamayan Başar, bu üç aylık gezi boyunca Mustafa Kemal'in yakın çevresine girmeyi başarmıştı. Ancak çok sürmeden gözden düşmüş, kendisine verildiğine inanarak hazırladığı ve "iktisadi devletçilik"in temelini oluşturan iktisadi raporu Mustafa Kemal'e doğrudan sunma şansını bulamamıştı. Bkz. Gül, age, 68-76. Başar'ın hayatına ve düşüncesine ilişkin özet bir çalışma için, bkz. Didem Gürses, "Ahmet Hamdi Başar", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 332-338.

[414] Gül, age, 157.

[415] Gül, age, 163-167.

[416] Emin Türk Eliçin, "Türk Devrim İdeolojisinin Uğraklarına Kısa Bir Bakış", **Eylem**, s. 4 (Haziran 1964): 10.

topluca kapı kulu haline gelmesi[nin] isten[diğini]" belirtiyordu. Ona göre bu "müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı" iktisadi politika devletin masraflarını ve vatandaşın vergi yükünü arttırmış, iktisadi kaynakların doğal genişlemesine engel olmuştu. Öte yandan ülke idaresinde doktrin, prensip ve esasların varlığı, uyumu ve sürekliliği yok sayıldığından, halk-devlet bütünlüğüne dayanan modern devlet tipinden çok uzakta bir idare noktasına gelinmişti: [417]

> "[B]izim millet iradesiyle devirdiğimiz devlet tipi ortaçağda ve bu çağla modern çağ arasında ve Avrupa'da sadece siyasi ve askerî sahada yaşamış olan kapı kulu devletçiliğinin iktisadi hayata da hâkim olmuş, mütekâmil bir numunesi idi. Gösterişi modern, teşkilâtı, vasıtaları modern, fakat ruhu ve esası tamamen ortaçağ idaresi bize Osmanlı İmparatorluğunun enkazı arasından geçti, bütün ruhu ile, zihniyetiyle dalkavukluğu ile, tahakkümü ile, ve hayatın ve milletin dışında kalan zorbalığı ve cehaleti ile aramızda uzun yıllar yaşadı."[418]

Başar konuşmasının devamında, yaşanan değişimin iktidarın bir partiden diğerine geçmesi değil kapıkulu hâkimiyetinden millet hâkimiyetine geçmesi durumu olduğunu iddia ediyor, Meclis salonundaki alkışlar da bu iddiaya eşlik ediyordu.[419] Ancak Başar bu iddiasından on yıl sonra kendisini "hüsrana yuvarlanmış bir adamın hayat hikayesi" diyerek hatıralarını yayınlayan bir konumda buldu.[420] İlginç olan, kitabın baskısı henüz tamamlanmadan gerçekleşen 27 Mayıs Askerî Müdahalesi üzerine Başar'ın kitaba ek bir ön söz yazarak "kırk senelik bütün hüsranları[nın] hepsini unuttu[ğunu]; yepyeni bir adam ol[duğunu]" belirtmesiydi.[421] Ne ki iki yıl kadar sonra *Barış Dünyası*'nın yayınlanmaya başlaması ile ortaya çıkan tablo Başar'ın hüsranlarına bir yenisini eklediğini ve Şevket Süreyya Aydemir'i bu sefer *Kadro*'da değil de *Yön*'de karşısına çıkardığını gösteriyordu.[422]

Öncelikle Başar'ın ağzından iki kez aktardığımız "kapıkulu" terimine ilişkin bir açıklamada bulunalım: Terim, Osmanlı Devlet'inde merkez kuvvetlerini teşkil eden

---

[417] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Toplantı Olğ., Birleşim 4, c. 1 (31 Mayıs 1950): 73-74. Başar'ın aynı yerdeki henüz sonlandırmadan kendi eleştirdiği pozisyona düştüğü cümlesini buraya kaydetmeye değer: "Dünyada ne kadar prensip ve doktrin varsa hepsinden işine geldiği şekilde istifade eden ve bunlar da yetmiyorsa 'biz bize benzeriz' vecizesiyle aklına geleni tereddütsüz yapıveren ve her yaptığını her zaman bozmaya âmade olan bir Devlet tipine bütün dünyada ve belki bütün modern tarihte Türkiye'den başka bir örnek gösterilemez."

[418] **age**, 74-75.

[419] **age**, 76.

[420] Ahmet Hamdi Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü** (Ankara: Amerikan Neşriyat Bürosu, 1960), 3.

[421] **age**, 5.

[422] Belki de, *Kadro* ile *Kooperatif*'in ve *Yön* ile *Barış Dünyası*'nın yayına başlama sıralarına bakarak söylersek, Başar yine Aydemir'i karşısına almıştı. Bu yeniden "karşılaşma" için ayrıca bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 248-249. Burada, *Kadro* ile *Kooperatif*'in "devletçilik" tartışmasının olduğu gibi *Yön* ile *Barış Dünyası*'na taşınmış olduğu anlamına gelmediğini belirtmek gerekir. Öte yandan, Aydemir *Yön*'ün ne kurucularındandı ne ideoloğuydu; ancak önemli yazarlarından birisiydi.

ve Osmanlı padişahlarına doğrudan bağlı olarak sarayda görev yapan maaşlı bir askerî zümreyi ifade etmektedir. Zamanla anlam genişlemesine uğrayarak farklı güç sahibi kişilerin hizmetinde bulunanları da kapsamıştır.[423] Oysa anlaşılacağı üzere Başar bu terimi (varlığını öne sürdüğü) Osmanlı'da gücü elinde tutan, yaşamak için sırtını devlete dayayan ve Türkiye'yi de çeşitli görüntüler içinde yönetmeye devam eden kesimleri tanımlamada kullanmaktaydı.[424] *Barış Dünyası* onun bu terimi yoğunluklu olarak işlediği bir mecra oldu. Başar burada -Eliçin'in bir vesileyle onun hakkında "idealist düşünüden başlamışsa da bu onun gittikçe artan bir '[t]arihsel [m]addecilik' ağzı kullanmasına engel olma[mıştır]" deyişini haklı çıkarırcasına-[425] "tarihi merhaleleler"den söz ediyordu. Toplumların feodalizm, kapitalizm ve sosyalizmin aşamalarını birbiri ardınca yaşaması gerektiğini; Türkiye'de modern devlete ulaşmak için bu aşamaların yaşanmasını engelleyen, zamanında Osmanlı padişahlarının iktidarı teslim ettiği kapıkullarının tasfiyesinin icap ettiğini belirtiyordu.[426] Osmanlı-Türk, devlet-millet, memur-halk karşıtlıkları üzerine temellendirilen "tarih tezi" ile kapıkulunun Türk halkının bünyesine yabancılığını ve zararlılığını;[427] ülkeyi "kapıkulu sınıfı" idare ettiği müddetçe hürriyet, demokrasi ve kalkınmanın olanaksızlığını ispata girişiyordu.[428]

Bütün bunlara karşın Başar *Barış Dünyası*'nda *Yön*'ü içine çekerek gerçekleştirmek istediği bariz olan iktisadi sistem tartışmalarını hayata geçiremedi. Bunun yerine yıllarca, içinde sosyalistlerin mutlaka bulunduğu çeşitli görüşlere ve çeşitli sıfatlara sahip gerçek kimseleri, kimliklerini yarı açık ederek derginin sayfalarında tartıştırdığı "muhayyel" açık oturumlar düzenledi. Bunlardan birisinde aşağıdaki gibi "biz" diyerek bazı cümleler sarfedecek, sonra "TİP lideri" sıfatıyla işaret ettiği Mehmet Ali Aybar'ı konuşturtacaktı:

---

[423] Kapıkulu hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, "Kapıkulu", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. 24 (Ankara: TDV, 2001): 347-349.

[424] Kemal Karpat'ın terimin kazanmış olduğu yukarıdaki "orijinal" anlamın kaynağı olarak Başar'a işaret ettiği satırlar için bkz. Kemal H. Karpat, "Ideology in Turkey after the Revolution of 1960", **Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis**, by Kemal H. Karpat and contributors (Leiden: E. J. Brill 1973): 350. Başar'ın en geç 1940'lı yılların ortasında bir "kapıkulu devleti" söylemine sahip olduğunu görüyoruz. Bkz. Ülken, **age**, 473 ve Gül, age, 92.

[425] Bkz. Emin Türk Eliçin, "Türk Devrim İdeolojisinin Uğrakları", **Eylem**, s. 6 (Ağustos 1964): 14, dipnot 1.

[426] Ahmet Hamdi Başar, "Modern Sosyal Devleti Nasıl Kuracağız", **Barış Dünyası**, s. 22 (Mart 1964): 67-68.

[427] Bu tezin dergide ilk ortaya konduğu yazı için bkz. "Osmanlı Devri Türkler için Karanlık Bir İstila Devridir", **Barış Dünyası**, s. 1 (Nisan 1962): 42-47. Tezin öz bir ifade ile dile getirildiği bir yazı için bkz. "Tarih Tezimiz", **Barış Dünyası**, s. 21 (Şubat 1964): 31-34.

[428] Ahmet Hamdi Başar, "Kapıkulu Devleti", **Barış Dünyası**, s. 20 (Ocak 1964): 626-628.

> "BİZ - Son zamanlarda sosyalistlerimiz iki cepheye ayrıldılar ve birbirleriyle çatışıyorlar. Bir cephe, haftalık YÖN gazetesi etrafında toplanan aydınlardır. Bu gazetenin ilk sayısının çıktığı 1962 başlarında bir bildiri ile fikirlerini açıkladılar. Bu güne kadar da yaptıkları yayınlarda bu ana fikri savunuyorlar. Özel teşebbüs ve sermayeye düşmandırlar. Türkiye'nin kalkınması ancak devlet kapitalizmiyle mümkündür derler. Tabii onlarca bu kapitalizmin adı sosyalizmdir. Bu sosyalizmi aydınlar, yani hayatlarını devlet kapısına bağlamış olan insanlar, bizim deyimimizle Kapıkulu sınıfı kuracaktır.
>
> […]
>
> BİZ – TİP'in bünyemize koyduğu bu teşhiste beraber olduğunuzu hatırlatmak isteriz. Aramızdaki fark biz Kapıkulu devleti dedik, onlar Osmanlı tipi devlet diyorlar. Tabii temel ayrılığımızda bu teşhisten sonra vardığımız sonuçta: Onlar sosyalizm, biz ise sosyal hedefli kapitalizm taraflısıyız.
>
> TİP LİDERİ - Yakından ilgi ile takip ettiğimiz yayınlarınızdan tarihsel görüşünüzün bizimkine uyduğunu görmekten kuvvet aldığımızı saklayamam."[429]

Gelecek bölümlerde görüleceği üzere sosyalistler arasında Başar'ın tezine yakın görüşler ileri sürülecektir. Başar'a açıkça hiçbir referansta bulunulmadığı için bu görüşlerde ondan etkilenme durumuna ve/veya ölçüsüne dair bir ifadede bulunmak kolay görünmese de Başar'ın rahatça yukarıdaki türden bir yorumlamada bulunabilmesi ve Murat Belge'nin Başar için "biraz kaba da olsa, ilk 'ATÜT'çü'lerimizden biridir"[430] demesi önemsenmelidir.

4.5. Ara Çözümleme

Ele aldığımız dönemde Osmanlı toplum yapısı üzerine gerçekleştirilen ilk ve bu evredeki tek karşılıklı tartışma Behice Boran ile Cahit Tanyol arasında geçendi. Farklı sosyalizm anlayışlarının savunuculuğunu yapan bu kişilerin tartışmasının merkezinde Türkiye'de burjuvazi meselesi vardı. Tanyol Türkiye'de Batı'daki gibi bir burjuvazinin gelişmemiş olduğunu öne sürmüş; iddiasını güçlendirmek için sınıf çatışması değil, yöneten-yönetilen çatışmasına sahip bir Osmanlı toplum yapısı geçmişi yorumundan destek almıştı. Onun Türkiye'de sosyalizmin kuruluşunun işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleştirilemeyeceği yargısını içinde barındıran iddiasına Boran'ın cevabı ise Osmanlı'nın merkezî feodal bir toplum yapısıyla sınıf

[429] "Açık Oturum: Türkiye'de Sosyalistler Arasındaki Çatışmanın Nedeni", **Barış Dünyası**, s. 58 (Mart 1967): 24, 29.
[430] Murat Belge, "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler", **Birikim**, s. 11 (Ocak 1976): 17.

çatışmasından azade bulunmadığı; Türkiye'de burjuvazi sınıfı ile sosyalist devrime öncülük edecek bir işçi sınıfının bulunduğu yönünde olmuştu.

Diğer taraftan belirtmek gerekir ki, Tanyol'un görüşlerine yapılan bir ekten anlaşıldığı[431] ve ileride ATÜT meselesi gündeme geldiğinde görüleceği gibi, *Yön* Türkiye'nin Batı'dan farklı bir tarihsel gelişim çizigisine ve toplum yapısına sahip olduğu yönündeki bütün tezlere açık olacaktı. Bunun anlamı Tanyol'un görüşlerinin *Yön* çizgisinin tek ve mutlak dayanağı olmadığıdır. Dolayısıyla Boran-Tanyol tartışması, Osmanlı toplum yapısı meselesinin yalnızca, Türkiye'de işçi sınıfının mevcudiyetine ve/veya gerçekleştirilmesi arzulanan sosyalist devrimde işçi sınıfının öncülüğüne yönelik karşıt bir iddia ile gündeme gelebildiği anlamını taşımamaktadır. Muvaffak Şeref'in ele almış olduğumuz yazı serisinin gösterdiği de budur. Şeref "yeni-emperyalizm" döneminde bu konularda karşı bir iddiada bulunulamayacağını belirtmişti. Bununla birlikte sosyalizmin kuruluşu için yaratılacak politik ortama öncülük edecek sınıf ya da tabakaların tespitinde dogmatik davranmamak gerektiğine ve ülke tahlilinin önemine vurgu yaparak Osmanlı toplum yapısını bir mesele olarak gündeme getirmişti.

Öte yandan bu evrede sol çevrelerde Osmanlı tarihinden beslenen, ona temas eden veya doğrudan onu ele alan çalışmaların sorun ettiği şey Osmanlı toplum yapısının nasıl tanımlanacağı değildi. Bu çalışmalarda asıl olarak "Batı sömürgeciliği nedeniyle" Osmanlı'nın kapitalizme geçemeyişinin öyküsü anlatılmak isteniyordu. Bu nedenle de büyük ölçüde 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın dönüm noktası addedildiği bir tarihsel sürece odaklanıldı. 16. yüzyılda Batı Avrupa'da kapitalizmin tohumlarının atılmaya başlandığı ama Osmanlı Devleti'nin bu sürecin dışında kaldığı türünden ifadeler bu çalışmalarda tarihsel bir hareket noktası olmaktan öteye gitmedi.[432] Bir sonraki evrede Osmanlı'nın kapitalizme içsel nedenlerle mi geçemediği türünden bir soru ortaya atılana kadar da sözü edilenden daha önceki

[431] *Yön* Tanyol'un düşüncelerini aktardıktan ve bu düşüncelere katıldığını belirttikten sonra "[b]ununla beraber, Batıdaki gibi bir burjuva sınıfının ortaya çıkmaması başka sebeplerle de izah olunabilir. Zira XVIII. yüzyıldan itibaren dünya çapında hâkimiyetini kuran Batı burjuvazisi, mülkiyet anlayışı daha farklı olan toplumlarda da Batı tarzında bir burjuva sınıfının teşekkülünü önlemiştir" diyordu. Bkz. "Prof. Tanyol'un Önemli Bir Yazısı", 5.

[432] Niyazi Berkes'in yazı serisinden hareketle hazırlanan kitabında Tanzimat Dönemi'nden öncesine ayrılan kısım kitabın hacminin onda birinden azdı. Bkz. Niyazi Berkes, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?** (İstanbul: Yön Yayınları, 1964), 5-19. Öte yandan Emin Türk Eliçin "Türk devriminin niteliğini" ortaya koyabilmek için Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayan bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu belirtse de koşulların onu sadece Tanzimat Dönemi'nden başlatılan bir çalışma hazırlamaya ittiğini ekliyordu. Bkz. Emin Türk Eliçin, "Türk Devriminin Niteliği, Tarihteki Yeri", **Eylem**, s. 9 (Kasım 1964): 3.

tarihlere özel olarak bakılmasının gereği duyulmadı.[433] Tımar sisteminin uygulanmasından bahsedildiğinde doğal olarak daha eski tarihlere uzanılmış oluyordu. Ancak bunda da sistem, çoklukla bir tarih bilgisi olmadan, tarihselleştirmede bulunulmadan ve bir mekân algısından yoksun olarak ya da arka planda silik bir biçimde Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan topraklar (Anadolu) göz önünde bulundurularak resmedilmekteydi.

Erdoğan Berktay'ın *Sosyal Adalet*'te yayınlanan "Feodal Bir İmparatorluktan Bir Yarı-Sömürge Haline Geçiş Süreci" başlıklı yazısı yukarıda ifade ettiklerimizi de içeren görece gelişkin bir örnektir. Bu yazıda Osmanlı toplum yapısının feodalliğinin bir tartışma konusu olduğunu hissettiren hiçbir belirti yoktur. Berktay feodal olarak tanımladığı ve niteliklerini ortaya koyduğu yapının "bozulduktan" sonra ülkenin nasıl yarı-sömürge haline dönüştüğünü aydınlatmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin geri kalmış değil, geri bırakılmış bir ülke olduğunu iddia etmektedir.[434] Onun "kıdemli toplum savaşçısı, yürekli aydın" iltifatlarıyla Mehmet Ali Aybar'a ithaf ettiği bu yazısının yayınlandıktan iki ay sonra Doğan Avcıoğlu tarafından "mükemmel" denilerek sahiplenilmesinin nedeni, varılan bu sonuçla açıklanabilir.[435] Oysa aynı yazının Osmanlı toplum yapısının feodalliğinin sergilendiği bir (ve zikredilebilen tek) kaynak olarak karşımıza çıkarılması için aradan dört yıl geçmesi gerekecektir.[436]

Berktay'ın yazısını sonunda on bir kitap/ansiklopedi içeren bir kaynakçaya sahip olduğu için ayrıca anmak gerek. Çünkü bu evrede sol süreli yayınlarda yer bulan çalışmalarda bir kaynak gösterme alışkanlığı neredeyse yoktur.[437] Çok nadiren ve

---

[433] Sol çevrelerden bahsettiğim için Ahmet Hamdi Başar'ın bu evrede gördüğümüz Osmanlı Devleti'nin kendi iç yapısına vurgu yapan tarih yaklaşımını bu tespitimden ayrı düşünmek gerekir. Eliçin bu iç yapı konusuna temas ediyorduysa da bunun nedeni yine Başar'dı.

[434] Erdoğan Berktay [Başar], "Feodal Bir İmparatorluktan Bir Yarı-Sömürge Haline Geçiş Süreci", **Sosyal Adalet**, s. 19/9 (Aralık 1964): 4-13.

[435] Doğan Avcıoğlu, "Kalkınmaya Götüren Yol", **Yön**, s. 95 (22 Ocak 1965): 8.

[436] Bkz. Gün Zileli [Mehmet Gün], "Asya Üretim Tarzı Üzerine", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 2 (Aralık 1968): 134.

[437] Berktay'ın belirttiği kaynaklar şu şekildeydi: Yusuf Kemal Tengirşek: Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Sanayisi, 1939; Ömer Lütfi Barkan: Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, 1939; Ömer Celâl Saraç: Tanzimat ve Sanayimiz, 1939; Hüseyin Avni Şanda: Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi, 1932; Hüseyin Avni Şanda: Türkiye Sanayiin İnkişafı (Osmanlı İmparatorluğunda Sanayi), 1937; Haldun Derin: Türkiyede Devletçilik, 1940; İskit Yayınevi (heyet): Osmanlı Tarihi, Cilt: 4; Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (heyet): Tarih: III – Yeni ve Yakın Zamanlar, 1933; Reşat Ekrem Koçu: Osmanlı Muahhadeleri ve Kapitülâsyonlar, 1934; J. L. Hammond and B. Hammond: The Rise of Modern Industry, London, 1925; Abu Hashim: Egy[pt], A People Rising, London, 1952; Jean Baby: Kapitalist Ekonominin Tenkidi, İstanbul 1963.

sınırlı sayıda olmak üzere kimi çalışmalarda metin içinde başka bir yazara ve çalışmaya atıfta bulunulduğu görülür. Bu konuda ayrı tutulması gereken bir isim olarak Boran dikkat çeker. Onun gerekli gördüğünde hem metin içinde hem de dipnot düşmek suretiyle kaynak kullandığı çalışmaları mevcuttur.[438] Ancak Bahri Savcı'nın akademik bir dergide yayınlanan yazısında Osmanlı'da toprak mülkiyeti konusunu Tanyol'un *Yön*'de ve dönemin Yargıtay Başkanı'nın *Ulus* gazetesinde yayınlanan birer yazısını metin içinde anarak ve onlardan güç alarak temellendirdiği göz önüne alınırsa,[439] sol süreli yayınlarda yer alan çalışmalardan bundan daha fazlasını bekleyip beklememek gerektiği konusu tartışmalı hale gelebilir. Hem, tesadüf o ki, Savcı'nın yazısında kaynak gösterdiği Tanyol yazısı Boran-Tanyol tartışmasındaki yazılardan birisidir. Tanyol o yazıda çeşitli düşünürlerden söz etse de Osmanlı'da toprak mülkiyeti konusunda hiçbir bilim insanından, bilimsel çalışmadan ya da tarihsel belgeden söz etmemiştir.[440] Boran ise aynı konuda değerli çalışmalar yapan birisi ve Tanyol'un tezlerinin kaynağı olarak Ömer Lütfi Barkan'a işaret etmiş; elde ettiği zengin materyalleri hatalı bir biçimde yorumladığı, serf-reaya karşılaştırmasında ortaklıklardan ziyade farklılıklara odaklandığı iddiasıyla onun yaklaşımını eleştirmiştir.[441]

Burada dikkat çeken bir nokta Boran'ın Barkan'a eleştiri yönelttiği noktalardan birisini, Barkan'ı da kaynak göstererek gerçekleştirdiği sosyoloji-tarih disiplinleri ayrımı ile neredeyse meşrulaştırmasıdır. Boran sosyolojinin bir "müspet bilim"

---

[438] Bkz. Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet: II. Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", 13. Boran bu çalışmasında Ömer Lütfi Barkan'ı hem ondan bir aktarımdan bulunduktan sonra "(Ülkü Mecmuası, Mayıs 1937)" şeklinde metin içinde kaynak gösteriyor hem de bir dipnotla onun iki yazı serisini kaynak gösteriyor. Şu şekilde: " '15 ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri, İst. Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 1, sayı:1, 2, 4 – 1940. 'Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü', Ülkü dergisi, sayı 49,50, 53; 58 ve 59 – 1937". Ayrıca bkz. Behice Boran, "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", **Sosyal Adalet**, s. 8 (Kasım 1964): 5-9. Boran burada birisi açıklamaya ayrılmış yedi dipnot kullanmış, beş kitabı kaynak olarak göstermiştir. Bunlardan Osmanlı tarihi ile ilgili olanlar şu biçimdedir: Ömer Celal Sar[a]ç, Tanzimat ve Sanayiimiz, M. V. Maarif Matbaası, İst. 1940, sahife 18; Bülent Köprülü, Toprak Hukuku Dersleri, Fasıl I, 1958.

[439] Bkz. Bahri Savcı, "Toprak Reformu Üzerine", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 20, s. 1 (1965): 365.

[440] Bkz. Tanyol, "Türkiyede Mülkiyet Meselesi", 7-8. Tanyol bu yazıda Marksizme ilişkin görüşler öne sürmektedir. Ancak onun Marksizmi kavrayabilmiş olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Boran'ın ona cevap verdiği yazılarında bu kavrayışsızlığı belli açılardan gündeme getirdiğini hatırlatalım.

[441] Boran'a göre Barkan serfi yanlış bir şekilde köle ile eş tutmakta, serf karşısında reayayı ise hür köylü olarak tanımlamaktadır. Onun reyanın nitelikleri olarak sergiledikleriyle serfin nitelikleri çok fazla ortaklık göstermesine karşın Barkan ikisi arasındaki farklılıkları öne çıkarmaktadır. Bkz. Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet: II. Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", 13. Bu konuda ayrıca bkz. Atılgan, **Behice Boran**, 302-303.

olarak toplumların ortak özellikleri üzerinde durduğunu, tarihinse toplumları somut zaman ve mekân içinde inceleyerek olayların akışını ortaya koymaya çalıştığını belirtmektedir. Ona göre Tanyol bir tarihçi gibi davranmaktadır.[442] Barkan'ın da ortaya koymuş olduğu sosyolog-tarihçi ayrımını "unutmuş gibi dar bir tarihsel metoda saplanmış görün[mektedir]."[443]

Ele aldığımız evrede profesyonel tarihçiler cephesine değinmeyi gerektiren örnekler de mevcuttur. İbrahim Kafesoğlu'nun Osman Turan'ın henüz yayınlanan "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti" isimli kitabına dönük değerlendirmesi bunlardan birisidir. Kafesoğlu, Selçuklu Devleti'nde "Avrupai manasıyla" bir feodalizm olmadığını iddia etmekte;[444] kitabında "Türk feodal devlet anlayışı"ndan söz eden Turan'ı eleştirmektedir.[445] Bu bir an için ele aldığımız evrede sol çevrelerde görülen tarih yorumlamalarının yansıması gibi görünse de ikisi arasında doğrudan bir bağ yoktur. Bu daha ziyade Turan'ın Fuad Köprülü geleneğini sürdürmesiyle ilişkilidir ve onun ilk defa sözü edilen çalışmada sergilemiş olduğu bir yaklaşım da değildir. Claude Cahen, Turan'ın iktayı "Türk feodalizmi" olarak ele aldığına değindiği bir çalışmasında hem onun daha eski tarihli çalışmalarını kaynak göstermekte hem de açıkça başka bir isim ifade etmeden bu düşüncenin ona ait olmadığını belirtmektedir.[446] Çalışmasının ilerleyen satırları onun söz konusu yaklaşımın kaynağı olarak Köprülü'yü gördüğüne işaret etmektedir. Diğer taraftan, ona göre bu feodalizm yaklaşımı "sistemin toprak ekonomisi yönünü değil, yerel toprak sahipleri ve güç odakları ile devlet otoritesi arasındaki ilişkileri dikkate al[maktadır]."[447] Dolayısıyla terimin ele alınış biçimi de Marksistlerinkinden farklılık göstermektedir.

Turan'ın feodalizm meselesini çok önemsemiş olduğunu ayrıca vurgulamak gerekir. Bunun en açık ifadesi, onun derin bilgili birisi olarak nitelendirdiği Mükrimin Halil Yinanç'ı "Türkiye Selçuklu Devleti"nin yapısını ve kendine has özelliklerini ortaya

---

[442] Yukarıda "neredeyse" ifadesini kullanmamı zorunlu kılan gerekçe, Boran'ın toplumların kendine özgü tarihsel gelişmeleri anlaşıldıktan sonra işin burada bırıkılması, bunun genel yorumlara vardırılmaması niteliğindeki uyarısıdır. Başka bir ifadeyle, Boran tarihçilerin tarçihçi kimlikleriyle söyleyebileceklerinin sınırını çizmiş veya çizilen sınırı onaylamıştır. Bkz. Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet I: Marksist Metod Nedir?", 13.

[443] Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet: II. Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", 13.

[444] İbrahim Kafesoğlu, "Kitabiyat [Prof. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve İslâm-Türk Medeniyeti, Ankara 1965]", **İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, c. 15, s. 29 (Mart 1965): 178.

[445] **age**, 180.

[446] Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, çev. Erol Üyepazarcı, 4. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 141.

[447] **age**, 201-202.

koyamamış olduğu iddiasıyla eleştirmesinde açığa çıkmaktadır. Turan, eleştiri konusu durumu var eden gerekçelerden ilki olarak Yinanç'ın Selçukluların feodal siyasi yapısına dikkat etmemiş olmasını göstermektedir.[448]

Tam bu noktada, göze batan ama aralarındaki bağların kuvvet derecesi ayrıca incelenmeyi gerektiren birkaç durumdan söz edilebilir. Fahri Z. Fındıkoğlu yukarıda "kapıkulu devleti" söylemiyle ele almış olduğumuz Ahmet Hamdi Başar'ı başka niteliklerinin yanı sıra "bilhassa" Yinanç'ın tarih görüşüne yakınlık gösteren birisi olarak tanıdığını söylemektedir.[449] Başar'ın *Barış Dünyası*'ında ortaya konmaya başlanan tarih tezi ise daha en başlarda Tayyip Gökbilgin'in eleştirilerine uğramıştır. Ancak bu, anlatım akışımızın akla getirebileceği üzere, "kapıkulu devleti" söylemi karşına feodalizm konularak gerçekleştirilen bir eleştiri olmamıştır. Gökbilgin Osmanlı Devleti'nin Orta Çağ ve Yeni Çağ devletinin tümünde olduğu gibi idare eden ve edilen sınıfların bulunduğunu; bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde bu iki sınıfın yapı ve karakter yönünden aynı olduğunu iddia etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendinden önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi yabancıları müslümanlaştırarak ve onları Türk toplumuna mal ederek onlardan kuvvet aldığını; bu nedenle Devlet teşkilatında zamanla görülen aksaklıkların bütün sorumlusu olarak bu yapı yerine Devlet'in güçten düşmesine yol açan dış etkenleri göstermenin daha doğru olduğunu belirtmiştir.[450] Gökbilgin Osmanlı Devleti'nin "kapıkulu devleti" yorumuna itiraz ederken bu yorumun içerdiği karşıtlıkları önemsizleştirmiş, bunun yerine Osmanlı Devleti ve dış güçler karşıtlığını geçirmiştir. Bu yaklaşımın sahibinden Osmanlı Devleti için feodalizm gibi içinde çatışma unsuru barındıran bir tanımlamada bulunması çok makul görünmemektedir. Zaten Gökbilgin de bu akıl yürütmenin yanlış olmadığını bir süre sonra iki Bulgar tarihçisinin çalışmalarını değerlendirirken ortaya koymuştur.[451]

---

[448] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti** (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1965), 19.
[449] Z. Fahri Fındıkoğlu, "İki Bildiri ve İki Dergiye Dair", **Barış Dünyası**, s. 2 (Mayıs 1962): 24.
[450] M. Tayyip Gökbilgin, "Osmanlı Devri Hakkında…", **Barış Dünyası**, s. 6 (Eylül 1962): 53.
[451] Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "İki Bulgar Tarihçisinin İddiâları İle İlgili Mülâhazalar", **İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, c. 14, s. 19 (Mart 1964): 15-40.

5. II. EVRE (1965-1967): BATI KARŞISINDA DOĞU

1965 yılı, genel seçimlerin yapılacak olması nedeniyle sol açısından önemli bir yıldı. *Yön* dâhil bütün ilerici kesimler Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) desteğini sunmuş, soldaki birçok tartışma konusu bu birliktelik nedeniyle gündeme alınmamıştı. Fethi Naci'nin 1965 yılının ilk gününde "1964'e damgasını vuran en büyük gelişme, millî bir uyanışın başlamasıdır"[452] diyerek heyecanla dile getirdiği gelişmenin somut görüntüsü, seçimler öncesinde TİP ile *Yön*'ün antiemperyalist bir çizgide ve "İkinci Millî Kurtuluş Savaşı" söyleminde birleşmeleriydi. Doğan Avcıoğlu'nun *Yön*'ün ikinci yayın dönemindeki ilk yazısında zorunluluğunu belirttiği "iç ve dış kapitalizme" karşı "toplumun her kesimindeki milliyetçiler[in] yeni bir Millî Kurtuluş Savaşı vermek üzere birleşme[si]" çağrısına çok geçmeden TİP'ten yanıt gelmişti.[453] Gökhan Atılgan'ın belirttiği üzere, Mehmet Ali Aybar'ın Kasım 1964'te *Yön*'ün idarehanesini ziyaret ederek bütün ilerici zinde kuvvetleri birleşmeye çağırmasından seçim sonuçları açıklanıncaya kadar geçen sürede TİP ile *Yön* arasında "hırçın polemiklerin yerini dostça dayanışma[nın] al[dığı]" bir "bahar havası" dönemi yaşanmıştı.[454] Ancak bu "bahar havası" sadece bir buluşmaya işaret ediyordu. Gerek TİP'te gerek *Yön*'de emperyalizme karşı verilmiş ilk millî mücadele olarak Kurtuluş Savaşı'na yapılan vurgu ve kaynağını buradan alan bir antiemperyalist duruş en başından beri mevcuttu.[455] Ayrıca benzerlikler ya da

[452] Fethi Naci, "Bir Uyanışın Eşiğinde", **Yön**, s. 92 (1 Ocak 1965): 5.
[453] Doğan Avcıoğlu, "Milliyetçilere Sesleniş", **Yön**, s. 78 (25 Eylül 1964): 3.
[454] Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 185**.** Aybar'ın *Yön*'ü ziyaretiyle gerçekleştirilen röportaj için bkz. "T.İ.P. Lideri Aybar ile Bir Konuşma", **Yön**, s. 87 (27 Kasım 1964): 7.
[455] Bir önceki evreyi ele alırken Aybar'ın Yön Bildirisi'ne yönelik eleştirilerinden ilk ikisinin (planlamada işçi sınıfı temsilcilerine yer ayrılmaması ve bir işçi sınıfı partisi perspektifinden uzak olunması) Yön-Devrim Hareketi'nin bütün bir süreç boyunca yoklar listesinde olduğunu belirtmiştik. Aybar'ın Bildiri'de dış ilişkilerin hesaba katılmamış olduğunu ifade ederek işaret ettiği üçüncü eleştiri noktası olan "emperyalizm" ise Yön-Devrim Hareketi'nin en çok önem verdiği olguların başında gelecekti. Aybar'ın antiemperyalist duruşunu ve Kurtuluş Savaşı'na verdiği değeri ise bu "bahar havası"ndan önce de, sonra da sayısız kez görmek mümkündür. Dolayısıyla gerek Aybar'da (ve TİP'te) gerekse *Yön*'de mevcut olan antiemperyalist tutum bu "bahar havası" ile sadece buluşmuş oldu. Aralarındaki bir fark olarak, *Yön*'ün öncelikli bir mesele olarak ortaya koyduğu antiemperyalist mücadele karşısında TİP'in antiemperyalist mücadele ile antikapitalist mücadelenin birlikte verileceği yönündeki yaklaşımı ise daha çok 1965 sonrasının bir problemi olacaktır.

yakınlıklar bununla sınırlı değildi. Özellikle 1963'ten itibaren TİP ile *Yön* arasındaki sınırlar bazı konularda iyiden iyiye belirsizleşmişti ve bunda Aybar'ın katkısı hiç azımsanacak gibi değildi.

Behice Boran'ın henüz girişim halindeyken eleştirdiği Sosyalist Kültür Derneği (SKD), kurulduktan sonra Aybar tarafından "sosyalizmin safha safha gerçekleşeceği" ve SKD'nin de sosyalizmin "öngerçekleşme safhası"nda faydalı olacağı gerekçesiyle sahiplenilmişti.[456] Devrimin bu aşamalı ele alınışı Aybar ile *Yön* arasındaki mesafeye kısaltmaktaydı.[457] Bir yıl sonra TİP Programı'na da girecek olan "kapitalist olmayan yol"[458] Aybar tarafından dile getirilmeden önce[459] *Yön* bu söylemi kullanmaya başlamıştı bile.[460] *Yön*'ün sosyalizmin sistem olarak tek olduğu ama ona ulaşmak için izlenecek yolun ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği söylemi[461] Aybar'ın TİP Programı'nın nasıl hazırlandığı ifade ederken kullandığı bir argüman olmuştu.[462] *Yön*'ün siyasi hayatımızda yaygınlaştırdığı ve ona sosyalizmin kuruluşunda "ara

---

[456] Aybar, Mehmet Ali. "Aşağıdan Yukarıya Doğru", **Sosyal Adalet**, s. 1 (19 Mart 1963): 8. Aybar burada Boran'ın değindiği "aydın" konusuna değinmiyor, ama salt ekonomik bir yapı değişiminde bile işçi sınıfının ve emekçi halk yığınlarının doğrudan katılımının zorunluluğunu vurguluyordu.

[457] Aşamalı devrim tezinin Marksizm'deki serüveni için bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 61-72.

[458] "O halde Türkiye için kurtuluş, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna girmektir. KAPİTALİST OLMAYAN KALKINMA YOLU emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı plânlı bir devletçilik olarak tanımlanabilir. Böyle bir düzende kamu sektörü esastır ve ekonomiye hâkim olacak kadar geniştir. Özel sektör plân çerçevesi içinde kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışır ve gelişir." Bkz. **Türkiye İşçi Partisi Pro[g]ramı**, 64. Alıntılanan bölüm programda koyu olarak vurgulanmış ve "kapitalist olmayan kalkınma yolu" alıntıdaki gibi büyük harflerle yazılmıştır.

[459] "Türkiyenin kurtuluşu kapitalist olmayan bir yoldan geçiyor. Bundan hiç kimsenin şüphesi olmasın." Bkz. Aybar, Mehmet Ali. "Dünya'da ve Türkiye'de Durum", **Sosyal Adalet**, s. 9 (13 Mayıs 1963): 9; Aybar'ın TİP Genel Yönetim Kurulu'nda yapmış olduğu bir konuşma olan bu yazı için ayrıca bkz. Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 275-285. Aybar'ın bu konuşması *Yön*'de haber olarak verilmiş, yapmış olduğumuz altıntı şu şekilde verilmişti: "Aybar, 'Türkiye'nin kurtuluşu kapitalist olmayan yoldan geçiyor' diyerek YÖN'ün 'Sosyalizmden Önce Atatürkçülük' tezine yaklaştığını belirtti." Bkz. "Gaziantepteki TİP Toplantısı", Yön, s. 74 (15 Mayıs 1963): 6. Aybar'ın konuşmasına referans gösterdiğimiz ilk iki kaynakta da böyle bir ifadenin yer almadığını belirtmek gerek. Bir partinin genel başkanın tezlerini açıktan açığa başka bir hareket niteliğindeki bir yayına dayandırması pek gerçekçi görünmüyor. *Yön*'ün bu konuda bir tahrifte bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan vurgulamak gerek ki, Aybar ilgili konuşmasında "kapitalist olmayan yol"dan söz etmeden önce *Sosyal Adalet*'te bundan söz eden, hatta bunu merkeze alan yazılar çıkmaktaydı. En önemlileri için bkz. Fethi Naci, Selahattin Hilav, "Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol", **Sosyal Adalet**, s. 4 (9 Nisan 1963): 8-9 ve Fethi Naci, Selahattin Hilav, "Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol", **Sosyal Adalet**, s. 5 (16 Nisan 1963): 10.

[460] İki örnek için bkz. Avcıoğlu, "Sınıf Mücadelesini Kim Körüklüyor?", 3; Doğan Avcıoğlu, "Amerika ve Arap Sosyalizmi", **Yön**, s. 61 (13 Şubat 1963): 3.

[461] Bkz. Avcıoğlu, "Sosyalizm Anlayışımız", 3; Avcıoğlu, "Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", 8. İlerleyen tarihlere ait olmakla birlikte bkz. "Türk Milliyetçilerine Sesleniş", **Yön**, s. 110 (7 Mayıs 1965): 9; Doğan Avcıoğlu, "Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu", **Yön**, s. 111 (14 Mayıs 1965): 8.

[462] Bkz. Aybar, "Türkiye İşçi Partisinin Proğramı", 4. Ayrıca bkz. "T.İ.P. Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'la Bir Konuşma", **Sosyal Adalet**, s. 18 (Eylül 1965): 15. *Yön*'ün "Türk sosyalizmi"ni gerekçelendirmek için kullandığı bu yaklaşım ileride Aybar'ın "Türkiye'ye özgü sosyalizmi"nin gerekçelerinden olacaktı. Zafer Doğan'a göre bu benzerlik biçimseldir. Bkz. Doğan, **age**, 108.

tabakalarla" birlikte öncü bir yer verdiği "zinde kuvvetler"[463], sosyalizm anlayışında farklı bir yere otursa da Aybar'ın sözlüğüne de girmişti.[464]

İfade ettiğimiz benzerlik ve yakınlaşmaların dışında, Aybar işçi sınıfı öncülüğü konusunda da tereddüte düşmüştü. Çalışan nüfusun dörtte üçünü köylülüğün oluşturduğu bir toplumda niçin işçi sınıfı öncülüğünde ısrar ettiklerini "politik bilinç" vurgusuyla açıklayan Aybar,[465] aynı yıl (1963'te) gerçekleştirdiği yurt gezisinde köylülerden gördüğü destek üzerine Bilim ve Araştırma Bürosu'na köylülerin öncülüğünün düşünülebileceğini söyleme noktasına gelmişti.[466]

Kısacası, tüzükte esnek bir biçimde kendisine öncülük tanınan ve zaman zaman ona bile şüpheli yaklaşımlar sergilenen işçi sınıfı öncülüğü konusu dışında TİP ile *Yön* çok farklı siyasi çizgilermiş görüntüsü vermiyorlardı. Bu yakınlaşmada sosyalist düşüncenin meşruiyet problemi karşısındaki birliktelik kadar TİP'teki teori boşluğu da etkiliydi. *Sosyal Adalet'*te çıkan bir yazıda TİP'in gelişme göstermekte olduğu ve artık Türkiye'nin temel sorunlarına yönelik tutarlı ve sağlam incelemelerin yapılacağı bir döneme girildiği umutla belirtildiğinde tarih 1965 yılına dayanmıştı.[467] Selahattin Hilav'ın ortodoks Marksizmin dışında arayışlara girdikleri döneme ilişkin bir tespiti ve bu arayışlar nedeniyle TİP'ten açıktan herhangi bir tepki gelmemesine ilişkin gösterdiği neden bir araya geldiğinde mevcut durum açısından gayet açıklayıcıdır: Türkiye'de ortodoks Marksizmi soğurabilecek bir yapının olmaması[468] ve TİP'in demokratik mücadele içinde olması nedeniyle kuramsal çalışmalara bir alan açılması.[469]

---

[463] Bkz. Şener, **age**, 95-100.
[464] Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 230, 254, 383.
[465] **age**, 252. Aybar'ın 10 Şubat 1963 tarihli TİP Genel Yönetim Kurulu'nda yaptığı bu konuşma metninin tamamı için bkz. **age**, 248-253.
[466] "Büyük Kongre Yaklaşırken TİP ve İşçi Sınıfı Partisi", 27.
[467] "Toplumcu düşünce yönteminin Türkiye'nin ana dertlerine uygulanmasıyla ortaya çıkacak bir 'TEORİ'nin, toplumcu mücadelenin ilk ve gerçek şartı olduğu artık iyice bilinmelidir. Böyle bir teori ortaya konulmadıkça toplumcu hareketin hızla büyüyemiyeceği ise açıktır. İşte şimdi çalışmaların bu yöne doğru geliştiğini görüyor ve halkımız adına umutlanıyoruz." Vurgu orijinalinde. Bkz. Ergin Günçe, "Türkiye İşçi Partisi Büyürken", **Sosyal Adalet**, s. 8 (Kasım 1964): 53. Aynı yazarın aradan henüz bir yıl bile geçmeden sözün artık gücünün kalmadığından, akla kara gibi iki ayrı şeyden söz edildiğinde bile siyaseten karşılık bulmadığından yakınması; çare olarak söz-eylem birlikteliğini önermesi dikkat çekicidir. Bkz. Ergin Günçe, "Anti-Emperyalist Savaş Bir Bütündür", **Sosyal Adalet**, s. 18 (Eylül 1965): 17-18.
[468] Bağdatlı, **age**, 48
[469] Bir TİP üyesi olan Hilav, TİP'in demokratik mücadele içinde olması nedeniyle kuramsal çalışmalara bir alan açılmış olduğunu; Fransız Komünist Partisi gibi Sovyetler modelinde bir parti olmadığı için bu çabaları nedeniyle parti tarafından açıktan bir eleştiriye tabi tutulmadıklarını belirtmektedir. Bkz. **age**, 54.

Ancak *Yön* ile TİP'in benzerlikleri sosyalist düşüncenin meşruiyet sorununu çözdüğü düşünüldükten sonra yerini farklılıklar üzerinden tartışmalara bırakacaktı. TİP'in 1965 seçimlerinde 15 milletvekili ile parlamentoya girmesi ve *Yön*'ün parlamenter yolla sosyalizme ulaşılamayacağına kani olması iki sosyalist akım arasındaki farklılaşmaya keskinlik kazandıracaktır. Osmanlı toplum yapısı tartışmaları da bu ortamda büyüyecektir.

5.1. "Sosyalizm ve İslamiyet Tartışmaları"nda Toplum Yapısı

ATÜT gerek Batı'da gerekse Türkiye'de solun gündemine girmişti. Bununla birlikte ATÜT henüz sadece bir varsayım olarak görülüyordu. Bilinen tek şey, ATÜT'ün Batı toplumlarının gelişim şemasından farklı bir gelişim şeması olduğu düşünülen Batı dışı toplumlar üzerinde yapılacak çalışmalarda yol gösterici olabileceğiydi. Bu nedenle Hilav'ın *Eylem*'de ATÜT'ün bir kavram olarak nasıl geliştiğini ve ATÜT ile ifade edilen toplum yapılarının diğer toplum yapılarından nasıl farklılaştığını teorik olarak ortaya koyan derleme yazısı[470] solun süreli yayınlarında bir tartışma konusu olmadı. ATÜT üzerine başka bir açıklayıcı yazı Hilav'ın yazısından sekiz ay sonra Kenan Somer çevirisiyle yayınlandı.[471] Somer metnin çevirisinden önce yaptığı girişte ATÜT tartışmalarını Türkiye'ye yansıtan tek kaynak olarak Hilav'ı gösterebilmişti. Diğer taraftan ATÜT ile ilgili olduğu sanılan bazı toplumlar üzerine somut araştırmaların yayınlanmaya başladığını; ancak Bizans ve Orta Doğu üzerine henüz bir araştırma yayınlanmamış olduğunu bildiriyordu.[472]

Somer'in çeviri yazısından iki hafta kadar önce Roger Garaudy'nin ATÜT tartışmalarına kapı aralayacak bir çalışması Yön Yayınları'ndan *Sosyalizm ve İslamiyet* adıyla Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştı.[473] *Yön*'ün bu başlıkta bir kitap

---

[470] Bkz. Hilav, "Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar".

[471] Bkz. E. Varga, "Asya-Tipi Üretim Biçimi", çev. Kenan Somer, **Sosyal Adalet**, s. 20 (Kasım 1965): 21-24. Sovyet ekonomisti Varga'nın 1964'te ölümünden birkaç ay önce makale derlemelerinden oluşan bir kitabı yayınlanmış, kitaptaki son makale ATÜT'e ayrılmıştı. Somer; Türkiye'de Sovyet yayınlarından yararlanma ortamı olmaması nedeniyle, ilgili çeviriyi Fransız *La Pensée* dergisinin Ağustos 1965 tarihli 122. sayısındaki Jean Chesneaux'nun yazısında Varga'dan yaptığı geniş alıntılarla gerçekleştirebildiğini belirtiyordu. Bkz. **age**, 21.

[472] **age**, 21.

[473] Bkz. Roger Garaudy, **Sosyalizm ve İslamiyet,** çev. Doğan Avcıoğlu, E. Tüfekçi (İstanbul: Yön Yayınları, 1965). *Yön*'ün 15 Ekim 1965 tarihli 133. sayısında ilgili kitabın yayınlandığına ilişkin bir reklam bulunmaktadır. *Yön*'ün daha önceki sayılarında kitapla ilgili bir reklam göze çarpmaz. Diğer taraftan, söz konusu reklamın bulunduğu sayıdan bir sonraki sayıda hem kitabın reklamı yinelenmiş hem de *Kim* dergisinin "haftanın kitapları" bölümünde "Sosyalizm ve İslamiyet"in tanıtımını yaptığı bölüm alıntılanmıştır. Bkz. "Basından [Kim: Yeni Bir Akım]", **Yön**, s. 134 (22 Ekim 1965): 2. Belli, Garaudy'nin kitabının "Sosyalizme Doğru Yürüyen Cezayir" başlıklı bölümü onun Fransız *Economic*

yayınlamasındaki öncelikli niyeti sosyalizm ve İslamiyet üzerinden özel bir tartışma başlatmak ya da bu ikisi arasında bir ilişki kurarak toplumda bir meşruiyet sağlamak değildi. Sosyalizmi din ve namus karşıtı bir düşünce gibi gösteren yoğun bir antikomünist propagandanın mevcut olduğu bir ortamda bu, kitabın ancak ikincil işlevi olabilirdi.[474] Belirtmek gerekir ki, *Yön*'ün kelime dağarcığında önemli bir yer tutan "gericiliğin" dindar olmak anlamına gelmediğine ve din ile sosyalizmi bir çatışma ilişkisi içinde ele almadığına delalet eden çeşitli yazılar *Yön*'de uzun zamandır yayınlamaktaydı. İsa'nın sosyalizme yakın fikirlere sahip olduğuna kanaat getirilen;[475] Tanrı'nın sosyalist olup olmadığının bilinemeyeceğinin, ama fakirlere yönelik büyük sevgisinin olduğunun düşünüldüğü;[476] sosyalizan fikirlerin insanlık tarihi kadar eski olduğunun ve bunun dinler tarafından dile getirilmiş olduğunun belirtildiği;[477] Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın bütün dinlerin ilerici yönlerinin olduğu, fakat gericilerin kendi çıkarları adına bu ilerlemeyi durdurma gayreti içinde olduğu yönündeki sözlerinin çerçeve içinde vurgulandığı;[478] sosyalist bir Müslüman din adamının düşüncelerini açıkladığı[479] çeşitli yazılar *Yön* sayfalarında yer bulmaktaydı.[480] Ancak *Yön* kadrosu din ve sosyalizm ilişkisi üzerine tartışmalara girmek yerine, ya bu türde yazılara müsaade ediyorlar ya da çeviri yazılardan

---

Politique dergisinin Mayıs 1965 tarihli sayısındaki yazısından; geri kalan bölümü ise onun Cezayir'de İbni Haldun Konferas Salonu'nda yaptığı konuşmasından alındığını belirtmektedir. Bkz. Mihri Belli [E. Tüfekçi], "Doğu'da Olmak Nedir", **Yön**, s. 147 (21 Ocak 1966): 10. Bu konuşma Garaudy'nin 1946 yılında "Arap-İslâm Medeniyetinin Tarihî Katkısı" üzerine gerçekleştirdiği konuşma olmalıdır. Bkz. Roger Garaudy, **Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum**, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı, 2005), 221.

[474] Kitabın çevirmenlerinden Belli kitabı niçin ilginç ve yararlı bulduğunu belirtirken şöyle diyordu: "Kitabı bizim için ilginç kılan bir başka neden de şu: Bugün Türkiyede Din, belini emperyalizme dayamış komprador-Ağa ittifakının ideolojik silâhlarından biridir." Bkz. Mihri Belli [E. Tüfekçi], "Açık ve Sağlam Bir Tutum", **Yön**, s. 143 (24 Aralık 1965): 16.

[475] Neşe Deriş, "İsa Sosyalist mi?", **Yön**, s. 35 (15 Ağustos 1962): 9.

[476] Hilmi Özgen, "İslamda Halk Hareketleri", **Yön**, s. 37 (29 Ağustos 1962): 9.

[477] Erdoğan Alkan, "Dinler ve Sosyalizm", **Yön**, s. 40 (19 Eylül 1962): 18.

[478] "Sosyalizm Din ve Aileye Karşı Değildir", **Yön**, s. 46 (31 Ekim 1962): 11.

[479] İbrahim Mersin, "Sosyalist Bir Din Adamı", **Yön**, s. 63 (28 Şubat 1963): 6.

[480] Ancak *Yön* sosyalizm anlayışının din ile bir ilişki üzerine temellendirilmesine karşıydı. *Yön*'de sosyalizmin "milliyetçi-dinci" görüşle uzlaşmasını savunan bir yazı yayınlanmış, *Yön* bu yazı üzerine "[b]enimsemediğimiz bu tezin, ilgi çekici tartışmalara yol açacağını sanıyoruz" diye bir not düşmüştü. Bkz. Turhan Tokgöz, "Gerçekçi Sosyalizm", **Yön**, s. 40 (19 Eylül 1962): 15. Vatikan'daki Evrensel Katolik Kongresi'ni izleyen Mümtaz Soysal dinde sola bir açılışın yaşandığını haber veriyor, ancak "toplumların ve kütlelerin kurtuluşu, maddi koşulların akıl yoluyla değiştirilmesinden geçmektedir" diyerek bu sola açılışa özel bir anlam yüklemediğini gösteriyordu. Bkz. Mümtaz Soysal, "Dinde Sola Açılış", **Yön**, s. 45 (24 Ekim 1962): 17.

faydalanıyorlardı.[481] *Yön* bu kitabı, yayına başladığı günden beri sergilediği Batı ve Batıcılık karşıtı tutumlarının bir parçası olarak yayınlamıştı.[482]

Sosyalizm ve İslamiyet Avcıoğlu ve E. Tüfekçi müstear ismini kullanan Mihri Belli tarafından ortak olarak çevrilmişti. Bu her ne kadar bu ikilinin bir süre TİP'e karşı birlikte hareket edeceklerinin işareti olsa da bu dönemde *Yön,* sayfalarını farklı kesimlere açmaya ve dünyadaki çeşitli sosyalist gelişmeleri takip etmeye devam ediyordu. Masis Kürkçügil'in *Yön*'e dair genel bir değerlendirmesini ele aldığımız süreç bağlamında biraz değiştirerek yorumlarsak, *Yön* soldaki strateji ayrımlarının keskinleşmediği süreçteki bu yayınlarının ulaştıracağı mantıki siyasal sonuçları kestirmekten uzaktı.[483] Aynı şey Belli için de geçerlidir. Hatta göreceğimiz üzere, Marksist olmak gibi bir iddiası olmayan Avcıoğlu'na göre Marksist bir kimliğe sahip Belli çok daha fazla açmazla karşılaşacaktır. Bunun nedeni ise onun Garaudy'nin kitabı yayınlandıktan sonra başlayan "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"ndaki pozisyonu olacaktır.

Muvaffak Şeref ATÜT'e değindiği Ocak 1965 tarihli yazısında Doğu toplumlarının yapısının feodalizm ile açıklanamayacağını belirtirken, "bilimsel toplumcu olmadığı söylenemeyecek" bir kişi olarak Garaudy'yi referans vermişti.[484] Garaudy'nin "İslam Sosyalizmi ve Marksizm" başlıklı bir yazısı, *Yön*'ün 25 Haziran 1965 tarihli sayısında "İslamiyet ve Sosyalizm" sürmanşetiyle ilan edilerek derginin orta sayfalarında yayınlandı.[485] Onun bu yazısında Şeref'in ona referans verme gerekçesi olan yaklaşımın izlerini Cezayir örneğiyle görmek mümkündü. Ancak Garaudy burada Doğu toplumlarının gelişim şemasının Batı toplumlarınınkinden farklılığı üzerine bir açıklamada bulunmuyor; sadece Cezayir'in toplumsal gelişim biçiminin onun sosyalizme geçişinde gösterdiği doğal uyumu ortaya koyuyordu.[486] *Yön*

[481]Bazı örnekler için bkz. Beşir Hacı Ali, "Sosyalizm ve Din", haz. Fethi Naci, **Yön**, s. 81 (16 Ekim 1964): 12; Muhammad Uda, "Müslümanlık ve Sosyalizm", çev. Sevil Avcıoğlu, **Yön**, s. 82 (23 Ekim 1964): 12; Jean François Kahn, "Sosyalizm ve İslâmlık", **Yön**, s. 97 (5 Şubat 1965): 8-9.

[482] Bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 140.

[483] "[*Yön*'deki] çeşitliliğin kaynağı ise daha sonraki billurlaşmanın henüz söz konusu olmamasıdır. Yani İsveç Sosyalizminden veya Arap Sosyalizminden sözedilirken veya ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) tartışması açılırken bunların varacağı siyasal sonuçlara ilişkin ortak bir beklenti yoktur." Bkz. Masis Kürkçügil, **Tarih ve Siyaset Sarkacında** (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2010), 85.

[484] Bkz. Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde…", **Eylem**, s. 11 (Ocak 1965), 71.

[485] R[oger] Garaudy, "İslam Sosyalizmi ve Marksizm", **Yön**, s. 117 (25 Haziran 1965): 8. Dergide bu yazının kaynağının ne olduğuna dair bir not bulunmamaktadır.

[486] Garaudy "Cezayir sosyalizmi"ni ele aldığı bu yazısında Osmanlı yönetimindeki Cezayir'e temas ediyor, Cezayir'in o dönemdeki düzeninin ne kölelik ne de tipik bir feodalizm olduğunu iddia ediyordu. Ona göre, 1830'daki Fransız işgaline kadar Cezayir'de hüküm süren "askerî kast"; üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde tutmadığı bir sistemle ve Kur'an hükümlerini gözetmeyerek,

Garaudy'nin yazısını "Albay Bumedyen de, Bin Bella gibi İslam kültürünü Marksizm ile bağdaştırmak istiyor. Fransa'nın ünlü Marksist teorisyenlerinden R. Garaudy bu açıdan Cezayir sosyalizmini inceliyor" diyerek sunmuştu. Garaudy'nin çevrilen yazısı da "Cezayir halkı sosyalizm yolunu seçti. Bu sosyalizm Cezayirli bir karaktere bürünmek isteğindedir" cümleleriyle başlıyor ve "[b]ugün hiç kimse bütün çağların kültürüne ve bütün halkların uygarlığına açılmadan gerçekten evrensel bir sosyalizm ve hümanizmanın gerçekleşmesine herhangi bir katkıda bulunamaz" cümlesiyle sonlanıyordu.[487] Garaudy'nin yazısıyla bir bütün olarak bakıldığında; *Yön* İslam'ı milli kültürün, milli kültürü ise Batı'nın tekelinde olmadığını düşündüğü evrensel değerlerin bir parçası olarak görüyor ve onu emperyalizme karşı bir güç olarak ele alıyordu.

Yön'de bu konuda yoğunlaşan yazılar o dönemde hız kazanan antikomünist propagandayla çakıştı. *Yön*'ün ve TİP'in daha 1962'te antidemokratik oldukları gerekçesiyle kaldırılması için büyük çaba harcadıkları Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerine karşı 1963 başlarında Meclis'te de yankısını bulan bir kampanya başlamıştı.[488] Bununla birlikte aynı günlerde Meclis'te bir de Komünizmle Mücadele Komisyonu oluşturulmuştu.[489] Bu komisyonun oluşturulması daha önce kurulmuş olan Komünizmle Mücadele Dernekleri'ni Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in derneğin fahri genel başkanı ilan edileceği bir atılım dönemine sokacaktı. Bu gelişmelerden birkaç hafta sonra Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı'nın TİP'e geçmesiyle[490] TİP, Anayasa Mahkemesi'ne başvurma hakkı kazanmış; başvurma

---

toplumu imtiyazlı kabilelerle (mahzen) angaryaya tâbi tutulabilir kabilelerin (reaya) bölünmesi esasına göre düzenlemişti. Bu sistemde vergiler emek ya da ayni olarak alınmaktaydı. Bununla birlikte mülkiyetin emeğe dayanması gerektiği yönündeki Kur'an ve Sünnet prensiplerine uygun olarak, ilkel kollektif mülkiyet anlayışı Cezayir topraklarına yayılmıştı. 19. yüzyıla kadar diğer farklı mülkiyet biçimlerine rağmen yaygın olan bu kollektif mülkiyet anlayışı, bugünkü Cezayir sosyalizminde de oraya "özgü bir gelenek" olarak toprakların ve sürülerin kollektif mülkiyeti şeklinde varlığını sürdürmekteydi. Bkz. **age**, 8.

[487] **age**. Cezayir'de 19 Haziran 1965 tarihinde Albay Hayri Bumedyen önderliğindeki ordu Ben Bella hükümetini devirmişti. Bkz. Ahmad ve Ahmad, **age**, 292. Olaydan yaklaşık bir hafta sonra yayınlanan *Yön*'ün bu sayısında, hükümeti deviren Bumedyen önderliğindeki ordunun çeşitli iddiaların aksine solcu olduğu ve yeni hükümetin bazı yöntem değişiklikleri ile Bella'nın izlediği kapitalist olmayan yolda yürümeye devam edeceği yönünde düşünceler belirtildi. Böylece, kapitalist olmayan yoldan sosyalizme ulaşmaya çalışan Cezayir'in, çeşitli beklenti ve arzuların aksine, emperyalizm karşısında bir mağlubiyete uğramadığı vurgulanmış oluyordu. Bkz. Doğan Avcıoğlu, "Bin Bella'dan Sonra", **Yön**, s. 117 (25 Haziran 1965): 5 ve Mümtaz Soysal, "Cezayir'deki Yalnız Adam", **Yön**, s. 117 (25 Hairan 1965): 9.

[488] "141 ve 142 Kampanyası", **Yön**, s. 57 (16 Ocak 1963): 4.

[489] "Komünizmle Mücadele Komisyonu", **Yön**, s. 57 (16 Ocak 1963): 4. Bu komisyonu oluşturanlar arasında Komünizmle Mücadele Yayınları'ndan "Faşist Yok Komünist Var" adlı kitabı henüz yayınlanmış olan Fethi Tevetoğlu da bulunmaktaydı.

[490] Bkz. "T.İ.P. Toplantısı", **Yön**, s. 61 (13 Şubat 1963): 5.

hakkının son gününe yetişerek Anayasa Mahkemesi'nden Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla 141 ve 142. maddelerin kaldırılmasını talep etmişti.[491] Bu tarihlerden 10 Ekim 1965'deki genel seçimlere kadar geçen sürede dozu gittikçe artan karşılıklı bir "kökü dışarıdalık" suçlaması başladı. TİP ve *Yön* "komünizm propagandası" yapmakla itham ediliyor; Sovyetler Birliği ile ilişkili oldukları ima edilerek, "kökü dışarıda olan içimizdeki düşman" olarak görülüyordu.[492] *Yön* de "komünizmle mücadele" adı altında yürütülen faaliyetlerin "dışarıdan", ABD tarafından, desteklendiğini ilan ediyordu.[493] Garaudy'nin yazısının *Yön*'de yayınlandığı dönemde *Yön,* çeşitli gelişmelerin de etkisiyle, bu söylemini güçlendirdi.[494] Aynı sıralarda Anayasa Mahkemesi iki yıldan fazla bir süre sonra TİP'in başvurusuna verdiği cevapta ilgili kanun maddelerinin Anayasa'ya aykırı olmadığını belirtti.[495] Bu gergin ortamda *Yön*'de yayınlanmaya başlanan Tanyol'un yazı serisi, gelişmeleri tarihsel-sosyolojik bir arka plan içinde görüntülemeye çalışan bir fotoğraf niteliğindeydi.

Tanyol'un serisinin ilk iki yazısı "Tehlike Çanı" başlığıyla yayınlandı.[496] Sonraki üç yazıda bu başlığın üste taşınmasıyla serinin üç ve dördüncü yazıları "Çıkar Yol Niçin

---

[491] "Anayasaya Aykırı Kanunlar ve T.İ.P.", **Yön**, s. 64 (6 Mart 1963): 4-5.

[492] *Yön* ikinci yayın dönemine başladığında Avcıoğlu'nun bütün milliyetçileri birleşmeye çağırdığını yukarıda belirtmiştik. Aynı 78. sayı ile birlikte birkaç hafta boyunca *Yön,* bir kısım basında kendilerinden bazı CHP milletvekillerine dek uzanan çeşitli kesimlere yönelik "komünistlik" suçlamalarına yer verdi. *Yön* bu isnatlarda bulunanları, gerçek vatanseverleri komünistlikle suçlayarak aslında "komünizm ticareti" yapmış olmakla eleştiriyordu. Bkz. "Komünizm Ticareti", **Yön**, s. 80 (9 Ekim 1964): 4. *Yön*'ün 78-82. sayılarında çıkan bu yazılara karşı hazırlanmış yazarı ve yayıncısı belli olmayan bir kitap içeriğini net bir biçimde ifade eden bir başlıkla yayınlandı, bkz. **İçimizdeki Düşman: Türkiyede Ciddi Bir Komünizm Tehlikesi Vardır** (y.y, 1964). 1965'te yayınlanan benzer içerikteki birkaç kitap için bkz. Kenan Öztürkmen, **Türkiye İşçi Partisinin İç Yüzü** (İstanbul: y.y., 1965); Ahmet Çiftçi, **İnsanlık Düşmanı, Sosyalizm Maskeli Komünizm** (İstanbul: Orhan Mete Matbaası, 1965); Orhan Özgedik, **Komünizmle Mücadele ve Yolları** (İzmir: Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Merkez Yayınları, 1965). TİP kendisine yönelik iftiralar karşısında din, aile, diğer ülkelerle ilişkiler konularındaki düşüncelerini belirttiği bir broşürü yüzbinlerce basarak dağıtma ihtiyacı hissetmişti. Bkz. "TİP İftiraları Cevaplandırıyor", **Yön**, s. 128 (10 Eylül 1965): 12.

[493] "Sevsinler Komünizmle Mücadeleyi!", **Yön**, s. 91 (25 Aralık 1964): 5.

[494] Bu sıralarda AP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı olan Süleyman Demirel çeşitli konuşma ve demeçlerinde "komünizm tehlikesine" işaret ediyor, antikomünizmi seçim propagandası yapıyordu. *Yön*'de çıkan çeşitli yazılarda bu propagandayı yapan Demirel'in yabancı sermayenin ve ABD'nin desteğiyle faaliyet gösterdiği belirtiliyordu. Örnek için bkz. İlhan Selçuk, "Halk Partisinin Sorumu…", **Yön**, s. 117 (25 Haziran 1965): 3; Fethi Naci, "Kökü Dışarıda Bir Akım: Anti-Komünizm", Yön, s. 118 (2 Temmuz 1965): 6.

[495] Anayasa Mahkemesi kararını 29 Haziran 1965 tarihinde açıkladı. Bkz. Ahmad ve Ahmad, **age**, 292-293. Bu gelişmeden yaklaşık iki hafta sonra, TİP'in Bursa'da düzenlediği kongreye AP'liler tarafından yapıldığı iddia edilen bir saldırı gerçekleşti. Bkz. "AP, Meşruiyet Dışına Düşüyor", **Yön**, s. 119 (9 Temmuz 1965): 4. Cumhurbaşkanı Gürsel bu olaydan sonra Komünizmle Mücadele Derneği Fahri Başkanlığı görevinden ayrıldı. Bkz. İlhan Selçuk, "İçten Dışa…", **Yön**, s. 121 (23 Temmuz 1965): 3; Ahmad ve Ahmad, **age**, 293.

[496] Bkz. Cahit Tanyol, "Tehlike Çanı", **Yön**, s. 119 (9 Temmuz 1965): 16 ve Cahit Tanyol, "Tehlike Çanı II", **Yön**, s. 122 (30 Temmuz 1965): 7.

Sosyalizm" alt başlığıyla sürdü[497] ve seri "İslamın Cenneti Sosyalizmdir" alt başlıklı bir yazıyla son buldu.[498] Tanyol'un yazı serisi başlıklarına da yansıdığı üzere giriş, gelişme, sonuç bölümlerinden oluşan bir kompozisyon bütünlüğü gösteriyordu. Tanyol girişi büyük bir buhran içinde olduğumuzu belirterek yapıyordu. Ona göre buhranın nedeni Tanzimat'tan bu yana sosyal, politik ve ekonomik temeller üzerine kurulu emperyal Batı'dan farklılığımızı anlayamadan ona öykünmemizdi. 20. Yüzyılın başında Batı'nın emperyal karakterini anlayan ama onun temellerini kavrayamayan "İslam İttihadı" düşüncesi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurtuluş mücadelesine girişen sömürge ülkelerde bu temellerin de bilincine varılmasıyla "İslam sosyalizmi" biçimine bürünmüştü. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kendi yolunu çizme şansı yakalayan Türkiye ise II. Dünya Savaşı sonrası ABD emperyalizminin etkisine girmişti. Bugünkü buhranın "suçlusu" ve "düşmanımız", faaliyetlerine karşı çıkan herkesi komünistlikle itham eden ABD'nin içimizdeki sadık adamlarıydı.

Tanyol gelişme bölümünde Batı'dan farklılığımızı Türk devlet anlayışı temeli üzerinden ortaya koyuyordu. Ona göre Osmanlı'nın kaynağını oluşturan Anadolu Türklerinde tarihten gelen bir devlet kurma bilinci mevcuttu. Bu devlet anlayışında bireyler değil, toplumun bütünü dikkate alınmaktaydı. Bu nedenle de sınıf farklılaşmasına uygun bir ortam gelişmemişti. Doğu toplumları gibi bizim toplumumuzda da devlet, üretimle ilişkisi olmayan "soyguncu (talan)" nitelik gösteriyordu. Oysa Batı'da devlet "sömürücüydü". Sömürücü devlette sosyalizm geçmek sınıf mücadelesini gerektirirken, soyguncu devletin sosyalizme geçmesi devletin gelişiminin zorunlu bir sonucuydu. Bu yüzden emperyalizmin etkisi ile rayından çıkarılmaya çalışılan Türkiye, tek kurtuluş yolu olan sosyalizm fırsatını kaçırmamalıydı.

Tanyol yazı serisinin sonuna doğru Türk devlet hukukunun tanrısal ve toplumsal kaynaklarına değiniyordu. Tanyol'un buradaki kilit kavramı adaletti. Ona göre devlet adaletin vücut bulmuş haliydi ve bu Tanrı'yı metafizik bir kavram olmaktan çıkarıyordu. Adalet, haklıya hakkı olanı vermekti. Onda aranan eşitlikti. Bu eşitlik Tanrı karşısında eşitlikten başlayıp ekonomik eşitliğe kadar uzanıyordu. Eşitsizliği bozan özel mülkiyet olduğu için İslamiyette mülkiyet Allah'a aitti ve Osmanlı'da da

[497] Bkz. Cahit Tanyol, "Tehlike Çanı: III, Çıkar Yol Niçin Sosyalizm?", **Yön**, s. 124 (13 Ağustos 1965): 16; Cahit Tanyol, "Tehlike Çanı: IV, Çıkar Yol Niçin Sosyalizm?", **Yön**, s. 129 (17 Eylül 1965): 12.
[498] Bkz. Cahit Tanyol, "Tehlike Çanı: V, 'İslamın Cenneti Sosyalizmdir'", **Yön**, s. 130 (24 Eylül 1965):16.

görüldüğü gibi insanlar mülkün ancak kullanım hakkına sahip olabilirdi. Sosyalizmin ana prensibi işte bu adalet anlayışıydı. Allah'ın kullarına vaat ettiği cennet de "sosyalist bir cennet"ti ve bu cennete girmenin ölçüsü sosyalizmin ana prensibine bağlı kalmaktı.

Tanyol son yazısına düştüğü notta İslamiyet ile sosyalizm arasında zoraki bir yakınlaştırma çabasına girmediğini, sadece adalet üzerinden bu ikisi arasındaki uzlaşmayı göstermeye çalıştığını söylüyordu. Bununla İslamiyetin sosyalizme düşman olduğunu söyleyerek İslam uygarlığını Hristiyan emperyalizminin sömürgesi durumuna getirmek isteyenlerin niyetlerini açığa vurmayı amaçlamıştı.

Tanyol'un bu yazı serisi, onun 1962'de Boran ile girdiği tartışmadaki tutumuyla uyumluydu. Ancak onun önceki yazılarından sadece çıkarsanabilecek düzeyde olan İslamiyet ve Türk devlet anlayışı üzerine söyledikleri burada vurgu düzeyindeydi. Buradaki İslamiyet ile sosyalizmin bir uzlaşma içinde olduğu yaklaşımı *Yön*'ün üzerinde duracağı bir konu olmadı. *Yön* bu yaklaşımı sadece pragmatik bir tutumla sessiz kalarak onaylayabilirdi ve öyle yaptı. İslamiyet konusunda asıl önemli olan, Tanyol'un onu Türk devlet anlayışı dediği şeyin temel dayanaklarından birisi olarak ele almasıydı. Tanyol'un Türk devlet anlayışı yaklaşımı özellikle SKD'nin kuruluşundan sonraki yazılarında netleşmeye başlamıştı. Bu yazı serisinde ise *Yön*'ün "Türk sosyalizmi"nin öncelikli ilkelerinden devletçiliğin bir tercih değil tarihsel zorunluluk olduğunun ispatı görevini üstlenmişti.[499] *Yön*'ün bu yazı serisine çeşitli eleştiriler yöneltmemesini anlaşılır kılan, yazı serisine bu açıdan yaklaşmasıydı.[500] *Yön* serideki iki yazıya düştüğü notlardan birinde Batı dışı toplumların gelişmesinin Marksizmin klasik şemasından farklılık gösterdiğini belirtiyor, Tanyol'un bu yazısını Türk toplumunun gelişmesini genel gelişme teorisinin içine yerleştirme çabalarının ilk adımı sayıyordu.[501] *Yön* diğer notunda ise

[499] Tanyol bu yaklaşımını görece daha derli bir biçimde şu yazıyla sürdürdü: Cahit Tanyol, "Türkiye'de Mülkiyet Yapısı ve Sosyalizmi Zorunlu Kılan Nedenler", **Yön**, s. 134 (22 Ekim 1965): 12.

[500] Örneğin, Tanyol II. Dünya Savaşı'nda sonraki süreçte ABD emperyalizmi dünyanın birçok ülkesinde faaliyet gösterirken o ülkelerdeki sadık adamlarını kullandığını belirtiyordu. Ona göre asıl suçlu ABD değil, bu insanlardı. Tanyol bu noktaya şu sözlerden sonra geliyordu: "Burada Amerika'lıları suçlamak istemiyoruz. Onlar kendi ülkelerinin ideallerini gerçekleştirmek isteyen namuslu ve iyi niyetli kişilerdir. Bu bakımdan Amerikan aleyhtarı yayınlara yürekten katılmak güçtür." Bkz. Tanyol, "Tehlike Çanı", 16. Aslında *Yön*'ün Tanyol'un bu düşüncesine katılmasının güç olduğu aşikârdır.

[501] Tanyol, "Tehlike Çanı: III, Çıkar Yol Niçin Sosyalizm?", 16.

"Tanyol'un, henüz çok az incelenmiş Osmanlı-Türk toplumu ile ilgili görüşlerinin olumlu tartışmalara yol açacağını ümit et[tiğini]" belirtiyordu.[502]

Tanyol'un yazı serisi devam ederken, Avcıoğlu'yla birlikte Garaudy'nin kitabının çevirmenlerinden olacak olan Belli'nin *Yön*'de bir yazısı yayınlandı. Belli, yazısında adını anarak Niyazi Berkes'ten,[503] adını anmayarak Garaudy'nin yazısından beslenmekteydi. Batıcılığı Batı emperyalizminin kültürel ve ideolojik yayılmasının bir parçası olarak ele alıyor; Çin uygarlığının ve İbni Rüşd, İbni Haldun gibi Fransız Ansiklopedistleri'nin öncülerini yetiştirmiş İslam uygarlığının önemini belirterek Doğu'nun evrensel kültüre katkılarını ortaya koyuyordu. Ona göre Batı'nın evrensel kültürün tek yaratıcısı rolüne bürünmesindeki amaç, hâkimiyeti altına aldığı milletleri millî gururlarından mahrum bırakmaktı. Bu yüzden "Marksist ihtilalcide dahi mevcut" bulunan millî gurur bir gereklilikti. Belli'nin yaklaşımı onu beslendiği iki kaynaktan daha radikal bir noktaya iterek Türkiye'nin Doğulu bir ülke olduğunu iddia etmesine neden olmuştu.[504]

Belli'nin yazısından birkaç hafta sonra *Sosyalizm ve İslamiyet*, çevirmenlerinin birer ön sözü ile yayınlandı. 10 Ekim 1965 seçimleriyle hemen aynı tarihlerde yayınlanan kitap üzerine *Yön*'de yayınlanan bir alıntı yazı dışında[505] bir süre hiç ses çıkmadı. Açık ki, seçim ve sonuçları daha acil bir gündem teşkil ediyordu. Suskunluğu bozan kişi bir süre sonra Berkes oldu.

---

[502] Tanyol, "Tehlike Çanı: V, 'İslamın Cenneti Sosyalizmdir'", 16. Bu nokta Mevlüt Özben'in, Tanyol'un Yöncü tezlere katkı sunmanın ötesinde o tezleri oluşturanlardan birisi olduğu iddiasına katılmadığımızı söylemek için uygun görünmektedir. Bkz. Mevlüt Özben, "1960'ların Sol Söylemi İçinde Yön Hareketi ve Cahit Tanyol", **Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına**, haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003): 399.

[503] Berkes sözünü ettiğimiz "200 Yıldır Neden Bocalıyoruz" üst başlıklı yazı serisinin kitap haline getirilmesinden sonra 12 Şubat 1965-23 Nisan 1965 tarihleri arasında *Yön*'de on bir yazıdan oluşan "Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler" üst başlıklı yazı serisini yayınlamıştı. Serinin son yazısında "Batıcılık, Gericiliktir" alt başlığını kullanan Berkes şöyle diyordu: "Milliyetçilikten yoksunlaştırılmış batıcılık, millî ihanet şeklini, Batılılaşmaktan yoksunlaştırılmış bir milliyetçilik yobazlık şeklini, toplumcu görüşten yoksun milliyetçilik ve batıcılık da katmerli bir ihanet ve memleket satıcılığı şeklini alır. Çıkar yol, batıcılığı Batı'dan bağımsızlık şekline, milliyetçiliği devrimcilik yoluna çevirmededir". Bkz. Niyazi Berkes, "Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: XI, Batıcılık, Gericiliktir", **Yön**, s. 108 (23 Nisan 1965): 8. Berkes'in yazı serisi bu tarihlerde yine Yön Yayınları'ndan kitap olarak basılmıştı.

[504] Mihri Belli [E. Tüfekçi], "'Batı' Nedir Artık Bilmeliyiz", **Yön**, s. 126 (27 Ağustos 1965): 8-9. Çalışmamızın sonunda, kullanılan kaynaklar alfabetik olarak sıralanırken daha bütünlüklü ve kolay kavranılabilir bir tablo sunacağı gerekçesiyle, çalışmalarına müstear isimle imza atmış yazarların gerçek isimleri değil de -buradaki örnekte görüldüğü gibi- müstear isimlerinin parantez içinde verilmesi yolu tercih edilmiştir.

[505] Bkz. "Basından [Kim: Yeni Bir Akım]", 2

Eylem dergisinin 1 Eylül 1965 tarihli sayısında Ferit Edgü imzalı bir yazıda Berkes'in yakınlarda yayınlanmış olan *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler* adlı kitabı üzerine bir eleştiri yayınlandı. Edgü, Berkes'in kitabını "Batı üstüne aykırı düşünceler" olarak niteliyor; Berkes'i Batı'yı sömürgecilik ve emperyalizm kavramları olmaksızın tanımlayamadığı için eleştiriyordu. Oysa Edgü'ye göre Batı'nın sömürücülüğünün yanında bir de uygarlığı vardı. Edgü'nün Batılılaşma'dan anladığı, Türkiye'nin onun bir parçası olmadan kurtuluşunu gerçekleştiremeyeceğine inandığı bu uygarlıktı.[506] Berkes, Edgü'nün eleştirisine aynı derginin 1 Aralık 1965 tarihli sayısında cevap verdi.[507] Berkes yazısında; kitabında bizdeki milliyetçilik anlayışını toplumsal gelişme karşısında gösterdiği gericilik, Batılılaşma anlayışını ise toplumun maddi koşullarını gözetmeksizin fikirlerle toplumu değiştirme inancında olması nedeniyle eleştirdiğini belirtiyordu.[508] Edgü'nün, kitabını değil doğru okumak, tersten okumuş olduğunu alıntılarla ortaya koyarak hayretini dile getiriyordu.[509]

Berkes bu yazısında, kitap olarak basılan yazılarının milliyetçileri ve Batıcıları rahatsız edeceğini daha baştan tahmin ettiğini söylüyordu. Milliyetçilerden gelen küfürlere kulak asmamıştı; "ciddi insanlar olarak" bildiği Batıcıların eleştirilerine ise böyle yaklaşamazdı. Ancak Batıcılar da beklemediği bir "anlayışsızık ve taassup" göstermişti.[510] Yani Berkes kendisine yapılacak iki cepheli bir bir taaaruzun önemli gördüğü bir cephesine karşı hazırlıklı olduğunu düşünmüş ama yanılmıştı. Bu yazısından üç gün sonra *Yön*'de yayınlanan yazısında, kendisine yönelik taaruza neden olan düşüncelerinin aynı safta bulunduğunu düşündüğü kişilerce dahi yanlış anlaşılmış olduğunu belirtirken[511] literatürümüze "sosyalizm ve İslamiyet

[506] Ferit Edgü, "'Kaypak Zemin' ya da Batılılaşma Üzerine Aykırı Düşünceler", **Eylem**, s. 19 (1 Eylül 1965): 32-33.
[507] Bkz. Niyazi Berkes, "Kaypak Zemin [Ü]zerine", **Eylem**, s. 23. (1 Aralık 1965): 13-17.
[508] **age**, 15.
[509] Berkes, şöyle söylüyordu: "[Egdü] 'Berkes'in yanılması, son ikiyüz yıllık gelişmelerin, gerçekte inandırıcı ceva[b]ı *kapsıyacaklarını düşünmüş olmasıdır*' diyor. Kitabın başlıca iddiasının bu gelişmelerin gerçekten inandırıcı bir cevabı kapsamadıkları iddiası olduğunu nasıl olmuş [d]a görememiş, hayret içindeyim. Maksadımı bu kadar mı ters anlatmışım?". Bkz. **age**, 15. Düzeltmeler bana ait, italikler orijinalinde. Ayrıca: "Bu sözlerden, sayın eleştiricinin benim Batı kültürünü Batı emperyalizmi ile bir tuttuğum anlamını[] çıkarmış olmasına hayret ediyorum". Bkz. **age**, 17.
[510] **age**, 15.
[511] Bkz. Niyazi Berkes, " 'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine…", **Yön**, s. 140 (3 Aralık 1965): 16. Burada Türkiye özelinde yapılan tartışmaları kastettiğimizin anlaşıldığını umuyoruz.

tartışmaları" diye geçecek olan tartışmayı dolaylı bir yoldan ve gönülsüzce başlatmış oldu.[512]

Berkes *Yön*'deki yazısını iki itki ile hazırlamıştı. Berkes kendisinin düşüncelerinden yola çıkan "bir dost yazar"ın, [513] kendisinin Batı kavramı üzerine eleştirilerinin Doğu ve doğululuk kavramlarına da uygulanması gerektiğini göremeyerek bizim Batılı değil Doğulu olduğumuz sonucuna vardığından yakınıyordu. Bununla birlikte *Kim* dergisinde, henüz yayınlanmış olan *Sosyalizm ve İslamiyet* kitabının değerlendirmesi yapılırken[514] Garaudy'nin düşünceleri ile kendi düşüncelerinin aynı temele dayandırıldığını görünce "bu yazıyı yazmanın artık farz olduğunu anla[mıştı]". Berkes, Garaudy ile arasındaki temel farklılığı üç noktada belirtiyordu: İlk olarak, Garaudy'nin Cezayir üzerinden iyi niyetle Araplar, İslamlık ve sosyalizm arasında kurduğu ilişki bize uymazdı. İkincisi, Garaudy tek bir İslamiyet tanımı ile kavramı mutlaklaştırmaktaydı. Garaudy Doğu'ya romantik bir şekilde yaklaşıyor ve bu bizde de "şarkiyatçı" bir mantıkla hemen sahipleniliyordu.[515] Son ve en önemli nokta, kendisinin Batıcılığı eleştirmesinde temel aldığı "İslamlık değil, değişim ve oluşum halinde olan 'ulusal varlık'" idi. Daha sonra Garaudy'nin kitabının bir değerlendirmesini yapan Berkes, "gözü kapalı" yaklaşmamak şartıyla ve yeni tartışmaların uyarıcısı işlevini görmesi umuduyla kitabın okunmasını öneriyordu.

Kısa bir süre sonra Melih Cevdet Anday; Berkes'e destek verdiği ve *Sosyalizm ve İslamiyet*'in çevirmenlerinin kitaba yazdıkları ön sözlerdeki fikirleri, Garaudy'nin

---

[512] İslamiyet; Doğu, Batı ve Batılılaşma kavramlarının açıklanmasında başvurulduğu ölçüde bir uygarlık olarak bu tartışmanın parçasıydı. Yoksa daha önce de belirttiğimiz gibi, sosyalizmin İslamiyetle uyumlu olup olmadığı solun masaya yatırdığı bir problem değildi. Berkes bu yazısında Garaudy'nin görüşleri ile tartışırken arada Kur'an'a temas etse de Kur'an'dan ayetlere başvurarak İslamiyet ve sosyalizmi karşılaştırmalı olarak ele alan isim "Tehlike Çanı" yazı serisiyle Cahit Tanyol'du. *Yön*'ün de bu yazı serisine ne açıdan baktığını belirtmiştik. Tartışma, Mayıs 1966'da Hüseyin Hatemi'nin yazılarıyla muhafazakâr kesime taşındığında sosyalizm ve bir din olarak İslamiyet karşılaştırması noktasına vardı. Tanyol'un yazı serisi tartışmaların başlamasından birkaç öncesine tarihlense de Hatemi'nin karşısına –izlediği yöntem açısından daha uygun olan- Tanyol'u değil de Garaudy'yi, Berkes'i ve Belli'yi alarak yazı serisine başlaması Tanyol'un bu dönemdeki sosyalizm ve İslamiyet tartışmalarında iz bırakmadığını göstermektedir. Hatemi'nin bu konudaki ilk yazısı için bkz. Hüseyin Perviz Hatemi, "'Sosyalizm ve İslamiyet' Tartışmaları", **Hareket**, s. 5 (Mayıs 1966): 12-13. Hatemi'nin *Hareket* dergisininde arka arkaya 13 ay boyunca yayınlanan yazıları tamamlandığında aynı yıl kitap haline getirildi. Bkz. Hüseyin Perviz Hatemi, **İslam Açısından Sosyalizm** (İstanbul: Hareket Yayınları, 1967). Buradaki iddiaları kimi açılardan karşılaştırınız. Atılgan, **age**, 148; Ünlü, **Mehmet Ali Aybar**, 208-209.

[513] Berkes'in adını anmadığı bu yazar, yazısını yukarıda ele aldığımız Mihri Belli'ydi. Bkz. Belli [E. Tüfekçi], "'Batı' Nedir Artık Bilmeliyiz", 8-9.

[514] İlgili yazı *Yön* tarafından (muhtemelen) olduğu gibi alıntılanmıştı ve Berkes de bu alıntı yazıdan hareket ediyordu. Bu yazı için bkz. "Basından [Kim: Yeni Bir Akım]", 2.

[515] Burada Garaudy'nin kitabının bölümlerinden birisinin "Descartes ve Montesquieu'nün Öncüsü ve İslamın Marks'ı İbn Haldun" adında bir başlığa sahip olduğu hatırlatılabilir.

sözlerini doğrudan bize uyarladıkları için eleştirdiği bir yazı yayınladı. Anday, Avcıoğlu'nun ön sözünü bizim bir İslam toplumu olduğumuz yorumuna yol açtığı; Belli'nin ön sözünü de üzerinde çok düşünmeden, bizim Doğulu bir toplum olduğumuz iddiasında bulunduğu için eleştiriyordu.[516] Tartışma Belli'nin[517], Anday'ın[518] ve yine Belli'nin[519] karşılıklı yazılarıyla ile sürdü. Berkes tartışmanın ciddi bir şekilde yürütülmesinden ve bu bazı konularda uzlaşmaya varılmasından duyduğu memnuniyeti ifade ederek tartışmaya tekrar dâhil oldu.[520] Berkes'in yeni yazısında dikkatini Belli'nin Garaudy'nin düşüncelerinden hareketle yaptığı açıklamalara çevirmesi, tartışmada sistemsiz bir şekilde ifade edilen bazı düşüncelerin açıklığa kavuşmasını sağladı.

Belli tartışmaya katıldığı ilk yazısında Garaudy'nin Cezayir'i "tipik bir Doğu toplumu" olarak nitelendirdiğini; Cezayir'in bu özelliğinin onun sosyalizmin bir biçimi olan "kendi kendini yönetim"e ("autogestion") doğru gelişmesini doğal olarak sağladığını düşündüğünü aktarmıştı. Belli bu düşünceye şerh düşerek "kendi kendini yönetim"i ilk uygulayan ülkenin "tipik bir Doğu toplumu" olmayan Yugoslavya olduğunu belirtmişti. Ona göre; Doğu ülkeleri olan Çin, Vietnam ve Kore'de de farklı türde sosyalist biçimler uygulandığına göre, "tipik Doğu toplumu" ile "kendi kendini yönetim" arasında doğrusal bir ilişki kurulamazdı.[521] Berkes bu ifadelere yönelik itirazını dolaylı olarak iki kritik soruyla ortaya koydu: Belli'nin de varsaydığı

[516] Bkz. Melih Cevdet Anday, "Değişik Üzüntüler: Sosyalizm ve İslamiyet'in Düşündürdükleri", **Yön**, s. 142 (17 Aralık 1965): 14.
[517] Bkz. Belli [E. Tüfekçi], "Açık ve Sağlam Bir Tutum", 16.
[518] Bkz. Melih Cevdet Anday, "Gelelim Emperyalist Kültüre", **Yön**, s. 145 (2 Ocak 1966): 14.
[519] Bkz. Mihri Belli [E. Tüfekçi], "Gene 'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine", **Yön**, s. 146 (14 Ocak 1966): 15.
[520] Bkz. Niyazi Berkes, "Doğu ve Doğuculuk Modası", **Yön**, s. 147 (21 Ocak 1966): 8 ve 10. Aslında Berkes'in, muhtemelen Belli'nin *Yön* s. 146'daki yazısını okumadan, "birbirini tamamlar veya düzeltir nitelikte" hükmüne vardığı Belli ve Anday'ın tartışma yazılarında açıkta kalan taraflar fazlaydı. Bu ikilinin tartışmasındaki Doğu, Doğululuk, Batı, Batılılık, İslamiyet, Türklük gibi kavramların sınırlarına ilişkin bir değerlendirmede önemli olabilecek noktalara asıl konumuzdan uzaklaşmamak adına değinmeyeceğiz. Diğer taraftan Berkes, Belli'nin bazı tespitlerine katıldığı için bir uzlaşmadan söz etmiş, başka konularda eleştirilerini sürdürmüştü. Berkes'in katıldığını belirttiği tespitler Belli'nin *Yön*'ün 143. sayısında çıkan yazısında bulunuyordu. Berkes bunları söylerken hemen yan sayfada Belli'nin yeni bir yazısı yayınlandı. Bkz. Belli [E. Tüfekçi], "Doğu'da Olmak Nedir", 9-10. Belli bu yazısında Berkes'in sözünü ettiği uzlaşmaya değiniyor ve Berkes'in yeni eleştirilerini yanıtlıyordu. Anlaşılan Belli, Berkes'in yazısını yayınlanmadan okuma imkânı elde etmişti. Ancak Belli'nin buradaki yaklaşımı Berkes'e uzlaşma konusunda aceleci davranmış olduğunu itiraf ettiren yeni bir yazı yazdırdı. "Asıl tartışmamız konusunda sayın E. Tüfekçi eski durumunda bir santimlik bile değişiklik yapmıyor" diyen Berkes'in bu tartışmadaki son yazısına ve Belli'nin cevabına sadece bizi ilgilendirdiği ölçüde değineceğiz. Bu yazılar için bkz. Niyazi Berkes, "'Sosyalizm ve İslamiyet' Tartışmaları", **Yön**, s. 151 (18 Şubat 1966): 12; Mihri Belli [E. Tüfekçi], "Sosyalizmde Metod Meselesi", **Yön**, s. 152 (25 Şubat 1966): 12.
[521] Belli [E. Tüfekçi], "Açık ve Sağlam Bir Tutum", 16.

"tipik Doğu toplumu" nedir ve eğer Belli'nin dediği gibi "kendi kendini yönetim" tipik Doğu toplumlarının gelişiminin bir doğal sonucu değilse Garaudy'den ya da "Cezayir sosyalizmi"nden elimizde ne kalır? Aslında Berkes bir cevap beklemediği bu sorularla Belli'nin açmazını göstermeye çalışıyordu. İkinci sorusuyla, varlığına inanmadığı "İslam sosyalizmi" ya da "Cezayir sosyalizmi" söyleminin temelsizliğine ve bu nedenle Garaudy'nin bu konularla gündeme getirilmesinin anlamsızlığına işaret ediyordu. Daha önemlisi ise ikinci sorusunun dayanağı olan ilk sorusuydu. Berkes (üzerinde çok düşünülmemiş) "tipik Doğu toplumu" kavramsallaştırmasıyla önemli konuların "kocaman genellemeler içinde kaybolup gi[ttiği]" inancıydı. "Doğu toplumu" ile kastedilen ATÜT müdür, diye soruyor; daha en baştan bu noktadan hareket edilseydi bizimle de ilgili sonuçlara varılabilirdi, yorumunu getiriyordu.[522]

Berkes'in Garaudy'nin gündeme getirilmesinin anlamsızlığını belirtirken göremediği, Belli'nin konuya ideolojik bir şekilde yaklaşmasıydı.[523] Belli, Berkes'in bu yazısından önce (Berkes'in görmediğine ihtimal verdiğimiz yazısında) Türkiye'deki kimi aydınların "dogmatik bir tutumdan uzak kalarak" Doğu toplumları ile ilgilenmeye başlamasını olumlu karşıladığını belirtirken de, Doğu'da ve Batı'da bu konuda önemli tartışmalar olduğunu ifade ederken de bir ad koymadan Marksist bir kavram olarak ATÜT'ten söz etmişti. Yves Lacoste'un bu konudaki çalışmalarını olumlamış; ama Wittfogel gibilerini konuyu "gerici sonuçlara" vardırmaları nedeniyle yermişti.[524] Anlaşılan, Belli'nin düşüncesinde bu çalışmaların mutlaka "ilerici sonuçlar" vermesi gerekiyordu. Belli, Berkes'in de uyarısıyla, bir sonraki

[522] Berkes, "Doğu ve Doğuculuk Modası", 8 ve10. Berkes'in ATÜT kavramını kullanmadığını, üslup akışını sürdürmek ve karışıklığa yer vermemek için bizim bir tercihte bulunduğumuzu belirtelim. Berkes ATÜT'ün tanımı ile soruyordu sorusunu: "Bu 'doğu' toplumu kavramı ile acaba Marks'ın kastettiği kapitalizm öncesi üretim sistemlerinden biri olarak tanımlanan Batı Avrupa feodalizmi dışı sistemler mi kastediliyor?". Bkz. **age**, 10. Berkes'in tutumuna bakarak, onun yazısının ara başlıklarından birisi olan "Asya Üretim Tarzı"nın *Yön* tarafından uygun görülmüş olacağını varsayabiliriz.

[523] Atılgan bu tartışmalarda Belli'nin Batıcılığın karşısına Doğuculuğu çıkarmaya ve İslamiyeti sosyalizme eklemlemeye çalıştığını ve bunda temel olarak üç amaç güttüğünü belirtmektedir: Müslüman ve Doğulu halkların geleneksel Batı karşıtlığının bir benzerine Türkiye'de yaratılarak antiemperyalist mücadeleye bir kitle tabanı yaratmak; Batı'nın değerleriyle özdeşleşmiş gördüğü hâkim sınıfların karşısında Doğulu kimliğiyle bir tepki örgütlemek; sosyalizmin Türk kültür ve tarihine uygun olduğu propaganda edilerek halkın ve asker-sivil aydın zümrenin ideolojik iknasını kolaylaştımak. Bkz. Gökhan Atılgan, "Mihri Belli", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 557-558.

[524] Wittfogel'in sadece Belli'de değil, ATÜT konusunda söz söylemiş diğer isimlerde de kötü bir ünü vardır. Bkz. Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde…", **Eylem**, s. 11 (Ocak 1965), 71; Hilâv, "Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", 3; Divitçioğlu, **age**, 18. Şeref, Belli gibi Wittfogel'i onun çalışmasının ideolojik sonuçları açısından tek cümleyle eleştirir. Hilav ve Divitçioğlu ise birer paragrafla da olsa Wittfogel'in çalışmasındaki yöntemsel yaklaşıma göndermede bulunarak eleştirilerini yöneltirler.

yazısında ATÜT konusuna değinince onda sonuçların önemi daha açık bir şekilde ortaya çıktı:

> "1940 yıllarının başlarında, kimi aydınlarımız Osmanlı İmparatorluğunda toprağın özel mülkiyetinin bulunmayışına dayanarak, bizde bir sömürme düzeni olarak feodalizmin olmadığı sonucuna varıyorlardı. O yıllarda 'İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle' edebiyatı sürmekteydi. Bizim tarihimizde feodalizm olmadığına göre, demek ki yalnız şimdi değil, ta eskiden beri sınıfsız, kaynaşmış bir toplumduk! Tezi savunanlardan bir kısmının bundan hareket ederek gerici sonuçlara varmak eğiliminde oldukları anlaşılıyordu. Hatırladığıma göre Niyazi Berkes'in kurucularından bulunduğu *Yurt ve Dünya* dergisi bunların karşısına çıktı ve ilerici bir tutumu savundu.
>
> Marks'ın 1857-58 yıllarında yazıp yayınlamaya fırsat bulamadığı kapitalizm öncesi üretim biçimleri üzerine bir el yazısı karalamanın Almanca aslının 1953'de Doğu Berlin'de yayınlanması ilgileri bu sorun üzerine çekti. Bugün dünyada bu sorun üzerine tartışmalar olmaktadır. Bizde de kimi toplumcu aydınlarımızın, bizim için özel bir önem taşıyan bu konuya eğildiklerini, 1931 Leningrad kongresindeki tezleri incelediklerini duyuyoruz.
>
> Bu ilginç konu çeşitli biçimlerde yorumlanmakta ve değişik sonuçlara varılmaktadır. Bu sonuçlardan kimileri Doğu ülkelerinde sosyalizme ideolojik dayanak sağlıyacak anlamdadır. Alman yazar K. A. Wittfogel gibileri ise yorumlarında emperyalizmden yana sonuçlara varmaktadırlar. Biz bu konuya yaklaşırken açımız, doğmalardan uzak Türk toplumcusu açısı olmalıdır. Bizce Batı feodalizminin iki ana özelliği, üretimin tüketim için oluşu ve feodal üretim tarzının insanın insan tarafından sömürülmesine dayanmasıdır. Bu iki özellik Asya üretim tarzında olduğu gibi vardır. Onun için kapitalizm öncesi bu iki üretim biçiminde ortak yanların ayrılıklardan önemli olduğu görüşüne eğimliyiz. Bir Doğu toplumu olan Çin'i derinliğine incelemiş olan Çinli marksistlerin yazılarında bir Çin feodalizminin sözünü etmeleri üzerinde durulacak bir noktadır… Bizce 'Asya üretim tarzı' denmiş ya da 'Doğu feodalizmi' denmiş pek önemli değildir. Yeter ki toplumsal biçimlerin yapısında ve gelişmesinde ekonominin ana rolü oynadığı bilimsel gerçeği kabul edilsin; yeter ki araştırma alanında çabalar Türk sosyalizmine ideolojik dayanaklar sağlama yolunda sarfedilmiş olsun."[525]

Bu uzun alıntı Belli'nin toplum yapısı araştırmalarına o an nasıl yaklaştığı konusunda zengin bilgiler verdiği gibi, bir süre sonra sertleşecek olan Osmanlı toplum yapısı tartışmalarındaki pozisyonuna ilişkin de önemli ipuçları vermektedir. Her şeyden önce onun için önemli olanın "sonuçlar" olduğu meydandadır. Belli'nin, sözünü ettiği 1940'lardaki tartışmalarda Osmanlı toplum yapısını feodalizmle mi yoksa başka bir şeyle mi tanımlamaya yakın durduğu açık değildir. Buradan tek anladığımız, onun Osmanlı'da toprağın özel mülkiyetinin yokluğunun sömürünün olmadığı anlamına gelmediği yönündeki fikridir. Bu fikrini temellendirmek için hiçbir dayanak sunmamakta; sadece "gerici sonuçlar" ve "ilerici bir tutum" tercihleri arasındaki bir seçim yapmaktadır. Sonra, yapılacak araştırmaların değerinin ölçüsünü Türk sosyalizmine sağlayacağı ideolojik dayanaklar olarak belirlemektedir. Onun son cümlesindeki ikinci "yeter ki" vurgusu sonuçlar dışında hiçbir şeyin önemli olmadığına ilişkin inancını yansıtmaktadır. Dolayısıyla ilk "yeter ki" vurgusunda

[525] Belli [E. Tüfekçi], "Doğu'da Olmak Nedir", 10.

işaret ettiği Marksist yöntem, yöntem olmaktan çıkmaktadır. Diğer taraftan Türk sosyalizmine ideolojik dayanaklar sağlayacağını umduğu sonuçlar, sadece kendi sosyalizm ve devrim anlayışına uygun olanlardır. Tartışmadaki önceki bir yazısında Türkiye'nin niçin Doğulu bir toplum olduğunu birkaç maddede açıkladıktan sonra gelen "bu sorular sosyalizm ışığında başka türlü cevaplandırılamaz"[526] sözleri kendi düşüncelerine nasıl mutlaklık tanıdığının göstergesidir.

Belli'nin Batı feodalizminin iki "ana özelliğinin" ATÜT'te de bulunduğunu ve kendisinin bu ortak yanlar üzerinde durma taraftarı olduğunu belirtmesi ise kendisi açısından bir çelişkiler yumağıdır.[527] Belli, tartışmadaki önceki iki yazısında da "Türk ulusunun" gerek yapısı gerekse "gelişme aşamaları" bakımından Doğulu bir ulus olduğunu ısrarla belirtmektedir. Ancak onda Doğu'nun yapı ve gelişme aşamaları bakımından Batı'dan farklılaştığına ilişkin çıkarsanabilecek tek nokta, Doğu'nun 18. ve 19. yüzyıllarda "burjuva demokratik devrimler çağında" bu devrimi gerçekleştirememesidir. Böylece, ona göre, Doğu kapitalizme geçememiş; kapitalizme geçen Batı'nın sömürgesi olmuştur. Bunun için Batı emperyalizm demektir ve ona karşı mücadele edilmelidir.[528] Belli'nin aslında o kadar kavram ve açıklama içinde dönüp dolaşıp vurgulamak istediği şey budur. Belli, bir bütünlükten yoksun cümleler dışında Doğu'nun Batı'nın sömürgesi olmasından önceki toplumsal yapısına dair tek bir açıklayıcı cümle kurmamaktadır. Kapitalizme geçemeyen Doğu uluslarının nasıl bir yapıda olduğuna cevabı "Doğulu" toplum yapısıdır. Berkes'in sorusuyla "tipik Doğu toplumu"nun ATÜT olduğunu söylemektedir. Bu sefer de ATÜT ile Batı feodalizminin ortak iki ana özelliğinden dolayı onların farklılıklarından ziyade benzerlikleri üzerinde durmayı yeğlemektedir. Belli'nin binlerce yıllık Doğu-Batı karşılaştırmasından elinde yine 19. yüzyıl sonrası sömüren Batı ile sömürülen Doğu kalmaktadır. Belli bunun farkında olmalı ki, adı önemli değil dese de ne ATÜT'ten ne feodalizmden vazgeçerek ara yolu "Doğu feodalizmi"nde bulmaya çalışmaktadır. Bu önemlidir. Çünkü Belli önceki

[526] Belli [E. Tüfekçi], "Açık ve Sağlam Bir Tutum", 16.

[527] Bu çelişkiye tartışmaya yönelik katkıları aşağıda kısaca ele alınacak olan Hilav da dikkat çekmektedir: "Konu üzerinde yapılan yeni araştırmaların ışığında, sayın E. Tüfekçi'nin bu düşüncesine katılmanın mümkün olmadığı ilerde görülecektir. Nitekim, son yıllarda, Asya-tipi üretimle ilgilenilmesinin nedenlerinden biri de, belli bir takım toplumların, derebeylik kategorisi içinde incelenmelerinin yetersiz olması ve bu toplumların, öteki Marksist üretim biçimlerinin de dışında kalmalarıdır. Bu bilimsel zorunluluk, Asya-tipi üretim biçimi kavramını ön plâna çıkarmıştır." Bkz. Selâhattin Hilâv, "Asya-Tipi Üretim Nedir?", **Yön**, s. 150 (11 Şubat 1966): 14.

[528] Bkz. Belli [E. Tüfekçi], "Açık ve Sağlam Bir Tutum", 16; Belli [E. Tüfekçi], "Gene 'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine", 15.

yazılarında feodalizmden bir yere konumlandıramayacağımız bir biçimde tek bir kez, Batı feodalizmindense ilk kez burada bahsetmiştir. Nitelikleri ortaya konarak feodalizmin bir çeşidine işaret edilmesi muhtemel olabilecek Batı feodalizmi, burada sırf Doğu feodalizmi kavramını kullanmaya kapı aralamak için gündeme getirilmiş gibidir. 1931 Leningrad Kongresi'ne ve Wittfogel'e dair bir fikri olduğu anlaşılan Belli'nin, Çin'in toplum yapısının "Asyatik" niteliğine yönelik tartışmalara hiç değinmeyip Çin feodalizminden bahsetmesinin bu tavırla ilgisi olduğu düşünülmelidir. Nihayetinde Belli'nin bütün bunları MDD tezi açısından yorumladığı görülmektedir. Daha sonra üzerinde durmasa da Doğu feodalizmi onda hem "Doğululuk" iddiasını sürdürerek Doğu'nun karşısına koyduğu "emperyalist Batı" karşısında antiemperyalist hem de klasik gelişim şemasının çok dışına çıkmayan bir terminoloji ile Türkiye'deki feodal unsurlara karşı antifeodal mücadelesini sürdürebileceği geçici bir araçsal kavram işlevi görmüştür.[529]

Kanımca Belli, Doğu ve Batı'nın kapitalizm öncesi ekonomi biçimleri üzerinde düşünmemiş, tartışmanın bu noktalara gelebileceğini kestirememiştir. Anday'ın Belli'ye yönelik Doğu toplumları olarak ifade edilen Anadolu Türklerinin, Asya Türklerinin ve İslam toplumlarının ortak ekonomik ve sosyal yapısı nedir sorusu[530] Belli'nin yuvarlak ifadeli cevaplarında kaybolmuştur. Türkiye'nin Doğulu bir toplum olduğunu iddia eden Belli, kanıt sunmak yerine kanıtları yapılacak çalışmalardan beklemiştir.[531] "Herkesin bildiği laflar"ı sıralayıp olmadık genellemelere vardığı için kendisini eleştiren Anday'a[532] "besbelli ki Anday bu 'herkes'in içine girmiyor" karşılığını vererek onunla diyaloğu kesmek istemiştir. Ancak Anday'ın sadece bir kişi olmayıp "toplumumuzdaki bir tipi temsil ettiği[ni]" belirterek yazısını sürdürmüştür.[533] Oysa Belli, eleştiri noktaları itibariyle Anday'a daha yakın düşen Berkes'e küçümseyici bir şekilde yaklaşamamıştır. Çünkü Berkes Batıcılığı eleştiren bir isim olarak onun referans verdiği ve çeşitli konularda açıklama yaparken bunları

[529] Belli'nin birkaç yıl önce yayınlanmış yazısına değinirsek ifadelerimiz daha da anlam kazanacaktır: "Ama Türk toplumunun ileriye yönelmiş, zinde kuvvetleri, bütün çetinliğine rağmen, bu gerçekten demokratik devrimi başarabilecek güçtedir. Yeter ki antiemperyalist ve antifeodal toplanış, Türkiye'nin eksiksiz bütün ileri çevrelerine hitap edebilsin, çatısı altına bütün Türk yurtseverlerini toplayabilsin ve bu Millî Cephe olancak derinliği ve genişliği ile kurulabilsin." Bkz. Belli [Mehmet Doğu], "Sosyalizm Tartışmaları", 2. Buradaki "yeter ki" vurgusu da fark edilmiş olmalıdır.
[530] Anday, **age**, 15.
[531] "Bu yolda doğru açıdan, doğru metodla yapılacak çalışmaların çok ilginç ve önemli sonuçlar vereceğine inanıyoruz. Elde edilen bu sonuçlar bizim için ideolojik dayanaklar olacaktır." Belli [E. Tüfekçi], "Gene 'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine", 15.
[532] Anday, **age**, 15.
[533] Belli, **age**, 16.

bildiğinden şüphe duymadığını ifade etme gereği duyduğu bir isimdir. Bu nedenlerle Belli, Berkes'in bazı konularda kendisine katıldığını belirtmesinin getirdiği bir borçlulukla da onun sorularına bir şekilde yanıt verme gereği duymuştur. Ancak görüldüğü gibi hazırlıksız yakalanan Belli'nin yanıtı çeşitli çelişkiler barındırmıştır.[534]

İlerleyen süreçte toplum yapısı tartışmalarının farklı tahlil unsurlarını gündeme getirmesi ve solda ayrışmaların netleşmeye başlamasıyla Belli kendi devrim stratejisine uygun "ideolojik dayanaklar" oluşturarak bu çelişkilerinden arınmaya, ATÜT'e olan eğiliminden yavaş yavaş uzaklaşmaya çalışacaktır.

5.2. "Köklerimize Dönüş" mü, "Marx'a Dönüş" mü?

Yön'ün Batı ve Batıcılık karşıtı sosyalizm anlayışını oturttuğu zemini "köklerimize dönüş", "millî gurur", "millî kültür" söylemleriyle sağlamlaştırma çabası "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"nda problemli bir hal almıştı. Kendilerine ideolojik destek sunacağını bekledikleri Garaudy'nin Cezayir sosyalizminin kaynağı olduğunu düşündüğü Cezayir kültüründe önem atfettiği İslamiyet, bu tartışmalarda bir temel unsur olarak karşılarına çıkmış; İslamiyet'i onun bir parçası olarak düşündükleri milli kültüre yönelik vurguyu gölgede bırakmıştı. Tartışmaların ağırlık noktasının buraya kaymasında ise Belli'nin tartışmalardaki pozisyonunu Garaudy'yi savunmaya göre biçimlendirmesi etkili olmuştu. Oysa *Yön*'ün tartışma öncesindeki ve tartışma sürecindeki tutumu, çizgisinde bir değişikliğe gitmek niyetinde olmadığını gösteriyordu: Garaudy'nin yazısı *Yön*'de yayınlandıktan birkaç hafta sonra Cezayir'de millî kültür üzerine sanatçı ve aydınlar arasında yapılan bir tartışma dört hafta boyunca *Yön* sayfalarında yer bulmuştu. Kültürün gerek sömürge döneminde gerekse kurtuluş mücadelesi sırasında oynadığı önemli role işaret eden Cezayirli tartışmacılar, onları evrensel kültüre millî kültürlerinin ulaştıracaklarını

[534] Belli'nin bu yazısından sonra Berkes ve Belli'nin tartışmadaki son yazıları yayınlandı. Berkes, Belli'nin bu yazısına karşılık sert bir cevapla onun İslam, Türk ve Doğu tarihi hakkında bilgilerine dayanarak, sosyalizm ve İslam sosyalizmi hakkında hazırlamış olduğu birbiriyle örgülü yedi soruyu yanıtlanmasını istedi. Bu sorulardan sonra "doğu tipi üretim teorisi"nin (ATÜT) bunlarla ilişkisinden söz etmesini talep etti. Belli "doğu tipi üretim teorisi"ne ilişkin hiçbir açıklamada bulunmadığı gibi yedi sorudan da ancak ilkini cevaplayarak sosyalizmi tanımladı. Bu son yazılar için bkz. Berkes, "'Sosyalizm ve İslamiyet' Tartışmaları", 12; Belli [E. Tüfekçi], "Sosyalizmde Metod Meselesi", 12. Geçmeden eklemek gerekir ki, Belli anılarını kaleme aldığı kitabında bu tartışmaları biraz farklı aksettirmekte; Berkes ve Anday'ı "Batıcılığın bağnaz savunucuları" olarak göstermektedir. Bkz. Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 173-175.

düşünüyorlardı.[535] *Yön* bu tartışmanın bir benzerini çeşitli aydın ve sanatçılara iki temel soru yönelterek gerçekleştirdi: Geçmişimizin sanatsal ve kültürel değerlerinden faydalanılabilir mi; Batı kültürü ile ilişkilerimizde neler göz önünde bulundurmak gerekir? "Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler" başlığı ile yayınlanmaya başlayan bu soruşturma[536] *Yön*'ün "sosyalizm ve millî kültür arasında kurduğu olumlu, emperyalizm ve millî kültür arasında kurduğu olumsuz ilişkiyle geliştirdiği antiemperyalist söylemin" bir parçasıydı.[537] Ne bu soruşturma sorularında İslamiyet ne de "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"nda *Sosyalizm ve İslamiyet*'in çevirmenlerinden Avcıoğlu vardı. Üstelik görebildiğimiz kadarıyla *Yön*'de ikinci bir Garaudy yazısı da yayınlanmadı.[538]

Diğer taraftan, Hilav'ın, sonuna yaklaşan "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"na "hem Garaudy'nin kitabını hem de tartışmanın getirdiği problemleri gözönünde tutarak, bazı kavramları, bilimsel sosyalizmi kuranların kendi yazıları açısından ele alıp incelemeye çalışmanın"[539] faydalı olacağı düşüncesiyle dâhil olması, tartışmadaki yaklaşım farklarını iyice görünür kıldı. Hilav tartışmanın ana başlıklarını oluşturan din, ATÜT ve yabancılaşma kavramlarını ele alan dört yazılık bir değerlendirmede bulundu.[540] Söz konusu kavramların nasıl gündeme geldiğine ilişkin burada yaptığı açıklama kendisinin tartışmaya katılma motivasyonuyla uyum göstermekteydi:

> "Ne var ki, marksizmin, belli nedenlerden ötürü, metod olarak ve bilimsel çalışma varsayımları (faraziyeleri) sağlayan yaratıcı bir düşünce olarak bir süre kullanılmaması, zamanla 'Marx'a Dönüş' sloganlarının ortaya çıkması ve tarih olaylarının çeşitliliğinin zorla belli bir takım formların içine sokulmasının imkânsız olduğunun görülmesiyle bir yana bırakılmış ve marksizm, bir tarih felsefesi olmak durumuna düşmüşken, gerçek benliğine yeniden

[535] 6 Ağustos-27 Ağustos 1965 tarihleri arasında yayınlanan bu serinin ilk yazısı için bkz. "Milli Kültür ve Devrimci Kültür", çev. Fethi Naci, **Yön**, s. 123 (6 Ağustos 1965): 14.
[536] 3 Eylül-8 Ekim 1965 tarihleri arasında altı sayı yayınlanan bu soruşturmanın ilk yazısı için bkz. "Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler", haz. Fethi Naci, **Yön**, s. 127 (3 Eylül 1965): 14. Bu incelemede görüşleri alınan kişiler şunlardır: Sabahattin Eyüboğlu, Niyazi Berkes, Mehmet Şeyda, Melih Cevdet Anday, Ferit Edgü, Memet Fuat, Demir Özlü, Orhan Duru, Turgut Uyar, İlhan Berk, Abidin Dino, Pertev Naili Boratav.
[537] Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 144.
[538] "Sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları" sürerken "Mısırlı sosyalist yazar" İbrahim Ömer'in bir yazısı çevrilerek *Yön*'de yayınlandı. Ömer yazısında Mısır'da tarım arazisinin 18. yüzyıla kadar devlet mülkiyetinde olmasının İslamiyet ile bir ilişkisinin bulunmadığından söz ediyor; gerekçe olarak hem İslamiyet öncesi Mısır'da hem de İslamiyetin dışında kalan ülkelerde benzer duruma rastlandığını gösteriyordu. Bkz. İbrahim Ömer, "'Doğu Tipi Derebeylik' Teorisi", **Yön**, s. 145 (7 Ocak 1966): 16. Geniş bir pencereden bakıldığında, asıl vurgusuna ve yayınlanma amacına ileride değinilecek olan, Ömer'in bu yazısının da *Yön*'ün söz konusu çizgisine destek sağlamış olduğu söylenebilir.
[539] Selâhattin Hilâv, "Bilim Açısından Din", **Yön**, s. 149 (4 Şubat 1966): 14.
[540] Bkz. **age**, 14; Selâhattin Hilâv, "Asya-Tipi Üretim Nedir?", 14; Selâhattin Hilâv, "Asya-Tipi Üretim Nedir? 2", **Yön**, s. 151 (18 Şubat 1966): 14 ve Selahattin Hilâv, "'Yabancılaşma' Kavramı", **Yön**, s. 153 (4 Mart 1966): 14.

> kavuşturularak bir metod olarak ele alınmağa başlanmıştır. Asya-tipi üretim, yabancılaşma v.b gibi kavramlar, marksizmin son on yıl içinde yaşamış olduğu 'kaynağa dönüş' ve 'kendini buluş' hareketinin örnekleri arasında yer almaktadır."[541]

Hilav değerlendirmesinde *Yön*'ün "köklerimize dönüş" söylemini karşısına almıyor, daha doğrusu gündeme getirmiyordu. Bununla birlikte dönülecek şey olarak "kaynağı", yani Marx'ı, gösteriyordu. Zira yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi - üstü örtük olarak Sovyetler Birliği deneyimiyle birlikte almış olduğu biçim işaret edilerek- Marksizmin bir metot ve yaratıcı düşünce olma noktasından uzaklaştırıldığı iddialarını paylaşıyor, Marksizmde son yıllarda meydana gelen fikri gelişmelere destek veriyordu. Buna paralel olarak kendisi de "kaynağı" (ya da Marx'ın yayına Engels'i de dâhil ederek "kaynakları") ölçü alarak "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"nın nesnelerinden Garaudy'de ve öznelerinden Berkes ile Belli'de katıldığı ve katılmadığı noktaları polemikten uzak bir üslupla dile getiriyordu. Satırlarından konuyu salt kuramsal düzeyde ele almadığı, siyasal sonuçları da önemsediği görülüyordu. Ancak bu durum onu kısa vadede sonuca ulaşmaya götüren bir perspektifi sahiplenmeye itmemişti:

> "Yapılması gereken iş, bir ideoloji olması bakımından, dinin oynadığı rolü tesbit edebilmek; içindeki çelişken yanları ve gelenekleri ortaya çıkarmak ve böylece edinilen sağlam bilgilerden kalkarak, pratik çalışmalarda etkili ve sağlam yollara girebilmektir.
>
> Din üzerinde son günlerde yapılan teorik tartışmalar, aslında, pratik devrimci faaliyetin başarısı ya da başarısızlığı ile derinden derine ilintilidir. Sözgelimi, yurdumuzdaki dinî geleneklerin ve farklı görüşlerin (Sunnîlik, Alevîlik v.b.) Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve toplumsal yapısı açısından ne gibi bir anlam taşıdığı açıkça konmamış olduğu gibi, Kurtuluş Savaşı sırasında çeşitli dinî anlayışlardan doğan farklı ve çelişken ta[vı]rlar hakkında da yeterince bilgi edinmiş bulunmuyoruz."[542]

Hilav, iddialarının kanıtlarını yapılacak çalışmalardan bekleyen Belli'nin tartışmalardaki tavrı karşısında zıt bir karakter ortaya koyuyordu. Somut sonuçlara ulaşmak için, ele aldığı kavramlar üzerinden yapılacak ampirik çalışmalara önem atfediyordu. Bu nedenle ATÜT gibi kavramların alana uygulanmasından söz ederken temkinli davranıyordu.

Bu noktada Hilav'ın portresindeki birkaç hattı ön plana çıkarmak onun bu konulara yaklaşımının ayırıcı özelliklerini sınırlı da olsa su yüzüne çıkarabilir. Hilav 1964 yılında Jules Moch'un *Sosyalizme Giriş* adlı kitabını sosyal demokrasiyi iyi bir

[541] Selâhattin Hilâv, "Asya-Tipi Üretim Nedir?", **Yön**, s. 150 (11 Şubat 1966): 14
[542] Hilâv, "Bilim Açısından Din", 14.

şekilde açıklayan; Marksizmin kurucularından Engels'in *Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi* adlı kitabını ise ütopyacı sosyalizm ile bilimsel sosyalizm arasındaki farkı ortaya koyan çalışmalar olduğu için çevirerek Türkçeye kazandırmıştı. Roger Garaudy'nin Marksizmin güncel meselelerinden birisini, Sartre'ın diyalektiğin doğada geçerli olmadığı iddiasını, ele aldığı çalışmasını 1965 yılında *Jean-Paul Sartre ve Marxisme* adıyla Türkçe okur ile buluşturmuştu. Aynı yıl "Marksist düşüncenin açıklanması açısından yararlı olacağını düşün[erek]" gerçekleştirdiği bir diğer Garaudy çevirisi olan *Sosyalizm ve Ahlak* ile dikkatleri Marksizmde üzerinde çok durulmamış olan bir konuya çekmek istemişti.[543] 1966'da yayınlanan telif eseri *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*'nde diyalektiği bu akım içinde yer alan çeşitli filozofların görüşleriyle aktarmış, sonunda "didaktik açıdan yararlı olur diye" Marksizme geniş bir bölüm ayırmıştı.[544] Yaptığı çalışmalara bakılırsa Hilav -en azından bu dönemde- iki amaç gütmüştü: Sosyalizm ile Marksizm hakkında Türkçe okura didaktik türde eserler sunmak ve Marksizmin güncel meselelerini Türkçe okurun gündemine taşımak.

Bu kısa tabloda karşılaştırma unsuru olabilecek iki nokta yakın plana alınarak devam edilebilir. İlk nokta Moch'un *Sosyalizme Giriş* kitabıdır. Bu kitapta çevirmen olarak Hilav'ın yanı sıra Avcıoğlu'nun da adı geçmekteydi. Fakat aslında Avcıoğlu çevirmen olarak değil, Türkiye ile bazı belgeler ekleyerek kitaba katkıda bulunmuştu.[545] İkinci nokta Garaudy'nin çevrilen kitaplarıdır. Hilav, Garaudy'den kuramsal yanı ağır basan kitaplar çevirmişti. Avcıoğlu ve Belli ise Garaudy'nin ayakları daha ziyade eylem alanına basan bir çalışmasını çevirmişler, ekledikleri ön sözlerle çalışmanın yönünü Türkiye'ye döndürmüşlerdi. Oysa Hilav "Türkiye üzerine" söz söylemek için yönünü Marx'a dönmüştü.[546] Tüm bunlar Avcıoğlu (ve aynı zamanda Belli) ile Hilav'ın yaklaşım farkları ortaya sermektedir.[547]

---

[543] Bağdatlı, **age**, 127-129.
[544] **age**, 135-136.
[545] **age**, 127-128.
[546] Hilav, Atillâ Tokatlı ile birlikte Marx'ın metinlerinden Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili seçtikleri bölümleri Aralık 1966'da *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)* adıyla kitaplaştırmışlardı. Burada göndermede bulunduğumuz bu çalışmaya daha sonra değineceğiz.
[547] Hilav bu süreçte *Yön*'de çalışmaktaydı. Derginin kurucuları ve Avcıoğlu dışında hazırlanan tek bölümü niteliğindeki sanat sayfaları 98. sayısından sonra Fethi Naci, Edip Cansever ve Hilav'a teslim edilmişti. Bkz. Özdemir, **Yön Hareketi**, 61; Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 244. 1965'te Hilav Yön Yayınları'ndan Pierre Jalée adlı Fransız yazarın bir çalışmasını *Yoksul Ülkeler Nasıl Sömürülüyor?* adıyla çevirmiş, Yön Yayınları'ndan çıkan kitaplarda bir gelenek olduğu üzere Avcıoğlu da bu kitaba bir ön söz yazmıştı. Atılgan'a göre bu çalışma "Yön Hareketi'nin Türkiye'nin sosyalizme doğru

Eklenmesi gereken bir konu daha var ki, o da Marksizmin çeşitli nedenlerden dolayı birey konusu üzerinde yeterince duramadığı düşüncesinin Hilav'ı birey konusuna önem veren varoluşçuluğa yöneltmesi; varoluşçuluğu onun Marksizmden sonra en çok ilgi duyduğu felsefi akım haline getirmesidir.[548] Öyle ki varoluşçuluk konusunda, özellikle Sartre ile ilgili, yazdığı yazılar ve yaptığı çeviriler[549] yıllar sonra onun "Türkiye'de varoluşçuluk deyince bir çırpıda akla gelen isimler[den]" birisi olarak zikredilmesine vesile olmuştu.[550] Bununla birlikte, Türkiye'deki bireyin niçin Batı'dakinden farklılık gösterdiği sorusuna "klasik Marksizmin şeması" içinde cevap bulamaması onu arayışını Marksizmde sürdürmekten vazgeçirmemiş; Hilav varoluşçuluğu ihmal etmeden sorularına buradan cevap bulmaya gayret göstermişti.[551]

1975 yılında yaptığı bir söyleşide belirttiği gibi, onun ATÜT'e gösterdiği ilgi işte bu "Marx'ta, kendi gerçeklerimizi[] aydınlatacak temel kavramlar ve açıklamalar" bulma arayışının ürünüydü. Bir Doğu toplumu olan Osmanlıyı "Marx'ın ve Engels'in çok açıkça belirttikleri gibi" ATÜT çerçevesinde ele almanın "tarihsel ve güncel olayların daha geniş ve kavrayıcı bir biçimde açıklanmasını sağlayacağını" düşünmüş; ancak ATÜT'ü sadece bilimsel bir varsayım olarak görmeyi yeğlemişti.[552] 1966'da kaldığımız yere dönersek, Hilav "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"na katıldığında yaptığı değerlendirmelerde de bu tutuma sahipti. Gelişim şeması Marksizmin "tipik" gelişme şemasına uymaması nedeniyle "çok ilgi çekici bir çalışma alanı teşkil [ettiğini]" düşündüğü Osmanlı ATÜT açısından ele alınırken ATÜT'ün bir varsayım olduğunu akıldan çıkarmamak gerektiğini belirtiyordu.[553]

---

atacağı ilk devrimci adımın emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi olduğunu söyleyen tezini verilerle destekle[mekteydi]." Bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 285.

[548] Bağdatlı, **age**, 120-122.

[549] Hilav'ın odaklandığımız tarih aralığında da varoluşçuluk ve Sartre konusunda yapmış olduğu çalışmaları mevcuttur. Tahlillerimizi etkilemeyeceğini düşündüğümüz bu çalışmalara sınırlarımızı aşmamak adına değinmedik. Sartre'ın varoluşçuluğunun Türkçedeki serüvenine Hilav'ın bulunduğu katkının şu çalışmadan çıkarsanabileceğini belirtmekle yetinelim: Ayşenaz Koş, "An Analytical Study on the Migration of Sartrean Existentialism into Turkey through Translation" (Master of Arts: Boğaziçi University Institute of Social Sciences, 2004).

[550] Bkz. Zeynep Direk, "Türkiye'de Varoluşçuluk", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 4 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007): 447.

[551] Bağdatlı, **age**, 135.

[552] **age**, 180. Bu çalışma Bağdatlı'nın Hilav ile gerçekleştirerek *Türkiye Defteri* dergisinin Nisan 1975 tarihli 18. sayısında yayınlattığı söyleşisine 2004'te gerçekleştirdiği ikinci bir söyleşiyi dâhil etmesiyle oluşturulmuştur. 1975'te yapılmış söyleşi çalışmanın 158. sayfasıyla başlamaktadır.

[553] Hilâv, "Asya-Tipi Üretim Nedir? 2", 14. Hilav'ın "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"na katkıda bulunduğu sıralarda TİP üyelerinin eğitimine dönük olarak yayınlanan kitapçığı dikkat çekicidir. Hilav burada tarihteki toplum yapılarını ele almış ama ATÜT'ten hiç söz etmemiştir. Bu durum Hilav'ın Marksizm'le yeni tanışan insanlara ATÜT'ten söz etmenin veya TİP'teki ortamın henüz buna

ATÜT'ü az gelişmiş ülkeleri anlamak için varsayım olarak ele alan bir çalışma tam da Hilav'ın değerlendirmelerinin sonuncusu yayınlandıktan üç gün sonrasına tarihlenen (7 Mart 1966) ve başkalarının yanı sıra ona da teşekkürü içeren bir ön söz ile Mayıs 1966'da *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler* adıyla yayınlandı.[554] Otuz sayfalık bu kitapçığın yazarı Sencer Divitçioğlu'ydu. Bir iktisatçı olan yazar kendisine sadece matematiksel iktisatla ve Batı'da üretilen az gelişmişlik kavramıyla Türkiye'nin anlaşılamayacağı yönünde yapılan bir uyarıyı dikkate almış; -daha önce yapılan başka bir uyarı sonrası- Marx okumalarında gözden kaçırmış olduğunu farkederek yoğunlaşmaya başladığı ATÜT kavramının Türkiye'yi anlamada ön açıcı olabileceği düşünmüştü.[555] Sonuç olarak ortaya "Marksizmin kaynağına inmek" ve "Türk tarihinin gerçeklerine eğilmek" amacını taşıyan bu çalışması çıkmıştı.[556]

Divitçioğlu kitapçığında az gelişmişliği soyut bir şekilde ele alıyor ne Osmanlı'dan ne de Türkiye'den bahsediyordu. Ancak tutarlı olduğuna inandığı teorisinin Türkiye'ye ilişkin somut verilerle test edilmesine ilişkin duyduğu arzuyu ön sözdeki cümlelerine yansıtmış,[557] çalışmasını yaparken Türkiye'yi göz önünde bulundurduğunu göstermişti. Diğer taraftan Marx'ın tanımını yaptığı ATÜT'ü neredeyse hiç değiştirmeden ele aldığını, yalnızca yeniden yorumladığını belirtiyordu.[558] Başka bir ifadeyle, Marx'ın iddialarından yola çıkarak ATÜT ile ilgili bir model oluşturuyordu.[559]

---

uygun olmadığı biçimlerinde yorumlanabilir. Selâhattin Hilav, **Toplumculuk ve İnsan Problemleri** (İstanbul: Türkiye İşçi Partisi İstanbul İl Yönetim Kurulu Eğitim Bürosu, 1966).

[554] Bkz. Sencer Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler** (İstanbul: Elif Yayınları, 1966). Divitçioğlu bu çalışmasını bir gecede hazırladığını, ancak yayınlanmasının iki ay sonra gerçekleştiğini belirtir. Bkz. Sencer Divitçioğlu, **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**, haz. İbrahim Ekinci, Hakan Güldağ, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 96. *Yön*'ün 13 Mayıs 1966 tarihli 163. sayısında kitapla ilgili çıkan bir ilan da Divitçioğlu'nun kitabın yayınlanma tarihine ilişkin verdiği bilgiyi teyit etmektedir.

[555] Buradaki anlatım sırasına göre ilk uyarıyı yapan kişi iktisatçı Mark Blaug, diğer uyarıyı yapan kişi ise Kemal Tahir'dir. Sürecin anlatımı için bkz. Divitçioğlu, **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**, 92-94. Divitçioğlu söyleşisinde Blaug'un şu ifadelerde de bulunduğunu belirtir: "Ben size tavsiye ediyorum, lütfen Türkiye üstüne ciddi bir şeyler yapın. Biz İngiltere'de filan azgelişmişlik gibi birtakım kavramlar uydurduk. Ama aslında esas iş sizin". Bkz **age**, 93-94. Az gelişmişliğin "uydurma" kavram olarak geçtiği bir ifadeden etkilenilerek yapılan çalışmanın bu kavramı, her şeyden öte, başlığına taşıması çelişki gibi durabilir. Ancak dikkat edilirse Divitçioğlu'nun bu kavrama yeni bir anlam kazandırmaya çalıştığı görülebilir. Bunun için özellikle bkz. Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler**, 5-6.

[556] Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu** (1967), 80.

[557] Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler**, 7.

[558] **age**, 6.

[559] **age**, 10.

Divitçioğlu'nun bu çalışması bir yandan ATÜT kavramının Türkiye'de kendi adı ile özdeşleşmesinin kapısını aralayacak, diğer taraftan ATÜT'ü bu şekilde ele alışı yıllar sonra bile eleştiri konusu olacaktı.[560] Ancak Divitçioğlu'na yönelik ses getiren asıl eleştiri kitapçığının yayınlanmasından bir ay kadar sonra *Yön* sayfalarından yöneltilecek; bu eleştiri soldaki yeni bir döneme eşlik edecekti.

5.3. Az Gelişmişlik ve Asya Tipi Üretim Tarzı İlişkisi Üzerine Görüşler

Doğan Avcıoğlu "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"na katılmamıştı ama bu süreçte *Yön*'de yayınlanan çeşitli çeviri yazılar ve bu yazılar hakkındaki tanıtımlar/yorumlar Yöncülerin tartışmaları dikkatle takip ettiğini, aynı zamanda tartışmaların seyrini biçimlendirmek ya da onlara yeni unsurlar katmak istediğini gösteriyordu.

Mısırlı sosyalist bir yazar olarak tanıtılan İbrahim Ömer'in yazısı bunlardan birisiydi. Yazının konusu *Yön* tarafından "son zamanlarda en çok tartışılan konulardan" olan "Doğu tipi derebeylik" sisteminin Avrupadakinden farklı olması, bu durumun farklı bir toplum ve yönetim biçimini beraberinde getirmesi ve bu sistemden kapitalizme geçiş süreci olarak belirtilmişti. Yazının orijinalinin nerede ve ne şekilde yayınlanmış olduğuna dair bir bilgi verilmemişti; ancak içeriğinden yazının Mısır hakkındaki çeşitli iddialara cevaben hazırlanmış olduğu anlaşılıyordu. Yazıda "Doğu tipi

[560] Bir yıl sonra ATÜT'ü Osmanlı toplumu açısından bir varsayım olarak ele alacağı çalışma nedeniyle Divitçioğlu tekrar ele alacağız. Ancak burada onu hemen Hilav'ın ardından "Marx'a dönüş" çizgisi üzerinde ele almışken Kurtuluş Kayalı'nın bu kişilere yıllar sonra getirdiği eleştiriye değinmek gerekir. Kayalı, Kemal Tahir'in ATÜT'ü yerli gerçekler üzerinden aşmayı denediği kanaatindedir. Onun karşısına koyduğu Divitçioğlu ve Hilav'ı (ve ileride ele aşacağımız İdris Küçükömer'i) az gelişmişlik ile ATÜT arasında bağ kurmaya çalışırken ATÜT'ün 1960'larda gündeme geldiği Fransa'da nasıl ele alındığına dahi değinmeksizin kavramı sadece Marksist klasikler çerçevesinde ele aldıkları, yani hazır bir modeli doğrudan Türkiye'ye uyarlamaya çalıştıkları, için eleştirmektedir. Hilav'ı Kemal Tahir'in metinleri ve tarih yorumları üzerine yazdıkları nedeniyle bir parça dışarıda bıraksa da söz konusu isimlerin Marksist ortodoksinin dışına pek çıkamadıklarını belirtmektedir. Çalışmamızın -özellikle Hilav'a değindiğimiz- çeşitli yerlerinden Türkiye'de henüz ortodoks Marksizmi soğurabilecek bir yapı yokken ATÜT'ün ortodoks Marksizmin dışında bir arayışın ürünü olarak düşünce hayatımıza girdiğinin açıkça anlaşılabildiği hesaba katıldığında Kayalı'nın bu ifadesi gayet dikkat çekicidir. Ancak Kayalı'yı anlayabilmek için onun "ATÜT tartışması Marksist ortodoksluğun söz konusu olmadığı dönemde ortodoks anlayışın kurbanı olmuştur" ifadelerine eğilmek gerekmektedir. Buradan onun kitaba bağlı kalıp yerli gerçekler ile buluşturulmadığını düşündüğü yaklaşımları "ortodoksi" çerçevesinde ele aldığı ortaya çıkmaktadır. Kayalı bu ortodoks yaklaşım nedeniyle ATÜT tartışması sonraki dönemde "nasıl Türkiye'nin düşünce hayatından çıkıp gitmişse, Sencer Divitçioğlu'nun da düşünce dünyasından çıkıp gitmiştir" demektedir. Bkz. Kayalı, "ATÜT Tartışmalarının Hafife Alınmasının Nedenleri ve Bu Tartışmaların Atlanan Ruhu", 1089. Ayrıca bkz. Kurtuluş Kayalı, "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüeli Anlamanın Yolu Düşünsel Farklılığını Kavramaktan Geçer", **Doğu-Batı**, s. 11 (2000): 49. Yeri gelmişken belirtelim, İlber Ortaylı ise Divitçioğlu'nun sevmediği için ATÜT çalışmalarını hayatından çıkardığını düşünmektedir. Bkz. Uysal, **age**, 457. Ancak Divitçioğlu Ortaylı'ya itiraz etmiş, aksine tarih çalışmalarına yönelmesinin kaynağını olarak bu konuyu göstermiştir. Bkz. Divitçioğlu, **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**, 146.

derebeylik" ile ATÜT kastedilerek Marksizmin ortodoks söyleminin dışında bir tutum benimsenmiş ve Mısır bu tip içerisinde değerlendirilmişti. Yine de bu tutum yazarın ilerlemeci bir tarihsel gelişim çizgisi anlayışına sıkıca sarılmasına engel olmamıştı. Yazıda bir takım kuramsal ve tarihsel açıklamalar yapıldıktan sonra Kavalalı Mehmet Ali Paşa zamanında Mısır tarımının Doğu feodalizmi biçiminden kapitalizme geçiş eğilimi gösterdiği, dışarıdan yapılan müdahalelerin ise bu eğilimi ancak güçlendirdiği ifade ediliyordu. Daha sonra Mısır'a kapitalizmin "dışarıdan empoze edildiği tezini savunanlara" bir uyarıda bulunuluyor ve Mısır'da kapitalizmin oluşum koşullarının "her türlü yabancı müdahaleden önce" mevcut olduğu vurgulanıyordu.

Yazı *Yön* tarafından "[…] bizim meselelerimize de ışık tutmaktadır: Doğu tipi feodal üretim biçiminden kapitalizme geçiş, iç faktörlerle başlamış, fakat emperyalist müdahale altında geri kalmış bir kapitalizm çıkarmıştır" denilerek sahiplenilmişti.[561] Sosyalizm anlayışını oturttuğu zemin düşünüldüğünde, *Yön*'ün, tarihinde bu tür bir üretim biçimine sahip olmuş olan toplumların geri kalmışlığının bir kader olmadığını, onların mevcut durumunun müsebbibinin emperyalizm olduğunu iddia eden böyle bir yaklaşımı sahiplenmesi gayet anlaşılabilirdi. Bir sonraki ay sayfalarında yer vereceği Yves Lacoste'a dönük olumlu tutumu için aynı şeyi söylemek ise bu kadar kolay olmayacaktı.

Yön az gelişmiş ülkeler konusunda otorite isimlerden birisi olarak tanıttığı Lacoste'un az gelişmiş ülkelerin kalkınamamasının nedenlerine dair bir incelemesini "Türk toplumunun yapısına" da ışık tutacağını belirterek[562] iki bölüm halinde yayınladı. Lacoste incelemesinde az gelişmişlik konusunda gizlenmiş bulunan bazı nedenlerin önemini ortaya serebilmek için az gelişmişliğin tarihi faktörleri arasında bir hiyererarşi kurulması gerektiğini belirtiyordu. Sömürgeciliği az gelişmişliğin temel nedenlerinden birisi olarak kabul ediyor; ancak çeşitli örnekler vererek onun az gelişmişliğin zorunlu ve yeterli şartı olmadığını vurguluyordu. Ona göre gerek sömürgeleşme gerekse sömürgecilikten kurtulma bir dış güçten çok ülkelerin iç yapısından ve bu yapıların evriminden kaynaklanmaktaydı. Avrupa'nın dışında kalan

[561] İbrahim Ömer, "'Doğu Tipi Derebeylik' Teorisi", **Yön**, s. 145 (7 Ocak 1966): 16. Burada yapmış olduğum alıntıların zihinlerde bir soru işareti oluşturmaması adına, yazıda "derebeylik" ve "feodalizm" kavramlarının hiçbir ayrım gözetilmeksizin birbirinin yerine kullanılmış olduğunu belirtmek isterim. Bu konuya ileride tekrar değineceğiz.

[562] Yves Lacoste, "Azgelişmiş Ülkeler Neden Kalkınamıyor: Az Gelişmişliğin Temeldeki Nedeni", **Yön**, s. 152 (25 Şubat 1966): 8.

bölgelerin mükemmel görünen organizasyonlarının ardında sadece saray ve etrafının aktör olduğu iktidar mücadeleleri sahnelenmekteydi. Hücre birimler halinde yaşayan halk politik hayatın dışındaydı. Oysa araştırmaların Avrupa'ya özgü bir şey olduğunu gösterdiği feodal yapının kurduğu tabi-metbu ilişkisi merkezileşen sıkı bağlar yaratmış; yapının iç çelişkileri, girişimci bir sınıfın (burjuvazinin) ortaya çıkması gibi etkenler modern ekonominin tohumlarını atmıştı. Bu iki yapı karşılaştığında zayıf bağlarla bir arada bulunan Avrupa dışı bölgeler, çok da güçlü olmayan ama unsurları bir bütün halinde biçimlenmiş Avrupalı güçlere direnememişlerdi. Ancak bu bölgelerin sömürge ve az gelişmiş olmalarının asıl nedeni kendi ayrıcalıklı azınlıklarının ihanet ederek sömürgecilerle birlikte hareket etmesi olmuştu.[563]

Yön'e göre ATÜT'ün az gelişmişliğin temel nedeni olduğu, bu yapının kalkınmayı engelleyerek sömürgüleşmeye yol açtığı ve kalkınmanın ancak bu yapının kalıntılarının tasfiye edilmesiyle mümkün olacağı iddialarında bulunan inceleme Türk aydın ve sosyalistlerinin zihinlerindeki birçok problemi çözecek ve toplum yapısı konusundaki mevcut tartışmayı zenginleştirecekti.[564] *Yön*'ün Ömer ile aynı konudaki zıt iddialarını sıraladığı Lacoste'u sahiplenmiş olduğu anlaşılıyordu. Bu çelişki bir tarafa, diğer bir çelişki de az gelişmişliğin temel nedeni konusunda iç yapıya işaret eden bir tutumun her şeyden öte *Yön*'ün siyasi söylemiyle zıtlık göstermesinde mevcuttu.

Yön Lacoste'un incelemesinin olumlu tartışmalara yol açacağı ümidini belirtmişti.[565] Ancak, görünen o ki, kimse bu ümidin gerçekleşmesi konusunda bir adım atmadı. İkinci bir ümit ifadesini birkaç ay sonra bu incelemenin büyükçe bir bölüm oluşturduğu *Sınıf Açısından Azgelişmişlik* adlı Lacoste kitabı[566] Avcıoğlu'nun ön sözüyle yayınlandığında dillendirildi.[567] Berkes bunun üzerine hazırlayacağı

[563] **age**, 8-10 ve Yves Lacoste, "Azgelişmiş Ülkeler Neden Kalkınamıyor?: Az Gelişmişliğin Temelindeki Neden II", **Yön**, s. 153 (4 Mart 1966): 8-10.
[564] Lacoste, "Az Gelişmişliğin Temeldeki Nedeni", 8.
[565] **age**, 8.
[566] *Yön*'ün 6 Mayıs 1966 tarihli 162. sayısında yeni çıkmış olduğu ilan edilen bu kitap için bkz. Yves Lacoste, **Sınıf Açısından Azgelişmişlik**, çev. Sevil Avcıoğlu, 2. bs. (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1966). Kitabın neredeyse yarısını ve asıl gövdesini Lacoste'un *Yön*'de yayınlanmış olan incelemesi oluşturduğundan yukarıda yapmış olduğumuz özet bu kitap için de geçerlidir. Buradan da Gökhan Atılgan'ın bu kitabın az gelişmiş ülkelerin kalkınma problemlerinin temelinde emperyalist sömürgeciliğin yattığını göstermeyi amaçladığı yönündeki yaklaşımına (bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 286) katılmadığımız anlaşılabilir.
[567] Doğan Avcıoğlu, "Önsöz", **Sınıf Açısından Azgelişmişlik**, Yves Lacoste, çev. Sevil Avcıoğlu, 2. bs. (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1996): 16.

çalışmasında[568] az önce sözünü ettiğimiz çelişkiye dikkat çekecek, Lacoste'un iddialarının *Yön*'de çıkan birçok yazı ve görüş ile çelişki halinde olduğunu belirtecekti. *Yön*'ün kendi tutumuna aykırı bir incelemeyi yayınlamasını Lacoste'un ATÜT kavramının bir uygulamasını yaptığı izlenimi vermesine ve bunun Türk toplumunun tarihsel geçmişine uygunluk gösterdiğinin sanılmasına yoracaktı.[569]

Berkes bu yorumunu eğer Lacoste'un incelemesinin *Yön*'de yayınlanması üzerine yapmış olsaydı daha isabetli olurdu. Çünkü incelemenin dergide yayınlanması ile kitabın yayınlanması arasında geçen iki aylık bir süre içinde Yöncülerin (Avcıoğlu nezdinde) Lacoste'a az da olsa mesafe koymuş olduğu görülüyor ve Berkes'in yorumu Yöncülerin ilk durumuna daha çok uyuyordu. Avcıoğlu'nun kitaba yazmış olduğu ön söze baktığımızda Lacoste'un incelemesi artık Türk toplum yapısına ışık tutacak, Türk aydın ve sosyalistlerinin birçok sorusunu cevaplandıracak olan değil; "çok genel planda kalan" bir "ilk adım" olarak Türk bilim insanlarını "kalkınma davamızı aydınlatacak derinlemesine araştırmaları" yapmaya sevketmesi umut edilen bir inceleme şeklinde karşımıza çıkıyordu. Yöncülerin dergideki yorumlarıyla uyandırdıkları ATÜT - az gelişmişlik özdeşliği ve kendilerinin Osmanlı-Türk toplum yapısını ATÜT çerçevesinde ele aldıkları izlenimi Avcıoğlu'nun ön sözünde kayboluyor; ATÜT kavramı bu ön sözde hiç kullanılmayarak yerini yerleşik Üçüncü Dünya - az gelişmişlik özdeşliğine bırakıyordu. Dergide Lacoste'un bir iddiası olarak ama olumlu cümlelerle işaret edilen az gelişmişliğin temel nedeni Avcıoğlu'nun ön sözünde ustaca iç yapıdan dış yapıya kaydırılıyordu: Batı toplumlarından farklı bir yapıya sahip olan "Üçüncü Dünya" toplumlarının evrimi "Batı emperyalizminin etkisi altında" çok farklı gelişmişti ve kalkınma davası da ancak bu evrim içinde anlaşılabilirdi. Avcıoğlu'nun hangi sınıfların kalkınmayı engellediğinin bu konularda yazılan yüzlerce kitapta bulunamayacağı yönündeki ifadeleri onun buradan Lacoste'un iddialarına geçiş yapacağı hissini uyandırıyor; ancak o Lacoste'un incelemesinde geçen ne iktidara yakın imtiyazlı kesimlerden ne de Lacoste'un bir masal olarak tanımladığı millî burjuvaziden söz ediyordu.[570]

---

[568] Berkes'in yedi bölüm sürecek çalışması kitabın yayınlanmasından dört ay kadar sonra *Yön*'de yayınlanmaya başladı. Berkes'in, bu çalışmayı hangi dürtü ile hazırladığını da belirttiği ilk bölüm için bkz. Niyazi Berkes, "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: İki Cihan Savaşı Sonrası ve Az Gelişmiş Toplumlar Sorunu", **Yön**, s. 182 (23 Eylül 1996): 8.

[569] Niyazi Berkes, "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri II: K. Marx ve Doğu Toplumları", **Yön**, s. 183 (30 Eylül 1996): 9.

[570] Karşılaştırma için bkz. Lacoste, "Az Gelişmişliğin Temeldeki Nedeni", 8; Avcıoğlu, "Önsöz", **Sınıf Açısından Azgelişmişlik**, 15-16. Yöncülerin bu tutum değişikliği konusundaki en makul

Lacoste'un kitabıyla yukarıda sözünü ettiğimiz Sencer Divitçioğlu'nun kitapçığı aynı günlerde çıkmıştı.[571] Divitçioğlu'nun kitapçığı nedeniyle Avcıoğlu bir tartışma yaratmasa ve Lacoste'un kitabı bu tartışmada referans olarak kullanılmasa Yöncülerin ona yönelik tutumlarındaki değişiklik üzerinde bu kadar durmayabilirdik. Bu nedenle Divitçioğlu'nun iddialarına göz atmak faydalı olacaktır.

Divitçioğlu'na göre *Formen*'de söz edilen ATÜT kavramı "toplumların gelişme kanunları"nın "tekdoğrusal" değil, "çokdoğrusal" olabileceği anlamına gelmekteydi. Daha açık bir ifadeyle, ATÜT toplumların tarihte kölelik-feodalizm-kapitalizm-sosyalizm sırasına uygun olarak geliştikleri yaklaşımına hem yeni hem de sırayı bozan bir unsur olarak dâhil olmakta; tarihte bu üretim tarzını yaşamış olan toplumların içsel dinamikleri nedeniyle ne feodalizme ne de kapitalizme geçebildiklerini göstermekteydi. Sanayi kapitalizminin niteliklerine sahip olmayan bu toplumların geçebildiği tek üretim tarzı "az-gelişmişlik üretim tarzı" olabilmekteydi. Bununla birlikte içsel ve dışsal dinamiklerle "bozulmuş" olan bu model salt hali ile artık hiçbir az gelişmiş ülkede mevcut değildi ve bu nedenle model "bozuk-ATÜT" olarak tanımlanabilirdi. Bu kapsama giren ülkeler, birinden diğerine geçmenin de mümkün olduğu, şu üç alternatiften birisini seçecekleri bir süreçle karşı karşıya kalacaklardı: kapitalist sistem, kerim devlet, halk sosyalizmi. Çünkü bu tipteki ülkelerde devlet ve halk "sözde-sınıfları" vardı; kapitalist ve işçi sınıfları henüz oluşmamıştı. Bununla birlikte devletin "kapıkulu kapitalistleri" ile "yabancı sermaye-işbirlikçi kapitalistler zümresi" yeni bir sınıfın oluşmaya başladığını bildirmekteydi. Devletin "asi evlatları" olan "kapitalist zümre" devleti kapitalist sisteme evriltmeye çalışırken; "devletin muti evlatları" olan "eski kapıkulları" devletin eski "kerim devlet" niteliğini, yani devletin kamu hizmetlerini yerine getirerek iyilik yapan yönünü, korumak istemekteydi. Bu tipe giren bir ülkede

---

açıklama onların dergide Lacoste'u ele alırken siyasi çizgilerinin dışına çıkmış olduklarını sonradan farketmiş olmaları gibi görünüyor. Ancak bu açıklama "eğer öyleyse Lacoste'un incelemesi niçin kitaplaştırıldı, Yöncüler yanılgılarını kitaba yazacakları ön sözde odak noktalarını değiştirerek değil de kitabı yayınlamak dışındaki başka yollarla geçiştiremezler miydi" sorularını cevaplayamıyor. Bunun dışında burada Avcıoğlu'nun tutumu konusunda onun birkaç yıl sonra *Devrim* dergisinde yazı işleri müdürlüğü yapacak olan Hasan Cemal'in yıllar sonra söyledikleri akla geliyor: "Avcıoğlu, bazı konularda işine gelen tarafları alarak, inceden inceye eğerek kendi maksadına uygun düşen bazen ince bazen kalın saptırmaları severdi. Kimi zaman tarihi olayları da kendi amacına uygun düşecek tarzda kendine yontardı." Bkz. Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım** (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 222.

[571] Hatırlatalım: *Yön*'ün 6 Mayıs 1966 tarihli 162. sayısında Lacoste'un kitabının yeni çıktığına dair bir ilan; 13 Mayıs 1966 tarihli 163. sayısında ise Divitçioğlu'nun kitapçığı hakkında -görebildiğimiz kadarıyla- ilk ilan yayınlanmıştı.

demokratik idare esas alınmışsa, devlet ve halkın "sözde sınıflaşmasından" doğan çatışmadan yararlanarak oy toplayabilen "kapitalist zümre"nin devleti ele geçirme ihtimali daha fazlaydı. "Eski kapıkulu" sınıfı içinden bir zümrenin devlet üzerinde egemenliği varsa, bu durum devlet-halk karşıtlığının ortadan kaldırılamayacağı anlamına geldiğinden devletin ancak reformlarla varlığını sürdürmeye gayret edeceğini göstermekteydi. Oysa kapıkullarının idaresindeki devletin "kerim" nitelemesindeki özelliklere sahip olması ancak devlet-halk özdeşliği ile mümkün olabilirdi. Bu ise hem ATÜT hem de bozuk-ATÜT tiplerini aşan bir toplumsal yapıyı zorunlu kılmaktaydı. Bozuk-ATÜT tipinden geçiş imkânının olduğu diğer iki seçeneğin (kapitalizm ve kerim devlet) aksine tarihsel olmayan, geleceğe yönelik bir tahmini içeren bu yapı kapıkulunun olmadığı, halktan alınan artı-değerin bir kısmını tekrar halka dağıtan ve hiçbir sınıfa dayanmayan halk sosyalizmi olabilirdi.[572]

Kitapçık piyasaya sunulduktan sonra Divitçioğlu ile yapılan bir söyleşi, yayınlanması arzusuyla *Yön*'e gönderildi. Avcıoğlu söyleşide kitapçığın Türkiye gerçeklerini bilimsel açıdan ele alan bir çalışma olarak lanse edilmesi ve Divitçioğlu'nun da Marksist metodu kullandığını iddia etmesine karşın onun söyleşideki cevaplarının ne bilimsel ne de Marksist olduğunu düşündüğünden kitapçığı incelemeye yöneldi. Ardından da *Yön*'de Divitçioğlu söyleşisi değil, Avcıoğlu'nun kitapçık hakkında kaleme aldığı bir eleştiri yazısı boy gösterdi.[573] Avcıoğlu eleştirisinde kitapçığı matematiksel formüller ve "statik modeller ile süslenmiş bir fanteziden ibaret" görüyordu. Ona göre bu fantezi, kapitalizm ve sosyalizmin varlığında çoktan çökmüş bulunan ATÜT diye bir sistemin hala varolduğunu iddia etmesi nedeniyle "tehlikeli" bir tutumun ifadesiydi. ATÜT'e sahip toplumlar sanayi kapitalizminin doğuşuyla Batılı kapitalist toplumların gelişmesine tabi olduklarından bu yana sosyalizm - Divitçioğlu'nun sözünü ettiği "az gelişmişlik üretim tarzı", "kerim devlet", "halk sosyalizmi" gibi "yeni icatlara ve fantezilere" gerek kalmadan- evrensel olarak bütün toplumlar için mümkün hale gelmişti. Bu yolu Türkiye açısından değerlendirmek için Divitçioğlu'nun yaptığı gibi devleti sınıfların üstünde gören, Türkiye'de kapitalizmin hızla ilerleyişini inkâr eden çalışmalar yerine Türk toplumunun evrimi hakkında

[572] Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler**.
[573] "Avcıoğlu'nun Notu", **Yön**, s. 171 (8 Temmuz 1966): 11. Avcıoğlu burada kendilerine iletilen bir söyleşiden bahsetmekte ama söyleşiyi yayınlamadıklarına dair bir cümle sarfetmemektedir. Söyleşinin yayınlanmadığını *Yön* sayılarına yönelik incelememden çıkarsıyorum.

Marksist metodu doğru kullanarak yapılan tarihî ve sosyolojik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktaydı.[574]

İki hafta sonra yayınlanan *Yön'*de Divitçioğlu'nun Avcıoğlu'na cevabı yer aldı.[575] Avcıoğlu bu yazıya düştüğü uzun notta eleştirilerini sürdürdü. Burada Lacoste'un ATÜT ülkelerinde kapıkulunun sömürgeci ile birleşerek devleti yıktığı ve kendisi de kapitaliste dönüştüğü yaklaşımına dayanarak bozuk-ATÜT diye bir şeyin olamayacağını söylüyordu. "Genel durum budur" deyip Divitçioğlu'nun iddialarını bu şekilde savuşturduğunu düşündükten sonra ise Türkiye'nin durumu özeldir deyip çok açık olmayan bir yolla Lacoste'un iddialarından uzaklaşmaya başlıyordu. Bu da bizi *Yön*'deki Lacoste yorumundan Avcıoğlu'nun Lacoste'un kitabına yazdığı ön söze yaklaştırıyordu: Türkiye için bile yeterince aydınlığa kavuşturulmamış bir kavram olan kapıkulundan yola çıkarak bir az gelişmiş ülke genellemesi yapılamazdı; Türkiye'de kapitalist gelişme emperyalizmin baskısı altında başlamıştı; kapıkulunun Türk toplumunun evrimindeki durumu özeldi.[576]

Avcıoğlu-Divitçioğlu tartışmasında kapıkulu teriminin önemi Divitçioğlu'nun ona kitapçığında verdiği yerin ve Avcıoğlu'nun buna itirazının ötesinde bir yer buldu. Selahattin Hilav nasıl Marksizmin bir süre yaratıcı düşünce aracı olarak kullanılmadığı iddiasını "belli nedenlere" bağladıysa[577] Divitçioğlu da Avcıoğlu'nun ilk eleştirilerini "pek belli sebepler"e bağlıyordu. Bu sebepleri ise aynen Avcıoğlu dediği gibi kitapçığındaki tezlerinin bir tehlikeye işaret etmesiyle açıklıyor ancak işaretin yönünü Avcıoğlu'na çeviriyordu. Divitçioğlu'na göre kitapçığında kapıkulu

---

[574] Doğan Avcıoğlu, "S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine…", **Yön**, s. 169 (24 Haziran 1966): 13. Avcıoğlu burada eskiden ATÜT yapısına sahip toplumlara da sosyalizm yolunun açıldığı iddiasında Divitçioğlu'nun da bolca başvurduğunu belirttiği Maurice Godelier'e referans veriyordu. Divitçioğlu kitapçığında Godelier'in iki makalesini ve bir kitabını kullanırken orijinallerine (Fransızca) başvurmuştu. Avcıoğlu ise alıntılarını Godelier'in kitabının çevirisinden yapıyordu. Çünkü Divitçioğlu'nun kitapçığının çıktığına dair reklamın bulunduğu *Yön*'ün 13 Mayıs 1966 tarihli 163. sayısında Godelier'in kitabının (Türkçe olarak) çıktığına dair bir reklam da bulunmaktaydı. Yayınlandığında Türkçede ATÜT konusundaki en kapsamlı çalışma haline gelen bu kitap için bkz. Godelier, **age**. Bu tartışmadan bir yıl kadar sonra Gülten Kazgan'ın bir kitabı yayınlanacaktı. Kazgan burada Marksizm'de ATÜT'ün dış etkenlerle dönüşüme uğratılabildiğinin düşünüldüğünü, dolayısıyla bu yapıya sahip toplumların Batı'da çizilen tek yönlü evrim şemasından farklı bir evrim şemasına sahip olmasının olağan görüldüğünü belirtecekti. Bir dipnotla da Divitçioğlu'nu bu görüşü paylaşan, Godelier'i Batı'nın evrim şemasının evrensel olduğu kanısında olan bir isim olarak zikredecekti. Bkz. Gülten Kazgan**, İktisadî Düşünce Dersleri (Cilt 1): İdeoloji-Metod-Analiz-Politika** (İstanbul: Figen Teksir, 1967), 192.

[575] Sencer Divitçioğlu, "D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", **Yön**, s. 171 (8 Temmuz 1966): 11.

[576] "Avcıoğlu'nun Notu", 12. Avcıoğlu'nun Divitçioğlu'na yönelik eleştirileri, burada onun Osmanlı toplum yapısını -somut araştırmalarla test edilmesi gerektiğini belirtse de- ATÜT açısından yorumlamaya meyilli olduğu gerçeğini perdelememeli.

[577] Hilâv, "Asya-Tipi Üretim Nedir?", 14. Hilav burada SSCB'de egemen olan Marksizmin Stalin tarafından yorumlanışına gönderme yapıyordu.

karşısında ortaya koyduğu bir halk sınıfının varlığı, demokratik yoldan sosyalizmi kuracak bir sosyalist partinin siyasi eylemine yön verecek bir teori demekti. Bu teori hem sosyalist partinin halka daha fazla inmesini sağlayacaktı hem de demokratik yoldan sosyalizme ulaşmayı seçenlerin karşısındaki kapitalizm ve kerim devletçi güçleri ortaya çıkarmaktaydı. Bu durum aynı zamanda kerim devletçiliğin bir türü olan "kapıkulu sosyalizminin (!)" sosyalist harekete karşı çıkan gerçek niteliğini gözler önüne sermekteydi.[578]

Avcıoğlu kendi sosyalizm anlayışına yönelik Divitçioğlu'nun "kapıkulu sosyalizmi" nitelemesini kaba bir yakıştırma ve zorlama bir suçlama diyerek karşıladı. Ona göre Divitçioğlu'nun kapıkulu sınıfından saydığı kimseler Mısır, Cezayir gibi yerlerde küçük burjuva ailelerden gelen subaylar olabilirdi. Onların izledikleri antiemperyalist politika ise herhangi bir "sosyalizm" ile değil "kapitalist olmayan" bir kalkınma yolu olarak tanımlanabilirdi. Öte yandan Türkiye'nin önceliği de sosyalizm mücadelesinin kazanılmasının koşulu olan antiemperyalist mücadelenin başarıya ulaştırılması olmalıydı.[579]

Divitçioğlu yazısını sonlandırırken "oyun bitti" diyordu.[580] Bununla Avcıoğlu'nun makbul görmediği siyasi pozisyonunu bütün gerçekliği ile ortaya sermiş olduğunu ima ediyordu. Diğer taraftan Avcıoğlu ona yönelik eleştiriyi kaleme aldığı *Yön* sayısının bir önceki sayısında TİP'i masaya yatırmıştı bile. Kuvvetle muhtemeldir ki, Avcıoğlu'nun meşhur "TİP tartışmaları"nı başlattıktan bir sonraki hafta Divitçioğlu'na yönelik eleştiri yayınlaması aynı amaca hizmet eden bilinçli bir eylemdi.

5.4. *Yön* Sayfalarında "Türkiye İşçi Partisi Tartışmaları"

1964 sonlarında antiemperyalist bir çizgide buluşan TİP ile *Yön* arasında yaşanmaya başlanan "bahar havası" 1965 genel seçimlerinden sonra değişmeye başladı ve 1966 kısmi senato seçimlerinden sonra yerini bunaltıcı yaz sıcaklarına bıraktı. Kuşkusuz bunun nedeni iki yapının kendilerini bir araya getiren antiemperyalizm konusunda

[578] Divitçioğlu, "D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", 11. Divitçioğlu yıllar sonra kendisiyle yapılan bir söyleşide ATÜT konusundaki tezlerine karşı çıkan Avcıoğlu ve çevresini "askerci" olarak niteliyor; ancak tezlerine karşı çıkılmasında onların "askerci" olmalarının etkisinin olup olmadığı sorusunu "bilmiyorum" diye cevaplıyordu. Bkz. Divitçioğlu, **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**, 99-101.
[579] "Avcıoğlu'nun Notu", 12.
[580] Divitçioğlu, "D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", 11. Divitçioğlu bunu Latince ifade etmişti: "Acta est fabula".

yaşadıkları tutum değişiklikleri değildi. Fakat onların siyasal hatlarında antiemperyalizme yükledikleri anlam farklılığının belirginleşmesi bu değişimin faktörlerinden birisi oldu.

Yöncüler Türkiye'de sosyalist mücadeleden önce bir antiemperyalist mücadele verilmesi gerektiğini iddia ediyor, bunun için antiemperyalistlerin geniş bir cephede beraberce saf tutması gerektiğine inanıyorlardı. Bu gerekçeyle daha seçimlerden önce "eski tüfeklerle" bir yakınlaşma sağlamışlardı.[581] Aynı gerekçeyle seçim sürecinde *Yön*'de CHP'ye yönelik olumlu bir tavır takınmışlar hatta bu nedenle TİP'in yayın organı olan *Sosyal Adalet'*te eleştirilmişlerdi.[582] Doğan Avcıoğlu'nun 1965 genel seçim sonuçlarını TİP'in parti olarak başarı kazanmasına karşın solun yenilgisi olarak değerlendirmesi[583] aynı siyasal tutumun bir sonucuydu. Diğer taraftan bu "yenilgi" Yöncülerin iktidar stratejilerinde bir değişime yol açmış, onlarda parlamenter yolla düzeni değiştiremeyeceklerine inandırmıştı. Yalçın Küçük'ün "her durum değerlendirmesi bir eylem programıdır" diyerek dikkat çektiği üzere *Yön*'ün seçim sonrası yayınlanan sayısı sosyalizmin "romantik" döneminin bittiğini ilan ediyor ve Yöncüler kendi "ihtilal programını" ortaya koyuyordu.[584] Bundan iki hafta sonraki 29 Ekim tarihli *Yön*'de Cumhuriyet'in 42. yılını değerlendiren Avcıoğlu yazısını şöyle sonlandırıyordu: "Rejimler hayallere değil gerçeklere dayanarak uzun ömürlü olurlar. Anayasadan ve reformlardan yana güçler Türkiye'nin daha uzun süre zaman israfına tahammülü kalmadığını gözönünde tutarak, demokratik devrim yolunu açma durumundadırlar."[585]

---

[581] Seçimlerden önce *Yön*'de yayınlanan imzasız bir yazıda sosyalizmden önceki aşama alışılageldiği üzere "milli kurtuluş safhası", "milli demokrasi" ya da "intikal devresi" olarak değil, "demokratik devrim" olarak adlandırılmıştı. Bkz. "Türk Milliyetçilerine Sesleniş", **Yön**, s. 110 (7 Mayıs 1965): 8-9. Mustafa Şener'in dikkat çektiği üzere Yön bu terminolojiyi tutarlı bir şekilde sürdürmese de yazıda kullanılan Marksist terminoloji Yön'ün "eski tüfekler"le sağladığı yakınlaşmanın bir sonucu olabilirdi. Bkz. Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, 109. Önceki bölümlerde "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları" bağlamında ele aldığımız Mihri Belli'nin seçim öncesi *Yön*'de çıkan yazısı ve onun Avcıoğlu ile birlikte ortak çevirmiş oldukları Garaudy kitabı da bu yakınlaşmanın örneklerindendir.

[582] Bu sürecin anlatımı için bkz. "Sosyal Adalet Dergisi ve Yön", **Yön**, s. 124 (13 Ağustos 1965): 7.

[583] Doğan Avcıoğlu, "Yeni Dönem", **Yön**, s. 134 (22 Ekim 1965): 2.

[584] Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler**, c. 3 (Ankara: Tekin Yayınevi, 1986), 293-297. Küçük, seçim sonrası yayınlanan *Yön* sayısında özellikle bir yazıya vurgu yapmaktadır. İmzasız olarak yayınlanan ancak Küçük'ün Avcıoğlu'nun yazdığına ihtimal verdiği bu yazı için bkz. "Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi… Sosyalizmin Romantik Dönemi, Artık Mutlaka Kapanmalıdır", **Yön**, s. 133 (15 Ekim 1965): 4.

[585] Doğan Avcıoğlu, "Cumhuriyet'in 42. Yılında", **Yön**, s. 135 (29 Ekim 1965): 3. Ayrıca bkz. Doğan Avcıoğlu, "Parlamentoculuk", **Yön**, s. 158 (8 Nisan 1966): 3. Yazının özellikle son sütunu vurucudur.

Yön'deki bu yaklaşım bir süre sonra isim belirtilmeksizin *Eylem* dergisindeki Attila Tokatlı yazısında eleştiri konusu edildi. Tokatlı'ya göre seçimlerden sonra işbaşına gelen hükümetin icraatlarının bazı kesimlerde bir karamsarlık yaratmış; bu da Türkiye gibi "az gelişmiş" bir ülkede demokratik yollarla hedefe ulaşılmasının imkânsızlığı düşüncesini beraberinde getirmişti. Bu nedenle aynı kesimler otoriter olmakla birlikte daha halkçı olduğunu düşündükleri kestirme yolları çare olarak görmeye başlamışlardı. Karamsarlığın haklı gerekçeleri olsa da yazar ve düşünürler bu tavırdan uzak durarak gerçeğin diğer yanlarına eğilmeliydi. Tokatlı'nın yazısı çok sert bir eleştiri olmaktan ziyade Engels'e referans verilerek çözümün "tepeden inme devrim"de değil demokratik yollarda olduğunu gösteren bir uyarı niteliğindeydi ve bu konuların tartışmaya açılması amaçlanmıştı.[586] Bu yazıya tek bir karşılık verildi.[587] Anlaşılan bazı rahatsızlıklar olsa da Yöncüler işaret edilerek açılan "tepeden inme devrim" konusunun tartışılması henüz bir ihtiyaç olarak görülmüyordu.[588]

Aynı tarihlerde kısmi senato seçimleri gündemdeydi. Avcıoğlu mevcut şartlar altında Adalet Partisi'nin (AP) bir miktar da olsa oy kaybetmemesinin uygulanan siyasî sistemdeki probleme işaret edeceğini; ayrıca, genel seçimlerde başarı elde etmiş olan TİP'in bu seçimlerde oylarını önemli ölçüde arttırmasını beklemek gerektiğini söylüyordu. Ona göre TİP'in oylarındaki olası bir yerinde sayış ya da gerileme durumu, memleketin karamsar ortamı içindeki bir ümit ışığını zayıflatacaktı.[589] Bir

---

[586] Attila Tokatlı, "Engels'e Göre Demokrasi ve Devrim", **Eylem**, s. 32 (15 Nisan 1966): 1-4. Tırnak işareti yapılmış vurgular yazara aittir. Bu yazının ilk önce *Yön*'e gönderildiği, ancak *Yön*'ün "tahrif edilmiş" bu yazıyı basmadığı ve bu nedenle Mehmet Ali Aybar tarafından kınandığı iddiaları için bkz. Vahap Erdoğdu, "TİP Nereye Gidiyor?: Önümüzdeki Devrimci Adım ve TİP'in Tarihsel Görevi", **Yön**, s. 189 (11 Kasım 1966): 11. Bu yazıya yer verilen bakşa bir kaynak için bkz. Rasih Nuri İleri, **Mihri Belli Olayı I: MDD-Yön Tartışması, Sosyalist Aydınlık Davası** (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976), 73.

[587] Muvaffak Şeref aynı derginin bir sonraki sayısında Tokatlı'yı Engels'ten verdiği örneği tarihsel bağlamından kopardığı ve Türkiye'nin somut meselelerinin çözümünü "biçimsel demokrasi" ve "tepeden inme devrim" gibi soyut alternatiflere sıkıştırdığı için eleştirdi. Bu karşı eleştiri de Tokatlı'nınki gibi sert değildi. Bkz. Muvaffak Şeref, "Demokrasi ve Devrim Konusunda Liebknecht'in Oyunu", **Eylem**, s. 33 (1 Mayıs 1966): 1-3. Şeref sert eleştirilerini TİP'e yönelik olarak birkaç ay sonra *Yön*'de dile getirecekti.

[588] Burada Ergun Aydınoğlu'nun aşağıda ele alacağımız "TİP tartışmaları"na yönelik bir yorumundan faydalandım. Aydınoğlu'na göre 1965 seçimleri sonrası sol meşruiyet mücadelesini kazanınca Meclis'e giren TİP'in sol içindeki yeri güçlenmiş, *Yön*'ün yeri ise belirsizleşmiştir. Bu nedenle *Yön*'deki "TİP tartışmaları" bir bakıma *Yön*'ün kendisini tartışmasıdır. Bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 109. Tokatlı'nın yazısı yayınlandıktan sonraki sayı *Eylem* dergisinin son sayısı olmuştu. Tokatlı'nın arzuladığı tartışma ortamının oluşmaması bu nedenle açıklanabilir gibi görünmektedir. Ancak Aydınoğlu'nun mantığını takip edince, *Eylem* yayına devam etmiş olsaydı bile Meclis'e girerek solda odak noktası olmuş olan TİP'in (ve bu anlamda TİP'e yakın isimlerin) *Yön*'ü tartışma ihtiyacı duymayacağını düşünmek daha makul görünmektedir.

[589] Doğan Avcıoğlu, "Seçimler", **Yön**, s. 166 (3 Haziran 1966): 3.

sonraki hafta seçim sonuçlarını ele alan Avcıoğlu korktuklarının başlarına geldiğini belirtiyordu. AP düşük katılım nedeniyle sayıca oy kaybetse de oran olarak oylarını arttırmıştı. CHP oylarının bir kısmını muhafaza edememiş, oy oranı da düşmüştü. TİP'in oy oranı biraz artmış, ancak seçime katıldığı bölge sayısı artmasına karşın oy sayısı düşmüştü. Avcıoğlu artık "Türk toplumsal yapısı ve bu toplumsal yapıyı modernleştirmeye uygun düşecek siyasî sistem üzerinde düşünmeye ve tartışmaya" başlanılması gerektiğini düşünüyordu.[590] Bir sonraki yazısını ise tamamen TİP'e ayırdı. Avcıoğlu burada TİP'e yönelik çeşitli eleştirilerini sıralıyordu. Ona göre sosyalizmi gerçekleştirmenin uzun vadeli bir iş olduğundan Aybar'ın "1969 seçimlerinde başa güreşeceğiz" söylemi gerçeğe uygun değildi. TİP öncülük konusunda işçi sınıfı partisini değil "soyut işçi hayranlığını" ve "ırgat efsanesini" öne çıkarmaktaydı. Gençlik kesimine önem vermiyordu. Bütçe görüşmelerinde görüldüğü gibi Meclis'te etkili değildi ve Kıbrıs potilikasında tutarsız davranmaktaydı. En önemlisi, TİP hem antiemperyalist mücadeleyi hem de klasik bir proleterya-burjuvazi mücadelesini öne çıkararak büyük bir hata yapmakta, mevcut güçleri bölmekteydi. Oysa Türkiye gibi ülkelerde ikincisinin mücadelesini verebilmek için önce birincisinin kazanılması gerekmekteydi.[591]

Avcıoğlu'nun aşağıya alıntıladığımız satırları onun sosyalist harekette (ama esasında TİP'te) gördüğü "problemli" tutum, davranış ve tahlillerin nedenine yönelik bir açıklama mahiyetindeydi:

> "Hâkim sınıfların kütleler üzerinde kurdukları 'demirperde'nin kırılması, toplumsal yapıyı ve bu yapıdan gelen mukavemetleri iyi tanımayı, burjuvazinin çeşitli tabakaları arasındak[i] çelişmeleri iyi değerlendirmeyi, sabırlı ve bilgili çalışmayı gerektirmekledir.
>
> Bu noktada hayli hazırlıksız yola çıkıldığı kabul edilmelidir. TİP programındaki toplumsal yapının tahlili ile ilgili uzun açıklamalar, elli yıl önce yazılmış Batı kitaplarından yapılmış çok genel plânda kalan bir 'çeviri'den ibarettir. Ne var ki, bunun kabahati TİP'te değil, Türkiye'de sosyalist düşüncenin kısırlığında aranmalıdır. Sosyalist düşünce de, kapitalist düşünce gibi, bir Batı aktarmacılığından öteye pek gidebilmiş değildir, sosyalist düşüncenin, Türk toplum yapısını evrimi içinde aydınlatacak verimli bir metod olarak kullanılması, hâlâ el sürülmemiş bir konudur."[592]

Avcıoğlu her hafta *Yön* sayfalarında kendisine bir köşe bulacak ve dört ay sürecek olan "TİP tartışmaları"nı toplumsal yapının kavranmasının önemine vurgu yaptığı bu yazısıyla başlatmış oldu. Bu süre zarfında yayınlanan yazılarıyla da tartışmaların ekseninden ayrılmadı. Daha önce belirttiğimiz gibi, onun bu tartışmaları başlatan

[590] Doğan Avcıoğlu, "Rejimin Geleceği", **Yön**, s. 167 (10 Haziran 1966): 3.
[591] Doğan Avcıoğlu, "TİP'e Dair", **Yön**, s. 168 (17 Haziran 1968): 3.
[592] **age.**

yazısından bir hafta sonra Sencer Divitçioğlu'nun kitapçığına yönelik eleştiri yayınlaması bir tesadüf değildi. Divitçioğlu'nun Avcıoğlu'nun kendisine yönelik eleştirilerini yanıtladığı yazısında ve Avcıoğlu'nun bu yazıya notunda gördüğümüz gibi tartışmanın ağırlık noktası güncel siyasete kaymış, tartışma Türkiye'nin önündeki devrim süreci ve ittifaklar konusuna kapı aralamıştı. Avcıoğlu tartışmayı bu karşılıklı eleştirilerden sonraki *Yön* sayısında yayınlanan Fransız araştırmacı Hélène Carrère D'Encausse'ün Orta Doğu'daki askerî rejimleri ele alan incelemesine yazdığı uzun sayılabilecek bir tanıtımla sürdürdü. Avcıoğlu burada "proleterya, millî burjuvazi ve komprador burjuvazi" şeklindeki "geleneksel" tahlillerin az gelişmiş ülkeler için yeterli olmadığının anlaşıldığını; Batı'da önemsiz kaldığı için Marksist teorinin ihmal ettiği "ara tabakalar"ın belirli koşullarda "Üçüncü Dünya"da ilerici bir rol oynayabildiklerini; bu nedenle de asker, sivil memur gibi "ara tabaka" unsurların sınıfsal konumları ve belirli koşullarda oynayabilecekleri ilerici roller hakkında çeşitli araştırmaların yapıldığını belirtiyordu. Bu temelden hareketle de hem Divitçioğlu'nu hem TİP'i eleştiriyordu. Ona göre Marksist metodu kullandığını söyleyen Divitçioğlu "kapıkulu" diye adlandırdığı bu "ara tabakalar"ı "Marksist teorisyenlerin" aksine "halk düşmanı ve tutucu" olarak görüyordu. TİP programı ise gerek geçmişte gerekse bugün ağırlığını hissettiren "ara tabakalar"ı yok saymıştı.[593]

Avcıoğlu iki hafta sonra, 1965 genel seçimleri öncesinde birbirlerine olumlu yaklaşımlar sergilediklerini çeşitli örneklerle gösterdiği TİP ile CHP'nin farklılıklardan çok yakınlıkların önemli olduğu bir dönemde "milliyetçi cephe"nin bölünmesini arzulayan Amerikalıları sevindirecek derecede birbirlerini "ölçüsüzce" eleştirmeye başladıklarını yazdı. CHP önde gelenlerinin halkta komünizm korkusu ve antikomünist kuşkuculuk yaratan ABD'li senatör Mc Carthy'ye yakışır bir üslupla TİP'i eleştirdiğini söylüyordu. Aybar'ın ise genel seçimlerden önce sahiplenmiş olduğu geniş bir antiemperyalist cephenin gerekliliği fikrinden sosyalist ve antiemperyalist mücadelenin aynı şey olduğu ve bu mücadeyi ancak sosyalist bir partinin sağlayabileceği fikrine geçiş yaptığını, böylece CHP ile AP'yi aynı sepete koyduğunu düşünüyordu. Ona göre TİP'liler Türkiye'de köklü bir devlet geleneği ile güçlü bir bürokrasinin var olduğunu ve bunun CHP'de temsil edildiğini ima eden "Osmanlı tipi devlet" nitelemesiyle bir hata yapmaktaydılar. "Osmanlı tipi bürokratik devlet" Amerikalıların ve kompradorların "bugün" Türkiye'de kurmak istedikleri

[593] Hélène Carrère D'Encausse, "İlerici Askeri Rejimler ve Marksis[t] Teori", **Yön**, s. 172 (15 Temmuz 1966): 8.

devlete benzemekteydi. Bu devlet ile bu devleti yıkan "ihtilalci milliyetçilerin" kurduğu "bürokratik devlet"i birbirinden ayırmak, gerektiğinde onların kurduğu "millî devletin" zamanında takınmış olduğu "ceberrut" tutumları eleştirmek ama onları halkın dışında ve halka karşı göstermemek gerekmekteydi.[594]

Avcıoğlu bir sonraki hafta "gericilik" ve "ilericilik" kavramlarının yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek söz konusu kavramların "ölçü"sünü Avrupai giyim-kuşam değil, Amerikan emperyalizmi ve kapitalizm karşısında yapılan vatan savunuculuğu olarak ortaya koydu. Bir kısmı daha önce çeşitli vesilelerle *Yön*'de eleştiri konusu edilmiş olan Gökhan Evliyaoğlu, Osman Yüksel Serdengeçti, Nurettin Topçu, Hüseyin Perviz Hatemi gibi "milliyetçi ve mukaddesatçı" kişilerin antiemperyalist ve antikapitalist olduğunu düşündüğü bazı yaklaşımlarını örnek göstererek onların ilericiliklerini belirtti. Ona göre böyle "farklı inanç ve felsefi görüşlere sahip namuslu kişiler"in vatanı kurtarmak için "Millî Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu" gibi bir araya gelecekleri günler yakındı. [595]

Avcıoğlu bir yandan millî cephe saflarını sık tutmak için bu safta gördüklerini birbirlerini karşı eleştiride bulunurken ölçülü olmaya davet ediyor, diğer yandan ilerici olmanın ölçüsünü yeniden tanımlayıp millî cepheyi genişletmeye çalışıyordu. Bu arada bazı isimleri de karşısına alıyordu. Uzun zaman *Yön*'de yazarlık yapmış olan Fethi Naci[596] o günlerde yayınladığı *Az Gelişmiş Ülkelerde Askerî Darbeler ve Demokrasi* adlı derleme kitabın "Millî Kurtuluş Devrimlerinin Meseleleri" başlıklı bölümüne düştüğü bir dipotla Avcıoğlu'nun D'Encausse'ün yazısına yönelik tanıtımını gündeme getirdi. Bu başlık altında verilen metinler, Avcıoğlu'nun,

[594] Doğan Avcıoğlu, "Ölçü", **Yön**, s. 174 (29 Temmuz 1966): 3.

[595] Doğan Avcıoğlu, "Gericilik-İlericilik", **Yön**, s. 175 (5 Ağustos 1966): 3. *Yön*'ün hem okuyucu köşesi olarak kullandığı hem de basından alıntılar yaptığı ikinci sayfasında bu tarihlerde Avcıoğlu'nun sözünü ettiği isimlerin yazıları görüldü. Türkiye'nin ABD'nin çıkarlarına hizmet ediyor oluşunun belgesi olarak görülen Senatör Haydar Tunçkanat'ın açıklamış olduğu belgeler üzerine "Basından [Gökhan Evliyaoğlu, 'Tunaçkanat'ın İfşaatı ve Millî Gurur']", **Yön**, s. 172 (15 Temmuz 1966): 2. Serdengeçti'nin *Yeni İstanbul* gazetesinde Osmanlı'da toprak mülkiyetinin yokluğunu ele aldığı ve acilen bir toprak reformuna ihtiyaç duyulduğunu ifade ettiği yazısı için bkz. "Basından [Osman Yüksel Serdengeçti, 'Toprak Vatandır']", **Yön**, s. 175 (5 Ağustos 1966): 2. Ayrıca bu tarihlerde *Yön*'deki "sosyalizm ve İslamiyet" tartışmaları Hatemi tarafından Topçu'nun çıkardığı *Hareket* dergisine taşınmıştı.

[596] Naci'nin son yazısı *Yön*'ün 25 Mart 1966 tarihli 156. sayısında yayınlandı. Sonraki hafta Naci küçük bir notla sanat sayfalarının hazırlanmasını bıraktığını ilan etti. Bkz. Fethi Naci, "Bir Açıklama", **Yön**, s. 157 (1 Nisan 1966): 14. Naci bundan sonra *Yön*'de yazmadı. Durumun politik bir yanı var mıydı bilemiyoruz. Avcıoğlu'nun Hikmet Özdemir'e anlattığına göre, Avcıoğlu kendisiyle birlikte dergide çalışan kardeşi Hamdi Avcıoğlu'na Naci'nin yönetimindeki sanat ve edebiyat sayfalarının "bozulduğuna" dair bir not bırakmıştır. Naci bu notu gördükten sonra *Yön*'de yazmayı bırakmış; Avcıoğlu'nun ifadesiyle küsmüş ve onlara cephe almıştır. Bkz. Hikmet Özdemir, **Tarih ve Politika** (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 336.

Divitçioğlu'unun "ara tabakalar"ın "asla" ilerici bir rol oynamalarının mümkün olmadığı iddiasının "tamamen" aksini düşündüğünü belirttiği üç Marksist teorisyenin D'Encausse'ün yazısında adı geçen araştırmalarıydı. Naci, okurun bu metinleri Avcıoğlu'nun sözleriyle karşılaştırdığında ilginç sonuçlara varacaklarını belirtiyordu.[597] Naci'nin bu dipnotuna *Yön*'de derginin imzasıyla uzun bir cevap verildi. Burada söz konusu Marksist teorisyenlerin metinlerinin Divitçioğlu'nun "kapıkulu" dediği "ara tabakalar"ın "asla" ilerici olamayacağı tezinin "tamamen" aksi sonuçlar verdiğinde ısrar ediliyor; ancak "tamamen" aksi sonuçlar demenin onların her zaman ilerici rol oynadığı anlamına gelmediği, sadece Divitçioğlu'nun "asla" vurgusunu çürüttüğü ifade ediliyordu. Yazıda ayrıca Naci'nin hazırlamış olduğu derleme kitap, farklı iddialara sahip metinlerin bir araya getirmesine karşın okuyucu yanıltmaktan kurtarmak için bu konuda bilgilendirme yapmadığı dolayısıyla eleştiriliyor; üzerinde konuşulan metinlerin aksine "Divitçioğlu'nun görüşüne yakın" olduğu belitilen kitabın girişindeki Faslı Hadi Mesuak'ın metni buna örnek gösteriliyordu.[598] Naci karşı yazısında *Yön*'ün "tamamen aksi sonuçlar" açıklamasını tatmin edici bulmadığı gibi bir Bektaşi fıkrasına gönderme yaparak Avcıoğlu'nun söz konusu Marksist teorisyenlerin sözlerini de istediği gibi kullandığını iddia etti. Ona göre Avcıoğlu halk kitlelerinin önemini saklamak istiyordu.[599] Çeşitli iddia ve savunmaların yapıldığı tartışma *Yön*'ün Naci'nin cevabına karşılık yazdığı (yine)

[597] Bu Sovyet Marksistlerinin isimleri G. Mirski, R. Avakov ve L. Stepanov olarak belirtilmişti. Bkz. Fethi Naci (der.), **Az Gelişmiş Ülkelerde Askerî Darbeler ve Demokrasi** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1966), 16. D'Encausse'ün *Yön*'de yayınlanan makalesi ile aşağıda ele alacağımız *Yön*'ün Naci'ye cevabı ele alındığında Naci'nin derlemesinin 15 Temmuz-2 Eylül 1966 tarihleri arasında kalan bir zamanda yayınlanmış olduğu anlaşılıyor.

[598] "Yapma Fethi Naci!", **Yön**, s. 179 (2 Eylül 1966): 6. Bu yazının yayınlandığı gün *Yön*'ün ikinci sayfasında D'Encausse'ün Stuart Schram ile ortak kaleme aldığı bir kitabın Yön Yayınları'ndan çıktığı ilan edildi ve Avcıoğlu'nun bu kitaba ön sözü olduğu gibi yayınlandı. Kitap için bkz. Hélène Carrère D'Encausse, Stuart Schram, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, çev. Sevil Avcıoğlu, Adil Aşçıoğlu (İstanbul: Yön Yayınları, 1966). Avcıoğlu bu kitabın yakında yayınlanacağını D'Encausse'ün *Yön*'de çıkan yazısına yazdığı tanıtımda bildirmişti. Yön Yayınları'ndan çıkacak olan kitapların bir bölümünün ya da özetinin dergide yayınlaması *Yön*'ün başvurduğu bir yöntemdi. Ancak D'Encausse'ün *Yön*'de yayınlanan makalesi onun ortak yazarı olduğu kitapla ilgili değildi. Avcıoğlu ne zaman olduğunu söylemese de makalenin *Orient* dergisinde yayınlanmış olduğunu belirtmişti. Ayrıca makale daha güncel gelişmelere odaklanmıştı. Kitap ise Marksizmin Asya'ya bakışını ve Asya'daki serüvenini yüz yıllık bir süre içinde izlemeye çalışıyordu. Avcıoğlu ön sözünde kitabın "aydınlarımızı son zamanlarda ilgilendirmeye başlayan" ATÜT hakkında tahlillere yer verdiğini ve kitabın "memleketimizdeki sosyalizm tartışmalarına bir aydınlık getirdiği[ni]" belirtmişti. Bkz. Doğan Avcıoğlu, "Önsöz, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, Hélène Carrère D'Encausse, Stuart Schram, çev. Sevil Avcıoğlu, Adil Aşçıoğlu (İstanbul: Yön Yayınları, 1966): 6. Ancak kanımca kitap Atılgan'ın yorumladığı üzere Divitçioğlu'na dolaylı da olsa bir cevap verme isteğinden çok (bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 286-287) -Avcıoğlu'nun aynı ön sözde kullandığı ifadeleri ödünç alırsak- "Avrupa'ya dönük" bir Marksizm'in karşısında "Asya'ya dönük" bir Marksizm'i siper ederek "köklerimize dönüş" yaklaşımını öne çıkarma gayesiyle yayınlandı.

[599] Fethi Naci, "Bay Avcıoğlu'nun Dedikleri", **Yön**, s. 180 (9 Eylül 1966): 10-11.

uzun bir not ile son buldu.[600] Aslında iki taraf da "bu yazılarında" "ara tabakalar"ın ilerici bir rol "oynayabilecekleri" iddiasını öne sürüyordu. Ancak kullanılan kelimelerden nasıl bir anlam çıkartılacağı konusunda Naci ve *Yön*[601] bir anlaşmaya varamamış ve karşılıklı yazılarındaki gergin hava değişmemişti.

Naci ile *Yön*'ün karşılıklı yazışmalarında, ayrıntı olarak gördüğümüz için burada ele almadığımız, önemli bir tartışma konusu daha vardı: Gerek sözü edilen üç Sovyet Marksistinin gerekse genel anlamda resmi Sovyet Marksizminin "ara tabakalar"ın ilericiliği konusundaki fikirlerinin evrimi. Öyle görünüyor ki Avcıoğlu'nun Divitçioğlu'nun fikirlerini çürütmek için D'Encausse'ün yazısının tanıtımında üç Sovyet Marksistini öne çıkarması tek seferlik bir durum değil; bir süredir göze çarpan bir gelişmenin yansımasıydı. Hikmet Özdemir'in hatırlattığı gibi *Yön*'de 1965'ten sonra ele alınan konular MDD teziyle birçok noktada benzerlik göstermeye başlamıştı.[602] Naci ile *Yön*'ün karşılıklı yazılarının da yer aldığı bu "TİP tartışmaları" sürecine gelindiğinde ise Mihri Belli'nin etkisiyle Avcıoğlu "adeta 'asgari programcı' Stalinci bir Marksist gibi konuşmakta[ydı]."[603]

"TİP tartışmaları"na bir kısım TİP üyesi ve yöneticisi dâhil olmak üzere sosyalist cenahtan isimler katıldı. Bazı yazılarda TİP, bazı yazılarda *Yön* eleştirildi. Bazı yazılarda iki yapının yaklaşımlarında da haklı görülen noktalara işaret edildi. Katılımcılardan böyle bir tartışma başlatmanın sosyalist hareket açısından faydalı olduğunu düşünenler de vardı, zararlı olduğunu düşünenler de.[604] Bu sürecin en önemli gelişmesi ise bu tartışmalarda Belli'nin çerçevesini çizdiği MDD

---

[600] "Yön'ün Notu", **Yön**, s. 180 (9 Eylül 1966): 11-12.

[601] Bunu "Avcıoğlu" olarak da okuyabiliriz. Naci ile tartışırken *Yön* derginin ismi ile imza atmayı yeğlemişti ama yazılar kuvvetle muhtemel Avcıoğlu'na aitti. Naci de kendi derlerlemesine yönelik *Yön*'ün ilk eleştirisini cevaplarken kendisini eleştirenin Avcıoğlu olduğunu düşünüyor, onun ismini zikrederek karşılık veriyordu.

[602] Özdemir, **Yön Hareketi**, 61.

[603] Aydınoğlu, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 79-80. Aydınoğlu bir diğer eserinde bu dönemi Avcıoğlu'nun Marksizme en yakın olduğu dönem olarak tanımlar. Bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 113. Mustafa Şener de Aydınoğlu'nun görüşlerini paylaşır. Ancak onun *Yön*'ün Marksizminin sadece görüntüde olduğu yönündeki yaklaşımına katılmadığını bir dipnot ile belirtir. Bkz. Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, 124.

[604] Tartışmaya katılanlar: Mehmed Kemal, Attila Sarp, İlhan Selçuk, Rasih Nuri İleri, Kemal Kaya, Yakup Erdem, Samim Kocagöz, Adil Aşçıoğlu, Mürsel Engin, İlhami Soysal, Mihri Belli [E. Tüfekçi], Muvaffak Şeref, Ahmet Dokur, İsmet Sungurbey, Ayperi Akalan, Güney Dinç, Mustafa Demirci, Ahmet Say, Gülten Akın, Aslan Başer Kafaoğlu. Bu tartışmaların iyi bir özeti için Rauf Mutluay'ın müstear isimle çıkan yazısına bakınız: Rauf Mutluay [Samih Emre], "Bir Tartışmanın Özeti", **Yön**, s. 184 (7 Ekim 1966): 8-11. O güne kadar yayınlanma fırsatı bulamamış olan, içinde Sadık Göksu'nun, Herkül Milas ve Gün Zileli gibi genç isimlerin de bulunduğu kişilerin yorumları aynı sayıda özetlenmişti. Bkz. "TİP Tartışmaları", **Yön**, s. 184 (7 Ekim 1966): 14-15. Aydınoğlu'nun tartışmacıları üç grupta sınıflandırdığı satırlar için bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 110.

Hareketi'nin tohumlarının atılmasıydı. Belli'nin hareketin niteliğini ortaya koyan "Milli Demokratik Devrim" kitabının temelini oluşturan yazısı *Yön*'de bu süreçte yayınlandı.[605] Belli bu yazısında toplumu "emekçi Türk halkının" çıkarları açısından değiştirebilmek için "sosyalizmin bilimi"nin gerekliliğini vurgulayarak bir giriş yapıyor; Avcıoğlu'nun Divitçioğlu'na yönelik eleştirisini anımsatan sözlerle "yeni terimler icad etmede" çok dikkatli davranmak gerektiğini belirtiyordu. Bu "bilimsel çerçevede" sorduğu Türkiye'nin tam anlamıyla bağımsız olup olmadığı ve gelişmesini engelleyen feodal kalıntıların tam olarak ortadan kaldırılıp kaldırılmadığı sorularına olumsuz yanıt vererek Türk toplumunun önündeki devrimci görevin sosyalizmden önceki zorunlu aşama olan "demokratik devrim"i gerçekleştirmek olduğunu ifade ediyordu. Ona göre bunun için, kompradorlar ve feodal ağa ile uzlaşması "gelenek ve tarih" bakımından da imkânsız olan asker-sivil zümre dâhil, devrimciler güçbirliği içinde olmalıydı.[606]

Belli doğrudan TİP'i tartışma konusu etmemişti. Fakat TİP Genel Yönetim Kurulu Yedek Üyesi Aslan Başer Kafaoğlu Belli'nin asker-sivil zümre hakkındaki görüşlerine katıldığını belirterek adını anmadan Aybar'ı eleştirdi. Ona göre "parti stratejisi ve taktiği"nde hâkim olan Türkiye'nin eskiden beri "kapıkulunun iktidarındaki ceberrut devlet" tarafından yönetildiği ve bu iktidarın 1950 seçimlerinde halk tarafından yıkıldığı söylemi hatalıydı. Türkiye'de "kapıkulu iktidarı" 1950'den yüz yıl kadar önce kapitalizmin girişi ile son bulmuştu. Eğer "ceberrut devlet"ten söz edilecek ise, bunun için de "tarihimizde" antiemperyalist mücadelede saf tutan "kapıkulları"nın varlığı gerekmeksizin "dış çıkarlarla feodal ilişkilerin" hâkim olduğu yapı yeterliydi.[607]

Kafaoğlu'nun "TİP tartışmaları"na tek yazıyla yaptığı katkıya karşılık onunla aynı sıfata sahip Muvaffak Şeref birkaç sayıdır yazılarıyla tartışmalarda yer alıyordu. Şeref bu yazılarında "TİP tartışmaları"nın başlatılmasının yerinde olduğunu, yoksa yanlış strateji ve taktiklerle siyaset yapma tehlikesinin bulunduğunu belirtiyordu.[608] Avcıoğlu'nun tartışmayı başlatan yazısındaki eleştiri noktaları üzerinde ilerleyerek yaptığı değerlendirmesinde onun, sosyalist düşüncenin Türk toplum yapısının

[605] Mihri Belli, **Milli Demokratik Devrim** (İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1970), 3.
[606] Mihri Belli [E. Tüfekçi], "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?", **Yön**, s. 175 (5 Ağustos 1966): 10-11.
[607] Aslan Başer Kafaoğlu, "Derhal Düzeltilmesi Gerekli Eylem ve Düşünceler", **Yön**, s. 183 (30 Eylül 1966): 11-12.
[608] Muvaffak Şeref, "Sırası mıydı, Gerekli miydi?", **Yön**, s. 176 (12 Ağustos 1966): 13.

evrimini ortaya koyacak bir metot olarak kullanılmadığı ve bu nedenle TİP programındaki toplumsal yapı tahlilinin Batı kitaplarından yapılmış bir çeviri gibi kaldığı eleştirilerine katılıyordu:

> "İnsanların varlıklarını belirleyen düşünceleri değil, tersine düşüncelerini belirleyen sosyal varlıklarıdır. Türk sosyalistlerinin dış dünyası, her şeyden önce Türkiye'dir. Öyleyse ekonomi politiğin ve sosyolojinin çeşitli araştırma metodları genişliğinde metodu da teoriyi (daha doğrusu teorileri) de Türkiye gerçeklerine uygulamadıkça hiçbir şey yapmış olmayız. Ama biz, metodu bir yana bırakıp, Batı için geçerli bir takım teorik modelleri, gözü kapalı, Türkiye'ye yerleştirivermekteyiz. Asya-tipi üretim tarzı gibi Türkiye gerçeklerinin araştırılmasında çok verimli olabilecek bîr varsayımı da kendi tarihimizle iyice gerçekleyerek, dış dünyamızla karşılaştırarak değil, zihnimizde uygulamaya kalktık."[609]

Şeref'in ATÜT konusunda ne demek istediği anlaşılıyor, bu konuda takınılan tutum açısından kimi eleştirdiği tam olarak anlaşılmıyordu. Bunun için onun eleştirilerini birkaç sayı daha takip edip Kafaoğlu'nun yazısıyla sayfa komşuluğu yaptığı yazısına bakmak gerekecekti. Şeref burada Osmanlı'nın sosyo-ekonomik gelişmesi üzerinde test edilmeden TİP Programı'nda Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının "derebeylik kalıntısı" üzerine inşa edildiğini iddia etmek ne kadar dogmatik bir tutumsa[610] ATÜT'ü "tarihimize ve bugünümüze" test etmeden uydurmak ve "aksiyonlarımızı bununla belirlemeye çabalamak da bir dogmacılıktır" diyordu. ATÜT'ün "tarihimiz ve bugünümüz" açısından mutlaka bir "varsayım" olarak ele alınması gerektiğini belirttikten sonra Divitçioğlu'nun yukarıda ele aldığımız kitapçığındaki "bilimsel tutumunu" olumlu ifadelerle örnek gösteriyordu. Divitçioğlu'nun bozuk-ATÜT yapısına sahip az gelişmiş ülkelerin geçebileceğini varsaydığı üç model konusunda nasıl ihtiyatlı davrandığını alıntılarla ortaya koyuyordu. Ancak Şeref'e göre böyle davranmayanlar vardı:

> "Başkalarını doğmacılıkla suçlayan aydınlar ise, hiçbir araştırma ve gerçekleme ihtiyacı duymaksızın tutup 'tahmin'e dayandığı söylenen model dahil, üç modeli de Türkiye'ye uydurmak istemişlerdir. Son zamanlarda sık sık öne sürdükleri '**Osmanlı tipi ceberut devlet**', '**emekçi halk sınıf ve zümreleri**' kavramları, 1950 devrimi iddiası ve geleceğe dair tasarılar işte bu modellere dayanıyor."[611]

"Osmanlı tipi ceberut devlet" söyleminden Şeref'in hedefindeki kişinin Aybar olduğu artık anlaşılıyordu. Aybar bu söylemi "TİP tartışmaları" başladıktan sonraki

---

[609] Muvaffak Şeref, "Metod ve Teori Meselemiz", **Yön**, s. 178 (26 Ağustos 1966): 11.

[610] Bir önceki bölümde ele aldığımız üzere Şeref bu konuya TİP Programı yayınlandıktan sonra da temas etmişti. İlgili yazı için bkz. Muvaffak Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar", **Eylem**, s. 5 (Temmuz 1964): 22-23.

[611] Muvaffak Şeref, "Belirli Bir Ülke İncelemesinde Metodlar ve Teoriler", **Yön**, s. 183 (30 Eylül 1966): 11. Vurgular orijinalinde.

süreçte CHP'yi eleştirirken kullanmaya başlamıştı. 17 Temmuz 1966'da gerçekleştirilen Kadıköy İlçe Kongresi'nde yaptığı konuşmada CHP'yi "Osmanlı tipi devletin mirasçısı" olarak nitelemiş, AP'nin seçimlerde elde ettiği başarınının "tarihî" nedenini CHP'nin bu durumuyla açıklamıştı.[612] Aybar'ın bu konuşmasında doğrudan hissetmek mümkün olmasa da onun CHP'ye bu şekilde yüklenmesinde CHP içindeki "Ortanın Solu" hareketinin gittikçe güçlenmesi ve bu hareketin simge ismi Bülent Ecevit'in birkaç ay içinde CHP Genel Sekreteri sıfatını kazanmaya doğru gidecek olan bir başarı grafiği çizmesi etkiliydi. "TİP tartışmaları"nı başlattığı sıralarda *Yön,* sayfalarında CHP'deki "'Ortanın Solu' tartışmaları"na[613] da yer veriyor, Ecevit'in yürüyüş halindeki bir fotoğrafında "haklılığın cesareti"ni görüyordu.[614] TİP yöneticileri zaten kendilerini engelemeye yönelik bir girişim olarak gördükleri CHP'deki bu gelişmeyi[615] muhtemelen *Yön*'de başlamış olan "TİP tartışmaları"yla birlikte değerlendirip bunun kendilerine yönelik top yekûn saldırı olduğunu düşünüyorlardı. Aybar'ın aynı konuşması içinde çeşitli kez CHP'yi "Osmanlı tipi ceberut devlet mirasçılığı" ve isim vermeden *Yön*'ü "tepeden inmecilik" ile eleştirmesi;[616] hatta "tepeden inme" sosyalizm denemesinin "Osmanlı tipi devlete" dönüşmesi tehlikesine işaret etmesi bunu gösteriyordu.[617]

Avcıoğlu 14 Ekim 1966'da "TİP tartışmaları"nı sonlandıran yazısında Aybar'ın bu söylemine uzunca bir yer ayırdı. Aybar'ın Divitçioğlu'nun görüşlerini geliştirdiğini belirterek onun bu söylemini biri güncele ilişkin olmak üzere iki bakımdan eleştirdi.

---

612 "Türkeş, Aybar ve Satır Konuştu", **Milliyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1966, 1 ve 7.

613 Bkz. "CHP'de 'Ortanın Solu' Tartışmaları", **Yön**, s. 170 (1 Temmuz 1966): 4-5.

614 Bkz. "C.H.P. Nereye gidiyor", **Yön**, s. 169 (24 Haziran 1966): 4-5.

615 Aybar, **TİP Tarihi**, c. 1, 95 ve 241; Sargın, **age**, 378. Sadun Aren CHP'deki bu gelişmeyi TİP'in kendisini "toplumcu" olarak tanımlamasının diğer partilerin de kendilerini bir yere konumlandırma ihtiyacı doğurmasıyla açıklıyor. Bkz. Aren, **Puslu Camın Ardından**, 132. Ancak Aren bunu TİP'in Meclis'e girmesi sonrasıyla ilişkilendirerek bir hata yapıyor. Çünkü CHP'nin kendisini bu şekilde tanımlaması 1965 seçimleri öncesine denk gelmektedir. "Ortanın Solu" için bkz. Yunus Emre, **CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol: Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013). "Ortanın Solu"nun ortaya çıkışının "sonuç bakımından" TİP'in engellenmesi iddialarının aksi yönünde bir netice doğurduğuna dair bir yorum da bulunmaktadır. Emin Alper'e göre 1965 seçimleri öncesinde ana akım bir partinin kendisini bir şekilde "sol"da tanımlaması "sol"un ana akım politikaya dâhil olduğu anlamına gelmektedir ve bu durum muhtemelen CHP'den çok TİP'e fayda sağlamıştır. Bkz. Emin Alper, "Student Movement in Turkey from a Global Perspective, 1960-1971" (Doctor of Philosophy Thesis, Boğaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2009), 288.

616 Bkz. "TİP Genel Başkanının Konuşması", **Yön**, s. 176 (12 Ağustos 1966): 6-7; 23 Ekim 1966 tarihli İstanbul İl Kongresi'ndeki konuşmasının ilgili bölümü için bkz. Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 488-489.

617 Aybar'ın 21 Ağustos 1966 tarihli TİP Bakırköy İlçe Kongresi'ndeki konuşmasının ilgili bölümü için bkz. **age**, 474; 28 Ağustos 1966 tarihli TİP Fatih İlçe Kongresi'ndeki konuşmasının ilgili bölümü için bkz**. age**, 480.

Önce, geçen yüzyılın hangi liberaline sorulursa sorulsun her türlü devletin "eli sopalı" olarak tanımlanacağını ve bu nedenle Aybar'ın sınıfsal özelliklerine dair hiçbir açıklama getirmediği "ceberut devlet" söyleminin havada kaldığını belirtti. Daha sonra, bu "ceberut devlet"in -bazen "kapıkulu" terimiyle ifade edilen- temsilcilerinin "geleneksel yöneticiler" olarak Ahmet Hamdi Başar, Kemal Karpat gibi "kapitalizmden yana düşünürler" tarafından kapitalizmi engelleyici bir güç olarak görüldüğünü ve Haydar Tunçkanat tarafından açıklanan CIA raporunda "emperyalizm-komprador-ağa üçlüsünün" karşısına çıkan "en büyük tehlike" olarak gösterildiğini vurgulayarak TİP'in bu gücü karşısına alarak antiemperyalist mücadeleyi zayıflattığını, bir "sol sapma" içinde olduğunu ifade etti.[618]

Avcıoğlu yazısında ayrıca, düşüncelerini kapsamlı tahliller sunmak yerine sadece kongre konuşmalarında ve çok genel bir çerçevede dillendirdiklerinden yakındığı TİP yöneticilerinin bir "sosyalist strateji"den yoksun bulunduğunu iddia ediyor; yakında gerçekleştirilecek TİP İkinci Büyük Kongresi'de böyle bir stratejinin ortaya konmasını ümit ettiğini söylüyordu.[619] Onun, Belli'nin yukarıda ele aldığımız yaklaşımıyla büyük benzerlikler gösteren bu yazısı Kongre'de gerçekleştirilmeye çalışılacak bir müdahaleyi haber verir nitelikteydi. Ancak TİP yöneticileri de farklı bir müdahalenin hazırlığı içindeydiler. Onlar, Avcıoğlu'nun arzuladığı gibi kapsamlı tahliller hazırlayarak "TİP tartışmaları"na katılmak yerine, yaptıkları çeşitli konuşmalarla bu tartışmalardan parti kitlesini muhalefetin tasfiyesine hazırlamak amacıyla faydalanmayı amaçlıyorlardı.[620] Avcıoğlu'nun yazısından kısa bir süre sonra gerçekleştirilen İstanbul İl Kongresi'nde, Şeref'in bilimsel tutum konusunda Aybar'ın karşısına koyduğu Divitçioğlu'nun -muhtemelen Şeref'i hayal kırıklığına uğratan- bir konuşmayla TİP üyeliğini ilan etmesi de bu yolda atılmış bir adım olsa gerekti. Divitçioğlu şöyle diyordu:

> "Şimdiye kadar bazı kişisel nedenlerle partimin dışında kaldım. Ancak bazı yeni şartlar, artık Partiye girmemi gerektirdi. Tepeden inme sergüzeştçilere, tepeden inme sosyalistlere ve tepeden inme Amerikan emperyalizmine karşı, sizler gibi savaşmak için Parti'ye girdim."[621]

Avcıoğlu'nun adını "sosyalist strateji" olarak ifade ettiği mesele TİP İkinci Büyük Kongresi'nin hemen öncesinde *Milliyet* gazetesinin ikinci sayfasındaki köşesine

[618] Doğan Avcıoğlu, "Bir Sosyalist Stratejinin Esasları", **Yön**, s. 185 (14 Ekim 1966): 8.
[619] **age**, 8.
[620] Varuy, **age**, 168.
[621] Sargın, **age**, 407.

"Sol: Durumu, Sorunları, Stratejisi" başlığıyla yansımış, Divitçioğlu çiçeği burnunda bir TİP üyesi olarak "tepeden inmeciler"e yönelik eleştirilerini burada sürdürme olanağı bulmuştu.[622] Daha önce ele aldığımız kitapçığının ve yazılarının -bir kavram olarak ATÜT'ten söz etmeden, ancak az gelişmiş ülke genellemesi yerine Türkiye'yi koyarak- bir sentezini yaptığı "Türk Sosyalizmi Halka Dayanılarak Kurulmalıdır" başlıklı buradaki yazısında sosyalizmin sadece bir taktik olarak ele alınmasının ortaya bir "nasyonal sosyalizm" çıkarabileceğini dile getiriyordu. Ona göre Türkiye'de sosyalizmin tek gerçekleşme yolu "oy devrimi" yoluydu.[623]

TİP Malatya Delegesi Vahap Erdoğdu ise Divitçioğlu'nun yazısından birkaç gün önce yayınlanan *Yön*'deki yazısıyla parlamentonun sosyalizm yolunda ancak bir yardımcı araç olabileceğini belirtiyordu. Erdoğdu TİP yöneticilerinin teoriyi küçümsedikleri için neyin "devrim" olup olmadığı konusunda sosyalist literatüre bakmadıklarını, buna karşın "Batı sosyal demokrasisi"nin argümanlarını kullandıklarını ve bunu da kendine özgü bir terminoloji ile ifade ettiklerini iddia ediyordu. Ona göre bu terminolojide "anlamı adamına göre değişen" "Osmanlı devlet yönetimi", "sokak-saray çatışması", "halk düşmanı kapıkulu" gibi terimler yer almaktaydı. "Osmanlı devlet yönetimi"nin "ceberrut, tepeden inme bir iktidar makinesi" anlamına geldiği belirtilmekteydi, oysa bu tanımlama bütün "feodal despotluklara" ve "dikta rejimlerine" uyarlanabilirdi. Osmanlı Devleti'nin ayırt edici özellikleri, dayandığı ekonomik temel ile sınıfsal yapı ve hepsinde öte Osmanlı

---

[622] Bkz. Sencer Divitçioğlu, "Türk Sosyalizmi Halka Dayanılarak Kurulmalıdır", **Milliyet Gazetesi**, 17 Kasım 1966, 2. *Milliyet*'in ikinci sayfasındaki bu köşe o dönem "Düşünenlerin Düşünceleri" adıyla kendi yazar kadrosu dışından gelen (büyük ölçüde akademisyenlere ait) yazılara ayrılmaktaydı. TİP İkinci Büyük Kongresi'nden birkaç gün önce bu köşe üç gün boyunca yukarıda belirttiğimiz başlıkla kullanıldı. Divitçioğlu'nun yazısı ilk güne aitti. İkinci gün burada Sadun Aren Türkiye'nin "1946'dan beri" "burjuva demokratik devrim" sürecini büyük ölçüde tamamladığından sosyalizmin gerçekleşmesinin TİP'in iktidarına bağlı olduğunu ve TİP'in anti-emperyalist ile sosyalist mücadelenin birlikte yürütülmesi "strateji"sinin doğru olduğunu iddia eden bir yazı yazdı. Bkz. Sadun Aren, "TİP ve Sosyalizm", **Milliyet Gazetesi**, 18 Kasım 1966, 2. Üçüncü gün ise "eski" Yöncü Mümtaz Soysal belli eleştiriler yöneltmekle birlikte TİP'i olumlayan, CHP'deki "Ortanın Solu"nun TİP'i "ofsaytta bırakmak" niyetinde olmadığını daha açık bir şekilde ortaya koyması gerektiğini belirten ve parlamenterizmin önemine vurgu yapan bir yazı kaleme aldı. Bkz. Mümtaz Soysal, "Sosyalizmin Gücü", **Milliyet Gazetesi**, 19 Kasım 1966, 2. Yazıların tamamında sosyalizm için parlamenter yola merkezi önem verildiği görülüyor. Soysal düşünüldüğünde bu durum bir gelişmeyi de hatırlatıyor. Gökhan Atılgan'ın belirttiği üzere 1965 seçimlerinden sonra *Yön* "ihtilalci" bir istikamete yönelmiş; Soysal ise uzun erimli bir parlamenter mücadeleden yana saf tutmuş, bu süreçten sonra bir iki istisna dışında adı *Yön* sayfalarında görülmez olmuştu. Bkz. Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 195-198.

[623] Divitçioğlu sosyalizmin teorisinin "bir kenara itilip" sadece bir taktik olarak ele alınmasının ortaya çıkarabileceği olasılıklar olarak "nasyonal demokrasi" ve "askerî demokrasi"den de söz ediyordu. Bununla birlikte, Divitçioğlu'nun tercihi miydi yoksa *Milliyet*'in müdahalesi miydi bilinmez, ilgili bölümün başlığı "nasyonal sosyalizm" olarak konmuştu.

tarihinin hangi dönemine işaret edildiği ortaya konmadan bu gibi terimlerle bir toplum yorumlamasına girişilemezdi.[624]

Burada bir bölümüne odaklandığımız Erdoğdu'nun bu yazısı Mihri Belli'nin de teyit ettiği gibi MDD Hareketi'ni oluşturacak TİP içindeki muhalif kanadın belli başlı görüşlerini içermekteydi.[625] *Yön,* Erdoğdu'nun yazısını yayınlarken TİP İkinci Büyük Kongresi'nin Doğu'da bir ilde yapılacak olması, bazı tüzük hükümlerinde değişiklikler yapılması, konuşma sürelerinin kısıtlanması gibi nedenlerin bazı "endişelere" neden olduğunu belirtmiş; bu endişeden kaynaklandığını ima eden bir üslupla Erdoğdu'nun Kongre'de yapacağı "konuşmanın" dergide yayınlanmasını talep ettiğini belirtmişti.[626] Gerçekten de, Nebil Varuy'a göre, TİP Genel Merkez'i pek belli etmemeye çalışsa da muhalefetin gücünden çekindiği için Kongre'ye katılacak olan delege sayısını arttıracak bir tüzük değişikliğine gitmiş ve Kongre'nin yeni delegelerin çoğunlukta olduğu Doğu'da bir yerde, Malatya'da, gerçekleştirilmesine karar vermişti. Böylece muhalefetin kendisini geniş bir delegasyona tanıtma ve tezlerini anlatma güçlüğü ile baş başa bırakılması amaçlanmıştı.[627] Nihayetinde 20-24 Kasım 1966 tarihlerinde Malatya'da gerçekleştirilen Kongre'de "konuşamama endişesi" gerçekleşmiş (ya da bir endişeden söz edilmesi onun gerçekleşmesinin kapısını aralamış), Erdoğdu *Yön*'deki yazısı hatırlatılarak yapılan çeşitli protestolar nedeniyle konuşmasını tamamlayamamıştı. Aybar da konuşmasında TİP'in daha önce kurulmuş olan sosyalist partilerle organik ve kişisel bir bağının olmadığını belirterek "eski tüfekler"

---

[624] Erdoğdu, **age**, 11.

[625] Bkz. Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 74. Belli devam eden sayfalarda Erdoğdu'nun yazısının genişçe bir özetini vermektedir. Önem arzedilen bu yazıya yer veren bakşa bir kaynak için bkz. Rasih Nuri İleri, **Mihri Belli Olayı I: M.D.D.-Yön Tartışmaları, Sosyalist Aydınlık Davası** (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976), 68-93. İleri bu yazının Haziran 1966'da yani "TİP tartışmaları" henüz başladığında yazıldığını ve "yanlış bir taktik eseri" Kongre öncesinde "kongre konuşması" olarak yayınlandığını belirtiyor. Bkz. İleri, **age**, 32, 68 ve 91. Eğer bu bilgiye itimat edilirse ya Aybar yukarıda belirtilen tarihten daha önce "ceberut devlet" söylemini kullanmaya başlamıştır ya da Erdoğdu yazısına sonradan bazı eklemelerde bulunmuştur. İkinci ihtimal gerçeğe daha yakın görünmektedir.

[626] Erdoğdu, **age**, 10. Benzer ifadeler yukarıdaki dipnotta belirttiğimiz yerde de bulunmaktadır.

[627] Varuy, **age**, 167. Varuy'un "genel merkez" ile büyük ölçüde Aybar'ı kastettiği anlaşılıyor. "TİP Genel Merkezi"nden Sargın da söz konusu değişiklikler konusunda Aybar'ın kişisel tavrını öne çıkartıyor. Ancak bir taraftan hem delege sayısının arttırılmasının gerekçesini yurt çapında örgütlü bir parti için az sayıda kongre delegesine sahip olmakla açıklıyor hem de Aybar'ın bu konuda TİP Merkez Yürütme Kurulu'nun görüşünü aldığını belirtiyor. Diğer taraftan kongre toplanma yeri konusunda Aybar'ın öngörüsünün belirleyici olduğunu ve *Yön*'ün belirttiği "endişe"de haklılığının "olası" olduğunu söylüyor. Bkz. Sargın, **age**, 388-389 ve 396. Kongre'nin yapılacağı şehir seçiminde muhalefetin durumunun göz önünde bulundurulduğunu belirten, bununla birlikte delege sayısının arttırılmasının muhalefet cephesine olumlu katkı sunduğunu iddia eden biraz daha farklı bir yorum içinse bkz. Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, 106-108.

ile aralarına mesafe koymuş,[628] Kongre sonunda muhalefetin "partiyi ele geçirme denemesi" başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[629]

Bu evreyi *Dönüşüm* dergisine değinerek tamamlamak anlamlı olacaktır. Artun Ünsal TİP'in sosyo-ekonomik ve siyasal alanda yürüttüğü mücadelenin ağırlık noktalarını ilginç bir yöntem olarak partiyle ilişkisi olan dergilerin adlarıyla saptamaya çalışmış, 1965-1967 yıllarının süreli bir yayını olarak *Dönüşüm*'ü de TİP Programı'nda ifadesini bulmuş olan "sosyo-ekonomik yapının değiştirilmesi" çerçevesinde ele almıştır.[630] Ünsal'ın yaklaşımında muhakkak doğruluk payı vardır. Ancak konuya başka bir açıdan yaklaşmak da mümkündür. *Dönüşüm* ilk olarak 22 Nisan 1965'te "hem yurttaki dönüşümü hızlandıracak hem de basınımızda bir dönüşüm bir reform bir inkılâp olacaktır"[631] denilerek çıkartılmaya başlanmış; Aren, Boran gibi isimlerin de yazılarına yer verilen bir dergi olarak TİP'li gençler tarafından on beş günlük periyodlarla beş sayı sürdürülebilmişti.[632] Derginin ikinci dönemi bir yıldan fazla bir süre ve "TİP tartışmaları" bittikten hemen sonra, önceki deneyimin mirası sahiplenilerek altıncı sayıyla başlatılmıştı. Derginin sahibi ve yazı işleri müdürlüğü köşesinde yine bir genç (Abdullah Nefes) bulunuyordu. Ancak TİP üst yönetiminin dergideki etkisi belirgindi.[633] Derginin "Bugün Yarına Çıkar" sloganı "Yaşasın Emekçiler Yaşasın Türkiye" olarak değiştirilmişti. Manşetleri, yer verdiği konuşmalar ve ele aldığı konular derginin özellikle *Yön*'e karşı çıkarılmakta olduğunu ortaya koyuyordu.[634] TİP İkinci Büyük Kongresi sonrasında çıkan ilk

---

[628] "TİP Büyük Kongresi", **Yön**, s. 191 (25 Kasım 1966): 4-5. *Yön* burada Aybar'ın konuşmasında "Osmanlı tipi ceberrut devlet ve mirasçıları" konusunu "ele almaktan kaçınması dikkati çekti" diyordu. Kongre sürecine ilişkin ayrıntılı bilgiler için ayrıca bkz. "İkinci Bağımsızlık Savaşında: Mehmet Ali Aybar Oy Birliğiyle Tekrar Genel Başkan Seçildi", **Dönüşüm**, s. 8 (1 Aralık 1966): 1-9. *Dönüşüm* ise burada Erdoğdu'nun konuşması sırasında bazı olayların gerçekleştiğini ama bunlara değinmeyi gereksiz bulduğunu belirtiyordu. Kongre sürecine ilişkin ayrıntılı bilgiler veren ulaşılması daha kolay bir kaynak için bkz. Varuy, **age**, 175-189.

[629] Aybar, **TİP Tarihi**, c. 3, 63. Kongre kararları için bkz. Nihat Sargın, **TİP'li Yıllar (1961-1971): Anılar-Belgeler II** (İstanbul: Felis Yayınevi, 2001), 1180-1184. Bu kararlar çok az bir kısaltmayla ve "Doğu" meselesinin ele alındığı 4. madde eksik olarak o dönem yayınlanmıştı. Bkz. "T.İ.P. İkinci Büyük Kongresinin Türk Halkına Bildirisi", **Dönüşüm**, s. 8 (1 Aralık 1966): 3.

[630] Ünsal, **age**, 191-192.

[631] "Dönüşüm", **Dönüşüm**, s. 1 (22 Nisan 1965): 1.

[632] Derginin sahibi Ataol Behramoğlu, yaz işleri müdürü ise Ümit Hassan'dı. Dergiyi çıkaran TİP'li gençler derginin satışı sırasında karşıt görüşlüler tarafından çeşitli fiziki saldırılara, üstüne adlî kovuşturmalara uğramışlar; bu nedenle derginin çıkışını sürdürememişlerdi. Derginin ilk yayın dönemin ilişkin olarak bkz. Turhan Feyizoğlu, **FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu: Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi**, 3. bs. (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2015), 441-446.

[633] Bir örnek ifade için bkz. Ali Yıldırım, **FKF Dev-Genç Tarihi (1965-1971): Belgelerle Bir Dönemin Serüveni**, 3. bs. (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2008), 1963.

[634] Örneğin derginin bu ikinci döneminin ilk manşetinde bir anti-emperyalist cephe kurulduğunun haberi veriliyordu. Muhtemelen bu *Yön*'ün TİP'e yönelik sosyalizm mücadelesini de öne alarak anti-emperyalist mücadeleyi zayıflattığı, 1965 seçimleri öncesi sahiplendiği "İkinci Kurtuluş Savaşı"

sayıda yer verilen bir karikatür ise bunu gözler önüne seriyordu. Karikatürde Aybar, üzerinde "TİP" yazan şoför koltuğuna oturmuş olarak "Türk sosyalizmi" flamalı bir aracı kullanmaktaydı. Şapkası, kemeri, silahı ve çizmesiyle "kovboy" olduğunu anladığımız bir kişi (bununla "Amerikan emerpyalizmi" simgelenmiş olmalı) kendisine benzeyen ancak kendisininki gibi kemeri, silahı ve çizmesi olmayan daha küçük birisini itmekte (bununla da "yerli işbirlikçiler" simgelenmiş olmalı), o da Aybar'ın kullandığı aracın önünde durarak gidişini engellemeye çalışmaktaydı. Aybar ile birlikte aracın içinde iki kişi daha vardır ki, bu üzerinde "Yön" yazan gözlüklü ve kravatlı kişi ile yanındaki (aracın önünde duranlar ile aynı biçimde şapkaya sahip olan ama herhangi bir ifade ile tanımlanmamış) kişi aracın içinde olmalarına rağmen aracı aksi yönde itmeye çalışmaktaydılar.[635]

Dönüşüm'ün "Ortanın Solu"nu ve kendisini *Yön* sayfalarında ifade eden parti içi muhalefeti *Yön* havuzuna dâhil ederek eleştirdiğini iddia etmenin bir mahsuru yoktur. İkinci dönemi sadece yedi sayı süren, 1966'nın son iki ayını ve 1967'nin ilk iki ayını kapağında tarih olarak taşıyan *Dönüşüm*; adıyla genel olarak solun, özel olarak TİP'in yaşamakta olduğu bir süreci yansıtmaktadır.

5.6. Ara Çözümleme

Önceki evredeki Behice Boran-Cahit Tanyol tartışmasının tartışma başlıklarından birisinin Osmanlı toplumu olması Osmanlı toplumunun feodalizm dışında bir yapıyla açıklanmasıyla ortaya çıkmıştı. Boran sonraki yazılarından birisinde genel bir tespit olarak Osmanlı toplum yapısının feodalizm ile derebeyliğe (yanlış bir şekilde) yüklenen farklı anlamlar nedeniyle tartışma konusu edildiğini belirtmişti.[636] Bu, durumu kısmen açıklamaktadır. Çünkü konuyu ele alan herkesin veya sol çevrelerde konu üzerine düşünce beyan edenlerin çoğunluğunun bu tutuma sahip olduğunu söylemek gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin bu tutum kimi tarihçilerde

---

politikasını gündeminden uzaklaştırdığı eleştirilerine TİP İkinci Büyük Kongresi öncesi bir cevap verme girişimiydi. Bkz. "Türkiye Anti-Emperyalist Milli Cephesi Kuruldu", **Dönüşüm**, s. 6 (1 Kasım 1966): 1-2. TİP İkinci Büyük Kongresi'nde de vurgulanacak olan "İkinci Kurtuluş Savaşı" söylemi derginin sayfalarına yansımaya devam edecekti. Derginin ilk sayısında ayrıca Aybar'ın bir süre önce gerçekleşen İstanbul İl Kongresi'nde yine büyük ölçüde *Yön*'ün eleştirilerine dolaylı bir cevap niteliğindeki konuşmasının bir bölümü yayınlanmıştı. Sırasıyla Mehmet Ali Aybar, "Sosyalizmi Halk Kurar", **Dönüşüm**, s. 6 (1 Kasım 1966): 3. Örneğin şu yazılarda da doğrudan *Yön* hedef alınmıştı: Ataol Behramoğlu [Aykut Baykal], "Tepeden İnmeciler ve Halk Devrimcileri", **Dönüşüm**, s. 7 (15 Kasım 1966): 3; "Yönü Belli Bir Dergiye Cevap", **Dönüşüm**, s. 12 (1 Şubat 1967): 8.

[635] Yalçın Çetin, "T.İ.P. İkinci Büyük Kongresi Yapıldı [Karikatür]", **Dönüşüm**, s. 8 (1 Aralık): 1.

[636] Bkz. Boran, "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", 5.

görülebilmekteydi.[637] Ancak Boran ile tartışma halindeyken Tanyol derebeylik terimini hiç kullanmamıştı. Osmanlı toplum yapısının incelenmesi gerektiği düşüncesinde olan Muvaffak Şeref,[638] Emin Türk Eliçin,[639] Selahattin Hilav[640] gibi isimler ise feodalizm ile derebeyliği aynı anlama gelmek üzere kullanmaktaydılar.

Öte yandan bu evredeki tartışmaların sürükleyicisi olarak ATÜT terimine işaret etmenin sakıncası yoktur. ATÜT'ün Türkçe yazında kendine yer bulması, Osmanlı toplum yapısının tanımlanmasında kullanılan yerleşik terimlerin dışında bir terimin kuramsal bir araç olarak devreye girmesi anlamını taşımaktadır. Osmanlı toplum yapısının feodalizm ile açıklanmasından tatmin olmayan sosyalistlerin bu Marksist terimden yola çıkarak çözümleme yapma yoluna girmeleri ve/veya böyle bir terimin bir tartışma atmosferi yaratması anlaşılır bir durumdur. Yine de bu noktaya mevcut terim karmaşası üzerinden ulaşıldığını belirtmek gerekir. "Sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları" sürerken İbrahim Ömer'in *Yön*'de yayınlanan ve Mısır'ın toplumsal yapısına değinen yazısı bu konuda iyi bir örnek olabilir. Çevirmeninin kim ve kaynağının neresi olduğunu bilemediğimiz Ömer'in yazısında, feodalizm ve derebeylik terimlerinin ikisi birden ve özel bir açıklama yapılmadan aynı anlama gelmek üzere kullanılmıştı. Üstelik Mısır'ın toplumsal yapısı ATÜT'e ait niteliklerle açıklanmış ama tanımlanırken bu terimlerin başına "Doğu tipi" sıfatı getirilerek mevcut karmaşa arttırılmıştı.[641] Buna benzer bir karmaşayı kısmen yukarıda Mihri Belli'nin ATÜT'ü bir terim olarak kullanmadan ama kavramın içeriğini bir süreliğine sahiplenerek "Doğu feodalizmi" olarak adlandırmasında görmüştük.[642]

Terim karmaşası bu evre ile birlikte çeviri Marksist kitapların yayınlanmasında görülen büyük artışa paralel olarak azalma eğilimine girecektir.[643] ATÜT'ün kullanımında görece bir standart yakalanacak, terimin ifade ettiği anlamın feodalizmin önüne getirilen bir takı ile karşılanmaya çalışıldığı örnekler ortadan

---

[637] Kafesoğlu, **age**, 178.
[638] Örneğin bkz. Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde […]", **Eylem**. s. 6 (Ağustos 1964): 17.
[639] Örneğin bkz. Eliçin, "Türk Devrim İdeolojisinin Uğrakları", 9-10. Bu sayfalar Eliçin'in Ahmet Hamdi Başar'ın düşüncelerini kendince özetlediği sayfalardır. Buradan onun derebeylik ile feodalizmin temelde aynı olduğunu düşündüğünü anlıyoruz. Şurada ise bu temel Osmanlı'da olunca derebeylik, Batı'da olunca feodalite olarak adlandırıldığını; "kimi" özellikleri bakımından bu derebeyliğin feodaliteden üstün olabilme ihtimalinin konuşulduğunu görüyoruz. Bkz. Eliçin, "Türk Devriminin […]", **Eylem**, s. 10 (Aralık 1964): 32.
[640] Örneğin bkz. Hilav, "Toplumcu Sanat Felsefesinde Yeni Görüşler", 14.
[641] Ömer, "'Doğu Tipi Derebeylik' Teorisi", 16.
[642] Belli [E. Tüfekçi], "Doğu'da Olmak Nedir", 10.
[643] 1960'ların ortasından itibaren "solcu" yayınevleri tarafından yayınlanan kurgusal nitelikte olmayan çeviri kitaplarda önemli bir artış vardır. Bu yayınevleri ve yıllara göre yayınladıkları çeviri kitap sayıları için bkz. Ünal, **age**, 41.

kaybolacaktır. Derebeylik ile feodalizmin aynı anlama sahip olduğunu düşünenlerde derebeyliğin yerine feodalizmin kullanımı tedrici bir şekilde çoğalacaktır. Bu, derebeyliği kullanmayı sürdürecek olanların, terimi feodalizmden farklı bir anlamda ele aldığı doğrultusunda yapılacak tahminleri çoğu zaman haklı çıkaracak niteliktedir. Ayrıca onların, Halil Berktay'ın kimi Osmanlı tarihçilerini gözönünde bulundurarak belirttiği gibi,[644] Osmanlı toplum yapısını ATÜT ile tanımlayanlara bir şekilde yakın düştüğünü söylemek de mümkündür.

Niyazi Berkes Osmanlı toplum yapısını açıklarken derebeyliğin kullanımına başvuran ve ilerleyen yıllarda yaklaşımında değişikliğe gitmeyecek olan isimlerden birisidir. Berkes, Boran'dan iki yıl kadar sonra ve onun aksine derebeyliğin feodalizmden farklı bir anlama sahip olduğu düşüncesini açıkça ortaya koymuştu.[645] Bu konuda kullanılabilecek bir terim olarak ATÜT'e karşı "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"nda sonra da temkinli davranmıştı.[646] Bununla birlikte derebeylik ile ATÜT arasında özdeşlik kurmadan ama Osmanlı toplum yapısını ATÜT'e atfedilen niteliklikleri göz önünde bulundurarak açıklama yapma noktasına varmıştı.[647]

Mehmet Ali Aybar'ın durumu bu son tespite başka bir cepheden yaklaşıldığında kısmen uymaktadır. Aslında, Hikmet Kıvılcımlı ve Kemal Tahir'in karşına konularak ele alındığı bir değerlendirmede ifade edildiği gibi, onun Osmanlıya dair bilgisi ve tahlil düzeyi sınırlıydı.[648] Kendisiyle birkaç ay arayla gerçekleştirilmiş olan ve bu evre içinde ele alabileceğimiz iki röportajında söyledikleri, onun Osmanlı tarihine dair tutarsız bir yaklaşıma sahip olduğunu gözler önüne seriyordu. Aybar 19. yüzyıla kadar hem yüzlerce yıl değişmemiş durgun ekonomili bir Osmanlı[649] hem de gelişmiş ekonomili bir Osmanlı resmediyordu.[650] Zafer Doğan'ın farklı örneklerden hareketle vurguladığı üzere onun "Türkiye'nin tarihsel gelişimine dair olan

[644] Bkz. Berktay, "The Other Feudalism", 73-74 (ve dipnot 375), 78, 354-355, 365.
[645] Bkz. Niyazi Berkes, "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri V: Doğu Toplumlarının Yapıları ve Bu Yapıların Bozuluşu", **Yön**, s. 186 (21 Ekim 1966): 8; Niyazi Berkes, "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri VIII: Batı Sömürgeciliği Hangi Reformları Getirir?", **Yön**, s. 188 (11 Kasım 1966): 12-13.
[646] Örneğin bkz. Niyazi Berkes, "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: İki Cihan Savaşı Sonrası ve Az Gelişmiş Toplumlar Sorunu", **Yön**. s. 182 (23 Eylül 1966): 10.
[647] Bu durumun Sencer Divitçioğlu'nun "Asya Tipi Üretim ve Az-Gelişmiş Ülkeler" kitapçığının etkisinde gerçekleşmiş olduğunu düşündüren satırlar için bkz. Niyazi Berkes, "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri VI: Sosyolojik Açıdan Din", **Yön**, s. 187 (28 Ekim 1966): 8-9.
[648] Bkz. Kurtuluş Kayalı, "Karşılıklı İlişkileri Bağlamında Hikmet Kıvılcımlı ile Memleket Sosyal Bilimcileri ya da Türkiye'nin Tipik Sosyal Bilimcilerinin Hikmet Kıvılcımlı'nın Metinlerini Algılama Zaafları Üzerine Bazı Düşünceler", **Bildiriler: Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu İstanbul, 2013**, yay. haz. Demir Küçükaydın (İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2013): 151.
[649] "Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın 9 Mayıs 1965 Pazar Günü Ankara'da Yaptığı Konuşmasının Metni", **Sosyal Adalet**, s. 15 [Dergi Eki] (Haziran 1965): 3.
[650] "T.İ.P. Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'la Bir Konuşma", 14.

düşünceleri belirsizliklerle dolu[ydu]."[651] Aybar, feodalizm ile derebeyliği aynı anlamda kullanmış[652] hatta çok sınırlı kez de olsa Osmanlı-Türkiye bağlamında feodalizmi dile getirmişti.[653] Diğer taraftan ATÜT'ü Osmanlı toplum yapısı bağlamında hiç kullanmamıştı ama ondan bir şekilde faydalanmıştı. Daha 1940'lı yıllarda mevcut CHP iktidarının demokratik olmadığını düşündüğü uygulamalarını "ceberut ve zorba bir memur sınıftan" söz ederek eleştirmekteydi.[654] ATÜT, Aybar'a yıllar sonra onun eleştiri konusunu kavramsallaştırma konusunda kuramsal bir araç işlevi sunmuş olmalıydı.[655]

Aybar'ın düşünsel serüveni göz önüne alındığında onun "ceberut devlet", "Osmanlı tipi devlet" gibi söylemlere ulaşması mantıksaldır. Ancak onun niçin bunları 1966 yılında dillendirmeyi bir ihtiyaç olarak hissettiği konusunu vurgulamak gerekir. Eğer CHP siyasi yelpazede ortanın solunda olduğunu ilan etmeseydi ve *Yön* gibi çevreler bunu sol adına olumlu bir gelişme olarak takdir etmeseydi, Aybar söz konusu ihtiyacı hissetmeyecekti. Ayrıca anti-emperyalist cepheyi böldüğü düşüncesiyle bu söylemlerden rahatsız olanlar Aybar'ın söylemlerine güç veren kuramsal temel olarak zamanla ATÜT'ü görmeseydi, Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının gidişatı muhtemelen bildiğimizden çok farklı olacaktı.

Doğan Avcıoğlu'nun Aybar'ın söylemlerine karşı gösterdiği ilk reaksiyonlarından birisi bu iddiayı doğrular niteliktedir. Avcıoğlu "Osmanlı tipi devlet" söylemini Osmanlı Devleti için değil, Kurtuluş Savaşı'yla kurulmuş olan devlet için yanlış buluyordu. Ona göre "Amerikalıların ve kompradorların" Türkiye'de kurmaya çalıştıkları devlet de "Osmanlı tipi" olacaktı.[656] Avcıoğlu bundan kısa bir süre sonra önceki düşüncelerinden farklı düşünceler öne sürmeye başladı. "Osmanlı tipi devlet" söyleminde sınıf karakterinin bulunmadığını, bu söylem ile ifade edilmek istenen "eli sopalı ceberut devlet"in ise her türlü devlet için geçerli olduğunu belirtti.[657]

---

[651] Doğan, **age**, 124-126.
[652] Bunu anladığımız ifadeler için bkz. Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 241 ve 461.
[653] Bkz. Aybar, **age**, 309, 505, 651, 656. Bu dört kullanım içinde sadece en sonuncu örneğin tam anlamıyla bir toplumsal yapıyı kastettiği söylenebilir. İlk üç kullanımda muğlaklıklar vardır. Sırasıyla: "feodal sistemdeki gibi", "feodalizm artıkları", "feodal töreler", "feodal düzen".
[654] Aybar ifadeyi 1945 yılında kullanmıştı. Bkz. Aybar, **age**, 27. Aybar'ın o dönemindeki değerlendirmelerine ilişkin bkz. Doğan, **age**, 130-131.
[655] Ünlü, **Mehmet Ali Aybar**, 237.
[656] Avcıoğlu, "Ölçü", **Yön**, s. 174 (29 Temmuz 1966): 3. TİP içindeki muhalif isimlerden Aslan Başer Kafaoğlu da buna yakın düşünceler öne sürüyordu. Bkz. Başer Kafaoğlu, "Derhal Düzeltilmesi Gerekli Eylem ve Düşünceler", 12.
[657] Avcıoğlu, "Bir Sosyalist Stratejinin Esasları", 8. Avcıoğlu aynı yerde Aybar'ın fikirlerine benzer "orijinal" bir görüşün sahibi olarak Ahmet Hamdi Başar'dan bahsetmişti. Önceki evrede Başar'ın

6. III. EVRE (1967-1969): DEVRİM STRATEJİSİ

TİP İkinci Büyük Kongresi süreci ve ardından yaşananlar, Ergun Aydınoğlu'nun deyimiyle, solda bir "yol ayrımı"na işaret ediyordu.[658] O dönem solu dışarıdan takip edenler dahi bu ayrımı görerek durumu "aşırı solda çatlama" olarak nitelendiriyor[659] ve "sosyalistler arasındaki çatışmanın nedeni"ni soruyordu.[660]

1966 sonbaharından 1969 sonbaharına kadar süren dönem, soldaki "yol ayrımı"nın solun parçalanması noktasına ulaştığını gösterecekti. Devrim stratejisi tartışmalarının belirleyici olduğu bu süreçte Osmanlı toplum yapısı konusu da büyük ölçüde bu açıdan ele alındı.

6.1. Sosyalist Yayınların İzinde 1967 Dönemeci

TİP'teki İkinci Büyük Kongre'den yaklaşık altı ay kadar sonra Parti içi muhaliflere karşı bir Tahkikat Komisyonu oluşturuldu. Komisyon'un sorgulanacak üyelerin cevaplaması için hazırladığı 72 soru içerisinde söz konusu üyelerin kimi süreli

görüşlerine ve onun kendisini nasıl Aybar ile ortak bir düzlemde gördüğüne değinmiştik. Avcıoğlu benzer bir düşünce sahibi olarak ayrıca Kemal Karpat'tan söz ediyor, onun henüz *Orient* dergisinde çıkmış olan bir yazısını örnek gösteriyordu. Sözü edilen tarihlerde Karpat'ın *Orient*'te çıkmış bir yazısı Karpat için hazırlanmış bir kaynakçada listelenmiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, **Dağı Delen Irmak: Kemal H. Karpat Kitabı**, söy. Emin Tanrıyar (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008), 601. Bu Fransızca yazı Karpat'ın derleme bir kitabına İngilizceye çevrilerek eklenmiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, **Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays** (Leiden, Boston: Brill, 2004), 172-200.

[658] Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 106. Aydınoğlu "yol ayrımı"nı daha ziyade MDD Hareketi'ni oluşturacak eski TKP'liler ve etrafındakilerin genel anlamda sola, özel anlamda TİP'e yönelik "Marksist" müdahalesinin bir senteze ulaşmak yerine olumsuz karşılık bulmasıyla açıklamaktadır.

[659] Aydın Yalçın'ın değerlendirmesi gerçekten "dışarıdan"dır. Yalçın "çatlama"nın parlamenter yolla sosyalizme ulaşmayı amaçlayan TİP ile "tepeden inme" bir yol arayan *Yön* arasında gerçekleştiğini belirtir. Türkiye'de daha Sovyet-Çin kutuplaşması çerçevesinde bir saflaşma başlamamışken bu kutuplardan ilkini "gizli TKP'nin" de kabul ettiğini iddia ettiği "devrime daha var" tezi nedeniyle TİP'e; kutuplardan ikincisini "devrim fırsatları kaçmamalı" tezini sahiplendiği iddiasıyla *Yön*'e yakıştırır. Yalçın'ın eski TKP'lileri ve onların *Yön* ile ilişkilerini göremediği *Son Havadis* gazetesinde yayınlanan ve tarih belirtilmeden *Yön*'de alıntılanan yazısı için bkz. "Basından [Aydın Yalçın, 'Aşırı Solda Çatlama']", **Yön**, s. 197 (6 Ocak 1967): 2.

[660] Bkz. "Açık Oturum: Türkiye'de Sosyalistler Arasındaki Çatışmanın Nedeni", **Barış Dünyası**, s. 58 (Mart 1967): 24-31.

yayınların politikalarına ilişkin tavırları da ölçülmeye çalışılmaktaydı.[661] Bu örneğin de gösterdiği üzere, solun yaşamakta olduğu dönüşüm solun süreli yayınlarının 1967'deki durumuna dair bir tablo çizilerek ortaya konulabilir.

6.1.1. *Ant*'ın Çıkışı

TİP İkinci Büyük Kongresi'nden kısa bir süre sonra, 1967'nin ilk günlerinde, *Ant* dergisinin yayınlanmaya başlaması soldaki "yol ayrımı"nı görünür kılan gelişmelerden birisiydi. Fethi Naci'nin "hazindir" diyerek dile getirdiği üzere, *Ant* TİP yöneticilerinin yazılarına da yer veren bir dergi olarak 1964'teki muhalefetleri nedeniyle Naci ile birlikte TİP'ten ihraç edilmiş olan Doğan Özgüden ve aynı süreçte Mehmet Ali Aybar'a olan "saygısından [dolayı] TİP'te kalan" Yaşar Kemal tarafından kuruldu.[662]

Ant'ın ilk adımını TİP'te yöneticilik yapmaya devam eden Yaşar Kemal attı ve işçi sınıfının öncülüğü konusunda taviz vermeyecek, solun geniş kesimlerine açık olacak bağımsız bir dergi önerisiyle sözünü ettiğimiz iki ismin karşısına çıktı.[663] Adından çeşitli kez söz ettiğimiz Naci, Behice Boran gibi TİP yöneticileriyle düşünsel farklılıklar taşısa da yaşadıklarına karşın TİP'i desteklemekten geri durmamıştı. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi bir süre öncesine kadar *Yön*'de yazmaktaydı; ancak önce dergide yazmayı bırakmış, sonra da Avcıoğlu ile sert bir tartışmaya girmişti. Özgüden ise 1964-66 yıllarında *Akşam* gazetesinin genel yayın yönetmenliğini yapmış, "*Yön* çizgisinin dışındaki" solculara gazetenin sayfalarında yazma imkânı tanıyarak ve solla ilgili gelişmeleri sayfalarına yansıtarak solun sesini günlük bir yayınla duyurmaya çalışmıştı.[664] Bu iki kişi, Yaşar Kemal'in teklifine karşılık ona redaksiyonun bağımsızlığından ödün vermeme koşulunu öne sürdüler.[665] Çünkü gerek Naci[666] gerekse Özgüden[667] daha önce yayınladıkları *Sosyal Adalet*'in bir "parti organı" olması nedeniyle başarılı olamadığını düşünüyordu. Yaşar Kemal'in öne sürülen koşulu kabul etmesiyle ortaya *Ant* çıktı:

---

[661] Varuy, **age**, 99-100; Halit Çelenk, **Türkiye İşçi Partisi'nde İç Demokrasi** (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2003), 75-84.
[662] Naci, **Dönüp Baktığımda**, 30.
[663] Deniz Deren Önen, "Ant'ın Öyküsü: Doğan Özgüden'le Söyleşi", **Sosyologca**, s. 4 (Temmuz-Aralık 2012): 83.
[664] Doğan Özgüden, "Sosyalist Dergi Ant", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 669-670.
[665] Önen, **age**, 83.
[666] Naci, **age**, 26.
[667] Özgüden, **age**, 669.

> "Amaç, bir yandan sınıf düşmanlarına karşı mücadele ederken, diğer yandan da, *Yön*'ün kadroculuğuna ve TİP'in yükselişini durdurmak için "Ortanın Solu" açılımını başlatan CHP'nin ideolojik ve politik saldırılarına karşı işçi sınıfı sosyalizmini savunmak, millici güçlerin birliğini sağlamak hesabına sosyalist örgütlenme ve mücadeleyi ikinci plana atan, erteleyen eğilimlere karşı durmaktı."[668]

CHP *Ant*'ın gündeminden hiç düşmeyecek bir eleştiri sahası olacaktı. *Ant*'ta CHP'ye yönelik yayınlanan makalelere bir bütün olarak bakıldığında görüleceği üzere, *Ant* CHP'nin "Ortanın Solu" söylemiyle düzen partilerinden farksız olan gerçek yüzünü gizlemeye çalıştığı düşüncesindeydi.[669] Dergi daha ilk sayısında "Ortanın Solu"nu "icazetli sol" olarak tanımlayarak ona yönelik yaklaşımını ortaya koymuştu.[670] Aynı şekilde *Yön* de daha derginin ilk sayılarıyla birlikte eleştiri nesnesi olmaya başlamıştı. Dergideki yazılarına "Türk Solu 1966" üst başlıklı üç yazılık bir seriyle başlayan Naci -üç yıl önceki TİP Bilim ve Araştırma Bürosu'ndaki pozisyonuna büyük ölçüde sadık kalarak- *Yön*'e eleştirilerde bulundu. Doğan Avcıoğlu ile "ara tabakalar" konusunda gerçekleştirdiği birkaç ay önceki tartışmasını, Avcıoğlu'nun başka yazılarını da gündeme getirerek, bir bakıma burada sürdürdü[671] ve *Yön*'ün antiemperyalist mücadeleye öncelik tanıyan yaklaşımının bu mücadeleyi "Ortanın Solu" CHP'sine mal etme amacına yönelik olduğunu iddia etti.[672] Ancak *Ant*'ın *Yön* ile çakışan yayın hayatının kısa sürmesi nedeniyle onun *Yön* eleştirileri bir süre sonra son bulacaktı.

---

[668] **age**, 671.

[669] Songül Aydın, "12 Mart 1971 Öncesinde Ant Dergisi" (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 53.

[670] "Ortanın Solu ya da İcazetli Sol", **Ant**, s. 1 (3 Ocak 1967): 6. Derginin kuruluşa aşamasında Bülent Ecevit'in talebiyle Ecevit ve Naci bir görüşme gerçekleştirmiştir. Naci, Ecevit'in ona doğrudan sormasa da çıkartacakları dergiyle ne yapmak istediklerini anlamaya çalıştığını belirtiyor. Ona göre Ecevit dergi aracılığıyla yaratılacak yeni bir örgütlenmenin TİP'i zayıflatıp CHP'nin işini kolaylaştırabileceğini düşünmüş olmalıydı. Fakat kendisi Ecevit'e derginin özgür ama TİP ile "dirsek teması" içinde olacağını açıkça belirtmişti. Bkz. Naci, **age**, 26-27.

[671] Naci bu yazıların birinde Avcıoğlu'nun TİP Programı'nda "ara tabakalar"dan bahsedilmediği iddialarını örneklerle yalanladı. TİP'in "ara tabakalar" konusunda Program'da geçen fikirleri gereğince kamuoyuna duyuramadığından yakındı. Bkz. Fethi Naci, "Türk Solu 1966: Sol'daki Karşıt Görüşler", **Ant**, s. 2 (10 Ocak 1967), 7.

[672] Naci üçüncü yazısında *Yön*'ün antiemperyalist mücadeleye "kesin öncelik tanımasının" Türkiye için doğru olmadığını; böyle bir şeyin sosyalist olmayan CHP'yi öne sürmek demek olduğunu; öncelikli sloganın "ancak sosyalizmle tam bağımsızlık" olması gerektiğini belirtti. *Yön*'e bir noktada hak vererek TİP Programı'nın bir "millî demokratik devrim, yani kapitalist olmayan yol" programı olduğunu söyledi. Ancak bu zaten ona göre sosyalizme giden yol demekti. TİP yöneticilerini "kapitalist olmayan yol" yerine artık sadece "sosyalizm"den bahsediyor olmaları nedeniyle eleştirdi. Bkz. Fethi Naci, "Türk Solu 1966: Antiemperyalist Mücadele ve Sosyalizm", **Ant**, s. 3 (17 Ocak 1967): 7. *Ant* Naci'nin buradaki yaklaşımını dört yıl kadar sonra dergi olarak sahiplendi ve bir noktada özeleştiriye gitti. Özeleştiriye göre birbirinden çok farklı olan "millî demokratik devrim" ile "kapitalist olmayan yol" kavramlarının içerikleri açıkça ortaya konulmamış ve bir kavram karışıklığına yol açılmıştı. Bkz. "Kesintisiz Devrim Yolunda İşçi Sınıfı İçin İleri", **Ant**, s. 7 (Kasım 1970): 6.

6.1.2. *Yön*'ün Kapanış Süreci

Yön, TİP İkinci Büyük Kongresi sonrasında "TİP tartışmaları" sürecindeki pozisyonunu, gelişmelerden duydukları memnuniyetsizliği hissettirerek, korudu. Avcıoğlu'na göre Kongre'de yaşananlar TİP yöneticilerinin sosyalizmi particiliğin emrine verdikleri anlamına gelmekteydi.[673] Antiemperyalist güçleri bölen ve "sosyalizmi tehlikeli bir 'halk dalkavukluğu' halinde" yozlaştırabilecek olan "tehlikeli eğilimler" üzerine TİP yöneticilerini uyarmak istemişler, ancak bu maksatla başlattıkları tartışma sonuç vermemişti. *Yön*'ün bütün ısrarlarına rağmen TİP yöneticileri "milliyetçi demokratik güçleri bölücü" tutumlarından vazgeçmemişlerdi.[674]

Avcıoğlu 1966'nın son haftalarında (Ankara Üniversitesi) Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Toplumcular Derneği'nin "Türk Sosyalist Hareketinin Stratejisi" konulu açık oturumuna davet edilerek bu düşüncelerini sözlü olarak da ifade etme fırsatı yakalamıştı. Ancak -*Dönüşüm*'ün kullandığı dil ile söylersek- bir süredir kafa yorduğu bu konulardaki düşüncelerini seçkin bir öğrenci topluluğu önünde açıklayacağına yönelik beklentileri boşa çıkarmıştı. Açık oturum başladığı sırada onun oturuma katılmaktan "caydığı"; yerine, açık oturuma kısa bir zaman kala davet götürülmüş olan TİP üyesi Arslan Başer Kafaoğlu'nun konuşma yapacağı açıklanmıştı. İsmi açıklanan diğer konuşmacı Sadun Aren'di. Yıllar sonra TİP yöneticilerinin ancak karşılarına MDD Hareketi çıktıktan sonra Türkiye'nin önündeki devrimci aşamanın ne olduğu sorusuyla ilgilenmeye başladıklarını belirtecek olan Aren,[675] burada muhtemelen bu ilginin ilk açık örneğini bizzat kendisi sergilemişti. Aren Türkiye'nin sosyalist mücadeleyi gerçekleştirecek ön koşullara sahip bulunduğunu, bu nedenle antiemperyalist ve sosyalist mücadelelerin birlikte yürütülmesi gerektiğini belirten bir konuşma yapmıştı.[676]

Aren'in muhtemelen açık oturum konuşmasını temel alarak oluşturduğu bir yazısı *Dönüşüm*'ün söz konusu açık oturumu haberleştirdiği sayısında yayınlandı. Aren dış (antiemperyalist) mücadele konusunda ortaklaşan sosyalistlerin iç mücadele konusunda yaşadığı farklılaşmanın kaynağı olarak Türkiye'nin durumunun farklı değerlendirilmesini gösteriyordu. Ona göre TİP'in antiemperyalist ve sosyalist

[673] Doğan Avcıoğlu [D. A.], "Büyük Kongresi'nden Sonra T.İ.P.", **Yön**, s. 192 (2 Aralık 1966): 2.
[674] Doğan Avcıoğlu, "Açık Seçik", **Yön**, s. 199 (20 Ocak 1967): 3.
[675] Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, 220.
[676] "Açık Oturum", **Dönüşüm**, s. 9 (15 Aralık 1966): 8.

mücadele birlikte yürütülecektir savunusunun karşısında bulunanlar, iç mücadelede karşılarına dış mücadelenin hedefi olan emperyalistlerin müttefiki olduğunu iddia ettikleri "feodal tip" toprak ağalarını ve kompradorları alıyorlardı. Onların "millî (burjuva) demokratik devrim" olarak adlandırdığı bu mücadeleye millî burjuvazi dâhil herkes katılabildiğinden antikapitalist (sosyalist) mücadele tekrar emperyalizmin kucağına düşülmesi tehlikesi bulunan bir sürece, "millî demokratik devrim" (MDD) sonrasına bırakılıyordu. Böylece onlarca Türkiye'deki egemen çelişki burjuvazi ile proletarya arasında değil; emperyalizm ve gerici ittifakı ile ilerici güçler arasında cereyan ettiği kabul olunuyordu. Oysa Kurtuluş Savaşı ile Türkiye'de MDD tamamlanmıştı. Ülkede sosyalist mücadelenin öncülüğünü yapacak azımsanmayacak bir hacimde işçi sınıfı vardı. "Feodal tip" ağalar azalmaktaydı; bir kısım ağalar millî bilince sahip kapitalist çiftçi niteliğindeydi. Ayrıca toprak ağalarına ve kompradorlara karşı verilecek mücadele ülkemizde sosyalist mücadele olarak bilinmekteydi. Bunlarla ilişkili olan toprak reformu ile dış ticaretin devletleştirilmesi hususları TİP'in programında mevcuttu. Toprak ağaları ve kompradorlar kendilerine karşı verilecek bir mücadelede bütün sermayedarları yanlarında bulacaklarından, onlara karşı mücadele eninde sonunda sosyalist bir mücadele olmak zorunda kalacaktı.[677]

Aren'in bu yazısı açık oturum konusu hiç dillendirilmeden Avcıoğlu tarafından TİP'in sosyalist strateji konusunda fikirlerini açıkça ortaya koyması gerektiği talebine geç de olsa verilmiş bir cevap olarak görüldü ve sevinçle karşılandı. Kanımca bu sevincin asıl nedeni TİP tarafından herhangi bir açıklama yapılması değil, yapılan açıklamanın Avcıoğlu'nun kendi görüşlerinin "haklılığını" ortaya koymasına imkân tanımasıydı. Avcıoğlu'na göre Aren sosyalist mücadele ile antiemperyalist mücadele arasındaki farkı yanlış değerlendirmekteydi. MDD'yi 18 ve 19. yüzyılların koşullarına göre ele almakta ve ondan "kapitalizmin gelişmesini hızlandıran antifeodal devrimleri" anlamaktaydı. Bu nedenle de Türkiye'nin bu devrim safhasını tamamladığını düşünmekte, durumun emperyalizm çağındaki farklılığını görmemekteydi. Diğer taraftan TİP Programı Aren'in sandığının aksine sosyalist bir program değil, bir MDD programıydı. Sosyalist mücadele eğer toprak ağalarına ve kompradorlara karşı bir mücadele ise, o halde aynı mücadeleyi başlatan

[677] Sadun Aren, "Anti-Emperyalist Mücadele ve Sosyalizm", **Dönüşüm**, s. 9 (15 Aralık 1966): 3.

"Ortanın Solu"nun TİP tarafından "burjuva revizyonizmi" ile nitelendirilmesi anlamsızdı.[678]

Avcıoğlu bir MDD'ci gibi Aren'i eleştirmeden birkaç gün önce Behice Boran'ın aynı konuda bir yazısı yayınlanmıştı. Boran yazısında önce Aren gibi TİP'in ve MDD'cilerin görüşlerini ortaya koymuş; sonra tartışılması gereken meseleyi antiemperyalist güçlerin dayanışması değil, antiemperyalist mücadelede "öncülük" ve "sınıf ideolojisi" olarak belirtmişti. Ona göre Millî Kurtuluş Hareketi'nin (MDD demiyordu) antiemperyalist ve antifeodal olması gerektiği, millî burjuvaziyle işbirliği, hatta millî burjuvazinin öncülüğü konusu henüz bağımsızlığını kazanmış olan genç Asya, Afrika ve bazı Latin Amerika ülkelerine ilişkindi. Türkiye bu ülkelerin hiçbirisine benzemiyordu. Kurtuluş Savaşı ile millî burjuvazi öncülüğünde bağımsızlık mücadelesini kazanmış ve millî burjuva safhasından geçmişti. Sonra burjuvazi memleketi kalkındıramamış, ekonomik bağımsızlığı sağlayamamış ve bunun için politik bağımsızlıktan da taviz vermeye başlamıştı. Ayrıca Türkiye'den daha geri durumda olan Çin, Kuzey Kore ve Kuzey Vietnam gibi ülkeler öncülüğün mutlaka millî burjuvazide olması gerekmediğini göstermişti. Sınıf öncülüğü ya da sınıf ideolojisi öncülüğü teorik olarak değil, ülkenin tarihsel gelişme şartları içinde anlaşılabilirdi. "Az gelişmişlik" bir millî burjuvazinin olmamasıyla ya da çok zayıf olmasıyla doğrudan ilişkili olduğundan ne böyle ülkelerde millî burjuvazi öncülüğünde kazanılacak zaferin bir geleceği vardı, ne de emperyalizmden bağımsız bir burjuvazi düşünmek mümkündü. Dolayısıyla emperyalizme karşı verilecek "2. Millî Kurtuluş Savaşı" ancak "emekçi sınıflar" ile onun partisi öncülüğünde olabilirdi.[679]

Aren'i Avcıoğlu'nun eleştiri konusu etmesine karşın Boran'ı yukarıda ifade ettiğimiz açık oturumda Avcıoğlu'nun boşluğunu dolduran Kafaoğlu eleştiri konusu etti. Kafaoğlu'nun eleştirisine *Yön* de uzun bir not ile katkıda bulundu. *Yön*, Boran'ın işçi sınıfı öncülüğünde antiemperyalist bir birliğe sıcak bakması nedeniyle Aren'den daha ciddi bir tezi savunduğunu düşünüyordu. Bu tezin zayıf yanını ise güçler dengesini hesaba katmadan öncülüğü işçi sınıfına tanıması olarak görüyordu. Bunu

[678] Doğan Avcıoğlu [D. A.], "Sosyalist Strateji ve Prof. S. Aren", **Yön**, s. 197 (6 Ocak 1967): 16. Avcıoğlu burada yaklaşık bir buçuk yıl önce *Yön*'de yayınlanan bir yazıdan uzun bir alıntı yapıyor ve MDD'yi nasıl ele aldıklarını anlatıyordu. Bir önceki bölümde *Yön*'ün "eski tüfeklerle" ilişkisine işaret etmek bakımından değindiğimiz bu yazı için bkz. "Türk Milliyetçilerine Sesleniş", **Yön**, s. 110 (7 Mayıs 1965): 8-9.

[679] Behice Boran, "Az-Gelişmiş Ülkelerde Anti-Emperyalist Mücadelelerin Niteliği", **Dönüşüm**, s. 10 (1 Ocak 1967): 6-7.

bir "harp sanatı olan strateji[nin] boşlukta çizil[mesi]" olarak tanımlıyordu. Ayrıca Boran'ın sıraladığı Türkiye'nin diğer az gelişmiş ülkelerden farklılaşan özellikleri konusuna da itiraz ediyordu. Boran'ın bu farklılığı Türkiye'nin siyasi bağımsızlığını kazanmasına rağmen ekonomik bağımsızlığını sağlayamaması ve bunun da siyasi bağımsızlıktan ödün verilmesine neden olması yönündeki açıklamasını yetersiz buluyor; bunların birçok az gelişmiş ülke için söylenebileceğini ifade ediyordu. Türkiye'nin diğer az gelişmiş ülkelerden farkının egemen sınıflardan bağımsız bir "ara tabaka"ya sahip olması olduğunu iddia ediyordu. Boran'ın tahlillerinin yanıltıcı bir yönünün olduğunu belirtiyor, bütün bu konular hakkında gerekli aydınlığı sağlayacak Erdoğan Berktay tarafından kaleme alınan incelemelerin gelecek haftadan itibaren yayınlanacağını duyuruyordu.[680]

Kafaoğlu'nun Boran'a yönelik eleştirisi ise "iki aşamalı devrim" konusunda odaklanmıştı. Kafaoğlu, Parti dışından kesimler "iki aşamalı devrim"i savunmaya başlayınca Boran'ın bu "devrim"in esas alındığı TİP Programı ile kısmen TİP Tüzüğü'nü bir kenara iterek kendi görüşlerini Parti'nin görüşleriymiş gibi sunmaya başladığı iddiasındaydı. Ona göre Boran Türkiye için uygun olmadığını belirttiği "iki aşamalı devrim"i bir "sınıf öncülüğü tartışması" sanmakta ve "ara tabakalar"ı "sınıf" olarak ele almaktaydı.[681]

Eleştiriye doğrudan cevap mahiyetinde olmasa da, Boran'ın bir sonraki yazısı onun *Yön*'ün ve Kafaoğlu'nun eleştirilerinden haberdar olduğunu hissettiriyordu. Boran burada sosyalizme "merhalelerden" geçilerek ulaşılacağını ve bunun TİP Programı'nda yer aldığını belirtiyordu. TİP Programı'nın ise bir sosyalist program olmadığını, ama sosyalizm yolunda bir program olduğunu söylüyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısındaki bir Millî Kurtuluş Hareketi'nin burjuvazinin öncülüğünde başlasa dahi er geç sosyalizme yöneleceğini, "işçi ve emekçi sınıflar" ile onları tarihsel misyonları konusunda eğitip örgütleyecek olan partisinin öncülüğüne gireceğini iddia

[680] Arslan Başer Kafaoğlu, "Behice Boran'ın Yazısı Üzerine", **Yön**, s. 199 (20 Ocak 1967): 10. Yakın zamana kadar Mehmet Ali Aybar'ın yakınındaki isimlerden birisi olan "eski tüfeklerden" Berktay muhalefet cephesinde yer edinmişti. Aybar TİP İkinci Büyük Kongresi öncesinde gerçekleştirilen Ankara Kongresi'ne gönderdiği mesajda TİP'in eski hiçbir sosyalist yapı ile organik bağının bulunmadığını, böyle bir bağ kurmaya çalışanların "heveslerinin kursağında kalacağını" belirtmişti. Berktay bu mesajın (kendisi gibi gizli TKP içinde yer almış kişileri ima ederek) bazı kişiler hakkında savcılığı harekete çağıran bir ihbar niteliği taşıdığını belirten sert bir yazı kaleme aldı. Bkz. Sargın, **Anılar-Belgeler I**, 417-422. Berktay'ın tepkisinin bir yanlış anlamaya dayandığını öne süren bir cevap için bkz. "Bir Yanlış Anlama Üzerine", **Dönüşüm**, s. 7 (15 Kasım 1966): 4. Aybar'ın Berktay ve diğer "eski tüfekler" ile ilişkisinin seyri için ayrıca bkz. Yahya Kanbolat, **Olduğu Gibi: Eski Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar** (Hatay: Bayır Yayınları, 1979), 34-37.

[681] **age**, 10-11.

ediyordu. Bir önceki yazısındaki "tarihsel gelişme şartları" vurgusunu yineliyor, küçük bir parti olarak görülen TİP'in CHP'nin yardımcı gücü olarak görülmesinden vazgeçilmesini gerektiğini söylüyordu. "İlerici güçler"in dayanışma ve iş birliğini yadsımamakla birlikte onların çelişkili ve iki yönlü tavırları karşısında temkinli olmak gerektiğine dikkat çekiyordu. Öte yandan iş birliği çağrısında bulunan kimselerin hiçbir somut adım atmadığını serzenişle dillendiriyordu.[682] Böylece Boran *Yön* ve MDD'cilerle aralarındaki devrim stratejisi tartışmasının merkezini "aşamalı devrim" konusundan "öncülük" sorununa kaydırıyordu.

Bu arada *Yön*'ün daha önce duyurduğu Berktay incelemesi bir seri olarak yayınlanmaya başlamıştı. Berktay hazırladığı üç yazılık incelemesine sosyalist teorinin doğa ile toplumu sürekli bir gelişme ve evrim halinde gören, insanların irade ve istekleri dışında toplumların "kendine özgü objektif kanunların işleyişinin sonucu" oluşan bir teori olduğunu; bu teoride evrimsel sıçramalara da yer bulunduğunu belirterek giriş yapıyordu. Ardından tartışmadan uzak bir şekilde burjuva devrimini, sosyalist devrimi ve millî kurtuluş hareketlerini Marksizm'in kurucularından hareketle ve tarihsel bir çerçevede ele alıyor; emperyalizmin sömürüsüne maruz kalan ülkelerde verilecek mücadelenin niçin işçi sınıfının öncülüğünde verilecek (yeni tipte bir burjuva) demokratik devrim mücadelesi olduğunu açıklıyordu.[683]

Bunlar *Yön*'ün "eski tüfekler"le dirsek teması içinde de bulunarak TİP'e yönelik müdahale girişimlerinin son örnekleriydi.[684] Bu cephede başarısız olduğunu gören Yöncüler yüzünü "Ortanın Solu"na daha çok dönmeye başladı ve CHP içinde "Ortanın Solu"na karşı çıkan Turhan Feyzioğlu[685] ekibiyle mücadeleye yoğunlaştı.

---

[682] Behice Boran, "İlerici Güçlerin İşbirliği ve Sosyalizm", **Dönüşüm**, s. 12 (1 Şubat 1967): 4-5.

[683] Bu yazılar için bkz. Erdoğan Berktay [Başar], "Sosyalist Teoride: İşçi Sınıfı, Demokratik Devrim ve Antiemperyalist Mücadele", **Yön**, s. 200 (27 Ocak 1967): 12; Erdoğan Berktay [Başar], "İşçi Sınıfı, Demokratik Devrim ve Antiemperyalist Mücadele", **Yön**, s. 201 (3 Şubat 1967): 12; Erdoğan Berktay [Başar], "İşçi Sınıfı, Demokratik Devrim ve Antiemperyalist Mücadele", **Yön**, s. 202 (10 Şubat 1967): 12. Mustafa Şener'e göre işçi sınıfına öncülük tanıyarak *Yön*'ün demokratik devrim tezinden farklılaşan bu görüşler, Belli ve çevresi gibi diğer eski TKP'lileri de temsil etmemektedir. Bkz. Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, 130.

[684] Bu noktada belirtmek gerek: Aydınoğlu'na göre "TİP tartışmaları"yla başlayan süreçte TİP ilk defa Marksist teoriye dayanılarak eleştiriliyordu. Ancak eski TKP'liler *Yön* ile aralarına bir ayrım koyamadıklarından söyledikleri bir *Yön* eleştirisi gibi algılanıyor ve Marksist eleştiri büyük ölçüde değer kaybediyordu. Bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 118.

[685] Süleyman Genç 12 Mart 1971'in hemen ertesinde kaleme aldığı çalışmasında, erken bir tarihte Feyzioğlu'nun Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde düzenlenen bir açık oturumda kendisini "ortanın solunda da öte demokratik sosyalist" olarak tanıttığını "sosyalistler yolu açsın biz geliyoruz" dediğini belirtiyor. Genç ardından ekliyor: "Sayın Profesörün şimdi kendini dinliyecek on genç bulsa ne söyliyeceği merak etmeğe değer". Bkz. Genç, **age**, 22.

Atılgan'a göre Feyzioğlu'nun Yön Hareketi'ni hedeflerinden birisi olarak seçmesi ve onları daima "Ortanın Solu" ile ilişkilendirerek eleştirmesi *Yön*'ün bu konuda etkili olduğunu göstermekteydi. 28 Nisan 1967'deki CHP Dördüncü Olağanüstü Kongresi'nde Ecevitli "Ortanın Solu"nu başarı elde etmesi *Yön*'ün en azından bu cephede mağlup olmadığı anlamına gelebilirdi.[686] Yöncüler, Avcıoğlu'nun yazısını "ileride daha sık ve daha güçlü biçimde sesi[ni] duyurmak" ümidiyle Ecevit'ten bir alıntıyla sonlandırdığı[687] 30 Haziran 1967 tarihli 222. sayıda, görevlerini yerine getirmiş olduğuna kanaat getirerek *Yön*'ün yayın hayatına son verdiler.

6.1.3. Hikmet Kıvılcımlı ve *Sosyalist*'in İlk Yayın Dönemi

Hikmet Kıvılcımlı Türkiye Komünist Partisi içinde yer almış "eski tüfek"lerden birisiydi.[688] 1960'lardaki yayın faaliyetini, on yılın başlarında yayınlanan birkaç münferit yazısı dışında, 1965 yılında yoğunlaştırmaya başlamıştı. Bu yıl "Tarihsel Maddecilik Yayınları"nı kurmuş ve bir karşılık bulamayan üç kitabını birden yayınlamıştı: *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, *Tarih Devrim Sosyalizm* ve *Tarih Tezi Işığında İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere*.[689] Aynı yılın sonlarına doğru Samsun'da yayınlanan *Çaltı* adındaki yerel bir dergide de yazmaya başlamıştı.[690] Buradaki yazılarından birisinde *Yön*'ü ve Avcıoğlu'nu "Kadroculuk"la eleştirmiş, bu yazı kısa bir süre sonra *Yön*'ün okuyucu köşesinde Avcıoğlu'nun notu ile birlikte yayınlanmıştı.[691] Kıvılcımlı 1966 yılı başlarıyla birlikte bu dergide TİP'e

---

[686] Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 215-216.

[687] Doğan Avcıoğlu, "Son Söz", **Yön**, s. 222 (30 Haziran 1967): 3.

[688] Kıvılcımlı'nın biyografisi için bkz. Emin Karaca, **Sosyalizm Yolunda İnadın ve Direncin Adı: Kıvılcımlı**, 2. bs. (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2001). Bu çalışmada Kıvılcımlı'nın kimi edebi eserlere nasıl yansımış olduğu da görülebilir.

[689] Bu kitapların yayınlanma süreci ve içeriği ile ilgili genel bilgi için bkz. Ahmet Kale, **Kıvılcımlı Külliyatı: Ayrıntılı Bibliyografya** (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2014), 99-116. Bu kitapların, yayınlandığı tarihte bir yankı uyandırmadığını sol dergilerde yer bulamamış olmasından ve Kıvılcımlı'nın yazılarında sergilediği tavırdan çıkarsamak mümkündür. Benzer bir gözlem için bkz. Aydınoğlu, "**Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 248.

[690] Hikmet Kıvılcımlı bibliyografyası hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Fuat Fegan (haz.), **Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası** (İstanbul: Murat Matbaacılık, 1977). Kıvılcımlı'nın yerel bir dergi olan *Çaltı*'da yazmasının öyküsü için bkz. Sadık Göksu, **Yılların Tanığı Anılarım** (İstanbul: Uranus Fotoğraf Ajansı ve Yayınevi, 2016), 438-440.

[691] Kıvılcımlı'nın 1 Kasım 1965'te yayınlanan bu yazısı için bkz. "Basından [Hikmet Kıvılcımlı, 'Atma, Avcıoğlu Din Kardeşiyiz…']", **Yön**, s. 138 (19 Kasım 1965): 2. Aydınoğlu, Kıvılcımlı ile ilgili bir yorumda bulunduktan sonra onun bu yazısını referans göstermektedir. Aydınoğlu ilgili *Yön* sayısını doğru belirtmekte ancak derginin yayın tarihini tam bir yıl sonrası olarak vermektedir. Bu karışıklık nedeniyle olsa gerek şöyle yanlış bir yorumda bulunmaktadır: "Bir taşra dergisinde TİP merkezine hitap etmeye çalışan Kıvılcımlı, aynı tarihlerde Yön sayfalarındaki 'TİP Tartışmaları'na da katılır. Ancak bu tartışmalara katkısı, Mihri Belli ve çevresinden büyük bir farklılıklar gösterir. Onların tersine Kıvılcımlı TİP'i değil Doğan Avcıoğlu'nu eleştiri konusu etmektedir." Bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 121.

yönelik eleştiri ve önerilerini sıralamaya başlamış, ancak yazı serisi tamamlanmadan dergi kapatılmıştı.[692] Kıvılcımlı serinin yayınlanamayan kısımlarını bir kitapçık haline getirmiş[693] ve tam da "TİP tartışmaları" sürecinde yayınlamıştı.[694] Kendisi de TİP'e aday üye olmuş ve 22-23 Ekim 1966'da gerçekleştirilen Parti'nin İstanbul İl Kongresi'nde bir konuşma yapmak umuduyla hazır bulunmuştu. Ancak ne aday üyeliği asil üyeliğe çevrilmiş ne de istediği konuşmayı gerçekleştirebilmişti.[695] Konuşma yapma arzusu TİP İkinci Büyük Kongresi'nde de karşılıksız bırakılmıştı.[696]

Hikmet Kıvılcımlı 1967 yılına girildiğinde soldaki "yol ayrımı"na "düşünce ve davranış gazetesi" sloganını taşıyan *Sosyalist* ile müdahale etmeye çalıştı. On beş günde bir çıkacağı belirtilen, ancak hiçbir zaman bu periyoda sadık kalamayan gazetenin ömrü sadece yedi sayı ile sınırlı kaldı.[697]

Sosyalist'in sayfaları karıştırıldığında Kıvılcımlı'nın solu yakından takip ettiği ve bu gazete aracılığıyla gelişmelere müdahil olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. *Sosyalist* daha ilk sayısında bir konferans çağrısında bulundu. Türkiye'deki "bilimsel sosyalistler"i (TİP, *Yön,* "eski" sosyalistler) ve "bilimsel olmayan sosyalistler"i (27 Mayıs sosyalistleri, sosyalist öğrenci kulüpleri, sosyalist kültür dernekleri, sosyal-demokrat parti teşebbüsleri, "Ortanın Solu", sosyal mukaddesatçılar) "İkinci Kurtuluş Savaşı" için bir araya gelmeye çağırdı. *Sosyalist*'e göre kendi içinde bir araya gelmesi kolay olan "bilimsel sosyalistler" diğer sosyalistlerle buluşmazsa, kendilerini gerçekleştirilecek olan "İkinci Kurtuluş Savaşı"ndan tecrit etmiş olacaklardı.[698]

Kıvılcımlı öneriyi ortaya atmıştı ama solun birbirine cephe alan tarafları konumlarını sağlamlaştırma noktasındayken bu öneri çok gerçekçi görünmüyordu. Ayrıca kendisinin daha önce TİP'e "teklif ettiği" öneriler de bir karşılık bulmamıştı. Karşılık bulamama halinin farkındaydı ve bu cümlelerine kızgınlık olarak yansıyordu. Bunu

---

[692] Konu hakkında bkz. Hikmet Kıvılcımlı, **Uyarmak İçin Uyanmalı Uyanmak İçin Uyarmalı: İşçi Partisine Teklif**, 2. bs. (İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970), 17.
[693] Bu konuda bkz. Fegan, **age**, 77.
[694] Avcıoğlu'nun Sencer Divitçioğlu'nun kitapçığını eleştirdiği 24 Haziran 1966 tarihli *Yön*'ün ilgili sayfasında Kıvılcımlı'nın "Uyarmak İçin Uyanmalı Uyanmak İçin Uyarmalı: İşçi Partisine Teklif" adlı kitapçığının reklamı bulunmaktaydı.
[695] Bu konuda bkz. Sargın, **age**, 404-414. Üyelik konusunda ayrıca bkz. Tosun, **age**, 100.
[696] **age**, 138-139; Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 86.
[697] *Sosyalist*'in neredeyse sadece Kıvılcımlı tarafından çıkarıldığı biliniyor. Aydınoğlu bunu Kıvılcımlı'nın çevresinde ona entelektüel anlamda yardımcı olabilecek kadroların yokluğu ile açıklar. Bu nedenle onun süreli yayınlarının kısa sürede kapandığı düşüncesindedir. Bkz. Aydınoğlu, **age**, 273.
[698] "Türkiyede Sosyalist Konferans İçin Çağrı: Bütün Türkiyenin Gerçek Halkçıları Birleşiniz", **Sosyalist**, s. 1 (20 Ocak 1967): 1,6.

Sosyalist'in ilk sayısında sütunlarına taşımış; tekliflerinin tek bir maddesinin dahi ele alınmadığını, üstelik kitaplarını okuyanların Parti'den kovulduğunu iddia etmişti.[699]

Kıvılcımlı benzer bir tavrı -yukarıda ele aldığımız- Boran'ın *Dönüşüm*'de çıkan yazısını ve Kafaoğlu'nun bu yazıya dönük *Yön*'de çıkan eleştirisini birlikte değerlendirirken de gösterdi. Ona göre Türkiye'de silahlı kuvvetlere sahip olanın güce sahip olduğu bir "tarihsel gelenek" ortada duruyorken bunun dışında "[b]aşka her şey vız gel[ir], t[ı]rıs gid[erdi]".[700] Öyleyse ortada sadece bir "kuru 'tartışma'" vardı. Kıvılcımlı TİP'li bu "iki taraf"ın devrim stratejisi üzerine tartışmasını anlamsız buluyordu. Ona göre TİP'in önündeki öncelikli konu üyelerin Parti'den ayrılmaya başlamasıydı. Eğitimsizlik ise bu durumun baş nedenlerinden birisiydi. TİP yöneticilerine eğitim teklifi götürüldüğü zaman, (kendisi ve kendisi gibi) "eskilerden" tarafından yapıldığı düşüncesiyle, bu teklif çeşitli bahanelerle gereksiz addedilmişti.[701]

Kıvılcımlı, *Sosyalist'*in henüz geçen sayısında yapmış olduğu "Sosyalistlerarası Konferans" çağrısıyla ilgilenilmediği için de eleştiride bulunmaya başlamıştı. Devrim stratejisi gibi konular tartışanların böyle pratik konulara eğilmediklerinden yakınıyordu.[702] *Sosyalist* üçüncü sayısında "düşünce" olarak ortaya koydukları konferans çağrısını "davranış" alanına aktarmak maksadıyla, emekçi ve tanınmış sosyalistlerin konu hakkındaki düşüncelerini açıklayacaklarını belirtti.[703] Gazetenin bir sonraki sayısında, *Sosyalist*'in konferans çağrısı yazısının büyük ilgi gördüğü belirtiliyor, bu doğrultuda hazırlamış oldukları sorulara verilen cevapları yayınlıyorlardı.[704] Aslında muhtemelen, sözü edilen çağrı ilgi görmediği için çağrıda belirtilen kesimlerin temsilcisi olabilecek kimselere doğrudan başvurulmuş ve belirtilen sorulara cevap vermeleri istenmişti.[705] Anket sorularını yanıtlayanlar böyle

---

699 "Dr. Hikmet Kıvılcımlı ile Konuşma: Çetin Altan Bey'in İncileri", **Sosyalist**, s. 1 (20 Ocak 1967): 1, 4.
700 "Bizantinizm mi, Sosyalizm mi?", **Sosyalist**, s. 2 (7 Şubat 1967): 1.
701 **age**, 3. TİP'teki parti içi eğitin konusuyla ilgili olarak bkz. Ünsal, **age**, 237, dipnot 55.
702 **age**, 3.
703 "Çağırı", **Sosyalist**, s. 3. (4 Mart 1967): 1.
704 "Sosyalist Konferansı İçin Anket", **Sosyalist**, s. 4 (12 Nisan 1967?): 1.
705 Bu beş soruluk anket şu sorulardan oluşuyordu: "1- Türkiye'de sol bir hareket derlenişine taraftar mısınız? 2- Sol derleniş, hangi eğilimlerden, kuruluşlardan ve kimlerden olmalıdır? 3- Sol Birliği sizce nasıl sağlanabilir? 4 – Sol Birliğin gelişiminde Sosyalistlere düşen görev nedir? 5 – Gazetemizin teklif ettiği Sosyalist Konferansı ne zaman, nerede ve nasıl toplanmalıdır? Siz konferansa katılır mısınız?" bkz. **age**, 1.

bir konferansın gerekliliğini ifade ediyorlar, ancak konuyu farklı cephelerden değerlendiriyorlardı.[706]

Sosyalist diğer taraftan birleşme çağrısında bulunduğu kesimleri dikkatle takip etmeye çalışıyordu. CHP içindeki gelişmeler *Yön* gibi *Sosyalist*'in de ilgi odağıydı. Kıvılcımlı'ya göre CHP "finans-kapitalist" bir azınlık ile "geniş küçük burjuva tabakası"ndan oluşan bir siyasal yapıydı. Bu yapı içinde "Ortanın Solu", CHP içindeki bu küçük burjuva ve "hür burjuva hoşnutsuzluğundan kaynak almış devletçi kapıkulu zümrelerinin isyan bayrağı[ydı]." Kıvılcımlı bu nedenle TİP'in sınıf mücadelesi gerçeğini reddettikleri gerekçesiyle "Ortanın Solu"na mesafe koymasını eleştiriyor; CHP sınıf mücadelesini benimsese TİP'e ne hacet kalırdı deyip meseleyi "CHP denizine düşmüş halkı, AP yılanına sarılmaktan kurtarmaktır" diye koyuyordu.[707] Aynı gerekçeyle "Ortanın Solu"nun 28 Nisan 1967'deki CHP Kongresi'nde elde ettiği başarıdan sonra Feyzioğlu ve ekibinin partiden ayrılmasını bir körbağırsak ameliyatına benzeterek şöyle diyordu: "Son CHP Kongresi ve İnönü 48 körbarsağı CHP'nin karnından dışarıya atmakla, ileri bir adım sağladı. Yalnız unutmayalım: Milletin karnındaki körbarsak durdukça karın ağrısı ve inkıbaz devam edecektir."[708]

Sosyalist'te Kıvılcımlı'nın "bilimsel olmayan sosyalistler" grubunda saydığı "gerçek mukaddesatçılar" da ilgiyle izleniyordu. Nurettin Topçu'nun bir açık oturumda yapmış olduğu konuşma sürmanşetten verilmiş, yazıda Topçu'nun "Amerikan emperyalizmine şiddetle karşı çık[tığı]" vurgulanmıştı.[709] Gazetenin aynı sayısında ise "İslam sosyalistleri"yle ilgili güncel bir yazı yer almaktaydı.[710]

Geniş bir cephenin birliği için mücadele eden *Sosyalist*'in çabası bir konferans örgütlemeye yetmediği gibi düzensiz devam eden yayın hayatını sürdürmesine de

---

[706] Bu ankete verilen cevaplar şu sırayla yayınlanmıştı: Millî Birlik Komitesi (MBK) Üyesi, eski Sosyal-Demokrat Parti Başkanı Em. General Sıtkı Ulay ve Mihri Belli; Niyazi Ağırnaslı ve Mahmut Makal; Orhan Arsal ve Erdoğan Berktay; Avukat İhsan Altay Gürhun. Bkz. **age**, 1 ve 4; "Sosyalist Konferansı İçin Anket II", **Sosyalist**, s. 5 (30 Mayıs 1967): 1-2; "Sosyalist Konferansı İçin Anket III", **Sosyalist**, s. 6 (20 Haziran 1967): 2; "Sosyalist Konferansı İçin Anket IV", **Sosyalist**, s. 7 (12 Temmuz 1967): 2.

[707] "İşçi Sınıfı ve Küçükburjuvazi (TİP-CHP)", **Sosyalist**, s. 3 (4 Mart 1967): 1, 3.

[708] "Kör Barsak Ameliyatı (C.H.P.den İstifâlar)", **Sosyalist**, s. 4 (12 Nisan 1967?): 1. Haberdar ettiği gelişmelere baktığımızda *Sosyalist*'in 12 Nisan 1967'de çıkmış olma ihtimali yoktur. Fegan da aynı sayıdaki farklı bir gelişmeden hareketle bu durumun farkına varmış ve derginin tarihinin 12 Mayıs 1967 olmasının muhtemel olduğunu belirtmiş. Ben de burada Fegan gibi yayın tarihinin yanına bir soru işareti koymayı uygun gördüm.

[709] "Gerçek Mukaddesatçılar Emperyalizme Karşı", **Sosyalist**, s. 4 (12 Nisan 1967?): 1, 4.

[710] Sadık Göksu, "Hangi İslâm Sosyalizmi", **Sosyalist**, s. 4 (12 Nisan 1967?): 3.

yetmedi.[711] *Sosyalist*'te yayınlanan kimi yazıların *Sosyalist*'in 1970'in sonlarına doğru başlayan ikinci yayın döneminde aynen yayınlanması, Kıvılcımlı'nın bu süreçte düşüncelerini hedeflediği kitleye ulaştırmadığı kanaatine sahip olduğunun işaretiydi. Yine de, ileride ele alacağımız üzere, onun bu süreçte uzun bir aradan sonra ilk defa topluluk önüne konuşma fırsatı elde ettiği konferans ve açık oturumlar, onun yeni kuşaklar tarafından tanınmasına katkı sağlayacaktı. *Sosyalist* kapandıktan birkaç ay sonra yayınlanacak olan *Türk Solu*'nda ve ardından *Aydınlık: Sosyalist Dergi*'de yazmaya başlaması ise, onun sesinin daha fazla duyulmasına imkân sağlayacaktı.

6.1.4. Millî Demokratik Devrim Hareketi'nin Müstakil Bir Yayın Organına Kavuşması: *Türk Solu*

Yön'de "TİP tartışmaları" yapılırken "eski tüfekler"in etrafında bir halka oluşturmaya başlayan MDD Hareketi bir süre sonra süreli bir yayın ihtiyacı içinde olduğunu düşündü. Yazıları müstear isimle *Yön*'de yayınlanan Mihri Belli, dergiyi yayınlayanları zorda bırakmamak için kendisini ölçülü bir dil kullanmak durumunda hissediyor; ileri sürdüğü fikirleri temellendirirken Marksist literatürden alıntılar yapmasının uygun olmayacağını düşünüyordu.[712] Diğer taraftan Belli'ye göre *Yön* miadını tamamlamışa benziyordu. TİP'in de ulusal ölçekte bir yayınının olmadığı bu dönemde Ahmet Say'ın getirdiği öneri üzerine Marksistlerin meselelere "bilimsel sosyalizm ışığında yaklaşan ve bağımsızlık ve demokrasi davasına öncelik tanıyan, olabildiğince geniş demokratik çevrelere hitap eden, bu çevrelerden yazarlara açık" bir süreli yayına ihtiyacı olduğuna kanaat getirmişlerdi. Yapılan tartışmalar sonunda haftalık bir yayın organı olarak *Türk Solu*'nun çıkmasına karar verildi. Derginin yazı kurulu aynı zamanda MDD Hareketi'nin merkez organı olacaktı.[713]

---

[711] Suat Şükrü Kundakçı "sosyalistler arası konferans" yolunda toplantılar yapıldığını belirtir. Ancak Kundakçı olayları karıştırıyor olmalıdır. Sözünü ettiği ve içinde Abidin Nesimi'nin de olduğunu söylediği toplantı yine Kıvılcımlı ile ilişkili olsa da *Sosyalist'*in ilk yayın dönemi sonlandıktan sonra kurulan İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği öncülüğünde 1969'da gerçekleştirilmiştir. Bunun için sırasıyla bkz. Ersin Tosun (yay. haz.), **Suat Şükrü Kundakçı: Bir Ömür Bir Sohbet** (İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı, 2005),151; Abidin Nesimi, **Yılların İçinden** (İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1977), 303-306.

[712] Belli, **age**, 99-100.

[713] **age**, 104. *Türk Solu*'nu çıkaran Mihri Belli, Ahmet Say ve Vahap Erdoğdu ile sonraki yıllarda yapılmış görüşmelere dayanarak derginin yayın hayatına başlama sürecine ilişkin hazırlanan bir bölüm için bkz. Özgün Dinçer, "Türk Solu Dergisi (1967-1970) ve Milli Demokratik Devrim Stratejisi" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 78-81. Ayrıca Erdoğdu'nun kimi ifadeleri için bkz. İleri, **age**, 191-192.

Say'a göre, MDD Hareketi antiemperyalist ve antifeodal bir devrimci cephe kuruluşunun başlangıç aşamasındayken *Türk Solu* bu cephenin yaygınlaşmasını sağlayacaktı.[714] Dergi bir süre sonra gerçekten de özellikle gençlik kesimi içinde, bir çekim merkezi oldu. Kıvılcımlı'nın TİP'in öncelikli meselesinin TİP'ten "üye kaçışı" olduğunu vurgulamasını akla getirircesine,[715] *Türk Solu*'nun yayınlanmaya başlamasıyla birlikte TİP'li gençler kendilerini çok kısa bir süre içerisinde MDD Hareketi saflarında bulacaktı.[716] Diğerlerinin yanı sıra "solculuk modasına uymuş" kimi gençlerin *Türk Solu*'nda yazmanın itibar sağladığı düşüncesiyle imzalarının bu dergide görünmesi için koşturmaları[717] ve "TİP tartışmaları" sürecinde birer TİP'li olarak *Yön*'e ilk eleştirileri yöneltenlerin kısa bir süre sonra kendilerini bu safta bulmaları gelişmelerin nasıl baş döndürücü olduğunu örnekleyecekti.[718]

6.2. Osmanlı Devleti'nin Asya Tipi Üretim Tarzı Açısından Ele Alınmaya Başlaması

1966'nın sonlarından başlayan ve 1967 boyunca devam eden bir süreç Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının gittikçe yoğunlaşmaya başladığını gösteren dağınık örneklerle doludur. Bu duruma süreli yayınların sanat sayfalarından, sıkça görülmeye başlanacak olan seminerlere dek rastlanır. Bu dönem ATÜT ile az gelişmiş toplumlar arasında kurulan ilişkinin yerini daha özel bir alana, ATÜT ile Osmanlı toplumu arasında bir ilişki kurmaya doğru ilerlediğini gösterir.

Yves Lacoste'un Yön Yayınları tarafından yayınlanan çalışması üzerine Niyazi Berkes'in bir yazı serisi kaleme aldığından söz etmiştik. "TİP tartışmaları"nın sona ermesinden kısa bir süre sonra yayınlanan bu yazılardan birisine *Yön* imzalı bir not düşüldü. Bu notta Osmanlı toplum yapısı ve bu yapının evrimi üzerine herhangi bir tarihî araştırma yapılmadan "ATÜT", "kapıkulu", "Osmanlı tipi ceberut devlet" gibi sözler kullanmanın "moda" olduğundan yakınılıyordu. Berkes'in yayınlanan incelemesinin bu konuda "ilk aydınlığı getir[diği]" belirtiliyor ve incelemenin

[714] Ahmet Say, **Ağaçlar Çiçekteydi**, 2. bs. (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2011), 226.
[715] Bkz. "Bizantinizm mi, Sosyalizm mi?", 3
[716] Bu dönüşüm atmosferinin bir yönüyle tahlili için bkz. Aydınoğlu, **age**, 329-330.
[717] Mihri Belli, **Mihri Belli'nin Anıları: İnsanlar Tanıdım**, c. 1, 2. bs. (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 335.
[718] "TİP tartışmaları"nın daha en başlarında *Yön*'de birer TİP savunusu yapan TİP Ankara Gençlik Kolu Başkanı Attila Sarp ve TİP Genel Yönetim Kurulu Üyesi Rasih Nuri İleri'nin dönüşümleri hakkında bir yorum için bkz. "Dördüncü Büyük Kongresi Yaklaşırken TİP ve İşçi Sınıfı Partisi", **Ant**, s. 6 (Ekim 1970): 34. Sadece İleri'ye dönük bir yorum için bkz. A. Hamdi Dinler, **T.İ.P Tarihinden Kesitler (1961-1971)** (İstanbul: Gelenek Yayınevi, 1990), 189.

aydınlar arasında "yankılar yaratacağı" inancı ifade ediliyordu. *Yön*'ün notu bu yazının "moda" olan sözlere bir cevap niteliği taşıdığı hissi uyandırıyordu. Ancak Berkes bu yazısında "derebey" kavramının "feodal"den farklı özellikler barındırdığını, Doğu'da feodalite örnekleri olmasına karşın bunun egemen bir eğilim olmadığını ve "gayet tipik bir Doğu" şekli olan Osmanlı'da kapitülasyonlar ve mirî toprak rejimi nedeniyle kapitalizmin gelişmediğini söylüyordu.[719] Buradan da ilgili sözlere bir cevap çıkarmak olanağı yoktu. Aksine Berkes'in Divitçioğlu'na yaklaştığı bile iddia edilebilirdi. Diğer taraftan, *Yön*'ün kastettiği o güne kadar bu konuların Osmanlı tarihi ile doğrudan bir ilişkilendirilmeye tabi tutulmamış olması ise bunda bir haklılık payı vardı. Berkes Osmanlı toplum yapısını tarihi gelişmelerle ele alma yoluna girmişti. Ancak o da *Yön*'ün arzuladığı gibi bir "yankı" uyandırmadı.

Benzer tarihlerde yayınlanan *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)* adlı Karl Marx derlemesi ise yankı uyandırmayı başaran çalışmalardan birisiydi. Fethi Naci'nin toplam yirmi altı yazardan 1966 yılından beğendiği üç kitabı belirtmelerini isteyerek gerçekleştirdiği anket, 1967'nin ilk günlerinde yayın hayatına başlayan *Ant*'ın ilk sayısında yayınlandı. Anket sorusunu yanıtlayan yazarlar toplam otuz yedi kitabın adını anmış, bunlar içerisinde yayınlanalı henüz bir ay bile olmamış olan *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)* adlı Karl Marx derlemesi, altı yazarın cevabı arasında bulunarak 1966'nın en çok beğenilen ikinci kitaplarından birisi olmuştu.[720]

Kitap, Marx'ın Kırım Savaşı'na (1853'e) denk gelen bir tarihte ABD'deki *New York Tribune*'de yazmaya başladığı makalelerinden derlenmişti. Marx bu gazetede Kırım Savaşı vesilesiyle politik yazılar yazıyor ama bu yazılar Osmanlı, Çarlık Rusyası ve Çin'i kapsayan bir aralıkta Doğu toplumları üzerine felsefi ve sosyolojik açıklamalar da barındırıyordu. Kitap Selahattin Hilav ve Attila Tokatlı tarafından Kemal Tahir'in kitaplığından faydalanılarak derlenmiş ve çevrilmişti. Ortaya konan eser Tahir'in yanı sıra çevirmenlerinin de üzerinde çokça düşündükleri belli konuları aydınlığa kavuşturma arayışının ürünüydü. Osmanlı'nın toplumsal yapısına ilişkin bir cevap arayışı içinde olan bu kişiler, yaptıkları araştırma çerçevesinde Marx'ı okurken bu

[719] Niyazi Berkes, "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri V: Doğu Toplumlarının Yapıları ve Bu Yapıların Bozuluşu", **Yön**, s. 186 (21 Ekim 1966): 8-9.
[720] Fethi Naci, "1966'dan Seçtikleri Üç Kitap", **Ant,** s. 1 (3 Ocak 1967): 14. En çok oy alan kitap yedi yazarın listesinde bulunan Nazım Hikmet'in *Memleketimden İnsan Manzaraları*'ydı. Kafka'nın *Şato*'su Aralık 1966'da yayınlanan *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)* ile birlikte altı yazarın listesinden bulunurken Marx'ın *Kapital*'i ve Oktay Rifat'ın *Elleri Var Özgürlüğün*'ü beş yazarın listesindeydi.

metinlerle karşılaşmışlardı.[721] Bunu Hilav'ın kitaba yazmış olduğu ön sözde görmek de mümkündür:

> " 'Türkiye Üzerine', geçen yüzyılda büyük devletler arasında kurulan politik ilişkilere 'Şark Meselesi' açısından ışık tuttuğu gibi, Marx'ın Osmanlı İmparatorluğunun politik durumu ve toplumsal (sosyal) yapısı hakkındaki fikirlerini de dile getirir; bu bakımdan bizi özellikle ilgilendirmektedir. Bugüne kadar, yurdumuzda, Marx[ç]lılığın genel öğretisi ve metodu hakkında çeşitli çeviri ve yazılar yayınlandığı halde, Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal ve ekonomik yapısı hakkında Marx'ın neler düşünmüş olduğu araştırılmamıştı. Bu önsözde, çevirisini verdiğimiz yazılara dayanarak, Marx'ın bu konudaki düşüncelerinin kısa bir döküm ve yorumunu yapmaya çalışacağız.[722]

Hilav, Marx ile Engel'in mektuplaşmalarını ve David Riazanov'un bu konudaki değerlendirmesini de katarak bir "döküm ve yorum"da bulundu. Buna göre Marx henüz ATÜT kavramını kullanmadığı bir tarihte yazdığı makalelerinde Bizans ile bir süreklilik ilişkisi kurduğu Osmanlı'nın da içinde yer aldığı Doğu toplumlarının derebeylik düzeninden farklı bir düzen olarak tanımlamıştı. Marx'a göre derebeylikten ziyade "derebeyliğin en alt ve barbar düzeni" olan Osmanlı'nın üretim biçiminde "askerî" nitelikler taşıyan yönetici sınıf üretime katılmamakta, aksine üretimden pay almaktaydı. Yönetici kadro ile halk arasında bir uçurum bulunmakta, halk politik hayata karıştırılmak istenmemekteydi. Sınıfsal yapı içinde din önemli bir yer işgal etmekte ve "milliyet gerçeğini" aşmaktaydı. Diğer taraftan Engels Osmanlı'nın iç şartlarının kapitalizmin gelişmesini sağlayacak özelliklerden yoksun olduğunu düşünüyordu. Hilav'a göre bütün bunlar onların Osmanlı'yı "haraç" ya da "vergi" rejimi olarak gördüğü anlamına gelmekteydi.[723]

6.2.1. Devrimci Gençlerin Düzenlediği Seminerler

Gençlik kesimi ATÜT üzerine yoğunlaşan kesimlerden birisiydi. TİP'e yakınlığı ile bilinen Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) Aralık 1966'da bu kavram üzerine üç gün süren seminerler düzenledi ve bu seminerlerde *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)* derlemesinin ortaya çıkmasında imzası olanlar yer aldı. Buna göre 16 Aralık 1966'da Hilav, Marx ve Engels'te ATÜT kavramını; 17 Aralık 1966'da Tokatlı, Maurice Godelier'in ATÜT görüşünü; 18 Aralık 1966'da Tahir, Türkiye ve ATÜT konularını

---

[721] Bağdatlı, **age**, 42 ve 139-140.

[722] Selahattin Hilav, "Önsöz", **Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)**, Karl Marx, çev. Selahattin Hilav, Attila Tokatlı (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1966): 5.

[723] **age**, 5-9. Hilav "haraç rejimi"nin Marx tarafından Doğu despotizminin ekonomik yapısı olarak "Kapital"de sözü edildiğini; Japon Marksist Hayakawa'nın da bu rejim ile ATÜT arasında bir paralellik kurduğunu söylüyordu. Osmanlı toplum yapısına yönelik böyle bir tanımlama 1980'lerde dikkat çekecekti. İleride bu konuya bir dipnotla değinilecektir.

ele alan konuşmalar yaptılar.[724] Ali Yıldırım'ın FKF tarihi üzerine yaptığı araştırmasında isim vermeden aktardığı üzere "ilk FKF'liler" bu seminerle bir yandan sosyalistler arasındaki değişik görüşleri tanıtma ve tartışmak; bir yandan da kendi partileri olarak gördükleri TİP'in ideolojisi çerçevesinde görmedikleri ATÜT'ü yadsımak amacını gütmüşlerdi. Ancak TİP yöneticileri bu seminerleri de "yadsıma yolu"nu seçmiş; Behice Boran bir konuşma yapma ihtiyacı hissetmişti.[725]

Aslında ne bütün olarak FKF'lilerin ATÜT'ü yadsıdıklarını, ne de bütün olarak TİP yönetiminin ATÜT'e tavır aldığını söylemek mümkün görünüyor. ATÜT seminerlerini düzenleyen FKF "Kitap Satış ve Eğitim" kolu sorumlusu İsmet Özel'in[726] kendi öyküsünü anlattığı kitabında bunun aksini düşünmemizi sağlayabilecek cümleler bulunmaktadır.[727] Diğer taraftan o tarihlerdeki mevcut TİP yönetiminin ne kavram olarak ATÜT konusunda ne de Osmanlı toplum yapısı konusunda ortak bir tavrı yoktur. Ancak daha önce Cahit Tanyol ile tartışmasından Osmanlı'nın merkezî feodal bir yapıya sahip olduğu iddiasıyla hatırladığımız Boran'ın kişisel bir tavrı söz konusu olabilir. Gerçekten de Boran FKF'nin ikinci seri olarak düzenlediği seminerlere konuşmacı olarak katılacak ve 14 Ocak 1967 tarihinde "Sosyalist Hareketin Karşılaştığı Meseleler" başlıklı bir konuşma yapacaktı.[728]

Hilav bu tarihlerde *Ant*'ın sanat köşesini hazırlamaya başlamış ve kendi entelektüel arayışına uygun bir köşe adı seçmişti: "Cevap Bekleyen Sorular." Hilav ilk yazısında Marksizm'in Batı'dan kopya edilmesine ve klasik Marksizm'in "belli bir yorumuna dayandırılmış" "dogmacı sanat görüşünün" bizde de egemen olmasına yönelik eleştirilerini dile getirmişti.[729] Hilav burada toplum yapısını söz konusu etmemişti ama bu yazı onun yaklaşık iki yıl önce *Yön*'de kaleme aldığı yazısını anımsatıyordu. Hilav *Yön*'de sanat eserinin değerini günlük politikaya katkısı ve onun ideolojik bir silah olarak kullanımıyla ölçen eleştiri yaklaşımının bir kenara atıldığından söz

[724] "F.K.F.'de ATÜT Semineri", **Dönüşüm**, s. 10 (1 Ocak 1967): 9.
[725] Yıldırım, **age**, 61.
[726] FKF Genel Yönetim Kurulu tarafından hazırlanan ve 22 Ocak 1967 tarihli FKF I. Kurultayı'nda okunan "FKF Birinci Dönem Çalışma Raporu"ndan edindiğimiz bu bilgi için bkz. **age**, 75.
[727] "Bir şiirim var 1966'da. 'Kan Kalesi'. Kendimi Hz. Ali'nin Kan Kalesi çenginde mi farzediyorum? Bu çengin neye varacağını kestiremesem de cenk içinde olmaktan bir beklentim var. Hayatı kendim için dokunulur kılmak. Büyük tutkum bu. Marksist literatür içinde doğan Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarına umutla bakıyorum." Bkz. İsmet Özel, **Waldo Sen Neden Burada Değilsin** (İstanbul: Şûle Yayınları, 1995), 64-65.
[728] Yıldırım, **age**, 61.
[729] Selahattin Hilav, "Cevap Bekleyen Sorular", **Ant**, s. 1 (3 Ocak 1967): 15.

ediyordu. Bu gelişmenin gerekçesi olarak ise "toplumcu felsefenin" son yıllarda göstermiş olduğu gelişmelerin diğer alanlarda olduğu gibi sanat felsefesi alanına da yansıması olarak gösteriyordu. Onun *Eylem*'de ATÜT üzerine yayınlanacak meşhur yazısını haber verir nitelikteki bu yazısında vurguladığı yeni gelişmeler "yabancılaşma" ve "ATÜT" gibi kavramlardı.[730]

Hilav'ın *Ant*'ta ilkinden birkaç hafta sonra yayınlanan yazısı bu iki yazının sentezi gibiydi. Hilav, güncel bir yazıya da atıf yaparak, o tarihlerde edebiyatta ve özellikle tiyatroda görülen Yunan mitolojisine dönük yoğun ilgiyi eleştiri konusu ediyordu. Hilav bu yoğun ilginin temelinde Yunan uygarlığı başta olmak üzere eski uygarlıkların Anadolu'da bıraktığı mirasın kullanılmasıyla bir "kültür rönesansı" yaratılabileceği, böylece hem halka hem de evrensel sanata ulaşılabileceği düşüncesinin yattığını belirtiyordu. Ancak Hilav'a göre Eski Yunan toplumu ile Anadolu toplumu arasında toplumsal yapı bakımından bir benzerlik ve süreklilik yoktu. Sırf coğrafi ilişkiler bize bir toplumsal yapı ilişkisi kurma hakkı tanımazdı. Bir uygarlıktan diğerine kalmış kültür unsurları ancak o kültürün doğduğu toplumsal yapı içinde bir anlam taşıyabilirdi. Fakat Yunan toplumu köleci düzenin en iyi örneklerinden birisiyken, Anadolu Türk toplumu kapalı köy birimleri üzerine inşa edilmiş bir merkezî yapıya sahipti.[731]

Bu arada FKF çeşitli seminerler düzenlemeye devam ediyordu. Mart ayında Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısının doğru bir şekilde ortaya konulması ve hem örgüt hem de sosyalist hareket açısından somut sonuçlara ulaştırması amacıyla "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi" başlıklı seminerler düzenledi. Büyük ilgi gördüğü ifade edilen seminerler FKF genel merkezinde 28-30 Mart tarihlerinde Sencer Divitçioğlu, Sadun Aren ve Hikmet Kıvılcımlı'nın katılımlarıyla gerçekleştirildi.[732]

Sosyalist'ten Sadık Göksu'nun haberine göre seminer dizisine İdris Küçükömer de davet edilmiş, ancak Küçükömer daveti kabul etmemişti. İlk gün konuşan Divitçioğlu *ATÜT ve Azgelişmiş Ülkeler* kitabındaki tezleri yinelemiş, İstanbul'a geri

[730] Bkz. Hilav, "Toplumcu Sanat Felsefesinde Yeni Görüşler", 14.
[731] Selahattin Hilav, "Cevap Bekleyen Sorular", **Ant**, s. 6 (7 Şubat 1967): 15.
[732] Yıldırım, **age**, 111-112. Yıldırım'ın bu bilgileri verirken "FKF Birinci Dönem Çalışma Raporu"ndan faydalandığı anlaşılıyor. FKF Genel Yönetim Kurulu tarafından hazırlanan ve 22 Ocak 1967-23 Mart 1968 dönemini kapsayan bu rapor, 23-24 Mart 1968 tarihlerinde gerçekleştirilen FKF II. Kurultayı'nda Genel Sekreter Salih Er tarafından okunmuştur. Raporun ilgili bölümü için bkz. **age**, 149.

döneceği gerekçesiyle soruları cevaplamaya da kalamamıştı. İkinci günkü konuşmayı Aren yapmıştı. Aren'in konuşmasında Türkiye'nin kapitalizme niçin geçmediğini bilmediğini ve kimsenin de bildiğini sanmadığı ifade ettiğini belirten Göksu, onun konuşmasını "bir ödev çalışmasından öteye geçmiyordu" diye nitelendiriyordu. Aren'in kapitalizmin sanayi devriminden sonra oluştuğu yönündeki ifadelerine Kıvılcımlı itirazını belirtmiş, kapitalizmin 15-16. yüzyılda manifaktür ile başladığı, sanayi devriminin ise 19. yüzyılda gerçekleştiğini söylemişti. Kıvılcımlı'nın konu üzerinde farklı açıklamalarına Aren'in hemfikir olduğunu belirtmesi, Göksu'ya göre, Aren'e fazlaca bağlanan Ankaralı bazı gençleri şok etmişti.[733]

Uzun aradan sonra bir topluluk karşısında bulunma imkânı elde eden Kıvılcımlı, konuşmasını seminerlerin sonuncu günü gerçekleştirdi. Konuşmanın dikkat çekici yönlerinden ilki onun sosyal bilimlere yönelik yaklaşımıydı. Kıvılcımlı bir önceki gün konuşma gerçekleştiren Aren'e atfen sosyal konularda kesinlikle konuşulamayacağı düşüncesine karşı çıkıyordu. Ona göre, kuşkulu ifadelerle yetinme davranışını dile getiren ve bilimsel bir tutum gibi görülen bu yaklaşım ne bilime ne de sosyalizme yakışırdı. Mutlaklığın karşısına göreliliğin çıkarılması konusunda da durum aynıydı. Oysa bilimin kılıç gibi keskin olması gerekirdi. Diyalektik denilen şey "kuşkuculuk" demek değildi ve "izafiyet"in aksine mutlaklık diye bir şey vardı.

Kıvılcımlı'ya göre bilim, bilinmeyenlere doğru bir savaştı. Ancak "profesörlerimiz" Avrupa menşeili kitaplara bağlı kaldığından Türkiye'nin meselelerini bilmiyorlardı. Durumu "acıydı" ve bu tutum Türkiye'de yazılmış olanları "örtbas" etmekteydi.[734] Kıvılcımlı muhtemelen kendi kitaplarının örtbas edildiğini de söylemeye çalışıyordu. Konuşmasında; özellikle 1965'te yayınlamış olduğu kitaplarındaki düşüncelerini ortaya koyma fırsatını elde ettiğinin hissedilmesi ve seminer dizisinde daha önce konuşma yapan ya da yapmayan kişilerin "bilinmez" dediklerine verdiği cevaplar, bunu gösteriyordu.

Kıvılcımlı konuşmasına Aren'in aksine "kesin konuşacağını" belirterek bir giriş yaptı. Ona göre Osmanlı'nın toprak düzeni demek olan tımar sisteminde toprak, Divitçioğlu'nun iddia ettiğinin gibi padişahın malı değil, Müslümanların ortak malıydı. Bu sistem, Ömer Lütfi Barkan'ın ne zaman kim tarafından oluşturulduğunu

[733] Sadık Göksu, "Başyazarımız Dr. Hikmet Kıvılcımlı Ankarada ve İstanbulda İlgi ile İzlenen İki Konferans Verdi", **Sosyalist**, s. 4 (12 Nisan 1967?): 4.
[734] "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi Üzerine", **Sosyalist**, s. 6 (20 Haziran 1967): 4.

ve yayıldığını bulmaya çalışmak boşunadır demesinin aksine, Hülefa-i Raşidin döneminde kurulmuş "miri toprak" düzeninin Osmanlılar tarafından benimsenmesiyle oluşturulmuştu. Türkiye'de kapitalizmin gelişimi konusundaki ilk basamak, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasına paralel olarak işte bu tımar sisteminin ortadan kaldırıldığı 1838 tarihiydi.[735] İkinci basamak, 1846'da miras kanundaki yapılan değişikliklerle özel mülkiyet anlayışının yerleşmesiydi. Son basamak ise 1849'da "ilk büyük finans-kapital denemesi" olan Şirket-i Hayriye'nin kurulmasıydı. Türkiye'de kapitalizmin başlangıcı, tam bir kapitalist kurum olan, bu şirketin kurulmasıyla başlamaktaydı.[736]

Kıvılcımlı konuşmasında medeniyetin yayılmasında kapitalizmin gelişimine uzanan bir yol açıyor; bu yolda kapitalizmi anlamanın ön şartlarından birisi olarak ön sermaye ve sermayeye vurgu yapıyor; kapitalizmin neden önce İngiltere'de doğduğunu açıklamaya çalışıyordu. Diğer taraftan devrim çeşitlerine değiniyor, modern öncesi ve modern olmak üzere ikiye ayırıyordu. Bunlardan birincisini modern öncesi dönemde ve tarihin genel akışı içinde gerçekleşen "tarihsel devrimler" olarak adlandırırken; ikincisini modern dönemde insanların iradesi sonucu gerçekleştirilen "sosyal devrimler" olarak adlandırıyordu.[737] Bu nedenle olsa gerek *Yön* "çeşitli insan topluluklarının ilerlemesinin ortak ve farklı özelliklerini ele alarak" dogmatizmden uzak yeni bir tarih görüşüyle ortaya koyduğunu belirttiği Kıvılcımlı'nın konuşmasını sözünü ettiğimiz seminerler içinde en ilginç konuşma olduğunu aktarıyordu.[738] Göksu da Kıvılcımlı'nın heyecanla izlendiğini belirtiyor ve sevecen, bütün soruları cevaplamaya çalışan bir Kıvılcımlı portresi sunuyordu. O kadar ki, Hukuk Fakültesi Fikir Kulübü yöneticileri Kıvılcımlı'dan bir gün sonrası için bir konuşma yapmasını rica ediyor, Kıvılcımlı da bu öneriyi reddetmiyordu.[739]

Kıvılcımlı Ankara'dan sonra 5 Nisan 1967'de İstanbul'da bir konuşma yapma fırsatı elde etti. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Fikir Kulübü tarafından düzenlenen seminerlerin konusu ATÜT idi. 8-9 Nisan 1966 tarihlerinde de devam eden seminerlerde Selahattin Hilav, Muzaffer Sencer, Hikmet Kıvılcımlı, Sencer

---

[735] Tımar sisteminin ortadan kalkması 1839'daki Tanzimat Fermanı ile kesinlik kazanmıştır. Kıvılcımlı burada muhtemelen Ferman'ın da bir gerekçesi olarak 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'na işaret ediyordur.
[736] "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi Üzerine", **Sosyalist**, s. 5 (30 Mayıs 1967): 4.
[737] "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi Üzerine", **Sosyalist**, s. 6 (20 Haziran 1967): 4.
[738] "Kapitalizmin Gelişmesi", **Yön**, s. 210 (7 Nisan 1967): 5.
[739] Göksu, **age**, 4.

Divitçioğlu, Kemal Tahir ve Muvaffak Şeref yer almıştı. Ömer Lütfi Barkan katılımcılar arasında gösterilse de herhangi bir sebep göstermeden konuşmasından vazgeçmişti. Katılımcılar konuşmalarından sonra bir açık oturumda bir araya gelememişti. Ancak bazı konuşmacılar birbirlerini dinlemişler, yazılı olarak ifade edilen sorulara cevap vermişlerdi. Seminerleri gözlemleyen Göksu'ya göre, Kıvılcımlı da Hilav, Divitçioğlu ve Tahir'e sorular yöneltmiş, bu kişiler Kıvılcımlı'nın sorusunu saygıyla karşılasalar da açık cevaplar vermeye yanaşmamıştı. Konuşmaların içeriğine dair bir bilgimizin olmadığı bu seminerlerde, yine Göksu'nun verdiği bilgiye göre, Kıvılcımlı'nın "Tarih Tezi Açısından Asya Tipi Üretim Tarzı" başlıklı bir konuşması başarılı sayılamazdı. Bunda Kıvılcımlı'nın Ankara'dan rahatsız gelmesi ve İstanbul'daki konunun Ankara'daki kadar güncel olmaması etkili olduysa da asıl neden Kıvılcımlı'nın Ankara'daki seminerlerde TİP Milletvekili olan Aren'e yönelik eleştirileri nedeniyle "resmî sol"cuların "sabotaj"da bulunmasıydı.[740]

6.2.2. Muhtelif Yayınlar

Bütün bunların yaşandığı süreçte genç bir araştırmacı teknolojik gelişimi ölçüt alan bir yaklaşımla Türkiye'de "az gelişmiş kapitalizm"i inceleme konusu yaptı.[741] Halil Berktay'ın "Kıray Okulu"nun[742] bir üyesi saydığı Bahattin Akşit'in 30 Eylül 1966 tarihli ön söze sahip bu çalışması o yıl Divitçioğlu'nun ATÜT ile az gelişmiş ülkeler arasında ilişki kurma denemesi niteliği taşıyan kitapçığının itkisiyle hazırlanmış görünüyordu.[743] Akşit'e göre insanlığın gelişimi tek doğrusaldı.[744] Az gelişmişliğin

---

[740] Göksu, **age**, 4.

[741] Bkz. Bahattin Akşit, **Türkiye'de "Az Gelişmiş Kapitalizm" ve Köylere Girişi** (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Yayınları, 1967). Akşit'in çalışması birbiriyle ilişkili olsa da üç farklı bölümden meydana gelmekteydi. Bizi –ve aynı zamanda dönemin sosyalistlerini- ilgilendiren büyük ölçüde çalışmanın "İnsan Toplumlarının Gelişiminin İşleyiş Kanunları Üstüne Bir Deneme" başlıklı birinci bölümdür. Diğer iki bölüm bazı köylerde yapılmış yapı araştırmalarıyla ilgilidir.

[742] Berktay, Behice Boran gibi ABD'de eğitim almış bir Marksist olarak tanımladığı zamanın ODTÜ Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mübeccel Kıray'ın soyadından hareketle bu ismi kullanır. Kitabı yayınlandığında henüz lisans öğrencisi olan Akşit'in yanı sıra Kıray'ın öğrencilerinden İlhan Tekeli ve İlber Ortaylı'yı da bu okulun mensuplarından sayar. Berktay'a göre "Kıray Okulu"nun ayırıcı özelliği ekonomi ile devlet arasında ve üretim tarzı ile üst yapı arasında kesin bir ayrım koyması ve üretim ilişkilerinde belirleyici olarak teknolojiye öncelik tanımalarıdır. Bkz. Berktay, "The Other Feudalism", 65.

[743] Bu en azından kitabın ilgilendiğimiz kısmı açısından doğru kabul edilebilir. Bu kitabın hazırlanışı ve hazırlanışında Kıray'ın Akşit üzerindeki düşünsel etkisi için bkz. Bahattin Akşit, "Mübeccel Kıray'ın Sosyolojik Araştırma Programının Oluşması", **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol/Mübeccel B. Kıray/Şerif Mardin**, haz. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2010): 63-65, 69-70.

[744] Akşit, **Türkiye'de "Az Gelişmiş Kapitalizm" ve Köylere Girişi**, 11, 20, 35 ve 61.

nedeni ATÜT'e sahip bir yapı değil, Batı'nın diğer ülkeleri buna şartlandırmasıydı.[745] Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerin köylerindeki pazar için üretim Batı kapitalizmi tarafından sunulmuştu:[746]

> "Batı Avrupa'nın kapitalist gelişimi, dünyanın bütün öteki ülkelerinin bu gelişime katılmalarıyla mümkün olmuştur. Azgelişmişlik, Asya-türü üretim biçiminin olduğu kadar, bu katılışın ve sömürülüşün de sonucudur. Asya-türü üretim biçiminden Az-gelişmişliğe, kölelik ve feodalizmden kapitalizme geçişi ayrı iki yol gibi gösteren çok doğrusal bir yaklaşım, Az-gelişmişliğin kapitalist gelişmenin ve kapitalist iş bölümünün sonucu bir olgu olduğunu görmemize engel oluyor. Böylece çok doğrusal bir gelişme yolu yerine tek ve helezoni bir yol daha uygun bir ortaya koyuş gibi geliyor bize."[747]

Akşit'in buradaki temel itirazı Divitçioğlu'na yönelikti. Ona göre tarım devriminden sonraki dönemde bütün toplumlarda üretim teknolojisi aynıydı. Üretim sabanla yapılmaktaydı ve artı ürün devlete aktarılmaktaydı. Ancak coğrafi ve tarihsel koşullar nedeniyle toprağın ve üretim araçlarının denetlenmesi konusunda farklılıklarla karşılaşılır olmuştu. Mısır, Çin, Roma gibi kapitalizm öncesi toplumlardaki küçük farklılaşma buna dayanmaktaydı. Ancak 18 ve 19. yüzyılın kendisini diğerlerinden farklı görmek isteyen düşünürleri Doğu toplumlarını "despotizm" ile tanımlamışlar ve onların Batı toplumlarına benzemedikleri için gelişemeyeceklerini iddia etmişlerdir. Yanlış olan bu görüş de üç kaynak tarafından beslenmiştir: Doğu toplumları konusundaki bilgi eksikliği; sömürge olgusunu haklı kılma arzusu ve ilgili dönemdeki düşünürlerin Doğu'yu bir problem alanı olarak görmemesi.[748]

Akşit köleci üretim tarzı ile ATÜT'ü aynı şey olarak ele alıyor, aralarındaki farkı sadece coğrafi ve tarihsel koşulların yaratmış olduğu bir derece farkı olarak tanımlıyordu.[749] Ona göre toplayıcı avcı bir toplumun ileri aşamasında bulunan ya da basit bir tarım toplumu olan Türkler, Osmanlı Devleti ile birlikte ilerlemiş tarıma dayanan fetihçi bir toplum noktasına gelmişlerdi. Akşit Osmanlı ile Roma İmparatorluğu arasındaki farkı Osmanlı'nın kapitalizm ile ilişkilere başlamış olması olarak açıklıyordu. Diğer taraftan İsmail Hüsrev Tökin'e dayanarak Osmanlı'yı bir "derebeyliği mülkiyet düzeni" olarak tanımlıyordu. Doğu Anadolu'da bulunan "özel derebeylikler" ya da "tekke derebeyliği" bir yana, egemen olan derebeylik türü

[745] **age**, 21.
[746] **age**, 10 ve 63.
[747] **age**, 22.
[748] **age**, 19.
[749] **age**, 20 ve 35.

"sipahi derebeyliği" idi.[750] Sipahi derebeyliği ile feodal düzen arasında ise pek büyük bir fark bulunmamaktaydı. Aradaki farkı görünür kılan sipahi derebeyinin kuvvetli devlet örgütüne karşı olan bazı yükümlülüklere sahip olmasıydı.[751]

Akşit Osmanlı ile Batı'nın ilişkisini Berkes'in *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz* kitabından faydalanarak açıklıyordu. Bu açıklamaya göre, gelişen Batı kapitalizmi Osmanlı'yı açık pazar haline getirmek için hukuk ve ticaret alanında değişim yaratmaya çalışmaktaydı. Bu nedenle ıslahat hareketlerine girişilmesinde büyük ölçüde Batı'nın etkisi bulunmaktaydı. Diğer taraftan bir kısım devlet adamının ilerici nitelikteki ıslahat teşebbüsleri de yok değildi. Ancak bu teşebbüsler bundan zarar görecek olan çıkarcıların, bundan "doğrudan" fayda sağlamayacak olan yoksul çoğunluğu kışkırtmasıyla engellenecekti. Bu durum Batı kapitalizminin etkisine girmiş olan az gelişmiş toplumların tarihine özgü bir duruma göstermekteydi: Halkın çoğunluğu kendi çıkarlarının karşıtı olan düşüncelerin savunucusu olmaktaydı.[752]

Akşit'in bu temeller üzerinde yükselerek "bilim" ve "devrim" arasında kurduğu ilişki çalışmasının güncel siyasi tartışmalardaki pozisyonuna dair de bir ipucu vermekteydi. Akşit mevcut düzenin dünya toplumlarını sömürgeci bir işbölümüne tabi kıldığını ve bu düzenin "toplumsal bilimlerden" beslenen devrimci bir hareketle değiştirilebileceğini iddia ediyordu.[753] Ona göre bu çağın "toplumcu devrimcileri", "toplumun tarih içerisindeki işleyiş kanunlarını" bilir ve buna boyun eğmek yerine bunları kullanmayı seçerse sınıf sömürüsüne yol açan kapitalist işbölümünü değiştirip yeni bir dünya toplumunun yolunu açabileceklerdi.[754] Batı sömürgeciliğine son verme girişimi olan Kurtuluş Savaşı sonunda hiçbir bilimsel araştırma ve veri olmadan, şartların zoru ile bir kalkınma hareketine girişilmişti. Ne kapitalist ne sosyalist olan bu kalkınma yolu Oscar Lange'ın tanımıyla "Millî Devrim Hareketi" idi. Diğer kurtuluş mücadelesi veren ülkelere de örnek olan bu gelişme toplumsal adaleti sağlayamadığı için doğduğu topraklarda başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[755] Bunun nedeni de Kurtuluş Savaşı'nı "devrimci" bir doğrultu veren Atatürk'ün, toplumların işleyiş ve hareket kanunlarını bilen bir bilimcilere sahip olmamasıydı.[756]

---

[750] **ag**e, 39-41.
[751] **ag**e, 44.
[752] **ag**e, 43-46.
[753] **ag**e, 28.
[754] **ag**e, 32 ve 59.
[755] **ag**e, 46-47.
[756] **ag**e, 49.

Akşit bu yüzden çalışmasının ilgini bölümünü bütün insanlara "bilimsel ve uyanık-eylemci" olması gerektiği çağrısıyla sonlandırıyordu.[757]

Gerek az gelişmişliğin kaynağı olarak Batı kapitalizminin gösterilmesi, gerekse Lange'a dayanılarak bir teori geliştirilmeye çalışılması Akşit'in çalışmasında yer yer Doğan Avcıoğlu'nu akla getiriyordu.[758] *Yön* yayın hayatına devam ediyor olsa belki bu çalışma hakkında dergide "tartışmalara yol açması ümidiyle" bir yazı yayınlanabilirdi. *Yön*'ün yokluğunda benzer bir görevi *Türk Solu* üstlendi. Dergide Akşit'in çalışmasını değerlendiren bir yazı yayınlandı. Yazıya derginin düştüğü notta, Akşit'in çalışması "köy gerçeklerinin ilk kez bir köylü tarafından katıksız bir gözlem yoluyla dile getiril[diği]" Köy Enstitüsü mezunlarından Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* kitabıyla karşılaştırılıyordu. Yine bir köylü çocuğu olan Akşit'in bu sefer aynı gerçeği bilimsel bir yöntemle işlediği ifade ediliyor; çalışmanın "gereken yankıyı uyandıracağından emin" olunduğu belirtiliyordu.

Değerlendirmeyi kaleme alan Ziya Oykut, başlıkları üzerinden çalışmayı özetliyor, sonra da alıntılarla bazı noktalara vurgu yapıyordu. Oykut'a göre Akşit gelişigüzel söylenmiş sözlerle değil, "yorucu gözlemler ve araştırmaların verdiği diyalektik" bir sonuç olarak Türkiye'nin az gelişmişliğinde Batı kapitalizmi ve emperyalizminin etkisini açıkça ortaya koymuştu. "Bugüne dek yapılmış toplumsal yapı araştırmalarının en başarılısı olan bu eser" bununla yetinmemiş "bilimsel ve uyanık-eylemci" olma çağrısıyla "ne yapmalı" sorusuna da cevap vermişti. "Tam Bağımsız ve Gerçekten Demokratik Türkiye İçin" "asalak söz devrimcileri" de bu çağrıyı duymalıydı.[759]

Akşit'in çalışmasında karşısına aldığı isimlerden Divitçioğlu da ismini duyurmaya başlamıştı. Bu önce onun bilimsel çalışmaları vesilesiyle değil, üniversitede yaşamış olduğu problemlerden dolayı olmuştu. Profesörlüğü Üniversite Senatosu tarafından

---

[757] **ag**e, 68.

[758] Oscar Lange'a referans vermek elbette ne Avcıoğlu'na has bir durumdu ne de Avcıoğlu'nun tekelindeydi. Örneğin 1964 yılındaki bir yazısında Behice Boran ondan faydalanmıştı. Bkz. Boran, "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", 5-9. İleride ele alacağımız üzere Taner Timur da Lange'ı kullanış biçimi bakımından Avcıoğlu'nu eleştirecekti. Burada kastettiğimiz Akşit'in diğer argümanlarıyla Lange'ı kullanış biçimi bir araya geldiğinde akla Avcıoğlu'nun gelmesidir.

[759] Ziya Oykut, "Türkiye'de 'Azgelişmiş Kapitalizm' ve Köylere Girişi: Ve Yeni Bir Millî Devrimci Kalkınma Yöntemi Gereği", **Türk Solu**, s. 4 (8 Aralık 1967): 7. Oykut'un Türkiye'deki toplumsal yapı araştırmalarının gelişimine ilişkin bilgi sahibi olduğu anlaşılıyor. Akşit'in çalışmasını o güne dek yapılmış en başarılı toplumsal yapı araştırması ilan etmeden önce İsmail Hüsrev Tökin, Sadri Aran, Niyaz Berkes, Behice Boran, İbrahim Yasa, Mübeccel Kıray ve hatta Hikmet Kıvılcımlı'nın çalışmalarına temas ettiğini belirtmek gerek.

onaylanmayan Divitçioğlu, İdris Küçükömer'e kader ortaklığı yapıp bu vesileyle basında yer alıyordu.[760] Bir süre sonra yayınlanan başka bir haberde Fransız *Recherches Internationals* dergisinin 57-58. sayısının ATÜT konusuna ayrıldığı, Divitçioğlu'nun *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler* kitapçığının çevirisinin de bu sayıda yer aldığı belirtiliyordu. Haberde Divitçioğlu'ndan bahsedilirken onun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* adında yeni bir eser yayınlamış olduğu bilgisi de araya sıkıştırılmıştı.[761] Bir ay kadar sonra ise Fethi Naci, Divitçioğlu'nun eserini şöyle tanıtmıştı:

> "Geçen yıl yayınlanan ve bir hayli aceleye geldiği belli olan broşür epey yankı uyandırmış, tartışmalara yol açmıştı. Bu yıl yayınlanan ve hayli sabırlı ve titiz bir çalışma ürünü olduğu belli olan eser ise genel bir sessizlikle karşılandı. Oysa bilim adamlarımızın çeviri eserlerden, aktarma bilgilerden kendi öz gerçeklerimize doğru açılmağa çalışmaları, özellikle geçmişimizi marksist yöntemle incelemeğe çalışmaları üzerinde önemle durulacak bir olaydır. Sencer Divitçioğlu'nun çalışmasını öteki bilim adamlarımızın çalışmalarının izlemesi, geçmişimizi ve günümüzü gerçeğe uygun olarak değerlendirmek bakımından çok yararlı olacaktır."[762]

Aslında Naci'nin biraz şaşkınlıkla belirttiği kitaba yönelik sessizliği açıklamak mümkündü. Bir önceki yıl Divitçioğlu'nun kitapçığına yönelik eleştiriler *Yön* sayfalarından yükselmişti. Ancak artık *Yön* hayatta değildi. Divitçioğlu'nu eleştiri konusu edebilecek olan *Sosyalist* artık yayınlanmıyordu. *Ant* Divitçioğlu'na müspet bakıyordu. *Türk Solu* ise Naci'nin yazısından birkaç hafta sonra yayına başlayacak ve birden olmasa bile zamanla Divitçioğlu'nu hedefine yerleştirecekti.

Divitçioğlu çalışmasına üyesi olunan toplumla ilgili ortaya konan herhangi bir teorinin pratik bir gerçeği amaçladığını belirterek giriş yapıyordu. Ona göre teori eksikliği Türkiye'nin son yıllarda bilim, sanat ve siyaset alanlarında yaşamış olduğu pratik sorunların nedeniydi. Bu sorunların üstesinden gelinebilmesi ve dönüşü olmayan pratik hatalara sebebiyet verilmemesi için kaynağını salt atıf ve dipnotlardan almayan doğru bir teorinin kurulması gerekmekteydi. Bu nedenle yapmak istediği şey bir aydın sorumluluğu ile pratikteki hataları asgariye indirmek, günün Türk toplumunu anlama yolunda bir adım atmak, için Osmanlı'nın 14 ve 15. yüzyıllarına uyguladığı bir hipotezin ne ölçüde geçerli olduğunu araştırmaktı.[763]

---

[760] Küçükömer ve Divitçioğlu'nun profesörlüklerinin onaylanmamasına ilişkin iki örnek haber için bkz. "Küçükömer'e Baskı", **Ant**, s. 26 (27 Haziran 1967): 2 ve "Divitçioğlu Olayı", **Ant**, s. 31 (1 Ağustos 1967): 2.
[761] "Asya Üretim Tarzı", **Ant**, s. 36 (5 Eylül 1967): 2.
[762] Fethi Naci, "Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu", **Ant**, s. 41 (10 Ekim 1967): 14.
[763] Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu** (1967), V.

Divitçioğlu kitabın birinci bölümünde büyük ölçüde Marx ve Engels'e sadık kalarak ATÜT'ün onun özelliklerini ortaya koymaya çalıştı. Burada onun önceki yıl yayınlanan kitapçığında vurguladığı bazı hususları tekrar gündeme getirdiği görülmekteydi. Divitçioğlu Marx'a dayanarak ATÜT'e sahip devletlerin ceberut ya da demokrat olabileceğini;[764] kapitalizmin müdahalesi ile bozulan ATÜT'ün ise içinde yaşanılan toplumsal ortama bağlı olarak kapitalist ya da sosyalist üretim tarzına evirilebileceğini belirtiyordu.[765]

Kitabın ikinci bölümünde Osmanlı toplumu ele alınıyordu. Divitçioğlu Türk tarihçilerine de dayanarak Osmanlı tımarı ile Avrupa feodalitesinin farklılık gösterdiğini[766] ve zaviye-vakıf toprakları miri toprak rejiminden farklılık gösterse de bunların egemen mülkiyet ilişkilerini değiştirecek çapta olmadığını[767] iddia ediyordu. Sınıflı bir toplum yapısına sahip Osmanlı'da[768] insanların asıl çelişkisinin, onların reaya olarak devlet tarafından toplu olarak "sömürülmesinden" dolayı toprak ile ilişkisi bakımından "hür" bireyler olarak bunun farkına varamamaları olduğunu belirtiyordu.[769] Ona göre köyler büyük ölçüde kapalı ekonomi halinde yaşıyor, yaratılan artık-ürün mirî toprak rejimi nedeniyle köy içinde kalmadığından "meta"ya dönüşemiyordu. Şehirler ve şehirlere yakın köylerde "meta" üretimi yaygınsa da bu bütün açısından bakıldığından düşük bir orana tekabül ediyordu.[770] Devletin halka karşı esas görevi kamu işlerini ve hizmetlerini yapmaktı. Ancak coğrafi yerleşim farklılığından dolayı Osmanlı Devleti Büyük Selçuklu Devleti'nden farklı olarak su yolları ve kemerlerin yapımına ağırlık vermemişti.[771]

Divitçioğlu "tahlilin en mutlu yanı" olarak kendi ulaştığı sonuçlar ile Osmanlı müverrihlerinin kendi toplumları hakkında ulaşmış olduğu sonuçların mutlak bir benzerliğini gösteriyordu. Naima'nın Kınalızade'ye atfen çizdiği daire-i adliye için "de[ğ]me Batı tarihçisinin tahliline yeğdir" diyor ve daireyi "adalet mülkün temelidir" özetleyerek onun Osmanlı toplumunu anlamak için yeterli olduğunu ifade ediyordu.[772] Bununla birlikte ticaretin bu dengeyi bozduğunu düşünüyordu. Ona göre

[764] **age**, 9.
[765] **age**, 22.
[766] **age**, 34.
[767] **age**, 37-39.
[768] bkz. **age**, 44-45.
[769] **age**, 46-47.
[770] **age**, 52.
[771] **age**, 58-59.
[772] **age**, 63-64.

devletin elde ettiği artık-ürünü kamu yatırımlarına ya da savaş gibi alanlar ile devlet ricalinin tüketimine ayırması "devletin refah fonksiyonu"nun yönünü belirlemekteydi. Bunlardan birincisinin artması reayanın refah fonksiyonunu yükseltirken ikincisinin artması ters yönde bir sonuç doğurmaktaydı. İlki "demokrat", ikincisi "ceberut" olmak eğilimi gösteren bir devletin mevcudiyeti demekti. Osmanlı'nın içsel dinamiği de ikincisinden yana bir akış içerisindeydi.[773]

Divitçioğlu, kitabını sonlandırırken Osmanlı toplum yapısının ATÜT'e benzediğini belirtiyor; vardığı sonuç itibariyle kendisinin dikkatini bu terime çekmiş olan Kemal Tahir'e yakın düşüyordu.[774] Ancak anlaşılan onun bu sonuca ulaşırken yaptığı yukarıdaki değerlendirmeler Tahir'i pek memnun etmemişti. Tahir, kitabının yayınlanmasından sonraki ilk karşılaşmasında Divitçioğlu'na "Sencer, bu kitapta kerim devlet nerede?" diye çıkışmıştı.[775] Aynı yıl içinde de "kerim devlet" yaklaşımının simgesi haline gelecek olan *Devlet Ana*'yı yayınladı. Romanda Osmanlı'nın "Batıdakinden farklı bir toprak düzenine sahip Bizans toprakları"[776] üzerindeki kuruluş süreci, annesinin adı Devlet olan Kerim adındaki bir gencin kişisel öyküsüne paralel olarak anlatılmaktaydı. Tahir'in roman karakterleri üzerinden mirî toprakların mülk haline getirilmesini hınzırlıkla eş tutması,[777] Allah'a ait olduğundan toprağın bağışlanamaz olduğunu belirtmesi,[778] "daire-i adliye"yi bir

[773] **age**, 64-65.
[774] Divitçioğlu'na göre Osmanlı toplum yapısı Devlet'in ilk dönemlerde Avrupa derebeyliği ile benzerlikler gösterse de ATÜT'e daha çok benzemekteydi. Bunda Türk-İslam devletlerinden miras alınan din, töre, hukuk, gelenek ve devlet zihniyeti gibi üst yapı kurumları etkiliydi. Bkz. **age**, 94-95.
[775] Bkz. Divitçioğlu, **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**, 98. Divitçioğlu *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*'nun üçüncü baskısının ön sözünde Ergin Günçe'nin eleştirisine neden olan, İlber Ortaylı'nın ise beğenisini kazanan "Osmanlı toplumunun refah fonksiyonu"na ilişkin bölümü gereksiz bulduğunu ve bu nedenle çıkardığını belirtir. Bkz. Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, 3. bs., 7. Bahsettiği bölüm muhtemelen yukarıdaki bölümdür. "Kerim devlet"in yokluğunun en bariz olduğu yerlerden birisi olan bu bölümün, çıkartılmasında aktardığımız diyaloğun etkisinin olup olmadığı sorusunu sormak meşru görünmektedir. Bu işleminin 1971'deki 2. baskıda değil de 1981'deki 3. baskıda yapılmasını ise 1973 yılında vefat eden Kemal Tahir'e bir vefa gösterisi şeklinde yorumlanabilir. Yeri gelmişken şunu da ekleyelim: Divitçioğlu 3. baskıda, kitabın ilk baskısına yazdığı ön sözde dahi bazı kelimelerde ("teori"yi "kuram" yapmak gibi) değişiklikler yapmıştır. Onun bu kitabı ile –yeri geldiğinde değineceğimiz- 1970'te yazdığı başka bir kitap 2003 yılında tek kitap haline getirilmiş ve Şükrü Hanioğlu'nun sunuşuyla yayınlanmıştır. Bu kitapta ilk ve 3. baskının ön sözleri 3. baskıdaki gibi verilmiş ve Divitçioğlu'nun birleştirilmiş kitap için yazdığı ön söz de 4. baskıya ön söz olarak eklenmiştir. Her ne kadar kitabın arka kapağında "gözden geçirilmiş ama özüne dokunulmamış" dense de kitabın künyesi okuyucuyu yanıltıcı niteliktedir. Künye ilk baskının esas alındığı izlenimi vermektedir. Oysa kitap -sonradan eklenen bir "açmalık" çıkartılarak- 1981'deki 3. baskı esas alınarak hazırlanmıştır. Bkz. Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu (1967)/Marksist Üretim Tarzı Kavramı (1970)** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003).
[776] Kemal Tahir, **Devlet Ana**, 11 bs. (İstanbul: İthaki Yayınları, 2013), 190-191.
[777] **age**, 372.
[778] **age**, 467.

öğüt olarak açılımıyla birlikte dile getirmesi[779] onun Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecindeki toplumsal yapısına yaklaşımı açısından dikkat çekmekteydi. Aynı dikkat çekici durumla romanın son satırlarında da mevcuttu. Tahir romanının son satırlarında Kerim'e Nizam'ül Mülk'ün *Siyasetname*'sini okutturmaktaydı.[780]

1967 yılı içinde aynı konuda yayınlanan dikkat çekici diğer bir çalışma Kurthan Fişek'e aitti. Fişek akademik bir dergide yayınlanan uzunca makalesinde toplumların evrim şeması içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini sorguluyordu. Bunu gerçekleştirirken, Batı evrim şemasının mutlak geçerli olmadığı anlamına gelecek bir biçimde, tarihin salt doğrusal bir gelişim göstermek zorunda olmadığı varsayımından hareket ediyordu. Onun Marx'a bağlı kalarak Asya'nın bin yıllık durgunluğundan söz etmesi, ardından Osmanlı'nın temelinde bu durgunluğun bulunduğunu öne sürmesi Osmanlı toplum yapısını da ATÜT ile tanımlayacağı düşüncesini akla getiriyordu. Ancak Fişek böyle bir tanımlamada bulunmuyordu. Feodalitenin temel niteliklerini toprağa bağlılık ve artı değerin gaspı olarak ortaya koyuyor; Osmanlı toplum yapısını da bu çerçevede değerlendiriyordu. Toprak mülkiyetinin devletin elinde olmasının ATÜT tanımlaması için yeterli olamayacağını belirtiyordu. Üstelik üretim tarzlarında geriye dönüş olamayacağı gerekçesi ve ATÜT'ü feodaliteden daha aşağıda bir aşamada sayması nedeniyle de Osmanlı toplum yapısının ATÜT ile açıklanamayacağını düşünüyordu. Çünkü Anadolu'da 11. ve 15. yüzyıllar arasında feodalitenin açıkça görüldüğü dönemlerin var olduğu kanaatindeydi.

Fişek'e göre İstanbul'un fethi ile bir yandan toplumda var olan durgunluğa son verilmiş, diğer yandan feodal unsurların egemenliği sınırlandırılmaya çalışılarak merkezi bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştı. Öte yandan 16. yüzyılda savaş teknolojisindeki değişim, ticaret yollarının değişmesi, Avrupa'ya maden akışı gibi nedenlerle Osmanlı'nın zayıflamaya başlamıştı. 17. yüzyıla gelindiğinde toprak mülkiyet biçimi tam anlamıyla alt üst olmuştu. İltizam sistemine geçilmesi devletin kapıkulunu reayaya tercih etmesi, reayanın devlete bağımlılığının mültezimle doğrudan hâle getirilmesi ve kaba bir feodal düzene geçilmesi anlamlarına gelmekteydi. Bu aynı zamanda bir zamanlar "kerim" olan devletin artık "Osmanlı-tipi ceberrut devlet"e dönüşümü demekti.[781]

---

[779] **age**, 546.
[780] **age**, 651. Ayrıca bkz. **age**, 646.
[781] Bkz. Kurthan Fişek, "Asya Feodalitesi ve Emperyalizm", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 22, s. 1 (1967): 173-218.

Fişek "kerim devlet" ve "ceberrut devlet" ifadelerini kullansa da onun kaynakçasında ne 1967 yılına ait çalışmalara ne de 1966'ın sonlarına doğru yapılan tartışmalara rastlanıyordu. Öte yandan, daha geniş kesimlere ulaşması arzulandığından olsa gerek, makale özetlenerek *Forum* dergisinde iki bölüm halinde yayınlanırken[782] makalenin yer yer Divitçioğlu'nun iddialarına karşı olduğu belirtildi. Ancak Fişek ilerleyen süreçte Osmanlı toplum yapısı konusunda söz söylemeye devam edecektiyse de bu konuda gerçekleştirilen karşılıklı tartışmaların bir parçası olmadı.

6.3. "Türkiye Sosyalizm(ler)i" ve Türkiye İşçi Partisi Üst Yönetimindeki Ayrılık Süreci

"TİP tartışmaları" sürecinde su yüzüne çıkan TİP içi muhalefetin bazı isimleri daha TİP İkinci Büyük Kongresi öncesinde hizipçilik yaptıkları iddiasıyla ve ihraç istemiyle haysiyet divanlarına sevk edilmeye başlanmıştı. Bu durum genişleyerek 1967 yılında sürmeye devam etti.[783] Hikmet Kıvılcımlı'nın çıkardığı *Sosyalist*'in 30 Mayıs 1967 tarihli sayısında Suat Şükrü Kundakçı'nın *Sosyalist*'in sahibi olması nedeniyle haysiyet divanına verildiği ve katılamadığı toplantılarda TİP'ten ihraç edildiği haberi veriliyordu.[784] Ayrıca *Ant*'ın 25 Temmuz 1967 tarihli sayısında içlerinde Genel Yönetim Kurulu Üyesi Halit Çelenk'in de bulunduğu 13 kişinin parti içindeki " 'gizli ve maksatlı' " faaliyetleri nedeniyle ve ihraç isteğiyle Merkez Haysiyet Divanı'na sevk edildiği bildiriliyordu.[785] Haberde sözü edilen "gizli ve maksatlı" faaliyetlerin Mihri Belli ve çevresiyle ilişkilendirildiği hususu ise belirtilmemişti. Behice Boran konuyla ilgili olarak TİP Merkez Yönetim Kurulu adına yaptığı konuşmada TİP içerisinde Belli'den talimat alan bir hücre yapılanmasının oluşturulduğunu iddia etmişti.[786] Bu gelişmeler üzerine Belli 31 Ağustos 1967 tarihinde Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran'ı resmî olarak ihtar etti.

---

[782] Bkz. Kurthan Fişek, "Anadolu Toplumlarının Evrimi Üstüne Düşünceler", **Forum**, s. 328 (1 Aralık 1967): 7-9; Kurthan Fişek, "Anadolu Toplumlarının Evrimi Üstüne Düşünceler", **Forum**, s. 330 (1 Ocak 1968): 17-18.

[783] İhraç süreçleri konusunda, haklarında ihraç talebinde de bulunulmuş olan, iki kişinin bu konuya odaklandığı şu çalışmalara bakılabilir: Rasih Nuri İleri, **TİP'de Oportünist - Merkeziyetçilik, 1966-1968** (İstanbul: Yalçın Yayınları, 1987) ve Çelenk, **age**.

[784] "Haberler", **Sosyalist**, s. 5 (30 Mayıs 1967): 3. Kundakçı'nın kendisiyle yapılan bir söyleşide TİP'ten niçin ihraç edildiğini hatırlamadığını söylediğini de eklemek gerek. Bkz. Tosun, **age**, 119.

[785] "Bu CIA Ajanlarının Tezgâhladığı Bir Komplodur!", **Ant**, s. 30 (25 Temmuz 1967): 6.

[786] Çelenk, **age**, 122-125; İleri, **age**, 275; İleri, **Mihri Belli Olayı I**, 184; Rasih Nuri İleri, **Mihri Belli Olayı II: Marksist-Leninist Haziran Hareketi Davası** (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976), 546. Referans verilen yerlerde bu konuşmanın Millî İstihbarat Teşkilatı raporlarına kadar yansıdığı örneklerle belirtiliyor.

Belli ihtarnamesinde "TİP tartışmaları"nın ve TİP içinde bir sol muhalefetin belirmeye başlamasından bu yana her iki ismin telaşa kapıldığını, bu telaşın belirtisi olarak "ihbar niteliğinde" beyanlarda bulunduklarını söylüyordu. Ona göre Aybar ve Boran daha önce geniş bir kesimi hedefledikleri için soyut kalan "halksız sosyalizmden yana tepeden inmeciler" eleştirilerini şimdi TİP ile geçmiş sosyalist akımlar arasında bağ kurmak isteyenler olduğunu ima ederek ve bunu yapanları kınayarak somutlaştırmaktaydı. Artık işi kendilerinden başka herkesi "gayri millî", "kökü dışarıda" şeklinde nitelendirmeye vardırmışlardı. Gizli TKP'nin TİP içine sızdığı yönündeki açıklamalarıyla antikomünist bir tavır içine girmekteydiler. Oysa parlamentarizme saplanmamalı, teorik tartışmalardan kaçınmamalıydılar ve vakit henüz geç değilken toparlanmalıydılar.[787]

Belli bu ihtarnamesinden birkaç ay sonra gerek *Türk Solu* aracılığıyla gerekse yaptığı çeşitli konuşmalarla sol politikaya yönelik müdahalesinin yoğunlaştırmaya başladı. *Türk Solu*'nun ilk sayılarındaki bir yazısının başlığıyla ifade edersek, odağında "devrimci şiar meselesi" vardı.[788] Türkiye'nin önündeki devrimci aşamanın niçin "millî demokratik devrim" (MDD) olduğunu çeşitli teorik açıklamalarla ortaya koymaya çalışıyordu. Onun 1967'nin sonuna doğru (Ankara Üniversitesi) Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Talebe Derneği'nin daveti üzerine Türkiye'de ilk defa bir topluluk önünde yaptığı konuşma da[789] bu türdendi. Belli burada "devrimin bir üretim biçiminden başka bir üretim biçimine geçiş olduğunu belirterek, insanlık tarihindeki 5 ana üretim biçimi ve Asya Tipi Üretim Biçimi [ATÜT] üzerinde kısaca dur[muştu]".[790] Diğer üretim tarzları ile ATÜT arasında yaptığı bu ayrımın gerekçesini ilerleyen günlerde İstanbul Yüksek Teknik Okulu Talebe Birliği tarafından düzenlenen, "Türk Devriminin Stratejisi" başlıklı seminerdeki[791] konuşmasında ortaya koydu. Başlıca üretim tarzları olarak "sırasıyla" belirttiği ilkel toplum, kölelik, feodalite, kapitalizm ve sosyalizmin yanına ATÜT'ü eklememesinin nedeni olarak "devrimci sonuçlar"ı gösteriyordu. Marx'ın kölelik ve feodaliteden farklı bir üretim tarzı olarak üzerinde durmuş olduğu ve kendisinin önemsememesinin söz konusu olamayacağı bu kavramın Batı Marksistleri arasında

[787] İhtarname için bkz. Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 92-96.
[788] Bkz. Mihri Belli, "Devrimci Şiar Meselesi", **Türk Solu**, s. 5 (15 Aralık 1967): 4-5.
[789] Bunu Belli'nin kendisi söylüyor. Bkz. Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 110-111.
[790] "Mihri Belli'nin Konuşması", **Türk Solu**, s. 6 (22 Aralık 1967): 3.
[791] Seminer afişi için bkz. Yılmaz Aysan, **Afişe Çıkmak 1963-1980: Solun Görsel Serüveni** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 294.

şu an moda olduğunu; ülkemizde de bu kavramı tarihimizle ilişkilendirerek inceleme yolunda çaba gösterenler bulunduğunu ve bu çabaları olumlu karşıladığını belirtiyordu.[792] Ancak iki hususa dikkat çekiyordu: Ona göre bilimsel gerçek özünde devrimci olduğundan, gösterilen çabalar sonrası "[v]arılacak sonuçlar eğer devrimci nitelik taşımazlarsa bilimsel, doğru sonuçlar sayılamazlar[dı]". Diğer taraftan Wittfogel gibiler, karşı çıkılması gereken bir şekilde bu kavramı emperyalizm savunuculuğu yapmak, "bilimsel sosyalizmin" sadece Batı'nın tekelinde olduğu iddiasında bulunmak amacıyla kullanmaktaydılar.[793] Belli bu nedenlerle devrim tahlilinde "şimdilik" diyerek sadece sıraladığı beş üretim tarzına yer veriyor;[794] "Amerikan Emperyalizminin vesayeti altında, toplumsal hayatın her yönünde

[792] Belli'nin konuşmasının yayınlanmasından birkaç sayı önce *Türk Solu*'nda Sencer Divitçioğlu'nun Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Osmanlı toplumu ve ATÜT üzerine yaptığı konuşma haber olarak verilmişti. Haberde Divitçioğlu'nun Marksist düşünürler tarafından rağbet edilen, geçmişte ATÜT'ün tamamen inkâr edilmesi noktasına varan tutuma bir tepki olarak, tarihte feodalizmin alanını daraltma ve ATÜT'ün kapsamını genişletme eğilimine katıldığı iddia ediliyor; bunun da ters bir aşırı tutuma evirilmesi tehlikesine işaret ediliyordu. Bkz. "Sencer Divitçioğlu'nun Konuşması (Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu)", **Türk Solu**, s. 5 (15 Aralık 1967): 2.

[793] Mihri Belli, "Türkiye'nin Devrim Stratejisi", **Türk Solu**, s. 9 (16 Ocak 1968): 4. Belli ATÜT kavramına yaklaşımında "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları" sürecindeki "sonuç" odaklı tutumunu sürdürmekteydi. Konuşmasında üretim tarzlarını "sırasıyla" belirtiyordu; ancak bu "sırada" atlamaların meydana gelebildiğini ya da devrim sürecini başarıya ulaştıramayıp eski varlıklarını koruyamayan kavimlerin olduğunu da söylüyordu. O zaman Belli'nin sözünü ettiği "sıra"nın ifade ettiği şey mutlak olmayan bir "ilerleme" olarak karşımıza çıkıyor. Madem bir ilerleme var ama mutlak değil, Belli'nin "sıra"yı bozmasının bir tehlike olmadığı ATÜT'ün Wittfogel gibi "gericilerin oyununa" alet edilmesini umursamadan onu bir tahlil unsuru olarak kullanabilmeye açık olması gerekirdi.

[794] Aslında Belli ATÜT kavramının temel referansı olan Marx'ın *Formen*'inin benzer günlerde yayınlanan Türkçesine çevirmen olarak imza atsa da ATÜT'ü üretim tarzları "sırası"na hiçbir zaman sokmayacaktı. *Formen*'in çevirisi için bkz. Karl Marx, **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri: Asya Üretim Tarzı, Antik Çağ, Feodalite**, çev. Mihri Belli (Ankara: Sol Yayınları, 1967). İç kapağında da belirtildiği üzere kitap Aralık 1967'de basılmıştı. Belli, kitabın yayınlanmasından bir yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra yayınlanan bir yazısında ATÜT meselesini ele aldı. Bu yazısında ATÜT kavramına yönelik yaklaşımlara dair endişelerini dile getiriyor ama "bir Doğu toplumu insanı olarak" *Formen*'i incelememiz gerektiğini belirterek şöyle diyordu: "Bu satırların yazarı bunun gereğini duyduğu içindir ki **Formen**'i türkçeye çevirmiştir". (Alıntı olduğu gibidir). Bkz. Mihri Belli, "Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Söz", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 4 (Şubat 1969): 281. Belli, anılarında ise şöyle ifadeler kullanıyor: "Bizim ATÜT'çüler Godelier'nin, Lacoste'un yorumlarını çeviriyorlar, kendi yorumlarını yayımlıyorlardı, ama bir türlü Marx'ın notlarının 'Formen die der kapitalistische Produktion vorhergehn' başlıklı bölümünü yayımlamaya yanaşmıyorlardı. Bu bölümü çevirdim. Sol Yayınlar yayımladı. Ardından da 'ATÜT Üzerine Birkaç Söz' başlıklı kısa yazıyı yazdım.[…] Bu yazının ve 'Formen...'in çevirisinin yayımlanmasından sonra, uzun süre ATÜT'çülerden ses seda çıkmadı." Bkz. Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 177 ve 182. Belli'nin anlatımlarından *Formen*'in çevrilmesinin bir ihtiyaç olduğunu düşünerek harekete geçtiği anlamı çıkıyor. Oysa Sol Yayınları'nın kurucusu ve sahibi Muzaffer Erdost'la 3 Mart 2015'te yaptığım görüşmedeki ifadelerine göre *Formen*'i çevrilmeye değer bir kitap olarak Erdost'a öneren ve kitabın İngilizce çevirisini ona teslim eden Korkut Boratav olmuştur. Erdost daha çok Fransızca çeviri yapan çevirmenlerle çalıştığı için kitabı çevirecek bir kişiyi hemen bulamamış; teklifte bulunduğu birkaç kişiden olumlu yanıt alamamıştır. Bu sıralarda kısa bir süre önce tanıştığı Belli bir kitabın yayınlanması konusunda kendisini ziyaret etmiş; bu ziyaret esnasında konuyu açınca Belli *Formen*'in çevirisine talip olmuştur. Diğer taraftan Belli'nin sanki çevirinin yayınlanmasından hemen sonra ATÜT ile ilgili bir yazı yazmış ve ertesinde konuyla ilgili bütün tartışmalar kapanmış gibi yansıttığı şeyin yoğun yaşanan bu süreçteki gelişmeleri perdelediği görülüyor.

emperyalizm-işbirlikçi sermaye-feodal ağa takımı üçlüsünün hükmettiği bağımlı bir ülke" olan 1968 Türkiye'sinde gerçekleştirilecek devrimin stratejisini bir plan dâhilinde açıklıyor ve hedefi "demokratik devrim" olarak gösteriyordu.[795]

Farklı günlerde olmakla birlikte bu seminerde Belli'nin yanı sıra Boran ile İlhan Selçuk da birer konuşma yapmışlardı. Aktarılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Boran seminerdeki konuşmasında bir yıl kadar önce *Dönüşüm*'deki yazılarıyla ortaya koyduğu yaklaşımını büyük ölçüde korumuştu. Ancak konuşmasında antiemperyalist ve sosyalist "mücadele"nin birlikte yürütüleceği bir "2. Millî Kurtuluş Hareketi" söyleminin yerini "toplumun gelişme kanunları"na göre Türkiye'nin önündeki devrimci bir aşama olarak "şüphesiz" iktidarda "emekçi sınıflar"ın bulunacağı bir "sosyalist devrim hareketi" söyleminin aldığı dikkat çekmekteydi.[796] Seminer konuşmaları bittikten sonraki bir günde yapılan açık oturumda onun "[b]ir iki yıl önce savunduğu tezin taban tabana zıddı" olarak işçi sınıfı öncülüğünün Türkiye'nin şartlarına uymadığını ve "yeni Narodnik kimliğiyle" "Türkiye'de devrim hareketi[nin] işçi hareketi değil, halk hareketi" olduğunu ifade ettiği iddiası *Türk Solu*'nun aşırı bir yorumlaması olsa gerektir.[797] Ama Boran seminer konuşmasında işçi ve emekçi sınıfları birbirine yaklaştıran bir durum olarak Türkiye'de sınıf farklılaşmasının Batı'daki kadar keskin olmadığını; kutuplaşmanın egemen sınıflarla işçi ve emekçi sınıflar arasında yaşandığını; sınıf bilincinin emekçi olan-emekçi olmayan şeklinde oluştuğunu ifade etmişti.[798]

Katılımcılar konuşmalar bittikten sonraki bir günde de (13 Ocak 1968) kendileri için düzenlenen açık oturumda yerlerini aldılar. Mustafa Şener'in Yusuf Akçura'nın çalışmasına anıştırmada bulunduğu kitabının adıyla dillendirirsek, "Türkiye solunda üç tarz-ı siyaset: *Yön,* MDD, TİP" temsilcileri bu açık oturumda ilk defa fiziki olarak yan yana geldiler, fikirlerini çatıştırdılar. Gerçi *Yön*'ün yayın hayatını sona erdirdiği, *Devrim*'in yayın hayatına henüz başlamadığı bir dönemde Yön-Devrim Hareketi'ni temsil eden Selçuk ile MDD Hareketi'ni temsil eden Belli'nin fikirlerinde çatışan bir nokta olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Belli, açık oturumda

[795] Belli, "Türkiye'nin Devrim Stratejisi", 4. "Sosyalist devrim" (SD) konusunda 146 numaralı dipnota da bakılabilir.
[796] Bkz. "Devrimin Stratejisi Ne Olmalıdır", **Ant**, s. 55 (16 Ocak 1968): 10.
[797] Bkz. "Bir Açık Oturumdan İzlenimler", **Türk Solu**, s. 12 (6 Şubat 1968): 7. Aynı açık oturumdaki konuşmaları aktaran iki farklı yazıda bizi yukarıdaki ifadelere ulaştıracak bir iz bulmak mümkün değil. Bkz. "Devrim Stratejisi Üzerine Açık Oturum", **Ant**, s. 56 (23 Ocak 1968): 10-11 ve "Boran: 'Parlamento Çoğunluğu, Gerçek İktidar Değildir…'", **TİP Haberleri**, s. 6 (1 Şubat 1968): 8-9 ve 16.
[798] "Boran: 'Hedef İktidarı Almaktır..'", **TİP Haberleri**, s. 6 (1 Şubat 1968): 8.

seminerdeki konuşmasını özetledi. *Türk Solu* tarafından konuşmasında savunduğu strateji ve vardığı sonuçlar itibariyle Belli'yle görüş birliği içinde olduğunu belirttiği Selçuk, iktidara bir devrim yoluyla gelineceğini; bunun mevcut hukuk düzenine karşı olduğunu ve anayasa çerçevesinde verilecek mücadelenin devrimci değil, reformcu olacağını belirten bir konuşma yaptı. Ona göre sosyalizmi emekçiler kuracaktı; ama bu süreçte orduyu karşısına alan güçlerin başarı şansı yoktu.[799] Boran ise devrim stratejisi üzerine görüşlerini seminer konuşmasında açıkladığını belirterek kendisine tanınan süreyi diğer konuşmacıların görüşlerini değerlendirmeye ayırdı. Selçuk'a yönelik olarak Türkiye'de Anayasa'nın toplumsal düzenin ilerisinde olduğunu, burjuva parlamenter rejimi içinde dahi seçimlerin devrimci bir araç olarak kullanılabileceğini belirten bir konuşma yaptı. Belli'ye yönelik olaraksa kitabi olmamak gerektiğini, stratejinin toplumların yapısına göre tayin edilebileceğini, buradan bakıldığında az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de Kurtuluş Savaşı ile "millî burjuva demokratik devrimi"nin tamamladığını ve bağımsız bir güç olmayan asker-sivil aydın kadronun devrimci mücadeledeki yerinin mutlak olmadığını belirten bir konuşma yaptı. [800]

Boran'ın açık oturumda devrim stratejisi üzerine konuşmayıp, bu konudaki fikirlerini seminer konuşmasında açıkladığını söylemesini *Türk Solu* "Boran'ın konferansında hazır bulunanlar, uzun bir seçim söylevi dinlemişlerdi ama, konuşmacının devrim stratejisi konusunda görüşlerini bir türlü öğrenememişlerdi" diyerek eleştirecekti. Belli ise Boran'ın zaman darlığından yakınarak açık oturumun esas konusu olan devrim stratejisi konusuna değinmediğini; oysa kendisiyle hemfikir olduğu tek konu olan Türkiye'nin kapitalist yoldan kalkınamayacağı tezini anlatmaya bolca vakit harcadığını belirtmişti.[801] Anlaşılan Boran'dan Belli'nin yaptığı gibi devrim ve strateji tanımlarını yapıldıktan ve mevcut nesnel ile öznel şartlar ortaya konulduktan sonra hedef, devrimin temel kuvvetleri, devrimin yedek kuvvetleri, karşıya alınacak ve tecrit edilecek kuvvetler, kuvvetlerin düzenlenme planı şeklinde ortaya konan sistematik bir açıklama[802] bekleniyordu. Ancak göreceğimiz üzere bu konuda TİP

[799] "Bir Açık Oturumdan İzlenimler", 7; "Devrim Stratejisi Üzerine Açık Oturum", 10-11; "Boran: 'Parlamento Çoğunluğu, Gerçek İktidar Değildir…'", 8. Seminerde Belli, Boran ve Selçuk ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'ni temsilen Hayrettin Uysal da bir konuşma yapmıştı. Ancak Raif Ertem'in yönettiği açık oturuma Uysal katılmamıştı.
[800] "Boran: 'Parlamento Çoğunluğu, Gerçek İktidar Değildir…'", 8-9 ve 16.
[801] "Bir Açık Oturumdan İzlenimler", 7.
[802] Bkz. Belli, "Türkiye'nin Devrim Stratejisi", 4; "Bir Açık Oturumdan İzlenimler", 7.

yöneticileri içerisinde bile tam bir mutabakat söz konusu değildi. Bir mutabakata ulaşması beklenen süreç, görüş ayrılıklarının su yüzüne çıkmasıyla sonuçlanacaktı.

6.3.1. "Türkiye Sosyalizm(ler)i"

Bu açık oturumun üzerinden bir ay kadar geçtikten sonra, Şubat 1968'de, Aybar'ın bir kitabı piyasaya çıktı.[803] Kitap onun 1945-1967 yılları arasındaki yazı ve konuşmalarından yapılmış seçmeye bir ön söz ile yeni kaleme aldığı "Türkiye Sosyalizmi" başlıklı yazısının dâhil edilmesiyle meydana getirilmişti.[804] Muzaffer Erdost'un belirttiği üzere bu yeni yazı Aybar'ın Türkiye'de yürütülecek sosyalist mücadele ve sosyalist devrim hakkındaki düşünce ve görüşlerini en geniş biçimde ilk defa ortaya koyduğu bir yazıydı.[805] Keza aynı şey onun Osmanlı toplum yapısı hakkında düşünceleri açısından da söylenebilir.

Aybar derleme kitabının ön sözünde, II. Dünya Savaşı'ndan beri dünyanın "sosyalizm çağı"nı başlatacak olan yapısal bir dönüşüm noktasında bulunduğunu mevcut antiemperyalist mücadelelerin başarılarını da örnek göstererek açıklıyordu. Bütün sancılı gelişmelere rağmen Türkiye'nin bu dönüşüm sürecine paralel bir yolda ilerlediğini, "yüzlerce yıl" durgun bir hayat yaşamış olan halk kütlelerinin -bir kısmı da TİP saflarında olmak üzere- uyanışa geçtiğini belirtiyordu. Bu uyanışın ilk belirtileri olarak halkın II. Dünya Savaşı yıllarındaki zorlu koşullardan ve "kuşaktan kuşağa miras kalan ıstıraplarından" Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) sorumlu tutmasını gösteriyor, sonra da, ilerleyen satırlarda yaptığı tahlillerin ardından

---

[803] Bkz. Aybar, **Seçmeler 1945-1967**.

[804] Bkz. **age**, 639-688. Aybar'ın derlemedeki "Türkiye Sosyalizmi" yazısının yakın öncüllerini onun Malatya'da gerçekleştirilen TİP İkinci Büyük Kongresi sürecinde ve sonrasında yaptığı konuşmalarda bulmak mümkündür. Bunun için tam bir tarih verme iddiasında olmadan aynı derlemedeki 493. sayfadan sonraki yazılara bakılabileceğini belirtelim. Ancak "Türkiye Sosyalizmi" yazısı tam olarak 3-4 Şubat 1968 tarihlerinde gerçekleştirilen TİP Genel Yönetim Kurulu toplantısının açılışında Aybar'ın yaptığı konuşmanın düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Bkz. "Okurlara", **TİP Haberleri**, s. 9 (23 Şubat 1968): 1.

[805] Muzaffer Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm", **Türk Solu**, s. 43 (10 Eylül 1968): 4. Erdost doğrudan Aybar'ın kitabını eleştiren üç yazı yazmış, bu yazılarını Aybar'ın bir konuşmasından yola çıkarak kaleme aldığı diğer bir yazısıyla bir araya getirmiş ve çeşitli eklemelerle kitaplaştırmıştı. Eklemelerden birisi onun yayıncı olarak bir kitap nedeniyle yargılandığı davada yaptığı savunmaydı. Bir diğer ekleme ise onun Osmanlı toplum yapısı ve devrim stratejisi arasında kurduğu ilişki üzerineydi. Bu ekleme bölüm de, "ay sonunda yayınlanacak olan" kitaptan bir bölüm olduğu ifade edilerek *Türk Solu*'nda yayınlanmıştı. İlkini belirttiğimiz bu yazıların diğerleri için bkz. Muzaffer Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm II", **Türk Solu**, s. 44 (17 Eylül 1968): 4-5; Muzaffer Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm III", **Türk Solu**, s. 45 (24 Eylül 1968): 4-6 ve Muzaffer Erdost, "Milliyetçilik ve Enternasyonalizm", **Türk Solu**, s. 41 (27 Ağustos 1968): 4-6. Muzaffer Erdost, "Osmanlı Feodal Devleti, Demokratik Devrim ve Karşı-Devrim", **Türk Solu**, s. 54 [57] (17 Aralık 1968): 8-10. Ocak ayında basılan kitap için bkz. Muzaffer Erdost, "**Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm** (Ankara: Sol Yayınları, 1969).

söyleyebileceği şeyi baştan söyleyerek, CHP'nin "Osmanlı tipi devlet anlayışı"nın son temsilcisi olduğunu iddia ediyordu.[806] Bunu, 19. yüzyılla birlikte "yarı-sömürge" haline gelmiş olan devleti reformlarla kurtarmaya yönelen yönetici kadronun iki eğilime sahip olduğunu belirterek ve CHP'yi bu eğilimlerden birisinin uzantısı şeklinde tanımlayarak açımlıyordu.

Aybar'ın kitabına eklediği yeni yazısında tekrarlayacağı bu tahlili, bir devlet anlayışı bıraktığını belirttiği murisin geçmişine hiç değinmeden, ön sözünde vurgulama ihtiyacı hissetmesi onun niyetleri bakımından önemlidir. Aybar dünya ve Türkiye açısından önem arz eden 1945 sonrası süreci, kendi siyasal geçmişinin ve derlemedeki yazılarının bu sürece eşlik ediyor olmasının sağladığı özgüvenle değerlendirmekte; dışta ABD'ye karşı "bağımsızlıkçı", içte CHP'ye karşı "hürriyetçi" bir duruşu resmetmektedir. Ancak bu süreçte, kendisinin siyaseten yokluğu gibi 1950'li yıllardaki siyasi gelişmeleri büyük ölçüde es geçmekte, 1940'lı yılların "ceberut" iktidarı CHP'ye bakıp o günkü hem doğrudan rakibi hem de MDD Hareketi'nin teorik anlamda müttefiki olması nedeniyle dolaylı rakibi CHP'ye yüklenmektedir. Bu, Aybar'ın TİP'in 1968'de yüz yüze geldiği problemlere karşı siyaset üretmeye çalıştığını akla getirmektedir. Bir iki yıldır üretilmekte olan yazın da Aybar'ın söylediklerine bir temel oluşturma fırsatı doğurmuştur.

Aybar yeni yazısında Belli'nin seminer konuşmasındaki gibi üretim tarzlarını sıralıyor ve yine onun gibi gelişme sürecinde sözü edilen aşamaların birebir izlenmediği durumların olduğunu hatırlatıyordu. Belli'den farklı olarak ise sekiz üretim tarzı zikrediyor (ilkel, ATÜT, köleci, Germanik, antik, feodal, kapitalist ve sosyalist)[807] ama Türkiye'nin mevcut durumunu temellendirirken bu zikrettiklerinden hiçbirisine başvurmuyordu. Türkiye'nin dünü ve bugünü ile Batı toplumlarına da geri kalmış toplumlara da benzemediğini; altyapı ve üstyapı unsurlarıyla onlardan farklılık gösterdiğini iddia ediyordu. Ona göre Osmanlı'da politik gücü elinde tutan, toprağı tasarruf eden ve lonca örgütü gibi mekanizmalarla çalışma hayatını düzenleyen "bir yönetici 'sınıf'" yüzlerce yıl halka hükmetmiş; "merkezci, tekelci, ceberut, Osmanlı tipi devlet" kendine özgü bir "üretim ve yönetim biçimi" oluşturmuştu. "Sömürücü" nitelikteki bu yönetim biçimi, yaptığı çeşitli

[806] Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 5-8.
[807] Aybar, **age**, 641.

düzenlemelerle hala varlığını sürdürmekteydi.[808] Şöyle ki, 19. yüzyılda "yarı-sömürge" haline gelmiş olan devleti kurtarmak için yöneticilerin bir kesimi geleneklere dönülmesi gerektiğini, başka bir kesimi ise Batı'nın örnek alınması gerektiğini iddia ediyordu. 1902 yılında Paris'te gerçekleştirilen Jön Türk Kongresi'nde yüzü Batı'ya dönük olan kesimin iki farklı görüşe sahip olduğu görülmüştü. Prens Sabahattin ve arkadaşlarının temsil ettiği kesim özel teşebbüs ve âdem-i merkeziyet taraftarıydı. Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları ise "son tahlilde merkezci, tekelci, ceberut Osmanlı tipi devletten yana" idiler. İkisi de kapitalizmi savunan bu kesimlerden "liberal" bir devlet kurulmasını arzulayan ilk kesim kozmopolit bir komprador burjuvazi; ikinci kesim ise bir Müslüman-Türk burjuvazisi geliştirilmesini istiyordu. "Bürokrat sınıf" arasında beliren bu ayrılık iki politik akım olarak varlığını sürdürmüştü. II. Meşruiyet döneminde Osmanlı Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası; Cumhuriyet döneminde ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti ve Adalet Partisi bu ilk kesimin temsilcileriydi. II. Meşruiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise ikinci kesimin temsilcisiydi.[809]

Aybar; Osmanlı'nın tımar, gedik, narh gibi uygulamalarla yürüttüğü "devletçi üretim ilişkileri"nin CHP tarafından 1950'ye kadar başka bir planda "devlet kapitalizmi" olarak uygulandığını, bununla büyüyen komprador sınıfa karşı bürokrat sınıfı ayakta tutmayı başardığını belirtiyordu. Diğer taraftan "ağa" ve "komprador" ikilisinin bürokrasiye karşı mücadele ettiğini; ancak onların bürokrasiyi tasfiye etmek değil, onun vesayetinden kurtularak devlet yönetiminde doğrudan karar sahibi olmak amacıyla hareket ettiklerini söylüyordu.[810] İç ve dış etkenler tek dereceli seçim ile çok partili sistemin kabulünü zorlayınca ağa ve komprador ikilisinin iktidar yolunun açıldığını, halkın "ele geçirdiği bu ilk fırsatı kaçır[mayarak]" "devrimci" bir adımla "Osmanlı tipi devlet yönetimi"ne son verdiğini vurguluyordu.[811] Ona göre, ağa ve komprador ikilisi halkın yüzyıllardır biriken hıncını kullanarak [1950 seçimleriyle] "bürokrat sınıf"ın yerine iktidara geçmişti.[812] Halk için o dönem kimin iktidara

[808] **age**, 639-640.
[809] **age**, 8-10; 647-648. Aybar bu yüzü Batı'ya dönük yönetici sınıfın ilk kesiminin "Osmanlıcı", ikinci kesiminin ise "Türkçü" olarak bölündüğünü de belirtmektedir. Bkz. **age**, 652.
[810] **age**, 649.
[811] **age**, 11.
[812] **age**, 648-649.

geldiği değil, kimin iktidardan gittiği önemliydi. Bu nedenle de CHP'yi bir daha iktidara getirmemişti.[813]

Aybar bütün bunlardan sonra bürokrat sınıfın "Atatürkçü ilerici" kanadının 27 Mayıs'ta komprador-ağa iktidarını devirdiğini söylüyordu. Burada bürokrat sınıfın devlet yönetiminde söz ve karar sahibi olmasına güvence altına alması için 1961 Anayasası'na bazı hükümler koyduğunu satırlarına eklemekten geri durmamıştı;[814] ama öte yandan o zamana kadar neredeyse mutlak bir nitelik atfettiği bürokrat sınıfın kendi içinde "çelişik" olduğuna dair kabulünü de ortaya koymuş oluyordu. Bunun farkında olarak ilerleyen sayfada bir açıklama yolu yaratmıştı. Buna göre, Aybar ağa ve komprador sınıflarının[815] 1947'de ["Truman Doktrini" çerçevesinde] "Amerikan emperyalizmi" ile girdiği işbirliğinden sonra hızla gelişmeye başladığı tespitini yapıyor, sonra da bunların Amerikan emperyalizminin "mutemet"liğini yapan "Amerikancı bürokrat burjuvazi" ile aynı çıkar ekseninde birleşerek aralarındaki çelişkileri iyice yumuşattıklarını söylüyordu. Ona göre Türkiye'nin "Amerikan emperyalizminin nüfuzu altına girmesi" (ve sonra TİP'in kurulması) bürokrat sınıfta "Amerikancılar" ve "Atatürkçüler" ayrımını doğurmuştu. Bürokrat sınıfın bir kısmının "Amerikancılığa" bağlanırken, bir kısmının Atatürkçülüğe sarılması "üzerinde önemle durulması gereken bir [olaydı]". Yukarıda değindiğimiz, 19. yüzyıldan itibaren yönetici sınıfta ortaya çıktığını söylediği farklı eğilimler bu çelişik durumun başka örnekleriydi.[816]

Aybar'ın öncesinde olduğu gibi sonrasında da çok fazla bir açıklama yapmadan "çelişik" duruma bir "önem" vurgusu yapması, bu bürokrasi tahlili karşısında kafa karışıklığı yaşayacak okuru, durumun konunun hassasiyetinden kaynaklandığına ikna etmeye çalıştığı hissi uyandırmaktadır. Onun bürokrasinin kendi içinde çelişikliğine dair geçmişten verdiği "farklı eğilim" örneklerini hatırlayacak olursak, karşımıza

[813] **age**, 11.
[814] **age**, 649.
[815] Aybar'a göre Osmanlı'da toprak bazı istisnalar dışında beytülmale ait olduğundan ağaların kökeni çok gerilere gitmiyordu. Tımar ve zeamet sahipleri miras yoluyla hak ver görevlerini çocuklarına devredebildiklerinden bugünkü ağaların "sahib-i arz"ların torunları olması sadece bir ihtimaldi. Onların asıl türeyişi 19. yüzyılın ortalarında tımar sisteminin kaldırılması ve arazi kanununun çıkarılması sonrasında başlamaktaydı. Komprador sınıfın kökenleri ise Osmanlı'daki tüccarlara dayanmaktaydı. Avrupa ticareti Osmanlı topraklarına sokulunca, onlarla daha kolay ilişki kurabilen gayrimüslim tüccarlar iç pazara egemen olmuş; durum ancak [İttihat ve Terakki iktidarıyla] bürokrat sınıfın Müslüman tüccarlara yardımı ile tersine dönmeye başlamıştı. Bkz. **age**, 649-651.
[816] **age**, 650-651.

bazı problemler çıkmaktadır. Erdost'un aşağıdaki satırları, mübalağalarına rağmen bu problemleri yakalayabilmiş bir eleştirmenin satırlarıdır:

> "Sayın Aybar'a göre bürokrasi bir sınıftır ve kendi çıkarları için şu politikayı, bu yönetim şeklini seçmekte, ve sadece soyut bir görüş ayrılığı yüzünden parçalanmakta, bölünmektedir. Osmanlı devletin[in] yönetici kadrosu olan 'bürokrat sınıf', imparatorluk yarı-sömürgeleştikten sonra ikiye bölünmüş, kimi geleneklere sarılmayı, kimi ise batılılaşmayı istemiştir. Batılılaşmayı istiyenler ise, Türkçü ve Osmanlıcı olarak ikiye bölünmüştür (s. 652). Türkçü olan bürokrat kesim, yeniden Atatürkçüler ve Amerikancılar diye ikiye bölünür. Atatürkçülerden bir kısmı da sosyalizmden yana olmuştur (s. 652). Bürokrat sınıf öyle bir sınıf ki, artı-değere hukuken sahip çıkabilmek için, bir kısmı padişahçı, bir kısmı hilâfetçi, bir kısmı Cumhuriyetçi, bir kısmı kapitalist, bir kısmı sosyalist, bir kısmı türkçü, bir kısmı ümmetçi, bir kısmı turancı, bir kısmı sömürgeci, bir kısmı milliyetçidir ve Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti döneminde, DP devrine kadar, sınıf mücadelesi, sadece bürokrat sınıfın kesimleri arasında bir mücadeledir; yani Türk tarihi, 1950 yılına kadar, sınıf mücadeleleri tarihinden yoksundur. Ve şimdi, bürokrat kesimin bir kısmı da artı-değere hukuken sahip olabilmek için sosyalizmden yana çıkmıştır!.."[817]

Nihayetinde Aybar'a göre; mevcut durumda [1950'lerde gelişen] komprador kapitalizmi eski durumu kökten değiştiremeyip, sınıflar ekonomik ve sosyal bakımdan istikrarlı ve görece bağımsız noktaya gelemediklerinden Türkiye'de toplum "sömürenler ve sömürülenler sınıfına" ayrılmış, Osmanlı toplum modeline yaklaşılmıştı.[818] Bu da "Türkiye'ye özgü" bir tablo sunmaktaydı: Türkiye'deki "temel çelişki" Batı toplumlarındaki gibi burjuvazi-proletarya arasında değil; "Amerikan emperyalizmi ve ortakları ağalar-kompradorlar-amerikancı bürokratlar üçlüsü ile emekçi sınıf ve tabakalar arasında[ydı]."[819]

---

[817] Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm II", 5. Ayrıca bkz. Erdost, **"Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm**, 84-85.

[818] **age**, 656.

[819] **age**, 640, 658, 12-13 Bu çalışmada "sahih" bir SD ve MDD tanımı ortaya koyularak ele aldığımız kişilerin söylemlerinin bu tanımlara ne kadar uyup uymadığını incelemek gibi bir yola girilmeyecektir. Sadece Osmanlı toplum yapısı tartışmalarıyla ilgili olduğu ve bu tartışmaların oluştuğu siyasi süreci aydınlattığı ölçüde sosyalist yapılardaki kişilerin temel iddialarına, süreç içinde bu iddialarındaki tutarlılıklara değinilmeye çalışılmaktadır. Böyle bir yaklaşım hem incelenen konuyu bazı kısırlaştırıcı kategorik yaklaşımlara karşı koruyacak hem de konuyla ilgili yapılmış bazı genelleştirici yorumlara cevap verme fırsatı doğuracaktır. Bu nedenle Aybar'ın ortaya koyduğu "temel çelişki" tablosu vesilesiyle bazı iddia ve yorumların mercek altına alınması faydalı olacaktır: Aylin Özman bir yazısında SD tezinin Aybar'ın saptamaları ile geliştiğini belirtiyor. Bkz. Aylin Özman, "Mehmet Ali Aybar: Sosyalist Solda 40'lardan 90'lara Bir Köprü", **Toplum ve Bilim**, s. 78 (1998): 143. Sonraki bir yazısında ise SD tezini doğrudan Aybar'a mal ediyor. Aybar'ın ele aldığımız yazısına sıkça atıfta bulunduktan sonra SD tezini "Türkiye'nin kendine özgü koşullarına ilişkin olarak yapmış olduğu değerlendirmeler neticesinde" Aybar'ın geliştirdiğini, üstelik MDD tezinden oldukça farklı olan bu tezin TİP içindeki "ilk bölünme"nin de kaynağını oluşturduğunu iddia ediyor. Bkz. Aylin Özman, "Mehmet Ali Aybar", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 382. Oysa dikkat edilirse Aybar'ın tablosunun Sadun Aren'in 1966 sonlarındaki *Dönüşüm* yazısında TİP'e değil de MDD'cilere atfettiği yaklaşıma daha yakın olduğu görülür. Daha önce değindiğimiz bu yazı için bkz. Aren, "Anti-Emperyalist Mücadele ve Sosyalizm", 3. Daha Mart 1968'de basılan kitabında M. Anadol, Aybar'ın özetlediğimiz "temel çelişki" yaklaşımında emekçi sınıf ve tabakaları bir tarafa koymasına ve bunları da "tüm

Aybar'ın kitabının yarattığı etki daha tam anlamıyla hissedilemeden Mayıs 1968'de Boran'ın son yıllardaki çeşitli konuşmalarını ayrıntılandırmasının ürünü olan bir kitabı yayınlandı.[820] Boran kitapta siyasi kutuplaşma içindeki dünyada Türkiye'nin durumunu tespit ediyor ve bu koşullarda Türkiye'deki sosyalist mücadelenin sorunlarına eğiliyordu. Ama bu konulara gelmeden önce tarihsel bir giriş yapma yolunu tercih etmişti:

> "Sosyal bilimlerde, incelenen konulara bir 'tarihsel giriş' ile başlamak usuldendir. Ben de öyle yapacağım. Yalnız bunu yapmamın nedeni akademik bir usule riayetten çok metodolojik bir gerekten ileri geliyor. Türkiye İşçi Partisi sözcülerinin sık sık kullandıkları bir deyim vardır: 'Toplumun tarihsel gelişme doğrultusu'. Bu deyimde tarihsel sıfatı gelişmeyi değil, doğrultuyu niteler, yani deyimin anlamı, toplum gelişmesinin tarihsel doğrultusudur.
>
> Bir zaman noktasında, yani belirli bir dönemde, bir toplumun durumunu, sorunlarını doğru teşhis edip değerlendirebilmek ve uygun, geçerli çözüm yollarını tesbit edebilmek için o toplumun geçmişten söz konusu olan zamana kadar geçirdiği değişikliklerin, kaydettiği gelişmenin temel çizgisini, doğrultusunu bulmak ve bu çizgiyi yakın geleceğe doğru uzatmak gerekir. Temel olgu bu değişme ve gelişmedir; toplumsal değişme ise gelişigüzel, arızî dalgalanmalar, zikzaglar çizen biteviye bir oluşma değildir; bir determinizmi ve belirli bir doğrultusu vardır. Toplumu yönetenlerin bu toplumsal gidişe müdahaleleri toplumun kendi gelişme determinizmine göre kaydettiği ve kaydetmek zorunda olduğu doğrultuda olursa başarıya ulaşır, toplumun gelişmesini kolaylaştırır, ters yönde olursa toplumda çalkantılar, güçlükler, dar boğazlar belirir."[821]

---

millet" olarak kabul etmesine işaret ediyor; buradan hareketle onun Çetin Altan, Sadun Aren, Behice Boran'ın tezlerine karşı çıktığını, fakat Mihri Belli ve Aslan Başer Kafaoğlu ile paralellikler gösterdiğini söylüyordu. Bkz. M. Anadol, **Türkiyede Antiemperyalist Savaşın Stratejisi** (y.y: Başaran Matbaası, 1968), 126. Aybar'ın kitabı yayınlandıktan bir süre sonra kitaba yönelik bir eleştiri dizisi hazırlayan Muzaffer Erdost, Aybar'ın ortaya koyduğu tablonun sosyalist bir mücadele değil; bir millî demokratik devrim mücadelesi olduğunu söylüyordu. Bkz. Muzaffer Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm III", 6; Erdost, **"Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm**, 86-87. Aybar'ın aynı yazısından yaptığı alıntılarla Ergun Aydınoğlu da Aybar'ın MDD tezine yakın bir yaklaşımının olduğunu söylüyor. Bkz. Aydınoğlu, "**Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 292. Mustafa Şener, Özman'a yakın sayfalardaki makalesinde "sosyalist devrim çizgisi"nin TİP içinde Aybar'a muhalif olan Aren ve Boran kanadının Mayıs 1969'da çıkarmaya başladığı *Emek* dergisi tarafından geliştirildiğini; ancak *Yön* ve MDD Hareketi'ne karşı yürütülen mücadelede daha önce "el yordamıyla" savunulan bu "çizginin" "strateji" noktasına varmasında Aybar'ın belirleyici bir etkisinin olduğunu yazıyor. Bkz. Şener, "Türkiye İşçi Partisi", 385. Açık ki Şener "çizgi" kelimesini bilinçli olarak kullanmaktadır. Belirli bir tarihten önce "SD tezi" ya da "SD stratejisi"nden söz edilemeyeceğini dillendirmektedir. Kitabındaki bir dipnotunda 1968 sonlarına kadar TİP'in birçok önemli konuda kendisini MDD'cilerden ayıramadığını belirtmektedir. Ama -hepsine aksi örnekler gösterilebilecek olan- TİP'in işçi sınıfı öncülüğüne yönelik vurgusu ve bununla birlikte aşamalı devrim teorisine, millî cepheye ve ordunun ilerici rolüne karşı çıkışıyla "özgün bir siyasi çizgi oluşturmaktadır, ki sosyalist devrim teorisi esas itibariyle bu farklılıktan doğacaktır" demekten geri kalmamıştır. Bkz. Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, 238 dipnot 13 (ayrıca bakılabilir: 35, 191-192, 250, 317, 334). İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere, şimdilik sadece, üst yönetiminde çatışma ve saflaşma yaşanmış 1968 sonlarındaki TİP'in kesinlikle birkaç ay öncesinden farklı olduğunun belirtilmesi yeterlidir. Aydınoğlu'nun strateji tartışmalarında bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekerek Şener'in (makalesindeki) iddialarını da içeren değerlendirmeleri için bkz. Aydınoğlu, **age**, 106-111 ve 307-323. Aydınoğlu'nun SD tezinin Türkiye'deki gelişimini ele alışına, ama daha çok SD tezinin teorik değerine yaklaşımına ilişkin bir eleştiri içinse ayrıca bakılabilir: Aydemir Güler, **Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar** (İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2010), 249-250.

[820] Kitapta Boran'ın daha önce yaptığı konuşmalar kendisini anımsatmaktadır. Öte yandan zaten Boran da bunu dillendirmektedir. Bkz. Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları** (İstanbul: Gün Yayınları, 1968), V.

[821] **age**, 1.

Boran sözünü ettiği tarihsel doğrultunun o güne kadar olan kısmını "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş", "Cumhuriyet Dönemi: 1923-1960" ve "27 Mayıs Hareketi" olmak üzere üç adımda resmediyordu. 1964'te yayınlanan bir yazısında yaptığı bazı değiştirme ve geliştirmelerle oluşturduğu ilk bölüme[822] son yıllarda üzerinde sıkça durulan iki konuya işaret ederek giriş yapıyordu: 1) 19. yüzyılın başlarından beri gösterilen batılılaşma ve kalkınma çabalarının bir türlü başarıya ulaşamaması; 2) "sultanlık idaresi" ve emperyalizme karşı bir halk hareketi olan Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yönetici kadronun halktan kopması. Boran bu konularda bir sonuca varılamamasının nedeni olarak, yukarıdaki alıntıda olduğu gibi, metodoloji vurgusu yapıyor; doğru sonuçlara varmak için meselenin de doğru bir şekilde ortaya konulması gerektiğine dikkat çekiyordu. Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine geçişi "batılılaşma", "modernleşme", "ilericilik", "gericilik", "Osmanlılık", "kapıkulu zihniyeti" gibi kavramlarla değil; bir toplum yapısından başka bir toplum yapısına geçiş olarak tanımlamak gerektiğini söylüyordu.[823] Bu nedenle Osmanlı'nın geri kalışını dinî taassup, yöneticilerin keyif düşkünlüğü ve beceriksizliği gibi nedenlere bağlayan açıklamalara itibar edilmemesi gerektiğini belirtiyor ve Batı ile Osmanlı'nın tarihsel gelişmelerini -1962 yılında Cahit Tanyol'a ve *Yön*'e karşı kaleme aldığı yazısından bir bölümü buraya ekleyerek- karşılaştırıyordu. Buna göre Osmanlı "kuruluş ve genişleme" evresinde "anakronik bir şekilde" merkezî bir feodal imparatorluk olma yolunda ilerlerken, Avrupa "tarihî bir tesadüfle" kapitalizmi yaratacak sosyal gelişmeleri yaşamaktaydı. Coğrafi keşifler sonucu Avrupa'nın doğu ile ticaretini sağlayan Osmanlı'nın kontrolündeki yollar önemini kaybedince, Osmanlı'nın Avrupa'daki değişimlerden etkilenme ihtimali de kalmamıştı. "Millî toplumlar" olarak yapılanmaya başlayan Avrupa'nın dışarıdan gelen, dinleri farklı Osmanlıları Avrupa'dan atma çabası ve Osmanlıların dinî taassup ve askerî özgüvenle onlara sırt çevirmesi bunlara yardımcı faktör olarak eklenebilirdi.[824]

Boran bu karşılaştırmadan sonra yukarıda belirttiği ilk konuyu aydınlatmaya girişiyordu. Ona göre Batı derebeylikten kapitalizme iç dinamikleriyle geçerken,

[822] Boran durumu bir dipnotla açıklamıştır: Bkz. **age**, 2. Sözünü ettiği yazısı içinse bkz. Boran, "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", 5-9.
[823] **age**, 2-3.
[824] **age**, 8-9. Boran'ın kitapta bir hatırlatmada bulunmadan bir bölümünü aktardığı eski yazısı için bkz. Boran, "Türkiyede Burjuvazi Yok mu?", 8-9.

Türkiye Batı'nın askerî, siyasi ve ekonomik baskıları altında ve ona bir tepki niteliğinde bir iç dönüşüm geçirmeye başlamıştı.[825] Tepkinin öncelikle Batı'nın baskısını ilk hisseden toplumun üst yapısındaki askerî ve idari mekanizmaca verilmesi toplumun değişmesinin "yukarıdan aşağıya, tepeden inme" olmasına yol açmıştı. Dolayısıyla devleti somutta temsil eden askerî-sivil kadrolar bu değişimde önemli rol oynamıştı.[826] Batı'nın Osmanlı'yı dışa açılmak için zorlaması karşısında Osmanlı yönetici kadroları buna karşı koyabilmek için reformlara girişmiş; buna karşın Batılı devletler ticari çıkarlarını korumak için Osmanlı'yı hukuki değişimlere zorlamıştı. Öte yandan Batı'nın bu sokuluşu Osmanlı'da kapitalist gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştu. Ancak Batı ile bağımlı bir ilişki yaşandığından eski sosyal yapı tasfiye edilip kapitalizme geçilemediği gibi sınırlı ölçüdeki ticaret ve sanayi Batılı sermayenin koruyuculuğu altındaki gayrimüslimlerin elinde toplandığından bu ekonomik mesele politik ve ideolojik bir görünüme kavuşmuştu. Kapitalist gelişme sağlanamadığından ve Batılı kapitalist devletler de Osmanlı'yı bir tarım ülkesi olarak görmek istediklerinden 1840'da tımar sistemi kalkmış, 1858'de toprakta özel mülkiyete geçilmişti. Bu durum toprağa sahip olanın toplumun en güçlü temel sınıfı haline getirmişti. Onların devletle olan eski derebeylik ilişkileri ortadan kalkmış; ancak onların toprağı işleyenlerle olan derebeylik kalıntısı ilişkileri halen bazı bölgelerde görüldüğü gibi baki kalmıştı. Güç kazanan toprak sahipleri tutucu ve gerici niteliği ile toplumu etkilediği gibi, ideolojisini benimsediği burjuva sınıfının yokluğunda yukarıdan aşağıya toplumu değiştirme gayretleri sınırlı sonuçlar veren yönetici-aydın tabakayı da etkilemişti. Bu tabaka, sınıfsal durumu ve benimsediği ideoloji nedeniyle yenileşme hareketlerine karşı koyuşun nereden geldiğini doğru değerlendirememiş, toplum yapısının değişmesi gerektiğini kavrayamamıştı. Bundan dolayı da Tanzimat'tan bu yana kalkınamamanın nedeni olarak din, yobazlar, cehalet ve kimi tanımladığı belli olmayan "gericiler" gösterilmekteydi.[827]

Belirtelim; Boran dış baskının etkisini ekonomide hissettirmesiyle Osmanlı'da devletin 19. yüzyılda dağınık ve başarısız bir şekilde, II. Meşrutiyet döneminde ise daha bilinçli olarak ekonomik alana müdahale ettiğini ve yerli Müslüman bir

[825] **age**, 3-4.
[826] **age**, 12-13.
[827] **age**, 13-16.

burjuvazi yaratmada görece başarı sağladığını ifade etmişti.[828] İlk bölümdeki son paragrafında ise I. Dünya Savaşı'nın ardından Batı'nın "millî ekonomi" ve Osmanlı üzerindeki baskısının parçalayıcı bir niteliğe büründüğünü, bunun bütün sınıfları kapsayan ülke boyutunda bir direnmeye yol açtığını; asker-sivil yönetici kadro ile aydın tabakanın liderliği, orta sınıf mensuplarının desteği ve halkın mücadelesiyle Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmüş olduğunu belirtiyordu.[829] Yukarıda da değindiğimiz ikinci konuya geçeceğini hissettiren bu girişin ardından ikinci adıma, "Cumhuriyet Dönemi: 1923-1960" başlıklı bölüme geçiyordu. Onun ilk bölüme temel oluşturduğunu belirttiği yazısı ise buradaki gibi kesilmiyor, devam ediyordu.[830] Gerçi Boran yazının devam eden kısmından bazı parçaları ikinci bölümde de kullanıyor; örneğin, Kurtuluş Savaşı yıllarında yönetici aydın tabaka ile halk arasındaki yakınlaşmaya iki yerde de vurgu yapıyordu. Ancak yazısının kesilen yerindeki Kurtuluş Savaşı'nın antiemperyalist ve anti feodal karakterli oluşuna ilişkin cümlesini kitabına taşımamıştı. Kitabında Kurtuluş Savaşı'nın dışa ve içe dönük iki yönlü karakterine vurgu yapıyordu. Önce Aybar'a atıfla Türk halkının Kurtuluş Savaşı'nda bir millet olma bilincine ulaştığını belirtiyordu. Hemen ardından da Kurtuluş Savaşı'nın dışa dönük yönüyle antiemperyalist ve bu nedenle aynı zamanda antikapitalist karaktere sahip olduğundan söz ediyordu.[831] Bu da Aybar'ın yaklaşımını anımsatıyordu:

> "Millî Kurtuluş mücadelesinin sadece anti-emperyalist ve anti-feodal olması gerektiği hakkındaki iddialar, hiç değilse Türkiye bakımından yanlıştır. Biz birinci milli kurtuluş savaşımızı anti-emperyalist bir savaş olarak, üstelik anti-kapitalist şiarlar da ortaya atarak yürüttük; kazandık. Fakat savaş aynı zamanda Sosyalizm için bir mücadele olarak yürütülmediği, Ağaların kompradorların ekonomik dayanaklarını ortadan kaldıracak köklü dönüşümler yapılmadığı için, sonunda, yeniden emperyalizmin boyunduruğuna girdik. Tarihimizin bu dersini biz, unutmak niyetinde değiliz."[832]

Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme ve kapitalizme karşı yürütüldüğü fikri TİP yöneticilerinin yeni ortaya koymuş oldukları bir iddia değildi. Aybar daha Parti'nin bir mensubu değilken hazırlanmakta olan TİP Programı'na katkı sunmuş ve bu

---

[828] **age**, 12-13.
[829] **age**, 16.
[830] Boran *Sosyal Adalet*'teki yazısını kitabı için yeniden ele aldığında benim yukarıda belirttiğim bir ek dışında bir örneği değiştirmiş (bkz. **age**, 5); metnin akışına uygun bir paragraf eklemiş (bkz. **age**, 11-12); açıklayıcı birkaç dipnot eklemesi ve çıkarması yapmıştı. Ayrıca sadece feodal toplumun değil, köleci toplumun da insan ve hayvan gücü ile bunların kullanabileceği aletlerden oluşan geleneksel teknolojiye dayandığını belirttiği yerde bu durumun "son zamanlarda Asya Üretim Tipi denilen toplum düzenleri" içinde geçerli olduğu bilgisini eklemişti (bkz. **age**, 6).
[831] **age**, 16-17.
[832] Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 660.

iddianın desteklendiği unsurlardan birisi olarak Mustafa Kemal'in şu sözlerini içeren bir alıntıyla başlatılmıştı: "Biz […] istiklâlimizi emin bulundurmak için heyeti umumiyemizce, heyeti milliyemizce bizi mahvetmek istiyen emperyalizme karşı ve bizi yutma isteyen kapitalizme karşı heyyeti milliyece mücadeleyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız."[833] Ancak *Yön*'ün dahi olmadığı bir zamanda kullanılan bu alıntıyla devrim stratejisi tartışmalarında savunulan tezi güçlendirmek istenmesi amaçlanmış olamazdı. Oysa şimdi *Yön* ve MDD Hareketi karşısında yapılan antiemperyalist mücadelenin aynı zamanda antikapitalist mücadele olduğu ya da olmak zorunda olduğu savunusu, geriye dönük bir bakışla ele alınan Kurtuluş Savaşı deneyimiyle desteklenmiş oluyordu. Öbür taraftan Boran devam eden satırlarında Kurtuluş Savaşı'nın içe dönük yönüyle "azgelişmiş ülkelere özgü bir burjuva ihtilâli" karakterinden, "eski düzene karşı mücadele" etmek anlamına geldiğinden de söz ediyordu.[834] Aynı savaş hem antikapitalist hem de bir burjuva ihtilali nitelikleriyle karşımıza çıkarılıyordu.

Boran devam eden sayfada Kurtuluş Savaşı sonrasını "Osmanlı İmparatorluğundan devralınan merkeziyetçi, otoriter, tepeden inme devlet anlayışı ve uygulaması[nın] devam e[ttiği]" bir süreç olarak anlatıyordu.[835] Boran'ın Osmanlı'da askerî-sivil yönetici kadronun dış baskılara verdiği tepki neticesinde toplumun "tepeden inme" bir biçimde değiştiğini olgusal olarak ifade ettiği satırlar hatırlanırsa,[836] onun şimdi neredeyse genetik bir hastalık manasıyla satırlarına taşıdığı "tepeden inme devlet anlayışı" ifadesinin önceki ifadelerinden farklılığı anlaşılacaktır. Bu ifade, aralarında bağlantı kurulabilse de, onun zaman zaman yazı ve konuşmalarında bir iktidar elde etme yöntemi olarak eleştirdiği "tepeden inmecilik"ten de öte bir anlam taşımaktadır. Onun 1940'lı savaş yıllarında devleti, "halkı hor gören, tepeden inme metotlarla yönetimi yürüten Osmanlı tipi devlet"[837] olarak tanımlaması artık söz konusu ifadenin hem işaret ettiği şeyi hem de kaynağını açık bir biçimde gösterir: Boran'ın satırlarının arasına Aybar'ın satırları ilişmiş gibidir. Burada ortak politika üreten iki insanın ortak söz dağarcığına sahip olmasının olağan olduğu iddia edilebilir. Ancak Boran kitabını bir Partili olarak değil bir sosyolog olarak kaleme almaya çalıştığını

[833] İlk TİP Programı'nın basım tarihi 1 Ağustos 1961 olarak belirtilmişti. Bkz. Varuy, **age**, 21-22. Söz konusu alıntı TİP'in daha sonra oluşturulan tüzüğünde de yer alacaktı. Bkz. **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, 6.
[834] Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, 17.
[835] Boran, **age**, 18.
[836] Ayıca bakılabilir: **age**, 27.
[837] **age**, 31.

söylüyor, bilimsel faaliyetin ideolojik faaliyetten ayırt edilebilir olduğunu vurguluyordu.[838] Mevcut durum ise onun ideolojik faaliyet ile kitabı arasına çizdiği sınırın bulanıklığına delalet etmektedir. Bulanıklığı yaratan, Boran'ın, kitabında bir parti liderinin sözlerini akla getiren kelime ve kavramlar seçmesi ya da bir parti liderine atıf yapması değil; onun bunu kendi bilimsel kurgusuna çelme takma pahasına yapmasıdır.

Bununla bağlantılı bir örneği, Boran'ın Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok partili rejimin gelişmemesini Batı modelinde bir kapitalizmin hızla gelişmemesiyle ilişkilendirdikten sonra Aybar'ın yukarıdaki bürokrasideki farklı eğilimler tahliline atıf yapmasında görürüz:

> "M. Ali Aybar'ın belirttiği gibi, 19. Yüzyılın sonlarından bu yana yönetici-aydın kadroda beliren görüş ayrılığı sürüp gidiyordu. Merkeziyetçi, otoriter, toplum hayatının her kesimine müdahale eden devlet anlayışının ve taraftarlarının karşısına daha liberal, daha yumuşak bir devlet yönetimi altında fikir, söz, örgütlenme hürriyetlerine yer veren, üst yapı değişikliklerinin, özellikle dinî müessese ile ilgili değişikliklerin, daha 'tedricî' yapılmasından yana olanlar çıkıyordu. Oysa güçlü bir kapitalist gelişme ile böyle liberal bir politik rejimin dayanacağı sosyal sınıflar güçlü ölçüde meydana gelmediğinden, bu düşüncede olanların kurdukları partiler (Terakkiperver ve Serbest Fırkalar) eski düzenden arta kalan, yeniliklerden hoşnutsuz, tutucu ve gerici toprak ağaları, kasaba eşrafı ve küçük burjuvazisi elinde bir 'irtica' âleti haline geliyordu. 1925'de Terakkiperver Fırka zamanında Doğuda Şeyh Sait İsyanı oldu. 1930'da Serbest Fırkanın kuruluşu aylarında dinsel kisveye bürünmüş gericilik yeniden başkaldırdı ve bu partinin kendi kendisini feshetmesinden çok kısa süre sonra Menemen Olayları yer aldı."[839]

Burada dikkat çekici bir durum vardır. Boran, Aybar'ın tahlilini kullanmakta; fakat sanki ondaki eksikliği gidermek ister gibi tahlile onu ayakları üzerinde tutacak bir sınıfsal içerik kazandırmaya çalışmaktadır. Aybar'a karşı birkaç cümlelik itiraz ile satırlarına gönül rahatlığı ile devam edebilecekken Aybar'ı karşısına almamaya gayret etmektedir. Oysa aynı Boran, derleme kitabındaki yeni makalesinde bürokrasi konusunda söyleyebileceği birçok şeyi söylemiş olan Aybar'ı onunla ayrışma yaşadıktan sonra, 1969 ortalarında, eleştirecek; kitabının Mayıs 1968'deki ilk baskısında dile getirebileceği bu eleştirileri, ancak kitabının 1970'deki ikinci baskısına taşıyabilecektir.[840] Boran'ın bu eleştirilerine gelmeden önce, yazılarıyla ve

---

[838] Bu konuda bkz. Boran, **age**, VI-VII. Boran'ın sosyalizmi hem bir bilim hem de bir ideoloji olarak ortaya koyduktan sonra bu durumun ortaya çıkardığını düşündüğü sorunlar konusunda ayrıca bkz. **age**, 115-118.

[839] **age**, 25.

[840] Boran, görebildiğimiz kadarıyla (ve muhtemelen söylediklerinin arkasında durduğu izlenimini vermek için) ikinci baskısında kitabından hiçbir şey çıkarmamıştır. Dolayısıyla yukarıda işaret ettiğimiz noktalar kitabın ikinci baskısında olduğu gibi durmaktadır. Ancak Boran kitaba birçok ekleme yaparak ona yeni bir kimlik kazandırmıştır. Boran'ın kitabının ikinci baskıya eklediği paragraf ve sayfalar için bkz. Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, 2. bs. (İstanbul: Tekin

yayınladıklarıyla MDD Hareketi'ne önemli katkılar sunan Sol Yayınları sahibi Erdost'un, Aybar eleştirilerine göz atmak faydalı olacaktır.

Erdost, Aybar'ın bürokrasiyi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etmiş Türkiye'deki egemen ve en eski sınıflardan saymasını "Hemen insan eklemek istiyor: ve bu egemen sınıf, 'Sosyalist Türkiye'ye doğru ve ebediyen devam edip gidecektir!" diye eleştiriyordu. Ardından, temel Marksist kavramlardan bihaber "bir burjuva ideologu için bile pek cahilane" ve "idealist" bulduğu Aybar'ın bürokrasi konusundaki görüşlerini şöyle formüle ediyordu:

> "1) Bürokrasi bir sınıftır, çünkü artı-değere hukuken sahip çıkmaktadır ve bunların çocukları da devlet katında imtiyazlı bir yer işgal ederler; 2) Osmanlı imparatorluğunun yani feodal devletin egemen sınıfı feodolistler değil, padişah dahil, bürokrasidir: biz, bu devlette, toprak rantını alan bürokrasiyi görüyoruz ama feodal toplumun egemen sınıflarını göremiyoruz; 3) bürokrasi, kendi çıkarlarını kurtarmak ve egemenliğini sürdürmek için Osmanlı Devleti'ni yıkmış, Cumhuriyeti kurmuştur; 4) bürokrasi, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin değişmeyen egemen sınıfıdır ve DP'nin iktidara gelişi, ağa-komprador ikilisinin bürokrat sınıfın elinden egemenliğini alarak iktidara geçişidir; 5) ağa-komprador ikilisi, bürokrat sınıfı devirerek iktidara geçmiştir, ama, (nasıl oluyorsa gene de ordunun başında bulunan bürokrat sınıf) 27 Mayıs'ta, ağa-komprador iktidarını silâh zoruyla devirmiştir; vs., vs.."[841]

Erdost bürokrasiyi egemen sınıfların işlerini gören bir üstyapı tabakası olarak tanımlıyor; bu nedenle, egemen olup olmamasından öte, onun bir sınıf dahi olmadığını düşünüyordu. Osmanlı'da artı-değere hukuken sahipliğin babadan oğula geçmesinin, Aybar'ın iddia ettiğinin aksine bürokrasinin bir sınıf oluşuna değil; bürokratik görevlerin şahısta birleştirilmesi yoluyla "feodal aristokratlaşma"nın şekillenmeye başlamasına işaret ettiğini söylüyordu.[842] Ona göre Osmanlı devletinin üretim ilişkileri ATÜT'le, Batı'dakinden farklı bir feodalizmle ya da Osmanlı'nın kendine özgülüğüyle açıklanamazdı. Osmanlı "merkezî askerî-feodal" bir devlet niteliğindeydi. Gerek ona bu niteliğini veren tımar sisteminin gerekse bu sistem dışındaki malikâne-divânî sisteminin ekonomik birim bakımından karakteristiği tarımda küçük çiftçi işletmeleriydi. Osmanlı devlet yönetiminin "ceberrut"luğu da, onun merkezî feodal niteliğinin belirtisinden başka bir şey değildi. Osmanlı'ya yönelik tahlillerde göz önünde bulundurulan şeyin reaya ile tımar sahibi arasındaki ilişkiler olması, onun Batı-Avrupa modelinden farklılığına kanıt olarak görülmesine ve reayanın hür köylü olarak değerlendirilmesine neden olmuştu. Oysa Osmanlı

Yayınevi, 1970), 5-9; 71-83; 110-111; 112-114; 123-129; 146; 147-148; 161-162; 168-176; 179; 180-183; 193-194; 212-216; 225; 254-257; 282-284.

[841] Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm II", 4. Ayrıca bkz. Erdost, **"Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm**, 60-61.

[842] **age**, 4.

Devleti'ni temsil eden Osmanlı ailesi, yetkilerini belirledikleri tımar sahipleri aracılığıyla reayanın feodal nitelikteki bağımlılığını da belirlemekteydi. Onlara bu gücü veren tımar sisteminin bozulması ile kaldırılması arasındaki zaman diliminde, "merkezî askerî-feodal" devletin yıkımı gerçekleşmişti. Buna, büyük toprakların hukuki sahibi olarak ortaya çıkan ve daha önce toprağın hukuki sahibi olan insanların feodal yetkiler açısından görece serbestlik kazanması eşlik etmişti. Feodal devleti temsil eden imparatorluk sisteminin resmen yıkılması ise "devrim"le, yani Cumhuriyet'in ilanı ile olmuştu. 1925'te aşar vergisinin kaldırılması reayanın devletle olan ilişkisinde hür vatandaş haline gelmesini sağlamıştı. Ancak çok sürmeden, 1950 simgesel tarihinden daha önce, "karşı-devrim" süreci başlamıştı. Feodal devlete karşı çıkıp ulusal devleti savunan, fakat çeşitli şekillerde millî niteliğini kaybetmeye başlamış olan burjuvazinin farklı kesimleri; zaten üstlerindeki feodal devletten ziyade kendi sınıf çıkarlarını düşünen, feodal devlet yıkılınca da bağımsız hale gelip dış desteklerle güçlenen "feodal unsurlar"la ittifak kurmuştu. Böylece "küçük-burjuva nitelikte ulusal ve demokratik olan Kemalist devrim"in gerçekleştiği ülke, feodal unsurların tesiriyle "anti-demokratik", işbirlikçi burjuvazinin tesiriyle "yarı-bağımlı" hale gelmişti.[843]

Erdost'un "feodal unsurlar" dediği tabaka, Aybar'ın "bürokrat sınıf" dediği şeye tekabül ediyordu. Haliyle Erdost, nasıl oluyor da Cumhuriyet'le birlikte yönetim değişiyor ama -Aybar iddialarının vardığı bir sonuç olarak- yönetimin egemen sınıfı değişmiyor, diye soruyordu. Aybar'ın "ağa"yı zeamet ve tımar sahiplerinin mirasçıları olarak tanımladığını [aslında Aybar bunu sadece bir ihtimal olarak görüyordu- HA], dolayısıyla onun yaklaşımına göre bunların da bürokrat sınıf içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyordu. Oysa Aybar'ın Cumhuriyet'i kuranları bürokrat sınıf olarak ele almasına karşın, ağayı bunların dışında ve karşısında gördüğünü; onun, ardından da, bir şekilde burjuvalaştığını ve bir kısmının "Amerikancı" olduğunu düşündüğü Cumhuriyet'i kuran bürokratlarla bu ağa ile komprador ikilisinin emperyalizm işbirlikçiliğinde bir araya geldiği kanaatine vardığını ifade ediyordu. Yani, Erdost'a göre, Aybar bürokratları Osmanlı'da feodal, Cumhuriyet'in ilk döneminde kapitalist, çok partili hayat sürecinde emperyalist

[843] Erdost, "Osmanlı Feodal Devleti, Demokratik Devrim ve Karşı-Devrim", 8-10; Erdost, **"Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm**, 64-75. Erdost'un böyle bir tahlilden sonra Türkiye'nin önündeki devrimci aşama olarak MDD'yi göstereceği kolayca tahmin edilebilir.

"sömürü yoluyla artı-değere hukuken sahip olan düşmez-kalkmaz hacı-yatmaz bir sınıf[]" olarak görmekteydi.[844]

Erdost, Aybar'ın derleme kitabındaki bu yeni yazısını Eylül 1968'de *Türk Solu*'nda eleştirmeye başladığında TİP, üst yönetim kademesi birlik içinde olan, sosyalist gençliğin desteğini almaya devam eden[845], *Ant*'ın yanı sıra *Forum* dergisinin desteğini de sağlamış hâlâ çekim merkezi bir parti "görüntüsü" çiziyordu.[846] Ancak aynı ayın sonunda, Çekoslovakya'nın işgali üzerine yapılagelen yorumlar TİP üst yönetici kademesindeki ayrılığın provasına, Kasım ayında gerçekleştirilecek TİP Üçüncü Büyük Kongresi de TİP üst yönetici kademesindeki ayrılığın sahnelenmesine şahitlik edecekti. Boran, Sadun Aren ile birlikte "Aren-Borancılar" şeklinde anılan bir grup olarak Aybar'ın karşısında konumlanacaklardı. İşte Boran, Aybar'ın bürokrasi yaklaşımını -ileride ele alacağımız- tüm bu süreçten sonra eleştirecekti.

TİP Genel Yönetim Kurulu, Haziran 1969'da üçüncü olağan toplantısını gerçekleştirmişti. Aybar toplantıda yaptığı konuşmasında hem Adalet Partisi'nin (AP) dört yıllık icraatını eleştirmiş hem de son gelişmeler nedeniyle Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tutumunu eleştirmişti. Son gelişmeler, Demokrat Parti'lilerin (DP) siyasete dönebilmesinin yolunu açacak yöndeydi. Aybar'a göre "bürokratlar" 1945'lerden beri sürdürdükleri dış politikayı ve emperyalizmle ilişkilerini sürdürmek için "irtica"yı susturacak ve sosyalistleri durduracak bir yol arayışı içindeydiler. Bunun için Celal Bayar ve diğer önde gelen DP'lileri siyaset sahnesine çağırmaktaydılar. İzleyecekleri yol muhtemelen, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) de onay vereceği bir biçimde AP lideri Süleyman Demirel'i devre dışı bırakan bir Bayar-İnönü ittifakı olacaktı.

---

[844] Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm II", 4. Ayrıca bkz. Erdost, **"Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm**, 78-80.

[845] Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) 27 Mart 1968'de, MDD Hareketi'nce desteklenen bir girişim olan Türkiye Devrimci Güç Birliği'nin (Dev-Güç) kuruluşunda yer aldı. Temmuz ayına gelindiğinde FKF içindeki TİP üst yönetimine yakın öğrencilerin çeşitli girişimleriyle önce FKF yönetiminde bir değişiklik gerçekleştirildi, ardından FKF'nin Dev-Güç'ten çekilmesi kararı alındı. Bkz. Yıldırım, **FKF Dev-Genç Tarihi (1965-1971)**, 167-180, 197-204; Gün Zileli, **Yarılma (1954-1972)**, 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 280-282.

[846] 27 Mayıs Askerî Müdahalesi'ne uzanan tarihsel süreçte önemli bir rol üstlenmiş olan *Forum* dergisi elbette eski özelliklerini taşımıyordu. Derginin sahibi, yazı işleri müdürü, yazar kadrosu çok değişmiş; dergi yönetimi TİP'li ya da TİP'e yakın insanların kontrolüne geçmişti. Dergide yaşanan değişim bir süredir hissedilmekteydi. *Forum*'un Ağustos 1968 tarihli sayısındaki bir yazı ise onun mevcut siyasi gelişmeler karşısında nasıl bir pozisyon aldığını gösteriyordu. Yazıda *Forum*'un hiçbir siyasi partinin yayın organı olmadığı söyleniyor, bununla birlikte gerek Aybar'dan gerekse Boran'dan yapılan alıntılarla hem MDD tezi eleştiriliyor hem de TİP'in yanında durmak bir zorunluluk olarak vurgulanıyordu. Bkz. Forum, "Türkiye Sosyalizmi ve Forum", **Forum**, s. 344 (1 Ağustos 1968): 4-6.

Yönetim kurulu üyeliği süren Aren ve Boran, Aybar'ın bürokrasiyi yorumlayışına itiraz edince toplantıda uzun tartışmalar yaşanmıştı. Aybar sosyalist mücadelenin doğru bir yolda ilerleyebilmesi için bürokrasinin rolünün saptanması gerektiğini belirtip, küçük bürokratların "emekçi" olarak sosyalistlere yakın olduğunu, "Amerikancı" büyük bürokrasininse komprador burjuvazi ve toprak ağalarıyla iş birliği içinde hareket ettiğini söylemişti.[847] *Ant*'ın haberindeki bir cümlelik özetten ve Aybar'ın bu toplantıdan sonra TİP teşkilatına gönderdiği genelgeden anladığımız kadarıyla Aybar bürokrasi konusundaki eski görüşlerini sürdürüyordu. Genelgede millî bakiye sisteminin kaldırılmasının toprak ağaları ve komprador burjuvazinin çıkarlarını savunan AP ile bürokrat sınıfın devleti tekelinde tutması amacını güden CHP'nin iş birliği içinde gerçekleştirildiği belirtiliyordu. Genelgenin iddiasına göre, bundaki amaç devletin kaderinin bu iki büyük partinin elinde olmasını sağlamaktı. Dayandıkları sosyal sınıflar emekçilerin karşısında olan bu partilerin yöneticileri, "emperyalizme bağlı bugünkü kapkaç kapitalist rejimden"den yanaydılar. Öte yandan kimi sol eğilimli yazarlar, sosyal sınıflardan bağımsız düşündükleri bir sol "kadro" iktidarıyla Türkiye'nin meselelerine çözüm bulabileceklerini düşünüyordu. "Emekçi halk sınıflarını" tarihteki rolleriyle değerlendiremeyen bu görüş sahipleri, onların ağırlığını hissettirmeden köklü bir dönüşümün mümkün olmadığını göremiyor, bu nedenle "bürokrasinin yeni aldığı sol etikete aldanarak" CHP iktidarını gönülden arzuluyorlardı.[848]

Metin Bilgen, TİP içindeki Aren-Boran ekibinin yayın organı *Emek*'te isim belirtmeden ama gelişmelere vurgu yaparak Aybar'ın tutumunu eleştirdi. Bilgen; bürokrasinin halka karşı ve tepeden inmeci olduğunu söylemekle "geçmişteki olaylardan gelen bir kızgınlık ifadesi" belirtmenin dışında bir şey yapılmamış olacağını, bunun güncel problemlere çözüm üretmeyeceğini, bu nedenle Türkiye'nin mevcut koşullarında bürokrasinin yeri sorusunun sağlıklı bir şekilde cevaplandırılması gerektiğini belirtiyordu.[849] Bu konuda Boran'ın bir yazısı da derginin aynı sayısında bir açıklamayla birlikte yayınlanmıştı. Yazarına mı yoksa *Emek*'e mi ait olduğunu anlamadığımız bu açıklamaya göre, seçimlerin yaklaşmış olduğu "şu" günlerde "bürokrat veya yönetici grup" üzerinde durmak gereksiz görülmemeliydi. İç politikadaki son gelişmeler bu grubun toplumdaki yeri ve rolü

[847] "TİP'in Toplantısı", **Ant**, s. 128 (10 Haziran 1969): 2.
[848] "Aybar, Bürokrasi Üzerine TİP'in Görüşünü Açıkladı", **Ant**, s. 129 (17 Haziran 1969): 10.
[849] Metin Bilgen, "Gerçekleri Ters Görmeyelim", **Ant**, s. 4 (16 Haziran 1969): 13.

konusuna dikkat çekmişti. Hareket noktası olarak kabul edilen görüşe bağlı olarak bürokrat gruba karşı yaklaşım da farklılık göstereceğinden hem izlenecek sosyalist politika hem de seçim propagandası ve taktiği açısından bu konu önem taşımaktaydı.

Boran, açıklamadakinin aksine, yazısında yeni gelişmelere üstü örtük dahi olsa değinmemişti. Ancak gelişmelerin ona yeni yayınlarla çeşitlenmiş olan soldaki bürokrasi yaklaşımlarının sistemli bir eleştirisini yapma (ve Aybar ile gecikmiş bir hesaplaşma) fırsatı verdiği açıktı.[850] Boran burada önce başkalarıyla birlikte Aybar'ın görüşlerini özetliyordu. Ardından her şey gibi bürokrasinin de değişim sürecine tabi olduğu hatırlatmasını yapıyor, Aybar'ın bürokrasiye hiçbir şekilde "ilerici" bir rol tanımamasını eleştiriyordu.[851] Boran'a göre Aybar 1969'daki bürokrasi ile Osmanlı'daki "yönetici grup" arasında niteliksel bir fark görmüyordu. İttihat ve Terakki ile başlayıp CHP ile geliştiğini iddia ettiği "devlet kapitalizmi"ni "Osmanlı'nın devletçi üretim ilişkileri" dediği şey ile süreklilik içinde ele alıyordu. Oysa hem ATÜT'e sahip toplumlarda hem de feodal toplumlarda "yönetici grup" bir sınıf teşkil ediyordu. İster ATÜT ile ister feodalizm ile tanımlansın Osmanlı toplumunda da yönetici grup bir sınıftı. Ancak 19. Yüzyılla birlikte toprak mülkiyeti ve işletmeciliği sivil ve askerî yönetim düzeninin ekonomik temeli olmaktan çıkmıştı. Bu da yönetici sınıfın devletten maaş alan, egemen sınıflara hizmet eden ve kendisi bir sınıf olmayan bürokrata dönüşmesi demekti.

Boran bunları açıklarken iki toplum yapısı arasında (ATÜT ve feodalizm) önemli farklar da görmekle birlikte ele aldığı konuyu ilgilendirmediği için bu farklar üzerinde durmayacağını, Osmanlı toplumunun bu kavramlardan hangisiyle tanımlanacağını "şimdilik bir kenara bıraktığını" belirtiyordu.[852] Bundan önceki

---

[850] Bkz. Behice Boran, "Bürokrasi Üzerine Tartışmalar", **Emek**, s. 4 (16 Haziran 1969): 4-6. Bir benzeşim yaparsak, Boran artık tahlillerini eskisi gibi "biz" ve "onlar" diye değil; "biz", aynı çatı altında olmakla birlikte farklı bir köşede pozisyonlananlara işaretle "siz" ve "onlar" diye yapmaktaydı. Üçe ayıracağı bürokrasi konusundaki görüşlerin ilk grubunda "onlar"ı, yani MDD Hareketi'ni ve Yön Hareketi'ni; ikici gurubunda "siz"i, yani Aybar ve Küçükömer'i; üçüncü grubunda ise "biz"i, yani "sosyalist devrimciler"i ele alacaktı. Ben şimdilik Boran'ın aynı konuyu ele aldığı diğer iki yazısını da kullanarak onun sadece Aybar'a yönelik eleştirilerinden söz edeceğim.

[851] **age**, 5. Boran, Aybar'ın bürokrasiyi ağa ve komprador burjuvazi ile aynı safta emekçi sınıflar karşısına koymasını ve temel çelişkiyi burada görmesini MDD Hareketi'nin ve Avcıoğlu'nun tezlerinin tersi yönden aynı kapıya çıkması olarak yorumluyordu.

[852] Behice Boran, "Bürokratlar Bir Sınıf mıdır?", **Emek**, s. 5 (30 Haziran 1969): 5-6. Boran her toplumun farklılıklarının olabileceği, ancak toplum tiplerinin temel ve genel nitelikler tespit edilerek ortaya konduğunu söylüyordu. Bu Boran'ın 1962'de Cahit Tanyol ile yürüttüğü tartışmadaki pozisyonunu koruduğunu göstermektedir. Koruduğu bir diğer pozisyon kitabının Mayıs 1968'deki ilk baskısında kullandığı tepeden inmeci ve halkı hor gören "Osmanlı tipi devlet" söylemiydi. Ancak nasıl kitabının ilk baskısındaki her şeyi olduğu gibi ikinci baskısına alıp yaptığı eklemelerle bazı yaklaşımlarını yumuşattıysa, burada da söylemini yumuşatıyordu. Boran burada bürokratların

yazısında "Türkiye'de eski feodal ilişkileri düzeni[nin] tasfiye" edilmiş olduğundan söz ederek Osmanlı toplum yapısını nasıl tanımladığını sezdirmekle yetinmiş[853] ve sonra bir "kenara bıraktığı" bu konuya bir daha dönmemiş, Aybar ile sadece ihtilafa düştüğü güncel bir konu üzerinde durmayı seçmişti. Burada anormal bir durum yoktur; ancak bu bize toplum yapısı konusunun o günün problemleri ölçüsünde gündeme geldiği basit gerçeğini bir kere daha göstermektedir.[854]

Kitapları aracılığıyla karşılaştırdığımızda Aybar ve Boran'da görülen şey, farklı Osmanlı toplum yapısı yaklaşımlarının o günkü siyasal tutumlara ilişkin farklı bir tablo çıkarmadığı sürece bir tartışma konusu olmadığı ya da görmezden gelindiğidir. Aybar ve Boran'ın Osmanlı toplum yapısına yönelik farklı yaklaşımları iki farklı yatakta akan ırmak gibidir. Cumhuriyet dönemine ilişkin tahlillerde bu ırmaklar yakınlaşmakta, 1945 sonrası sürece ilişkin tahlillerde ise neredeyse birleşmektedir. Bu nedenle TİP'e yakın *Forum* dergisinde Boran'ın kitabına yönelik o dönem yapılan nadir değerlendirmelerin ilkinin sahibi, kitap üzerindeki tartışma noktalarından birisinin Boran'ın Osmanlı toplum yapısını feodaliteyle tanımlaması olacağı beklentisine boşu boşuna girmiştir.[855] Boran'ın kitabını güncel kaygılarla okuyan bir TİP'linin onun Osmanlı tahlillerine odaklanıp kalmasına; bir MDD Hareketi militanınınsa bu tahlillere karşı çıkmasına gerek yoktur. Yayınlanmasından bir yıldan fazla bir zaman sonra genç bir MDD'cinin Boran'ın kitabına yönelik ağır bir eleştiri kaleme almasının nedeni kitabın "bilimsel sosyalistlerin Türkiye üzerine yaptıkları tahlilleri başaşağı çevir[diğini]" düşünmesidir.[856] "Bu kitap eğer bir iki militanın kafasını çelecek ve yanlış bilinç aşılayacaksa biz onunla kıyasıya uğraşırız

---

"Osmanlı devlet geleneği"nden gelen "alışkanlık"larından söz ediyordu. Ardından "[h]alktan yana olanlar bile çoklukla halkı, iyi niyetle ve onun yararına olarak, ama sert bir disiplinle yönetilecek cahil ve aciz bir kitle gibi görür" diyordu. Yani Boran'da bürokrat-halk çelişkisinin bir boyutu hor görme alışkanlığına indirgenmiş oluyordu. Bkz. Behice Boran, "Bürokratların Çelişmeli Durumu", **Emek**, s. 6 (14 Temmuz 1969): 6.

[853] Bkz. Boran, "Bürokrasi Üzerine Tartışmalar", 5.

[854] Boran bu bürokrasinin bir sınıf olup olmaması konusunu da ancak kitabının ikinci baskında ele almıştır. Bkz. Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, 2 bs., 168-169.

[855] Bkz. Kudret Senkal, "Selâm Olsun Toplumculara", **Forum**, s. 342 (1 Temmuz 1968): 10.

[856] Gün Zileli, "Sosyalist Harekette Küçük Burjuva Etkenlere Bir Örnek: Behice Boran'ın Kitabı", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 8 (Haziran 1969): 145. Zileli bu konuyu Boran'ın kitabının yayınlanmasından birkaç ay sonra onun "hakkından gelmeyi" amaçlayan tepkisel bir eleştiri yayınladığı şeklinde hatırlıyor. Bkz. Zileli, **Havariler**, 355-356. Oysa Zileli'nin eleştirisi yayınlandığında Boran'ın kitabı yayınlanalı bir yılı geçmişti. Onun yanlış hatırladığı bu konu hakkında söz konusu yazısının başlığı bize yardımcı olabilecek niteliktedir. Boran onun eleştiri yazısından birkaç hafta önce MDD Hareketi'ni küçük burjuva özellikleri gösteren tutumlarda bulundukları iddiasıyla eleştirmiş, eleştiri noktasını yazısının başlığına da taşımıştı. Zileli de muhtemelen Boran'ın bu yazısına yönelik tepkisini onun kitabını eleştirerek göstermişti. Boran'ın ilgili yazısı için bkz. Behice Boran, "Sosyalist Harekette Küçük Burjuva Etkenler", **Emek**, s. 2 (19 Mayıs 1969): 6-7.

ve yanlışlarını ortaya sererek çürütürüz. Bir iki kişinin yanlış yolda eğitilmesi demek devrimci hareket için bir iki kişilik zarar demektir"[857] diyen genç yazar, Boran'ın Osmanlı'ya yönelik tarih tahlillerini "[y]azar bu bölümde, ilerde düştüğü büyük yanlışlara düşmemektedir. Genel doğrulara katılmaktadır." diye yorumlamaktadır.[858] Ayrıca, Erdost'un, birbirine yakın zamanda çıkmış olmasına karşın Boran'ın değil de Aybar'ın kitabını hedef alan bir yazı dizisi başlatmasında, başka şeylerin yanı sıra, bunun da payı olmalıdır.

6.3.2. Türkiye İşçi Partisi Üst Yönetimindeki Ayrılık Süreci

Küçük partilerin Meclis'te temsil edilebilmesine imkân tanıyan milli bakiye sistemi Adalet Partisi'nin (AP) yoğun muhalefetine rağmen 1965 genel seçimleri öncesinde kabul edilmişti.[859] AP seçimlerden sonra iktidarı ele alır almaz seçim sisteminde değişiklik yapacağının sinyallerini vermiş; 7 Kasım 1965'te TİP Grubu adına Meclis'te bir konuşma yapan Mehmet Ali Aybar "millî irade" söylemiyle öne çıkan AP'nin büyük bir çelişkiyle millî bakiye sistemini kaldırmaya niyetlendiğini belirtmişti.[860] Uzun bir süreçten sonra 1 Mart 1968 tarihinde millî bakiye sistemi kaldırıldı.[861] Küçük partiler bu nedenle 2 Haziran 1968'de yapılacak yerel, kısmi senato ve milletvekili ara seçimlerine dezavantajlı bir şekilde gireceklerdi.

Bu arada Bülent Ecevit'in CHP Genel Sekreteri olması "Ortanın Solu" düşüncesini parti politikası haline getirmiş; bu gelişmeden rahatsızlık duyan Turhan Feyzioğlu azımsanmayacak sayıda CHP'li ile Güven Partisi'ni (GP) kurmuştu. Gerek AP'nin gerekse GP'nin CHP'yi solculuk konusunda eleştirmesi CHP'nin bu eleştirileri TİP'e yüklenerek savuşturmaya,[862] hatta seçim kampanyasını TİP'i eleştirerek başlatmaya yöneltmişti.[863] Aybar ise seçimi "hakikat saatinin çalacağı" bir yıl sonraki genel seçimlerin bir provası olarak görmüş, TİP'in seçim kampanyasını bu minvalde

---

[857] **age**, 145.
[858] **age**, 146.
[859] Seçim sistemlerinin karşılaştırmalı bir analizini yapan ve 1980'e kadar Türkiye'deki seçim sistemi uygulamalarını ele alan bir çalışma için bkz. Murat Güvenir, "Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 37, s. 1 (1982): 215-250.
[860] Mehmet Ali Aybar, **Türkiyeyi Adalet Partisi Kalkındıramaz** (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1966), 8-9.
[861] Bkz. Ahmad ve Ahmad, **age**, 308, 333, 341 ve 342
[862] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, 4. bs. (İstanbul: Hil Yayın, 2010), 319-325.
[863] CHP'nin TİP eleştirileri üzerinde duran Doğan Özgüden'in ilgili yazıları için bkz. Doğan Özgüden, "Asıl Tehlike, İnönünün İki Yüzlü Politikasıdır", **Ant**, s. 69 (23 Nisan 1968): 3; Doğan Özgüden, "Tartışma Evet, Ama!", **Ant**, s. 70 (30 Nisan 1968): 3.

yürütmüştü.[864] Seçim konuşmalarında, dışa bağımlı bir iktidar kurduğu için AP'yi, kitleleri etkilemek için TİP'i örnek alarak ürettiklerini düşündüğü "bu düzen değişmelidir" sloganı nedeniyle CHP'yi eleştirmiş; halka "suyun başında emekçilerin bulunacağı" "hürriyetçi sosyalist" bir Türkiye vadetmişti.[865]

Aybar son seçim mitingini 26 Mayıs'ta İstanbul'da gerçekleştirirken gençliğe özel bir vurgu yapmış, 27 Mayıs ile birlikte "devrimler dönemini açan" gençlerin "hürriyetçi sosyalist Türkiye'yi" kuracaklarını da söylemişti.[866] Aybar bunları söylerken aynı ay başlayan Batı'daki öğrenci hareketleri tüm dünyanın gündemine girmiş durumdaydı. Türkiye'deki öğrenci hareketi de Aybar'ın konuşmasından iki hafta kadar sonra dünya gündemine eşlik etmeye başladı. 10 Haziran günü sınav sistemine karşı öğrenci kitlesinin genel memnuniyetsizliği dolayısıyla Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) bir boykot başlatıldı. DTCF'deki boykottan bir iki gün sonra Ankara'daki diğer fakültelerde ve İstanbul Üniversitesi'ne bağlı fakültelerde de boykot başladı. Gelişmeleri değerlendiren Yalçın Küçük, "sağ-sol yok, boykot var" diye başlayan bu hareketin reformcu taleplerine dikkat çekiyor, ancak hareketin uğrayacağı başarısızlığın gençlere doğru bir strateji oluşturma imkânı sağlayacağını belirtiyordu. Bu nedenle ortada henüz bir fırtınanın olmadığı; var olanın, kopacak fırtınanın habercisi olduğunu düşünüyordu.[867] Gençlerin sonradan belirleyecek olduğu stratejinin doğruluğu ya da Küçük'ün düşüncesindekine uygunluğu bir yana, gerçekten de bir fırtına kopacaktı. Kısa bir süre içinde hareketin fitilini ateşleyen öğrenci kitlesi "sıradanlaşacak", eylemse siyasal bir içerik kazanarak yayılacaktı.[868] *Ant*'ın boykotları haberleştirirken[869] kullandığı "İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne yürüyen gençler" fotoğrafının en önündeki kişi (Deniz Gezmiş) şiddetle kopacak bir fırtınanın

[864] "İzmir-Adana-Sivas-Tarsus-Gaziantep-İstanbul", **TİP Haberleri**, s. 15 (2 Haziran 1968): 3.
[865] **age**, 3; Mehmet Ali Aybar, "Suyun Başına Halk Geçmelidir", **TİP Haberleri**, s. 15 (2 Haziran 1968): 4; Mehmet Ali Aybar, "Ağalığa Son Vermek İçin İleri", **TİP Haberleri**, s. 15 (2 Haziran 1968): 6; Mehmet Ali Aybar, "Milletimiz Genç Bir Millettir", **TİP Haberleri**, s. 15 (2 Haziran 1968): 9-10;
[866] Aybar, "Milletimiz Genç Bir Millettir", 9-10; "Aybar'ın Gençliğe Çağrısı", **Ant**, s. 75 (4 Haziran 1968): 5.
[867] Yalçın Küçük, "Rüzgar Ekenler…", **Ant**, s. 78 (25 Haziran 1968): 10. Küçük'ün 27 Mayıs 1960 öncesi etkin bir öğrenci kulübü olan ve FKF'nin öncülü sayılabilecek SBF Fikir Kulübü'nün ilk yöneticilerinden olduğunu hatırlatalım. Bkz. Feyizoğlu, **age**, 575.
[868] DTCF'deki boykot hakkında iyi anlatıma sahip bir tanıklık için bkz. Zileli, **age**, 288-290. 1968 öğrenci hareketini önceki gelişmeler karşısında sağ siyasetin tutumunu da göz önünde bulundurarak açıklayan sayfalar için bkz. Genç, **age**, 113-117; Alper, **age**, 329.
[869] "Üniversitelerde Boykot!", **Ant**, s. 77 (18 Haziran): 4.

simgelerinden birisi olacak, birkaç yıl sonra bu fırtına onun ve arkadaşlarının idam edilmesiyle engellenmeye çalışılacaktı.[870]

TİP Genel Yönetim Kurulu 2 Haziran seçimlerini değerlendirmek için 29 Haziran'da toplandı.[871] Toplantı sonunda yayınlanan bildiride, alınan %5'in üzerindeki oy ile mutlak oy sayısını ve oy oranını arttıran tek partinin TİP olduğu ifade edilerek sonuç olumlu karşılanıyordu. Bildiride ayrıca eğitim sistemine ve dolayısıyla bozuk düzenin kendisine yönelik bir itiraz olarak gördükleri mevcut öğrenci işgal ve boykotlarına destek verildiği de ifade ediliyordu.[872] Bildiriyi takip eden günlerde -Temmuz ayında- ABD Donanması 6. Filo'sunun İstanbul'a gelmesiyle üniversitelerde boykot ve işgal şeklinde ilerleyen öğrenci hareketi, antiemperyalist gösterilere dönüşerek farklı bir evreye ulaşacaktı. Ülkede zaten bir süredir ABD karşıtı bir atmosfer mevcuttu. Hiçbir hükümetin gündemine gelecek bir noktaya varmadıysa da[873] 1964 yılındaki Kıbrıs konusunda ve ertesinde yaşanan gelişmeler Türkiye'de ilk defa 1966-1968 yılları arasında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nde (NATO) kalınmasının gerek olup olmadığının tartışılmasına vesile olmuştu.[874] Örgütün kuruluş antlaşmasının 13. maddesi uyarınca NATO üyelerinin, kuruluştan yirmi yıl sonra (24 Ağustos 1969'dan itibaren) bir yıl önceden bildirmek koşuluyla üyelikten çekilebilmesinin mümkün olması da[875] tartışmaları hızlandırmıştı. Behice Boran Kasım 1967'de *Meydan* dergisinin sorularını yanıtlarken Türkiye'nin önündeki birinci meselesinin NATO üyeliğinden ayrılmak olduğunu belirtmiş;[876] ilerleyen günlerde TİP "NATO'ya Hayır!" kampanyası başlatmıştı.[877] Aynı süreçte TİP İtalya Sosyalist Proleter Birliği Partisi'nin resmî davetiyle 9-11 Nisan 1968'de düzenlenen Akdeniz İlerici Partiler Konferansı'na (Roma Konferansı) davet edilmişti. Konferans sonunda hazırlanan bildiride barışı

[870] Türkiye'deki öğrenci hareketinin seyri bir açıdan Almanya, İtalya, Japonya ve ABD'deki öğrenci hareketlerine paralel bir şekilde ilerleyecekti. 1968'de patlama yapan öğrenci hareketleri bazen farklı kesimlerdeki sosyal hareketlerin de desteğiyle 1969'da radikalleşecek; 1969-1970'te çeşitli hiziplere ayrılarak devam edecek ve sonunda bu hiziplerle 1970-1972 yılları arasında silahlı gerilla eylemlerine evrilecekti. Bkz. Alper, **age**, 509.
[871] "TİP Toplantısı", **Ant**, s. 79 (2 Temmuz 1968): 3.
[872] "İşçi Partisi Gençliği Destekliyor", **Ant**, s. 80 (9 Temmuz 1968): 6. TİP'in aldığı oy konusunda bildiride yapılan açıklama bir hafta önce Aybar tarafından da dile getirilmişti. Bkz. "Aybar'ın Ant'a Özel Demeci: Hedefimiz: 1969", **Ant**, s. 79 (2 Temmuz 1969): 8-9.
[873] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, c. 1, ed. Baskın Oran, 15 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 695.
[874] William Hale, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, çev. Petek Demir (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003), 153-158.
[875] **NATO: Belgeler** (Brüksel: NATO Enformasyon Servisi, 1970?), 25.
[876] Boran, **Yazılar**, 641.
[877] "Genel Sekreter Sargın'ın Raporu", **TİP Haberleri**, s. 7 (16 Şubat 1968): 8.

tehdit eden NATO ve Amerikan üslerinin Akdeniz'den kaldırılması, 6. Filo'nun Akdeniz'den çekilmesi gerektiği belirtilmişti. Aybar'ın bir telgrafı üzerine Roma'daki TİP delegasyonu bir atak yapmış, tam bağımsızlıkçı bir tutum takınıldığı yönünde Türkiye'deki kamuoyuna bir mesaj iletebilmek için, Konferans Bildirisi'nden Akdeniz'den Sovyet filosunun da çekilmesi gerektiğini anladıkları yönünde bir konuşma yapmıştı.[878] Ancak farklı gelişmeler Sovyetlerin doğrudan eleştirilmesini de beraberinde getirecekti.

Sosyalist blokta yer alan Çekoslovakya'da Alexander Dubcek önderliğinde 1968 başlarından itibaren "insan yüzlü sosyalizm" ("socialism with a human face") perspektifiyle "Prag Baharı" olarak anılan bir liberal reform sürecine girilmişti.[879] Sovyetler Birliği ve beş Varşova Paktı üyesi bu sürecin sosyalist sistemi yıkmak amacı güttüğü gerekçesiyle 20 Temmuz'da Çekoslovakya'ya bir muhtıra verdi.[880] Mehmet Ali Aybar bu olaydan bir gün sonra, Dolmabahçe'de 6. Filo'yu protesto eden gençlere yönelik sert müdahaleyi kınarken, Çekoslovakya konusuna da değindi. Aybar üniversite gençliğinin kalkıştığı hareketi Türkiye'nin son yıllardaki en ümitli hareketlerinden birisi olarak tanımlıyor; Sosyalist ülkelerde de benzer hareketlerin olduğunu söylüyordu. Ona göre Polonya, Çekoslovakya ve Yugoslavya'daki gençler "merkezci bürokratik ceberrut yönetime karşı başkaldır[makta]; hürriyetçi bir sosyalizm ist[emekteydiler]." Sosyalizm millî bağımsızlık ve aynı zamanda kişi özgürlüğü demekti. Bu bakımdan Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya yönelik tavrı endişe verici görünmekteydi. Oysa sosyalist ülkeler kendi aralarındaki ilişkileri eşitlik ve dayanışma içinde sürdürmeliydi.[881]

---

[878] Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, 120-125; Aren, **Puslu Camın Ardından**, 175-177; Mehmet Ali Aybar, **TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi**, c. 2 (İstanbul: BDS Yayınları, 1988), 169-173; Sargın, **age**, 559-568.

[879] David Walker, Daniel Gray, **Historical Dictionary of Marxism** (Lanham, Maryland: Scarecrow Press, 2007), 247-248.

[880] "Çekoslovakya'da", **Ant**, s. 82 (23 Temmuz 1968): 3.

[881] Mehmet Ali Aybar, "A.P. Anayasaya Gerçekten Saygılı Olmayı Öğrenmelidir", **TİP Haberleri**, s. 18(1 Ağustos 1968): 6-8; Mehmet Ali Aybar, "Dolmabahçe Direnişi ve Sosyalizm", **Ant**, s. 83 (30 Temmuz 1968): 7. Aybar'ın 21 Temmuz tarihinde Beşiktaş Kongresi'nde gerçekleştirdiği bu konuşmayı haberleştiren *Türk Solu* (tarihi 27 Temmuz olarak belirterek) Aybar'ın "Bütün dünya işçileri birleşiniz! Veya dünya işçileri birdir, demek; yanlıştır. İşçilerin bir vatanı vardır ve çok şükür ki vardır ve biz böyle vatanı olan bir sosyalizm kuracağız" dediğini iddia etmektedir. Bkz. "TİP Beşiktaş Kongresi", **Türk Solu**, s. 37 (30 Temmuz 1968): 6. Erdost'un Aybar'ın derleme kitabına yönelik eleştirilerini kitaplaştırırken kitaba dâhil ettiğini söylediğimiz *Türk Solu*'nda yayınlanmış "Milliyetçilik ve Enternasyonalizm" makalesini bu iddia üzerine ve bu iddiaya yönelik herhangi bir tekzip gelmediğini de belirterek kaleme almıştı.

Aybar'ın yazıya dökülen konuşmasından birkaç sayfa sonra, bir yazar Çekoslovakya meselesinin diyalogla çözülme noktasına vardığını bildiriyordu.[882] Ancak bir ay kadar sonra, 20/21 Ağustos'ta, Sovyetler Birliği ve (Romanya hariç) Varşova Paktı üyesi ülkelerin güçleri Çekoslovakya'yı işgal ettiğinde boşuna böyle bir beklentiye girilmiş olduğu anlaşıldı. Aynı yazar bu sefer gelişmenin dünya kamuoyunda bir şok yarattığını ifade ediyor, durumu "dram" olarak tanımlıyordu.[883] Aybar ise gelişmeyi "Orta Avrupa halklarını[n] tepeden inmece ithal malı bir s[os]yalizm" deneyimini kabul etmediğine yönelik bulunduğu her davranışta Sovyet tanklarıyla karşılaşmasının yeni bir örneği olarak tanımlıyordu. Kendisi de Varşova Paktı'nın bir üyesi olan Çekoslovakya'nın müttefikleri tarafından işgal edilmiş olmasını, "ortak savunma" adına kurulan askerî ittifakların küçük devletlerin aleyhine olduğunun bir kanıtı olarak gösteriyor; bu sebeple Türkiye'nin de NATO'dan çıkması gerektiğini dillendiriyordu.[884]

Aynı günlerde Behice Boran "TİP Merkez Yürütme Kurulu Üyesi, Milletvekili" sıfatıyla *Milliyet*'te Çekoslovakya'ya yapılan müdahalenin hangi gerekçeyle olursa olsun kabul edilemez olduğunu belirten bir makale kaleme aldı. Boran sosyalizmin insanların hür ve mutlu yaşamasını sağlamayı amaçlayan bir sistem olduğunu, oysa Sovyetler Birliği ve çevresindeki halk cumhuriyetlerinde idarenin bazı kişilerin elinde keyfi kullanılan bir baskı aracı halini aldığını, bu haliyle söz konusu ülkelerde örnek alınacak bir sosyalist düzen uygulamasının olmadığını söylüyordu. Türkiye gibi "az gelişmiş ülkelerin" ve bu ülkelerdeki sosyalist hareketlerin bu gelişmelerden alması gerektiğini düşündüğü dersleri şöyle sıralıyordu: Az gelişmiş ülkeler bloklardan birisine girmek durumunda kalmamalı, millî bağımsızlıklarını koruyabilecek bir güçte olmaya gayret etmelidirler. Kendi aralarındaki dayanışmayı arttırmalıdırlar. Sosyalizmin sadece bir ekonomik sistem olmadığı, bütün sınıflı toplumlar çağını kapatan bir dönüşüm noktası olduğu göz önünde bulundurulmalı ve sosyalist demokrasi bu dönüşümün ilk anından itibaren kurulmaya çalışılmalıdır.[885]

Gerek Aybar'ın gerekse Boran'ın bütün bloklara karşı çıkan tavrının reel politikada karşılığının olmadığı kısa sürede görüldü. Çekoslovakya'nın işgali, NATO ve Varşova Paktı üyesi ülkeler arasında birkaç yıldır yaşanmakta olan siyasi

[882] Hüseyin Baş, "Çekoslovakya'da Fırtınadan Sonra Diyalog", **Ant**, s. 83 (30 Temmuz 1968): 12-13.
[883] Hüseyin Baş, "Çek Dramı", **Ant**, s. 87 (27 Ağustos 1968): 4-5.
[884] "Aybar: Bütün Bloklara Hayır!", **Ant**, s. 87 (27 Ağustos 1968): 4.
[885] Behice Boran, "Sosyalist Demokrasi ve Ulusal Bağımsızlık", **Milliyet Gazetesi**, 27 Ağustos 1968, 2.

yumuşamaya;[886] Türkiye'nin tarafsız bir konumu tercih etmesi ihtimaline son vermişti.[887] Ancak Aybar ile Boran'ı karşı karşıya getiren bir sürecin kapısını aralamıştı.

1969'daki genel seçimlere bir yıldan fazla bir zaman olmasına rağmen siyasi partiler 2 Haziran seçimlerinden sonra yeniden propaganda faaliyetine giriştiler. Bu durum birçok partinin yıl sonuna doğru, iç çekişmelere sahne olacak büyük kongrelerini gerçekleştirecek olmasından kaynaklanmaktaydı. TİP açısından şimdilik bir iç çekişmeden söz edilmiyordu. TİP seçimlerde oy artışı sağlayan tek parti ve mevcut oylarıyla "üçüncü parti" olarak görülüyordu. Ancak değişen seçim sistemi nedeniyle TİP'in 1965'te aldığı oylarla millî bakiye sistemiyle kazandığı on üç milletvekilliği koltuğunu kaybedeceği, sadece İstanbul'dan iki milletvekili çıkarabileceği; geçen seçimlerde aldığı oylarla bir grup kurmasının dahi mümkün olmadığı biliniyordu. Bu yüzden iyi bir sonuç için merkezin ve teşkilatın mevcut aksaklıkları gidermesi gerektiği belirtiliyordu.[888]

Aslında "üçüncü parti" söylemi ve çeşitli olumlu demeçlerin aksine 1969'da "başa güreşmeyi" hedefleyen Aybar[889] ve seçim öncesi yoğun şekilde faaliyet göstermiş Partililer seçim sonuçlarından memnun değildi.[890] Bununla birlikte başka bir memnuniyetsizlik kaynağı TİP yönetiminin gençlik kesimine yönelik yaklaşımıydı. Öğrenci hareketinin öncüsü niteliğindeki FKF'nin yönetimi olaylardan önce MDD Hareketi'ne yaklaşınca bazı öğrencilerin gayretiyle yönetimin tekrar TİP üst yönetimine yakın öğrencilerin eline geçmesi sağlanmış ve TİP açısından "görüntü" kurtarılmıştı. Ama bu durum antiemperyalist eylemlerde ne bütün FKF üyelerinin ne

---

[886] **NATO: Belgeler**, 27-28.
[887] Hale, **age**, 158.
[888] "Kongreler Dönemine Girerken Partiler", **Ant,** s. 91 (24 Eylül 1968): 4-5. Bunlar konuşulurken Yüksek Seçim Kurulu yerel seçimlerin kesin sonuçlarını açıkladı. TİP'in kısmi senato seçimlerindeki %5'in üzerindeki oyuna karşın yerel seçimlerdeki oyu % 2.74'tü. Bu oy oranı içerden TİP'in "üçüncü parti"liğinin sorgulanmasına ve çeşitli uyarıların yapılmasına neden oldu. Bkz. Doğan Özgüden, " 'Üçüncü Parti' Olmak", **Ant**, s. 92 (1 Ekim 1968): 3. Yerel seçimlerdeki oy oranının düşüklüğü TİP yöneticileri tarafından önceden de biliniyordu. Aybar seçimler üzerine kendisiyle yapılan söyleşide yerel seçimlerde yerel ve kişisel faktörlerin etkili olduğunu gerekçe göstermiş ve değerlendirmesini kısmi senato ve milletvekili seçimlerini esas alarak gerçekleştirmişti. Bkz. "Aybar'ın Ant'a Özel Demeci: Hedefimiz: 1969", 8.
[889] Seçim sonuçlarının gerçekte Aybar'ı hiç tatmin etmediği, onun taktik icabı olumlu açıklamalar yaptığı anlaşılmaktadır. Bkz. Sargın, **age**, 630. Aybar'ın sonuçlardan memnun olmadığına ilişkin Aren'in tanıklığı için bkz. Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, 126; Güzellâ Bayındır ve diğ. (yay. haz.), **Akıntıya Karşı… Behice Boran** (İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2009), 200.
[890] Varuy, **age**, 198. Varuy aynı yerde milletvekilliği hesabı yapan Partililerin bir kısmının hem Aybar'dan hem seçim sonuçlarından memnun olmadığını söylemektedir. Birkaç sayfa sonraki satırları, onun bu ifadelerle Aren'i ve Boran'ı da kastettiğini göstermektedir.

de bütün sosyalist öğrencilerin birlikte hareket etmesini sağlamıştı. TİP gençlik kesimini kucaklayan ve gençlik dinamizmine cevap verebilen bir siyaset üretememişti. Hem MDD Hareketi hem TİP'e yakın çevre öğrencilerin antiemperyalist gösterilerde tek vücut olamamalarının sorumlularından birisi olarak TİP yönetiminin gençlik kesimine yönelik tavrını göstermekteydi.[891] Durumun farkında olunsa gerek, TİP Üçüncü Büyük Kongresi'nin "çok zorunlu bir nedenle ertelenmedikçe" 26-30 Ekim tarihlerinde yapılmasına karar verildiğinde örgüte bildirilen teklif maddelerinin ilk sırasında "gençlik sorunu" vardı.[892] Ancak bu noktaya gelinemeden Parti'nin üst yönetiminde bir kaynama baş gösterdi.[893] 28-29 Eylül 1968'de gerçekleştirilen TİP Genel Yönetim Kurulu'nda "Çekoslovakya Olayları" ile "hürriyetçi sosyalizm" kavramının geniş çapta tartışılmasına şahit olundu ve "salon temin edilemediğinden" Kongre tarihi de ertelendi.[894]

9-12 Kasım 1968 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen TİP Üçüncü Büyük Kongresi'ne kadar TİP Genel Kurulu'nda yaşanan tartışmaya ilişkin bazı haberler yayınlandı.[895] Kongre'de ise söz konusu tartışmanın ve ardından yaşanan sürecin aktörleri konuyla ilgili uzunca konuşmalar yaptılar. Aren ve Boran'ın öne çıktığı bir grup Genel Yönetim Kurulu Üyesi, Aybar'ın kendi görüşlerini Parti'nin görüşleri gibi ele almasından duydukları rahatsızlığı dile getirdiler. Bu bağlamda öne sürdükleri en önemli şey, Aybar'ın sosyalizmin hürriyetçi olmayan türleri ve Parti'de bunu savunan kimseler varmış algısı yarattığını iddia ettikleri "hürriyetçi sosyalizm"

---

[891] "Millî ve Demokratik Devrim", **Türk Solu**, s. 38 (6 Ağustos 1968): 5; Doğan Özgüden, "Zor Günlere Doğru…", **Ant**, s. 89 (10 Eylül 1968): 3. Burada sözünü ettiğim *Türk Solu* yazısı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bu yazının bulunduğu sayıyı barındıran iki ciltten birinde Aslan Başer Kafaoğlu imzasını taşımaktadır. İmzacı ismi dışında sayfalar her şeyiyle aynıdır. Bu da derginin aynı sayısının farklı basımlarının olduğuna işaret etmektedir.

[892] "Büyük Kongre 26 Ekim'de", **TİP Haberleri**, s. 19 (15 Ağustos 1968): 5.

[893] Parti'deki kaynamayı sezebilmek için *TİP Haberleri* abonesi olmak yeterliydi. Birkaç günlük bazı gecikmeler sayılmazsa Kasım 1967'den beri düzenli olarak 15 günlük (arada birkaç sayısı haftalık) bir dergi olarak çıkan ve sadece abonelere dağıtılan *TİP Haberleri* 16 Eylül'de ve 1 Ekim'de çıkamadı. 6 Ekim'de çift sayı olarak baskıya verilebilen derginin gecikmesine gerekçe olarak Kongre hazırlıkları ve yerel kongreler gösterildi. Dergi bundan sonra sadece 16 Aralık'ta bir çift sayı daha yayınlanarak yılı tamamlayabildi.

[894] "TİP Kurultayı Neleri Görüşecek", **Ant**, s. 93 (8 Ekim 1968): 5. *Ant*'ın verdiği bu bilgileri, aynı toplantıyı Kongre hazırlıkları olarak haberleştiren ve sadece abonelere dağıtımı gerçekleştirilen *TİP Haberleri*'nde bulmak mümkün değildir. Burada sadece Aybar'ın toplantıyı açış konuşmasının "birinci bölümü"nün diğer sütunlarda bulunabileceği belirtilmiştir. Bkz. "Genel Yönetim Kurulu'nun Toplantısı", **TİP Haberleri**, s. 21-22 (6 Ekim 1968): 16. Aybar konuşmasının "birinci bölümü" Çekoslovakya'daki gelişmelerle bağlantılı olarak millî güvenlik meselesini öne çıkarıyordu. Bkz. Mehmet Ali Aybar, "Türkiyenin Gerçek Menfaati! NATO'dan Çıkmaktır", **TİP Haberleri**, s. 21-22 (6 Ekim 1968): 11.

[895] Örneğin bkz. "TİP Üst Kademesinde Niçin Anlaşmazlık", **Ant**, s. 96 (29 Ekim 1968): 4-5; "TİP'in Üst Kademesi Konuştu, Şimdi Söz Tabanın!", **Ant**, s. 97 (5 Kasım 1968): 4-5.

kavramıydı. Aybar'ın önce Çekoslovakya'da yaşanan gelişmeler üzerine diğer Partililerin de paylaştığı fikirler öne sürdüğünü, ancak sonra tek bir olay üzerine yönelik eleştirilerini "yeni teorilerle birlikte" Sovyetler Birliği'nin bütününe yönelttiğini ifade ediyorlardı. Aybar ise söz konusu kavramın doğruluğuna olan inancını koruduğunu; kendisini bu kavramın kullanımı konusunda uyaran kişilere eğer teoride bir yanlışlık olduğunu gösterirlerse sözlerini geri alacağını ve bu kavramın kullanılmasından rahatsızlık duyulduğu söylenen gençleri de ikna edeceğini söylediğini belirtiyordu. Ancak kendisinin tekrar uyarılmadan konunun "Genel Başkanı düşürme planı"na dönüştürüldüğü düşüncesindeydi.[896]

TİP Üçüncü Büyük Kongresi çeşitli iddia, eleştiri ve savunmalarla geçti. Kongre'de TİP üst yönetimi için ilk defa farklı listelerle seçime gidildi. Çoğunluk Aybar tarafları olmakla birlikte Aren-Boran muhalefetinin üyeleri de (özellikle yedek üye koltuklarında) yönetimde yer buldu. Ama Aybar'ın önce Genel Başkanlıktan, sonra Parti'den istifasına uzanacak mücadele henüz başlamıştı.[897] İdris Küçükömer'in ihtilafa düşen iki tarafın haklı taraflarının bulunduğu, bunun temelde Parti'nin görüşlerinin tüzük ile programda açık olarak belirtilmemiş olmasından kaynaklandığı iddiası ve Parti üst yönetimindeki krize çözüm için bir "Üçüncü Yol" olarak yeni bir

[896] Bkz. "Üçüncü Kurultay TİP İçin Yeni Bir Dönem Açtı", **Ant**, s. 99 (19 Kasım 1968): 4-6; "Sadun Aren İhtilafın Seyrini Açıklıyor", **Ant**, s. 99 (19 Kasım 1968): 10-11; "Behice Boran İhtilafın Nedenini Açıklıyor", **Ant**, s. 99 (19 Kasım 1968): 10-11; "M. Ali Aybar Suçlamalara Cevap Veriyor", **Ant**, s. 99 (19 Kasım 1968): 11.

[897] TİP üst yönetimi sosyalizmin meşruiyeti mücadelesini sarsıcı bir iç mücadeleye gerek kalmadan atlatmış ve 1965 seçimleri sonucundan memnun kalmıştır. Ama çok hazırlıklı olunmayan diğer sosyalist akımlarla mücadele ve seçimlerde neredeyse ana muhalefet partisi olmak gibi çok zor bir hedef karşısında siyaset üretmeye çabaladığında bir tıkanma yaşamıştır. Yöneticilerin öne sürdükleri görüşler zamanla onların o güne kadar tartışma konusu etmedikleri, etmelerine gerek olmadığı ve/veya yeni gündeme gelen konularda farklı düşündüklerini ortaya çıkarmıştır. Nebil Varuy'un daha o tarihlerde Aybar'ın tartışma yaratan "hürriyetçi sosyalizm" kavramını gündeme getirmesinin nedenlerinden birisi olarak, seçim propagandasında "sömürünün nedenleri"ne yapılan vurgunun soyut kalması ve beklenen sonucu vermemesi üzerine onun "horlanma" gibi insanların somut olarak hissettiği "sömürünün sonuçları"na vurgu yapmaya yönelmiş olmasını göstermesi önemlidir. Bkz. Nebil Varuy, "TİP İçin Çıkar Yol Parti Tüzüğünün Değiştirilmesidir", **Ant**, s. 104 (24 Aralık 1968): 10. Aybar'ın Kongre konuşmasında Marksist yazında daha çok "sonuç" olarak görülen "üstyapı"nın da ("neden" olarak görülen) "altyapı"yı etkilediğini belirterek iddialarına teorik bir zemin kazandırmaya çalışmış olması böylece daha da anlam kazanmaktadır. Kongre'de ve Kongre sürecinde görünür olan TİP üst yönetimindeki çatışmayla ilgili olarak için bkz. Mehmet Ali Aybar, **TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi**, c. 3 (İstanbul: BDS Yayınları, 1988), 122-294; Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, 126-131; Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, 2. bs., 5-7, 71-83; Sargın, **Anılar-Belgeler II**, 660-740; Varuy, **age**, 199-213; Ekinci, **age**, 697-713; Şükran Kurdakul**, Cezaevinden Babıali'ye Babıali'den TİP'e** (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2003), 173-191; Ünlü, **Mehmet Ali Aybar**, 247-269; Doğan, **age**, 196-231; Atılgan, **Behice Boran**, 375-385; Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, 261-265; Aydınoğlu, "**Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 95-105.

parti programı hazırlamak gerektiği önerisi[898] iyi niyetli bir girişim olarak algılanmaktan öteye gitmedi. Kongre'den bir buçuk ay kadar sonra Aren-Boran muhalefetinin çağrısı üzerine toplanacak olan TİP İkinci Olağanüstü Kongresi sürecinde "Üçüncü Yol"; *Ant*'ın desteği[899], çok imzalı bir "Çağrı"[900] ve buna paralel görüş bildiren bir gazete yazısıyla[901] sesini daha gür çıkardıysa da Olağanüstü Kongre'de bir liste çıkararak yönetimde yer almadı.[902]

6.4. "Düzen"li Yıllar

6.4.1. Doğan Avcıoğlu ve "Türkiye'nin Düzeni"

Hikmet Kıvılcımlı kendisine sayfalarını açan *Türk Solu*'nun ilk sayısında Türkiye'nin çözümlenmemiş sorunlar ülkesi olduğunu belirterek solcuları bu sorunları tartışmaya çağırmıştı. Sorunların çözümü için atılacak ilk basamağı "Türkiye'nin düzeni"ni ortaya sermek olarak belirlemişti.[903] Sonraki yazılarında bunun üzerinde durdu. İlk basamağın niçin bu şekilde atılması gerektiğini, teori oluşturmak için tarihin hayati önemine vurgu yaparak ve sosyal yapı değişikliği isteyen solcuların önce mevcut sosyal yapıyı tanımlamaları gerektiğini belirterek açıkladı. Daha önce değindiğimiz kitaplarındaki görüşleri doğrultusunda Türkiye'yi yedi bin yıllık Yakın Doğu toplum tipinin ve beş yüz yıllık Batı toplum tipinin bir araya gelmesinden oluşan prekapitalizm-kapitalizm karması bir ülke olarak tanımlamaktaydı.[904] Ona göre İslam ve Bizans medeniyetlerinin son günlerinde toprak çalışanlarını dayanılmaz bir noktaya taşıyan toprak ilişkileri göçebe Türk'ün gelişiyle değişmişti. Selçuklular ele geçirdiği "derebeyi topraklarını bugün pek çok sosyalist ülkelere parmak ısırtacak eşitlikte çalışanlara dağıtıver[mişti]". Osmanlı'nın gençlik çağı da "dirlik düzeni" içinde böyle eşitlikçi, adaletli, insancıl bir ilericilik

[898] "TİP'in Üst Kademesi Konuştu, Şimdi Söz Tabanın!", 4; "Üçüncü Kurultay TİP İçin Yeni Bir Dönem Açtı", 4-5; İdris Küçükömer, "TİP'in Programı Değişmelidir", **Ant**, s. 99 (19 Kasım 1968): 7.
[899] Örneğin bkz. Doğan Özgüden, "Üçüncü Yol!..", **Ant**, s. 99 (19 Kasım 1968): 3; Doğan Özgüden, "**Vatansız" Gazeteci: Cilt I (Sürgün Öncesi)** (İstanbul: Belge Yayınları, 2010), 451-453.
[900] Bkz. "Türkiye İşçi Partisi Üyelerine Çağrı", **Ant**, s. 102 (10 Aralık 1968): 8-9. "Çağrı"nın imzacıları çok büyük oranda İstanbul'daki ilçelere kayıtlı TİP üyeleridir.
[901] Bkz. Kuzgun Acar ve diğ., "Niçin Toplayıcı Muhalefet?", **Milliyet Gazetesi**, 27 Aralık 1968, 2. Diğer isimler belirtilen sırayla şunlardır: Murat Belge, Nurkalp Devrim, İdris Küçükömer, Ergun Özçağlayan, Veysi Sarısözen, Oya Sencer, Nebil Varuy.
[902] "Üçünü Yol" öneren TİP'liler hakkında diğer hizipler içinde yer alanlardan birer tanıklık ve yorum için bkz. Ekinci, **age**, 716-718; Sargın, **age**, 754-756.
[903] Hikmet Kıvılcımlı, "Tartışabilir miyiz? Birinci Basamak: Türkiye'nin Düzeni", **Türk Solu**, s. 1 (17 Kasım 1967): 6.
[904] Hikmet Kıvılcımlı, "Türkiye'nin Düzeni", **Türk Solu**, s. 4 (8 Aralık 1967): 6.

dönemiydi. Ancak Osmanlı gazilerinin ele geçirdikleri topraklara yerleşmesi durumu değiştirmişti. Açılmış olan ticaret yollarında "tefecilik ve bezirgânlık" gelişmişti. Bu tefeci ve bezirgânlar padişahlar ile gazileri keyfe ve borçlanmaya alıştırmışlardı. Onların aldıkları borçları ödeyememesi üzerine "Müslüman Hazinesi" adına kontrol edilen toprakları önce "mukataa" adı verilen bir düzenle ele geçişmişler; sonra da "malikâne" adıyla ömür boyu olmak üzere "sözde" kiralamışlardı. İlerleyen zamanda kimse bu kiracıları arayıp sormamıştı. Çünkü arayacak olanların kendileri artık "malikâneler" ve "vakıflar" yoluyla "insafsız" "Türk Müslüman din yahut dünya derebeyi" olmuştu. Tefeci-bezirgân düzeninin aşırıcı derecede gelişmesinin neticesi bu derebeyleşmenin son zamanlarında Batı kapitalizmi ile karşılaşıldığında artık mevcut toprak düzeni Osmanlı'nın kapitalizme geçmesine imkân tanıyacak noktada değildi. Aksine, bu noktadan sonra ancak geriye gidilebilirdi.[905] Bu arada, 19. yüzyılda "ilerici" bir rol üstlenen kapitalizm 20. yüzyıla gelindiğinde tekelci finans-kapital ile "gericileşmiş", emperyalizm biçimini almıştı. Böyle bir kapitalizm ile "tefeci bezirgânlığın derebeyileşmesi demek olan Osmanlı toplumu" bir araya geldiğinde "karma ekonomi" denilen sistem oluşmuştu.[906]

Kıvılcımlı daha ilk yazılarında, daha önce hiçbir yerde böyle şeyler okumadıkları için kendisini "kınamamaları" konusunda okurları uyarıyor ve onlara "kendi omuzlarımız üstündeki kafacıklarımızı kullanmaktan korkmayalım" önerisinde bulunuyordu. Ona göre herkes "devrimci teorisiz, devrimci hareket olmaz" demekteydi ama Türkiye'nin kendine özgü durumları söz konusu olunca o güne kadar eylenenler ve yazılanlar aynı kişiler tarafından görmezden gelinmekte, "sansür" edilmekteydi:

> "Türkiye'de 2 TİP kurt teori düşmanlığı uluyor. Eski Kurtlar (kendi demogojilerini var etmek için): "**Teori adamı yok**" (Fikir adamı yok) diyorlar. Yeni Kurtlar: (kendi yokluklarını maskelemek için): "**Teori yok**" (Düşünceyi biz yapacağız) diyorlar. İkisi de aynı kapıya çıkıyor. **HAREKETİ köksüzleştirmek**. Hiç değilse, dünü bilmiyen yeni kuşakları Kerâmetin kendilerinde olduğuna inandıracaklarını umuyorlar. Aldanıyorlar. Türkiye'de, Teorinin kendisi de, adamı da vardır. Hareketin kökü, gövdesi ve meyvası da…" [907]

[905] Hikmet Kıvılcımlı, "Kapitalizm ve Prekapitalizm Uzlaşmaz Zıtlığı", **Türk Solu**, s. 14 (20 Şubat 1968): 6.
[906] Hikmet Kıvılcımlı, "Kapitalizm ve Prekapitalizm Kaynaşması", **Türk Solu**, s. 15 (27 Şubat 1968): 6.
[907] Kıvılcımlı, "Türkiye'nin Düzeni", 6. Alıntı orijinalindeki gibidir.

Kıvılcımlı bunları yazdığında Mehmet Ali Aybar'ın "Türkiye sosyalizminin kitabını" bilime dayanarak ve günlük mücadele içinde baştan sona TİP'lilerin yazacağını ve yazmakta olduğunu açıklıkla belirteceği[908] günlere daha birkaç ay vardı. Kıvılcımlı'nın baktığı pencereden bakarsak, anlaşılan, "sansür" devam edecekti. Ancak Kıvılcımlı'nın da sesini en azından sözünü ettiği yeni kuşaklara duyurabilmek için Haziran 1968'deki öğrenci hareketi sürecinde gençlere önde gelen diğer sosyalistlerden daha fazla duygudaşlık göstermesinden[909] öteye geçmesi gerekmekteydi. Gerek öğrenci hareketi gerekse Çekoslovakya meselesi nedeniyle siyasette sıcak günler yaşanırken Kıvılcımlı ısrarla "tartışılacak tarih tezi"nden bahsediyordu. Tezini özetlemeden önce, Marksizm'in dogmatik bir biçimde ele alındığından, Türkiye tarihi hakkında dahi yabancılardan gelmeyen açıklamalara değer verilmediğinden yakınıyordu.[910] Sonunda ise tezinin "gâvur icadı" olmaması nedeniyle değil, gerçeklerle ilişkisi bakımından eleştiriye tabi tutulmasını umduğunu belirtiyordu.[911]

Kıvılcımlı umduğunu bulamayacak, kendisine yapılan birkaç istisna atıf[912] dışında bir eleştiri ile karşılaşması için –ileride değineceğimiz üzere- iki yıldan fazla bir zamanın geçmesi gerekecekti. Dönemin militan gençlerinden ve sonraki on yılın "Kıvılcımlı geleneği" takipçilerinden birisinin anımsadıkları bize Kıvılcımlı'nın *Türk Solu*'ndaki yazılarının kendisini okutturduğunu; ancak gençlerin bilmediği ve bilmeyi de merak etmediği konuları ele aldığını, cevap vermeyen ama soru soran "heyecansız" yazılar olduğunu söylemektedir.[913] Gençliğin cevap ihtiyacı ve heyecan konusu önemlidir. Kıvılcımlı'nın eleştiri beklentisini dile getirdiği yazısından bir gün sonra öğrenci hareketinin ilk şehidi sayılacak Vedat Demircioğlu'nun ölümü gerçekleşecektir. Aynı günlerde Demircioğlu için bestelediği marşı bizzat öğretmek amacıyla Ruhi Su'nun gençlerle gerçekleştirdiği buluşmanın marşın ritminin ağırlığı yüzünden pek olumlu geçmediği; ama aynı gençlerin akıcı ritimli Avusturya İşçi Marşı'nın "hayat denilen kavgaya girdik, çelik adımlarla yürüyoruz" dizelerinde tek

[908] Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 667.
[909] Bkz. Hikmet Kıvılcımlı, "Gençlik Yeni Bir Dünya İstiyor Gençliği Birazcık Anlıyalım", **Türk Solu**, s. 31 (18 Haziran 1968): 6.
[910] Hikmet Kıvılcımlı, "Tartışılacak Tarih Tezi", **Türk Solu**, s. 35 (16 Temmuz 1968): 8.
[911] Hikmet Kıvılcımlı, "Tartışılacak Tarih Tezi", **Türk Solu**, s. 36 (23 Temmuz 1968): 8.
[912] Kıvılcımlı'ya kısaca değinip geçen yazılar için bkz. "Millî ve Demokratik Devrim", 5; Zileli [Mehmet Gün], "Asya Üretim Tarzı Üzerine", 134-138.
[913] Ergun Aydınoğlu, **Söylenmese de Olurdu: Bir Siyasi Göçmenin Otuz Yıla Diş ve Düş Gıcırtıları** (İstanbul: Belge Yayınları, 1996), 61-62.

ses olduğu bir atmosfer egemendir genel havaya.[914] Oysa Kıvılcımlı MDD Hareketi'nin Kasım 1968'de teorik bir dergi olarak çıkarmaya başladığı *Aydınlık: Sosyalist Dergi*'deki ilk yazısında da tarih tezinden -Osmanlı'yı ya da Türkiye'yi anmaksızın- söz etmeye devam edecektir.[915] Birkaç ay sonra Kıvılcımlı'nın yakın çevresinden bir isim bir yandan onun tarih tezi konusunda açtığı tartışmaya kimsenin katılmamasını eleştirecek, diğer yandan da onun teorik çalışmalarını pratik gündemle ilişkilendirmemesinin bu durumun sebeplerinden birisi olduğunu kızgın bir şekilde dile getirecektir.[916]

Kıvılcımlı'nın *Aydınlık: Sosyalist Dergi*'deki yazısı yayınladığı ay, onun bir yıl kadar önce adını koymuş olduğu meseleyi ("Türkiye'nin düzeni") kitabına ad olarak koyan Avcıoğlu'nun, kitabıyla büyük bir yankı uyandırmasında herhalde bu teori-pratik birlikteliğini sağlamış olmasının önemli bir rolü bulunmaktadır. Avcıoğlu'nun söz konusu meseleyi kitabına ad olarak taşırken, "tarihten ders alıp bugüne bakma ve geleceği kurma" anlayışının açık bir örneğini sunan "dün-bugün-yarın" üçlüsünü parantez içinde kitabın adına dâhil etmesi aynı doğrultuda değerlendirilmelidir. "Sanayi İhtilalini Türkiye Başlatabilirdi" adlı bir bölüm ve "Osmanlı Toplum Düzeni" adlı bir başlıkla başlayan kitabın ilk cümlelerinde; düzen değişikliği talebinin "milletimizin değer hükümleri" ile bağdaşmadığı iddiasından söz edilmiş, bunun karşısına düzenin zaten söz konusu değer hükümlerinden, gelenek ve göreneklerden sapmış bir düzen olduğu belirtilmiştir. Sıralarsak, bu, "Türkiye bugünkü geri durumunda olmayabilirdi. Tarihimiz bize bunu göstermektedir. İddia edilenin aksine, bu düzeni değiştirmek tarihimize sahip çıkmak demektir" anlamına gelen çarpıcı bir giriştir.[917] Son satırlarınınsa Türkiye'nin on beş, yirmi yıl içinde "çağdaş uygarlık düzeyindeki şerefli yerini alması"nın mümkün olduğu gibi insanlara bir ömür süresi içinde ulaşabilecekleri mutlu bir son gösterdiğini düşünürsek, çalışmanın ilgi görmüş olması beklenilir bir şeydir.[918]

Avcıoğlu çalışmasının girişinde Osmanlı toplum yapısı tartışmalarını ele alıyordu. İsim belirtmeden, Türk tarihçilerin Osmanlı toplum yapısının Batı feodalitesinden

---

[914] Özgüden, "**Vatansız" Gazeteci: Cilt I**, 438-439.
[915] Hikmet Kıvılcımlı, "Genel Olarak Sosyal Sınıflar", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 2 (Aralık 1968): 119-133.
[916] Sadık Göksu, "Hikmet Kıvılcımlı'nın Tartışılacak Tarih Tezi Üzerine", **Türk Solu**, s. 70 (18 Mart 1969): 14-15.
[917] Bkz. Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, 9.
[918] Bkz. **age**, 526 ve 508. Burada Kıvılcımlı ile Avcıoğlu'nun arasındaki farkı pratik gündem ile ilişki kurmaya indirgiyor değilim. Sadece olayın bu cephesinden bakıyorum.

farklı olduğunu söylediklerini ama ortaya bu yapıyı tanımlayacak başka bir şey de koymadıklarını belirtiyordu. Bunun karşısına, bir iki cümleyle, Osmanlı toplum yapısının feodalitenin merkezî özellikler gösteren farklı bir örneğine sahip olduğunu söyleyen "Sosyolog" Behice Boran'ı çıkarıyordu.[919] Sonra ATÜT konusuna değiniyor, Karl Marx'ın zamanın sınırlı bilgisiyle Asya toplumları üzerine inşa etmiş ve parça parça ileri sürmüş olduğu görüşlerin son yıllarda Asya toplumlarının durgunluğunun ispatı; ATÜT'e sahip olmalarının toplumların az gelişmişliğinin nedeni olarak gösterilmeye başlandığını ifade ediyordu. Önceki bölümde ele aldığımız Yves Lacoste'un görüşlerinin aksini savunan Maxime Rodinson'a referans vererek, ATÜT'e sahip toplumların iç evrime elverişli olmadığı görüşüne olumsuz baktığını ortaya koyuyordu.[920] Avcıoğlu'nun Rodinson'a referans verdiği tek nokta burası değildi. 16. yüzyıldan önce Anadolu'daki Türk köylerinin egemen anlamda kapalı bir ekonomiye sahip olsalar da ticari hayata bir şekilde uyum sağladıklarını, bu nedenle Osmanlı toplum yapısının ATÜT ile tanımlanamayacağını söylerken de onun İslam dünyasına ilişkin tahlillerinden güç alıyordu. Öte yandan bir iki cümle ile özetlediği Boran'ın görüşlerine benzer bir biçimde Osmanlı toplum yapısının Batı feodalitesi ile aynı temele dayandığını ifade ediyordu. Ona göre, sonraları Batı'da şehirlerarası ticaret geliştiğinde feodalitenin gevşeyip merkezî devletlerin kurulmaya başlamasının doğruladığı üzere, geniş ticaret şebekesinin sağlıklı bir şekilde işlemesi ancak merkezî bir otorite ile sağlanabilirdi. İşte Osmanlı'nın Selçuklulardan devraldığı geniş ticaret şebekesinin yaratmış olduğu bu özellik Osmanlı'ya Batı'dakinden farklı bir üstyapı örgütlenmesi sunmuştu. Yoksa Osmanlı'daki sipahi-reaya ile Batı'daki senyör-serf ilişkileri benzerdi. Reaya, ATÜT'e yakıştırıldığı biçimde, köy topluluğu olarak sömürülen anonim bir tip değildi. Ayrıca köylünün "artık-ürününü" almaya yetkili kişinin feodal ya da merkezî otorite olmasının tarih açısından bir önemi yoktu.

Avcıoğlu bütün bu açıklamalardan sonra, Osmanlı toplum yapısı konusundaki tartışmaların henüz açık bir sonuca ulaşmadığını öne sürerek Osmanlı'yı feodalizm ile tanımlamaktan da kaçınmak gerektiğini söylüyor; bunun için herkesin üzerinde

[919] **age**, 9-10. Avcıoğlu, Boran'ın görüşlerini onun 1962'deki *Yön* yazısına atıfla özetliyordu. Bu yazı için bkz. Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", 13.

[920] Avcıoğlu ana metinde değilse de bir sonnotla, daha önce savunmuş olduğu Lacoste'u doğrudan karşısına da alıyordu. Bu karşı alma gerekçesine ilişkin onun kendisinin bir ön söz yazdığı *Sınıf Açısından Azgelişmişlik* kitabına değil, *Géographie du Sous-développement* kitabına referans vermesi ayrıca dikkat çekicidir. Bkz. **age**, 25 dipnot 51.

mutabık kalabileceğini düşündüğü, referans vermediği ama kanımca Rodinson'dan esinlendiği, "prekapitalist düzen" kavramının kullanılmasını öneriyordu. Bu da anlaşılabilir bir şeydi. Çünkü Avcıoğlu sonraki süreci aydınlatmayacaksa salt bir tanımla vakit kaybetmek istemiyor, kendi açısından bugüne ve yarına dair bir şeyler söyleyebilecek olan Osmanlı toplumunun iç evrimiyle kapitalizme geçme ihtimalinin olmuş olmasıyla ilgileniyordu.[921] Sencer Divitçioğlu'nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* adlı çalışmasına da tek bir kez, bu yüzden değiniyordu.[922]

Avcıoğlu'na göre kapitalizm köylünün toprağa bağlılıktan kurtulmaya başlaması, uzmanlaşmış şehir zanaatı ve ticaret ile tefeciliğin sağlamış olduğu nakdi birikim olgularının birleşmesinden doğmuştu. 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlı bu olgulara sahip olduğunu göstermeye başlamıştı. Ticaret ve sanayi ile iştigal etmelerine karşın sağladığı avantajlardan faydalanmak için askeri sınıfa girenler dâhil, memurların ve reayanın bir kısmı zenginleşmişti. Bu durum toprakta özel mülkiyetin fiili anlamda güçlenmesine, nakit sermaye birikiminin oluşmasına ve bazı reayanın topraklarını bırakmak zorunda kalmasına neden olmuştu. Tarihçilerin "ideal düzenin bozulması" ve "gerileme" olarak değerlendirdiği bu süreç aslında daha ileri bir düzen demek olan kapitalizmin ön şartlarının hazırlanmasını ifade ediyordu. Bu Osmanlı'nın durgun bir yapıya sahip olmasının kader olmadığını göstermekteydi. Ancak coğrafi keşifleri takip eden sömürgecilik faaliyetleri kapitalizme geçiş konusunda Batı'nın daha elverişli olmasına imkân tanımıştı.[923]

Batı'daki gelişmenin Osmanlı'daki sürece en önemli etkisi, iç dengeyi sarsarak "her türlü gelişmenin ilk şartı olan can ve mal güvenliği" sorununun doğmasına yol

---

[921] Avcıoğlu, **age**, 10-17. Yukarıdaki "prekapitalist düzen" kavramının kullanımı dışında kalan ifadeler, burada referans verilen sayfalardan kolaylıkla çıkarsanabilir. Avcıoğlu'nun "prekapitalist düzen" kavramının kullanımında Rodinson'dan esinlenmiş olduğu tespiti içinse hem Avcıoğlu'nun bu bölümdeki tezlerini büyük ölçüde Rodinson'ın kitabına dayandırmış olduğu akla getirilmeli hem de onun yaklaşımı Rodinson'un şu satırlarıyla karşılaştırılmalıdır: "Tartışmayı kolaylaştırmak için, kapitalizm öncesi toplumlarda ticari ve mali sermayenin meydana getirdiği sektörün tümüne 'kapitalistimsi' sektör demeyi teklif ediyorum." Bkz. Maxime Rodinson, **İslâmiyet ve Kapitalizm**, çev. Orhan Suda (İstanbul: Gün Yayınları, 1969), 32. Rodinson'un bu cümleleri sarf ettiği bağlam farklılık gösterebilir. Ancak söylenmek istenen şey yeterince açık olmalıdır. Yoksa kaba bir bakışla "prekapitalizm" konusunda Avcıoğlu'nun Kıvılcımlı ile benzerliği üzerinde durabilirdi. Oysa Avcıoğlu'nun Kıvılcımlı'ya tek bir atfı dahi yoktur. Rodinson'un kitabının Avcıoğlu'nun kullandığı Fransızca aslında ilgili kavramın geçtiği yer için bkz. Maxime Rodinson, **Islam et Capitalisme** (Paris: Éditions du Seuil, 1966), 24.

[922] Avcıoğlu, Divitçioğlu'nun Osmanlı'da özel mülkiyete doğru bir evrim olduğunu söylemesine rağmen Osmanlı'yı "temel özelliğini evrime karşı direnişin teşkil ettiğini unutarak" ATÜT ile tanımlaması nedeniyle eleştiriyordu. Bkz. **age**, 20. Bir önceki bölümde Avcıoğlu'nun Divitçioğlu'nun *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler* adlı kitapçığını da aynı şekilde eleştirdiğini belirtmiştim.

[923] **age**, 17-26.

açmasıydı. Bu nedenle Osmanlı kapitalizme geçişi sağlayamamıştı. Yine de emperyalist genişlemenin başladığı 19. yüzyıla kadar teorik anlamda da olsa geçiş koşulları mevcut görünmekteydi.[924] Oysa "emperyalizmin boyunduruğu altında" bağımsız gelişme koşulları ortadan kalkmış, üstelik geleneksel sanayiden de mahrum kalınmıştı. Benzer kaderi yaşayan diğer ülkelerde olduğu gibi yeni düzen kendisini "prekapitalist düzenin miraslarını geniş ölçüde taşıyan tarımın ağır bastığı sömürge tipi bir kapitalizm" şeklinde göstermişti.[925] "Demek ki Türkiye, geri kalmış değil, emperyalizmin geri bıraktığı bir ülke[ydi]".[926]

Avcıoğlu bu durumdan bir çıkış yaratma potansiyeli taşımış olduğunu ima ettiği millî iktisat kurma teşebbüslerinin, "yarı-sömürge" şartların ürünü olan toplumsal yapıya dokunmadan sadece bir kısım Müslüman ve Yahudi zengini komprador sınıfına dâhil ettiğini ve başarısızlıkla sonlandığını belirtiyordu.[927] Kurtuluş Savaşı'nın ise milliyetçi subay ve aydın işbirliğinin yanı sıra derebeyi, toprak ağası, tüccar ve ulemadan mürekkep eşraf ile gerçekleştirilmiş olmasının eski düzeni ortadan kaldırmanın önünü tıkadığını düşünüyordu.[928] Benzer şekilde, sonraki yıllara ait toprak reformu teşebbüsü ve Köy Enstitüleri deneyimi gibi "iki devrimci hareket"in sonuçsuz kalmasını da bazı tutucu bürokratlarla bu söz konusu eşrafın engellemelerine yoruyordu.[929]

Avcıoğlu'na göre, çeşitli biçimlerde yorumlanan devletçilik "Kadrocular" dışında hiçbir zaman bir ekonomik sistem değişikliği olarak görülmemişti.[930] Her şeye karşın "milliyetçi-devrimciler" 1945'e kadar çağdaş uygarlık yolunda adımlar atmaya çalışmışlardı. İddia edildiği gibi onlar "Osmanlı tipi ceberut devletin mirasçıları" değillerdi. 17. Yüzyılla birlikte ortaya çıkan âyan ve derebeylerinin halkı sömürmesi ve bunların devletin aczi karşısında zaman zaman memuriyet dahi elde edebilmeleri memur-halk karşıtlığı imajını yaratmıştı. Bu imajın teorik anlamsızlığı bir tarafa, süreç içinde bağımlı hale gelmiş ve kompradorlaşmış Osmanlı bürokrasisine tepki olarak gelişen milliyetçi hareketi ceberut bir anlayışın mirasçıları saymak yanlıştı. Kemalist devletin toplumsal devrim arzusunun kaçınılmaz bir yansıması olan otoriterliğini bu açıdan değerlendirmemek gerekirdi. Bu ortada bir bürokrasi sorunu

[924] **age**, 35-36.
[925] **age**, 81-82.
[926] **age**, 106.
[927] **age**, 133.
[928] **age**, 151-152 ve 240-241.
[929] **age**, 238-239.
[930] **age**, 213-214.

olmadığını söylemek anlamına gelmiyordu. Gerçekleştirilmeye çalışılan toplumsal devrimlerin kitlelere somut bir şeyler sunmamış olması önemliydi. Kitleler eşraf sömürüsünün yanı sıra çeşitli vergiler ile ekonomik kalkınma yolunda atılan adımların, 1929'da yaşanan ekonomik buhranın, II. Dünya Savaşı sürecinin olağanüstü koşulların yarattığı sıkıntılarla da baş etmek durumunda kalmıştı. Ama ağa ve tüccar egemenliğinde gelişen Demokrat Parti'nin teorisyenleri yaşananları çarpıtmış ve halk ile egemen sınıflar arasındaki gerçek karşıtlığı perdelemek için memur-halk karşıtlığı tezini oluşturmuşlardı.[931] Bu tezden faydalanan "tutucular" kitleleri etkileri altına almışlar, bu sayede (hem Demokrat Parti hem de onun devamı niteliğindeki Adalet Partisi) sandıktan sürekli galip çıkmıştı.[932] Bu yıllarda ABD yardımıyla birlikte Türkiye'de kapitalist gelişme hızlanmaya başlamış;[933] komprador nitelikteki burjuvazi Batı'dakinin aksine prekapitalist düzenin "geri" sınıflarıyla işbirliği içinde bir "tutucular koalisyonu" oluşturmuştu.[934] İktidarın Atatürk devrimlerine aleyhtar tavırları, ölçüsüz bir şekilde yürütülen kapitalist gelişmenin yarattığı hoşnutsuzluk ve aldığı baskı tedbirleri bir süre sonra milliyetçi-devrimcilerin 27 Mayıs hareketini gerçekleştirmesine neden olmuştu. Hareketi yönetenlerin akıllarında olan tek şey, Namık Kemal'den beri olduğu gibi, ülkenin sıkıntılarının kusursuz bir anayasa ile çözüleceğine olan inançtı. Böyle bir anayasayı hayata geçirmişlerdi de. Ancak "geçici olduğunu ilân eden, lidersiz, kadrosuz, doktrinsiz" bu hareketin aldığı tedbirler halkçı bir yönelişe sahip olsa da hareket toplumsal bir temele oturtulmamıştı.[935] Şimdi artık anayasaların dayanağı olan toplumsal güçler hesaba katılmadan hazırlanacak bir anayasanın kusursuz da olsa "çağdaş uygarlığa ulaşmayı" sağlamayacağı; yeni bir toplumsal düzenin ancak yeni toplumsal güçlerle kurulabileceği anlaşılmıştı.[936]

Avcıoğlu "bugüne" kadarki hikâyeyi genel hatlarıyla böyle anlatıyordu. Yukarıda değindiğim gibi bununla kalmayıp kendince "yarına" da ışık tutuyordu. Bir düzen değişikliği olarak anladığı "millî devrimci kalkınma"dan söz ediyor; bu tür bir kalkınmanın tutucular koalisyonu engeli aşıldıktan sonra, israf edilmekte olan

[931] **age**, 241-243.
[932] **age**, 512-517. Buradaki dipnotlar da önemlidir.
[933] **age**, 402.
[934] **age**, 407.
[935] **age**, 350-353.
[936] **age**, 412-413.

kaynakların etkin kullanımıyla gerçekleştirilebileceğini düşünüyordu.[937] Tutucular koalisyonu engelinin nasıl aşılacağına ilişkin en açık ifadeleri ise şunlardı:

> "Kurtuluş Savaşı'nı büyük fedakârlık ve kahramanlıkla başarıya ulaştıran Türkiye, tutucu güçler koalisyonu engelini, bütün çabalara rağmen aşamamıştır. Halk kitlelerinin örgütlü ve bilinçli desteği elde edilemedikçe ve bu toplumsal hareket bir kurmay bilgisi, mahareti ve inatçılığıyle sonuna kadar yürütülmedikçe, ekonomik gücü elinde tutan, kitleleri ideolojik egemenliği altında bulunduran ve kudretli dış desteklere sahip olan tutucular koalisyonunun önünde yenilgi kaçınılmaz görünmektedir. Bu uzlaşması olmayan mücadelede, yarım tedbirler ve uzlaşmalarla sonuç alınabileceğini umanlar, son zamanlarda başka ülkelerde bir çok örneği görüldüğü üzere, yenilgiye uğramaktadırlar. Tutucular koalisyonunun egemenliğini kırmak için, tarımda feodal ve kapitalist ilişkileri, kökünden tasfiyeye yönelmiş radikal bir toprak reformu ve çeşitli sektörlerde millîleştirmeler gereklidir."[938]

Avcıoğlu önce alıntının sonunda belirttiği gereklilikleri uzun uzun ele alıyordu.[939] Sonra da gerek "tutucu güçlerin kitleler üzerindeki etkisini" gerekse oy deposu olarak nitelendirdiği gecekondularda yaşayanların siyasi tercihlerini ele alıyor ve Türkiye'deki genel oy işleyişiyle sistemin değiştirilemeyeceği kanaatine varıyordu. Özellikle köylü kesimi açısından, ele aldığı gereklilikler yerine getirilip "bağımlılık zincirlerini kırmaya yönelmeden" bir sonuç alınamayacağını; halka soyut doğruları söyleyerek iktidara gelmeyi hedefleyen "popülist" yaklaşımların başarısız olduğunu söylüyordu.[940] Mevcut seçim sistemiyle bir şekilde iktidara gelinse dahi sorunların çözülemeyeceğini, düzen değişikliğinin gerçekleştirilemeyeceğini Hindistan üzerinden örnekliyordu. Bununla ilintili olarak, bir düzen değişikliğini öngördüğü için sıkıca bağlanılan 1961 Anayasası'nın aynı zamanda bu değişikliğin gerçekleştirilmesini güçleştiren noktalarının da olduğunu dile getiriyordu. Bu bakımdan önemli olanın iktidara gelme yolunun ne olduğu değil, "örgütlü ve bili[n]çli halk desteğinin ekonomik bağımsızlık, demokrasi, özgürlük ve kalkınma yolunda seferber edilmesi" olduğu düşüncesindeydi.[941]

Avcıoğlu kitabın sonuç bölümünden önceki son paragrafını devrimci bir iktidarın karşılaşabileceği sorunlardan birisi olarak gösterdiği bürokrasiye ayırmıştı. Ona göre kalkınma devlet müdahalesini ve dolayısıyla devlet mekanizmalarında bir genişlemeyi beraberinde getirdiğinden, devrimci bir iktidarda da halka engeller çıkaran bir bürokrasi sorunu gündeme gelebilirdi. Böyle bir sorunun tek çözümü,

---

[937] **age**, 480-481.
[938] **age**, 485.
[939] **age**, 485-508.
[940] **age**, 508-522. Varılan sonuç bakımından 517. ve 522. sayfalara bakılabilir.
[941] **age**, 522-523.

halkın içinden ve onun nabzını tutarak oluşmuş örgütlü devrimci partinin bu konudaki uyanıklığı olacaktı.

Avcıoğlu'nun buradaki dipnotu konumuz açısından en az ana metin kadar dikkate değerdir. Avcıoğlu genellikle devlet kademelerinden geldiği için "milliyetçi-devrimciler"in "bürokrat" olarak tanımlanmasının yanlışlığını belirtiyordu. Ona göre bürokratın temel niteliği tutucu ve gerici olması, düzen değişikliğine direnmesiydi. Bu da bürokratı devrimcinin karşısına konumlandırmaktaydı. Örneğin Atatürk ve arkadaşları devlet kademesinde görev yapmış olmasına karşın bürokrat değil, milliyetçi-devrimciydiler.[942] Oysa Avcıoğlu'nun kitabından dört ay sonra (Nisan 1969'da) yayınlanan kitabıyla İdris Küçükömer aksi düşünceler ileri sürüyor; kitabının arka kapağında öne çıkarıldığı üzere, Atatürk'ün yakın silah arkadaşı İsmet İnönü'yü "son Osmanlı bürokrat paşası" olarak değerlendiriyordu.[943]

6.4.2. İdris Küçükömer ve "Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma"

İdris Küçükömer 1960'ların başında *Yön*'de yazılar yazan ve *Yön*'ün Türkiye'nin "zinde kuvvetler"in öznesi olduğu bir programla hızlı bir kalkınma gerçekleştirebileceği yönündeki analizlerine yakın konumda bulunan bir akademisyendi. Üstelik 22 Şubat 1962'de bir askerî müdahale teşebbüsünde bulunan Talat Aydemir'le ilişki içindeydi. Ancak 1965 başında *Yön*'de yayınlanan son yazısı ile aynı yılın sonuna doğru *Akşam*'da yayınlanan yazıları onun *Yön* çizgisinden TİP çizgisine kayışını ortaya koyuyordu. Sonraki süreçte TİP'in çeşitli birimlerinde görev de alan Küçükömer, ele alacağımız kitabındaki tezlerini ilk olarak 14-17 Ekim 1968 tarihlerinde "Ortanın Solu"nu eleştirdiği *Akşam* yazılarında dile getirdi.

Bu tarihlerde birçok partinin çekişmeli olacağı beklenen kongreleri gerçekleştirilecekti.[944] Küçükömer'in bu yazıları kaleme almasında da CHP 19. Kurultayı'nın 18 Ekim'de toplanacak olmasının özel bir anlamı vardı. Onun yazılarında bir statüko hareketi olarak tanımladığı "Ortanın Solu"nun CHP içinde bir değişim umudu olarak görülmemesi gerektiği uyarıları; *Yön*'deki "TİP tartışmaları", MDD Hareketi ile mücadele ve bunlardan bağımsız olmayan TİP üst yönetiminde yaşanan kriz süreci bağlamında düşünülmelidir. Küçükömer bu tarihlerde TİP'te yaşanan tartışmalara etkin katılım göstermekteydi ve teorik zemininin

[942] **age**, 523.
[943] Bkz. İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma** (İstanbul: Ant Yayınları, 1969).
[944] "Kongreler Dönemine Girerken Partiler", 4.

sağlamlaştırılmasıyla yön verilecek TİP'in, sorunlarından kurtulacağı kanaatindeydi. Hatırlarsak Küçükömer birkaç hafta sonraki TİP Üçüncü Büyük Kongresi'nde bir "Üçüncü Yol" önerenlerin başında gelecek ve ilk iş olarak TİP Programı'nın değiştirilmesi önerisinde bulunacaktı. TİP'in sürekli karşısına çıkan "Ortanın Solu"na yönelik eleştirisini, onun teorik zemin sağlamlaştırma çabasının bir parçası olarak görmek gerekmektedir.[945]

Sonraki yıllarda yapılan değerlendirmelerde bu durum genellikle gözden kaçırılmış, Küçükömer'in tezleri daha çok Nisan 1969'da yayınlanan kitabı üzerinden ele alınmıştır. Araştırmacılar bu çalışmanın *Akşam* yazıları üzerinde temellendirildiğini dillendirdiklerinde dahi ilgili tezleri çoğu zaman sadece "Ortanın Solu" bağlamında ele almaları, onların bu bilgiyi Küçükömer'in kitaptaki ön sözüne dayandırdığını akla getirmektedir.[946] Ancak görüldüğü kadarıyla bu durum sonraki yıllarla da sınırlı değildir. Küçükömer'in *Akşam* yazılarına o dönem yayınlanan sol süreli yayınlarda ve konumuzla ilgili kitaplarda tek istisna dışında değinilmemiştir.[947] Bunda onun tartışmaların odaklandığı çarpıcı nitelikteki "sağ-sol tablosu"nu ilk kez kitabında sergilemiş olmasının payı olmalıdır. Bu nedenle Küçükömer'in tezlerini onun kitabı üzerinden sergilemek daha makul görünmektedir.

Küçükömer'in, kitabında tek bir kez dahi kullanmamasına karşın kitabının adında yer verdiği "yabancılaşma" kavramına değinmek, onun tezlerini ortaya koymak açısından iyi bir giriş olabilir. O zaman için Türkçede henüz on yıldır kullanılmakta olan yabancılaşma kavramı,[948] 1965'te yayınlanan bir sözlükte şöyle tanımlanmıştı:

> "Yabancılaşma: (Alienation). Maddî mallar insan emeğinin ürünüdür ve kendilerini üreten işçinin hayatının bir kısmını alırlar. Sınıflı toplum içinde asıl üretici, yani emekçi, yarattığı üründen ayrılır; çünkü yarattığı ürün kendisinin değil üretim araçlarına […] sahip olan köle sahibinin, derebeyinin ya da kapitalistin malı olur. Asıl üreticinin, yani kölenin, serfin ya da

[945] Bu konuyu tarihsel bir çerçevede ele alan iyi bir değerlendirme için bkz. Ergun Aydınoğlu, "Düzenin Yabancılaşması ya da Bir Tezin Tarihsel Kaderi Üzerine Bir Deneme", **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, c. V, s. 1 (Nisan 2012):66-98. Ayrıca bundan sonra Küçükömer'in kitabının; onun 1965'te *Akşam*'da çıkan yazılarını, bu yazılardan oluşturularak kısa bir süre sonra basılan kitapçığını ve kitabına yönelik bazı eleştirileri içeren farklı bir baskısına referans vereceğim. Bkz. İdris Küçükömer, **"Batılaşma": Düzenin Yabancılaşması**, 5. bs. (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007).

[946] "Bu kitapcık, Akşam Gazetesinde 14 - 17 Ekim 1968 tarihleri arasında 'Ortanın Solu' denen akımı eleştirmek üzere yayınlanan dört makalenin genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır." Bkz. **age**, 5.

[947] İstisna dediğim çalışma Küçükömer'in "Üçüncü Yol" arkadaşlarından birisine aittir. O da bu çalışmasında Küçükömer'in yazılarını başka bazı çalışmalarla birlikte klasik tarih anlayışının dışında yeni görüş getiren denemelerden birisi olarak sadece bir dipnotta zikretmiştir. Bkz. Oya Sencer, **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi** (İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969), 6. Oya Sencer'e ve bu çalışmasına ileride değineceğim.

[948] Ahmet Oktay bu kavramın ilk defa *A* dergisinin Mayıs 1959 sayısındaki yazısında Hilav tarafından kullandığını belirtir. Bkz. Ahmet Oktay, "Türk Solu ve Kültür", **Toplum ve Bilim**, s. 78 (Güz 1998): 52.

> ücretli işçinin hayatının yarattığı üründe cisimleşen bu kısmını üretim araçları sahiplerinin kendilerinin mülkü olan ürün içinde bir araya getirip kendine mal etmesi, söz gelişi, emekçinin hayatının bir kısmını ondan alıp ayırmak demektir. Bu, emekçinin, hayatının bir kısmından kendi malını satıp ta ayrılır gibi ayrılması, hayatının bir kısmını 'ferağ' etmesi, ona yabancılaşmasıdır. Yani, kendi özüne yabancılaşmasıdır.
>
> Aslında sınıfsız bir toplum içinde gerçek insanlık değerlerine ve mânevi niteliklerine sahip olarak yaşaması gereken, buna lâyık olan 'insan', sınıflı toplum içinde insanın insan tarafından sömürülmesinin sonucu olarak hem yarattığı maddî değerlere hem de asıl kendi özüne yabancılaşmaktadır[…]."[949]

Karl Marx'ın sosyalist bir devrimin işçi sınıfı tarafından gerçekleştirileceğini düşünmesinin en önemli nedeni -örneğin işçi sınıfının köylülerden daha çok ezildiğini düşünmesi değil- en çok yabancılaşmaya uğrayan sınıfın işçi sınıfı olduğunu düşünmesiydi.[950] Muvaffak Şeref TİP Programı'nın Türkiye tahlilini tartışmaya açtığı 1964'teki yazılarından birinde, adını anmadan, yabancılaşma kavramının ifade ettiği durumu oluşturan çelişkilerin (önce insan-doğa, sonra insan-insan) Osmanlı'da Batı'daki gibi keskin olmadığını; bu nedenle Osmanlı'da "geliştirici" ve dolayısıyla kapitalizme ulaştırıcı bir tarihi seyrin takibinden uzak kalındığını söylüyordu.[951] Kavram "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları"nda, üretim araçlarının özel mülkiyetinin bulunmaması durumunun yabancılaşma olgusunu doğrudan olarak ortadan kaldırıp kaldırmadığı problemi etrafında öne çıkmıştı.[952] TİP Üçüncü Büyük Kongresi'ne doğru yaptığı bir konuşmada Mehmet Ali Aybar ise "hürriyetçiliğe sonsuz ufuklar açan" "yabancılaşma teorisi"nin sosyalizmin "orta direği" olduğunu belirtiyordu.[953]

Bu kullanımlar, yukarıdaki alıntıda tanımlandığı gibi kavramın emek-ürün ilişkisi bağlamında kullanılmasını örnekliyordu. Öte yandan kavramın bundan bağımsız olmayan ama bir şeyin "öz"ünden farklılaşması, çeşitli nedenlerin kişinin gerçeğin farkında olma koşullarını engellemesi anlamlarında daha geniş kullanımları da vardı. Cahit Tanyol 1965 ortalarında yayınlanan bir yazısındaki "bizim" Batı'dan farklı bir toplumsal yapıya sahip olduğumuz nedeniyle istesek de Batılı olamayacağımızı; o

---

[949] Erdoğan Berktay [Başar], **Sosyalizm Sözlüğü: Kavramlar-Biyografiler** (Ankara: Toplum Yayınları, 1965), 152-153.
[950] Bu konuda bkz. Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, çev. Murat Belge (İstanbul: Birikim Yayınları, 2000), 75-86.
[951] Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde …", **Eylem**, s. 7 (Eylül 1964), 19-20.
[952] Bkz. Garaudy, "İslam Sosyalizmi ve Marksizm", 9; Berkes, "'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine…", 16; Belli [E. Tüfekçi], "Açık ve Sağlam Bir Tutum", 16; Belli [E. Tüfekçi], "Gene 'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine", 15; Berkes, "Doğu ve Doğuculuk Modası", 8 ve 10; Belli [E. Tüfekçi], "Doğu'da Olmak Nedir", 9-10; Hilâv, "'Yabancılaşma' Kavramı", 14.
[953] Mehmet Ali Aybar, "Emekçi Sınıfları Zor Günler Bekliyor", **TİP Haberleri**, s. 21-22 (6 Ekim 1968): 5.

güne kadar Batılaşma yolunda atılmış adımların da sömürgeleşmeye ve yabancılaşmaya yol açmış olduğunu dile getiriyordu.[954] Bahattin Akşit, ele aldığımız kitabında toplumun çoğunluğunun Osmanlı'nın Batı kapitalizminin etkisine girdiği dönemde yapılan yeniliklere kendi çıkarlarının aksine olarak karşı çıktıklarını ve ayrıca Türkiye'de köylünün, dertlerine çare olacak talepler yerine ikincil önemde talepler dile getirdiklerini belirtirken bu kavramı kullanıyordu.[955] Sencer Divitçioğlu ise devletle ilişkisi bakımından "sömürü" içinde olan Osmanlı reayasının toprakla ilişkisi bakımından "hür" olduğunu, bu yüzden de reayanın, yaşadığı sömürüyü göremediğini iddia ederken bu kavramdan faydalanıyordu.[956]

Geniş anlamda kullanımına ilişkin vermiş olduğumuz bu örneklerde kavram; farklı (ve bazıları karşıt olan) iddiaların öne sürüldüğü durumlara uygun görülmüş olmasına karşın, örtük veya belirgin olarak, emek-ürün bağlamındaki yabancılaşmanın anlaşılma yollarını tıkayan ikinci katman bir yabancılaşmayı söz konusu etmektedir.[957] Küçükömer'in tezleri de bize onun kitabının *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma* biçimindeki adında bu kavramı -Batı'ya işaret ederek mevcut düzenin "yabancıya benzediği" anlamını içeren ama onun ötesine geçen[958]- geniş anlamda kullandığını düşündürtmektedir. Kitabın giriş bölümü buna imkân tanıyacak niteliktedir.[959]

Küçükömer, kitabına Batıcıların laikliği bir kurtuluş yolu olarak görmelerinin "yanılgısını" belirterek başlıyordu. Onların Batı'nın çok uzun bir süreç içinde meydana getirdiği kapitalist sistemin Batı'nın kurumlarını taklit ederek Osmanlı'da da oluşturulabileceğini varsaydıklarını; oysa bu yolda attıkları adımların emperyalist

---

[954] Tanyol, "Tehlike Çanı II", 7. Tanyol, yabancılaşmayı tırnak içinde vurgulamıştır. Bu, onun kavramı "yabancıya benzemek" anlamından öte bir anlamda kullandığı yönünde yukarıda ifade edilmeye çalışılan düşünceyi kuvvetlendiren bir dayanak olmuştur.

[955] Akşit, **age**, 44 ve 125.

[956] Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu** (1967), 47 ve 94.

[957] Küçükömer, kitabının piyasaya çıktığı ay yayınlanan bir yazısında yabancılaşma kavramını gündeme getirmeden şöyle bir cümle kurmuştur: "Bu olanaklar içinde TİP'in stratejisinde, temel çelişkiden önce ve onu çözmek üzere öne alınacak çelişki tarihi bürokrat-halk çelişkisidir". Bkz. İdris Küçükömer, "Paşa'nın ve Amerika'nın Oyunları", **Ant**, s. 121 (22 Nisan 1969): 7. Bu alıntı, onun yabancılaşmayı ele alışına ilişkin yukarıda yapılan yoruma güç katmaktadır. Öte yandan alıntının "temel çelişki-baş çelişki" ayrımı açısından değerlendirilmesi bu konudan bağımsız olmamakla birlikte şimdilik bir anlam ifade etmemektedir.

[958] Onun Batı'daki yaşama özenilerek "Lale Devri"nde halkın "değerler sistemine ters düşüldüğü" yönündeki satırları için bkz. Küçükömer, **age**, 47.

[959] Küçükömer'in "kavramları savruk bir entelektüel" olduğu, onun kullanımının aksine Marx'ta düzenin yabancılaşmasından söz edilemeyeceği yönündeki bir değini için bkz: Gökhan Atılgan, "Yeraltından Notlar'dan Bir Kahraman Gibi: İdris Küçükömer", **Duvar**, s. 7 (Mart-Nisan 2013): 26-27. Atılgan bu değinisini Küçükömer'in sadece kitabının adına gönderme yaparak gerçekleştirmekte; kitabın içeriğine değinmemektedir.

bir boyut kazanan kapitalizmin çıkarlarına uygun bir ortam yaratmaktan başka bir işe yaramadığını belirtiyordu. "Osmanlı ve Türkiye tarihine has" özelliklere sahip bürokrat bir "grup" olan bu Batıcıların kapitalizmin çıkarlarına aracılık yaptığını; bu bakımdan onların üretim güçlerinin gelişimini engellediğini hatta bazı zamanlarda üretim güçlerinin tasfiyesini mümkün kılmış olduğunu söylüyordu. Ona göre bu durum hem "doğucu-İslamcı" ("hatta halkçı") akımdan "gerçek bir sınıf hareketi" ortaya çıkmasına hem de mevcut düzenin temelden reddedilmesine mâni olmuştu. Çünkü bu, "temel çelişkinin belirlenmesini ve çözümünü" perdelemiş; çatışmanın "doğucu-batıcı", "laik-İslamcı" gibi ikincil düzlemde ve daha ziyade ideolojik kurumlar üzerinden sürdürülmesine neden olmuştu.[960]

Küçükömer "düzenin yabancılaşması"nı genel hatlarıyla işte böyle ortaya koyuyordu. Ardından da bunu 16. yüzyıldan itibaren Batı'da kapitalizmi yaratan iş bölümü ve servet birikimi koşullarının, Doğan Avcıoğlu'nda gördüğümüzün aksine, Osmanlı'da "oluşmamasının" ya da Osmanlı'da tarihin niçin "sanki geriye doğru" işlemiş olduğunun nedenleri üzerinden bir yol izleyerek ayrıntılandırıyordu.[961] Avcıoğlu 16. yüzyıldan sonraki süreçte dışsal dinamiklerin belirleyiciliği üstünde dururken; Küçükömer (en azından 19. yüzyıl başlarına kadar) içsel dinamiklerin belirleyiciliği üzerinde duruyordu. Avcıoğlu'nun, geniş ticaret şebekesine sahip olmasıyla açıkladığı Osmanlı'nın merkezî devlet niteliğini Küçükömer Osmanlı mülkiyet biçiminin ve buna bağlı artı ürünün dağıtım mekanizmasının doğurduğu bir sonuç olarak görüyor ve üst yapı kurumlarının temele (alt yapıya) çok önemli etkilerde bulunabildiğini düşünüyordu.[962] Bu da haliyle ortaya farklı tezler çıkarıyordu.

Küçükömer'e göre Osmanlı'da temel üretim aracı olan toprak Allah adına padişaha aitti ve has, tımar ve zeamet olarak birilerinin tasarrufuna bırakılmıştı. Haslardan doğrudan, tımar ve zeametlerden sefere hazır asker beslenmesi biçiminde dolaylı yolla vergi ("artık-ürün") alınırdı. Bu durum "üretim örgütü üstüne oturtulmuş", üretimin bir parçası olmadan artık ürün alan bir asker-devlet yapısını resmediyordu. Padişah elde ettiği artık ürünü rütbe verdiği ulema, yeniçeriler, tımarlı sipahiler gibi

[960] Küçükömer, **age**, 13-15. Küçükömer'in yaşanan çatışmaya diğerleriyle birlikte "ilerici-gerici" görüntüsünün verildiğini de ifade ettiği satırlar için bkz. **age**, 74.
[961] **age**, 29-34 ve 45-46. Küçükömer de genel olarak Avcıoğlu'nun değindiği noktalara değiniyor; ama bunların kapitalizmin oluşması için yeterli olmadığı sonucuna varıyordu.
[962] **age**, 16, 34 ve 36. 19. yüzyıl başlarında dışsal etkenlerin önemli hale gelmiş olması hakkında bkz. **age**, 51-52.

çeşitli gruplar arasında dağıtmaktaydı. Rütbe alabilme yolları herkese açık olduğundan ve mevkiler sürekli değişebildiğinden kişiler arasında rekabet oluşmakta, gruplaşmalar görülmemekteydi. Bu da merkezi, yani padişahı, güçlendiren; "Asyatik despotluğu sağlayan bir denge biçimi" yaratmaktaydı. Aynı zamanda, üretim aracı sahipliğini şart koşan sınıfsal kavga vermeyi engellemekteydi. Batı feodal düzeninde olduğu gibi bir burjuvazi oluşumuna imkân tanıyacak özerk yönetimli şehirlere fırsat bırakmamaktaydı. Başka bir açıdan bakıldığında söz konusu olan, (burjuvaziyi ve kapitalizmi yaratamamış) Türkiye'de genel meclis ya da parlamento kuruluşuna evrilecek olanakların, "Batılaşma" ile oluşturulmak istenen üst yapı kurumlarının temellerinin yokluğuydu.[963]

Küçükömer'e göre devletin böyle bir yapıya sahip olması onun yeni gelişmelerle giderlerinin sürekli artmasına neden olmuştu. Belli bir tarihe kadar, devlet sınırları uygun koşullarda hızlı bir şekilde genişletilmişti. Ancak, özellikle "istila" durunca, bu nicel büyüme, korunması gereken sınırlar ve beslenmesi gereken askerler problemleriyle bir süre sonra nitel güçsüzlüğü beraberinde getirmişti. Öbür taraftan artan nüfus ve düşen gelirler nedeniyle kırsal bölgelerde oluşan "anarşik unsurlar"ın bir kısmı devlet katında hizmete alınmıştı. Askere ve diğer devlet kademelerine girişte uygulanan eski usullerin çözülmeye başladığını gösteren bu örnekler devlet giderlerinin artışını da örnekliyordu. Dış gelirlerin durması, var olan giderlerin karşılanması için iç gelirlere odaklanılmasına neden olmuştu. Daha fazla gelir için de vergiler arttırılmış, vergi alma yolları değiştirilmiş ve sıkça enflasyona başvurulmuştu. Nakdi gelir ihtiyacının karşılanması için iltizam sistemine geçiş; avarız vergisinin sürekli ve nakdi hale getirilmesi; malikâne sisteminin uygulanması gibi gelişmeler görülmüştü. Bu durum ticaret ve imalat kesimi de dâhil olmak üzere birikmiş servetlerin "iç talan"a maruz bırakıldığına, üretim güçlerinin gelişmesinin engellendiğine işaret ediyordu.[964]

Küçükömer'e göre Osmanlı 18. yüzyıl başlarına gelindiğinde Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiş, bir bürokrat olan Damat İbrahim Paşa'nın öncülüğünde bir Batılaşma hareketine girmişti. Batı'nın belli bir ekonomik ve sınıfsal gelişmesi sonucu yaşadığı Rönesans bu dönemde Osmanlı'da özenti bir şekilde yukarıdan yapılmaya

[963] **age**, 35-37. Küçükömer burada Ankara'daki ahilerin geçici bir özerklikleri olduğunu, ancak onların hiçbir zaman merkez ile çatışma içinde olmamaları nedeniyle Ankara'daki durumun Batı'daki şehirlere benzetilemeyeceğini söylüyordu.
[964] **age**, 39-44.

çalışılacaktı. Yeniçeriler ve onların içiçe oldukları esnaf, bu yolda yapılan yenilikleri "küfür" olarak algılayacak; üstelik bu yenilikler çıkarlarına ters düştüğünden onlardan zarar da görecekti. Diğer taraftan Batı'daki gibi fabrikalar kurmak ve işlemez duruma gelmiş madenleri işletmek amacı güdülmüştü. Ancak bu "devletçilik hareketi" kâr etmeyi amaçlamadığından ve Batı'nın bu yöndeki olası bir gelişmeyi durdurucu önlemlere giriştiğinden verimli olmamıştı. Görüntüdeki farklı nedenlere dayanan Patrona Halil İsyanı, üretim güçlerinin yeterince genişleme sağlayamadığı, buna karşın eski güçlerin karşısına çıkıldığı bu ortamda patlak vermişti. İsyanın yöneldiği "Lale Devri" yaşantısı ve "devletçilik hareketi" "Ortanın Solu"nun küçük bir çekirdeği; yenilikleri hareketini karşısına alan yeniçeri, esnaf ve ulema üçlüsü ise "İslamcı-doğucu halk cephesi"nin bir geçmişi olarak ele alınabilirdi.[965]

Küçükömer 18. yüzyılda para sermayesi için topraktan daha sağlıklı bir yatırım alanı olmamasının gerek özel mülk ve çiftliklerin genişlemesi gerekse şehir ileri gelenlerinin toprak sahipliğine yönelmesi yollarıyla "ayan" ve "derebeyler"in ortaya çıkmasına neden olduğunu söylüyordu. Ona göre bunlar zorbalık (tagallüp) ile ve merkezin gücü aleyhine olmak üzere güçlenmişlerdi. Bir zaman sonra da asker toplama ve asayişi sağlama gibi konularda merkez tarafından "aracı-otorite" olarak tanınacak noktaya gelmişlerdi. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde "dış kapitalist kuruluşlarla tamamlaşan bir kapitalist eğilim" olarak büyük çiftlikler tarım ürünleri ihracatlarını geliştirmişlerdi. Süreç halkın bir kısmını üretim aracından ayırarak işsiz bırakmış; işsizlerin bir kısmını ise ayanın askeri yapmıştı. 1808'de imzalanan Sened-i İttifak ile ayan artık hem devlet meselelerinde kendisine danışması gerektiğini hem de fiili toprak mülkiyetini merkeze kabul ettirmişti. Osmanlı artık "takatsiz" kalmıştı. Sonraki gelişmelerle Batı bu takatsiz imparatorluğu batırıcı bir fırtınaya tutmuş, kendi (üst yapı) kurumlarını açıkça zorlamalarla Osmanlı'da oluşturmaya başlamıştı.[966] Bürokratların sürgün, idam ve müsadere gibi durumlarla karşılaşması nedeniyle canları ve malları için güvence yaratma arzusu ile ayanların mülkiyet haklarını garanti altında tutma isteği de Batı kurumlarının oluşturulmasına içeriden bir destek sunmuştu. Ayan sınıflaşma yolunda ilerlemekte, bürokratlar ise padişahın politik gücünün bir kısmını sahiplenerek zaman zaman iktidara el koymaktaydı.

[965] **age**, 47-48.
[966] **age**, 49-52.

Bürokratların grup olarak bu şekilde artık ürünün bir bölümüne konması 1960 sonrasına kadar sürecekti.[967]

Küçükömer Türkiye'deki siyasi gelenekler tablosunu buradan itibaren oluşturmaya başlıyordu. Mustafa Reşit Paşa'yı "devleti kurtarmak" için Batı kurumlarının oluşturulması gerektiği kanaatinde olan birisi olarak, Damat İbrahim Paşa müstesna, "'Ortanın Solu'nun ilk paşası" diye görüyordu. Can ve mal güvenliği sağlamanın yanı sıra laikliğe doğru bir adım olarak da gördüğü Tanzimat Fermanı örneği ile iddiasını güçlendiriyordu. Ancak 1838 İngiliz Ticaret Antlaşması'nın bundan çok daha önemli olduğunu belirtiyordu. Antlaşmayı Osmanlı'daki üretim güçlerinin gerilemesinin ve bir süre sonra tasfiyesinin işareti olarak yorumluyor; Batılı kapitalistlerden yana bir liberalizm sürecinin başladığını düşünüyordu. Öte yandan Batı kapitalizminin Osmanlı'ya girişinde "Levanten" olarak adlandırılacak gayrimüslimler aracılık ettiğinden ve Tanzimat bürokratları ile II. Abdülhamit'e kadar Tanzimat padişahları onlarla birlikte görüldüğünden, gelişmelerin temelindeki emperyalist gerekçeleri algılayamayan ve İslamcı-doğucu olmak durumunda kalan halkın, karşısındakileri "gâvur" olarak sınıflandırmasına neden olduğunu ifade ediyordu.[968] Küçükömer'e göre toplumda tam anlamıyla bir ikilik oluşmaya başlamıştı. "Daha ileri sayılan hürriyetçi ya da meşrutiyetçi bir görünüşleri" olmasına rağmen esasında bürokratlar arası rekabet nedeniyle Tanzimatçılara muhalefet eden Yeni Osmanlılar, "'Ortanın Solu'nda ikinci paşa" olan Mithat Paşa öncülüğünde Kanun-i Esasi'yi ilan ettirmiş ve yaşanan ikiliği derinleştirmişti. Emperyalizmin serpilmesine eş bir zamanda ona Osmanlı içinde yol açan özellikler gösteren ve padişahın teokratik egemenliğini sınırlaya bu anayasa, bir süre sonra (devleti korumak için) taktik icabı İslam birliği düşüncesini esas alacak olan II. Abdülhamit'in geniş halk yığınlarını yanında bulmasına yol açmıştı.[969] Jön Türkler'in 1902'deki Kongre'de II Abdülhamit'i devirme ve sonrasında bir burjuvazi yaratma konularındaki farklı tutumları ise birisi merkeziyet (Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti), diğeri ademimerkeziyet (Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti) taraftarı iki grup ortaya çıkarmış; her iki grup da meşruti bir yönetimi hedeflediklerinden seçimleri ön plana almış; bu da onların fikirlerini öne sürerken "dayanılacak kitleler" aramasını gündeme getirmişti:

[967] **age**, 55.
[968] **age**, 57-59.
[969] **age**, 66-68.

> "Bürokratik Jön Türk hareketine dahil olanların Sultan *Abdülhamit'e karşı* Paris'te 1902 yılında yaptıkları kongre son derece önemlidir. Bu toplantı Osmanlı toplumunda artık iyice beliren ikileşmenin, daha doğrusu batıcı bürokratlar ile onlara karşı olan islamcı-doğucu halk cephesine dayanılarak *fırkalaşma eğiliminin çekirdeğini ortaya çıkarmıştır*. Ve bugüne kadar gelen üst yapıdaki, temele indirilemeyen kavga ile yaratılan fasit daireyi biçimlendirmiştir. Kısaca Abdülhamit'in taktikleri ile imparatorluğu muhafaza etmek amacına karşı, Jön Türk hareketi, toplumun bölünmesinden cemiyetleşme, sonra da fırkalaşma biçiminde yararlanmıştı."[970]

Küçükömer burada ortaya bir tablo çıkarıyordu. "Tarihî Batıcı bürokratik" geleneği "temsil" ettiğini düşündüğü yapıları bu tablonun "sağ yan"ında kronolojik olarak şöyle sıralıyordu: Jön Türkler'in Terakki ve İttihat kanadı, cemiyet ve fırka olarak İttihat ve Terakki, I. TBMM'de Birinci Grup, Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi), Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Birlik Komitesi, Cumhuriyet Halk Partisi (Ortanın Solu). "Yeniçeri-esnaf-ulema" birlikteliğinin ortaya çıkardığı "İslamcı halk cephesine" "dayanan" yapıları ise "sol yan"ında ve yine kronolojik olarak şöyle sıralıyordu: Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, I. TBMM'de İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti, Adalet Partisi.[971]

Doğan Avcıoğlu, Sencer Divitçioğlu'nun *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler* kitapçığına yönelik eleştiride bulunurken şunları eklemişti: "Açıkça yazmamakla beraber, Divitçioğlu'nun, Türkiyedeki siyasî gelişmenin teorisini yapmak istediği âşikârdır: CHP, kapıkulunun partisidir. DP ve AP ise, kapitalist zümrenin elinde bulunmakla beraber, 'halk sınıfı'nın oy verdiği bir partidir."[972] Bir süre sonra Mehmet Ali Aybar bu yaklaşımı Osmanlı Devleti'ni reformlarla kurtarmaya çalışan yönetici kadronun 1902'deki Jön Türk Kongresi'nde iki eğilim olarak ortaya çıktığı; bunlardan birisinin -Küçükömer'in tabloda "sağ yan"da gösterdiği grubun- "Osmanlı tipi ceberut devletin temsilcisi" olduğu iddiasıyla geliştirmiş,[973] Behice Boran da dolaylı olarak buna katıldığını göstermişti.[974] Küçükömer'in tablosu bir nevi Avcıoğlu'nun sözünü ettiği Türkiye'deki siyasi gelişmenin teorisini yapıyor; Divitçioğlu ile Aybar'ın (ve kısmen Boran'ın) ortaya koyduklarının temellerini daha da derine indiriyordu. Avcıoğlu'nun Divitçioğlu'nun çalışmasından yaptığı DP ve AP'nin halkın oylarını alan, yani halka "dayanan"

[970] **age**, 70-71. Metin, olduğu gibi alıntılanmıştır.
[971] **age**, 72.
[972] Bkz. "Avcıoğlu'nun Notu", **Yön**, s. 171 (8 Temmuz 1966): 11.
[973] Bkz. Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 8-10 ve 647-648.
[974] Bkz. Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, 25.

partiler olduğu çıkarsamasını Küçükömer kendi tablosundaki "sol yan"ın bütünü için kullanıyor; Aybar'ın CHP'nin içinde bulunduğu eğilimin Osmanlı tipi ceberut devletin "temsilcisi" olduğu yaklaşımını ise aynen alıyordu.[975] Aybar o günün CHP'sinde "ceberut Osmanlı"yı görürken Küçükömer hem o günün İsmet İnönü'sünde "son Osmanlı bürokrat paşası"nı hem de 18. yüzyıl başlarında bir Osmanlı paşasında (Sadrazam Damat İbrahim Paşa) "Ortanın Solu"nu görüyordu.

Küçükömer kitaptaki "batıcı-laik bürokratın tarihi yerini ve rolünü tespit etme" amacına[976] uygun olarak özellikle Tanzimat'tan sonra esasen bürokratların izini sürmüştü. Bu iz sürüşte (tablosunun sağında ve solunda belirttiği) bürokrat gruplarının mensupları arasında geçişkenlik olduğunu görüyor, bu durumu "bürokratlar arası çekişmenin onları nerelere sürüklediğini, [onların] bu çekişmelerle önceki fikirleri ile çakışan farklı fikirlere geçebileceklerini" ortaya koyduğu şeklinde yorumluyordu.[977] Daha önce Osmanlı merkezi ile ilişkileri açısından önemli bir yer ayırdığı ayanı da, Tanzimat'tan sonraki süreçte, iktidarı ellerinde tutan bürokratlarla ilişkileri bakımından karşımıza çıkarıyordu. Ona göre ayan yeni bir sınıf olarak Tanzimat Dönemi'ndeki düzenlemelerle toprak mülkiyetine ilişkin haklarını kısmen de olsa elde edince, bürokratların yanında durmayı bırakıp çıkarları gereği İslamcı cepheyi tutar görünmüştü.[978] "Ayan kalıntısı ya da eşraf" Kurtuluş Savaşı'nda ve CHP'nin tek parti iktidarında ise bürokratlarla birlik içinde görünecekti. Bu birliktelik sayesinde gerek Türkiye'yi terk eden gayrimüslimlerden geriye kalanlarla gerekse miri topraklarla kendi topraklarını genişletme imkânı bulacaktı. Temel üretim aracı olan toprağı ellerinde tutan ayan kalıntısı bir süre sonra sermaye birikimi gerçekleştirmiş olanlarla birlikte artık iktidara da sahip olmaları gerektiği düşüncesine varmıştı. Gelişmeler Demokrat Parti'yi yaratmıştı.[979] O da "bürokratların halkla olan tarihi çelişkisine" hitap ederek iktidara gelmişti.[980] 1960'a gelindiğinde gerçekte "iç üretim geçlerine dayanarak ve onların daha gelişmesi için izlenen ve kaçınılmaz gözüken politikadan dolayı"; fiili olarak ise "bürokratik

[975] Bkz. Küçükömer, **age**, 72-73. Küçükömer burada "dayanma" ve "temsilcisi" olma durumlarını üstüne basarak vurgulamaktadır. Bununla birlikte Küçükömer'in bir dipnotta "mahalli ayanın bir ara halk tarafından seçimi olayı"nın önemli olmadığını söylemesi ve bunu "kuvvetli olan mütegallibenin seçilmesi normaldi" diyerek açıklaması onun yaklaşımının genel tutarlılığı açısından bir zaaftır. Bu konuda bkz. **age**, 50.
[976] **age**, 121.
[977] **age**, 73.
[978] **age**, 57-58.
[979] **age**, 100-101.
[980] **age**, 106.

[B]atılaşma akımının şartlandırdığı, fakat izlenen politikanın fakirleştirdiği bürokratların subay kanadından" gelen bir eylemle iktidarı kaybetmişti.[981]

Küçükömer bu noktada 27 Mayıs 1960'taki askerî müdahaleyi Aybar'ın "ceberut devlet geleneği" çizgisinin dışında yorumlamaya çalışmak gibi bir iç tutarsızlığa düşmüyordu. Ancak eylemin üzerinde çok fazla durmuyordu da. Onun üzerinde durduğu iki husus vardı: İlki, denge sağlayıcı, yavaş fakat sosyal adalet içinde bir gelişme öngördüğünü düşündüğü müdahale sonrası oluşturulan Anayasa'nın siyasetteki yansımalarıydı.[982] Diğeri, Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratlarının elde ettiği artık ürünü tüketime harcamış olmasına karşın 1960'tan sonra bürokratların subay kesiminin nitelik değiştirerek Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ile üretim aracı sahibi olmaya, yani kapitalistleşmeye doğru gittiğini düşünmesiydi.[983]

Sosyalistler içinde OYAK konusuna bu açıdan yaklaşım, görülebildiği kadarıyla, o zaman için en fazla bir yıldır sergilenmekteydi.[984] Bu bakımdan onun OYAK konusuna yaklaşımda özel bir yerinin olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, halen çokça konuşulduğunun aksine, onun Türkiye'de siyasetin "sol"unda bilinenlerin "sağ", "sağ"ında bilinenlerin ise "sol" olduğu yolunda biz tezinin bulunduğunu söylemek çok kolay görünmemektedir. Küçükömer'in "Ortanın Solu" adında bir iç gruba sahip CHP'yi tablosunun "sağ yan"ında göstererek bir zihin oyununa giriştiğini söylemek en azından ihtimal dışı değilse de onun tablosundaki iki farklı eğilimi kronolojik olarak doğru okumayı mümkün kılmak için basitçe yön bildiren "sol yan" ve "sağ yan" ifadelerini kullandığını söylemek de muhtemeldir. Küçükömer'in ters yüz ettiği iddia edilen Türkiye'deki siyasi yelpazenin sağı-solu konusundaki en açık sözleri şunlardır:

---

[981] **age**, 108.
[982] **age**, 109-110.
[983] **age**, 115.
[984] *Ant* 30 Nisan 1968 tarihli sayısında ordu mensuplarına destek sunmak amacıyla oluşturulmuş OYAK'ın artık bankacılık ve sigortacılığa da yönelmiş bir kurum olarak Türkiye'nin en büyük iktisadi kuruluşlarından birisi haline geldiği eleştirel bir dille haberleştirmişti. Bkz. "Orduda Ticaret", **Ant**, s. 70 (30 Nisan 1968): 2. Boran Mayıs 1968'de yayınlanan kitabında OYAK'ın askerî alanlar dışında yatırım yapması ve yabancı ortaklıklara girmesini "bizim askerî geleneklerimize uygun değildir" diye yorumluyordu. Bkz. Boran, **age**, 229. Avcıoğlu Aralık 1968'de çıkan kitabında Boran'a yakın bir yorumda bulunmuştu. Bkz. Avcıoğlu, **age**, 411. 5 Aralık 1968'de yaptığı konuşma sonrasında yöneltilen bir soru üzerine Mihri Belli ise OYAK'ı emekli askerlerin kötü durumuna küçük bir katkı sağlayabilecek kurum olarak tanımlıyor; bu konular üzerinde durularak asıl meselelerin gözden kaçırılmaması gerektiğini salık veriyordu. Bkz. Mihri Belli, "Türkiye'de Karşı Devrim", **Türk Solu**, s. 64 (4 Şubat 1969): 17. Belirtelim, Küçükömer TİP Üçüncü Büyük Kongresi'nde de OYAK'ın konumuna değinmişti. Bkz. Küçükömer, "TİP'in Programı Değişmelidir", 7. Sonraki tarihlerde özellikle *Ant*'ın OYAK'ı hedef aldığı çok fazla sayıda haber ve yorum yayınlandı.

> "Emperyalist koşullar içinde kalkınma, kendi tıkanıklığını kaçınılmaz olarak getirirdi. Türkiye'de getirdi de. Toplumda üretim güçleri artık gelişemiyordu. Muhalefet, özellikle bürokratik C.H.Partisi, başlangıçtan beri inemediği temel meselelere inebilecek değildi. Türkiye'de sol yaşatılmamıştı. C.H.P. bazılarına göre sol'du. Oysa üretim güçlerinin geliştirilmesi açısından bakarsak ve daha büyük kitlelere mutlak olarak birşeyler verebilmeyi dikkate alırsak D.Parti daha soldu denilebilir belki. Harpten sonra iki partinin emperyalizmle ilişkilerinde, ana hatlarıyla önemli bir fark görülmemiştir. Laik olarak, batıcı olmak ya da olmamak, dindar olmak ya da olmamak, Türkiye'de sol olup olmamaya yetmez. Batıcılık, laiklik gibi ilkelerle de emperyalizmin emrine girmek kabildir Türkiye'de. Kompradorların büyük kısmının ve bazı bürokratların böyle olduğundan emin değil miyiz? Aynı şey, islamcı gözüken bazı kimseler içinde söz konusu değil midir?"[985]

Küçükömer'in alıntıda DP'ye solculuk yakıştırdığı cümlesine dikkat edilirse cümlenin iki şartlı ifade ve bir de "belki" taşıdığı görülür. Cümlenin "her ne kadar servet farkları nisbi olarak artmış ise de…" diyen bir dipnotu da bulunmaktadır. Kanımca Küçükömer burada "CHP sol değildir" demenin çarpıcı bir yolunu bulmak için keskin bir zıtlık yaratmayı tercih etmiştir. Sözünü ettiğimiz cümlesinden bir sonraki cümlesinde gerek CHP'nin gerek DP'nin emperyalizmle ilişkilerinde farklılık olmadığını söylemesi ise yarattığı zıtlıkta ısrarcı olmadığını göstermektedir. Bu da tarihî bir biçimde ikiye bölünebilir bir tabloya hapsedilmiş toplumu emperyalizmin bölücü faaliyetlerine karşı uyarmayı arzuladığını;[986] vardığı sonuçları emekçi halk yığınlarının yanında yer almaya açık olan bürokratlara sunmak niyetinde olduğunu[987] belirten bir çalışmadan beklenebilir bir yaklaşımdır. Küçükömer bu uyarma ile "bağımsızlık ve sosyalizm için stratejinin genel ilkelerini[n]" ortaya konulabileceği kanaatindeydi.[988] Özetle; bürokratlara, emperyalizmin karşısında yer alıp halkın yanında durunuz, yanıltıcı özellikteki "ilericilik" ya da "Ortanın Solu" sıfatlarına kanıp CHP ile birlikte hareket etmeyiniz,[989] demeye getiriyor; bunun mümkün olduğuna inancını gösterir bir şekilde tablosundaki iki yanın en sonlarına soru işaretleri koyuyordu.[990] Onun CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'i bir dipnotla yabancı sermaye-bürokrat politik koalisyonu "tarihi oyunun[un] dışında, yalnız bir

[985] Küçükömer, **age**, 107. Metin, olduğu gibi alınmıştır.
[986] **age**, 121.
[987] **age**, 84-85.
[988] **age**, 121.
[989] Doğrudan bürokratlara yönelik bir açıklama değil, ancak Küçükömer'in CHP'nin ne olmadığı konusundaki fikirleri için özellikle şu sayfalara bakılabilir: **age**, 113-114.
[990] **age**, 74-75.

adam" olarak gördüğünü ifade etmesi de[991] bürokratlarda olduğu gibi zayıf da olsa CHP içinden de böyle bir yarılmanın oluşabileceği inancını gösteriyordu.[992]

6.4.3. "Düzen"lerin Tartışılması

Behice Boran'ın Haziran 1969'da Mehmet Ali Aybar'ın bürokrasi yaklaşımını eleştirmeye başlamasının nedeni -hatırlanacak olursa- Aybar'ın CHP'nin bazı güncel politikalarını, kendisinin bürokrasi konusundaki bilinen tezleri temelinde bir eleştiriye tabi tutmasıydı. Yoksa TİP yönetimi açısından ortada CHP'nin eleştirilmesi hususunda bir görüş ayrılığının yaşanmasını gerektirecek bir durum yoktu. Üstelik Nisan ayı TİP ve CHP cephelerinden karşılıklı eleştirilerin yükseldiği bir atmosfer yaratmış, güç birliği anlayışı nedeniyle 'Ortanın Solu'na müspet bakan MDD Hareketi[993] TİP cephesinden yükselen eleştirilerden payına düşeni almıştı.

Kendisine yönelik solculuk "eleştirilerini" savuşturmak için 1968'de yapılan seçim kampanyasında TİP'e yüklenmeyi tercih eden CHP artık -problem olanın solculuk yapmak değil, bunda aşırıya kaçmak olduğunu göstermek için olsa gerek- TİP'i "aşırı solcu" olarak eleştirmeye başlamış, Doğan Özgüden buna *Ant*'tan "evet, aşırı solcuyuz" diye yanıt vermişti.[994] Yeni çıkan kitabının son bölümünü birkaç hafta önce "Yeni Dengede CHP'nin Rolü" başlığıyla yayınlanan[995] İdris Küçükömer, *Ant*'ın aynı sayısında CHP ile "ters cephe kurmak isteyen" çevrelere "solcu'nun kim olduğunu iyi tanımlamalılar" uyarısında bulunmuştu.[996] TİP yöneticisi de olan Yaşar Kemal ise farklı bir yazı kurgusuyla gelişmelere yaklaşmıştı. Önce Doğan Avcıoğlu'nun ve İdris Küçükömer'in kitaplarını derinlikli ve karşıt görüşleri savunan kitaplar olarak tanıtmış, bu yazarların herkesin dilinde olduğunu sevindirici bir

---

[991] **age**, 138.

[992] Küçükömer'in "sağ-sol tablosu" konusundaki yanlış yorumlamayı ele alan Murat Özyüksel'in şu çalışmalarına ayrıca bkz. "[Panel:] Sıradışı Bir Entelektüel: İdris Küçükömer", **Sivil Toplum Uç Beyi: İdris Küçükömer**, yay. haz. Osman S. Arolat (İstanbul: Elif Yayınevi, 2016): 172-188; Murat Özyüksel, "İdris Küçükömer Üzerine Israrla Sürdürülen Kavram Kargaşasına Bir Son Verme Çabası", **Birikim**, s. 331 (Kasım 2016): 121-129.

[993] Mihri Belli bundan iki ay kadar önce şunları yazmıştı: "[…] CHP içindeki 'ortanın solu' diye adlandırılan ve Kemalist geleneklere dönüşü temsil eden akım içinde içtenlikle birleşmiş olan unsurlara da hitap etmekteyiz. Elimiz, onlara da uzanıktır. 'Tam Bağımsızlık ve Gerçekten Demokratik Türkiye' sloganını benimsedikleri ölçüde onlarla da aynı safta yürümeğe hazırız. Kendine güvenen devrimciler olarak, tarih tekerleğinin sosyalizm doğrultusunda döndüğünü bilen sosyalistler olarak biz, kimileri gibi, CHP fobisine kapılamayız". Bkz. Mihri Belli, "Türkiye'de Karşı Devrim", 23.

[994] Bkz. Doğan Özgüden, "Evet, Aşırı Solcuyuz", **Ant**, s. 121 (22 Nisan 1969): 3.

[995] Bkz. İdris Küçükömer, "Yeni Dengede CHP'nin Rolü", **Ant**, s. 118 (1 Nisan 1969): 7. Yazıya eklenen ilk birkaç cümle dışında yazı aynen şurada da bulunabilir: Küçükömer, **"Batılaşma": Düzenin Yabancılaşması**, 137-140.

[996] Küçükömer, "Paşa'nın ve Amerika'nın Oyunları", 7.

durum olarak belirtmiş, ancak kendisinin hangisine yakın oluğunu sözüm ona açıklamamıştı. Bu ilk paragrafın ardından başka bir konuya geçmiş ve CHP'yi kastederek "temelinde derebeyin zulmü, bürokrasinin diktası, tüccarın imansızlığı olan bir parti[nin]" "fırsatçılık" yaparak kendisini solcu olarak tanımlamasını eleştirmiş; deyim yerindeyse CHP'ye solculuğu layık görmemişti. Ayrıca siyasi arenada yalnızlaşmamak adına CHP ile kurulacak cephe önerilerine karşı çıkmıştı.[997] Önemli görülmüş olmalı ki *TİP Haberleri*'nde aynen yayınlanacak olan bu yazı,[998] kurgusuyla, kanımca Küçükömer'in bir sosyalist devrim hedefinde olan TİP'in ve Avcıoğlu'nun CHP gibi yapıların oluşturacağı bir millî cephe ile gerçekleştirilecek millî demokratik devrim (MDD) hedefinde olan MDD Hareketi'nin yanında durduğu algısı yaratan bir tablo sunmaktaydı. Demirtaş Ceyhun'un birkaç hafta önce Avcıoğlu'nun kitabına yönelik kaleme aldığı eleştiri de böyle bir tablonun şekillendirilmesine katkı sunmuş olmalıydı.

Ceyhun farklı alt başlıklarla *Ant*'ta üç bölüm halinde yayınladığı eleştirisinde *Türkiye'nin Düzeni*'ni bir "montaj bilim" ürünü olarak tanımlamıştı. Ona göre *Türkiye'nin Düzeni* bilimsel araştırma yöntemlerinden birisi kullanılarak hazırlanmamış, sentez ve model önerilerini boşlukta bırakacak şekilde sadece 16. yüzyıldan beri gerçekleşen kimi olayları bir kronolojik sıra içerisinde vermiş kimliksiz bir eserdi. Onun, bu eseri "Tanzimat batıcılığının yetiştirdiği burjuva aydın ve yarı aydınlarının mutlaka okumaları gerek[ir]" diye tanıtması, eleştirisinin ilk bölümünün alt başlığına yansıttığı ayrımdan hissedileceği üzere ("Kapıkulu Bürokratları mı? Emekçi Kitleler mi?"), bir tavsiyeden çok yergi içeriyordu. Bu genel eleştirisi bir tarafa, onun eleştirisinin odak noktasında Avcıoğlu'nun kalkınma modeli vardı. Bu kalkınma modelinin Marksist olmayan, ancak ne olduğu da belirtilmemiş karanlık bir model olduğunu düşünüyordu. Bununla birlikte Avcıoğlu'nun Osmanlı toplum yapısına yaklaşımına yer ayırmıştı. Ona göre Avcıoğlu toprak mülkiyetine sahip oluş ile "artı değer"in "kapıkulu" tarafından alınması arasında bir fark görmeyerek düzen ile organizasyon konularını birbirine karıştırmaktaydı. Oysa organizasyon konusu düzenin kapitalist veya prekapitalist olduğunu ispatlayamazdı. Avcıoğlu ATÜT'çülerin görüşleri üzerinde pek durmadan Osmanlı açısından ATÜT'ü reddetmekteydi. Bir yandan bir köy topluluğu olan ATÜT modelinin 16. yüzyıla kadar toplumu şehirlere dayanmış olan Osmanlıya

[997] Yaşar Kemal, "Yalnızlığın Gücü", **Ant**, s. 121 (22 Nisan 1969): 5.
[998] Bkz. Yaşar Kemal, "Yalnızlığın Gücü", **TİP Haberleri**, s. 33-34 (26 Haziran 1969): 26-27.

uymadığını belirtmekte, diğer taraftan da tarımın pazar ekonomisine dayandığını belirtmesine rağmen Osmanlı'da kapitalist gelişmeyi gerçekleştirecek bir burjuva sınıfının olmadığından söz etmekteydi. Bu tutarsızlık ve bilimsellikten uzak olmak demekti.[999]

Ceyhun'un eleştirisinin ikinci bölümü "Kapıkulu İdeologluğu" alt başlığı ile yayınlandığında sayfanın ortasında *Düzenin Yabancılaşması*'nın şöyle bir reklamı vardı: "İdris Küçükömer, Batılaşma'nın halka nasıl karşı düştüğünü, İslamcı-doğucu halk kitleleri ile bugün CHP tarafından temsil edilen batıcı laik bürokratlar arasındaki mücadelenin nedenlerini ortaya koyarak sosyalistlere stratejik ipuçları vermektedir."[1000] Bir hafta sonra Yaşar Kemal'in yapacağı Avcıoğlu-Küçükömer karşılaştırması belli ki zihinlerde bu şekilde yer etmeye başlamıştı. Ötesi, *Ant*'ın üzerinde durduğumuz sayısından sonra çıkan *Türk Solu*'nun ilk sayısındaki kapak düzenlemesi ve kapak yazısı, ortaya konan tablonun onlarca da benzer bir şekilde yorumlanmış olduğunu gösteriyordu. *Türk Solu* kapakta *Ant*'ın ilgili sayısının kapağının, Küçükömer'in kitabının kapağının, Yaşar Kemal'in ilgili köşe yazısının ve Özgüden'in bir yazısının kullanıldığı bir kolaj çalışmasına ver verdi. Kapak yazısında ise *Ant*'taki yazıların hedefinde MDD Hareketi'nin olduğunu iddia etti. CHP ile iş birliği içinde olmadığını, ama güç birliği çerçevesinde CHP'li bireyleri dışlamadığını açıkladı. ABD'nin yanında göstererek CHP'yi göz göre göre karşı cepheye ittiğini düşündüğü "Ant yazarları[nın] kimden yana" saf tuttuğunu sorma gereği duydu.[1001]

Türk Solu burada uzun uzadıya bir Küçükömer eleştirisine girişmediyse de, onun kitabında kullandığı "İslamcı halk cephesi" gibi kavramlarla bir sınıf tahlili yapılamayacağını kinayeli bir dille metnin içine sıkıştırmayı ihmal etmedi.[1002] Bir süre sonra, muhafazakar nitelikteki *Tercüman* gazetesinde Ahmet Kabaklı'nın birisi egemen sınıf olan ve Osmanlı'da "kapıkulu" denilen bürokrasi ve diğeri ezilen sınıf olan halk olmak üzere Türk devlet yapısında sadece iki hakiki sınıf bulunduğu

[999] Bkz. Demirtaş Ceyhun, "Türkiye'nin Düzeni=Montaj Bilim: Kapıkulu Bürokratları mı? Emekçi Kitleler mi?, **Ant**, s. 119 (8 Nisan 1969): 8.
[1000] Bkz. Demirtaş Ceyhun, "Türkiye'nin Düzeni=Montaj Bilim: Kapıkulu İdeologluğu?", **Ant**, s. 120 (15 Nisan 1969): 8. Bu reklam olduğu gibi eleştirinin üçüncü bölümünde de verildi. Bkz. Demirtaş Ceyhun, "Türkiye'nin Düzeni=Montaj Bilim: Türkiye İçin Hangi Kalkınma Modeli", **Ant**, s. 121 (22 Nisan 1969): 8-9.
[1001] "Ant Yazarları Kimden Yana?", **Türk Solu**, s. 76 (26 Nisan 1969): 2-3.
[1002] Bkz. **age**, 3.

ifadelerini içeren yazısını aktarırken de aynı kinayeli dili kullandı.[1003] Bu cepheden Küçükömer'e doğrudan bir dille ve ayrıntılı bir şekilde yöneltilen ilk eleştiri Temmuz ayında Osman Ulagay'dan geldi.[1004]

Ulagay bir küçük burjuva ideoloğu olarak küçümsediği Küçükömer'e yönelik eleştirisini onun bürokrasi tahlili etrafında yoğunlaştırdı. Bu da eninde sonunda Küçükömer'in Osmanlı toplum yapısını ele alışına uzanıyordu. Ulagay bürokratik mevkilerin ancak egemen sınıf mensuplarına açık olduğu, bu nedenle bürokratların sınıfsal niteliklerinden bağımsız olarak ele alınamayacağı düşüncesinden hareket ettiğinden[1005] Küçükömer'in, padişahı üretim araçlarının sahibi olarak görmesine karşın bir sınıf olarak görmeyişini, bürokratları alt gruplar olarak tanımlamasını ilginç buluyordu.[1006] Ona göre Küçükömer Osmanlı toplumunun feodal bir yapıya sahip olmadığını temelsiz tek bir cümleyle geçiştiriyor; Osmanlı'nın "merkezî-feodal" yapısından kaynaklanan özelliklerini ise "üretime dahil olmadan üstten artık ürün alan askerî-devlet" tanımlamasıyla perdeliyordu. Osmanlı'nın nasıl bir yapıya sahip olduğunu cevaplamaya çalışırken tarihî materyalizmden uzak kendi icadı kavramlar içinde "ipin ucunu kaçır[ıyor]"; gerek Osmanlı'da gerekse Cumhuriyet Türkiyesi'nde "sömürü biçimlerine tekabül eden sosyal sınıfları" bürokrat adıyla değişmez nitelikli tek tip bir gruba indirgiyordu.[1007] Oysa sözü edilen Osmanlı bürokratları birbirinden çok farklı ve çıkarları çatışan unsurlardan mürekkepti.[1008] Örneğin egemen sınıftan kurulu olan yüksek bürokrasi feodal nitelikler gösterirken merkeze karşı dirlikçi kalmakta ısrar eden kesim feodal nitelikler göstermiyordu.[1009] 14. yüzyıl ortalarından itibaren merkezî feodal nitelik gösteren Osmanlı'nın[1010] devlet yapısı 19. yüzyıl ortalarından itibaren bu feodal niteliğini tamamen yitirmeden "burjuvalaşma" sürecine girmişti. Bu süreçte yüksek bürokrasi feodal niteliğini korumuş, "yeni" Osmanlı bürokrasisi olarak adlandırılabilecek bir kesim ise ülkede "geniş bir küçük burjuva demokrasisi"nin gelişimini sağlamıştı. Kurtuluş Savaşı'nı yürütüp Cumhuriyet'i kuran sivil-asker bürokrat zümre de bu bürokrasi kesimine

[1003] Bkz. "Doğucu-İslamcı Halk Cephesi Güçleniyor", **Türk Solu**, s. 83 (17 Haziran 1969): 6. Sonraki yıllarda Kabaklı'nın bu konuyu ele alan bir de kitabı çıkacaktı. Bkz. Ahmet Kabaklı, **Bürokrasi ve Biz** (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1976).
[1004] Bkz. Osman Ulagay, "'Düzenin Yabancılaşması' Üzerine", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 9 (Temmuz 1969): 218-238.
[1005] **age**, 219.
[1006] **age**, 221.
[1007] **age**, 222-223.
[1008] **age**, 227.
[1009] **age**, 228.
[1010] **age**, 224.

dayanmaktaydı.[1011] Küçükömer gibi "radikal küçük burjuva aydınları" ülkede istedikleri türde bir sol akım gelişmeyince kestirme yollar aramaya yöneliyorlar; daha önce idealist bir şekilde "sosyalist devrimci" olarak gördükleri Atatürk'ün böyle olmadığı kavradıklarında onun "ilerici atılımlarının" da inkârına varan duygusal bir tepki gösteriyorlar; "sözde bilimsel" bürokrasi teorileri geliştirmeye başlıyorlardı.[1012]

Ulagay, Küçükömer'in kitabını "feodal kalıntılar"a veya "işbirlikçi burjuvazi"ye değil de bürokratların bir kesimine sunmasını ve onları halkla beraber olmaya çağırmasını üzerinde durulması gereken bir konu olarak görüyordu. "[G]erçekler balçıkla sıvanmaz hale ge[lince]", bütün tahlili aksi yönde olmasına karşın, Küçükömer'in emekçi yığınlarla uzlaşabilecek tek grubun "Cumhuriyet bürokratları" olduğunu kabullenmekten başka çaresinin kalmadığını düşünüyordu.[1013] *Ant*'ta yayınlanan eleştirisinde Yalçın Küçük de aynı anlama gelmemekle birlikte benzer yönde bir tespitte bulunuyor, Küçükömer'in sonuç olarak ilericiliği ancak bürokratlara uygun gördüğünü belirtiyordu. Onun bürokratların iktidara gelindiğinde etkilenebileceğini düşünen Avcıoğlu'nun yaklaşımından tek farkının, bürokratların seçimlerini önceden yapmalarını tavsiye etmesi olarak gösteriyordu. Ancak her hal ve koşulda ikisinin de bürokrasiyi çok ciddiye aldığı ve onu düzenin temel açıklayıcısı yaptığı kanaatini taşıyordu.

Küçük'e göre Küçükömer'in ortaya koyduğu çerçeve gerek 27 Mayıs'ı değerlendirmede gerek son olayları açıklamakta gerekse Ecevit örneğinde olduğu gibi kişilere bakışta büyük bir başarısızlık göstermişti. Onun birçok doğru barındıran tarihsel çerçevesine birkaç noktayı yanlış bir şekilde dâhil ettiğinden yanlış bir yola sürüklenmişti. Küçükömer 16. yüzyılda Osmanlı'nın klasik feodalite işaretleri veren özelliklerini görememişti. Patrona Halil İsyanı'nı sadece bir değerler sistemi çatışması olarak ele almış, ancak İsyan'ın altında yatan ekonomik bunalımı değerlendirmeye tabi tutmamıştı. Başka bir husus Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan beş-on yıl önce ortaya çıkmış bir "halk" hareketinde serbest ticaret talebi dile getirilmesindeki ilginçlikti. Bu "sembolik hatırlatmalar" "Küçükömer'in tablosunda sömürücü ve dolayısıyla devlete hakim olabilecek yapıda iki güç [göstermekteydi]: Kapitalistler ve feodaller." Ancak bu güçler Küçükömer'de

[1011] **age**, 231.
[1012] **age**, 238.
[1013] **age**, 233.

bulunmadığından devlet hiçbir gücün egemen olamadığı ortada bir yapı olarak karşımıza çıkmaktaydı.[1014]

Küçük'ün yazısının yayınlandığı sayfanın üst sol köşesine koyu puntolarla bir not düşülmüştü. Buna göre Küçükömer kitabına yöneltilen çeşitli eleştirilerden bir kısmını baskısı tükenmiş olan kitabının sonbaharda çıkacak olan ikinci baskısının ön sözünde; Küçük'ün eleştirilerini ise sonraki hafta *Ant*'ta cevaplayacaktı.[1015] Küçükömer'in kitabının ikinci baskısı sonbaharda yapılamadığı gibi, onun sağlığında da yapılamadı.[1016] Bununla birlikte, belirtildiği gibi *Ant*'ın sonraki iki sayısında Küçükömer'in Küçük'ün eleştirilerine dönük cevabı yayınlandı. Küçükömer burada kitabını eleştirenleri çeşitli gruplara ayırıyor; kitabını okumadan ve anlamadan yapılan eleştirenlerle gayriciddi ve metotsuz olduğunu düşündüğü eleştirilere cevap vermeye tenezzül etmediğini ifade ediyordu. *Ant*'taki notta olduğu gibi, ciddi gözüken eleştirileri ise kitabının ikinci baskının ön sözünde cevaplayacağını bildiriyordu. Ardından bu eleştirilerin kimlere ait olduğuna dair hiçbir ifadede bulunmadan Küçük'ün eleştirisini, onun "sembolik hatırlatmalar"ından başlayarak, cevaplamaya girişiyordu.

Küçükömer'e göre Osmanlı üretim ilişkilerinin merkeziyetçi yapısı feodal üretim ilişkilerine geçişe engel; merkeziyetçi hiyerarşi, feodalizm kavramıyla uyumsuzdu. Ömer Lütfi Barkan, Fuat Köprülü, Halil İnalcık, Osman Turan gibi 16. ve 17. yüzyılı incelemiş olan başlıca tarihçiler "Osmanlı'da feodal bir düzen bulmamışlar[dı]".[1017] Feodal düzene dayanak gösterilen örneklerden birisi olan reayayı toprakta tutmaya yönelik eylemler 16. yüzyıldan önce de bulunmaktaydı, sonra da sürmüştü. Fakat Osmanlı'da angarya yoktu ve feodalizme özgü olan "senyörlük ve manoryal sistem" oluşmamıştı. Öte yandan sözü edilen dönemde feodalizme göre farklı bir aşamayı ifade eden para ekonomisi Ortadoğu'da belli bir noktaya ulaşmış, Osmanlı'da basit meta üretimi yapacak kurumlar oluşmuştu.

Küçükömer; Küçük'ün Patrona Halil İsyanı çerçevesindeki eleştirisini, hacmi küçük bir kitapta mümkün olan atlamalardan kaynaklanan tali bir konu üzerinde çok

[1014] Yalçın Küçük, "Empresyonist Bir Tablo", **Ant**, s. 134 (22 Temmuz 1969): 10.
[1015] Bkz. **age**, 10.
[1016] Küçükömer'in kitabının ikinci baskısı için bkz. İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma** (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989).
[1017] Bu iddianın Köprülü ve Turan açısından doğru olmadığı açıktır.

durulmaması gerektiği fikrini beyan ederek, kısaca cevapladı.[1018] Baltalimanı Ticaret Antlaşması öncesi yaşanan olay üzerinden dikkat çekilen konuyu ise bürokrasiye karşı bir başkaldırı olarak yorumladı.[1019] Ona göre Küçük, Marx'ın hem bürokrasi yaklaşımını yanlış değerlendiriyordu hem de Batı için geliştirdiği evrim şemasını dogmatik bir biçimde ele alıyordu.[1020]

Küçük, olaylara geniş anlamda TİP'li bir noktadan bakan birisi olmak dışında özel bir pozisyonu temsil etmiyordu. 12 Mart Dönemi sonrası kurulacak TİP'in ikinci döneminde olduğu gibi Boran'ın yanında öne çıkmış bir isim değildi. Küçükömer'in kendisine eleştiri yönelten isimlerden parti içi muhalefetin temsilcilerinden Boran'ın değil de Küçük'ün eleştirisini hemen cevaplamaya girişmesinin nedeni muhtemelen bu eleştirinin kendisinin de yazarı olduğu *Ant*'ta yayınlanmış olmasıydı. Belki Boran'ın eleştirisini sonbaharda kitabının ikinci baskısının ön sözünde cevaplayacağı "ciddi" eleştirilerden birisi olarak bir kenara ayırmıştı.

Boran'ın öne çıktığı "sosyalist devrimciler" kendilerini *Emek*'te ifade ediyordu.[1021] *Emek* on beş günlük periyodla yayınlanan bir dergi olarak 1 Mayıs 1969'da ilk sayısını çıkardı. Grubun manifestosu niteliğinde yazıda derginin çıkış gerekçesi şöyle açıkladı:

> "E[mek], Türkiye'de sosyalist hareketi birleştirecek doğru çizginin ve buna uygun eylem biçimlerinin saptanması için çaba göstermeğe kararlı sosyalistlerin gazetesi olarak çıkmaktadır.
>
> Bu görevi yerine getirmek için, önce Türkiyenin ekonomik-sosyal yapısını ve Türkiye'deki siyasal gelişmeleri incelemek ve sosyalist hareketin niteliğini ve nasıl bir toplumsal ve siyasal ortam içinde yer aldığını belirtmek, sonra da bu niteliğe ve ortama uygun eylem biçimlerini ortaya çıkarmak gereklidir."[1022]

[1018] İdris Küçükömer, "Düzenin Yabancılaşması Üzerine", **Ant**, s. 135 (29 Temmuz 1969): 6-7. Küçük "değerler sistemi" ifadesini kullanarak aslında Küçükömer'in üstyapıya ağırlık verdiğine işaret ediyor, onun "görünüşe aldandığı"nı düşünüyordu. Kanımca Küçük'ün eleştirisi ile Küçükömer'in buna cevabı arasında bir uyumsuzluk vardır. Küçükömer Lale Devri'nin "esnaf, yeniçeri ve tekke birliği"nin "çıkarlarına" ters düşmesinin ekonomik nedenlerini açıklıyor, kendisi bu kavramı kullanmasa da altyapıya önem verdiğini gösteriyordu. Ancak bu onun gerçekten üst yapıya ağırlık verip vermediği veya verdiyse niçin verdiği sorularına bir cevap olmuyordu.

[1019] **age**, 7.

[1020] İdris Küçükömer, "Düzenin Yabancılaşması Üzerine II", **Ant**, s. 136 (5 Ağustos 1969): 7.

[1021] Derginin adına istinaden dergiyi çıkaran çevreye Emek Grubu deniyordu. A. Hamdi Dinler bu grubun büyük ölçüde Ankara'da ikamet eden ve sosyalist devrim (SD) tezinin geliştirilmesine yardımcı olan akademisyenlerden oluştuğunu belirtmektedir. Bkz. Dinler, **age**, 255. Nihat Sargın'ın açıklaması daha aydınlatıcıdır. Sargın "sosyalist devrimciler" ve "dar Emekçiler" diye bir ayrım yapmaktadır. Ona göre Emek Grubu ifadesi SD tezini savunanlar düşünüldüğünde sınırlayıcıdır. "[S]osyalist devrimciler grubu, içinde parti içi muhalefetin sözcüsü Emek ve etrafındakilerle birlikte, vaktiyle Parti'nin Genel Başkanı'na destek çıkmış partilileri ve daha önce de kısmen görüldüğü üzere doğulu grubundan olmayan doğuluları ve aynı biçimde sendikacılar grubundan olmayan sendikacıları hep birlikte kapsayan bir addı[r]". Bkz. Sargın, **age**, 959-961.

[1022] "Sosyalist Potansiyelden Sosyalist Güce", **Emek**, s. 1 (1 Mayıs 1969): 8.

Dergide başta Mehmet Selik'in yazıları olmak üzere hem MDD Hareketi'ne karşı hem de Aybar'a ve onun gibi düşünenlere karşı teorik mücadele veriliyordu.[1023] Selik derginin ikinci sayısında Avcıoğlu'nun "ara tabakalar" yaklaşımını onun *Yön*'deki bir yazısından hareketle eleştirdi.[1024] Buna karşın Boran daha önce değindiğimiz Aybar eleştirisini gerçekleştirdiği yazısında Avcıoğlu'nun yaklaşımını sivil-asker yönetici gruba tarihimizde mutlak bir ilerici rol atfettiği gerekçesiyle onun kitabından hareketle eleştirdi. *Yön* ile MDD Hareketi'ni aynı eleştiri potasına dâhil etti.[1025] Aynı yazıda Küçükömer'in kitabındaki iddiaları ise daha geniş bir biçimde mercek altına aldı. Onu da Aybar ile aynı potada değerlendirdi. O güne ilişkin çıkardıkları sonuçlar bakımından önemli farklar taşıyan bu Küçükömer ve Aybar'ın görüşlerinin, bürokratların ilerici olmadığı düşüncesinde birleştiği kanaatindeydi. Boran'a göre çağına göre geri üretim ilişkilerine sahip olan Osmanlı'nın yıkılması tarihsel bir vakıaydı. Dolayısıyla Osmanlı'nın mevcut düzeninin yerine kapitalizmi geliştirme çabaları o koşullarda "ilerici ve devrimci hareketlerdi." Gerek Osmanlı'da gerekse Cumhuriyet döneminde bürokrat ve aydınlar kapitalizme geçişi sağlayamayıp memleketi Avrupa kapitalizmine açtıkları için,[1026] Kurtuluş Savaşı sonrası siyasi bağımsızlığı sağlayıp iktisadi bağımsızlığı sağlayamadıkları için eleştirilebilirlerdi; ancak geriye dönülüp bakarak onları sosyalistlerin anladığı gibi devrimci olmadıkları için eleştirmek doğru değildi.[1027]

Fark edileceği üzere Boran bu yaklaşımıyla Ulagay'ın yukarıda değindiğimiz yaklaşımı ortaklık gösteriyordu. [1028] Ancak onların ve solda temsil ettikleri tarafların ortaklıkları Avcıoğlu'nun kitabına yönelik değerlendirmede devam etmiyordu.

[1023] Selik'in derginin ilk sayısındaki yazısının başlığı ve derginin diğer sayılarındaki yazılarının üst başlığı "Türkiye'de Sosyalizm Tartışmaları" idi. Bu bir yandan Haziran 1966'da *Yön*'de "TİP Tartışmaları" adıyla başlayan, sonra "Sosyalizm Tartışmaları" adıyla devam eden tartışmaları anımsatmaktadır. Ancak tabir yerinde bulunursa *Yön*'de gerçekleşen bir saldırı, *Emek*'te gerçekleşen bir savunma savaşıdır.

[1024] Bkz. Mehmet Selik, "Türkiyede Sosyalizm Tartışmaları: 'Ara Tabakalar' veya 'Ara Tabakalar - Devlet' Teorisi", **Emek**, s. 2 (19 Mayıs 1969): 12-13.

[1025] Boran, "Bürokrasi Üzerine Tartışmalar", 4.

[1026] Boran burada Osmanlı'nın kapitalizme geçmesinin mümkün olup olmadığının tartışılması gereken başka bir konu olduğunu ekliyordu.

[1027] **age**, 5.

[1028] Boran ile birlikte hareket edecek olan Nihat Sargın MDD Hareketi ile Türkiye'de "burjuva demokratik devrim"in 1920'lerde yapıldığı konusunda hemfikir olduklarına dikkat çeker. Bununla birlikte MDD Hareketi'nin bu devrim tamamlanamadan bir karşı devrimin gerçekleştirildiği iddiasında bulunduğunu hatırlatır. Ona göre MDD'ciler bu karşı devrimin tarihi olarak önce iktidar değişiminin gerçekleştiği 1950'yi; sonra sırasıyla 1947'yi, sonra Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakan olduğu 1942'yi, sonra Atatürk'ün öldüğü 1938'i ve en sonunda İzmir İktisat Kongresi'nin yapıldığı 1923'i göstermişlerdi. Teoriyi pratiğe uydurmak için MDD'ciler tarafından sürekli olarak "saatler geri

Emek'te Avcıoğlu'nun kitabına yönelik eleştiri Taner Timur'dan geldi. Timur, böyle kapsamlı bir çalışma için gösterilmiş olan çabaya ve "gerici" sınıflar anlatılırken sergilenen birikime saygı duyduğunu belirtiyordu. Ancak -Ceyhun'un *Ant*'taki eleştirisine paralel bir biçimde- "teorisiz bir devrimci" olarak tanımladığı Avcıoğlu'nun eklektik terminolojisinin, vardığı sonuçların ve önerdiği stratejinin saygıdeğer olmadığı kanaatindeydi. Kitaba "bugün" ve "yarın"ın ele alındığı bölümlerin önem kattığı; bununla birlikte Osmanlı tarihinin ele alındığı bölümlerin bugüne ait tahlillerin etkisinde bırakılmış olduğu düşüncesindeydi. Buna ilişkin ayrıntılı somut örneklere girişmiyordu. Fakat Avcıoğlu'nun "bugünü dünün ışığında değil, dünü bugünün ışığında (veya bugünkü kalkınma stratejisinin ışığında) açıkla[dığını]"; mesaisini "milliyetçi-devrimci kalkınma yolu"nun tarihi gelişme çizgimize uygun olduğunu göstermeye harcadığını ifade ediyordu.[1029]

Timur, Avcıoğlu'nun bu çalışmasını her şeye karşın MDD'cilerin görüşlerine göre daha olumlu bir yere konumlandırıyordu.[1030] MDD'cilerden Şahin Alpay ise "Aybar ve Aren kliklerinin temsil ettiği oportünizme ağır darbeler indir[diğini]" belirterek Avcıoğlu'nun çalışmasına aksi bir açıdan övgüde bulunuyor; Timur'un bu yazısını oportünizmin görüşlerini düzenli şekilde ortaya koyan bir örnek olarak gösteriyordu. Alpay'ın Timur'a dönük eleştirisinin şiddetini algılayabilmek için onun "proleter devrimciler" olarak emperyalizme ve oportünistlere karşı verdikleri mücadeleyi birbirinden ayırmadıkları vurgusuna dikkat edilebilir. Oysa, ona göre, Avcıoğlu Marksist olmamasına karşın birçok Marksist'ten daha iyi tahliller ortaya koymuş, Kemalist devrimcilerin asker-sivil zümresine seslenerek gayet olumlu bir iş

---

alınmakta[ydı]". Artık daha geri gidecek bir tarih kalmayınca "karşı devrim'e gün biçmekten vazgeç[mişlerdi]". Bkz. Sargın, **Anılar-Belgeler I**, 424-426. Sargın'ın belirttiği gibi geriye doğru düzenli işleyen bir sırayla değil belki ama MDD'cilerin karşı devrim tarihi konusunda farklı tarihler gösterdiği bir vakıa. Mihri Belli'nin bu konuda farklı tarihler verdiği şu yazılara bakılabilir: Belli, "Türkiye'nin Devrim Stratejisi", 4; "Türkiye'de Bugünkü Devrimci Eylem Nedir?", **Türk Solu**, s. 47 (8 Ekim 1968): 6; "142. Maddeye Karşı Mihri Belli'nin Savunması", **Türk Solu**, s. 45 (24 Eylül 1968): 3, 6; Mihri Belli, "Türkiye'de Karşı Devrim", **Türk Solu**, s. 64 (4 Şubat 1969): 15. Aslında solun Kurtuluş Savaşı dönemi ile erken Cumhuriyet dönemine nasıl baktığına odaklanan bir çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışma belli metinler ve görüşmeler üzerinden bir yorumlama denemesine girişip tarihselliği gözden kaçırdığı için maalesef bu konulara değinme imkânı elde edememiştir. Bkz. Savaş Açıkkaya, **Solun Türk Devrimiyle İmtihanı** (İstanbul: Paraf Yayınları, 2011).

[1029] Taner Timur [Ertan Cengiz], "Avcıoğlu: Teorisiz Bir Devrimci", **Emek**, s. 8 (11 Ağustos 1969): 8. Timur'a göre Avcıoğlu'nun "millî kalkınma yolu" tezinin sahibi Oscar Lange'tı. Lange, Mısır özelinde kalkınma yollarını sosyalist, kapitalist ve millî devrimci yollar olarak göstermişti. Ülke koşullarını düşünmeden tezi Türkiye'ye uyarlayan Avcıoğlu bu tezi komünist, Amerikan tipi ve millî devrimci aktarmış; yapmış olduğu sosyalist-komünist değişikliğiyle sosyalist yola bir mesafe koymayı amaçlamıştı. Öte yandan *Yön*'de hakkında bolca yayın yapılan Mısır'a kitapta hiç yerilmemesi düşünülmesi gereken bir konuydu. Bkz. **age**, 11.

[1030] **age**, 8.

gerçekleştirmişti. Çünkü Şefik Hüsnü'nün Türkiye'de mevcut bulunduğunu söylediği üç temel sınıf hareketinin (Kemalist devrimciler, derebey ve saray kalıntıları gericiler, sosyalist akım) aynen geçerli olduğu bu koşullarda sol Kemalizm küçük burjuvaziyi devrimci bir liderliğe kavuşturabilir ve oportünizmin önüne set çekebilirdi.[1031]

Alpay'ın Avcıoğlu'na dönük olumlu tutumunun nedenlerinden birisi Avcıoğlu'nun Osmanlı toplum yapısına yönelik yaklaşımıydı. Bu olumlu tutum elbette Alpay'ın genel yaklaşımından bağımsız değildi. Alpay, ATÜT gibi devrimci mücadeleyi güçlendirebilecek Marksist bir kavramın oportünizmin çıkarları doğrultusunda kullanılmasının karşısında durulması gerektiği inancındaydı. Ona göre bu kavramın oportünistler tarafından kullanımı Aybar'da "Osmanlı tipi ceberrut devlet" teorisi, Küçükömer'de "İslamcı-doğucu halk cephesi ile batıcı-lâik bürokratları" teorisi ve Divitçioğlu'nda çeşitli "orijinal (!)" teoriler yaratmıştı. Bu teoriler geri kalmışlığımızın nedeni olarak evrime elverişli olmayan yapımızı ve bürokratların sömürüsünü gösteriyor, Osmanlı'nın kendi iç dinamikleriyle kapitalizme geçme dinamiğine sahip olmadığından emperyalizmin Türkiye'yi kuşatmasının olağan olduğunu ispata girişiyor; böylece devrimci mücadelenin hedefi olarak emperyalizm ve ortaklarını değil, bürokratları gösteriyordu. Türkiye'de feodalizm diye olguyu yok sayan bu teoriler MDD tezi açısından dost (küçük burjuva kökenli asker-sivil aydın zümre) ve düşman (emperyalizm ve işbirlikçileri) cepheleri ayırmaya engel olmaktaydı.

Alpay, Avcıoğlu'nun "oportünistlerin" bu tür tezlerle gerçekleştirmeye çalıştıkları aldatmacalara kanmayıp devrimci bir tutum takındığı düşüncesindeydi. Ayrıntıya inildiğinde tartışabilecekleri konular bulunabilse de onun Osmanlı'yı temelde Batı feodalitesi ile aynı, üstyapı örgütlenmesinde farklı bir toplum yapısıyla açıklayışında hemfikir olduğunu söylüyordu. Bununla birlikte onun herkesin üzerinde

[1031] Şahin Alpay, "'Türkiye'nin Düzeni' Üzerine", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 12 (Ekim 1969): 448-452. Alpay bundan kısa bir süre sonra yayınladığı iki yazıda Aybarcılar ve Arenciler (*Emek* dergisi çekirdek olmak üzere "sosyalist devrimciler") arasında hiçbir fark olmadığını ispatlamaya girişmiştir. Şimdi ele aldığımız yazısıyla da bütünlük gösteren bu yazılar için bkz: Şahin Alpay, "Aybar ve Aren Oportünizmi Niye Aynıdır?", **Türk Solu**, s. 106 (25 Kasım 1969): 8-10; Şahin Alpay, "Aybar ve Aren Oportünizmi Niye Aynıdır? II", **Türk Solu**, s. 107 (2 Aralık 1969): 10-11, 16. Var olan klikleri arasında ayrım yapmadan TİP'i oportünizm ile suçlayan Alpay'ın yaklaşık bir buçuk yıl önce TİP'in "iç ve dış siyasal ve sosyal gelişmeler" konulu çalışmalar yapmakla görevlendirilmiş komisyona üye seçilmiş birisi olduğu akla getirilirse bu dönemde siyasetteki hareketliliğin nasıl muazzam bir hızda olduğu görülür. Bkz. "Merkez Bilim ve Araştırma Bürosu Toplantısı Yapıldı", **TİP Haberleri**, s. 6 (1 Şubat 1968): 11.

birleşebileceği bir tanım olarak Osmanlı'yı "prekapitalist" toplum yapısıyla tanımlamasında devrimci tavra sığmayan bir durum görüyordu.[1032]

Daha önce belirttiğimiz gibi Avcıoğlu kendisine yön vermeyecek bir tanımla vakit kaybetmek istemiyor, bugüne ve yarına dair bir çıkarsama yapmasına imkân tanıyacak "Osmanlı toplumunun iç evrimiyle kapitalizme geçme ihtimali var mıydı?" sorusuyla ilgileniyordu. Alpay (ve MDD Hareketi) bu soruyla ilgilendiği gibi tanımla da ilgilenmek zorundaydı. Alpay'ın satırlarında açıkça yakalamanın mümkün olduğu üzere, toplum yapısı tanımı içinde feodalizm barındırmayan bir Türkiye tarihi anlatısı MDD tezinin dayanaklarını ortadan kaldıracaktı.[1033]

6.5. Ara Çözümleme

Osmanlı toplum yapısı bu evrede daha ziyade "devrim stratejisi" meselesiyle birlikte bir tartışma konusu olarak öne çıktı. Tartışmacıların devrim, toplum yapısı, strateji üzerine söyledikleri onların sosyalizmi nasıl kavradıklarını; bilime, tarihe nasıl baktıklarını daha açık bir biçimde anlamayı beraberinde getirdi.

Behice Boran toplumların bir gelişme kanunu olduğu, insan iradesinin ancak bu kanun doğrultusunda hareket etmesi halinde bir başarı elde edebileceği kanaatindeydi.[1034] Ancak ona göre bilimsel sosyalizm somut olarak bir kez tutunmuş olduğundan, bütün toplumlar, gelişme kanununun aşamalarını sırasıyla yaşamak zorunda değildi. Az gelişmiş ülkeler kapitalizm aşamasına uğramadan sosyalizme geçebilirdi.[1035] Buradan çıkan anlam, mevcut koşullarda insan iradesinin gelişme kanunu gereği sosyalist bir toplum düzenin oluşturulması yönünde bir çaba içinde olması gerektiğiydi.

Boran bunları ifade ederken karşısında bir tek (Yöncülerle birlikte ele aldığı) MDD Hareketi vardı. Sonradan onun bu düşüncelerinde bir değişime gitmesini gerektirecek bir durum olmayacaktı ama dikkat çekici olan onun bu düşüncelerini ifade ettiği süreçte gündemde olan ATÜT üzerinde durmaması, ATÜT'ü toplumsal aşamalar bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutmamasıydı. Geleneksel teknolojiye dayanan

---

[1032] **age**, 452-454.
[1033] Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere Alpay'ın bu yazısındaki bazı iddialar birkaç ay sonra MDD Hareketi'ndeki bir bölünmenin teorik gerekçesi olarak sunulacaktı. Alpay'ın kendisini bulacağı safta Türkiye'de ancak "feodal kalıntılar"ın bulunduğu öne sürülecekti.
[1034] "Devrim Stratejisi Ne Olmalıdır?", 10.
[1035] Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, 141-142.

toplum yapılarından söz ederken ATÜT'ü buna dahil ettiği bir örnek[1036] onun terim olarak ATÜT'ü görmezden gelmediği, üstelik toplumların tarihsel gelişmesine yönelik kavrayışında ATÜT'ü bir yere oturtmaya çalıştığı anlamına gelebilir. Ancak birkaç yıl öncesinde feodalizm ve derebeylik terimlerinin yarattığı karmaşadan söz eden birisinin Osmanlı toplum yapısını feodalizm dışında bir terimle açıklama çabaları karşısındaki tutumu, sessizlik olarak adlandırılmalıdır. Bu sessizliği ideolojik ve siyasi kaygılarla açıklamak olası görünmektedir. Her şeyden önce ATÜT, tam anlamıyla olgunlaştırılmamış olduğu düşünülse de kurucu Marksistlere ait bir terimdi/kavramdı. Öte yandan Boran ATÜT savunucuları ile büyük ölçüde aynı safta bulunmaktaydı. Bu nedenle Boran ATÜT'ü görece geniş bir biçimde ancak TİP üst yönetiminde ayrılık yaşandıktan sonra ele aldı. Bunda da (yönetici sınıf bağlamında ele aldığı) ATÜT'ün feodalizm ile aynı temele sahip olduğu sonucunu ortaya koydu. Vardığı sonucun vermiş olduğu rahatlıkla da Osmanlı toplum yapısını adlandırması noktasına geldiğinde Doğan Avcıoğlu'nun yukarıda gördüğümüz "prekapitalizm" tanımındaki tutumuna benzer bir tutum takındı: "[B]u düzene ister Asya üretim tipi, ister feodal denilsin […]."[1037]

Boran, Mehmet Ali Aybar'a eleştiri yöneltmeye başladığı süreçte toplumsal gelişme kanunu ve insan iradesi ilişkisine bir daha ve bazı özel vurgularla değinme ihtiyacı duydu. Çünkü Aybar "evrensel gelişme" kanuna göre Türkiye'de sosyalizmin kuruluşunun kaçınılmaz olduğunu belirtiyordu ama bu kanunun gerçeğe dönüştürülmesi noktasında verilecek mücadelenin hazır reçetesinin olmadığını, kanunun en önemli unsuru olan çelişinin özgül olduğunu belirtiyordu. Bu da Türkiye'ye özgü bir sosyalizm demekti.[1038] Boran'a göreyse "bir toplum düzeni tipi" olarak evrensel ve tek olan sosyalizmin tarihsel bir zorunluluk olarak gerçekleşeceği tarihi öteye atmamak için ortaya konacak irade amaca uygun olmalı, sınıf temelli bir yaklaşımdan uzaklaşılmamalıydı. Yoksa çeşitli sosyalizmlerin varlığı dillendirilerek sonuçsuz kalınırdı.[1039] Uygulamada millî olabilecek olan sosyalizmin içerik olarak tek olduğu gerçeği, "toplumların objektif gelişme kanunu" şüpheli konular haline gelirdi.[1040]

[1036] **age**, 6.
[1037] Boran, "Bürokratlar Bir Sınıf mıdır?", 5-6.
[1038] Aybar, **Seçmeler 1945-1967**, 441-445.
[1039] Behice Boran, "Sosyalist Hareketin Sorunları (T.İ.P.'in Durumu)", **Tüm**, s. 1 (11 Aralık 1968): 8.
[1040] Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, 2. bs., 6.

"Şüphe" konusu ilginçtir. Sadun Aren de Aybar'a yukarıdaki ile aynı doğrultuda bir eleştiride bulunmuş, Aybar'ın sosyal bilimlerin kesinliği hakkında şüphe taşıdığını söylemişti.[1041] Aybar cevaben bu konuda şüphe değil, kesin kanaat sahibi olduğunu ifade etmişti. *Türk Solu*'na göre Aybar cevabında sosyal bilimler ve fen bilimleri ayrımı üzerinde durmuş olduğu görüntüsü yaratmış; bununla beraber "tarihî determinizmin doğruluğu ve geçerliliği üzerine en ufak lâf etm[emişti]."[1042]

Determinizm MDD Hareketi temsilcileri tarafından neredeyse Marksizm'in son kalesi olarak görülüyordu. Mihri Belli'ye göre determinizmi inkâr etmek Marksizm'i inkâr etmeye kadar giderdi.[1043] Anlaşılan Boran bu "günaha" çok yaklaşmıştı. Çünkü bilimde kehanetin olamayacağını öne sürerken kullandığı dil nedeniyle "determinizmi inkâra kadar gitmek[le]" eleştirilmişti. Onun yaşadığı bu "fikri karışıklık" "Amerikanın Mişigan Üniversitesinde okuduğu, bir burjuva bilim disiplini olan sosyoloji ile sosyalist teoriyi bağdaştırma çabası[]" ile açıklanmıştı.[1044]

Bu açıklamanın bir benzeri daha önce *Dönüşüm* tarafından *Yön*'e karşı yapılmıştı. *Dönüşüm, Yön*'ün emekçi sınıfların henüz bilinçlenmemiş olduğu bir dönemde aydın burjuvaziye ihtiyaç olduğu gibi bir düşünceye sahip olduğunu; buna benzer bir düşüncenin "meşhur bir anti-sosyalist olan Alman sosyoloğu Max Weber" tarafından ileri sürüldüğünü belirtmişti.[1045] Benzer bir açıklama daha sonra İdris Küçükömer bağlamında gündeme geldi. *Aydınlık: Sosyalist Dergi* "objektif bilim anlayışı" söylemiyle emperyalizme hizmet ettikleri iddiasında bulundukları Türkiye'deki üniversitelere karşı bilim odaklarından birisi olmak amacıyla aynı yılın sonlarına doğru çıkmaya başlamıştı.[1046] Osman Ulagay derginin ilerleyen sayılarında Küçükömer'i incelediği bir yazısında "bilimsel sosyalizmin sınıfsal tahlillerini çürütmek amacıyla ortaya atılmış olan, yöneten-yönetilen ayrımına dayalı Amerikan

[1041] Aybar, **TİP Tarihi**, c. 3, 207.
[1042] "Olağanüstü Kongre", **Türk Solu**, s. 59 (31 Aralık 1968): 6. 6-7.
[1043] Belli, "Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Söz", 285. Belli ATÜT'ün bilimsel sosyalizmin evrenselliğini zedeleyebileceğini düşündüğü "kötü" kullanımlara karşı bu ifadelerde bulunmuştu. Hatta Eric Hobsbawm'ın *Formen*'e yazdığı ön sözde böyle bir yaklaşım sergilemiş olduğu gerekçesiyle Ernst Hoffman tarafından eleştirdiğini bir örnek olarak dipnotta belirtmişti. Kaynağı da şu şekilde belirtmişti: "Recherches Internationales, sayı 57-58, s. 141".
[1044] "Bir Açık Oturumdan İzlenimler", 7. Boran'ın 1940'larda içinde yer aldığı *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin dönemin ırkçı ve Anadolucu dergileri tarafından meselelere Amerikan yöntemlerine göre baktıkları gerekçesiyle eleştirilmiş olduğu düşünülünce konu iyice ilginçleşmektedir. Bkz. Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası I**, 150.
[1045] "Yönü Belli Bir Dergiye Cevap", 8.
[1046] "Aydınlık Görüşlerini Açıklıyor: Dünya Türkiye ve Devrimci Mücadele", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 1 (Kasım 1968): 30.

sosyolojisinin 'elit' teorilerini hatırla[dığını]" belirtti.[1047] Dergide ayrıca hem bir vesileyle Boran[1048] hem de onların determinist anlayışının karşısına düşen Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer birer "küçük burjuva ideoloğu" olarak adlandırılmaktan kaçamadı.[1049]

Bir önceki evrede Divitçioğlu'nun kitapçığı ve Yves Lacoste'un makaleleriyle birlikte kimi toplumların kapitalizme içsel nedenlerle geçememiş olması ihtimali konusu gündeme gelmişti.[1050] Konu bu evrede Osmanlı özelinde ve Osmanlı tarihinin 19. yüzyıldan önceki dönemlerine bakılmasını gerektirecek bir biçimde öne çıktı. Bu, mevcut evreye kadar Osmanlı'nın toplumunun homojen, coğrafyasının muğlak ve tarihinin dönüm noktası sayılan belli başlı olaylar dışında "tarihsiz" bir biçimde ele alınması genel durumunda kısmen bir değişim demekti. Daha önce de söz konusu durumu tersine çevirme noktasında uyarıcı işleve sahip olabilecek birçok unsur bulunmaktaydı. 1960'lardaki sosyalist süreli yayınların birçoğu Osmanlı bakiyesi olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki gelişmeleri çeşitli biçimlerde takip ediyordu. Ancak bu Üçüncü Dünya ülkelerine dönük ilgi ve yine onların bir kısmının gündeme getirildiği "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları", Osmanlı toplumunun, coğrafyasının ve tarihinin algılanışında ciddi bir değişime yol açmamış görünmektedir. Enver Abdülmelik'in kitabı üzerinde yapılan tartışmada kısaca Türkiye ile Mısır karşılaştırması yapılmasına rağmen[1051] daha ileriye (veya kronolojik anlamda geriye) gidilmemesi ve Roger Garaudy'nin Osmanlı yönetimindeki Cezayir'den bahsettiği yazı[1052] ertesinde çeşitli tartışmaların yapılmasına rağmen bu konunun derinleştirilmemesi örneklerinde karşılaştığımız budur.

Çalışma hipotezini Osmanlı Devleti'nin kapitalizme içsel nedenlerle geçemediği biçiminde koymamıştı belki ama bu konuda ilk örneklerden birisini yine Divitçioğlu *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* ile verdi. Yazar 14. ve 15. yüzyıllara odaklandı. Devletin yaşam süresi düşünüldüğünde ele alınan kesitin bir sınırlılığa

[1047] Ulagay, "'Düzenin Yabancılaşması' Üzerine", 235.
[1048] Örneğin bkz. Zileli, "Sosyalist Harekette Küçük Burjuva Etkenlere Bir Örnek: Behice Boran'ın Kitabı", 145-154.
[1049] Örneğin bkz. Cengiz Çandar, "Oportünistler Emperyalizmin Hizmetinde", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 13 (Kasım 1969): 25-33. "Küçük burjuvalık" bir süre sonra bir kötüleme ifadesi olarak birçok kesim tarafından yaygınca kullanılacaktır.
[1050] Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler**.
[1051] Öncesinde yine bir dipnotla değindiğimiz bu tartışma yazısı için bkz. Dino, "Arap Sosyalizmi", 2.
[1052] Garaudy, "İslam Sosyalizmi ve Marksizm", 8.

işaret ettiğini ifade etmekten de çekinmedi.[1053] Bununla birlikte kitabı hakkında yaptığı bir konuşmada *Türk Solu* tarafından üç kıtaya yayılmış heterojen manzaraya sahip ve farklı toplumsal ilişkilere rastlanan bir toplumu yekpare biçimde değerlendirmekle eleştirildi.[1054] Aslında Divitçioğlu'nun kitabının içeriği ve ele aldığı tarihsel kesit göz önüne getirildiğinde bu eleştiri biraz sertti. Divitçioğlu değerlendirmesiyle *Türk Solu*'nun beklentisini karşılayamamış olabilirdi; ancak ele aldığı tarihsel kesitte mevcut Osmanlı sınırlarını Anadolu ve Balkanlar olmak üzere resmediyordu. Bu konuda söz söyleyen diğer çalışmalar da bundan daha fazlasını yapıyor değildi.[1055] Gerçekliğe ne kadar tekabül ettiği bir tarafa, anlaşılan, Osmanlı toplum yapısının Devlet'in doğup genişlediği ve merkezin çevresini oluşturduğu eyaletler temel alınarak açıklanabileceği düşünülüyordu. Bunda muhtemelen üzerinde yaşanmakta olan ülkenin söz konusu eyaletlerin sınırlarıyla çok büyük bir kesişim kümesine sahip olması da etkiliydi.

Bu arada İbn-i Haldun'un Cezayir sosyalizminde bayraklaştırılırken[1056] (yukarıda belirtilen kesişim kümesi içinde var olmuş olan) Şeyh Bedreddin Osmanlı tarihindeki halkçı direnişlerin bir simgesi olarak işlenmeye başladı. Böylece Ahmet Yaşar Ocak'ın 1980'lere dek uzadığını belirttiği "Şeyh Bedreddin yılları" başladı.[1057] Şeyh Bedreddin öyle bir sahiplenildi ki Hikmet Kıvılcımlı onu İbn-i Haldun'dan daha önemli bir kişi olarak selamlıyordu.[1058] Bunlardan farklı düşünenlere yönelik tepki de ona atfedilen önemle benzer düzeyde oluyordu. Onu, herkesin toprağı olup halinden memnuniyet duyduğu bir zamanda "lümpenleri kışkırtan bir adam", "ajan" olarak tanımladığı rivayet edilen Kemal Tahir böyle bir tepkiyle karşılaştı.[1059] Yine de Şeyh

[1053] Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu** (1967), VI, 3.
[1054] "Sencer Divitçioğlu'nun Konuşması (Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu)", 2.
[1055] Örneğin Doğan Avcıoğlu bir konuda Ömer Lütfi Barkan'ın "ana memleketler" deyimine atıf yaparak Ekrat beylerinin hüküm sürdüğü toprakları ayrı bir tahlile tabi tutuyordu. Bkz. Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, 18. "Ana memleketler"den kastedilenin Anadolu ve Rumeli eyaletleri olduğu örneğin şuradan anlaşılıyor. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi 1** (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), 219. İdris Küçükömer de Evliya Çelebi'yi kaynak göstererek Doğu sınırındaki "hanedan toprakları"nı, ayrıca Eflak ile Boğdan'ı tahlili içinde ihmal edilebilir alanlar olarak tanımlıyordu. Bkz. Küçükömer, **"Batılılaşma": Düzenin Yabancılaşması**, 35, 118.
[1056] İbn-i Haldun "sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları" sürecinde öne çıkarılmıştı. Bundan bir süre önce de *Yön*'de Cezayir Turizm Bakanı'nın onu ele aldığı dikkat çekici bir yazısı yayınlanmıştı. Bkz. Ömer Uzegan, "İbn-i Haldun", çev. M. B., **Yön**, s. 102 (12 Mart 1965): 11.
[1057] Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)**, 7. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 13.
[1058] Hikmet Kıvılcımlı, "Şeyh Bedrettin", **Sosyalist**, s. 1 (20 Ocak 1967): 5.
[1059] Bu tepkilerden birisi için bkz. İsmet Sungurbey, "Şeyh Bedrettin Üzerine", **Türk Solu**, s. 55 (3 Aralık 1968): 14-15. Sungurbey'in Kemal Tahir'in ifadelerine dayanak olarak gösterdiği ve o zaman süreli bir yayında çıktığı belirtilen yazı şuradaki olmalı: Zihni T. Anadol, **Aydınlığa Omuz Verenler** (İstanbul: Yön Yayıncılık, 1991), 16-19. Bu yazı da sert bir tepki içerir.

Bedreddin'in genel yaklaşımın aksine ele alınışları son bulmadı. Sonraki evrede göreceğimiz üzere ilerlemeci bir tarih anlayışıyla onu Osmanlı tarihi içinde görece olumsuz bir yere oturtan bir değerlendirmeyle de karşılaşılacaktı.[1060]

Şeyh Bedreddin ile ilgili yazında o tarihlerde öne çıkan isimlerden birisi Alman Marksist akademisyen olan Ernst Werner'di.[1061] Ancak Werner Türkiye'de önce Osmanlı'nın feodal bir yapıya sahip olduğu yönündeki teziyle tanındı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde asistan olan Doğu Perinçek, Werner'in Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarını konu edinen ve 1966 yılında Almanca yayınlanmış olan kitabının genişçe bir Türkçe özetini fakülte dergisinde yayınladı.[1062] Sonrasında bu yazı MDD Hareketi mensuplarının feodal Osmanlı tezleri için başvurdukları bir kaynak oldu.[1063]

Bu noktada, mevcut evreyle birlikte çalışmalarda kaynak gösterme alışkanlığının artmaya başlamış olduğu belirtilmelidir. Durum, Boran'ın *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*'nda öne sürdüğü fikirlerin tamamının kaynağını hatırlamayabileceğini belirterek kaynak gösterme konusunda kendisine bir esneklik tanımasından;[1064] MDD Hareketi'nin teorik dergilerindeki çalışmalarda dergilerin diğer yazarlarını (akademik biçimde) kaynak göstermenin yaygın oluşuna dek farklı biçimlerde kendisini göstermiştir. Divitçioğlu'nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*'nda o dönem Osmanlı-Türk toplumu üzerine önemli düşünceler ortaya koyan Niyazi Berkes'i; Avcıoğlu'nun ise *Türkiye'nin Düzeni*'nde Fuat Köprülü'yü hiç kullanmamış olması üzerinde düşünülmesi gereken konular olarak öne çıkmaktadır.[1065]

[1060] Bu konuda bakılabilir: Tayfun Atay, "Çözümlenememiş Bir Tarih Sorunu: Şeyh Bedreddin", **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru**, yay. haz. Tanıl Bora, Semih Sökmen, Kaya Şahin (İstanbul: Metis Yayınları, 1998): 161-179.

[1061] Bkz. Ocak, **age**, 14.

[1062] Doğu Perinçek, "Werner'e Göre Osmanlı Feodalitesi", **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 25, s. 3 (1968): 287-323. Werner ile ilgili kısa bir değerlendirme için bkz. Cemal Kafadar, **İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, çev. Ceren Çıkın (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010), 69.

[1063] Örneğin bkz. Şahin Alpay, "XIX Yüzyıl Ticaret Sözleşmeleri ve Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Etkileri", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 6 (Nisan 1969): 444; Ulagay, "'Düzenin Yabancılaşması' Üzerine", 224; Muzaffer Erdost, "Yeni Oportünizmin Eleştirisi", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 19 (Mayıs 1970): 62-63.

[1064] Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, vii-viii.

[1065] Divitçioğlu'nun "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler" kitapçığı nedeniyle kendisine eleştiri yönelten Bahattin Akşit'e cevap verdiğini belirtelim: "İsmail Hüsrev, İ. Yasa, N. Berkes, Muzaffer Şerif (?) ve M. Kıray okulunu izleyerek 'Türkiye'de Az-Gelişmiş Kapitalizm'in tahlilini yapan yazar, Türkiye gerçeklerine tarihî maddecilik metodunu uygulamanın (tıpkı İsmail Hüsrev gibi) ikinci bir örneğini veriyor. Fakat, yazarın Asya üretim tarzı kavramına karşı tutumu menfidir. B. Akşit'e göre, Asya üretim tarzı ile kölelik aynı üretim tarzıdır (neden?) ve Osmanlı toplumsal bünyesi

Osmanlı tarihinin yazımı açısından dikkat çeken kimi yaklaşımlar mevcuttur. Avcıoğlu'nun artık "gerileme paradigması" olarak adlandırılan anlayışa yönelik itirazı bunlardan birisidir. Avcıoğlu Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı iddia edilen dönemi (doğruluğu bir tarafa) kapitalizmin ön şartlarının oluşmaya başladığı bir evrim süreci olarak tanımlamıştır.[1066] Osmanlı toplumunun kapitalist bir aşamaya geçememiş olması sorunu etrafında dönen tartışmaların buralara uzanması olağan görülebilir. Yine de Avcıoğlu'nun kimi kavramlara vurgu yaparak bir açıklamada bulunması, ilk örnekleri sonraki on yılda gösterilecek olan Osmanlı tarihçiliğindeki bir yaklaşımın erken bir örneği sayılabilir. Divitçioğlu'nun, özetlediği daire-i adliye ile dönemin sosyo-ekonomik mantığını (*rational*) açıklama becerisi gösterdiği gerekçesiyle Naima'yı seçkin Batı tarihçilerine yeğ tuttuğu göz önüne alındığında, bu daha anlamlı hale gelmektedir.[1067]

klâsik derebeyliğin özelliklerini gösterir ve hattâ, Türk toplumunun gelişmesini araştırmak için onun özgül iktisadî-içtimaî bünyesine bakmak bile gerekli değildir." Bkz. Divitçioğlu, **age**, 80-81.

[1066] Avcıoğlu, **age**, 20.

[1067] Divitçioğlu, **age**, 63.

7. IV. EVRE (1969-1975): KONUMLARIN SABİTLEŞMESİ

7.1. Devrim Stratejisinden *Devrim*'e Solun Parçalılığı

7.1.1. Tartışmaların Bir Muhasebesi Olarak "Osmanlı Toplum Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından"

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde asistan olarak görev yapan Muzaffer Sencer ile bölümün son sınıf öğrencilerinden Oya Baydar, "Türkiye'de Toprak Mülkiyeti Sorunu" başlıklı çalışmayla *Milliyet* gazetesinin düzenlediği "Karacan Armağanı" yarışmasının 1963'te ilan edilen ikincisine katılmışlardı. 1964'te açıklanan yarışma sonucuna göre ikili ikincilik elde etti.[1068] Sonuçlar açıklandıktan yaklaşık bir ay kadar sonra çalışmalarının kendi hazırladıkları bir özeti aynı gazetede yayınlandı. Özette toprak ve tarım reformlarının söz konusu edildiği bir atmosferde bilimsel açıklama yapmanın, konuyla ilgili tarihsel arka planı aydınlatmanın önemine vurguda bulunuluyordu. Yazarlara göre Osmanlı Devleti bir Türk-İslam imparatorluğuydu. Üzerinde Selçuklu İmparatorluğu gibi bu türden devletlerin izlerini taşımaktaydı. Selçuklularda toprak eski Türk geleneklerinin etkisiyle hükümdar ve ailesinin ortak malı sayılmıştı. Bu nedenle -sistem aşağıdan yukarıya kabile reisleri, melikler ve hükümdar hiyerarşisi içinde bir feodalite özelliği gösterse de- toprak belli kişilere belli görevlerinin karşılığı olarak sadece geçici olarak verilebilmekteydi. Bir "toprak beyi" yaratılmasını engelleyen bu durum "askerî" nitelikteki "Selçuklu ve genel olarak Türk feodalitelerini" Orta Çağ Avrupa feodalitesinden; hür Türk köylüsünü serften ayırmaktaydı. Gerçi Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonraki beylikler döneminde özel mülk toprakların ikta sisteminin aleyhine genişlemesi, sözü edilen ayrım noktalarını ortadan kaldırarak Avrupa'daki gibi bir feodal yapının doğmasına yol açacak gelişmelere gebe kalmıştı. Ancak "Doğu'da ve Batı'da derebeylerine karşı girişilen bir savaşın" neticesinde kurulan

[1068] Bkz. "'Mavi Küf' Birinci Seçildi", **Milliyet Gazetesi**, 7 Temmuz 1964, 1 ve 7. Burada belirtilen bilgiye göre ikili çalışmayı hazırladıktan sonra evlenmişti. Bu bilgiyi, bundan sonra Oya Sencer imzası ile göreceğimiz kişinin Oya Baydar olduğunu belirtmek için vermekteyim.

Osmanlı, feodal yapının doğumunu engellemiş ve eski sistemi ihya eder biçimde tımar sistemini uygulamıştı.[1069]

Yazıda altı yüz yıllık Osmanlı tarihinin birkaç ana bölümde ele alınacağı belirtilmişti. Kuruluş öncesi ve kuruluş dönemleri anlatılarak yazı için ayrılan tamamlandığında "devamı var" denilerek bir not düşülmüştü. Bilmediğimiz bir nedenle yazının devamı gelmedi. Bununla birlikte birkaç ay sonra *Sosyoloji Dergisi*'nde yayınlanan otuz sekiz sayfalık Oya Sencer imzalı bir yazı, özetlenen yazının önemli bir bölümünü oluşturduğu izlenimini veriyordu.[1070] Bu yazıdan devam edersek, Osmanlı'da Fatih Sultan Mehmet ile Kanuni Sultan Süleyman arasında kalan "gelişme dönemi"nde tımar sistemi son halini almıştı.[1071] Tanzimat'ın ilanına kadar geçen "çöküş dönemi" sürecinde merkezî otoritenin zayıflaması ise yeni bir düzeni gerektirmişti.[1072] Özel mülklerde genişleme başlamış; memur aristokrasisi "sömürücü" bir sınıf olarak ortaya çıkmış; "ayan" adı altında derebeyler türemiş; halk fakirleşerek ırgatlaşmış ve "proleterleşmiş"; yabancı unsurlar İmparatorluktan kopmuş ve iç isyanlar çıkmıştı.[1073] Tanzimat Dönemi'nde eşitlik ilkeleri temelinde çeşitli düzenlemelere girişildiyse de Türkiye gerçeklerinden hareket edilmek yerine "yabancı ülkelerden alınan örnekler doğrudan doğruya uygulandığından köklü ve kesin bir sisteme gitmek mümkün olamamıştı[]."[1074]

Oya Sencer gerek eşiyle kaleme aldığı yazısında gerekse tek başına kaleme aldığı bu çalışmasında toprak mülkiyeti meselesine eğiliyor ve sınırlarını "tarihsel arka plan" olarak belirliyordu. Bu dönemde ATÜT henüz bir kavram olarak Türkçe yazına yansımamıştı. "Devrim stratejisi" adı konularak tartışılan bir konu değildi. Bu

---

[1069] Oya Sencer, Muzaffer Sencer (haz.), "İkinciliği Kazanan Araştırma: Türkiye'de Toprak Mülkiyeti Sorunu", **Milliyet Gazetesi**, 5 Ağustos 1964, 5.

[1070] Sencer çifti çalışmalarının aslının yüz sayfa kadar olduğunu belirtiyordu. Bkz. **age**, 5. Sözünü ettiğim yazıda konunun sadece tarihsel arka plana odaklanılmış, "bugünkü" sorunlar başka bir yazıya bırakılmıştı. Bu yazı için bkz. Oya Sencer, "Türkiyenin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açıdan Bir Bakış", **Sosyoloji Dergisi**, c. 2, s. 17-18 (1962): 133-170. (Derginin bu sayısının 1962 yılına ait görünmesi okuyucuyu şaşırtmamalı. Derginin düzenli olarak yayınlanamadığını görüyoruz. Bu sayısının son sayfasında baskısının 20 Ocak 1965'te tamamlandığı bilgisi yer almaktadır). Aynı derginin bir sonraki sayısında sosyoloji bölümündeki mezuniyet tezleri listelenmiş, Oya Baydar [Sencer] adı Prof. Nurettin Şazi Kösemihal yönetimindeki deneysel sosyoloji alanında 1964 yılında tamamlanan mezuniyet tezleri içinde yer almıştı. Tez adı "Türkiye'de Toprak Mülkiyeti Sorunu" olarak belirtilmişti. Bkz. "Bilimsel Faaliyetler ve Mezuniyet Tezleri", **Sosyoloji Dergisi**, c. 2, s. 19-20 (1964): 298. (Derginin bu sayısının 1968'de basılmış olması kuvvetle muhtemeldir). Yarışmada ikincilik elde eden çalışmayla aynı ada sahip bu tezin henüz savunulmadan önce Muzaffer Sencer'in de katkısı sağlanarak yarışmaya gönderildiğini düşünmek makul görünmektedir.

[1071] Sencer, **age**, 147.

[1072] **age**, 152.

[1073] **age**, 161.

[1074] **age**, 166.

nedenle Oya Sencer Osmanlı toplum yapısı tanımlanırken feodalitenin bir belirleyen olduğu (varlığı, yokluğu, varyasyonları gibi) açıklamaların dışına çık(a)mamış, yapılan açıklamalardan "devrim"e ilişkin çıkarımda bulunmamıştı. Öte yandan, ikisi de sosyolog olan Behice Boran ile Cahit Tanyol'un 1962 yılındaki tartışması ölçü alınırsa, Sencer Türk toplumlarında feodaliteden ve proleterleşmeden bahsederken Boran'a; ülke gerçeklerinden hareket etmek yerine uygun olmayan metotların kullanıldığı iddialarıyla Fakülte'den hocası da olan Tanyol'a yakınlaşmıştı.[1075] Ancak bu konulara tekrar temas ettiğinde söyledikleri artık açık siyasi bir pozisyon alışa tekabül ediyor olacak ve bakış açısında Tanyol'dan uzaklaşma, Boran'a doğru bir kayış görülecekti.[1076]

Sencer 1968 Aralık ayında yoğun bir gündemin içindeydi. Adı, bir önceki bölümde değindiğimiz, TİP'teki "Toplayıcı Muhalefet" ya da "Üçüncü Yol" olarak anılan ve İdris Küçükömer'in öne çıktığı grup içinde geçiyordu. Grup Aybar ile Aren-Boran hizipleri arasında kalmış olan ve büyük ölçüde İstanbul'da bulunan akademisyenlerden oluşan TİP'lilerin bir çıkış arayışının ürünüydü.[1077] Bu durumun onun Osmanlı toplum yapısına yönelik yaklaşımında Boran'a yakınlaştığı yönündeki buradaki iddianın doğruluğuna süphe düşürdüğü akla getirilebilir. Ancak söz konusu grubun Parti'deki tıkanıklığı aşmak adına giriştikleri hareket onların diğer bütün tahlillerinde de bir araya geldiği anlamına gelmiyordu.[1078]

Sencer aynı Aralık ayında jüriden geçmesine karşın Fakülte Profesörler Kurulu'nda ikinci kez reddedilen doktora tezinde Türkiye'de işçi sınıfının doğuşunu incelemişti. Haliyle Türkiye'de bir işçi sınıfının varlığını baştan kabul etmiş oluyor, hocası Tanyol ile farklılığını en baştan ortaya koyuyordu.[1079] Daha önce Osmanlı'nın sadece

---

[1075] **age**, 133.

[1076] Sencer'in bu politik olarak önce hocası Tanyol'un etkisiyle *Yön* çizigisine yakın durduğunu, ancak 1965 seçimleri öncesi TİP'e üye olarak farklı bir mecraya kaydığını belirten satırları için bkz. Oya Baydar, Melek Ulagay, **Bir Dönem, İki Kadın: Birbirimizin Aynasında** (İstanbul: Can Yayınları, 2011), 84-85.

[1077] Bkz. **age**, 102. Önceki bölümde "Üçüncü Yol" adına *Milliyet* gazetesinde yayınlandığını belirttiğimiz yazının imzacılarını hatırlarsak İstanbul Üniversitesi akademisyenleri ve üyeleri dikkat çeker.

[1078] Bu konuda, örneğin, Küçükömer'in birçok tahlilde Aybar'a yakın bir komunda bulunduğu akla getirilebilir.

[1079] Sencer, tezinin ikinci kez reddedilmesinden kısa bir süre sonra çalışmasını kitap olarak bastırdı. Ön sözde doktora tezinin onaylanmamasının baş müsebbibi olarak isim vermeden Tanyol'u gösterdi. Tanyol'un kendisini "dogmatik" olmakla suçladığını söylüyordu. Bkz. Oya Sencer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı** (İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969), 5-7. Tezin "*Yön* çizgisindeki" Tanyol'un kulisleri neticesinde reddi ve bu reddin yol açtığı bir gelişme olarak üniversitedeki gençlerin İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nü işgal etmesi ile ilgili başka bir anlatım için bkz. Baydar, Ulagay, **age**, 20-23.

son döneminde feodal eğilimler görürken şimdi tezinde Osmanlı'nın "tam anlamıyla Batı biçiminde bir feodal dönemden geçmediğini", "[m]erkezci otoriteden yoksun, hi[y]erarşik, bütünüyle feodal bir düzen[in] ne Selçuklu ne de Osmanlı devletlerinin düzeni olma[dığını]" dillendirme noktasına gelmişti.[1080] Aslında dolaylı bir yolla Osmanlı'da merkezî bir feodalitenin olduğunu söylemiş oluyordu. Ayrıca aynı ay yayınladığı (ve muhtemelen İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde asistan olarak verdiği "Sosyal Düşünce Tarihi" dersi[1081] vesilesiyle hazırladığı) *Sosyal Düşüncenin Gelişmesi* adındaki kitabında neredeyse tamamen Batı merkezli bir anlatı sunuyordu.[1082] Toplumsal düşüncenin "aynı zamanda toplumların ekonomik ve sosyal evrimlerinin" tarihi olduğunu söylemesine karşın[1083] Marx'ın toplumsal gelişim evrelerini ilkel komünal, köleci, feodal ve kapitalist düzenler olarak sıralamakla yetiniyor, Türkiye'ye özel neredeyse hiçbir açıklamaya girişmiyordu.[1084] Üzerinde ertesi yılın tarihini taşıyan başka bir kitabında ise herkesin Türkiye'nin kendi toplumsal yapısı ve tarihsel gelişmesinin temel alınarak tahlillerde bulunulması gerektiğinde hemfikir olduğunu olumlu bir adım olarak belirtiyor; ancak gerekli belge ve hazırlık yetersizliğinin kişileri acele genellemeler ve kesin yargılara varmak, siyasal amaçlarla olayların tahrifi, Türkiye'nin özgünlüğünün aşırı iddiası, Batı evrim şemasının dışına çıkma düşüncesinin metotsuzluk olarak anlaşılması, yanlış tahlillerin yanlış siyasal cephe birlikteleliklerine yol açması gibi çıkmazlara sokabileceğini ekliyordu.[1085] Bir varsayım ve sonuna kadar tartışmaya açık olduğunu belirttiği çalışmasında[1086] Osmanlı'nın evrimine ilişkin vardığı sonuç şuydu:

> "Göçebe, akıncı, askerî organizasyonun ve Doğu tipi merkezciliğin izlerini taşıyan 'merkezci bir feodalite'... Yönetici devlet kadrosu ile feodal sınıfın özdeşliği... 16. yüzyılda Batı'nın ekonomik etkisinin iç gelişmeyi harekete geçirmesi ve merkezci feodalitenin yıkılarak, merkez dışı feodal öğelerin güç kazanması, feodal sınıfın yönetici kadrodan kopması... Yönetici devlet kadrosunun sınıfsal dayanaklarını kaybetmesi, kendi içinde Batıcı reformcular ve İslamcılar olmak üzere ikiye ayrılması, bu kadronun Batı kuramlarını aktarma hareketleri... Ülkeyi iyiden iyiye egemenliği altına almış bulunan ilerlemiş Batı kapitalizminin feodal yapıyı da yıkmaya doğru gitmesi, özellikle Batı kapitalizmine açık bölgelerde kapitalist ilişkilerin doğması... Tek

[1080] Sencer, **age**, 25-26.
[1081] Baydar, Ulagay, **age**, 104.
[1082] Bkz. Oya Sencer, **Sosyal Düşüncenin Gelişmesi** (İstanbul: İzlem Yayınları, 1968). Kitabın Aralık ayında yayınlanmış olduğu son sayfasına bakılarak anlaşılabilir.
[1083] **age**, 74.
[1084] Bkz. **age**, 63-64. Sencer Türkiye'den sadece iki yerde bahsediyordu. İlkinde ülkemizdeki sosyalizm anlayışında "sınıf diktası" ve "proleterya devrimi"nin reddedildiğini belirtiyordu. İkincisinde Kurtuluş Savaşı'nın emperyalist sömürüye karşı verilmiş ilk kurtuluş savaşı örneği olduğunu söylüyordu. Bkz. **age**, 67 ve 68.
[1085] Sencer, **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**, 8-9.
[1086] **age**, 9-10.

> cümleyle özetleyecek olursak, 16. yüzyıldan bu yana, kendi iç dialektiğinin gücünden çok dış etkilerle harekete geçen ve değişen, bu dış etkilerin kesin izlerini taşıyan bir sistem..."[1087]

Sencer'e göre merkezî niteliği nedeniyle Osmanlı'da feodal sınıflar aynı zamanda yönetici sınıfları da oluşturduğundan, çatışma "devlet-halk çatışkısı" şeklinde belirmişti. Sonrasında sistemin dış etkilerle harekete geçmesi ve "feodal sayılabilecek sınıfların" "Batı'dan gelen kapitalizmle çelişki içinde değil de işbirliği içinde bulunmaları" Türkiye'de ağa, büyük tüccar ve sanayici birlikteliğini sağlamış, özel yapıda bir burjuva sınıfı oluşturmuştu. Şimdi "sınıfsal niteliğini yitirmiş" Batıcı-reformcu yönetici kadro özel yapıdaki yeni sınıfla siyasal egemenlik için çatışıyor; hazırlamış olduğu üst yapı kurumlarının şemsiyesi altında hala siyasal iktidarda etkinliğini koruyor; bu da halkın geçmişten gelen alışkanlığıyla onların karşısında, fakat yeni burjuva sınıfının yanında yer almasına neden oluyordu.[1088]

Görüldüğü üzere Sencer bu çalışmasındaki tahlilleriyle Boran'a gittikçe yaklaşmıştı. Yıllar sonra bu yakınlaşmayı açıkça ifade etmekten de çekinmeyecekti:

> "[…] 1967'den sonra sosyalist solda her kafadan bir ses çıkıyordu. Benim gibi biraz eli kalem tutanlar, hangi taraftaysak, ona ideolojik temel (ya da kılıf) hazırlayacak yazılar, kitapçıklar yazıyor, araştırmalar yapıyorduk. Ben mesela, doktora konusu olarak Türkiye'de işçi sınıfının doğuşunu seçmiştim. Türkiye işçi sınıfının köklerinin tarihe uzandığını, devrimde öncü olabilecek bir olgunluğa eriştiğini ispata çalışıyorum; işçi sınıfı öncülüğünde sosyalist devrim stratejisine bilimsel-teorik temel hazırlıyorum. Yine o günlerde küçük, broşürümsü bir şey yazmışım: *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* galiba başlığı, şimdi unuttum. Orada da, Asya tipi üretim tarzına karşı feodalite tezini savunuyorum. Çünkü bir yandan da Türkiye'ye özgü sosyalizm arayışı olarak nitelenebilecek Aybarcılıkla, daha sonra Boran-Aren çizgisinde ifadesini bulacak klasik sosyalist devrim görüşü, açıktan olmasa da alttan alta çatışmaya başlamış.[…]
>
> […] Aybar ile Aren-Boran ayrışmasında Aybar'a değil Boran çizgisine daha yakın olmuştum."[1089]

Kanımca, Sencer'in 1969 başlarında geniş kitleleri gözeterek kaleme aldığı sosyalizm ve hürriyet hakkındaki yazılarında sosyalizmin hürriyetleri kısıtlayıcı olmadığını ispata girişmesinin gerisinde de Aybar'a karşı tavrı etkiliydi.[1090] Ancak Sencer ne bu yazılarında ne de yukarıda değindiğimiz kitabında doğrudan kimseyi

[1087] **age**, 46-47.
[1088] **age**, 102-104.
[1089] Baydar, Ulagay, **age**, 100-101.
[1090] Söz konusu yazılar için bkz. Oya Sencer, "Sosyalizm ve Hürriyet", **Kurtuluş Yolu**, s. 5 (1 Şubat 1969): 3; Oya Sencer, "Sosyalizm ve Hürriyet", **Kurtuluş Yolu**, s. 6 (15 Şubat 1969): 3.

karşısına almıyordu.[1091] Bu işi, onun, politik duruşunda sempatizanlıktan öteye gitmediğini, bilimsel çalışma yapmayı militanlık yapmaya yeğ tuttuğunu belirttiği[1092] (o dönemki) eşi Muzaffer Sencer gerçekleştirecekti.

Muzaffer Sencer Şubat 1967'de "Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli Bir Deneme" başlıklı teziyle doktor unvanını kazanmıştı.[1093] Aynı yıl, *Milliyet* gazetesinin beşinci kez düzenlediği ve bu seferinde "Dinin Türk Toplumuna Etkileri" konusundaki çalışmaları kabul ettiği "Karacan Armağanı"nda birinci olmuştu.[1094] Prens Sabahattin'in ve Mehmet Ali Şevki'nin Osmanlı Türkçesi metinlerinden günümüz Türkçesine çeviriler yapmıştı.[1095] Üretken bir genç akademisyen görüntüsü sunan Sencer'in yeni bir kitabının yayınlandığı, kitabın giriş ve sonuç bölümlerinden bir özet yayınlanarak, 2 Eylül 1969 tarihli *Ant*'ta müjdelendi. Yazıya düşülen notta Sencer'in doğru devrim stratejisinin belirlenmesi açısından büyük önem taşıyan Osmanlı toplum yapısı hakkında ortaya konmuş görüşleri tek tek eleştirdiği, Marksist bir bakış açısıyla feodalite iddialarını çürüttüğü, nihayetinde Osmanlı toplum yapısının temel niteliğini sergilediği belirtiliyordu.[1096]

Ant'ın notundan Sencer'in bu kitabının toplum yapısı tartışmalarına son noktayı koyduğu manasını çıkarmak mümkündür. Oysa bu kitabın konuyla ilgili yapılmış çalışmaların bir muhasebesini yaptığını söylemek daha anlamlıdır. Kitap *Osmanlı Toplum Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından* biçimindeki adıyla, üzerinde geçmekte olan bir dönemin havasını taşımaktadır. Tartışmalar açısından bir son nokta değil, tartışmalara sonradan yapılmış toparlayıcı bir temastır. Sencer öne çıkardığı birkaç nokta dışında o güne kadar söylenenlerden daha fazlasını söylememiş;

[1091] Sencer kitaptaki iddialarının bir varsayım olmasını gerekçe göstererek dipnot kullanmamış, sadece kitabın sonuna bir bibliyografya eklemişti. Bkz. Sencer, **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**, 10. Haliyle bu durum onun kimlerden nasıl beslendiğini ve kimleri nasıl karşısına aldığını anlamayı güçleştirmektedir.
[1092] Baydar, Ulagay, **age**, 85-86..
[1093] Bkz. "Bilimsel Faaliyetler ve Mezuniyet Tezleri", 298.
[1094] "Bu Yıl İki Eser Birden Birinci Oldu", **Milliyet Gazetesi**, 16 Temmuz 1967, 1. Sencer bu çalışmasını daha sonra kitap olarak yayınlandı. Bkz. Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri** (İstanbul: Garanti Matbaası, 1968).
[1095] Bkz. Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, Günümüz Türkçesine Çev. Muzaffer Sencer (İstanbul: Elif Yayınları, 1965); Mehmet Ali Şevki, **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri**, Günümüz Türkçesine Çev. Muzaffer Sencer (İstanbul: Elif Yayınları, 1968).
[1096] Bkz. Muzaffer Sencer, "Devrim Stratejisi Açısından Osmanlı Toplum Yapısı", **Ant**, s. 140 (2 Eylül 1969): 6. Kitap için bkz. Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından**.

çıkarsamalarıyla siyaseten bir karşılık bulamamıştır. Onun çalışmasına sadece tek bir eleştiri yöneltilmiş olması bu karşılıksızlığın ispatı olsa gerek.[1097]

Sencer; kitabını devrim stratejisi açısından konunun güncel önemi, Osmanlı toplum yapısı üzerine görüşler, materyalist tarih anlayışı ve Osmanlı toplum yapısı olmak üzere dört ayrı bölümden oluşturmuştu. İlk bölümün girişinde o günlere kadar bir iki istisna dışında temas edilmemiş olan toplum yapısı konusunun güncel bir önem kazanarak çeşitli incelemelerin hazırlanmasını sağladığını, bununsa siyasi alanda etkilerinin olduğunu belirtiyordu.[1098] Soldaki çeşitli yaklaşımları tahlil ettikten sonra solda görülen ayrılıkların temel nedeni olarak millî devrimin stratejisinin ne olacağı ve demokratik devrimin gerekip gerekmediği sorularına verilen cevaplardaki farklılıkları gösteriyordu. Ona göre bu soruların cevaplanmasının bir önceki aşaması bir millî burjuvazinin ve feodal sınıfın varlığı sorunları oluşturmaktaydı. Kendisi bu kitabında "Türk toplumunun tarihinde feodal bir aşamanın bulunup bulunmadığı sorunu" üzerinde duracak ve dolaylı olarak millî burjuvazi konusuna da değinmiş olacaktı.[1099]

Sencer; Osmanlı toplum yapısına yaklaşımları tarihçilerin yaklaşımı, feodalizmi savunanlar, Doğu ve Asya tipini savunanlar ve pre-kapitalist niteleme olarak sınıflandırıyordu. Ona göre tarihçiler farklılıklara odaklandıklarından Osmanlı'nın çağdaşı olan Batı toplumlarından farklı yönlerine eğilmişler ve bu nedenle onu feodal olarak tanımlamaktan kaçınmışlardı. Bununla birlikte Ömer Lütfi Barkan, Fuat Köprülü, Halil İnalcık, Mustafa Akdağ gibi bu tarihçiler ortaya başka bir tanım da koymamışlardı.[1100] Feodalite tezini savunanlardan H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, Bizans mirası olarak gördükleri Osmanlı toprak sistemiyle feodal sistem arasındaki ayrımı belirsizleştirerek;[1101] İsmail Hüsrev Tökin, hukuk boyutunu bir yana bırakıp sipahi-reaya karşıtlığına odaklanarak hata yapmışlardı.[1102] Boran bilimsel bir tutumla iç ve dış dinamikteki gelişmelerin yapısal özellikler sergilediğini, Batı feodalitesi ile Osmanlı feodalitesi dediği şeyin içten ve dıştan evrimleşme bakımından farklılıklar

[1097] Sencer çok daha orijinal görüşler öne sürse mevcut sol kamplaşma içinde bir karşılık bulur muydu muamma. Bu söylediklerime karşın Sencer'in sonraki yıllarda konuya temas edenlerin sıkça başvurduğu bir isim olduğuna şahit olunabilir. Bunun nedeni kuvvetle muhtemel çalışmasının kendinden önceki birçok görüşü özetleyerek sergilemesi, bu yönüyle konuyla doğrudan ilgilenmeyenlerin genel bir fikir edinmesini kolaylaştırmasıdır.
[1098] Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından**, 6.
[1099] **age**, 41.
[1100] **age**, 43-55.
[1101] **age**, 56.
[1102] **age**, 61-62.

arzettiğini görmüş; buna karşın iç evrimiyle kapitalizme geçemeyen Osmanlı'yı Batı ile aynı yapı içinde sayma çelişkisine düşmüştü.[1103] Kurthan Fişek bir toplumsal yapının niteliğini belirleyen şeyi temel çelişki, temel çelişkiyi gerek Batı'da gerekse Osmanlı'da "toprakkulu-topraksoylusu çelişkisi" olarak görmüş; iç evrimleşme farklılığının işaret ettiği yapının da farklı olacağını, Boran gibi, görememişti.[1104] Konuya Boran gibi yaklaşan bir diğer kişi Muzaffer Erdost'tu.[1105]

Anlaşılacağı üzere Sencer'e göre bir yapının feodal olarak tanımlanabilmesi için iç dinamiği ile kapitalizme geçebilmesi gerekmekteydi. Dış müdahalelerle kapitalist ilişkilerin yaygınlaştığı toplumların öncülü olan yapıyı feodalizm olarak tanımlamak "toplum tiplerinin evrim kanunsallığına uygun düş[memekteydi]."[1106] Oysa Osmanlı toplum yapısını tanımlamada ATÜT kavramı üzerinden hareket edenlerin, tarihçilerin bir yapının kendine özgü yanlarına çektikleri dikkati bir yöntem içinde sunmak ve "toplum yapısının evrimselleşmesini bir kanunsallığa bağla[mak]" gibi avantajları vardı.[1107]

Sencer "Doğu veya Asya tipini savunanlar" olarak Niyazi Berkes'i ve Sencer Divitçioğlu'nu ele alıyordu. Ona göre aslında Berkes Osmanlı toplum yapısını tam olarak bir kategoriye sokmamakta, bununla birlikte Osmanlı'yı Batı'dan farklı bir yapıda görmekte ve ATÜT terminolojisini kullanmaktaydı.[1108] Berkes'in Doğu toplumları için çizdiği model Marx'ın ATÜT kavramıyla uygunluk göstermekteydi. Ne var ki ATÜT'e atfedilen nitelikler ile Osmanlı toplumunun bazı niteliklerinin uyuşmayışı Berkes'in toplum yapılarının evrimi konusunda iki karşıt görüşü birden sahiplenmesine yol açmıştı. Ticaretin büyük ölçüde gelişmiş olduğu Osmanlı'yı, niteliklerinden birisi olarak küçük köy topluluklarının egemenliği gösterilen ATÜT ile açıklamak bir çıkmaz yaratmaktaydı. Berkes bir yandan feodalizmin bulunduğu yerlerde kapitalizmin geliştiğini doğru bir şekilde görüp iç dinamiğe vurgu yapmakta, diğer yandan kapitalizmin oluşumunu dünya ticaretindeki köklü değişikliğe bağlayarak yanlış bir şekilde Osmanlı'nın kapitalizme geçme

[1103] **age**, 68-70.
[1104] **age**, 70-72. Sencer burada Fişek'in Haziran 1969'da yayınladığı kitabından faydalanıyordu. Bkz. Kurthan Fişek, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı** (Ankara: Doğan Yayınları, 1969). Bu kitap, Fişek'in birkaç ay önce kabul edilen ve muhtemelen Mayıs ayında basılan doktora tezinin genişletilerek yeniden basılmış haliydi. Basılı tez için bkz. Kurthan Fişek, **Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1969).
[1105] Sencer, **age**, 76.
[1106] Bkz. **age**, 76-77, 152, 277.
[1107] **age**, 99.
[1108] **age**, 80, 83.

ihtimalinden söz etmekteydi. Onun Osmanlı'da kapitalizmin oluşmasına engel olarak hem feodalden farklılık arzettiğini hem de "Batı emperyalizminin yaratığı" olarak gördüğünü belirtmiş olduğu "derebey"i işaret etmesi; başka bir deyişle iç dinamiğin yokluğunu ve dış dinamiğin etkisini kabul etmesine rağmen Osmanlı'da kapitalizm tohumları aramaya devam etmesi, aynı çıkmazın bir parçasıydı.[1109]

Sencer'in Divitçioğlu'nun yaklaşımına yönelik eleştirisi Berkes'e yönelik olandan çok farklı değildi. Ona göre Divitçioğlu yapmış olduğu kullanma değeri üreten köy ekonomisi nitelendirmesiyle Osmanlı'yı ATÜT'e uygun bir biçimde değerlendiriyor; bununla yetinmiyor, Berkes'in aksine, Osmanlı'yı ATÜT olarak tanımlıyordu. Ancak Divitçioğlu iç ticaretin mevcut yapıyı değiştirme eğiliminden söz ederek Marx tarafından sadece dış dinamiklerle çözülebileceğini söylediği ATÜT'ü bir model olarak kullanmayı anlamsızlaştırıyordu.[1110] Bazense, ters bir yönden, ATÜT'e uygunluğunu gösterebilmek için Osmanlı toplumunun bazı karakteristik özelliklerini yok sayıyordu. Bursa, Edirne, İstanbul gibi merkezlerde gelişen ticaret, feodalizmin çözülerek kapitalizme yol açtığını gösterir bir durum olan şehir-köy karşıtlığını yaratmakta; Divitçioğlu ise bunu "yapının içten bozulmasına bağla[y]arak modelin özgüllüğü[nü] sakatlamakta[ydı]."[1111]

Sencer son olarak prekapitalist tanımlamasıyla Doğan Avcıoğlu'nu ele alıyordu. Avcıoğlu'nun kapitalizm öncesi Osmanlı toplumunu daha çok feodaliteye yakın, Batı'daki gibi kapitalizme doğru ilerleyen bir yapı olarak gördüğünü belirtiyor; Batı'nın kapitalizme geçişini onun iç evrimine odaklanarak açıklamak yerine coğrafi konumunun avantajını öne çıkararak açıkladığı için onu eleştiriyordu.[1112]

Sencer'e göre ele aldığı bütün bu yaklaşımların sorunlar barındırması genel olarak üç nedenden kaynaklanmaktaydı: Toplumları belli bir tip içinde sokacak temel faktör(ler) ortaya konamamakta veya bir toplum bir tipe dâhil edilirken somut görünüşlerden hareket edilmekte ya da soyutlama yapılabilse dahi o tipi belirleyen

[1109] **age**, 84-86. Sencer, Berkes'i değerlendirirken onun 1966 sonbaharında *Yön*'de yayınlanan ve önceki bölümlerde değindiğimiz "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri" üst başlıklı yedi yazıdan oluşan çalışmasından hareket ediyordu. Oysa Berkes'in Temmuz 1969'da yayınlanan bir çalışması bu konuda çok daha sistematik açıklamalar sunuyordu. Bkz. Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, c. 1 (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 25-54.
[1110] Sencer, **age**, 99-100.
[1111] **age**, 101-102. Sencer'in bu olguları somut görünümler olarak gördüğünü, bu nedenle onları ATÜT tanımında "etkisiz eleman" olarak değerlendirdiğini anlıyoruz. Ayrıca bkz. **age**, 328.
[1112] **age**, 108-109.

faktör(ler) hesaba katılmamaktaydı.[1113] Kendisi bu sorunları aşmak için önce materyalist tarih anlayışı, üretim tarzı ve tarihsel evrim hakkında açıklamalar yapıyor;[1114] ardından toplum yapısına yaklaşımda temel olan şeyi "emek ve objektif çalışma koşulları arasındaki mülkiyet ilişkisinin türünü belirlemek" olarak gösteriyordu.[1115] Ulaşmış olduğu bu noktadan sonra Osmanlı toplum yapısına yönelik tahlili şu şekildeydi: Osmanlı'da feodalizme özgü olmamakla birlikte kapitalizme yol açıcı nitelikte bir tür şehir zanaatı, ticaret ve servet birikimi mevcuttu. Ancak bu servet birikimi manüfaktür üretimin gerçekleştirilmesine yöneltilememişti. Çünkü Osmanlı'da merkezî bir yönetimle üretim güçlerini kontrol altında tutulması nedeniyle topraktan koparak oluşmuş özgür ve ucuz bir emek, değişim değeri için üretim yapılmasına olanak sağlayacak çözülebilir özellikle bir kırsal yapı mevcut değildi. İşte bu gerekçeyle Osmanlı toplumunu feodal saymak imkânsızdı. Değişime elverişli olmayan Osmanlı toplum yapısı genel anlamıyla ATÜT olarak nitelenebilirdi.[1116] Bu yapı ise 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı kapitalizminin -başta miri toprak rejimini etkileyen- çözücü etkisiyle dağılmaya başlamıştı. Toprak rejiminin çözülmesi toprakta özel mülkiyete doğru gidişi ve köylülerin mülksüzleşmesini beraberinde getirmiş;[1117] 18. yüzyıl sonlarına doğru Batı kapitalizminin ürünü olan ve feodalden farklı nitelikler gösteren büyük çiftlik sahibi ayanların türemesine neden olmuştu.[1118] Mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümün yerli manüfaktürle tamamlanamaması Osmanlı'nın kapitalizme geçmesine olanak vermemiş, bu durum "günümüz" Türkiyesi'nin az gelişmişliğinin temelini oluşturmuştu.[1119]

Sencer kitabını bu şekilde tamamlıyordu. Sosyalistlerin nasıl bir devrim stratejisine sahip olmaları gerektiği konusunda doğrudan ifadelerde bulunmuyordu. Bununla

[1113] **age**, 112-113.
[1114] Bkz. **age**, 114-123.
[1115] **age**, 184. Sencer'in kendisinden özetleyerek somutlaştıralım: İnsanlar tarihe komünal bir yaşamla adım atmışlar, süreç içinde ise bireyselleşmeye doğru ilerlemişlerdir. İlk aşama, "insanın doğal üretim koşullarını kendi öz varlığının ön koşulu saydığı, onlara karşı kendi bedeninin devamıymış gibi baktığı ve toprağın henüz mülk edinmediği bir aşamadır. Bu durumda emekle çalışmanın objektif koşulları arasında organik bir ilişki söz konusudur." ATÜT'te toprağın mülk edinilmesi vardır; ancak bu topluluğun bütünü tarafından gerçekleştirilir. Komünal mülkiyet anlamına gelen bu durumda bireye toprağın yalnızca kullanım hakkı verilir. Bu da bireyin toplulukla bağını koparmasına engel olur. Bir dış etki olmadığı müddetçe de yapının varlığı süreklilik gösterir. Feodalitede ise emek ile toprak arasındaki "son ve en gevşek" bağlılığı ifade eden özel mülkiyet vardır. Böylece emeğin özgürleşmesinin temeli ve aynı zamanda kapitalizmin öncülleri oluşmuştur. Bkz. **age**, 180-183.
[1116] **age**, 273-275.
[1117] **age**, 300-301.
[1118] **age**, 309-311.
[1119] **age**, 324.

birlikte Osmanlı'da ve Türkiye'de feodalite diye bir olgunun olmadığını söyleyerek dolaylı olarak antifeodal mücadeleyi içeren bir stratejinin yanlışlığını/yanında olmadığını göstermiş oluyordu. Bu onun Türkiye İşçi Partisi'nin yanında durduğu anlamına geliyordu. Antifeodal mücadeleyi şart gören Millî Demokratik Devrim (MDD) Hareketi'ni (ve onun aynı çerçevede değerlendirdiği *Yön* çizgisini) çıkarttığımızda elde kalan tek sosyalist yapı sadece TİP olduğu için değil; kitabının giriş bölümündeki açıklamalarında tercih ettiği kelimelerde duruşunu gayet açık bir şekilde sezdirdiği için de bu böyleydi.[1120]

Öte yandan Sencer'in kitabında iki durum göze çarpmaktadır. İlki, Sencer'in Anadolu'nun doğusundaki Kürt bölgelerinde belirli hizmetler karşılığı mülk olarak verilen yurtluk-ocaklıkları "kalıntıları günümüze kadar gelen farklı bir yapı" diyerek açıklama(ma)sıdır.[1121] İkincisi şudur: Sencer'in feodalite tezini savunan isimler arasında saydığı güncel tartışma ortamının parçası olan üç isimden ikisi (Boran ve Fişek) TİP'lidir. TİP içinde Mehmet Ali Aybar'ı karşısına alan *Emek* çevresindendir. Çalışmasının giriş bölümünde Sencer *Emek*'te MDD tezinin reddedilerek Türkiye'de "antiemperyalist ve anti feodal mücadelenin sosyalist mücadeleyle birlikte yürütülmesi gerektiği" tezinin savunulduğunu iddia etmektedir.[1122] Boran, Fişek veya *Emek* çevresinden diğer isimler Osmanlı'nın feodal bir yapıya sahip olduğunu öne sürseler de burjuva devrimini tamamlamış saydıkları Türkiye'de bir antifeodal mücadele ihtiyacı görmemektedirler.[1123] Bu ifade Sencer'in ya büyük bir dalgınlığının sonucudur ya da burada onun bir çarpıtması mevcuttur.[1124] Bu bir dalgınlığın sonucuysa kitabın bir sonraki baskısında bir düzeltme yapıldı mı acaba diyerek kitabın Aralık 1973'teki ikinci baskısına bakmak da bir sonuç vermeyecektir. Çünkü Sencer ikinci baskısında kitabın giriş bölümünü, kitabın adında yaptığı

[1120] Sencer'in, yaptığı açıklamaların bir eleştiri olarak değil, belirsizlik ve tutarsızlıkların ortaya konması olarak anlaşılmasını istemesi (bkz. **age**, 42) gerçeği değiştirmiyor.
[1121] **age**, 266.
[1122] **age**, 17.
[1123] Muzaffer Erdost da *Emek* dergisinin çıkış yazısında Türkiye'de sosyalist, antiemperyalist ve antifeodal mücadelenin birlikte yürütülmesi gerektiği tezinin savunulduğunu iddia etmişti. Bkz. Muzaffer Erdost, "Türkiye'de Feodalizm Var mı?", **Türk Solu**, s. 80 (27 Mayıs 1969): 8. Fişek, Erdost'un bu yazısına cevaben kalame aldığı yazısında Erdost'un "okuduğunu anlamadığını ya da anlamak istemediğini" belirtmiş; bu durumun onun "sosyalist devrim" ile "sosyalist toplumu kurma süreci" arasındaki farkı kavrayamamasından kaynaklandığını söylemişti. Bkz. Kurthan Fişek, "Kuyuya Atılan Taş", **Emek**, s. 5 (30 Haziran 1969): 4.
[1124] Sencer'in antikapitalist yerine yanlışlıkla antifeodal yazmış olduğu düşünülebilir. Ancak çalışmanın giriş kısmı dikkatli okunduğunda, Sencer'in, fikirlerini özetlediği sosyalistlere uyum gösterek neredeyse her "antikapitalist mücadele" ifadesinden sonra "yani sosyalist mücadele" diyerek aynı cümle içinde bir açıklama yaptığı görülür. Bu bilgiden sonra yukarıda alıntılanmış olan cümleye bakıldığında böyle bir yanlışlığın mümkün olmadığı anlaşılabilir.

değişikliğe (*Osmanlı Toplum Yapısı: Azgelişmişliğin Tarihsel Temeli*) paralel biçimde, "artık bir gereği kalmadığı için"[1125] çıkarmıştır. Gerekliliği ortadan kaldıran şey, kitabın ilk baskısında "[Osmanlı toplumunun yapısının ne olduğu konusunda] çatışmalar belirmiş ve bu, eylem alanında da derin yankılar bulmuştur"[1126] cümlesinin ikinci baskıda "çatışmalar ve görüş ayrılıkları belirmiştir"[1127] şeklinde değiştirilmesinde aranmalıdır. Yani önce 12 Mart Muhtırası'yla Türkiye'de, sonra Sencer'in kitabında "eylem alanı" ortadan kaldırılmıştır. Ancak, daha önce belirttiğim üzere, Osmanlı toplum yapısını "devrim stratejisi açısından" geç bir zamanda ele alan Sencer'in var olan "eylem alanı"na kitabının ilk baskısında dahi girme şansı yoktu.[1128]

7.1.2. Soldaki Durumun Bir Muhasebesi Olarak "Türkiye'de Soldaki Bölünmeler"

Çetin Yetkin, 1970 baharında yayınlanan *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler (1960-1970)* adlı kitabına Türkiye'de solun kendi içinde vermiş olduğu mücadelenin onların egemen çevrelere karşı vermiş olduğu mücadelenin ötesine geçtiğini belirterek giriş yapıyordu.[1129] Yetkin sol içi mücadelenin bir kısmının yeterince görünür olmadığı altı ay kadar önce kitabına benzer ifadelerle bir giriş yapar mıydı bilemesek de, kitabın hazırlık aşamasında soldaki önemli figürlerle görüşme yaptığı tarihlere baktığımızda, onun en geç altı ay kadar önce solun bölünmüşlüğünü bir

[1125] Muzaffer Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı: Azgelişmişliğin Tarihsel Temeli**, 2. bs. (İstanbul: Yöntem Yayınları, 1973), 8.
[1126] Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından**, 6.
[1127] Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı: Azgelişmişliğin Tarihsel Temeli**, 7.
[1128] Sencer'in kitabına yönelik tek eleştiri kitabın yayınlanmasından altı ay kadar sonra Herkül Milâs'tan geldi. Milâs *Türk Solu*'nda iki parça halinde yayınlanan yazısının ilkinde Sencer'i birçok feodal özellik atfettiği Osmanlı toplum yapısını nihayetinde ATÜT ile nitelendirdiği; Osmanlı'nın üzerinde kurulduğu Bizans'ı sadece iki paragrafla geçiştirdiği; kanunlardaki hükümlerden hareketle ortaya idealize edilmiş bir devlet çıkardığı, ama o yazılı kanunların toplum yaşamındaki yansımasını dikkate almadığı; Fatih zamanına kadar olmadığını iddia ettiği komünal mülkiyetin 16. yüzyılda kapitalizmin girişiyle ortadan kalktığını belirttiği, yani ATÜT'ü sadece bir yüzyıla sığdırdığı gerekçeleriyle eleştiriyordu. Ayrıca Sencer'in Osmanlı'nın kuruluş dönemi için iddia ettiğinin aksine feodal düzenden ATÜT'e geçilemeyeceğini, çünkü feodalizmden ancak kapitalizme geçilebileceğini; komünal diye nitelediği toprak rejiminde mirasın bulunduğunu belirtiyordu. Bkz. Herkül Milâs, "'Osmanlı Toplum Yapısı' Üzerine", **Türk Solu**, s. 120 (3 Mart 1970): 12-13. Milâs, yazısının ikincisinde Sencer'i toplum yapısına yaklaşımda tarihçiler ve sosyal bilimciler ayrımı yaptığı; kapitalizme dış baskı ile geçildiğinden Osmanlı'da feodalizm olamayacağını iddia ettiği; toplum yapısı gibi bir konuyu ele alırken sınıflardan hiç söz etmediği için eleştiriyordu. Bkz. Herkül Milâs, "'Osmanlı Toplum Yapısı' Üzerine", **Türk Solu**, s. 121 (10 Mart 1970): 12-13.
[1129] Çetin Yetkin, **Türkiye'de Soldaki Bölünmeler (1960-1970): Tartışmalar-Nedenler-Çözüm Önerileri** (Ankara: Toplum Yayınları, 1970), 9.

inceleme konusu yapmaya karar verdiğini anlıyoruz.[1130] Başka bir deyişle, 1969 sonbaharında Türkiye'de solun durumunun bir kitapla ortaya konulacak ölçüde bölünmüş bir yapı arz ettiği görülüyor. Bu başlık altında 1969 sonbaharından 12 Mart 1971'e kadar geçen sürede sol içinde oluşan tablo resmedilmeye çalışılacaktır.[1131]

7.1.2.1. Türkiye İşçi Partisi Cephesinde Durum

Sencer Divitçioğlu 1969 genel seçimlerinin hemen ertesine denk düşen bir yazısında gelecekte kurulacak Türk sosyalizmine olan inancını ortaya koyuyor ama Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) varlığını yitirmiş ve görevini tamamlamış olduğunu belirtiyordu.[1132] Burada Divitçioğlu'nun sözünü ettiği cepheye bakılacaktır.

7.1.2.1.1. "Doğulular"

TİP içinde "Doğulular" olarak tanımlanan Kürt üyelerden müteşekkil bir grup yer almaktaydı.[1133] 1966'da dört sayı çıkabilen *Yeni Akış* dergisinin sahipliğini ve sorumlu müdürlüğünü bu grup içinden Mehmet Ali Aslan gerçekleştirmişti. Gerek derginin çıkış yazısında[1134] gerekse Aslan'ın buradaki yazılarında "Doğu sorunu/meselesi"nin ekonomik ve sınıfsal yönü yanında etnik yönü üzerinde

---

[1130] Yetkin'in ilk görüşmesini 6 Aralık 1969'da Uğur Mumcu'yla, son görüşmesini 4 Nisan 1970'te İdris Küçükömer'le gerçekleştirdiği görülmektedir. Bkz. **age**, 249-251. Bu, kitabın ilk belirtilen tarihten önce planlandığını, son belirtilen tarihten sonra yayınlandığını ifade etmektedir. *Cumhuriyet* gazetesinin 20 Mayıs 1970 tarihli sayısında kitabın reklamı yapıldığına göre kitap Nisan ya da Mayıs 1970'te yayınlanmış olmalıdır.

[1131] Yetkin'in çalışmasının burada sadece simgesel bir anlamı vardır. Yoksa onun tematik bir yaklaşımla sola ilişkin genel değerlendirmelerde bulunduğu çalışması değerli özel görüşmeler ve bilgiler barındırsa da Osmalı toplum yapısı tartışmalarının merkeze alındığı bu bölüme yol gösterici nitelikte değildir.

[1132] Sencer Divitçioğlu, "Yarınki Türk Sosyalizminin Potansiyeli", **Ant**, s. 146 (14 Ekim 1969): 7.

[1133] "Doğulular", TİP içinde, üst yapıya özel bir vurgu yapan Aybar ile yakın ilişkideydiler. Bu konuda bkz. Ünsal, **age**, 308-309. Aybar'ın üst yapı vurgusuyla aralarındaki benzerliğin görülebilmesi açısından "Doğulular"ın önemli isimlerinden ve dönemin TİP Diyarbakır Milletvekili Tarık Ziya Ekinci'nin manevi (din, dil, ırk ve mezhep) sömürü vurgusu yaptığı şu yazıya bakılabilir: Tarık Ziya Ekinci, "Türkiye'de Doğu Sorununu Doğuran Gerçek Nedenler", **Yeni Akış**, s. 4 (Kasım 1966): 6-8. Ekinci'nin TİP'i sosyalist devrimi gerçekleştirmek için değil demokratikleşmeye katkı sağlamak için destekledikleri yönündeki açıklamaları için bkz. Ekinci, **Lice'den Paris'e Anılarım**, 464-466, 488-490, 500. "Doğulular" ile ilgili genel bir anlatım için bkz. Ahmet Alış, "The Process of the Politicization of the Kurdish Identity in Turkey: the Kurds and the Turkish Labor Party (1961-1971)" (Master of Arts, Boğaziçi University the Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2009), 112-123.

[1134] "Tartışmaya Açıyoruz", **Yeni Akış**, s. 1 (Ağustos 1966): 3. Aslan dördüncü sayısında derginin sahipliğini ve sorumlu müdürlük görevini Abbas İzol'a bırakmak durumunda kaldı. Bkz. Abbas İzol, "Değerli Okurlar", **Yeni Akış**, s. 4 (Kasım 1966): 2.

durulması gerektiğine dikkat çekiliyordu.[1135] Dergiyi var eden güdü ve derginin içeriği, bir yıl kadar sonra "Doğulular"ın öncülüğünde düzenlenecek olan ve Doğu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinin geri kalmışlığının protesto edileceği "Doğu Mitingleri"nin sinyali niteliğindeydi.[1136] "Doğu Mitingleri" ise, Mesut Yeğen'in ifadesiyle, TİP'in "ev sahipliğinde" solun Kürtlerle kitlesel buluşması anlamına geliyordu.[1137]

Tanım "ev sahipliği" olunca misafirin ziyaretini sonlandırması kaçınılmazdır. Bunun için önce yeni çatılar oluşmaya başladı. İlk ayrılık gençlik kesiminde yaşandı. TİP'in gençlik örgütlenmesi niteliğindeki Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) 1969 başlarında millî demokratik devrim (MDD) tezini savunan gençlerin kontrolüne girdi.[1138] Devrimci mücadelede orduya ve bürokrasiye önem atfeden bir tezin hegemonya sağlaması, o güne kadar FKF içinde yer alan Kürt gençlerini büyük ölçüde rahatsız etti ve onları yeni arayışlara itti. Bunun üzerine Kürt solunun özerkleşmesinin ilk adımı olarak görülen Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) Mayıs 1969'da kuruldu.[1139]

"Doğulular" ise 12 Mart Muhtırası sonrasında gerçekleşen TİP'in kapatılışına kadar parti içinde yer aldılar. Hatta 15 Kasım 1969'da Mehmet Ali Aybar'ın istifası üzerine genel başkanlık koltuğuna Aslan oturdu. Ancak bir ay kadar süren bu genel başkanlık "Doğulular"ın TİP yönetiminde ağırlığını koymalarının değil, geçici bir dengenin neticesiydi.[1140] Nihat Sargın'ın anlattıklarına göre Aslan'ın koltuğu devretmesinden

---

[1135] Örneğin bkz. M. Ali Aslan, "Sosyalizm ve Kürtler", **Yeni Akış**, s. 3 (Ekim 1966): 14. Aslan bu yazıda "sosyalistlik iddiasında olanlar" diyerek *Cumhuriyet* gazetesindeki yazıları nedeniyle İlhan Selçuk'a sesleniyor ve onu meselenin etnik boyutunu görmemekle eleştiriyordu. *Yön*'ün önemli isimlerinden olan Selçuk'a yönelik bu eleştiri *Yön*'ün de meseleye aynı şekilde baktığını düşündürtmemelidir. Bunun için bkz. Mesut Yeğen, "Türkiye Solu ve Kürt Sorunu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 1215-1216; Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 108-110, 258-259.

[1136] Azat Zana Gündoğan, "The Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of 'the Eastern Meetings' " (Master of Science, Middle East Technical University the Graduate School of Social Sciences, 2005), 111. "Doğu Mitingleri" 1967 yılının Ağustos ayında Silvan'da başladı. 3 Eylül'de Diyarbakır, 24 Eylül'de Siverek, 8 Ekim'de Batman, 15 Ekim'de Tunceli, 22 Ekim'de Ağrı ile sürdü ve 5 Kasım'da Ankara'da gerçekleştirilen miting ile son buldu. Gündoğan, organizatörler arasında Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi'ni de saymaktadır. Bkz. **age**, 1-2.

[1137] Yeğen, **age**, 1216-1217.

[1138] Yıldırım, **age**, 269-273; Aydınoğlu, "**Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 113-115; Zileli, **Yarılma (1954-1972)**, 331-332.

[1139] Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 1176. Kuruluş süreci için bkz. Selin Yeleser, "A Turning Point in the Formation of the Kurdish Left in Turkey: The Revolutoonary Eastern Cultural Hearts (1969-1971)" (Master of Arts, Boğaziçi University the Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2009), 70-79; Ekinci, **age**, 601-602.

[1140] Varuy, **age**, 223-224.

sonraki süreçte "Doğulular"ın tavrı, ısrarlara rağmen yönetimde yer almama yönünde oldu.[1141] 29-31 Ekim 1970'te gerçekleştirilen TİP Dördüncü Büyük Kongresi'nde "Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşamakta olduğu" diye başlayan ve "Parti'nin, Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilân eder" diye biten kararın[1142] alınmasından sonra da, A. Hamdi Dinler'in tanıklığına göre, "Doğu delegeleri Kongre'yi yavaş yavaş terked[ecekler], Partinin yönetiminde yer almaları için yapılan ısrarlı teklifleri reddede[ceklerdi]".[1143] Diğer taraftan bu karar TİP'in kapatılmasının gerekçesi olacaktı.[1144]

7.1.2.1.2. *Ant*

Doğan Özgüden yönetiminde yayınlanmaya devam eden *Ant*, TİP İkinci Olağanüstü Kongresi'nden sonra "Üçüncü Yol" adına bir çağrıda daha bulunmadı. Diğer taraftan TİP'e dönük yapıcı eleştirilerini hiçbir zaman esirgemedi ve TİP'in en büyük destekçisi olmaya devam etti. Türkiye'nin NATO üyeliği, ABD emperyalizmi, bunlarla ilgili öğrenci eylemleri, Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki (CHP) gelişmeler *Ant*'ın 1969'ın ilk aylarında üzerinde durduğu konulardı.

Ant daha en başından beri çeşitli biçimlerde yer verdiği "Doğu sorunu" ile ilgilenmeyi sürdürmekteydi.[1145] Mayıs ayında bu konuyla ilgili Ahmet Aras'ın, aşağıda ele alacağımız, iki önemli yazısını yayınladı. Kuruluşu hemen bu yazıların ertesi günlere denk gelen DDKO *Ant*'ı iki biçimde etkiledi: DDKO'nun sözlüğünde yer alan "Türkiye halkları" söylemi *Ant*'ta da görülmeye başladı. Bu kuruluştan sonra yer edinen "Kemalizm'in geçmişteki halk düşmanı uygulamalarının ve özellikle sol aydınlara çektirdiği acıların daha da cesaretle ortaya konması gerek[tiği]" kanaatiyle gerek *Ant*'ta gerekse Ant Yayınları'nda yakın tarihi farklı biçimlerde değerlendiren çalışmalar arttı.[1146]

Ant 1969 seçimlerine uzanan süreçte TİP'e olan desteğine karşın Aybar'a yönelik muhalefetinin dozunu arttırınca kurucularından Yaşar Kemal *Ant*'tan, eşi Tilda ise

[1141] Bkz. Sargın, **Anılar-Belgeler II**, 962-966.
[1142] Bkz. **age**, 1000-1001.
[1143] Dinler, **age**, 250. *Sosyalist* ikinci yayın dönemindeyken, 12 Mart 1971 arifesindeki bir sayısında, gerek Aybar, gerekse Boran-Aren hizbi tarafından "Doğulular"a oy hesapları çerçevesinde bakıldığı anlamına gelen bir tahlilde bulundu. Bunu da göz önünde bulundurmak lazım. Bkz. "TİP Üzerine Araştırma", **Sosyalist**, s. 18 (2 Mart 1971): 2.
[1144] Bkz. Varuy, **age**, 228-230.
[1145] *Ant*'ta "Doğu sorunu"nun ele alınışı konusunda bkz. Songül Aydın, **age**, 77-88.
[1146] Özgüden, **age**, 484-490.

Ant Yayınları'ndan ayrıldı.[1147] *Ant* duruşundan geri adım atmadı. 12 Ekim'de gerçekleştirilen genel seçimlerde TİP'in oylarının bir miktar düşmesi ve millî bakiye sistemi kalktığından ancak iki milletvekili çıkarabilmesi[1148] üzerine Aybar'ın düşürülmesi gerektiğini yazdı. TİP'in varmış olduğu noktada o güne kadar Aybar'la birlikte yönetimde bulunanların da sorumluluğu olduğunu düşündüğünden onlar için de aynı akıbeti talep ediyordu.[1149]

Çok geçmeden *Ant*'ın Aybar'la ilgili arzusu gerçekleşti. O güne kadar Aybar'la birlikte hareket edenlerden bir kısmıysa yönetimde bulunmaya devam etti. *Ant* yeni yönetimi "Aybarsız Aybar yönetimi" diyerek karşıladı.[1150] 1970'in ilk günlerinde, üçüncü yayın yılını tamamladığında, "bilimsel sosyalizm" öncülüğünde bölünmüş solu bir araya getirmek amacıyla yeni dönemine girdi.[1151] Bu amacı gerçekleştirmek için bundan birkaç ay sonra da aylık bir teori ve eylem dergisine dönüştü.[1152] 12 Mart Muhtırası sonrasında yayınına son verildi.

7.1.2.1.3. *Emek*

Mayıs 1969'dan beri yayında olan *Emek,* genel seçimlerden sonra TİP içinde var olduğunu düşündüğü sorunları masaya yatırdı ve çözüm önerilerinde bulundu. TİP'in 1965 Meclis'e girmesinden sonra işçi sınıfını örgütlemek ve devrimci güçleri sosyalist mücadeleye kanalize etmek yerine milletvekili sayısını arttırmayı amaç edinmesinin parti içinde huzursuzluk yarattığı; Aybar'ın bir süredir "bilimsel sosyalizmi teori plânında da reddeden konuşmalarından sonra" bu huzursuzluğun ihtilafa dönüştüğü tespitinde bulundu. Aybar'ın teşkilat ile bağlarının kopmuş olduğundan, genel başkanlığının artık şekli ve hukuki olmaktan başka bir anlam taşımadığını belirtti.[1153] TİP'in yok olup gitmemesi için Aybar yönetiminin son bulması gerektiği konusunda muhalif bazı partililerin vardığı mutabakat metninin 15

[1147] Bkz. Özgüden, **"Vatansız" Gazeteci: Cilt I**, 468-469.
[1148] Bkz. Varuy, **Türkiye İşçi Partisi**, 220-223. Milletvekilleri İstanbul'dan seçilen Aybar ile Rıza Kuas'tı.
[1149] "Aybar Yönetimi Yıkılmalıdır", **Ant**, s. 150 (11 Kasım 1969): 6-7.
[1150] "Aybarsız Aybar Yönetimi! Sosyalistler Mücadeleyi Sürdürmelidir", **Ant**, s. 152 (25 Kasım 1969): 4-5.
[1151] Bkz. Songül Aydın, **age**, 127-128.
[1152] Bkz. **age**, 33-35. *Ant* bu süreçte "Ortadoğu devrimci çemberi" söylemini öne çıkardı. Bununla ilgili olarak bkz. **age**, 102-105; 154. "Türkiye halkları" gibi aslında bu söylem de daha önce DDKO'nun bir bildirisinde kullanılmıştı. Bkz. Özgüden, **age**, 484
[1153] "İşte Mesele İşte Çözüm", **Emek**, s. 14 (3 Kasım 1969): 3.

Kasım'da gerçekleştirilecek TİP Genel Yönetim Kurulu toplantısına sunulacağını bildirdi.[1154] Değindiğimiz gibi Aybar tam da o gün genel başkanlıktan istifa etti.

Gelişmeler Boran-Aren hizbinin ("sosyalist devrimciler") partiyi kontrolüne almasını hızlandırıyordu. *Emek* bu süreçte parti içi ve dışı muhaliflere karşı ideolojik mücadele merkezi olmayı sürdürdü. Öyle ki, MDD tezine karşı verdiği mücadelede Türkiye'de feodalizmin kalıntıdan öteye gitmediği iddiasını desteklemek için *Emek*'te iş zaman zaman Kurthan Fişek ve M. Kutlay'ın yazılarıyla Türkiye'de kapitalizmin çok erken tarihlerde başladığı iddiasına kadar vardırıldı. Fişek'in doktora tezinde Türkiye'de feodaliteden kapitalizme dönüşümün 1453'te İstanbul'un fethiyle başladığı şeklindeki iddiası[1155] *Emek*'e önce Türkiye'nin 16. yüzyıl ortalarından itibaren emperyalizmin yörüngesinde tarımsal alandan başlayarak kapitalistleştiği[1156]; ardından Türkiye'nin 1535'teki kapitülasyonlarla kapitalizme açıldığı[1157] şeklinde girdi.[1158] Bu açılmanın II. Meşrutiyet'in ilanı olan "1908 burjuva devrimi"yle kapitalist iktidarın temel kurallarının geçerli olmaya başladığı bir sürece uzandığı düşünülüyordu.[1159] Aynı düşünce TİP'in Boran-Aren hizbinin etkinliğinde "bilimsel sosyalist" bir doktrin partisi haline geldiği[1160] Dördüncü Büyük Kongre'de alınan kararların ilk maddesine "Türkiye'nin en azından altmış yıldır demokratik devrim süreci içinde bulunduğu" biçiminde yansıdı. "Hakim üretim ilişkilerinin kapitalist üretim ilişkileri olduğunu ve feodal üretim ilişkilerinin ülke çapında büyük ölçüde tasfiyeye uğrayarak belirli bölgelerde kalıntı halinde ve her geçen gün kapitalist üretim ilişkilerine dönüşerek devam ettiğini", "Türkiye'nin önündeki devrim aşamasının sosyalist devrim olduğunu", "Milli Demokratik Devrim Stratejisi önerisinin Türkiye için geçerli olmadığını" söyleyebilmenin temeli de buydu.[1161]

[1154] "Teşkilat da Ayaklandı", **Emek**, s. 15 (17 Kasım 1969): 2.
[1155] Bkz. Fişek, **Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri**, 9-10.
[1156] Bkz. Fişek, "Kuyuya Atılan Taş", 4.
[1157] Kurthan Fişek, "Büyük Ticaret Burjuvazisi İttifaklarını Yenileyecek mi?", **Emek**, s. 20 (26 Ocak 1970): 8; "Sosyalist Mücadelemiz Güçlenmektedir", **Emek**, s. 1 (Haziran 1970): 63; M. Kutlay, "Yapısal Dinamik Sorunların Eleştirisi II: Türkiye'de Geriliğin Gelişmesi", **Emek**, s. 3 (Ağustos 1970): 15.
[1158] Yalçın Küçük *Emek* yazı kurulunda yer alan Kurthan Fişek ve Kutlay Ebiri'nin Türkiye'de kapitalizmin başlangıcı olarak 1453 yılını esas almak konusunda ısrar ettiklerini, kendisinin buna karşı koyamadığını belirtmektedir. Bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler**, c. 3, 307. Bu bilgiden M. Kutlay'ın Kutlay Ebiri olduğu konusunda da güçlü bir ipucu ediniyoruz.
[1159] Kutlay, **age**, 15.
[1160] Bkz. Ünsal, **age**, 310-312.
[1161] Bkz. "Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongre Kararları", **Emek**, s. 7 (Aralık 1970): 1-2.

7.1.2.1.4. *Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği*

1969 sonbaharından sonraki süreçte TİP içinde yeni odaklar oluşmaya başladı. Bunlar içinde en dikkate değer olanı *Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği* dergisi çevresiydi. Çevre; Yalçın Yusufoğlu, Oya Sencer, Çağatay Anadol, Oya Köymen, Orhan Silier, Murat Belge gibi isimlerden meydana gelmişti.[1162] Dergiyi çıkarmadan önce hazırladığı tanıtım broşüründe, solun "tek ciddi örgütlenme deneyi olan" TİP'in sosyalist bir parti niteliğine kavuşamadığı, ayrım çizgileri olgunlaşmamış ideolojinin ve tartışmaların yansıması olan bir krize batmış olduğu tahlilinde bulunuyordu.[1163] Sosyalist hareketin içinde bulunduğu teorik bilgi eksikliğine vurgu yapıyor; "[b]ilimsel sosyalist teorinin birtakım ısmarlama kalıplara uydurulmak için çarpıtılması[nın], Türkiye'nin sosyal ve iktisadi tarihinin, üretim tarzının, sınıf yapısının bu kalıplara sığdırılacak biçimde tahrif edilmesi[nin], artık alışlanlık haline getiril[diğinden]" söz ediyordu.[1164] Mevcut durumda en temel görevin sosyalist bir partinin oluşturulması ve hızla etkin bir hale getirilmesi olduğunu belirtiyordu.[1165]

Çevre, tanıtım broşürünün sonuna aylık olarak çıkarmayı düşündükleri derginin ilk altı sayısına ait yazı programı taslağını koymuştu. Kabaca ifade edersek bu sayılarda yoğunlaşılması arzulanan konular sırasıyla şöyleydi: Türkiye'de sosyalistlerin durumu, Türkiye'de sanayi kapitalizmi ve işçi sınıfı, Türkiye'de tarım kapitalizmi ve köylülük, emperyalizm ve antiemperyalist mücadele, "halklar sorunu" ve Kürt halkı, Türkiye'de devrim stratejisi.[1166] Derginin ilk sayısında yayınlanan bildiri bu konuların bir özet halinde sunulması gibiydi. "Bildiri"ye "bilimsel sosyalizmin temel ilkelerine, dünya devrimci hareketinin tecrübelerine, Türkiye'nin tarihinden ve bugününden gelen özelliklerin doğru tesbitine dayanan ve boyuna eylemde sınanan bir birlik[le]" mümkün olabileceğini belirten satırlarla başlanıyordu.[1167] Burada Türkiye tarihinden gelen özellik Osmanlı'nın sahip olduğu merkezî feodal yapının iç evrimine 16. yüzyıldan başlanarak müdahale edilmesi sonucu 19. yüzyılda tarımda feodal yapının kısmen parçalandığı[1168] ve Avrupa'nın Osmanlı'yı bir açık pazar

[1162] Bkz. Baydar, Ulagay, **age**, 105-106, 132-138; Ünsal, **age**, 313; Tûba Çandar, **Murat Belge: Bir Hayat…,** 4. bs. (İstanbul: Doğan Kitap, 2007), 129-130.
[1163] **Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği Aylık Dergisinin Tanıtma Bildirisi** (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1970), 11-12.
[1164] **age**, 12-13.
[1165] **age**, 15-16.
[1166] **age**, 31-32.
[1167] "Bildiri", **Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği**, s. 1 (Ocak 1971): 2.
[1168] **age**, 15.

haline getirmiş olduğu[1169] temeli üzerine yükseltiliyordu. O günkü "çarpıtılmış kapitalist gelişme" tarım ve sanayide üretim güçlerinin 1908'e kadar ağır, 1908-1950 arasında arasında hızlı ve daha sonra büyük bir ivme ile gelişmesi sonucu oluştuğu açıklanıyordu.[1170] 1908'de başlayan demokratik devrim sürecinin emekçilerin örgütlenmesine olanak sağlayacak bir noktaya vardığı; bu noktayı korumanın işçi sınıfının örgütlenmesine ve işçi-köylü ittifakına bağlı olduğu ifade ediliyordu.[1171]

Dikkat edilirse buradaki iddialar *Emek*'teki iddialardan çok farklı değildi. Bunda şaşılacak bir şey de yoktu. Derginin daha tanıtım broşüründe *Emek*'te "doğruya yaklaşan birtakım entelektüel tespitlerin" yapıldığı, fakat bu tespitlerin eylemde somutlaştırılamadığı belirtiliyordu.[1172] Bu diğer taraftan derginin adında ifadesini bulan "sosyalist parti"nin mutlaka yeni kurulacak bir parti olması gerekmediği, teori ile pratiği birleştirip "gerçek" bir sosyalist partiye dönüşebilecek bir TİP'in de istenilen amaca hizmet edeceği düşüncesiyle ilişkiliydi.[1173]

Derginin ilk üç sayısı hedeflenen içerik planına aşağı yukarı uygun biçimde yayınlandı. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra, içerik planına uygun yayınlanmayan dördüncü (Nisan) sayısı ise derginin son sayısı oldu.

7.1.2.2. "Türkiye'de Feodalizm" Meselesi ve Millî Demokratik Devrim Hareketi'nde Durum

"Doğu Mitingleri"nin ertesinde *Forum* dergisinde bir yazı dizisi kaleme alan İsmail Beşikçi, "geri kalmışlığın" toplumsal yapının kendisinden değil, ona biçim veren mülkiyet ilişkilerinin toplumun yararına işlememesinden kaynaklandığını belirtiyor; bunun aksini kabul etmenin sömürü düzenini kabul etmek demek olduğunu iddia ediyordu. Bunu örneklerken Osmanlı'nın geri kalmışlığının nedeni olarak sahip olduğu ATÜT'ü değil, Batı'nın Osmanlı'yı bir hammadde ve pazar alanı olarak kullanmasını gösteriyordu. Ancak, amacı bu girizgahla o günkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki üretim ilişkilerine geçmek olduğundan ATÜT konusuyla ilgili

[1169] **age**, 12.
[1170] **age**, 20.
[1171] **age**, 23. "Bildiri"de TİP cephesinde rastlamadığımız bir kategorizasyon da yapılıyordu. Buna göre devrimin öncü gücü sanayi ve tarım proletaryası, en yakın müttefikler yoksul köylüler ve küçük köylüler, yedek güçler orta köylülüğün yoksullaşan ve ezilen kesimi ile şehir küçük burjuvazisinin alt kesimleriydi. İlerleyen sayfalarda tek tek bu sınıf ve kesimler içinde amacın ve karşı güçlerin ne olduğu belirtiliyordu. Bkz. **age**, 35-36, 44-45.
[1172] **Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği Aylık Dergisinin Tanıtma Bildirisi**, 24-25.
[1173] Bunun için bkz. "Bildiri", **age**, 46. Bu, dergide Emek Grubu'nun "küçük burjuvalar", "işçi sınıfı gevezeliği yapanlar", "kariyeristler" gibi ithamlarla eleştirildiği gerçeğini perdelememeli.

derinlikli bir tahlile girmiyor; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Orta Çağ Avrupası'na ait feodal mülkiyet ilişkilerinin görüldüğünü söylerken bunu Osmanlı'nın ATÜT'e sahip olmasıyla ilişkilendirerek ele almıyordu.[1174]

Beşikçi'nin ardı sıra Muzaffer Erdost *Türk Solu*'nda bir yazı dizisi başlattı. Erdost, Karl Marx'ın ATÜT'le ilgili yazdığı bölümleri literatür eksikliğinden kaynaklanan sebeplerle "ispat edilmemiş sonuçlar" diyerek sağlığında yayınlamadığını; kendisinin ATÜT'ün varlığını sahip olduğu güncel bilgilerle test etmek için Şemdinli aşiretlerindeki üretim ilişkilerini sergilemeyi amaçladığını belirtiyordu.[1175] ATÜT'ü ekonomik evrime dirençli bir yapı tanımıyla ele alan Erdost'un[1176] Şemdinli aşiretlerinin üretim ilişkileri açısından vardığı sonuç, iç dinamiklerle feodalizmden ilkel kapitalizme geçiş gerçekleşirken emperyalist pazar konumuna geçen bölgede üretim ilişkilerinin gerilemeye başladığıydı.[1177]

Beşikçi ve Erdost'un yazı dizileri Doğu Anadolu'yu gündeme getiriş biçimleri açısından önemliydiler. Erdost'un yazı dizisi yerel bir alanda da olsa bir üretim tarzının varlığını/yokluğunu somut verilerle test etme denemesi olması açısından ayrıca önem arzediyordu. Bu, Osmanlı toplum yapısının nasıl tanımlanacağı ve bu yapının nasıl ve hangi ilişkiler içinde dönüşümler geçirdiği sorusuna verilen yanıttan hareketle açıklanan Türkiye'nin o günkü toplum yapısının ne olduğu sorusunun, artık güncele ilişkin somut verilerle tartışılmasının önünü açmıştı. Ancak yeni tartışma zeminine birden geçilemeyecekti. Erdost, bir yıl kadar sonra Oğuzların Anadolu'ya göçlerinden başlayarak Türkiye tarihinde feodalizm ile Türkiye'de feodalizmin bugünkü durumu üzerine kaleme aldığı ve Türkiye'de küçük tarım işletmelerinde feodal üretim tarzının egemen olduğunu iddia ettiği incelemesinin o güne ilişkin tek paragrafında yine kendi yazı serisine referans verebilecekti.[1178]

Ant, Erdost'un bu incelemesinden iki ay kadar sonra "Doğu sorunu" üzerine Ahmet Aras imzalı bir yazı serisi yayınladı. Serinin ilk yazısına düşülen notta Türkiye'de

---

[1174] Bkz. İsmail Beşikçi, "Doğu Sorunu ve Doğu Mitingleri II", **Forum**, s. 332 (1 Şubat 1968): 12-13.
[1175] Muzaffer Erdost, "Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri: I", **Türk Solu**, s. 22 (16 Nisan 1968): 4.
[1176] **age**, 4-5, dipnot 1.
[1177] Muzaffer Erdost, "Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri: IV", **Türk Solu**, s. 25 (27 Mayıs 1968): 5.
[1178] Bkz. Muzaffer Erdost, "Türkiye'de Feodalizmin Kaynakları ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir Taslak", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 5 (Mart 1969): 367-368. Erdost, incelemesinde Türkiye tarihinin başlarında feodalizm görülmüş olduğuna göre feodalizmi önceleyen bir üretim tarzı olan ATÜT'ün Türkiye için söz konusu olamayacağını söylüyor; yazı dizisindeki benzer bir yaklaşım sergiliyordu. Bkz. **age**, 346.

anti-feodal bir mücadeleye gerek olup olmadığı tartışmalarının sürdüğü bir zamanda bu yazının "sosyalist stratejinin isabetle saptanması bakımından büyük yarar sağlayacağına inan[dıkları]" belirtiliyordu.[1179] Aras, Doğu Anadolu'da feodal üretim ilişkilerinin kapsam ve niteliği ifade edilirken titiz davranılmadığı; söz konusu ilişkiler bütün bölgenin karakteristiğiymiş gibi hareket edildiği kanaatindeydi. Oysa ona göre Doğu Anadolu'da kapitalist ilişkilere geçiş vardı. Millî burjuvazi ile feodallere karşı mücadele yürütmek gerektiğini söyleyen MDD'ciler büyük toprak sahiplerinin burada aynı zamanda millî burjuvazi olarak adlandırılan kesim olduğunu göremiyorlardı.[1180]

Aras'ın değindiğimiz yazılarında ismini vererek karşısına aldığı tek isim olan Erdost aynı günlerde, aynı konuda arka arkaya birkaç yazı yayınladı.[1181] Referans verdiği tek isim olan Beşikçi ise kısa süre sonra, Temmuz 1969'da, dönemin önem arzeden kavramını içinde barındıran bir başlığa ve *Yeni Akış*'la aynı hassasiyeti üzerinde taşıyan bir alt başlığa (*Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*) sahip bir kitapla okuyucu karşısına çıktı.[1182] Ancak burada artık Osmanlı'yı ATÜT ile değil Avrupa'dakinden farklılık gösteren bir feodal üretim tarzı ile tanımlıyordu.[1183] Anlaşılan, dergideki değerlendirmesinde ayrıntılı bir

[1179] Ahmet Aras, "Sosyalist Açıdan Doğu Sorunu", **Ant**, s. 124 (13 Mayıs 1969): 8.
[1180] Ahmet Aras, "Doğu'da Üretim İlişkileri", **Ant**, s. 125 (20 Mayıs 1969): 8-9.
[1181] Erdost önce *Emek* dergisinin çıkış yazısındaki kimi iddialara dönük olarak üç yazı kaleme aldı. Bkz. Muzaffer Erdost, "Türkiye'de Feodalizm Var mı?", **Türk Solu**, s. 80 (27 Mayıs 1969): 8-10; Muzaffer Erdost, "Türkiye'de Feodalizm Var mı? (2): Şehir Küçük Burjuvazisi ve Proleterleşme Eğrisi", **Türk Solu**, s. 81 (3 Haziran 1969): 8-9; Muzaffer Erdost, "'Eylemsizlik' (Sağ Sapma) Stratejisinin Eleştirisi", **Türk Solu**, s. 82 (10 Haziran 1969): 8-11. Ardından Aras'ın eleştirilerini *Ant*'a gönderdiği bir yazıyla cevapladı: Bkz. Muzaffer Erdost, "Şemdinli Örneği Üzerine Açıklama", **Ant**, s. 129 (17 Haziran 1969): 10-11. Son olarak polemik dışı bir yazı daha kaleme aldı. Bkz. Muzaffer Erdost, "Doğu Anadolu'da Hayvancılığın Feodal Niteliği", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 8 (Haziran 1969): 117-126.
[1182] Aras, Beşikçi'nin "Doğu Mitingleri" üzerine yazı dizisininin yanı sıra onun henüz yayınlanmamış kitabını da referans vermişti. Kitap için bkz. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller** (Ankara: E Yayınları, 1969). Barış Ünlü'ye göre devrimci stratejisi ile ilişkili olarak Osmanlı ve hatta onun daha öncesi toplumların yapısı tartışma konusu edilirken Doğu Anadolu'dan hiç sözedilmiyordu. Beşikçi'nin kitabı "bu eksikliğe tepkiyle ve bu eksikliği kapama arzusuyla yazılmıştır". Bkz. Barış Ünlü, "İsmail Beşikçi Fenomeni: Bir Parrhesiastes'in Oluşumu", **İsmail Beşikçi**, der. Barış Ünlü, Ozan Değer (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011): 20. Ünlü burada Doğu Anadolu'dan bahsetmeyen çalışmaya örnek olarak Doğan Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni"ni örnek göstermektedir. Beşikçi de zaten kitabında ve daha önce *Akşam* gazetesinde yayınlanan bir yazı dizisinde Avcıoğlu'nu bu konuda sert bir biçimde eleştirmişti. Bkz. Beşikçi, **age**, 13. Gerek Beşikçi'nin gerekse Ünlü'nün beklentilerini karşılamamış olsa da Avcıoğlu'nun kitabında Doğu Anadolu'dan çeşitli vesilelerle bahsetmiştir. Öte yandan Beşikçi'nin kitabının bir etkisi olmuş olmalı ki, Avcıoğlu kitabının ilk baskısından tam bir yıl sonra (Aralık 1969'da) yapılan dördüncü baskısıyla birlikte "Doğu'nun Düzeni" adında bir bölüm oluşturmuş, burada Beşikçi'nin bu kitabına atıfta da bulunmuştur. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, c. 2, 4. bs. (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1969), 714-717.
[1183] Bkz. Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, 19.

açıklamada da bulunmadığı ATÜT'ü üzerinde çok düşünmeden ve genel atmosferden etkilenerek kullanmıştı.[1184] Ne var ki, Beşikçi'nin orijinal iddialarda da bulunmadığı bu konuyla ilgili düşünceleri ne bir atıf ne de bir tartışma konusu oldu.[1185] Çünkü onun kitabının yayınladığı ay *Emek*'te yayınlanan bir Korkut Boratav yazısıyla -Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının aslında bir parçası olduğu ve devrim stratejisi meselesiyle doğrudan ilgili olan- Türkiye tarımında üretim güçlerinin gelişim seviyesi ve egemen üretim biçimi konusu, "kısır tartışma ortamının aşılmaya başlandığı" bir döneme girdi.[1186]

Boratav, yazısında istatistiklerden elde ettiği sonuçlara göre Türkiye tarımında önem sırasıyla basit meta üretimi, kapitalist üretim, feodal ve yarı-feodal üretim ilişkileri görüldüğünü; yarı-feodal üretim ilişkilerinin görüldüğü yerlerin köy sayısına oranının % 5'i geçmediğini öne sürüyordu. Bu sonuçları devrim stratejisi ve taktik tartışmaları açısından da değerlendiriyor; Türkiye'de feodal ve yarı-feodal üretim ilişkileri dar bir yer kaplamasına karşın geniş bir köylü nüfusunu etki altına aldığından, köylülere yönelik "baskı unsurlarını hedef alan demokratik şiarların saf sosyalist şiarlardan daha geçerli olduğunu" düşünüyordu. Türkiye'nin bir "küçük burjuvalar ülkesi" olması nedeniyle de sosyalist harekette burjuva sosyalizmi düşüncesinin yer etmesi ihtimali bulunduğunu, buna önlem olarak hareketin bağımsız karekter ve ideolojisini koruması gerektiğini belirtiyordu.[1187]

[1184] Onun ATÜT dâhil hiçbir toplum yapısının ekonomik ve toplumsal gelişmeye engel olmadığı yaklaşımından; "toplumsal gelişme kanunu" içinde birbirini takip eden çizgide sadece ilkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist üretim tarzlarının olduğu düşüncesine geçişi ve ATÜT'ü "gelişim çizgisinin dışında" sayması, fikri dönüşümünün aranacağı temel olsa gerek. Bkz. **age**, 22. Behice Boran ve Muzaffer Erdost'un onun değerlendirme yazısından sonra yayınlanan ve önceki bölümde ele aldığımız kitaplarında Osmanlı feodalitesinin Avrupa'dakinden farklılığı olarak sundukları "merkezî" özelliği, bu fikri dönüşüme kolaylaştırıcı bir katkı sağlamış görünüyor. Bkz. **age**, 69-70. Beşikçi ayrıca N. A. Poliak'ın Avrupa'dakinden farklı bir feodalizm ortaya koyduğu "İslam Feodalizmi" makalesinden de faydalanıyordu. Bkz. **age**, 20 ve 123.

[1185] Beşikçi Doğu Anadolu'daki "temel çelişki"yi şeyhlik gibi dinsel kurumlar ve aşiret biçimindeki toplumsal-siyasal örgütlenmeyle meşruluk ve hukukilik kazanan feodal üretim biçimi olarak tanımlıyordu (bkz. **age**, 15). Bu nedenle kapitalist ilişkilerin görüldüğü Batı Anadolu'da yürütülecek devrimci mücadele ile Doğu Anadolu'da yürütülecek devrimci mücadelenin aynı olmayacağını belirtiyordu (bkz. **age**, 99-100). Ancak bu mücadelenin niteliği üzerine ayrıntılı bir açıklamada bulunmuyordu.

[1186] Oya Baydar Sencer, "Türkiye'de Tarımda Üretim Güçlerinin Gelişmesi", **Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği**, s. 3 (Mart 1971): 10-11.

[1187] Korkut Boratav, "Tarımda Feodal Üretim İlişkileri, Feodal Kalıntılar ve Basit Meta Üretimi", **Emek**, s. 6 (14 Temmuz 1969): 8-9.

Boratav'ın yazısı onun henüz çıkmış olan bir kitabının izlerini taşıyordu.[1188] Bir süre sonra bu kitapla ilgili yorumlar da gelmeye başladı. Necat Erder *Emek*'teki yazısında kitabı sosyalist hareketin -"duygusal dayanışma"dan "duygusal kutuplaşma"ya vardığı, "acı gerçekler edebiyatı"ndan çıkamadığı bir noktada- ihtiyacı olan Türkiye'nin yapısının ve gelişmesinin sosyalist tahlilini sergileyen bir eser olarak karşıladı.[1189] Doğan Avcıoğlu *Devrim*'deki yazısında kitabı "son 15-20 yıllık dönemde Türk toplumunun evrimini" ve Türkiye'nin "emperyalizmin boyunduruğu altında, azgelişmiş bir kapitalist ülke olduğunu" ortaya koyan bir eser olarak yorumladı.[1190] Erdost ise Boratav'ın *Emek*'teki yazısının, kendisinin *Emek*'in çıkış yazısıyla ilgili yayınladığı yazılara karşı hazırlanmış; Boratav'ın kitabının bu yazıdan sonra ve bu yazıyı içeren bölümlerle sonradan yayınlanmış olduğu kanaatindeydi. Dolayısıyla kitabın sadece ilgili bölümünü, söz konusu yazıyla birlikte değerlendirmeye tabi tuttu.[1191]

Erdost'a göre Boratav'ın istatistiki verileri ve uyguladığı metot hatalıydı. Yine de doğru bir metotla aynı istatistiki veriler doğruya yakın sonuçlar verebilirdi. Türkiye tarımında kapitalist ilişkiler vardı, ancak şimdilik egemen durumda değildi. Küçük köylü işletmeleri ile feodal ve yarı-feodal unsurların yaygın olduğu ülkede, tarımda kapitalist ilişkiler egemen olarak nitelendirilemezdi.[1192]

Erdost, Boratav'ın küçük köylü işletmelerini kapitalist sömürü mekanizması içinde saymasına karşın yarı-feodal sömürü ve baskının varlığını gerekçe göstererek aynı köylü üzerinde sosyalist değil, demokratik şiarların geçerli olacağını söylemesini çelişkili buluyordu.[1193] Ancak Boratav'ın güttüğü başka bir gaye nedeniyle bu çelişkili duruma düşmüş göründüğü fikrindeydi. MDD'ciler proletarya ve köylülere tek bir devrimci program ve taktik ile gidilmesi gerektiğini düşündüğünden,

[1188] Kitap için bkz. Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı (Kapitalist Sistemde, Türkiye'de, Sosyalist Sistemde)** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969). Kitabın iç sayfasında baskı tarihi olarak "Temmuz 1969" gösterilmiştir. 15 Temmuz 1969 tarihli *Milliyet*'te yayınlanan bir karikatürde bu kitaptan hareket edildiğine göre, kitap, değindiğimiz makaleden önce yayınlanmıştır.
[1189] Necat Erder, "Gelir Dağılımı (Dr. Korkut Boratav) (1)", **Emek**, s. 10 (8 Eylül 1969): 6-7.
[1190] Avcıoğlu'nun Boratav'dan güç alarak yaptığı şu iğneleme dikkat çekmektedir: "1950-1953, şehir burjuvazisi için altın yıllar olmuştur. Bu dört yılda tarım dışı gelir dağılımı sür'atle burjuvazi lehine, şehirli emekçi aleyhine değişmiştir. Yâni moda deyimle 'halkına kopuk ceberrut bürokratları deviren' DP iktidarının ilk yılları, emekçiler aleyhine işlemiş ve burjuvazinin altın yılları olmuştur!". Bkz. Doğan Avcıoğlu [D. A.], " '100 Soruda Gelir Dağılımı' ", **Devrim**, s. 3 (4 Kasım 1969): 5. Avcıoğlu'nun bu yazısında yanlış yorumlarda bulunduğunu belirten bir yazı için bkz. M. Kutlay, " 'Devrim' ve Devrim", **Emek**, s. 16 (1 Aralık 1969): 8-11.
[1191] Muzaffer Erdost, "Türkiye Tarımında Hakim Üretim İlişkileri Üzerine", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 13 (Kasım 1969): 34.
[1192] **age**, 39-40.
[1193] **age**, 54.

Boratav'ın bunu, aksi yönde hareket etmiş olan Mehmet Ali Aybar ve Sadun Aren'in ne kadar doğru bir harekette bulunmuş olduğunu göstermek için yaptığı kanısındaydı.[1194]

Erdost yazısını sonlandırırken "Boratav'ın, doğru devrimci çizgiyi bulacağından ümidimi kesmiş değilim" diyordu.[1195] Oysa Boratav'ın bundan iki ay sonra yayınlanan bir yazısı aynı tartışmanın farklı siyasi çekişmeler içinde hız kesmeden devam etmesine neden olacaktı. Bunun için önce *Aydınlık: Sosyalist Dergi*'ye (*ASD*) kısaca bir değinmek gerekir.

Forum dergisi 1968 yılında Hasan Hüseyin Korkmazgil'in yazı işleri müdürlüğünde TİP'e yakın bir konumdaydı. Doğu Perinçek, Erdoğan Güçbilmez, Şahin Alpay'dan oluşan bir "asistanlar grubu"nun yazıları dergide yayınlanmaktaydı. Muhtemelen MDD tezini savunur bir noktaya gelmeleri nedeniyle, bu üçlünün Korkmazgil ile arası açıldı. Bunun üzerine bu üçlü, MDD tezlerini savunacak teorik bir yayın organı kurmak için, Kasım 1967'de *Türk Solu*'nu çıkaranlardan birisi olan Vahap Erdoğdu ile iletişime geçtiler. Seyhan Erdoğdu ve Münir Aktolga'nın da katılımıyla *ASD*'yi Kasım 1968'de çıkarmaya başladılar.[1196] Görünürde bir farklılık olmamakla birlikte ilk üç isim ile diğer üç isim daha yakın ilişkiler içindeydi ve "daha derginin ilk kuruluş çalışmaları sırasında, iki grup arasında, dergiye hâkim olma konusunda sessiz bir iktidar çekişmesi mevcuttu."[1197] Buna daha sonra FKF'nin 9-10 Ekim 1969 tarihlerinde gerçekleştirilen kurultayda TİP'li kadroları tasfiye edip adını da Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu olarak değiştirdiği[1198] süreçteki bir karşıtlık eklendi. "Asistanlar grubu" ve çevresinde gençler, radikalleşen "maceracı" gençler karşısında o kadar "radikalleş(e)meyerek" onları karşısına aldılar. Ancak gençliğe egemen durumda değillerdi. Gelişmeler Alpay'ın o ay "Türkiye'nin Düzeni" üzerine kaleme aldığı yazısında Türkiye'de işçi sınıfı öncülüğünde bir devrimin nesnel ve öznel koşullarının oluşmadığı iddiasının, sonradan teorik gerekçe yapılacağı fiili ayrılığa doğru yol alıyordu. *ASD*'nin 15. sayısının yayınlandığı 1970'in Ocak ayında

[1194] **age**, 56. 1969 genel seçimlerinde başa güreşmeyi hedefleyen TİP, bunun için köylü oylarına gereksinim duymaktaydı. Kullanmakta olduğu çark-başaklı amblemini bu süreçte kasketli bir adam siluetinin bulunduğu bir amblem ile değiştirmişti. Bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 122-124.
[1195] **age**, 58.
[1196] İleri, **Mihri Belli Olayı I**, 194-195.
[1197] Zileli, **age**, 311. Ayrıca bkz. Sevim Belli, **Boşuna mı Çiğnedik?** (İstanbul: Belge Yayınları, 1994), 471.
[1198] Feyizoğlu, **age**, 180-181. Federasyonun kısaltılması TDGF olsa da bundan sonra Dev-Genç olarak anılacaktı.

"asistanlar grubu" ve çevresinin *Proleter Devrimci Aydınlık* (*PDA*) adında bir dergi yayınlamaya başlamasıyla fiili ayrılık gerçekleşmiş oldu.[1199]

Boratav'ın olay yaratan ikinci yazısı işte bu yeni derginin ilk sayısında çıktı ve MDD Hareketi içindeki fiili bölünmenin bir parçası oldu. Otuz sayfalık bu yazı, önceki iki sayfalık yazının, ona yönelik eleştirilere cevabını da içeren ve dikkat çekici satırlar barındıran genişletilmiş bir haliydi. Boratav burada bir safta durduğunu belli eder şekilde "millî-demokratik mücadelemiz varlık sebebini bir yandan Türkiye'nin, emperyalizmin boyunduruğunda sömürülen bir ülke olmasından; öte yandan geri sosyal yapısından almaktadır" diyordu. Bu nedenle Erdost'un bu mücadelenin demokratik hedeflerini Türkiye'de "feodal ve yarı-feodal üretim ilişkilerinin hâkimiyetine veya geniş ölçüde yaygınlığına dayandırmakla" strateji tartışmalarına zarar verdiğini düşünüyordu. Ona göre demokratik hedefler "feodal kalıntıların, gerilik unsurlarının" temizlenmesiydi ve bunlar anti-feodal mücadele kalıbına sığdırılamazdı.[1200]

İki tarafın da, en hafif deyimiyle, türlü çarpıtma iddialarında bulunduğu yazılarıyla karşılıklı tartışma kesildi.[1201] Ancak *PDA*'nın Çin Devrimi'nin öncüsü Mao Zedong'un tezlerini savunan ("Maoculuk" yapan) bir noktaya yönelerek MDD Hareketi içinde yer sağlamlaştırmaya çalıştığı süreçte Boratav, *ASD*'de çeşitli biçimlerde eleştiri unsuru olmaya devam etti.[1202] Örneğin bir yazar Boratav'ın

---

[1199] Zlieli, **age**, 394-395; Aydınoğlu, "**Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 151-156; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 240.

[1200] Korkut Boratav, "Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine", **Proleter Devrimci Aydınlık**, s. 1-15 (Ocak 1970): 214-215.

[1201] Bkz. Erdost, "Yeni Oportünizmin Eleştirisi", 5-85; Korkut Boratav, "Gecikmiş Bir Uyarı", **Proleter Devrimci Aydınlık**, s. 6-20 (Haziran 1970): 127-132. Türkiye tarımındaki egemen üretim tarzı tartışmasında hangi kavramların nasıl kullanıldığı, hangi argümanların öne çıkarıldığı, bunların Marksist açıdan neye tekabül ettiği gibi hususlar açısından şu çalışmalara bakabilir: David Seddon, Ronnie Margulies, "The Politics of the Agrarian Question in Turkey: Review of a Debate", **The Journal of Peasant Studies**, vol. 11, no. 3 (1984): 28-59; Ercan Gündoğan, **Marxian Theory and Socialism in Turkey: A Critique of the Socialist Journal Aydınlık** (Saarbrucken: VDM Verlag Dr Muller, 2009), 221-264, 494-504. Boratav'ın konuyla ilgili anlattıkları için bkz. Güldağ, Ekinci, **age**, 162-163, 172-173, 175-178.

[1202] Sonradan yapılan kimi yorumlarda ortaya konduğunun aksine ne MDD Hareketi Boratav'ın bu yazısı nedeniyle bölündü ne de *Proleter Devrimci Aydınlık* çevresi Alpay'ın bir yazıyla Maocu oldu. Murat Belge'ye yöneltilen özensiz sorular ve onun özensiz cevapları için bkz. Çandar, **age**, 110-111. *Proleter Devrimci Aydınlık*'ın Maoculaşması, onların "maceracı" gençler karşısında kaybettikleri gücü en azından söylemde daha radikal bir tutum takınarak kazanma amacının bir neticesiydi. Bkz. Aydınoğlu, "**Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 156-160; Zileli, **age**, 403-404, 416-418. Yönelimin Maoculuk olması konusunda en büyük etkinin Halil Berktay'a ait olduğunu görüyoruz. Onun kendi ifadelerinin de yer aldığı satırlar için bkz. Erkam Tufan Aytav, **Aydınlık'tan Kaçanlar**, 2. bs. (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013), 90-94.

"oportünizmin her iki biçimine de nasıl kaynaklık ettiğini göstermeye" çalışırken;[1203] bir diğeri Boratav'ın beş ay içinde "*Emek* oportünizminin uzmanlığından" "yeni oportünizmin ideoloğuna" geçiş yaptığı yorumunda bulunuyordu.[1204]

Emek'te ise bir yandan işçi sınıfı öncülüğü vurgusu yapmalarına rağmen *ASD*'nin,[1205] diğer yandan yayınladıkları Boratav'ın yazısına rağmen *PDA*'nın nasıl oluyor da hâlâ MDD tezini sahiplendiğine anlam veremediklerini belirten ifadeler görülüyordu.[1206] Bu yazılarda "doğru"nun ne ve nerede olduğuna bir şekilde işaret edilirken, Oya Sencer *Ant*'ta bilimsel çalışmalar ışığında ulaşılacak bir "doğru"da birleşileceğine olan inancını belirten bir yazı kaleme aldı. Sencer gerek daha en başından TİP'teki gerekse MDD Hareketi'ndeki teorik bilgi eksikliğinin mevcut bölünmüşlükleri yarattığı; o güne kadar yapılan tartışmaların herhangi bir konuya açıklık getirmekten ziyade geriye genellikle bir kavram kargaşası bıraktığı kanaatindeydi. Yine de duruma yapıcı bir noktadan bakıyor, ortaya atılmış kavramlar bilimsel bir perspektifle ele alınırsa doğrularda birleşilebileceğini düşünüyordu.[1207]

Sencer'in sonraki yazılarında bu tutuma uygun davranmaya gayret ettiğini sezmek mümkündür. Sencer bir süre sonra "1 Mayıs Bayramı" vesilesiyle Türkiye'de işçi sınıfı üzerine bir yazı yayınladı. Burada "çok tartışmalı bir konu olan" Osmanlı toplum yapısı üzerinde durmak istemediğini belirtiyordu.[1208] Anlaşılan Sencer "kargaşa" ortamına girmek istemiyordu. Ancak kargaşa diye gördüğü ortamı dağıtmak için elini taşın altına sokmaktan da geri kalmıyordu. İki ay sonra ATÜT kavramının oluşumu, kavramın Marksizmdeki seyri, kavramla ilgili güncel katkı ve yorumlar, kavramın Türkiye'de nasıl gündeme geldiği ve nasıl ele alındığı üzerine bir yazı kaleme aldı.[1209] Burada MDD Hareketi'nin anti-feodal mücadele hedefini (dolayısıyla MDD tezini) boşa çıkaracağı gerekçesiyle ATÜT'e karşı düşmanca bir

[1203] Bkz. Ahmet Kardam, "Milli Demokratik Devrim ve Köylü Meselesi", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 24 (Ekim 1970): 452, dipnot 8.
[1204] Bkz. Mahir Çayan, "Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 20 (Haziran 1970): 153. ASD, ayrılan ekibi "yeni oportünizm" ile adlandırmaya başlamıştı. Tahmin edileceği üzere "oportünizm" adlandırması TİP ve içindeki çeşitli hizipler için kullanıyordu.
[1205] Bkz. "Devrim Stratejisi", **Emek**, s. 19 (12 Ocak 1970): 2-4. Bu hem *Emek*'in yorumunda hem de Sadun Aren'in konuşmasında bu görülür. Eleştiriler Seyhan Erdoğdu'nun şahsında ASD'ye yöneltilmiştir.
[1206] Bkz. Nuri Yıldırım, "Türkiye Tarımında Kapitalizm: Tarımda Kapitalizmin Gelişimi ve Pazarlama Oranı", **Emek**, s. 26 (27 Nisan 1970): 10.
[1207] Oya Sencer, "Doğrularda Birleşmek", **Ant**, s. 162 (3 Şubat 1970): 4-5.
[1208] Bkz. Oya Sencer, "Türkiye'de İşçi Sınıfı", **Ant: Sosyaslit Teori ve Eylem Dergisi**, s. 1 (Mayıs 1970): 15.
[1209] Oya Sencer, "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Bir Tuzak", **Ant: Sosyaslit Teori ve Eylem Dergisi**, s. 3 (Temmuz 1970): 70-84.

tavır içinde olduğunu; Aybar gibi ATÜT'ü aceleci bir şekilde ve yetersiz bir bilgiyle kullananan kimselerinse bilimsel sosyalizme aykırı noktaya varan bir "tuzağa düşme" ihtimali içinde bulunduğunu söylüyordu.[1210]

Aynı ay ATÜT konusundaki derleme bir kitabın çevirisi Ant Yayınları'ndan, yayınevinin bir sunuşu ve ayrıca Selahattin Hilav'ın sunuş niteliğindeki bir yazısı ilave edilerek yayınlandı.[1211] Sunuşta ATÜT'ün sadece teorik olarak değil, politik mücadele ile ilişkili olarak düşünülmesi gerektiği vurgulanıyordu.[1212] Hilav ise Marksizmi politik teori ve politik pratiğin ötesinde, bütün insan bilgi ve birikimini özümseyip aşarak her alanda bilimsel açıklamalar sunmak durumunda olan bir düşünce olarak gördüğünden, konuyu çok daha geniş bir perspektiften değerlendiriyor; Türkiye'de ATÜT gözönünde bulundurularak yapılacak çalışmaların Marksist düşünceye yeni açılımlar getirebileceği umudunu besliyordu. Hilav şöyle devam ediyordu: "Marx'ın dediği gibi, 'sadece hakikat devrimcidir'. Ama hakikat, dışarıdan kolaylıkla ithal edilemeyen; bilimsel araştırmalar ve çabalarla 'somut'un ve 'özel'in içinden çıkarılması gereken bir şeydir ve hiçbir zaman sadece 'soyut' değildir."[1213]

Erdost bir sonraki ay Sencer'in yazısı ve çevrilen derleme kitapla ATÜT'ün "yeniden" gündeme gelmiş olduğunu belirterek başlayan bir yazı yayınladı. Erdost, Sencer ve Hilav'ın "proleter devrimciler"in (yani MDD'cilerin) ATÜT konusundaki görüşlerini yanlış yorumlarken ortaklaştıklarını belirtiyordu. Bunu sergilemek için Sencer'in yukarıda özetlediğimiz görüşlerinin ilgili bölümlerini alıntılıyor, ardından onun ATÜT ile ATÜT'ün Osmanlı'ya uygunluğu meselelerini birbirine karıştırarak MDD'cilerin ATÜT'e karşı düşmanca bir tavır içinde olduğu kanaatine vardığını

[1210] **age**, 81-84.

[1211] Jean Chesneaux vd., **Asya Tipi Üretim Tarzı**, çev. İrvem Keskinoğlu (İstanbul: Ant Yayınları, 1970). Yazıları *Ant*'ta yayınlanan Sencer'in, orijinali 1969 yılında Fransızca olarak yayınlanmış olan bu kitabın çevrildiğine dair bir bilgi sahibi olduğu düşünülebilir. Belki de yukarıdaki yazıyı bunun verdiği bir güdülenme ile kaleme almıştır.

[1212] **age**, 7.

[1213] Selahattin Hilav, "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Türkiye Sosyalist Hareketi", **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Jean Chesneaux vd, çev. İrvem Keskinoğlu (İstanbul: Ant Yayınları, 1970): 22. Hilav, 1-9 Ekim 1969'da Almatı'da düzenlenen "Lenin Sempozyumu"na dinleyici olarak katıldı. Sempozyumdaki izlenimlerini ve ATÜT hakkında fikirlerini sorduğu kişilerin cevaplarını Aralık ayında *Ant*'ta yazdı. Yukarıdaki alıntıda ifade edilen düşünceyi bu yazıda hem bir izlenim olarak hem de sorulara verilen cevaplarda görmek mümkündür. Bkz. Selahattin Hilav, "Milli Kurtuluş Hareketleri ve Lenin", **Ant**, s. 153 (2 Aralık 1969): 8-9.

ifade ediyordu. Mihri Belli'nin ve kendi yazılarının okunmadığı için böyle bir sonuca varıldığı düşüncesindeydi.[1214]

Erdost'un örnek verdiği kendi yazılarını yukarıda ele aldık. Gerçekten de Erdost ATÜT'e önyargı ile yaklaşmamış, ATÜT'ün Türkiye tarihinde yer edinmediği sonucuna (doğrulukları ve güvenilirlikleri tartışması bir yana) birisi güncel sayılabilecek veriler üzerine inşa edilmiş çalışmalarından hareketle varmıştı.[1215] Ancak aynı şeyi Belli için söylemek mümkün değildir. Erdost'un Belli'nin konuya yaklaşımına örnek gösterdiği yazıya önceki bölümde bir dipnot ile değinmiştik. Belli'nin bu yazıdaki vurgularına göre ATÜT Marx ve Engels'te birer varsayımdı. Bu ATÜT üzerinde durulmasına engel değildi; aksine bir Doğu toplumu olarak Türkiye'de ATÜT üzerinde daha çok durulması gerekirdi. Ancak bu yapılırken Marksist yöntemin "evrensel niteliğini inkâr" noktasına vardıracak açıklamalara girişilmemeliydi. Ayrıca ATÜT ile Avrupa feodalizmi iktisadi açıdan önemli benzerlikleri olan, farkı hukuki niteliklerinde görülen "kapitalizm öncesi toplum biçimleriydi."[1216] Son olarak:

> "A[T]ÜT, ya da [her]hangi bir ideolojik konuyu ele alırken, teorinin bilimsel gerçeği yansıtıp yansıtmamasının ölçüsü, o teorinin devrimci mücadelede ideolojik bakımdan devrimcileri gerektiği gibi silâhlandırıp silâlandırmamasıdır. Marx, 'gerçek, devrimcidir' der. Devrimci sonuçlara varmayan, kafaları karıştıran, etkili bir teorik silâh niteliği taşımayan bir teori, bilimsel gerçekle bağdaşmaz."[1217]

Belli "gerçeğin devrimci olması"ndan yola çıkarak bu kavrama "devrimci sonuçlar" açısından bakmaya devam ediyordu.[1218] Dikkat edilirse Hilav'dan yaptığımız alıntıda da "sadece hakikatin devrimci" olduğu vurgusu bulunmaktaydı. Çeviri farkına karşın ikisi de Marx'a referansla bunu dillendirmişti. Ancak Hilav, Belli gibi devrimci sonuçlara değil, somut araştırmalarla ulaşılacak hakikate odaklanıyordu. Devrimci

---

[1214] Muzaffer Erdost, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Üretim İlişkileri ve Asya Üretim Tarzı", **Aydınlık: Sosyalist Dergi**, s. 22 (Ağustos 1970): 276-278.

[1215] Sencer de cevabi yazısında şöyle diyecektir: "Ben MDD kanadının ATÜT'e karşı düşmanca tavır takındıklarını söylerken, -doğrusu ya- Sayın Erdost'u hiç düşünmemiştim." Bkz. Oya Sencer, "Sayın Erdost'a 'Tartışma Adabı Üzerine' Bir Kaç Söz", **Ant: Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi**, s. 5 (Eylül 1970): 80.

[1216] Belli, "Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Söz", 279-286.

[1217] **age**, 285-286. Bu yazının ardından önce Erdost doğrudan, sonra Alpay dolaylı olarak ATÜT ile bağlantılı bir biçimde feodalizmin Batı Avrupa'ya özgü olduğu tezlerine karşı çıkışta bulunmuşlardı. Bkz. Erdost, "Türkiye'de Feodalizmin Kaynakları ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir Taslak", 346-347; Alpay, "XIX Yüzyıl Ticaret Sözleşmeleri ve Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Etkileri", 443.

[1218] Belli'nin konuya bu açıdan baktığını gördüğümüz, önceden ele aldığımız yazıları için bkz. Belli [E. Tüfekçi], "Doğu'da Olmak Nedir", 10; Belli, "Türkiye'nin Devrim Stratejisi", 4.

olanın hakiki olduğu yönünde değil de hakiki olanın devrimci olduğu yönünde bakıyordu meselelere.

Erdost, yazısında Hilav'dan sadece iki kez, onun Sencer ile birlikte MDD'cilerin ATÜT konusundaki görüşlerini "yanlış yorumlama"da ve Osmanlı toplum yapısını ATÜT ile tanımlamaya meyilli olmada birleştiğini iddia ederken söz ediyordu. Ancak Hilav'a dair iddialarının gerekçesi konusunda tek bir cümle kurmuyordu.[1219] Ayrıca Hilav'ın yazısında MDD'cilere dönük doğrudan hiçbir ifade de yoktu.[1220] Erdost'un Hilav'ı eleştirmesinin sebebinin Hilav'ın yukarıda alıntıladığımız satırlarını Belli'ye yönelik bir eleştiri olarak algılamış olması muhtemeldi. Erdost, iki sayfadan sonra, amacının Sencer'in veya Hilav'ın yazılarını tartışmak değil, Osmanlı'daki üretim ilişkileri ile ATÜT arasındaki "temel ayrılıkları belgelere dayanarak ortaya koymak" olduğunu söyleyerek[1221] yazısını sürdürdüğünden, başka türlü bir yorumda bulunmaya çok da kapı aralanamamaktadır.[1222]

1970 yazında ATÜT üzerine ortaya konan görüşler Osmanlı toplum yapısının artık tartışılmadığı bir dönemde sadece saman alevi gibi parlayıp sönen kısa bir tartışmayı ateşleyebildi. ATÜT'e Hilav'ın baktığı geniş pencereden bakan veya Sencer'in doğrularda birleşme önerisindeki gibi bir motivasyonla yaklaşan çalışmaları bırakın, Ant Yayınları'nın pratiği yönlendirici olmasını dilediği türden dahi bir çalışmanın yapılma koşulları mevcut görünmüyordu. Belli'nin etrafındaki öteki gençler de ona sırt çevirerek kendi "pratiklerini" gerilla mücadelesi vererek gerçekleştirmeye karar vermişlerdi. "[E]ylemin söylemden, pratiğin teoriden önde [gittiği]" Türkiye Halk Kurtuluş Partisi (THKP) ve Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) 1970'in sonu ile

[1219] Erdost, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Üretim İlişkileri ve Asya Üretim Tarzı", 276-278. Sencer'in Osmanlı toplum yapsısını "merkezi feodalite" ile açıklamakta olduğunu görmüştük. Sencer haklı olarak kendisinin Osmanlı toplum yapısını ATÜT ile açıklıyormuş gibi ifade edilmesinin doğru olmadığını belirtti. Bkz. Sencer, **age**, 81.

[1220] Hilav'ın çok genel eleştirileri vardı. Örneğin Türkiye'deki sosyalist hareketin doğuşundan beri sahip olduğu eksikliklere temas ediyor, Osmanlı toplum yapısını feodal üretim tarzından geçtiğini göstermeye çalışan "sistematik eserlerin" sayısının az ve zayıf nitelikte olduğu tespitte bulunuyordu. Bkz. Hilav, **age**, 10-22.

[1221] Erdost, **age**, 278.

[1222] Erdost, Osmanlı'da özel mülkiyetin bulunduğu; padişaha ait toprakların komünün ortak malı olmadığı; artı-ürünün çeşitli sınıf ve zümreler tarafından da paylaşıldığı; ekonomik birimleri şehirler ve çevresinin teşkil ettiği; servet ve mülkiyet farklılığının sonucu dinamik bir yapı mevcut olduğu nedenleriyle Osmanlı'nın ATÜT ile tanımlanamayacağını belirtiyordu. Ona göre bu yazı Osmanlı toplum yapısını ATÜT ile açıklayanların "iflasının gerekçeli hükmü" idi. Bkz. **age**, 315-316.

1971'in başı arasındaki dört-beş aylık sürede kuruldular.[1223] Adım adım 12 Mart Muhtırası'na doğru ilerleniyordu.

7.1.2.3. *Devrim*

Doğan Avcıoğlu *Yön* dergisini kapattıktan bir buçuk yıl kadar sonra "Türkiye'nin Düzeni"ni yayınladı ve büyük ilgi çekti. Bu ilginin yarattığı ilk hava daha dağılmadan da *Devrim* dergisi ile okurların karşısına çıktı.[1224] Gökhan Atılgan'ın vurguladığı üzere *Devrim,* aynen *Yön*'de olduğu gibi, bir genel seçimden sonra yayına başladı. Çıkış tarihinin seçim sonrası olması önceden tespit edilmişti. Derginin Avcıoğlu ve arkadaşlarının içinde bulunduğu "cunta" yapılanmasının hedefleri açısından yayın yapması amaçlandığından, bununla "ilerici güçler"in seçim yoluyla iktidar olmasının mümkün olmadığı teyit edilmek istenmiş gibiydi.[1225]

Yön'deki son satırlarını Bülent Ecevit'in bağımsızlıkçı bir vurguya sahip cümlelerine teslim etmiş olan Avcıoğlu, *Devrim* sürecinde Ecevit'e dönük yaklaşımında değişikliğe gitti. Çünkü "düzen değişikliği" söylemi üzerinden siyaset geliştiren "Ortanın Solu" parlamenter siyasetin bir umut olarak görülmesine neden olabilirdi.[1226] Ecevit'in "düzen" tanımı ve bu düzenin nasıl değişeceğine dair yaklaşımı, çeşitli biçimlerde Avcıoğlu'nunkinin karşısına düşüyordu. İdris Küçükömer'in alıntıladığı Ecevit'in şu satırları buna güzel bir örnektir:

> "... Bizde oyu pek önemsemeyen, garip bir demokrasi türü bekleyen bazı aydınlarımız vardır. Bir kısım aydınlarımız eski Osmanlı alışkanlığı ile halktan kopmuş insanlardır. Marx Türkiye'de doğsaydı, sınır ayırımını proleter ve burjuva diye değil, halk ve aydın diye yapardı. Biz o biçimde aydınlardan ayrılarak gerçek aydın olmaya kararlıyız. Halktan kopmuş ayrı bir sınıf aydınlarla demokratik devlet idaresi yürütülemez." [1227]

[1223] Yurtsever, **age**, 106. Bu örgütlerden ilki Mahir Çayan, ikincisi Deniz Gezmiş önderliğinde hareket ediyordu. Çayan'ın toplum yapısı tartışmalarını "revizyonist" bir anlayışın ürünü saydığı satırları için bkz. Mahir Çayan, **Bütün Yazılar** (İstanbul: Devrimci Sol, 1979), 349-351.

[1224] "Türkiye'nin Düzeni" küçük puntolarla basılmış 549 sayfalık büyük hacimli bir kitap olarak Aralık 1968'te yayınlandı. İkinci baskısını Şubat 1969'da, üçüncü baskısını Temmuz 1969'da yaptı. *Devrim* ise 21 Ekim 1969'da yayınlanmaya başladı. *Devrim* hakkında genel bir bilgilendirme için bkz. Neslihan Erkan, "Sol'un İktidar Mücadelesinde 'Devrim' Dergisi", **Müteferrika: Kitabiyat Dergisi**, s. 33 (2008): 275-292.

[1225] Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, 226. *Devrim* parlamentarizmi Anglosakson çıkarlarına hizmet eden kesimlerin sandıktan çıkartıldığı bir tür oyun olarak görüyor ve onu "cici demokrasi" olarak adlandırıyordu. Bkz. Neslihan Erkan, "12 Mart Muhtıra Sürecinde Devrim Dergisi'nin Rolü" (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 44-48. Bununla birlikte Avcıoğlu orduyu devrim açısından bir ön açıcı olarak görüyordu. Yoksa onun süreli yayınına da adını verdiği "devrim"den anladığı şey "darbe" değildi. Bkz. **age**, 232; Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, 161; Say, **age**, 196.

[1226] Atılgan, **age**, 228.

[1227] Küçükömer, Ecevit'in 22 Mayıs 1969 tarihli *Ulus*'tan bu satırlarını aktardıktan sonra şu cümleleri kurmuştu: "Gerçekten de, Ecevit'in dediği gibi, Marx Türkiye'de doğsaydı, bürokrat (sivil - asker) yöneticilerin halkla ters düşme halinin tarihi süreç içinde oluşmasını açıklamak isteyebilirdi." Yani

Devam etmek için o sıralarda kamuoyunda öne çıkmış olan bir konuya değinelim. Siyasi hakları ellerinden alınan Demokrat Parti (DP) mensuplarına bu hakkın iadesi konusu 1966'dan beri gündemdeydi. 1968 sonlarından itibaren konunun gündemdeki yoğunluğu arttı. Hak iadesinin sağlanması için gerekli Anayasa değişikliğini mümkün kılmak adına çeşitli arayışlara girildi. Gelişmeler bu konu üzerinden Celal Bayar ile İsmet İnönü'nün ilişkilerinde bir yakınlaşmaya yol açtı.[1228] Onların şahsında, bu yakınlaşmayı Mehmet Ali Aybar "kapitalist-bürokrat ittifakı",[1229] İdris Küçükömer "hükümet-devlet birliği"[1230] olarak, ama aslında benzer bir tarih yorumundan hareketle tanımladılar. Eşleştirirsek, Bayar o sıralarda hükümette olan kapitalizmin temsilcilerini; İnönü, 1950 ve sonrası seçim mağlubiyetlerine rağmen devleti kontol altında tutan bürokrasiyi simgelemekteydi.

Burada bir de aynı çizgideki tarih yorumunu sürdürerek, kapitalistlerin bürokratlar "karşısında" ne zaman güç olup bir ittifak unsuru olma noktasına geldiğini Sencer Divitçioğlu'nun 12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra kaleme aldığı yazısındaki gibi hatırlatalım: 1950'de gerçekleştirilen genel seçimlerde bürokratları koltuğundan eden burjuvazi bunu halkla kurduğu ittifakla gerçekleştirebilmişti. Halk, egemen sınıf olan bürokrata karşı, görüntüye aldanıp yine egemen olan burjuvaziyi seçmişti.[1231]

Çok geçmeden *Aydınlık: Sosyalist Dergi*'de Cengiz Çandar, Divitçioğlu'nun bu yazısından hareketle bir yazı yayınladı. Yazıda, emperyalizme karşı milli-demokratik saflarda yer alacak sivil-asker zümreyi karşı tarafa iterek dostu düşmanı birbirine karıştıran ve "Aybar oportünizminin başlıca teorik dayanaklarından olan 'halk-aydın' uzlaşmaz çelişkisi" yaklaşımının, sosyalist hareketten temizlendikten sonra sosyal demokratlara bulaştırıldığını belirtiyordu. Kaynağı Divitçioğlu ve Küçükömer olarak gösterilen bu "halkçılık"ın önce Ecevit'e, sonra da Ali Gevgilili ve İsmail Cem gibi sosyal demokratlara yansıdığını; son ikisinin bunu seçim değerlendirmelerinde

---

Küçükömer, Ecevit'in burjuvazi-proletarya çatışmasını aradan çıkardığını görmezden gelerek ve aydın ile bürokratı aynı şey olarak değerlendirerek, Ecevit'le hemfikir olduğunu belirtiyordu. Küçükömer bu satırları aktarmıştı. Bkz. İdris Küçükömer, "C.H.P Kendisine Karşı mı?", **Ant**, s. 127 (3 Haziran 1969): 6.

[1228] Daha sonra, 1969 sonlarına doğru, bu hakların iadesinin mümkün olması için gerekli Anayasa değişikliği sağlandı. Ancak çok sürmeden bu değişiliklik Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Odağında Celal Bayar olmakla birlikte, konuya ilişkin bir anlatım bkz. Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", **Turkish Studies**, v. 7, no. 3 (2012): 2587-2591. Konuya farklı bir açıdan bakan bir çalışma için ayrıca bkz. Ümit Cizre, **AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 84-87.

[1229] Mehmet Ali Aybar, "Kapitalist-Bürokrat İttifakına Doğru", **Ant**, s. 132 (8 Temmuz 1969): 7.

[1230] İdris Küçükömer, "Devlet ve Hükümet Birliğine Doğru", **Ant,** s. 142 (16 Eylül 1969): 6-7.

[1231] Divitçioğlu, "Yarınki Türk Sosyalizminin Potansiyeli", 6.

halkın (seçimleri de kazanacak olan) Adalet Partisi'ne (AP) oy vermesini realize ederken sergilediğini söylüyordu.[1232]

Avcıoğlu *Devrim*'i henüz yayınlamaya başladığı aynı günlerde "Bayar affı" konusunu gündeme getirdi. Ona göre İnönü bu affın gerçekleşmesini bir itibar meselesi haline getirdiğinden, ona söylenebilecek bir şey yoktu. Ancak Ecevit'in bu af konusunu "Türk toplumunun evrimiyle ilgili genel bir teoriye" dayandırarak desteklemesi ilgi çekiciydi. "Ortanın Solu"nun teorisyenleri Türkiye'nin en önemli sorununu "aydın bürokrat ile halkın" yanlış bir şekilde bölünmesi olarak tanımlıyor; bu yanlış bölünme nedeniyle halkın ticaret burjuvazisi ile "zoraki bir evlenme" içinde olduğunu düşünüyordu. Bu af ile 27 Mayıs idaresinin gerici diyerek yok saydığı insanların yarasını sarmak; halkı AP'den koparıp CHP'ye kazanmak amacındaydılar. Oysa birkaç hafta önceki seçimler bunun bir karşılığı olmadığını göstermişti.

Avcıoğlu, yazısını "CHP teorisyenleri"ni "sınıf gerçeklerini maskeleyen ve onları devrimci Kemalist güçlerin karşısına düşüren bilimsellikten uzak tahlillerini, yeniden gözden geçirmeye dostça çağır[ararak]" bitirdi.[1233] Buradaki çağrı "CHP teorisyenleri"ne olsa da muhtemelen iletilmek istenen mesajın hedefi "devrimci Kemalist güçler" idi. Avcıoğlu'nun bir sonraki hafta köşesini niçin Kemalist devrimde ısrar ettiklerini belirten bir yazıya[1234] ayırması da bunu gösteriyordu. Bir süre sonra *Devrim*'de yayınlanan imzasız bir yazıda ise şunlar ifade edilecekti:

> "[*Yön* ve *Devrim*] Ecevit hareketini desteklemiştir, ama bu hareket, 'halkın sevmediği tüm zinde güçleri karşımıza alırsak, halk bize oy verir' gibi hayalci bir oportünizme yönelince, karşısına çıkmıştır. TİP hareketini olumlu saymıştır, ama TİP yöneticileri 'Osmanlı tipi ceberrut devlet' teorisiyle bugün Ecevit'in benimsediği 'zinde güçlere karşı çıkıp halkı kazanma' eğilimini gösterince, onları eleştirmiştir."[1235]

Atılgan, *Devrim*'in, içinde bulunduğu cunta örgütlenmesinin gerçekleştirmeyi arzuladığı "ihtilal"den sonra gerekli olacak kadrolara kaynak sağlayabileceği için, TİP'e CHP kadar kesin bir karşı tutum almadığını belirtmektedir.[1236] Bu doğrudur da.

[1232] Çandar, "Oportünistler Emperyalizmin Hizmetinde", 25-33. Divitçioğlu, yukarıdaki yazısına yönelik (hepsi Emek Grubu'ndan olan) Atilla Sönmez, Kenan Somer ve Taner Timur'un yazılı ve sözlü eleştirilerini ciddiyetle yanıtladı. Çandar'a ise "namuslu araştırmalar yapmalarını salık ver[di]." Bkz. Sencer Divitçioğlu, "Fetişizm, Sosyalizm ve Keçiler", **Ant**, s. 153 (2 Aralık 1969): 7.
[1233] Doğan Avcıoğlu, "Gidiş Nereye", **Devrim**, s. 3 (4 Kasım 1969): 1, 7.
[1234] Bkz. Doğan Avcıoğlu, "Kemalizmi İyi Anlamak Gerek…", **Devrim**, s. 4 (11 Kasım 1969): 1, 7.
[1235] "Metin Toker'e Ufak Bir Uyarı", **Devrim**, s. 10 (23 Aralık 1969): 3.
[1236] Bkz. Atılgan, **age**, 228-229.

Ancak bununla yukarıdaki alıntı arasında bir tezatlık olmadığını göstermek için dikkat çekmek gerekir ki, Atılgan'ın bunu örneklemek için kaynak gösterdiği yazı 2 Mart 1971 tarihine aittir. "İhtilal" teşebbüsüne[1237] sayılı günlerin kaldığı bu tarihte artık "Osmanlı tipi ceberrut devlet" söyleminin sahibi Aybar ne TİP'in yönetimindedir ne de artık bir TİP'lidir.[1238] TİP'te artık "sosyalist devrimciler" (Aren-Boran hizbi) egemen durumundadır ve işçi sınıfı vurgusu öne çıkmaktadır. Bu durum *Devrim* açısından, TİP'in *Devrim*'in sesinin ulaştığı bir alana girmesi demektir. *Devrim*'in öncü güç olarak gördüğü zinde güçler ve orduyu daha en baştan karşısına alan bürokrat-halk çelişkisi vurgusunun ortadan kalkması, *Devrim*'e eski bir tartışma zemini üzerinden TİP'e bir mesaj iletme imkânı sağlamıştır. *Devrim*'de TİP Dördüncü Büyük Kongresi'nin ertesi haftalarında şu alıntıda açık ifadesini bulan yazıların yayınlanması tesadüf olmasa gerek: "TİP programı, bir demokratik devrim programıdır. Buna 'Ulusal Kurtuluş devrimi programı'da denilebilir. Demek ki, teorik plandaki kavga, somut planda önemini yitirmektedir."[1239]

Burada TİP'i merkeze alması nedeniyle alıntıladığımız satırlardaki somut durum vurgusu *Devrim*'de daha önceden de açıklıkla belirtilmişti. Güleryüzlü sosyalizm, Osmanlı toplum yapısı ve devrim stratejisi tartışmalarının "ilerici cepheyi" böldüğü; bu tartışmaların "somut olaylara karşı soyut sloganlarla savaşılabileceği gibi aldatıcı bir durum yarat[tığı]" ifade edilmişti.[1240] Bu anlayış nedeniyle daha en başından beri *Devrim* yazarları tarafından Osmanlı toplum yapısı konusu özel olarak gündeme getirilmedi ve bu konuda çalışmalar yayınlanmadı. Bunun tek istisnası Mübeccel Kıray'ın Mimarlar Odası'nın düzenlediği bir seminerde sunduğu bildiriden bir bölümün yayınlanmasıydı. Ancak bu da Kurtuluş Kayalı'nın da dikkat çektiği gibi,[1241] belirttiğimiz anlayışı destekleyen türden bir yazıydı. *Devrim* yazıyı şu şekilde sunmuştu:

> "Orta Doğu teknik Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Mübeccel B. Kıray, geçen hafta Ankara'da yapılan Mimarlar Odası 'Mimarlık Semineri'ne, Türk toplum yapısını evrimi içinde inceleyen

[1237] Bu konuya ileride değinilecektir.
[1238] 10 Şubat 1971'de TİP Yönetim Kurulu, kesin ihraç talebiyle Aybar'ı Haysiyet Divanı'na verdi. Aybar sonucu beklemeden 14 Şubat 1971'de istifa etti. Bkz. Ahmad ve Ahmad, **age**, 406.
[1239] "Soldaki Bölünmeler", **Devrim**, s. 58 (24 Kasım 1970): 2. Birlikte değerlendirilmeli: "Taktik Sorunu", **Devrim**, s. 55 (3 Kasım 1969): 3; "Devrim Stratejisi: Devrimi Bekleyen Sorular", **Devrim**, s. 57 (17 Kasım 1970): 8 ve 7. Üç yazıdan ilkinin altında "bir istihbaratçı"; ikincisinini altında "eski bir istihbaratçı" imzaları vardır. Yazılarda soldaki bölünmüşlüğün "emperyalizm" tarafından derinleştirildiği ve bu ayrılıkların emperyalizme hizmet ettiği belirtilmektedir.
[1240] Bkz. F. Öz Kerem, "Amerikan Emperyalizminin Orta Doğu Plânları ve Türk Devrimcilerinin Durumu", **Devrim**, s. 16 (3 Şubat 1970): 5.
[1241] Kurtuluş Kayalı, **Üstü Çizilen Yazılar** (Ankara: Ürün Yayınları, 2003), 109.

> bir bildiri sundu. Prof. Kıray, bildirinin birinci bölümünde Osmanlı toplum düzenini incelemekte, Asya tipi üretim yaklaşımını reddederek, temel sınıflar arası ilişkiler açısından, Avrupa feodal düzeni ile Osmanlı düzeni arasında benzerlik değil aynilik olduğu sonucuna varmaktadır. Prof. Kıray'a göre, Türk köylü sınıfının bugünkü sınıfsal özelliklerini kazanmasında, Osmanlı toplumunun özelliklerinin bir rolü yoktur. Günümüzü aydınlatır ümidiyle, Osmanlı toplum düzenine karşı son zamanlarda duyulan ilgi, akademik bir ilgiden öte anlam taşımayacaktır."[1242]

Öte yandan Osmanlı toplum yapısı üzerine görüşler *Devrim*'de kültür-sanat ve bilimsel gelişmelerin konu edildiği köşelerde bir vesileyle yer buldu. Daha *Devrim*'in ilk sayısında, sinema eleştirmeni Nijat Özön birkaç yıldır sinemada pratiğe yansımayan ama kuramsal düzeyde bir "ATÜT sineması" akımı oluştuğunu dile getiren bir yazı yayınladı. Özön doğrudan isim ve eser belirtmiyor, bununla birlikte yüzyılların kültürel mirasını yeni keşfeden ve bunu bilenlere de öğretme hevesine kapılan; kendilerine karşı çıkanları Batıcılık ile suçlayan, "kapitalizmden dalıp ahilikten, özel toprak mülkiyetinden dalıp mirî toprak düzeninden" çıkan kimselerin türemiş olduğundan alaycı bir dille söz ediyordu.[1243]

Toplum yapısıyla ilişkili bir konu bundan bir süre sonra bir tiyatro oyunu ile gündeme geldi. Orhan Asena'nın yazdığı ve Ankara Sanat Tiyatrosu'nda sahneye konan "Simavnalı Şeyh Bedreddin" oyunu hakkında *Devrim*'in dokuzuncu sayısında tartışmaya yol açacak imzasız bir eleştiri yayınlandı. Eleştiriye göre, tarihe "gerçek devrimci bir gözle" bakıldığında o tarihlerde "ilerici ve itici güç" Asena'nın yansıttığının aksine Şeyh Bedreddin değil, sınıflı bir sömürüye sahip olsa da

---

[1242] Mübeccel Kıray, "Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", **Devrim**, s. 10 (23 Aralık 1969): 8. Bu seminerde Avcıoğlu "Uluslararası Ekonomik İlişkiler İçinde Türkiye'nin Yeri ve Durumu" başlıklı Necdet Serin bildirisini başlıktaki olguyu tam aydınlatamadığı gerekçesiyle eleştirmiş; ardından, Türkiye'nin "dünya kapitalist sistemi içinde bağımlı bir ülke" olduğu düşüncesi temelinde açıklamalarda bulunmuştu. Bkz. Doğan Avcıoğlu, "'Uluslararası Ekonomik İlişkiler İçinde Türkiye'nin Yeri ve Durumu' Bildirisi Üstüne Düşünceler", **Mimarlık Semineri, 15-16-17-18 Aralık 1969, Ankara**, haz. Aptullah Kuran vd. (y.y.: TMMOB Mimarlar Odası, [1970?]). Kıray'ın bildirisi için bkz. Mübecel B. Kıray, "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", **Mimarlık Semineri, 15-16-17-18 Aralık 1969, Ankara**, haz. Aptullah Kuran vd. (y.y.: TMMOB Mimarlar Odası, [1970?]). Bu kitapta sayfa numarası belirtilmemiştir. Kıray'ın sunduğu bildiri metni için ayrıca bkz. Mübeccel Kıray, **Toplumbilim Yazıları** (Ankara: Toplum Bilimleri Araştırma Merkezi Yayınları, 1982), 116-132. Kıray'ın bildirisini aşağı yukarı *Devrim*'deki gibi yorumlayan, haklı ve doğru bulduğu bu görüşlerin Avcıoğlu'nun görüşleriyle bütünleştiğini belirten bir seminer değerlendirmesi için bkz. Önder Şenyapılı, "Mimarlık Semineri Ne Getirdi?", **Mimarlık**, s. 74 (Aralık 1969): 10-11.

[1243] Nijat Özön, "Yeşilçam 'Dünkü Çocuk'u Çeviriyor", **Devrim**, s. 1 (21 Ekim 1969): 6. Özön bu yazıdaki yaklaşımının bir benzerini yaklaşık bir buçuk yıl önce yayınlanan kitabında da göstermiştir. Bkz. Nijat Özön, **Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968), 33-35. Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının sinemaya yansıması ayrı bir çalışmayı gerektirir. Şimdilik Özön'ün eleştirilerinin hedefinde kendisi ve çevresinin olduğunu düşünen Halit Refiğ'in şu çalışmasına, çalışmanın çıktığı yayınevine de dikkat ederek, bakılmasını öneriyorum: Halit Refiğ, **Ulusal Sinema Kavgası** (İstanbul: Hareket Yayınları, 1971), 107-108.

Osmanlı'nın oluşturduğu düzendi. Şeyh Bedreddin feodalizmin pekişmekte, beylikten imparatorluğa geçilmekte olunan bir zamanda duygusal olan ve tarihsel gelişime ters bir tavır takınmıştı. Ayrıca Asena'nın Şeyh Bedreddin'e ifade ettirdiği devlet-insan ya da devlet-halk kavgası Osmanlı düzeninde yoktu. Devleti soyut bir baskı aracı olarak gören düşünce Fransız İhtilali'nin ertesine tarihlenmekteydi. Dolayısıyla, kimin devleti, sorusu sorulmadan yaratılan bu tür soyut karşıtlıklar anlamsız kalmaktaydı. Türkiye'de de sınıfların dışında devlet-halk çelişkisi adıyla ortaya atılan düşünceler ne bilimsel açıdan geçerliydi ne de halkın yararınaydı.[1244]

Bu eleştiriye başka bir yerde karşılık veren Tahsin Saraç; Osmanlı'nın, dönemine göre ilerici olmakla birlikte "dört yüz yıl sonrasını yaşayan ve sömürüsüz bir düzen öneren Bedreddin'in düzenine göre" geri bir düzene sahip olduğunu iddia etti. Ona göre Asena'nın tiyatro eserinde işlemek istediği de onun dünyaya dört yüz yıl önce gelmiş olmasının tradejisini yansıtmaktı. Konuya tarihsel gerçek açısından değil, sanatsal gerçek açısından bakılmalıydı.[1245]

Devrim'de Saraç'a yönelik İlber Ortaylı imzalı bir cevap yayınlandığında önceki imzasız yazının sahibi de ortaya çıkmış oldu. Ortaylı, Şeyh Bedreddin'in başlattığı hareketin tarihsel akışa "ters" oluşunu kölelikten feodalizme, feodalizmden kapitalizme geçişin devrimci ve doğru toplumsal hareketler olduğunu belirterek temellendiriyordu. Bu nedenle söz konusu tiyatro eserinde devrimci tutumla bağdaşmayan bir gerçek dışılık ve popülizm görüyor; "tarihe romantik halkçı bir gözle bakma[nın] bazen adalet duygusunun ve toplumculuğun gereği gibi görünse de aslında şovenizmin ve ırkçılığın kaynağı" olduğunu, *Devrim*'in bu tür kültürel ürünlere karşı mücadele edeceğini belirtiyordu.[1246]

Üniversiteden henüz mezun olmuş bu genç, birkaç ay önce *Halkevleri Dergisi*'nde, sonradan "benim tarihçiliğim" diyeceği,[1247] bir inceleme yayınlamış; "toprak

---

[1244] "Orhan Asena'nın Şeyh Bedrettin'i", **Devrim**, s. 9 (16 Aralık 1969): 5.

[1245] Tahsin Saraç, "Bir Eleştiri ve Şeyh Bedreddin Yorumu Üzerine", **Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi**, c. XXI, s. 221 (Şubat 1970): 401. Buradaki "dört yüz yıl öncesi" Marx ve Engels'in yaşadığı döneme işaretle belirtiliyor.

[1246] Bkz. İlber Ortaylı, "Bir Eleştiriye Cevap", **Devrim**, s. 18 (17 Şubat 1970): 4. Orhan Asena da bir süre sonra Tahsin Saraç'ınkine benzer nitelikte bir yazıyla Ortaylı'nın eleştirilerini cevapladı. Bkz. Orhan Asena, "Simavnalı Şeyh Bedrettin Tartışması Üzerine…", **Devrim**, s. 21 (10 Mart 1970): 4. Tartışmadan hareketle *Devrim*'de tarihyazımı ve tiyatro eseri ilişkisi üzerine önemli bir yazı da yayınlandı. Bkz. Güngör Dilmen, "Tarih Oyunları ve Simavnalı Bedrettin", **Devrim**, s. 19 (24 Şubat 1970): 4. Ortaylı uzun yıllar sonra bile görüşlerinin değişmediğini belirtmektedir. Bkz. Uysal, **age**, 150-151.

[1247] **age**, 140.

sorunları[nın] ve toprak mülkiyeti alanındaki adaletsizliğin, düzensizliğin kaynaklarına eğil[mişti].”[1248] İncelemesinin, Türkiye’nin toplumsal yapısının ve tarihsel gelişmesinin anlaşılmadığını gösteren devrim stratejisi tartışmaları nedeniyle önem taşıdığı düşüncesindeydi. Önce Divitçioğlu’nu ele alıyordu. Ona göre Divitçioğlu *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* kitabında Marx’ın “saptırılmış” bir yorumunda bulunmaktaydı. En büyük yanılgısı Osmanlı’nın Batı feodalitesi ile arasında derin farklar görmek, reayayı “hür köylü” olarak resmetmek ve “en önemlisi eylemsel duruma ve bunu yansıtan belgelere değil de, doğrudan doğruya ideal durumu yansıtan kanunlar ve belgelerle bir geçmiş çizmeye kalkmak[tı].”[1249] Oysa Batı’dakinden farklılıklar gösterse de, Osmanlı’da mevcut olan geniş ve karmaşık örgütlü bir iç ve dış sömürüye dayanan ileri nitelikte bir feodaliteydi. Behice Boran ve Kurthan Fişek gibi TİP teorisyenleri Osmanlı’nın feodal olduğunu kabul ediyorlardı. Fakat onlar da “partinin stratejisini ve öbür stratejik görüşleri yıkmak için” gelişimin kapitalist düzene ulaştığını öne sürüyorlardı.[1250]

Ortaylı; Osmanlı toplum yapısına ilişkin temel görüşleri bu şekilde ele aldıktan sonra büyük ölçüde Ömer Lütfi Barkan, Fuat Köprülü ve Halil İnalcık’tan beslenerek Osmanlı “toprak düzeni”ni, bu “düzenin bozulması”nı ve Tanzimat Dönemi’ndeki gelişmeleri ele alıyordu. Sonuç olarak 19. yüzyıldaki iç ve dış gelişemlerin, yani Sened-i İttifak’la başlayan “adem-i merkeziyetçi” feodalleşme ve Avrupa’nın Osmanlı’yı ham madde kaynağı haline getirmek için Tanzimat Dönemi’nde dayattığı uygulamaların, o günkü yapıyı oluşturduğuna dair bir çerçeve çiziyordu. Türkiye’nin o günkü yapısını feodal yapının kalıntılarının devam ettiği, Doğu’da feodalitenin var olduğu ve köylünün 16. yüzyıldaki durumundan daha kötü halde bulunduğu şeklinde tasvir ediyordu.[1251]

Ortaylı, yazısının ilk kısmında, Boran ve Fişek’in “yanlışlarına” itiraz edenler diye sunduğu kimselerin Türkiye’de feodal ilişkilerin “egemen” olduğu görüşüne katılıyor izlenimi veriyordu.[1252] Oysa yazısını bu kesinlikten uzak bir biçimde, Türkiye’de feodal kalıntıların, tasfiye edilememiş feodal kurumların varlığından bahsederek

[1248] İlber Ortaylı, “Toprak Sorunumuzun Tarihsel Kökeni Üzerine”, **Halkevleri Dergisi**, s. 34 (Ağustos 1969): 3.
[1249] **age**, 4.
[1250] **age**, 5.
[1251] **age**, 8-9.
[1252] Bkz. **age**, 5.

sonlandırmıştı.[1253] Feodaliteyi en rahat bir biçimde Doğu Anadolu'nun yapısını tanımlarken kullanmış, onda da daha en başından "şimdilerde temelli araştırmalara konu olmamışsa da" diye bir şerh düşmüştü.[1254]

Ortaylı'nın bu alanda bir boşluk gördüğü açıktı. Dolayısıyla, onun İsmail Beşikçi'nin *Doğu Anadolu'nun Düzeni* kitabını ilgiyle karşılaması beklenilir bir şeydi. *Devrim*'de Beşikçi'nin kitabına yönelik, üstelik muhtemelen soldaki ilk, değerlendirmeyi yaptığında bu ilgi görünür oldu. Ortaylı "bölgenin sosyo-politik, ekonomik ve özellikle etnik yapısı üzerinde ilk defadır ki, etraflı ve orijinal bir araştırma yapılmıştır" dediği kitabın mutlaka okunması gerektiğini salık veriyordu.[1255]

Bunun dışında *Devrim*'de Osmanlı toplum yapısının mevzu bahis olduğu bir haber bir de kitap özeti yayınlandı. Habere göre, Macar Türkolog Kaldi Nagi [Káldy-Nagy Gyula], Türk ve Macar arşivlerinden istifade ederek *Macaristan'da Türk Vergileri* adına sahip ve Osmanlı'nın "işgal ettikleri yerleri talan etmediklerini[n], aksine buraların kalkınmasına yardımcı olduklarını[n]" belirtildiği bir kitap hazırlamıştı. "Emperyalist Batının Türk düşmanı tarihçilerinin" Osmanlı'yı askeri talana dayanan bir yağma düzeni olarak tanımlamasını "papağan gibi" tekrarlayan "beyni yıkanmış bir kısım tarihçilerimiz[in]" bu kitabı okuması gerekmekteydi. Bunun için de Türk Tarih Kurumu'nun bu kitabı bir an evvel çevirmesi beklenmekteydi.[1256]

Anladığımız kadarıyla söz konusu kitap hâlâ çevrilmiş değildir. Ancak *Devrim*'in geniş bir özetini verdiği Kurt Steinhaus'un 1969 yılında Almanca olarak çıkmış kitabı çok sürmeden Türkçe'de yerini alacaktı. *Devrim*'in özetine göre, Osmanlı "askerî-bürokrat bir örgütlenmeye dayanan feodal bir devlet" olarak 18. yüzyıl sonuna kadar hem nitel hem de nicelik olarak güçlü bir portre çizmekteydi. Ancak bu tarihlerden sonra kapitülasyonların getirdiği yükler ve Batı'nın gösterdiği gelişme onu yarı-sömürge durumuna getirmişti. Asker-memur zümrelerin öncülüğünde Kurtuluş Savaşı ile yıkımdan dönüldüğünde, mevcut geriliğin nedeninin ekonomik olduğunu düşünen Mustafa Kemal devletçilik yoluyla sanayileşmenin temellerini

[1253] Ortaylı Cumhuriyet tarihini yazısının kapsamına almadığından bu noktaya nasıl ulaştığını sağlıklı olarak çözümlemek mümkün değildir. Öte yandan, onun vardığı sonuç daha önce gördüğümüz gibi solda kimsenin itiraz ettiği bir görüş değildi. Önemli olan "egemen" üretim tarzı konusuydu. Dolayısıyla onun ulaştığı sonuç devrim stratejisi açısından bir şey ifade etmemektedir.
[1254] **age**, 9.
[1255] Bkz. İlber Ortaylı, "Doğu Anadolunun Düzeni", **Devrim**, s. 21 (10 Mart 1970): 4.
[1256] "Osmanlı Tala[n]cı Değildir…", **Devrim**, s. 59 (1 Aralık 1970): 4.

atmıştı. Demokrat Parti döneminde dış sermaye ile ilişkiye girilmiş, Kemalist devrimin amaçlarına aykırı düşülmüştü. 1960'tan sonra da Ortak Pazar gibi zararları yararalarından çok olduğu düşünülen kapitalist bir oluşumun parçası olunmuştu. Gelişmeler, Türkiye'nin kapitalist bir yolla kalkınamayacağını göstermekteydi.[1257]

Devrim'in tezleriyle uyumlu olan bu haber ve kitap özeti dışında 1970 TRT Kültür-Sanat ve Bilim Ödülleri'nde başarı elde eden çalışmaların bir kısmı *Devrim*'de özet olarak yayınlanabilir nitelikteydi. "Tarihsel Gelişme İçinde Türkiye'de Sanayileşmenin Başlıca Sorunları" konulu yarışma alanının seçici kurulundaki isimlerden birisi Doğan Avcıoğlu; "Toprak ve İnsan İlişkileri Açısından Türk Köyünün Toplumsal Yapısı" konulu yarışma alanının seçici kurulundaki isimler Ömer Lütfi Barkan, Bülent Köprülü, İbrahim Yasa, Mübeccel Kıray ve Suat Aksoy'du.[1258] Sonuçlar 1970 Şubat'ının sonlarında açıklandı. *Devrim* sonuçları ilan ettiğinde Mart ayına girilmişti. *Devrim*'in de bir parçası olduğu cunta bir hafta sonra, 9 Mart'ta, eyleme geçmek planındaydı. Bu plan gerçekleşemedi. 12 Mart'ta ordu içinden karşı bir müdahale gerçekleştirildi. Hükümet istifaya zorlandı. Avcıoğlu'nun arzuladığının aksine parlamento ortadan kaldırılmadı ve partiler üstü bir hükümet kurulması konusu gündeme geldi.[1259] İsmet İnönü yeni bir genel seçim yapılması taraftarıydı. *Devrim,* parlamentoculuğu "dön babam dön biçiminde bir dolap oyunu" olarak tanımlıyor; seçimler yenilenirse sandıktan yine hükümetten düşürülmüş bulunan Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin çıkacağını belirtiyordu. Bunun nedenine ilişkin "bilimsel cevabı", belirttiğimiz TRT yarışmasında başarı elde edenlerden Özer Ozankaya'nın çalışmasını özetleyerek veriyordu. Ozankaya, aynı zamanda doçentlik tezi olan, bu çalışmasında iki grup köyü toplumsal yapı ve siyasi kültür açısından karşılaştırmış, sonuçta şu genellemeye varmıştı:

> "Nüfusunun büyük kısmı çok düşük bir gelir düzeyinde yaş[a]yan, okuma-yazma yeteneğine sahip bulunmayan bir ülkede çok partili parlamenter düzeni tutarlı olarak uygulamak hemen hemen imkânsızdır; çünkü partiler, seçimler, parlamento gibi demokratik usullerin görüntüsü altında, gerçekte feodal nitelikte otokrasi yolları işleme[y]e devam etmektedir."[1260]

[1257] "Türk İhtilalinin Sosyolojisi", **Devrim**, s. 55 (3 Kasım 1970): 8. Kitap için bkz. Kurt Steinhaus, **Atatürk Devrim Sosyolojisi**, çev. M. Akkaş (İstanbul: Sander Yayınları, 1973).

[1258] "TRT 1970 Kültür-Sanat Bilim Ödülleri Sonuçları", **Devrim**, s. 71 (2 Mart 1971): 5.

[1259] Avcıoğlu'nun 12 Mart'ın hemen ertesinde çıkan ilk iki yazısı bu konu üzerineydi. Bkz. Doğan Avcıoğlu, "Teşhis ve Tedavi", **Devrim**, s. 73 (16 Mart 1971): 1, 7; Doğan Avcıoğlu, "Parlamentoculuğun Takkesi Düştü...", **Devrim**, s. 74 (23 Mart 1971): 1, 7.

[1260] *Devrim*'in uzunca bir notuyla birlikte verilen Ozankaya'nın çalışmasının özeti için bkz. Özer Ozankaya, "Önemli Bir İnceleme: Köyde Politika", **Devrim**, s. 74 (23 Mart 1971): 8.

Ozankaya "Toprak ve İnsan İlişkileri Açısından Türk Köyünün Toplumsal Yapısı" konulu yarışma alanında büyük ödül almıştı. Aynı alanda Oya Sencer "Türkiye'de Bir Tarımsal Bölge Tipolojisi Denemesi ve Kırsal Bölgelerde Değişme ve Gelişme" başlıklı çalışmasıyla; İlber Ortaylı, "Toprak ve İnsan İlişkileri Açısından Türk Köyünün Toplumsal Yapısının Biçimlenmesi" başlıklı çalışmasıyla başarı ödülü kazanmıştı.[1261] Sencer'inkini bilemesek de *Devrim* kendi yazarı olan ve yukarıda değindiğimiz *Halkevleri Dergisi*'nde yayınlanan yazısının geliştirilmiş hali olan Ortaylı'nın çalışmasını özetleyebilirdi. Ancak bu çalışma gündemdeki sıcak konulara Ozankaya'nınki gibi cevap olarak sunulabilecek unsurlar taşımıyordu. *Devrim* farklı bir gündem ortamı doğmadan kapandığı için de Ortaylı'nın çalışması bir vesileyle dergide yer bulma olanağı bulamadı.[1262]

7.1.2.4. Hikmet Kıvılcımlı ve *Sosyalist*'in İkinci Yayın Dönemi

Önceki bölümde Hikmet Kıvılcımlı *Sosyalist*'in ilk yayın dönemi çerçevesinde ele alınmış, onun gerek 1965-1966 yıllarında yayınladığı kitaplarıyla gerekse bir yıl sonra *Sosyalist* ile etki yaratamamış olduğu söylenmişti. 1967 yılında topluluk önünde yapmaya başladığı konuşmalar, ardından *Türk Solu* ile *Aydınlık Sosyalist Dergi*'deki (*ASD*) yazıları giderek onun devrimci gençlik kitlesi tarafından "saygı duyulacak eski bir komünist" olarak tanınmasını sağladı. 1970 yılına gelindiğinde, Kıvılcımlı Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) üyelerine seminerler düzenleyen;[1263] ordu içindeki genç subaylarla irtibat halinde olan birisiydi.[1264]

Kıvılcımlı daha önce *Yön*'e eleştirilerini yöneltmiş, TİP'e uyarılarda bulunmuştu. *Sosyalist*'ten sonra yazdığı yerler, aşamalı devrim teorisi ve ordunun devrimciliği yaklaşımları, diğerlerinin aksine MDD'cilere dönük sistematik bir eleştiri

[1261] "TRT 1970 Kültür-Sanat Bilim Ödülleri Sonuçları", 5.

[1262] Ortaylı'nın çalışması için bkz. İlber Ortaylı, **Toprak İnsan İlişkileri Açısından Türk Köyünün Sosyo-Ekonomik Yapısından Biçimlenişi** (Ankara: Regional Planning Faculty of Architecture Middle E. Tec.Un, [1971?]). Bu çalışma muhtemelen teksir olarak, az sayıda çoğaltıldı. Kapak ve içindekiler bölümü zarara uğramış olan bir kopyası Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Burada çalışmaya sonradan bir kapak ilave edilirken kuvvetle muhtemel başlıkta geçen "Yapısının" kelimesi "Yapısından" olarak kayda geçirilmiştir. Kütüphane kataloğunda çalışmaya ilişkin bilgiler yukarıda gibi belirtilmiştir. Ancak tarih yoktur. 1971 tarihi hem yarışma sonuçlarının açıklandığı yıl göz önünde bulundurularak hem de Ortaylı'nın bu çalışmasına doktora tezinde referans veren Halil Berktay'ın tarihi bu şekilde belirtmesine dayanılarak tarafımdan kullanılmıştır.

[1263] Farklı günlerde toplam altı başlık ve konuşmadan oluşan Ocak 1970'teki seminer dizisi için bkz. Hikmet Kıvılcımlı**, Dev-Genç Seminerleri** (İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2008).

[1264] Çok organize bir şekilde gelişmediğini anladığımız bu ilişki için Sarp Kuray'ın satırlarına bakılabilir: Sarp Kuray, **İsyan ve Tevekkül** (İstanbul: Birharf Yayınları, 2008), 39-41, 128-136, 406-412.

getirmemesi gibi durumlar nedeniyle bir MDD'ci görünütüsü çiziyordu. Oysa sınıf vurgusu, aşamalı devrim teorisini ele alış biçimi, Türkiye'yi kapitalist bir ülke olarak görmesi, Türkiye tarihinde feodalizmi mevzu bahis etmemesi gibi durumlar onu MDD'cilerden ayırıyordu. 1970 yazından itibaren yayınladığı "üçleme"de ("Oportünizm Nedir?", "Halk Savaşının Planları" ve "Devrim Zorlaması-Demokratik Zortlama") TİP'in yanı sıra MDD Hareketi ile de ayrılıklarını açıkça sergiledi. Mihri Belli ve *ASD* etrafında varlığını sürdüren devrimci gençliğin de farklı örgütsel arayışlara girdiği bir süreçte Kıvılcımlı'ya yönelik ilgi ve onun sola müdahale girişimi arttı.[1265] Öyle ki Dev-Genç'in yayın organı *İleri*'nin Ocak 1971 sayısında Türkiye üzerine okunması için önerdiği otuz beş kaynaktan sekizi ve bunlar içinde koyu puntolarla önemi vurgulanmış olan on kaynaktan altısı Kıvılcımlı'ya aitti.[1266]

Kıvılcımlı 1970'in Aralık ayına gelindiğinde *Sosyalist*'i tekrar yayınlamaya başladı. Solun diğer kesimlerine yönelik eleştirilerini burada sürdürdü. Bu eleştiriler içinde onun *PDA*'ya yönelttiği eleştiriler diğerlerine nazaran daha ağır görünüyordu. Örneğin TİP'i eleştirken TİP'in bir örgüt bilincinin ve sosyalizan bilincin oluşmasına katkı sağlamış olduğunu;[1267] *ASD* çevresini eleştirirken bu çevrenin "belki hakikate en yakın olanı, olanlarından biri" olduğunu[1268] belirtebiliyordu. Birkaç ay öncesine kadar dergilerinde yazılarının da yayınlandığı *PDA* çevresine ise gözünü sadece dünyadaki devrimci gelişmelere açan, ayakları Türkiye topraklarına hiç basmayan, gerçeklerden uzak bir çevre olarak bakıyordu.[1269]

Sosyalist'te dikkat çeken serilerden birisi Kıvılcımlı'nın "Türkiye devriminin orijinalliği" üzerine yazdıklarıydı. Kıvılcımlı'ya göre Türkiye devriminin "teorik" orijinalliği, Cumhuriyet'in kuruluşuyla simgelenen "melez" bir devrim olmasıydı. Bu, Osmanlı'nın yıkılışıyla gerçekleşen "tarihsel devrim" ile burjuvazinin iktidarı

[1265] Uzun politik yaşımındaki süreklilikleri ve değişimleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuş olan ve bu paragrafın oluşturulmasında da faydalanılan 1960'lardaki Kıvılcımlı portresi için bkz. Aydınoğlu, **age**, 243-254; Ergun Aydınoğlu, "Hikmet Kıvılcımlı ve 1960'lar Türkiye Solu", **Bildiriler: Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu İstanbul, 2013**, yay. haz. Demir Küçükaydın (İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2013): 75-86. Bu ikinci kaynaktaki kimi uyarıları dikkate almak kaydıyla ayrıca bkz. Mustafa Şener, "Kıvılcımlı ve Milli Demokratik Devrim", **Bildiriler: Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu İstanbul, 2013**, yay. haz. Demir Küçükaydın (İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2013): 193-204. Kıvlcımlı'nın en çok kitap yayınlamış olduğu yıl olan 1970'de çıkardığı kitaplara ilişkin genel bilgiler için bkz. Kale, **age**, 141-166.

[1266] Koyu punto ile vurgulanmış altı Kıvılcımlı kitabından beşi ise 1970 yılında yayınlanmıştı. Bkz. "Devrimci Teori Olmadan Devrimci Hareket Olamaz", **İleri**, s. 6 (Ocak 1971): 25-26.

[1267] Bkz. "TİP Üzerine Araştırı", **Sosyalist**, s. 10-17 (23 Şubat 1971): 4.

[1268] Bkz. "Durum Yargılaması", **Sosyalist**, s. 21 (23 Mart 1971): 6.

[1269] Bkz. Hikmet Kıvılcımlı, "Mao! Mao!", **Sosyalist**, s. 2 (15 Aralık 1970): 7; Hikmet Kıvılcımlı, "Devrimcilerde Başsız Develik", **Sosyalist**, s. 3 (22 Aralık 1970): 6-7.

aldığı "sosyal devrim"in bir arada gerçekleşmesinden kaynaklanmıştı. Üstelik buradan doğan "pratik" orijinallikler de bulunmaktaydı.[1270] Bunlardan ilki gençlikti. Sosyal devrimleri benimseyenlere modern kapitalist sınıf, devrimi gerçekleştirenlere devrimci denmekteyken Türkiye'de modern kapitalist bir sınıfın bulunmaması durumu farklılaştırmıştı. Bizde bu işi kapitalizmi bilmeyen ama hürriyet diye yola çıkan "Genç Türkler" başarmış, geriye bir isim ve bir gelenek bırakmıştı.[1271] İkinci pratik orijinallik orduydu. Ordu demek de aslında ordu gençliği demekti.[1272] Batı "finans-kapital"inin yarattığı karışıklık ortamında "vatan elden gidiyor!" diyen ordu gençliği dağa çıkıp isyan etmiş; "vurucu güç" işlevi görmüş ve iktidara "komprador burjuvazi" geçmişti. Türk ordusuna devrimci bir gelenek bırakan onun vurucu güç işlevi, sosyal sınıfların dışında bir ordu olamayacağını anlayamayanları Türkiye'de burjuva devrimlerinin burjuva tarafından değil de "asker-sivil bürokratlar" tarafından yapıldığı yanılgısına sürüklemekteydi. Başka ülkelerde sömürünün bir aleti işlevi görmekte olan ordu, Türkiye'de ve Osmanlı bakiyesi diğer Yakın Doğu ülkelerinde "sosyal devrimler"in vurucu gücü olmaya devam etmekteydi.[1273]

Görüldüğü üzere Kıvılcımlı burada düşüncelerinin yanı sıra bir eleştirisini de ortaya koyuyordu. Ordunun sosyal sınıflardan bağımsız olmadığını belirterek yönelttiği eleştiriyle *ASD* çevresini hedef alıyordu.[1274] Ancak, Kıvılcımlı'nın nokta-i nazarından, *PDA* çevresi orduya ilericilik atfetmeyerek daha geri bir pozisyona işaret ediyor olmalıydı. Belirtmek gerekir ki, bundan bir yıldan fazla bir zaman önce, müstakbel *PDA* çevresi temsilcileri Belli ile yaptıkları bir görüşmede *ASD*'de "ordu kuyrukçuluğu" yapıldığı konusunu da öne çıkararak *ASD*'den kopma sürecine girmişlerdi.[1275] Kıvılcımlı'nın değindimiz yazı serisinden kısa bir süre sonra beliren bazı gelişmeler,[1276] *PDA*'ya ordunun sömürünün aracısı işlevini gördüğü düşüncesini manşet haberden paylaşma[1277] ve aynı sayıda Kıvılcımlı'nın ordu tahlilinin

[1270] Hikmet Kıvılcımlı. "Türkiye'nin Teorik Devrim Orijinalliği", **Sosyalist**, s. 4 (29 Aralık 1970): 1,5.
[1271] Hikmet Kıvılcımlı, "Pratik Devrim Orijinalliğimiz: Gençlik", **Sosyalist**, s. 5 (5 Ocak 1971): 1, 7.
[1272] Hikmet Kıvılcımlı, "Pratik Devrim Orijinalliğimiz: Ordu", **Sosyalist**, s. 6 (12 Ocak 1971): 1.
[1273] **age**, 7.
[1274] Hedefin *ASD* çevresi olduğu şuradaki yazıdan teyit edilebilir: "Durum Yargılaması", 6.
[1275] Zileli, **age**, 403-404. Bu temsilcilerden birisi olan referansın sahibi Zileli, aynı yerde, aslında kendilerinin de "ordu kuyrukçuluğu" yapanlardan olduklarını; ancak ayrılığı bazı temellere dayandırmak adına bazı "yükleri" *ASD*'ye bırakma tavrıyla hareket ettiklerini belirtir.
[1276] Bu gelişme, dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın 1971'in Şubat ayında verdiği kimi demeçler üzerine, TİP'in ordunun sadece yurt savunmasıyla ilgilenmesi gerektiğini belirten bir açıklamada bulunmasıdır. Gelişmeler için bkz. Ahmad ve Ahmad, **age**, 407.
[1277] Bkz. "Ordunun Rolü ve Anlamı", **Proleter Devrimci Aydınlık**, s. 31 (23 Şubat 1971): 1-2. Burada "manşet"ten söz edilmesi boşuna değildir. *PDA* 28. sayısıyla birlikte haftalık bir gazete formatında yayınlanmaya başladı. Böyle bir değişimin gerekçeleri açıklanırken, aylık dergide

eleştirisine girişme fırsatı verdi.[1278] Bu, Kıvılcımlı'nın çalışmalarının Selahattin Hilav'ın Şubat 1966'daki bir yazısında onun "Tarih Devrim Sosyalizm" kitabındaki bir iddiasını dipnotta kısaca tartışması[1279] dışında belki de ilk defa masaya yatırılması anlamına da gelmekteydi.

PDA ilgili yazısında, Kıvılcımlı'nın Türkiye'de orduyu "devrimin vurucu gücü" olarak değerlendirirken bir tarihsel teze dayandığını belirtiyor; onun "Tarih Devrim Sosyalizm", "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi", "Halk Savaşının Planları" kitaplarından ve "Türkiye'nin devrim orijinalliği" üzerine bir yazısından yaptığı alıntılarla kendince bu tarihsel tezi sergiliyordu. Buna göre, Kıvılcımlı Türkiye'de ordunun devrimin vurucu gücü olmasını Osmanlı'nın, "ilkel sosyalist toleransının, göçebe demokrasisinin yarattığı yeniçerilik vurucu gücü ile" kurulmasına ve yeniçerilerden oluşan ordunun bir kapitalist devlet ordusundan farklı olarak ekonomi ve toplum hayatından kopmamasına dayandırmaktaydı. Buradaki ekonomik temeli, ruhu "demokratik sosyal adalet", maddesi "toprak meselesini çalışan halk yararına çöz[mek]" olan dirlik düzeni olarak göstermekteydi.

PDA'ya göre "proletarya bilimi" "burjuva devlet cihazı" (bürokrasi ve ordu) parçalanmadan bir "proletarya devrimi" gerçekleştirilemeyeceğini göstermekteydi. Kıvılcımlı'nın ortaya koyduğu tez "[n]e kadar 'orijinal' tahillere dayanırsa dayansın, sonuç itibariyle proletaryanın devrim hedefine yönelmeyen bir tarih tezi proleteryanın bilimi" olamazdı. Üstelik proleterya devrimine ışık tutamayan her tez, nihai olarak burjuvaziye hizmet ederdi. Dolayısıyla, gerçeklerle uyuşmayan tahlilin Türkiye tarihini kavrarken üzerinde yükseldiği temel çürük olmalıydı.[1280]

PDA'nın sonuç üzerinden bir değerlendirmede bulunma tavrının Belli'nin tavrıyla paralellik gösterdiği farkedilmiş olmalıdır. Ancak eklemeli ki, *PDA* sonuç ile sınırlı kalmamış, "gerçeğe taban tabana zıt" sonucun nedenleri üzerinde de durmuştur. *PDA*'ya göre Osmanlı bir kabile demokrasisi üzerine kurulmamıştı. Aksine, onun kuruluşu; herkesin silahlı olduğu göçebe demokrasisinin, ekonomi ve toplum

---

entelektüel eğilimlerden kaynaklı olarak halkın mücadelesiyle doğrudan bağlantılı olmayan yazıların yayınlanmış olduğuna; ancak mücadele içinde hataların kavrandığına ve Eylül ayından beri bunun üzerinde düşünüldüğüne de değiniliyordu. Bkz. "Dergimizin Önündeki Görevler", **Proleter Devrimci Aydınlık**, s. 28 (2 Şubat 1971): 2. Buradaki özeleştiri, Kıvılcımlı'nın *PDA*'ya yönelik eleştirileri ile gayet uyumludur. Ancak Kıvılcımlı'nın yazılı eleştirisi Ekim ayında yayınlanmıştır. Dolayısıyla bu özeleştiri tavrında onun etkisinin olup olmadığını belirlemek kolay görünmemektedir.

[1278] Bkz. "H. Kıvılcımlı'nın Ordu Tahlilinin Eleştirisi: Giriş", **Proleter Devrimci Aydınlık**, s. 31 (23 Şubat 1971): 4-5.

[1279] Bu yazı için bkz. Hilâv, "Asya-Tipi Üretim Nedir?", 14.

[1280] "H. Kıvılcımlı'nın Ordu Tahlilinin Eleştirisi: Giriş", 4.

hayatının dışında bulunan devşirmelerden müteşekkil Osmanlı ordusunca yok edilerek yerini feodal bir devletin alması olayıydı. Bu devlette özel mülkiyet de sınıf çelişkileri de mevcuttu. "Ezenler", reayanın ürettiği ürünün bir kısmına silaha sahip olmanın verdiği güçle el koymaktaydı. Haliyle, "bugünkü" ordunun bir devrimci geleneğe sahip olduğu söylenemezdi. Öte yandan, üretim tarzı ile üst yapı arasında diyalektik bir uygunluk vardı. Türkiye "emperyalizme bağımlı burjuvazi ve toprak ağalarının egemen olduğu bir devlet[ti]." Böyle bir devlette, ilkel toplumdan kalma bir gelenek; NATO'ya bağlı bir orduda kandaş göçebe toplumunun askeri geleneği devam ediyor olamazdı. Var olan gelenek devlette değil, "feodal kültüre ve baskılara karşı varlığını korumaya çalışan halk kültürü içinde, [A]levilik gibi halk mezhepleri içinde, yörükler ve zorla iskân edilmiş eski göçebe topluluklar arasında yaşamış ve bugüne kadar gelmişti[]." Kıvılcımlı tarihteki ileri doğru toplumsal değişimleri ve bu değişimlerin beraberinde getirdiklerini gözden kaçırmakta, Marksizmden uzaklaşarak "tarihi dümdüz bir gelişme" olarak kavramaktaydı. Sonuç olarak da "finans-kapital" dediği güçlerin halkı bu ordu ile baskı altına aldığını görememekte, orduyu devrimin vurucu gücü olarak tanımlamaktaydı.[1281]

Yazının başlığında belirtildiği üzere bu henüz bir girişti. Ertesi hafta, burada temas edilen noktaların ayrıntılandırıldığı daha uzun bir yazı yayınlandı. Yazıda Kıvılcımlı'nın görüşleri aktarılıyor; Marksist teoride büyük ölçüde Engels'ten, Osmanlı tarihi konusunda büyük ölçüde Alman tarihçi Ernst Werner'den destek alınarak bu görüşlerin doğru olmadığı ispatlanmaya çalışılıyordu.[1282] Kıvılcımlı bu eleştirilere ağır ifadelerle dolu bir cevap verdi. *PDA*'ya dönük eleştirilerinin onlarda bir "kuyruk acısı" yaratmış olduğunu, bu nedenle kırk yıldır işlediği tezlerinin üstünkörü bir biçimde okunarak ve bütünlükten koparılmış parçalar halinde ele alınarak alt edilmeye yeltenildiğini düşünüyordu. Kıvılcımlı'ya göre kendi tarih tezinin temelinde sosyalizm eğiliminin en ilkel toplumdan beri insanlığın içinde yaşadığı, sınıflı toplumların insanlığı çıkmaza soktuğu durumlarda bu eğilimin ortaya çıkarak mevcut çıkmazı sonlandırdığı anlayışı bulunmaktaydı. Bunda ise iddia edilenin aksine proleteryanın devrim hedefine yönelmeyen bir durum yoktu.[1283]

[1281] **age**, 4-5.

[1282] Bkz. "H. Kıvılcımlı'nın Osmanlılarda Sınıflar Üstü Devlet ve Ordu Teorisi", **Proleter Devrimci Aydınlık**, s. 32 (2 Mart 1971): 4-7.

[1283] "CİA Sosyalizmi Tarih Kalpazanları", **Sosyalist**, s. 19 (9 Mart 1971): 1. Kıvılcımlı, eski birçok yazısını zamanında kitlelerle buluşamadığı düşüncesiyle *Sosyalist*'te tekrar yayınlıyordu. *Sosyalist*'in ilk yayın döneminde yayınlanan, "Türk-Alevi köylerinde yaşayan ilkel sosyalizmi ve onun

Ayrıca kendisi Osmanlı'nın kabile demokrasisi üzerine kurulduğunu söylememişti. Bu, Osmanlı'nın hep bu temele dayanarak varlığını sürdürdüğü manasına gelirdi ki, gerçeği yansıtmazdı. Osmanlı, kabile demokrasisinden kaynak almış vurucu güç tarafından; ilkel sosyalizmin ilişkilerinin "ilb"lere (gazi ve şövalyelelere) verdiği güç tarafından kurulmuştu. Onlar hemen Bizans tekfurları ya da Selçuklu sultanları gibi "derebey" olmamışlar, dirlik düzeni adında bir "tarihsel devrim" gerçekleştirmişler, bu sayede fethettikleri yerlerdeki toprak kölelerini çiftçi yapmışlardı. Osmanlı'nın geniş sınırlarının ve altı yüz yıllık ömrünün sırrı burada yatmaktaydı. Öte yandan, devleti kuran güç yıkılırdı. Osmanlı'da da böyle olmuştu ama iddia edildiği gibi bu güç yerini hemen "feodal" bir devlete bırakmamıştı. Bu "üç buçuk skolastik kürsü döküntüsü cici sosyalistin üç buçuk yılda 'diyalektik maddeciliği' ezberleyip" kavrayabileceği bir şey değildi.[1284]

Kıvılcımlı "derebeylik" ile "feodalizm"i eş anlamlı olarak kullanmıyordu. Hatta aktardığına göre "Osmanlı feodalitesi" konusunda *PDA* temsilcilerini uyarmıştı:

> "Ak-Aydınlıkçı Beğcikler, kendilerine sakınmaları için kaç yol açıklama yaptığımız bir çukura düştüler. Burjuva profesörlerinin sempozyumundaki metafizik 'Osmanlı Feodalitesi'; tekerlemelerini sözde bize gönderip eleştirimizi alacaklar ve hepsini birden basacaklardı. Bir daha sözlerinde durmadılar. Burjuva Tarih tezini mal bulmuş mağribî gibi yayınladılar. Şimdi düştükleri Skolastikle, kendi kafalarını da çorba ederek cezalandırdılar."[1285]

Kıvılcımlı bir sonraki yazısında, Osmanlı'nın beş aşamada ilkel sosyalizmden sınıflı topluma, ardından derebeylileşme noktasına gelmiş olduğunu *Tarih Devrim Sosyalizm* kitabından yaptığı alıntılarla özetledi.[1286] İlerleyen haftalarda, Osmanlı'nın kuruluşunda var olan "vurucu güç" gelenek-göreneğinin "Birinci" Millî Kurtuluş Savaşı'nda ve 27 Mayıs'ta ortaya çıktığını belirten bir yazıyla konuyu sürdürdü. Yazının en can alıcı noktası herhalde son paragrafıydı. Kıvılcımlı burada "vurucu güç" dediği ordunun "gerici iktidarı, sırası gelince, bir gecede vurup

---

kapitalizme üstünlüğünü" istatistiki verileri de kullanarak ele aldığı bir yazı dizisi tam bu tarihlerde ikinci kez yayınlanıyordu. Kıvılcımlı'nın "tarih tezinin temeli" ile uyumlu olan bu serilerin ilk yazıları için bkz. Hikmet Kıvılcımlı [H. K.], "Türk Köyü ve Soyalizm", **Sosyalist**, s. 1 (20 Ocak 1967): 3; "Türk Köyü ve Sosyalizm", **Sosyalizm**, s. 10-17 (23 Şubat 1971): 3, 5. Yazı ikinci kez yayınlandığında başına bir paragraf eklenmiş, yazının "henüz yayınlanmamış bir etüt"ten olduğu belirtilmişti. Bu yazılar ancak 1980 yılında, Kıvılcımlı'nın vefatından çok sonra kitaplaştırılmıştır. Bkz. Kale, **age**, 270-273.

[1284] "CİA Sosyalizmi Tarih Kalpazanları", 5.

[1285] **age**, 5. Yazıdan söz konusu sempozyumun ne olduğunu çıkarsamak mümkün değildir.

[1286] H[ikmet] Kıvılcımlı, "CİA Sosyalizminin Tarih Kalpazanları", **Sosyalist**, s. 20 (16 Mart 1971): 1, 5.

düşürebil[diğini]"; sonrasının işçi sınıfının ve aydınlarının niteliğine kaldığını belirtiyordu.[1287]

Burada ilginç olan Kıvılcımlı bu yazısında sözünü etmediği bir hususu. Birkaç hafta önce ordu bir müdahalede bulunmuştu. Üstelik ilerleyen haftalarda daha da anlaşılır olacağı üzere bu müdahale onun memnuniyet duyacağı bir yönde olmamıştı.

7.2. 12 Mart Muhtırası ve 12 Mart Dönemi Davalarında Osmanlı Toplum Yapısı

7.2.1. 12 Mart Muhtırası

Türk Silahlı Kuvvetleri içinden iktidara karşı askerî bir müdahalede bulunma arzusunda olan çeşitli grupların ve ilişkiler ağının kıpırdanmaları 1970 yılında başlamıştı. 1971 yılına gelindiğinde radikal sol toplumsal ve siyasal muhalefet, bunun karşısında iktidardaki Adalet Partisi'nin (AP) yürütmenin güçlendirilmesi için anayasada değişiklikler yapılması yönündeki söylem ve stratejisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Nizam Partisi'nin kurulmasıyla AP'nin siyasetin sağında oluşturduğu koalisyonun çözülmeler göstermeye başlaması gibi "kriz dinamikleri" müdahalenin koşullarını oluşturdu. Müdahalenin ne yönde olacağına ilişkin üç temel çizgi belirdi. Bunlardan birisi Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* dergisinin sözcülüğünü üstlendiği ve 27 Mayıs Askerî Müdahalesi'ni gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi'nin önemli üyelerinden Cemal Madanoğlu'nun ilişkide bulunduğu "milliyetçi-devrimci" askerlerin temsil ettiği çizgiydi. Bir diğeri, ülkede yaşanan sorunların ekonomik ve sosyal reformlarla ama mevcut parlamento dışından bir yolla düzeltilebileceğine inanan, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in temsil ettiği "27 Mayısçı reformist-kapitalist" çizgiydi. Sonuncusu ise Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın temsil ettiği "otoriter-kapitalist" çizgiydi.[1288]

Ordu içinde bu çizgilerden ilk ikisi içinde tanımlanabilecek gruplar ve kişiler 9 Mart 1971'de yapılacak bir müdahalenin hazırlığı içine girdiler.[1289] MDD Hareketi içinde

[1287] "Vurucu Güç", **Sosyalist**, s. 22 (30 Mart 1971): 2.
[1288] İsmet Akça, "Bir Darbenin Dinamiği ve Anatomisi: 12 Mart 1971 Muhtırası", **Toplumsal Tarih**, s. 273 (Eylül 2016): 86-92. Akça, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ve AP'nin üçüncü çizgiyi sahiplendiğini belirtmektedir.
[1289] Bu hareket içinde yer alan gruplar için bkz. Erol Bilbilik, **Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci** (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013), 107-146.

Mihri Belli'den ayrılmış bulunan Mahir Çayan'ın önderliğindeki grupla ilişkili Hava Kuvvetleri'ndeki genç subaylar ve Hikmet Kıvılcımlı ile ilişkilenmiş Deniz Kuvvetleri'ndeki (kimisi bir süre önce görevden atılmış) genç subaylar, yukarıda belirttiğimiz birinci çizgideki kişilerin önerileriyle çeşitli biçim ve gerekçelerle bu müdahale planının bir parçası oldu.[1290] Ancak 9 Mart günü üst düzey komutanların yaptığı toplantıdan bir "müdahale" kararı çıkmadı.[1291] Aksine, bu toplantıda yer alan Batur ve Gürler'in de dâhil olduğu hiyerarşi içinde Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Mart günü bir "muhtıra" verildi.[1292] Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlarına iletilen muhtırada ülkede bir huzursuzluk yaşandığı, huzursuzluğun partilerüstü bir anlayışla meclislerde çözülmesinin zorunlu olduğu, gerekenin yapılmaması durumunda Türk Silahlı Kuvvetleri olarak kendilerinin idareyi doğrudan üzerlerine alacakları belirtiliyordu.[1293]

Başbakan Süleyman Demirel aynı gün istifa ederek muhtırada arzulanana uygun bir davranış ortaya koydu.[1294] Solun Muhtıra'ya dönük tepkisi ise kendi içinde farklılıklar gösterdi. TİP ve *PDA* çevresi Muhtıra'ya karşı muhalif bir tutum sergiledi. Mihri Belli ve Hikmet Kıvılcımlı, Muhtıra'da "radikal subaylar"ın dahli olduğunu düşünerek gelişmelere olumlu açıdan baktı. Hâlihazırda birisi kırlarda, diğeri şehirlerde silahlı mücadele vermeyi kafasına koymuş olan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve (bir süre sonra alacakları isimle) Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) kadroları bu gelişmeyi politikalarını değiştirecek önemde

[1290] Bu konuda kilit isim durumundaki kişilerin anlattıkları için bkz. İlbay Kahraman, **Cepheden Anılar: Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları** (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 21-47; Kuray, **age**, 407-425.

[1291] Bu konuyla ilgili birçok belge, anı ve görüşü bir araya getiren kapsamlı bir çalışma için bkz. Ertuğrul Alatlı, **Belgeleriyle 09 Mart 1971 "Antiparlamentarist-Baasçı" Darbe Girişimi** (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002).

[1292] İkisi de 9 Mart'taki toplantıda yer almasına karşın 12 Mart'taki Muhtıra'nın imzacılarından olan Batur ile Muhtıra sonrası resen emekliye sevkedilen dönemin Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan Prensipler Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan'ın anılarının karşılaştırılması yaşanan sürecin anlaşılması bakımından ilginç olabilir. Bkz. Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler: "Üç Dönemin Perde Arkası"**, 2. bs. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985), 217-301; Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, 2. bs. (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986), 226-280. 12 Mart'ta verilen muhtıradan 23 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar "partilerüstü" hükümetlerce ülke idaresinin gerçekleştirildiği dönem için bkz. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 353-398; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, 4. bs. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008), 191-224.

[1293] Bkz. Ahmad ve Ahmad, **age**, 410-411.

[1294] Sürecin Adalet Partisi ayağına odaklanan şu sayfalara da bakılabilir: Cizre, **age**, 87-100; Tanel Demirel, **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 62-65.

bir unsur olarak görmedi.[1295] Bu tutumun da etkisiyle Muhtıra'da belirtilen "huzursuzluğun" kimi kaynakları olan toplumsal mücadeleler ve silahlı eylemler son bulmadı.[1296] Muhtıra'dan kısa bir süre sonra "partilerüstü" bir hükümet kurmuş olan Nihat Erim, 26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan etti.[1297] İlerleyen günlerde geniş bir tutuklama ve yargılama süreci başladı. TİP kapatıldı. Yasalara göre kurulmuş olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfedarasyonu (DİSK), Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (Dev-Genç), Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) gibi sendika ve dernekler; yasadışı faaliyet gösteren THKO, THKP-C, *PDA* çevresi tarafından kurulan Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) ve Türkiye Komünist Partisi/Marksis-Leninist (TKP(ML)) gibi yapılar hakkında davalar açıldı.[1298]

7.2.2. 12 Mart Dönemi Davalarında Osmanlı Toplum Yapısı

12 Mart dönemi davalarından birisi 9 Mart 1971'de harekete geçemeyen cunta ile ilgiliydi. Cuntanın içinde yer aldığı iddiasıyla bazı (muvazzaf ve emekli) asker ile sivil kimseler "Madanoğlu Cuntası" olarak anılan davada yargılandılar. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal ve Cemal Reşit Eyüpoğlu'nun cuntanın sivil grubunu teşkil ettiği iddia ediliyordu.[1299] Sanıklar ifade ve savunmalarında cunta ile ilişkileri üzerinde durdular, kendilerine yöneltilen suçlamaları reddettiler.[1300]

Diğer yandan dönemin başka siyasi davalarında sanıkların bir kısmı, beraat edilmelerini amaçlamanın ötesinde, düşüncelerinin ve eylemlerinin suç sayılamayacağını ispatlama yönünde ifade verdiler ve/veya savunma yaptılar.[1301]

[1295] Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 251-256. Solcuların yönetimindeki onbeş dernek, oda, cemiyet, sendika gibi kuruluş da "ilerici cunta"nın iktidara geçtiğini düşünerek toplu bir bildiriyle Muhtıra'ya destek verdi. Bkz. Sargın, **age**, 1049.

[1296] Bkz. "12 Mart Müdahalesi ve Silahlı Mücadele", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2167-2168.

[1297] Nihat Erim, **12 Mart Anıları** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 217-222.

[1298] Hikmet Özdemir, "Siyasi Tarih (1960-1980)", 232-233. Bu süreçte *Devrim* dergisi de kapatılmıştı. *Devrim*'in kuruluşundan kapatılışına kadar geçen süreye derginin bürosundan tanıklık eden satırlar için bkz. Cemal, **age**.

[1299] Bkz. Süleyman Takkeci, **12 Mart Belgeleri: Madanoğlu Cuntası (İddianame)** (İstanbul: Boğaziçi Basım ve Yayınevi, 1973), 21-31; **Madanoğlu Dosyası I**, 2. bs. (Ankara: Töre-Devlet Yayınları, 1973), 34-43.

[1300] Sanıkların beraatiyle sonuçlanan bu davaya ilişkin üstteki dipnotta belirtilen kaynakların yanı sıra şunlara da bakılabilir: Nazlı Ilıcak, **Elyazısı İtiraflarla 12 Mart Cuntaları** (Türkiye: y.y., 197?); İlhan Selçuk, **Ziverbey Köşkü**, 7. bs. (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1988).

[1301] Burada "Madanoğlu Davası" sanıklarının sadece beraat etmek yönünde bir savunma yaptıkları, bu nedenle -tabir yerindeyse- suya sabuna dokunmadıkları iddia edilmemektedir. Ortada sadece bir tespit vardır. Davaların niteliği farklılık arzedebilir, farklı türden ifade ve savunmaları beraberinde getirebilir. Kaldı ki bu davanın savunmaları bütün olarak elimizde yoktur.

Bunun için çoğu zaman tarihten güç aldılar; haklılıklarının tarihsel temellere dayandığını gösterme ihtiyacı hissettiler. Ne bu türden bir savunma ne de savunmayı tarihsel bir temele oturtma yeni bir durumdu. Daha birkaç yıl önce Mihri Belli yaptığı bir konuşma nedeniyle yargılandığı davada millî demokratik devrimi savunmuş, üstelik beraat etmiş ve bu millî demokratik devrimi savunmanın suç olmadığı şeklinde yorumlanmıştı.[1302] Tarih ise, gördüğümüz üzere, tezde ele aldığımız sürecin başından beri yargılamaların dışında da çeşitli iddia ve savunuların en önemli dayanaklarından birisiydi. "Tarihsel materyalizm" olarak da ifade edilen Marksist düşünceye sahip olmak, tarihi daha en baştan önemli bir unsur olarak kabul etmeyi ve onu tahlillerde kullanmayı beraberinde getiriyordu. Sosyalist gençler de bir şekilde onu kullanmayı öğreniyordu. Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) daha 22 Ocak 1967'de gerçekleştirdiği ilk kurultayına sunulan çalışma raporu, Jön Türkler'den başlatılan bir gençlik hareketi tarihini ve bu tarihin yorumlanmasını içeriyordu.[1303] Sosyalist gençler ile "eski tüfekler"i buluşturan mecralardan *Aydınlık: Sosyalist Dergi*'nin çıkış yazısında ise tarihe özel bir vurguda bulunuluyordu:

> "Tahlil ettiğimiz dünya şartları içinde yer alan toplumumuzda, gelişmeden yana ve gelişmeye direnen sınıfları doğru olarak tesbit edebilmemiz, tarihimize göz atmamızı gerektirmektedir. Toplumumuzun üretim tarzını, sınıf mücadelelerini, tarihin akışı içinde kavrayamıyan bir tahlil, bilimsel olmaktan uzak kalacaktır. Biz, tarihimizi sosyalizmin biliminin aydınlığında araştırmak, egemen sınıfların çıkarlarını temsil eden sözde 'tarih bilimi'nin karşısına, tarihin ilerleyişinin mirasçısı sosyalizmin bilimsel tarih tahlilini çıkarmak zorundayız."[1304]

12 Mart dönemi siyasi davalarının sanıkları, ifade ve savunmalarında bu yaklaşımı büyük ölçüde sürdürdüler. Ancak Osmanlı toplum yapısı hem bu bölüm için belirttiğim üzere siyasi yapılar bu bakımdan konumlarını sabitleştirdiğinden hem de bunun bir zemini olmadığından bir tartışma konusu olmadı.

7.2.2.1. Mihri Belli ve Arkadaşlarının Yargılanması

Mihri Belli, MDD Hareketi içindeki bölünmeler ve anlaşmazlıklar nedeniyle *Türk Solu* dergisinden uzaklaşmış, *Türkiye Solu* adında bir dergi çıkarmaya karar vermişti. Çeşitli gerekçelerle çıkışı uzayan bu dergi 12 Mart Muhtırası'ndan sonraki tarihlerde çıkabildi.[1305] Bu dergi 29-30 Ekim 1970'te (TİP Dördüncü Büyük Kongresi'nin

[1302] Savunma için bkz. "142. Maddeye Karşı Mihri Belli'nin Savunması", **Türk Solu**, s. 45 (24 Eylül 1968): 3, 6. Ayrıca bkz. Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 109-130; Sevim Belli, **age**, 460-461.
[1303] Raporun ilgili kısmı için bkz. Yıldırım, **age**, 62-70; Feyizoğlu, **age**, 593-599.
[1304] "Aydınlık Görüşlerini Açıklıyor: Dünya Türkiye ve Devrimci Mücadele", 17.
[1305] Sevim Belli, **age**, 477.

yapıldığı günlerde) toplanarak *Aydınlık: Sosyalist Dergi*'nin (*ASD*) organize edicisi olduğu bir örgüt kurma hedefini doğrultusunda hareket etmek amacındaydı.[1306] Ancak sadece iki sayı yayınlanabildi. Sıkıyönetim ilanının ertesi günlerinde Belli gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel bir gözaltı, tutukluluk gibi durumlardan kaçınmak için yurtdışına uzanan bir serüvene atıldı.[1307] Dolayısıyla ilerleyen günlerde kendisinin merkezinde yer aldığı "Aydınlık Sosyalist Dergi (ASD) Davası"[1308] ve "Marksist-Leninist Haziran Hareketi Davası"nda[1309] ifade vermek veya bir savunmada bulunmak gibi bir durumla karşılaşmadı. ASD Davası'nın önemli sanıklarından Vahap Erdoğu ile Sevim Belli uzunca bir tarihsel arka plana sahip politik bir savunma yerine iddianamede var olduğunu düşündükleri yanlışlıklar ve tutarsızlıklar üzerinden bir savunma yapmayı tercih etti.[1310] Marksist-Leninist Haziran Hareketi Davası'nın mevcut en önemli sanığı Rasih Nuri İleri ise savunma niteliğinde olduğunu belirttiği[1311] sorgusunda bilimsel bir ideolojiye sahip olmanın ve onu yaymaya çalışmanın suç konusu olamayacağını söyledi.[1312]

7.2.2.2. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

Silahlı mücadele yolunu seçen gençlerden bir kesimin oluşturduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) belli bir teorik birikim ve ideolojik birlik üzerine inşa edilmemiş; pratiğe dayalı bir hareket olarak doğmuştu. Dört ABD'li askerin kaçırılması eylemini düzenleyen Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan ve Sinan Cemgil; hazırladıkları 4 Mart 1971 tarihli bildiri ile örgütlerinin adını ve amacını ortaya koydular. "Tam bağımsız Türkiye" için silahlı mücadeleden başka bir yol, canlarından başka verecek bir şeyleri kalmadığını söyleyen bu gençler kısa bir süre içinde kendilerini idam ile yargılandıkları bir davada buldular.[1313]

[1306] "Türkiye Solu'ndan Türkiye Solu'na", **Türkiye Solu**, s. 1 (5 Nisan 1971): 2.
[1307] Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 220; Sevim Belli, **age**, 501. İki kaynakta da devam eden sayfalara bakılabilir.
[1308] Dava ile ilgili özet bir bilgi için Sırrı Öztürk, **12 Mart 1971'den Portreler**, c. 3 (İstanbul: Sorun Yayınları, 1993), 30-32; Dava ile ilgili geniş bilgi için bkz. İleri, **Mihri Belli Olayı I**, 171-442.
[1309] Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 276-277. Şu kitap tamamen bu davaya ayrılmıştır: İleri, **Mihri Belli Olayı II**.
[1310] Savunmalar için bkz. İleri, **Mihri Belli Olayı I**, 353-442. Sevim Belli ilk başta "[t]oplumsal gelişmenin tarihi üzerine, ülke koşulları üzerine teorik açıklama" mahiyetinde uzun bir savunma hazırlamış; ancak daha sonra mevcut teknik ve politik sınırlılıkları göz önünde bulunduran kısa bir savunma yapmıştır. Bkz. Sevim Belli, **age**, 540.
[1311] İleri, **Mihri Belli Olayı II**, 837.
[1312] **age**, 573. İleri, MDD tezini savunmanın "merkezî feodaliteyi" üst yapı kurumlarıyla ortadan kaldırmış "Kemalist devrim"in devamı anlamına geldiğini ifade ediyordu. Bkz. **age**, 576-580.
[1313] THKO için bkz. Teslim Töre, "Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) Doğuşu-Gelişimi ve Sonu", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları,

THKO Davası, olayların nasıl mevcut noktaya varmış olduğunu anlatan, yer yer şiirsel olmaya çalışan ilginç bir dile sahip, tarihsel arka plan ile başlamaktadır.[1314] Sanık avukatları, ortaklaşa hazırladığı savunmada "[b]ilimsel açıdan yüzeysel ve doyurucu olmaktan uzak bu tahliller üzerinde durmakta" yarar ve gereklilik görmediklerini belirtme ihtiyacı hissetmişlerdi.[1315] Öte yandan sanıkların Anayasa'ya kapalı bir teori olan Marksizmi benimsedikleri, bu nedenle Anayasa'yı ilga yönünde hareket etmiş oldukları biçimindeki akıl yürütme karşısında Marksizmin bir tahlil metodu olduğunu açıklamaya çalıştılar.[1316] Marksizme göre insanlık tarihinin ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalistler toplum aşamalarından geçtiğini, bugünkü Türkiye'nin kapitalist aşamaya geçmeye çalışan ve feodal kalıntılar taşıyan bir yapıya sahip olduğunu, bunun için millî demokratik devrime ihtiyaç duyulduğunu iddia ettiler.[1317]

Sanıklar daha sonra avutkatlarından bağımsız olarak kendileri ortak bir savunma hazırladılar. Amaçlarını aleyhlerine "verilecek cezayı önlemekten çok, doğruluğuna inandı[kları] doğa ve toplum kanunlarının, insanlık tarihine nasıl yön verdiğini açıklamak" olarak ifade ettiler.[1318] Bu doğrultuda Türkiye'nin "Amerikan emperyalizminin sömürüsü" altında "yarı-bağımlı" bir hale gelişini Osmanlı tarihinden başlayarak ele aldılar.[1319] Bu bölümü hiçbir referans göstermeden, üstelik ilk cümlesi birebir olacak şekilde, büyük ölçüde Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* kitabından özetlediler.[1320] Haliyle Osmanlı devletini feodalite veya başka bir yapı ile tanımlamadılar.[1321] Ancak sonuç bölümüne geldiklerinde MDD'ci

---

1988): 2170-2171; Yurtsever, **age**, 134-142. Yukarıda adını andığımız Sinan Cemgil güvenlik güçleriyle girdiği çatışmada vurularak ölmüş, yargılama sürecinin bir parçası olmamıştı.

[1314] Bkz. Halit Çelenk (der.), **1. T.H.K.O. Davası**, 2. bs. (İstanbul: 68'liler Birliği Vakfı, 2008), 46-53. Anadolu Türk halkının düşmanı, beceriksiz ellerde yönetilen bir Osmanlı'nın ve "nurlu ufuklar" gösteren Atatürk Türkiyesi'nin resmedildiği iddianamenin bu bölümü başka bir çalışmanın konusu olabilir. Sorgularda Deniz Gezmiş bu bölümün muğlaklığını (bkz. **age**, 314), Hüseyin İnan bu bölümün toplumsal gelişmenin tesadüflere bağlandığını (bkz. **age**, 329), Mustafa Yalçıner bu bölümün kendilerine dönük suçlamayla hiçbir ilgisinin olmadığını (bkz. **age**, 346), Atilla Keskin ise bu bölümün Türkiye'nin sosyo-politik yapısını yanlış değerlendirdiğini (bkz. **age**, 354) belirtmiştir.

[1315] **age**, 116. Sanık avukatları için bkz. **age**, 264.

[1316] **age**, 254.

[1317] **age**, 257-258.

[1318] **age**, 383.

[1319] **age**, 385-386.

[1320] Karşılaştırınız **age**, 387 ve Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, 9. Karşılaştırmayı savunmadaki birçok cümle ve paragraf için sürdürmek mümkündür.

[1321] Savunmada Batı'da 16. yüzyılda yaşanan gelişmelere ilişkin bölümün Niyazi Berkes'ten alıntılandığı anlaşılmaktadır. Savunmada feodalizm kavramının nadir geçtiği cümlelerden birisi, olduğu gibi Berkes'e aittir. Tahmin edileceği üzere burada da kaynak gösterilmemişti. Karşılaştırınız Çelenk, **age**, 389 ve Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, 126.

tutumlarına uygun olarak Türkiye'de karşı devrimci cephe içinde feodal mütegalibeden söz ettiler.[1322]

7.2.2.3. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi

Silahlı mücadele yolunu seçen örgütlerden Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), 17 Mayıs 1971'de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırarak adını ve amacını duyurdu. Örgüt, istekleri yerine getirilmeyince Elrom'u öldürdü. Bu olaydan sonra sıkıyönetim idaresi "Balyoz Harekâtı" ile sola dönük sert bir tavır gösterdi. THKP-C'nin önderi konumundaki Mahir Çayan ve bazı arkadaşları yakalandı.[1323]

Çayan ve arkadaşları yargılandıkları dava için ortak savunma hazırladılar. Savunmada kendilerini 1961 Anayasası'nı savunan "millî kurtuluşçu sosyalist aydınlar" olarak tanımlayıp, kendilerine isnat edilen Anayasa'yı değiştirme ve ortadan kaldırma suçlamasının bir çelişki olduğunu belirttiler.[1324] Onlara göre örgütlerini var eden şey Türkiye'nin mevcut durumuydu.[1325] Bu nedenle, savunmaya geçmiş ve mevcut durumu açıklığa kavuşturacağını, gelecek için yol gösterici olacağını düşündükleri Osmanlı mülkiyet ve üretim ilişkilerinin niteliği, Osmanlı'da sosyal sınıfların durumu ve sınıf ilişkileri konularına eğilerek başladılar. "Bu temelden hareket ederek göstermeye çalış[tıkları] bir başka nokta da Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim tarzının bir ileri üretim tarzına geçebilecek otodinamizmi taşıdığı; ancak, dış dinamiğin burada engelleyici rol oynadığı[ydı]."[1326]

Savunmada, tarih beş aşamalı toplum yapısı anlayışına göre ele alınmaktaydı. THKO Savunması'nın aksine, "15. yüzyıllarda" Osmanlı toplumunun genel olarak Batı'daki gibi bir feodal yapıya sahip olduğu; özelde askeri-merkezi bir nitelik gösterdiği belirtilmekteydi.[1327] Bununla birlikte bu savunmada da *Türkiye'nin Düzeni*'nden bolca besleniliyor; ancak, yine THKO Savunması'nın aksine, bu beslenme birçok

[1322] **age**, 546 ve 548.
[1323] THKP-C'nin serüveni için bkz. "12 Mart Müdahalesi ve Silahlı Mücadele", 2176-2188. THKP-C'ye dönük bir değerlendirme için bkz Yurtsever, **age**, 109-134. Mahir Çayan hakkında bir politik biyografi denemesi için bkz. Aydınoğlu, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 339-355.
[1324] **THKP-C: Savunma** (İstanbul: 68'liler Birliği Vakfı, 2001), 9.
[1325] **age**, 10.
[1326] **age**, 21. Alıntı, kaynağında italiktir.
[1327] **age**, 22-23.

yerde kaynak gösterme yoluyla ortaya konuyordu.[1328] Türkiye'nin "yarı-sömürge haline gelişi" söz konusu kitaptakine paralel bir anlatımla sergileniyordu.

7.2.2.4. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu Davası

Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu'nun (Dev-Genç) son yönetimde THKP-C'li gençler etkin olmakla birlikte diğer hareketlerden gençler de Dev-Genç Davası'nın sanıkları arasında yer alıyordu. *PDA* çevresinden olup da bu davadan yargılanan kimseler diğer sanıklara ortak bir savunma hazırlama önerisinde bulundular. Öneri kabul gördüyse de bir süre sonra görüş ayrılıklarının bunun pratikte mümkün kılmadığı anlaşıldı; ardından öneriyi götüren ekip Osmanlı tarihinden başlatılıp o güne kadar getirilen geniş kapsamlı bir savunma hazırladı.[1329] Ancak dava savunma aşamasına geldiğinde bu savunma metnini bıraktılar, yerine daha vurucu öğeler taşıyan bir savunma yaptılar.[1330]

Anlaşıldığı kadarıyla davanın diğer sanıkları ifade ve savunmalarında genel olarak kendilerine isnat edilen suçlar üzerinde durmayı seçti. Bu arada pişmanlık duygularını ilginç teorilerle ortaya koyan kimseler görülüyordu. Sanıklardan İrfan Uçar sabık başbakan Süleyman Demirel'in vatansever olduğunu söyleyen cümleler sarfedince akıl sağlığından şüphe edilip hastaneye gönderildi.[1331] Oysa onun gibi bu davanın gerekçeli hükümüne pişmanlık ifadeleri yansıyan Münir Ramazan Aktolga ve Yusuf Küpeli'nin tutumları Uçar'ın sarfettiği cümlelerin altında yatan mantığı açıklıyordu.[1332] Bu mantığa göre sınıfsız topluma kapitalist üretici güçlerin gelişmesiyle kendiliğinden gidilecekti. II. Abdülhamit de Demirel de üretici güçlerin gelişmesi için mücadele etmişler; ancak bunun çıkarlarına aykırı olduğunu düşünen emperyalistlerin hedefi olmuşlardı.[1333]

[1328] "Türkiye'nin Düzeni"nin kaynak gösterdiği yerler için bkz. **age**, 32, 35, 38, 59, 65, 82, 83, 99, 102, 211.
[1329] Zileli, **age**, 583-585.
[1330] Gün Zileli, **Havariler (1972-1983)**, 7. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 52.
[1331] Muazzez Aktolga, **Bir Annenin '68 Anıları** (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2000), 136.
[1332] Yukarıda belirttiklerimizin ardından THKP-C ve THKO için farklı davalar da açılmıştı. İsmini zikrettiğimiz kişiler aynı zamanda başka bir THKP-C davasından yargılanıyordu. Bu kişilere Dev-Genç davası gerekçeli hükmünde değinilen yerler için bkz. **Dev-Genç Davası Gerekçeli Hükmü** (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1975), 286-293, 892-903. Dev-Genç İstanbul Bölge Yürütme Kurulu Üyeleri Kayhan Edip Sakarya, Hamza Özkan ve Mustafa Lütfi Kıyıcı'nın tarihsel çerçevesini ("merkezî feodal devlet"in üst yapı kurumlarının yıkıldığı, ancak alt yapı kurumlarına dokunulmadığı bir süreç olarak) Kurtuluş Savaşı sonrasından başlattığı savunması için bkz. "Dev-Gençlilerin Savunması", **Emekçi**, s. 2 (Aralık 1974): 64-76.
[1333] Konuyla ilgili anlatım ve yorumlar için bkz. Zileli, **age**, 43; Selçuk Polat, **Mahşerin Beyaz Atlısı** (İstanbul: Kibele Yayınları, 2009), 222-227; Aktolga, **age**, 137-138; Gün Zileli, "Analar… ve

7.2.2.5. Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası

PDA çevresinin çekirdek kadrosu Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) adında gizli bir örgütlenme oluşturmuştu.[1334] Örgüt "Amerikancı" olarak gördükleri 12 Mart Muhtırası sonrası yönetime karşı *Şafak* adında ve teksir makinası ile çoğaltılan illegal bir yayınla faaliyete girişti.[1335] Bir yıl kadar sonra örgüte karşı büyük bir tevkifat başladı[1336] ve örgüt mensupları kendisini "Şafak Davası" olarak anılan davanın sanığı olarak buldu.

Davanın tutuklu sanıkları yoğun bir çaba sonrası ortak bir savunma hazırladı.[1337] Altı yüz sayfaya yaklaşan bu savunmanın yaklaşık onda biri Türk tarihinin Orta Asya'dan başlayıp Kurtuluş Savaşı'na kadar uzanan kesitini oluşturuyordu.[1338] Burada daha önce *PDA* sayfalarında Hikmet Kıvılcımlı ile girişilen tartışmadaki yaklaşım temel olarak korunmuş, Ernst Werner'in etkisi sürmüştü. Öte yandan, dava dosyasına girmesi vesilesiyle gün yüzüne çıkan, 1971 tarihli Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Program Taslağı'nda bu tarihsel kesitin birkaç maddeyle özetlenmiş olduğu görülüyordu.[1339]

7.2.2.6. Türkiye İşçi Partisi Yöneticilerinin Yargılanması

Sıkıyönetim ilanından sonraki süreçte üst yönetimde bulunanlar başta olmak üzere birçok TİP'li gözaltına alındı veya tutuklandı.[1340] Kısa süre içinde de TİP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı ve TİP yöneticileri Sıkıyönetim Mahekemeleri tarafından yargılanmaya başladı.[1341] Behice Boran fiziki olanakların elverdiği bir zamanda, yargılanan TİP'liler adına ortak bir savunma metni hazırlamaktaydı. Ancak sonradan koşullar değişince Boran söz konusu metni kendi savunması olarak

---

Oğullar… (Münir Aktolga, İrfan Uçar)", http://www.gunzileli.com/2005/03/01/analar-ve-ogullar/ [12.10.2016].

[1334] Lideri konumundaki kişinin kaleminden TİİKP'ye ilişkin bir anlatım için bkz. Doğu Perinçek, "Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2186-2187.

[1335] Bkz. "Kahrolsun Amerikancı İktidarın Zorbalık Rejimi", **Şafak**, s. 1 (1 Mayıs 1971): 1.

[1336] Zileli, **Havariler (1972-1983)**, 11-12.

[1337] **age**, 83; Aytav, **age**, 97.

[1338] Bkz. **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası: Savunma** (Ankara: Aydınlık Yayınları, 1974), 93-152.

[1339] Bkz. **TİİKP Davası Belgeler-I: Tüzük ve Program Taslakları ve Parti Kararları** (İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1975), 17-18.

[1340] "Parti Üst Yöneticileri Tutuklandı", **Parti Gazetesi**, s. 8 (15 Haziran 1971): 1.

[1341] Süreç için bkz. Sargın, **age**, 1065-1082; Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, 160-161.

kullandı ve bazı TİP'liler mahkemede bu savunmaya katıldıklarını belirtti.[1342] Boran hukuk yanı değil, siyasi yanı ağır basan bir davadan yargılandıklarını ve bu nedenle "bujuva ideolojisinin karşısına işçi sınıfı ideolojisini dimdik koyma[k] gerek[tiğini]" düşünmüştü.[1343] Bu bağlamda, ifadesinde vurgulamış olduğu toplumların "objektif gelişme kanunları"nı[1344] savunmasında tekrarladı;[1345] bunu daha önce çeşitli biçimlerde ortaya koyduğu merkezî feodal Osmanlı toplumumunun kapitalist bir düzene geçme aşaması öyküsünü burada özetleyerek somutlaştırdı.[1346]

7.2.2.7. Devrimci Doğu Kültür Ocakları Davası

Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na (DDKO) ilişkin ilk tutuklama ve arama işlemleri 12 Mart Muhtırası'ndan daha önce başlatılmıştı. Ancak davanın ilk duruşmaları Muhtıra'dan sonra yapıldı.[1347] Diyarbakır Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi Askerî Savcılığı, sanıkların suçunu bölücülük yapmak ve millî duyguları yok etmeye çalışmak olarak belirtti.[1348] İddianamede de Kürtlerin menşei ve "Kürtçülüğün" tarihine yer verdi. Burada özetle Kürtlerin aslında Türk oldukları söyleniyordu.[1349] Sanıklar ortak savunmasında[1350] kendilerinin sadece "Kürt halkının" varlığını tartışma konusu yaparak yargılanmaya çalışıldıklarını; sosyo-ekonomik gelişmelerin ve toplumsal hareketliliğin hesaba katılmadığını ifade ettiler.[1351] Kürtlerin varlığını Türkiye'nin tarihi gelişimi içinde de göstermeye çalıştılar.[1352]

[1342] Mumcu, **age**, 79-80. TİP'in önde gelen isimlerinden Sadun Aren kendi savunmasını yapmayı tercih etmişti. Aren'in savunma konusunda hatırladıkları ve savunma metninin kopyası için bkz. Aren, **Puslu Camın Arkasından**, 212-225. Boran'ınkine göre kısa olan bu savunmada tarihsel arka plana yer verilmemiştir.

[1343] Behice Boran, Necla Fertan, **İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası** (İstanbul: Bilim Yayınları, 1975), 39-40.

[1344] **age**, 46 ve 73.

[1345] **age**, 112-113.

[1346] **age**, 76-81. Boran savunmasında doğru bir politika izleyebilmek için Türkiye'nin toplumsal yapısı konusundaki gerçeklerin öğrenilip değerlendirilmesi gerektiğini, 166 sayfalık TİP Programı'nın 50 sayfasının bu konuya ayrılmış olmasını örnek göstererek, açıkladı. Bkz. **age**, 194-195. Ayrıca *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* kitabının ikinci baskısını görülerinin bir kanıtı ve savunmasının ayrılmaz bir parçası olarak mahkemeye sundu. Bkz. **age**, 119.

[1347] **Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1** (Ankara: Komal Basım Yayım Dağıtım, 1975), IV-V.

[1348] Bkz. **age**, 15.

[1349] Bkz. **age**, 18-23.

[1350] Savunmada imzası bulunan sanıklar şunlardır: Fikret Şahin, Mümtaz Kotan, İbrahim Güçlü, Yümnü Budak, Ali Beyköylü, Nezir Şemmikanlı. Bkz. **age**, 272. Kemal Burkay, Mehdi Zana, İbrahim Aksoy ve Tarık Ziya Ekinci gibi isimler savunma yapmama görüşünde olmuşlardı. Bkz. Müslüm Yücel, **Kürt Basın Tarihi: Tekzip** (İstanbul: Aram Yayınları, 1998), 75.

[1351] **age**, 128.

[1352] **age**, 140.

Savunmaya göre Türkler Anadolu'ya geldiklerinde karşılarında Kürtleri bulmuşlar ve onlarla mücadele etmişlerdi. Ancak Kürtler ister Türklerin egemenliğinde isterse beylikler halinde aşiret düzenlerini korumuştu. Selçuklular döneminde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da bu durum böyle sürmüştü.[1353] Doğu Anadolu'da Osmanlı merkezi idaresinin dışında kalan "birçok Kürt sancakları ve Kürt hükümetleri" olmuştu.[1354] Anti-emperyalist olmasına karşın anti-feodal olmayan Kurtuluş Savaşı ise feodallerin desteği alınarak başarıya ulaştırılmış; bunun açıkça görülebileceği Doğu Anadolu'da, Kürt halkı Mustafa Kemal tarafından savaşa kazandırılmıştı.[1355]

Savunmada Osmanlı toplumu bir üretim tarzına işaret edilmeden merkezî bir idare ile tanımlanmış; padişahın, asker-sivil yönetici bir kadronun ve ezilen-yoksul kitlelerin oluşturduğu bir yapı olarak açıklanmıştır.[1356] Kürtlerin yaşadığı yerler içinse açıkça feodaliteden söz edilmiştir. Görüldüğü üzere bu, Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsuru olduğu yollu bir tezin temelini de teşkil etmiştir. Bu dönemde yayınlanan Kürt dergilerinde "merkezî Osmanlı feodalitesi"nden söz edildiği görülmekteydiyse de[1357] Osmanlı toplum yapısının bir tartışma konusu yapılmamasına şaşmamak gerekir. Çünkü bu dergilerde ele alınan yazıların dert edindiği şey öncelikli olarak Kürtlerin tarih, dil ve kültürleriyle birlikte "ezilen bir halk" olarak var olduklarını ortaya koymak olmuştur. Savunmada DDKO'nun amacının Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal yapıyı aydınlatmak, onun emperyalizme bağımlı az gelişmiş bir ülke olduğunu kanıtlamak olduğu belirtilirken de aynı perspektife sahip olunduğu görülebilir.[1358] Bu nedenle ele aldığımız metin bir savunma metni olmasaydı da Osmanlı toplum yapısının bir tartışma konusu edilmeyecek olduğunu varsaymak mümkündür.[1359]

[1353] **age**, 146-147.
[1354] **age**, 151-152.
[1355] **age**, 156-157.
[1356] Bkz. **age**, 210.
[1357] Örneğin bkz. Abdülkadir Yıldırım, "Resmi Millet Görüşüne Irkçılığın Etkileri", **Yeni Akış**, s. 2 (Eylül 1966): 10.
[1358] **Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1**, 252-254. Nusret Kılıçaslan, Sabri Çepik, Zeki Kaya, Faruk Aras, Ferit Uzun, Hasan Acar, Nitazi Dönmez, İhsan Aksoy ve İhsan Yavuztürk imzalı başka bir benzer savunma için bkz. **age**, 316-317.
[1359] İlerleyen sayfalarda tarihsel evrim içinde beş toplum (ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist, sosyalist) türüne rastlandığı ifade edilerek katı bir evrenselci-ilerlemeci tarih anlayışına sahip olunduğu gösterilmiştir. Bkz. **age**, 234-235, 245. Anlaşıldığı kadarıyla ATÜT ya da başka bir terime bu tarih anlatısı içinde yer yoktur.

7.3. *Türkiye Defteri,* "Sosyal Demokratlar" ve "Güçlü Devlet Geleneği" Tezi

Fethi Naci, Mayıs 1965'te yayınladığı *Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* adındaki derleme kitabının yayınından beri yayıncı kimliğini üzerinde taşımaktaydı. Gerçek Yayınevi etiketiyle 1968 yılına kadar değişik türde kitaplar yayınlamıştı.[1360] Ne var ki *Ant* dergisini yayınlamaya başladıkları 1967 yılı boyunca ancak dört kitap yayınlayabilmişti.[1361] Yayınevinin ayakta kalma olanağı azalmaktaydı. Bu arada *Ant* dergisinde de yaşanmakta olan maddi sorunlar Naci'yi dergiden ayrılma ve yayınevi ile ilgilenme yönünde bir karar almaya itmişti.[1362] Ayrıca aynı süreçte Muzaffer Erdost Sol Yayınları'yla temel Marksist eserleri yayınlamaya başlamış olduğundan, Naci kendisini farklı bir boşluğu dolduran bir yayın politikası izlemenin gerekliliği içerisinde bulmuştu. Üniversite gençliğinin "Türkiye gerçekleri" üzerine okuyabilecekleri eserler yayınlamayı önüne hedef olarak koymuş, "100 Soruda" dizisini hayata geçirmişti. Bazı aydın ve akademisyenlere uzman oldukları alanlarda 100 soru ve cevaptan oluşan çalışmalar hazırlatmaya başlamıştı.[1363]

Bu sürece eşlik eden gelişme Naci'nin 1960'lardan önce olduğu gibi edebiyata daha çok zaman ayırmaya başlamasıydı. Murat Belge'ye göre Naci 1960'larda ATÜT tartışmalarıyla ortaya çıkran tavrın yanında yer alarak, "resmî Marksizm"in "feodal Türkiye" tezlerinden uzak durarak ama ATÜT'ten hareketle varılan Osmanlı toplum yapısını kutsallaştırıcı kimi yorumlardan da kaçınarak "doğru" bir biçimde oluşturduğu tarihsel arka plan bilgisiyle 1970'lerle birlikte edebiyat üzerine 1960 öncesine göre daha olgun çalışmalar üretebildi. Ancak artık Naci ne doğrudan bu kuramsal konularla ilgilendi ne de aktif siyasi mücadelenin bir parçası oldu. 12 Mart Muhtırası onun siyasi pratikten soğumasına yol açmış; sonrasında oluşan örgütlenmeler ise onu çekebilecek bir güce sahip olmamıştı.[1364]

Gerçek Yayınevi'nin "100 Soruda" dizisinde yayınlanan kitapların bir kısmı Osmanlı toplum yapısıyla doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilişkili kimi soruları da cevaplamaya çalışıyordu. Dizinin onuncu kitabı olarak Temmuz 1969'da yayınlanan Niyazi Berkes'in Türkiye iktisat tarihi üzerine hazırladığı kitap bunlardan birisiydi.

[1360] Naci, **Dünya Bir Gölgeliktir**, 75-76.
[1361] **age**, 31
[1362] **age**, 31; Özgüden, **"Vatansız" Gazeteci: Cilt I**, 423.
[1363] Naci, **age**, 76-77; "Sözlü Tarih Üzerine", **Fethi Naci**, ed. Mustafa Şerif Onaran, Özgen Kılıçarslan (Ankara: T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, 2009): 300-301.
[1364] Murat Belge, "Fethi Naci", **Fethi Naci**, ed. Mustafa Şerif Onaran, Özgen Kılıçarslan (Ankara: T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, 2009): 264-265.

Berkes, kitabıyla ağır bir yükü sırtlamaya girişmiş olduğunu hissettiriyor; Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Mustafa Akdağ gibi tarihçilerin çalışmalarını olumlamakla birlikte sahip olunan bilgilerin kuramsal bir çerçeve içinde ele alınmasının, bu bilgilerle genellemelere ulaşılmasının zorluğundan söz ediyordu. İşin kolayına kaçıp Avrupa tarihinden çıkarsanan modelleri Türkiye'ye uyarlama girişimlerinde bulunanlar diye işaret ettiği kimseleri sadece yanlış değil, aynı zamanda kötü bir yola sapmış oldukları gerekçesiyle eleştiriyordu.[1365] Kendisinin kitapta bu görüşlerden hareket ederek bir Türkiye iktisat tarihi anlatımında bulunacağını belirtiyordu.[1366]

Berkes, Osmanlı'nın feodal veya Asya despotizmi ile tanımlanması tartışmasının bir terim kavgası olduğu müddetçe gereksiz olduğu düşüncesindeydi. Ona göre bu durum gerçekleri görme çabası önünde bir engel teşkil ediyordu. Tarih yorumlamasının bir sınıflandırma işi olarak anlaşılması bir kenara bırakılmalı ve dönemler arasındaki geçişlere odaklanılmalıydı.[1367] Bu bakımdan Osmanlı tarihi de bir bütün olarak tek bir tip içinde değerlendirilemezdi. Osmanlı Devleti kuruluş sürecinden itibaren Anadolu'da ve Balkanlar'da feodalleşme uygulamalarına karşı koymuş; karşı koyamadığı yerlerde onları yetkisizleştirmişti. Sınırlar boyunca (Balkanlar, Doğu Anadolu, Mısır, Kuzey Afrika) var olan feodal beylikler ise kaideyi bozmayan unsurlar olarak merkezî iktidarla bir biçimde uzlaşmaya varmıştı. Bu nedenlerle Osmanlı "derebeyleşme" döneminden önce, 15. yüzyıl ortasından 17. yüzyıl başlarına kadar, Asya despotizmi modeline uygun bir yapı sergilemişti.[1368]

Berkes'e göre Osmanlı nesnel bir tanımla ve kaçınılmaz bir keyfi idare anlamında despot bir devlet olarak[1369] Avrupa'da 15. yüzyıldan önceki gibi siyasi bir feodaliteye hiç sahip olmamıştı. Ekonomik feodaliteye ise kısmen, tüketim için üretimin yapıldığı kapalı bir ekonomi içinde olanak tanımıştı. Ekonomik feodalitenin

---

[1365] Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, c. 1, 5.

[1366] **age**, 9-10. Bu kitabın ikinci cildi Mayıs 1970'te yayınlandı. Bkz. Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, c. 2 (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970). Berkes'in aynı yaklaşımı sürdürdüğü, kısmen kitaplarının özeti mahiyetindeki bir çalışma için bkz. Niyazi Berkes, "Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye'de Ekonomik Düşünün Evrimi", **Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine**, der. Fikret Görün (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1972): 39-55.

[1367] Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, c. 1, 21-22.

[1368] **age**, 32-35. Berkes ATÜT'ten değil, Asya despotizminden söz etmektedir. Bu konuda şöyle bir yaklaşımı vardır: "Bizde şimdi çok sözü edilen Asya veya Doğu ülkelerinde görülen üretim biçimi işte bu şartlar altında meydana gelmiştir; yoksa bu, bu ülkelerin devlet sistemlerinin veya uygarlıklarının temelini teşkil eden bir üretim sistemi değildir! Bu noktayı yanlış anlayış, Marx'ın Doğu devletlerinin yapısı ile Doğu ülkelerinin tarım ekonomilerinin kapitalist gelişmeye yol açmadığı noktası gibi iki konuda söylediklerini, farkına varmadan, birbirine karıştırmadan doğmuş olan bir yanılgıdan ileri gelmiştir." Bkz. **age**, 26-27.

[1369] **age**, 98-99.

olmadığı, emtia üretimi yapan şehir ekonomisini devlet hazinesi finanse etmişti. Bu durum kapitalist ekonominin doğuşuna olanak tanıyacak bütün eğilimleri ortadan kaldırmış, Osmanlı'nın kapitalizme geçmesini engellemişti.[1370]

Berkes'in Osmanlı tarihini ve coğrafyasını geniş bir planda değerlendirdiği bu çalışması *Milliyet* gazetesinde Osmanlı sisteminin tutarlılığını açıklayan isimler olarak Ömer Lütfi Barkan'ın ve Sencer Divitçioğlu'nun karşısına konumlandırılarak, üstelik onlardan yana bir tutum takınılarak ve "herhalde yeni tartışmalara yol açacak" denilerek tanıtılmıştı.[1371] Çalışma, Osmanlı toplum yapısı tartışmalarında konumların sabitleştiği bir döneme denk geldiğinden üzerinde çok durulmadı. Ancak bu sadece ilgili çalışmanın kaderi değilmiş gibi görünmektedir. Onun Batılılaşmak zorunluluğu içerisinde yolunu yitirmek veya benliklerinden çok şey kaybetmek dışında bir seçeneği olmayan toplumlardan birisinin öyküsünü anlattığı[1372] 1973 yılındaki *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabı da yayınlandığında gereken ilgiyi görmedi. Berkes'in sözünü ettiğimiz çalışmalarından önce 1960'larda yazdıkları siyasi çevrelerde kaynak olarak gösterilebilmekteyken sonradan bu durum ortadan kalkmaya yüz tuttu. Bu arada kendisi de taklitçiliklerini ve ulusçuluğa karşı olumsuz yaklaşımlarını eleştirerek 1970'li yılların sol akımlarına mesafeli bir tutum takındı.[1373]

Gerçek Yayınevi'nin "100 Soruda" dizisinde yayınlanan kitaplardan bir diğeri Selahattin Hilav'ındı. Hilav *Felsefe El Kitabı*'nı Mart 1970'te yayınladı. Kitabında önce felsefenin tanımını yapıyor, ardından felsefenin çeşitli çağlarda nasıl bir gelişim göstermiş olduğunu ele alıyordu. Sonunda "Tarihsel Gerçeğimiz ve Felsefe" konusuna eğiliyor, burada eleştirel tavrın gelişebilmesi için toplum karşısında birey olarak var olunabilmesi gerektiğini belirtiyor ve Türk-Osmanlı toplumunda bunun gerçekleşmemiş olduğunu iddia ediyordu. Bu durumu Türk-Osmanlı toplumunda Batı'da olduğu gibi köleci, feodal ve kapitalist toplumlarda sınıfların birbirinden

---

[1370] **age**, 25-26.

[1371] "Osmanlı Düzeni", **Milliyet Gazetesi**, 2 Ağustos 1969, 9. İsmi belli olmayan yazarın Berkes'in Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıfın toplumdan kopuk olduğu yönündeki yaklaşımından rahatsızlık duyduğu görülmektedir.

[1372] Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 24. Berkes'in burada "Osmanlı devlet rejimi"ni Doğu despotizmi olarak tanımladığı satırlar için bkz. **age**, 21, 24, 102-103.

[1373] Bu konuda bkz. Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası I**, 123-130; Kurtuluş Kayalı, "Niyazi Berkes", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, ed. Ahmet İnsel, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 340-341. 1952 yılından beri Türkiye dışında olan Berkes'in Türkiye'deki gelişmeleri takip etmeyi hiç bırakmadığını, süreli yayınlarda yazarak Türkiye'ye dair düşünsel katkılar sunmaya devam ettiğini görüyoruz. Onun 1970'lerin sonlarına doğru *Cumhuriyet* gazetesindeki yazılarına değinen, *Sesimiz* dergisindeki yazılarının ise tahlilini yapan bir çalışma için bkz. Gökhan Ak, "'Sesimiz'de Niyazi Berkes", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s. 22 (Güz 2015): 393-416.

ayrılması sonucu bireyin ortaya çıkması koşullarının oluşmamasıyla temellendiriyordu.[1374]

Kemal Tahir yıllar sonra okur karşısına çıkan notlarında Hilav'ın çalışmasının sözünü ettiğimiz son bölümünü "ciltlerle kolay anlatılamayacak bir tarihsel gerçeği, şaşılacak bir güçle özetlemiş, sosyal yapımızın temel gerekçelerinden birini aydınlığa çıkarmıştır" diyerek değerlendirmişti.[1375] Tahir için tarihsel gerçek çok önemliydi. Kendisiyle 1970 yılında yapılan bir görüşmede soldaki ayrılıkların Türkiye gerçekleri üzerindeki ve Marksizm konusundaki kuramsal yetersizliklerden kaynaklandığını, bu yetersizlikler üzerine de tartışmalar yapılmadığından ayrılıkların kişiselleştiğini öne sürüyordu. Ona göre bu durum daha da ileri noktalara varacaktı.[1376] Onun birkaç yıl önce *Toplum ve Gerçek* adında bir dergi çıkarma girişiminde bulunduğu[1377] Hilav, siyasi tabloya onunla benzer bir pencereden bakıyor olmalıydı ki Türkiye İşçi Partisi (TİP) üst yönetimindeki ayrılığın ortaya çıkmasından sonraki süreçte zaten militan bir biçimde parçası olmadığı aktif siyasetle arasına mesafe koydu. 1970'ler boyunca da güncel sol içi bir tartışmaya müdahil olmadı. Örneğin onun katkıda bulunduğu *Türkiye Defteri* 1960'larda sosyalizm mücadelesi içinde yer almış kimi kişi ve yapıların mevcut konumlanışları hakkında okura bilgi vermek amacıyla onlardan, ilki Osmanlı'nın ekonomik ve sınıfsal yapısıyla ilgili, bazı soruları cevaplamalarını istediğinde[1378] Hilav görünür bir isim değildi. Bununla birlikte genele ilişkin düşüncelerini çeşitli biçimlerde ifade etmeye devam etti.

Türkiye Defteri 12 Mart Muhtırası'nın hemen ertesinde (Nisan 1971'de) Tahir'in düşüncesini takip eden bir çizgide "aylık edebiyat-siyaset dergisi" olarak yayınlanmaya başlamıştı. Gerçi mevcut koşullar derginin bir sonraki sayısının zamanında yayınlanmasına müsaade etmemiş; derginin ikinci sayısı "olağan" sürece

---

[1374] Selahattin Hilav, **100 Soruda Felsefe El Kitabı** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970), 159-161.
[1375] Kemal Tahir, **Kitap Notları**, haz. Cengiz Yazoğlu (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993), 212-214. Hilav'ın kitabının ilgili bölümü Tahir'in hatırladığının aksine kitabın yedi değil, beşinci bölümüdür.
[1376] Kemal Tahir, "Soldaki Bölünmeler Üzerine Konuşma", **Türkiye Defteri**, s. 2 (Aralık 1973): 13-14.
[1377] Cengiz Yazoğlu, "Notları Sunuş", **Notlar: Sanat Edebiyat**, Kemal Tahir, haz. Cengiz Yazoğlu (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1989): 11. Söz konusu dergi için Tahir'in hazırladığı taslak metinler içni bkz. Kemal Tahir, **Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek**, haz. Cengiz Yazoğlu (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1992), 251-392.
[1378] Bkz. "Devrimciyle Konuşmalar: TSİP", **Türkiye Defteri**, s. 18 (Nisan 1975): 511-512. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) sorulara genişçe yanıt vermemiş, okuru Parti'nin süreli yayınlarıyla diğer yayınlarına yönlendirmişti. Derginin yanıtlarını yayınlayabildiği bir diğer isim Muzaffer Erdost olmuştu. Sonraki bölümde hem TSİP'e hem de Erdost'a ayrıca değinilecektir.

girildikten ve Kemal Tahir'in Nisan 1973'teki ölümünden bir süre sonra Aralık 1973'te yayınlanabilmişti.[1379] Hilav, Tahir'in ölümünün ardından bu dergide yayınladığı yazısında Tahir'i en fazla ilgilendiren konunun "içinde bulunduğu gerçeği anlamaya ve yarını hazırlamaya" hizmet edecek bir biçimde "tarihi yeniden okumak" ve "kavramak" olduğunu belirtiyor; onun beslendiği kaynakları, o kaynaklardan farklılaştığı yanları ortaya koyuyordu. Öte yandan, hemen herkesin en basit bir eleştiri yazısı dahi kaleme almadan önce Osmanlı toprak düzeninden, Osmanlı'da yöneten-yönetilen kesimlerden söz etme ve feodalite, ilericilik-gericilik, ideoloji-Marksizm çatışması konularında düşünme gereği hissetmesinin kaynağı olarak da Tahir'i gösteriyordu.[1380]

Bu bakış açısı Cengiz Çandar'ın daha önce değindiğimiz bir yazısında "sosyal demokrat" olarak işaret ettiği bazı isimleri akla getirmektedir: Bülent Ecevit, İsmail Cem, Ali Gevgilili.[1381]

Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) "Ortanın Solu" politikasının öncülüğünü üstlenen Ecevit, partinin genel sekreterliği görevine getirildiği 1966 yılında Osmanlı'da toprakta özel mülkiyetin olmayışının halkta kökleştirmiş olduğu eşitlik duygusundan söz ediyor;[1382] 1972 yılında partinin genel başkanı olma dönemecinde bulunduğu kurultayda partilileri "kapıkulu" olarak değil "özgür üyeler" olarak yanında bulunmaya davet ediyordu.[1383] Ecevit'in bu söylemi oluşturmasında Tahir'in güçlü bir etkisi vardı.[1384] Ecevit'in düşüncelerini duyurduğu *Özgür İnsan* dergisinin

---

[1379] Derginin kurucusu ve sahibi Naci Çelik'ti. Dergideki Kemal Tahir etkisini görmek için ele alınan konulara, bu konuların işlenişine bakılabilir. Çelik'in dergideki ilk yazısı ile Tahir'in bu tarihten önce kayda alınmış ama daha sonra yayınlanmış bir yazısını karşılaştırmak da etki konusunda bir fikir verebilir. Bkz. Naci Çelik, "Düzenin Edebiyatı", **Türkiye Defteri**, s. 1 (Nisan 1971): 11-12; Kemal Tahir, "İki Batı", **Türkiye Defteri**, s. 3 (Ocak 1974): 6-7.

[1380] Selahattin Hilav, "Kemal Tahir ve Tarihi Kavramak", **Türkiye Defteri**, s. 9 (Temmuz 1974): 8-18. Hilav burada Tahir'in yanı sıra Türk Marksist düşüncesi içinde orijinal ürünler vermeye çalışmış tek kişi olarak Hikmet Kıvılcımlı'yı gösteriyordu. Osmanlı toplum yapısı konusunda Kıvılcımlı'nın Tahir'e bile atfedilemeyecek aşırı görüşler öne sürmüş olduğunu belirtmekle birlikte Kıvılcımlı ile Tahir'in hemen hemen aynı sonuçlara varmış olduğunu ama bu durumun kimsenin dikkatini çekmemiş olduğunu söylüyordu. Burada bir tartışma yürütecek durumda değilsek de Tahir'in 1960'lı yıllardan önce Kıvılcımlı'dan öğrendiklerini "devletle uzlaştırılmış" hale getirerek görüşlerini oluşturduğu yönünde bir iddianın bulunduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Bkz. Demir Küçükaydın, **Bir Devrimcinin Teorik ve Politik Biyografisi** (İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2009), 26 ve dipnot 6.

[1381] Bkz. Çandar, "Oportünistler Emperyalizmin Hizmetinde", 25-33. Çandar bu isimlerden, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer'in sivil-asker zümrenin karşısına konumlandırdığı "halkçılık" ile etkide bulunduğu kişiler olarak söz ediyordu.

[1382] Bülent Ecevit, **Ortanın Solu** (İstanbul: Kim Yayınları, 1966), 42-43.

[1383] Bülent Ecevit, **Kurultaylar ve Sonrası** (Ankara: İleri Yayınları, 1972), 57.

[1384] CHP ve sosyal demokrasi üzerine çalışan Yunus Emre'nin, Ecevit'in siyaseten yükselişiyle Tahir'in düşünce mirası arasında kurduğu doğrudan ilişki bkz. "Dışlanmış Bir Sol Aydın: Kemal Tahir", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/dislanmis-bir-sol-aydin-kemal-tahir [22.04.2017].

Temmuz 1977 sayısında Tahir'in ölüm yıldönümünde yapılmış dört konuşmanın (yaklaşık üç ay sonra) Osmanlı toplum yapısı tartışmaları ile ilgili bir yazıyla birlikte yayınlanması bu etkinin bir yansıması olmalıydı.[1385]

İsmail Cem 1960'larda kamuoyunun karşısına bir gazeteci olarak çıkmıştı. 12 Mart Muhtırası'nın hemen öncesinde (Şubat ayında) ise Türkiye'nin geri kalmışlığı sorununa eğilen ve yıllar boyu büyük ilgi görecek olan bir kitapla okur karşısına çıktı.[1386] Cem, kitabında Türkiye'nin sorununun aşılabilmesi için geçmişten o güne yaşananların ortaya koyduğu kuramdan hareketle bir pratik sergilenmesi kanaatindeydi.[1387] Bu amaçla geçmişe dönüyordu. Ancak, Berkes'e benzer bir biçimde, uzun bir tarihe sahip Osmanlı'nın farklı dönemlerinde farklı özellikler görülebildiğinden tek başına Osmanlı toplumu feodal nitelik taşır ya da taşımaz gibi ifadelerin anlamsız ve yanlış olduğu düşüncesiyle[1388] meseleye bir sınıflandırma işi olarak bakmıyordu. İfade ettiğine göre Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Mustafa Akdağ, Reşat Kaynar, İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi "müthiş" "klasik tarihçiler"in

---

Ecevit'in söylemiyle Tahir'in tarihe yaklaşımı arasındaki benzerliğe dikkat çeken satırlar içinse bkz. Emin Alper, "An Indigenious Social Democracy: The Democratic Left Thought in Turkish Politics 1972-1975" (Master of Arts, Boğaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2003), 20.

[1385] *Özgür İnsan* dergisini Ecevit'in düşüncelerini ifade ettiği bir mecra olarak tanıtan ve bu arada onun düşünce dünyasında Tahir'in sahip olduğu öneme dikkat çeken bir yazı için bkz. Ertuğrul Günay, "Özgür İnsan Dergisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 234-251. Yukarıda verdiğimiz örnek Tahir'in doğrudan Ecevit üzerindeki etkisinin kanıtı olarak değil, onun Ecevit çevresinde yarattığı algı biçiminde anlaşılmalıdır. *Özgür İnsan*'ın yöneticisi Orhan Koloğlu kendisiyle yapılan bir söyleşide Tahir'in "Devlet Ana"sını bazı başka kitaplarla birlikte gerçeğe yakın bir roman olarak tanımlamış ve Tahir'e yönelik yaklaşımını ortaya koymuşsa da söyleşinin başka bir noktasında sözünü ettiğimiz dergi sayısındaki Osmanlı toplum yapısı üzerine yazıyı yayınlamasının gerekçesine değinmiş, bunu kendisinin Osmanlı tarihine bakışı ve yazının ana teması arasındaki paralellikle açıklamıştır. Sırasıyla bkz. Orhan Koloğlu, **Bilimselden "Medyatik"e Tarih**, söy. Barış Doster (İstanbul: Destek Yayınevi, 2009), 157-158, 74-78. Dergide Osmanlı toplum yapısı üzerine yayınlanan yazı Yıldız Sertel'in Fransız *La Pensee* dergisinin Nisan 1976 sayısında yayınlanmış olan bir yazısıydı. Sertel bu çalışmasında Osmanlı toplum yapısı tartışmalarında öne çıkan kimi isimlerin iddialarını ele aldıktan ve bu tartışmaların söz konusu yapıyı anlamada yapmış olduğu katkıyı vurguladıktan sonra karmaşık bir tarihi gelişime sahip Osmanlı'nın toplum yapısının basit şema ve modellerle çözümlenemeyeceğini, onun kendine özgü niteliklerinin de bulunduğunu belirtiyordu. Sertel dogmatizmden kaçınmanın bir yolu olarak başvurulan ATÜT'ün de şematik bir biçimde ele alınmakta olduğu kanısındaydı. Bkz. Yıldız Sertel, "'Asya Tipi Üretim Tarzı' Kavramı ve Osmanlı Tarihiyle İlgili Yorumlar", çev. Mustafa Aksoy, Leyla Vekilli, **Özgür İnsan**, s. 45 (1 Temmuz 1977): 62-78.

[1386] Bkz. İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 3. bs. (İstanbul: Cem Yayınevi, 1973). Günümüze kadar otuza yakın baskı yapan bu kitabı dönemin düşün atmosferi içinde değerlendiren bir çalışma için bkz. Sedat Gencer, "Az Gelişmişlik, Geri Kalmışlık ve Kalkınma: İsmail Cem Örneğinde 1960'lı Yıllarda Solun Tarih Kurgusu", **İnsan & Toplum**, c. 3, s. 6 (2013): 155-191.

[1387] Cem, **age**, 556.

[1388] Bkz. **age**, 54. Onun Doğu Anadolu'yu feodal özellikler taşıyan beylerin egemenliğindeki bir bölge olarak tanımladığını eklemek gerekir. Bkz. **age**, 502.

ortaya koymuş olduğu ürünler arasında "maddeci" bir bakışla bütünsellik sağlama çabasındaydı.[1389]

Cem'e göre Osmanlı kurumlarının ve toplum yapısının temeli İslam kültürü ve Türk geleneklerinden güç alan bir devletçilik ve özel mülkiyetin varlığının istisna oluşuydu.[1390] İslam ilkelerinden adaletin ve buna bağlı bir eşitlik anlayışının şekil verdiği bu düzen[1391] devleti ve orduyu güçlü kılmıştı.[1392] Ekonomik düzen ile bir yandan devlet ve görevleri[1393] diğer yandan Osmanlı insanı ve bu insanın dünya görüşü arasında kurulan denge Osmanlı toplumunun "ileri" yapısının nedeniydi.[1394] Toprak rejimi nedeniyle merkeziyetçileşen, yapısında feodalite bulunmayan;[1395] halkı düşünen, koruyan bu "kerim devlet"in sembolü vakıflardı.[1396] Bununla birlikte devlet esneklik gösterip 16. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte dünyadaki yeni gelişmelere gereken tepkiyi veremeyince daha önce kurulan "denge" bozulmaya başlamış;[1397] temelde toprak mülkiyetinin amaç ve şekil değiştirmesi nedeniyle geri kalmışlığın ilk safhası baş göstermişti.[1398] 19. yüzyıla gelindiğinde artık kapitalizmin sömürü mekanizmalarını faaliyete geçirdiği Osmanlı'da geri kalmışlık kökleşmişti.[1399] Gerek Tanzimat dönemde gerekse I. Meşrutiyet döneminde -içsel dinamiklerle oluşma koşulları bulunmayan- yerli burjuvaziyi yaratmak, onların ülkeyi kalkındıracak bir sermaye birikimine sahip olmasını sağlamak için gösterilen nafile çabalar Batılı sermayenin aracılığını yapanları güçlendirmiş, yerli zanaatleri yıkıma uğratmıştı.[1400] Tanzimatla birlikte görülmeye başlanan bu Batılaşma çabaları sömürülme derecesi artmakta olan halk tarafından ekonomik olarak değil, yaşam biçimi boyutuyla "üstyapı" olarak kavranılınca İslamcı akımlar güç kazanmaya başlamıştı.[1401] Öte yandan II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında "millî iktisat" adı altında devlet desteğine rağmen burjuvazinin "aracı" niteliği değişmemiş, değişmesi de olanaklı olmayan bu durum çok küçük bir kesimin kalkınmasına

[1389] İsmail Cem, **Ben Böyle Veda Etmeliyim: İsmail Cem Kitabı**, söy. Can Dündar, 8. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 75-76.
[1390] Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 53, 136.
[1391] **age**, 72-73.
[1392] **age**, 62.
[1393] **age**, 109, 113-114.
[1394] **age**, 114, 125.
[1395] **age**, 101, 126-130..
[1396] **age**, 96.
[1397] **age**, 138-141.
[1398] **age**, 181-82.
[1399] **age**, 236, 279.
[1400] **age**, 359.
[1401] **age**, 260. Ayrıca bkz. **age**, 375-379.

yaramıştı.[1402] Cumhuriyet dönemde eşraf-bürokrat-tüccar üçlüsünden oluşan idareci kesimin sınıfsal çıkarları ve bürokrat kesimin iyi niyetine rağmen tecrübesizliği Osmanlılardan devralınan yapı uzun süre devam etmişti.[1403] Sonuç olarak 1950'de Batılaşmaya, bürokrasiye ve CHP'ye karşı bir oluşan tepki AP'nin iktidar olmasını sağlamıştı.[1404] Bütün bunlar dolayısıyla Türkiye'nin geri kalmışlığını aşmasının tek yolu halkın yapısına uygun ("hızını kendisinden alan"), gerek dünyadaki gerekse ülkedeki ekonomik gerçeklere ters düşmeyen bir yöntemin uygulanmasıydı.[1405]

Cem, yıllar sonra belirttiğine göre, kitabın yayınlanmasından kısa bir süre sonra gerçekleşen 12 Mart Muhtırası'na karşı takınılan tutum açısından kendisini Ecevit, Gevgilili, Küçükömer ve Behice Boran ile birlikte yalnız hissetmişti. Ayrıca kendisini Ecevit'in "tarihle hesaplaşma" ve CHP'yi elitlerin değil halkın partisi haline getirme düşüncesine çok yakın bulmuştu.[1406] Diğer taraftan *Türkiye Defteri*'nin Tahir'in ölümünün ardından onunla ilgili görüş talep ettiği kişiler listesinin ilk sırasında adına rastladığımız Cem, Tahir hakkında "beğendiğim, takdir ettiğim ve yazılarından yararlandığım bir yazar" diye söz ediyordu.[1407] Ecevit'in iktidarda olduğu bu tarihlerde TRT Genel Müdürü sıfatını taşıyordu. Olaylı geçen bu görevinden sonra iki yıl boyunca (1975-1977) *Le Monde* ayarında olmasına gayret ettiği *Politika* gazetesiyle sosyal demokrasi savunuculuğu yaptı. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla, ortaya koyduğu düşüncelerde bir tarihsel arka plan olarak var ettiyse bile toplum yapısı konusu üzerinde özel olarak durmadı.[1408]

Ali Gevgilili de Cem gibi bir gazeteciydi. 1960'ların sonlarından itibaren yaptığı söyleşiler ve katıldığı panellerin gösterdiği üzere akademi ile yakın bir ilişki içerisindeydi. Üstelik akademik nitelikte çalışmalara da imza atıyordu. Gerek bu çalışmalarında gerekse köşe yazılarında sık sık Türkiye'nin toplum yapısı konusunu işliyordu. Ona göre Osmanlı Devleti içinde bulunduğu Akdeniz dünyasına "klasik feodal yapıdan farklı olan" bir ekonomik düzen getirmiş; ancak İstanbul'un fethinden sonraki süreçte ortaya çıkan dışsal etkenler onun gelişimine yön vermiş, bu durum

[1402] **age**, 360-362.
[1403] **age**, 309-318.
[1404] **age**, 391-395.
[1405] **age**, 556.
[1406] Cem, **İsmail Cem Kitabı**, 79-80.
[1407] Bkz. "Geçen Sayının Ardından", **Türkiye Defteri**, s. 7 (Mayıs 1974): 50-53. Tahir hakkında görüş talep edilen kişiler arasında Ecevit ve Gevgilili de bulunmaktaydı. Ancak bu isimlerin herhangi bir cevap verdiğine dair bir yazı veya açıklamaya rastlanmamaktadır.
[1408] Bu konuda hazırlanmış bir yüksek lisans tezi için bkz. Demet Neşe Erdoğan, "İsmail Cem'in Politika Gazetesi (1975-77)" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

onun yarı-sömürge olmasına kadar uzanmıştı. Son iki yüzyılda ise doğal seyri içinde burjuvazisi gelişmeyen bir topluma gelişmiş kapitalist ülkelerin üst yapı kurumlarının getirilmesi toplumda yeni çelişkiler yaratmıştı.[1409]

Kurtuluş Kayalı, Tahir hakkında çıkarılabilecek çeşitli kitaplar arasında Gevgilili'nin düzenlediği ve "Düşünenlerin Forumu" başlığı altında yayınladığı oturumları da saymaktadır.[1410] *Milliyet* gazetesinde yer bulan bu oturumların bir başka önemi, İdris Küçükömer'in sık denilebilecek ölçüde bu oturumların bir parçası olmasıdır. Belirtilen sıklık daha ziyade Küçükömer'in kendi düşün etkinliği açısından ele alınmaldır. Çünkü *Düzenin Yabancılaşması*'nı yayınladığı yıl (1969) on beş yayına imza atan Küçükömer, aktif siyasetle arasına mesafe koymaya başladığı sonraki yıllarda (1970-1980) toplam on dokuz yayınla göründü ve bunun on birini (on tanesi 1970-1975 yılları arasında ait) bu oturumlar oluşturmaktaydı.[1411] Başka bir ifadeyle, Küçükömer 1970'lerde, özellikle on yılın ikinci yarısında, bir nevi inziva çekilmiş vaziyetteydi.

Ahmet Güner Sayar'a göre Küçükömer Türkiye'de 1970'li yıllara doğru oluşan terör ve anarşi ortamı içinde olayları yakında takip etmiş ama asıl olarak dogmatizmden kaçınarak kendisini sürekli olarak "tashih" etmeye yönelmişti. Bu sebeplerle de basında sık görülen yazıları birden kesilmişti.[1412] Bu süreçte Küçükömer "Hobbessian ceberrut devletçi" anlayışından "Lockian sivil toplum felsefesi"ne doğru bir eğilim göstermeye başlamıştı ki,[1413] yaşadığı suskunluk "yeni bir tez ekseninde esaslı bir fikri mayalamasının işaretiydi."[1414]

[1409] Biri diğerinin genişletilmişi niteliğinde olan şu iki çalışmaya bkz. Ali Gevgilili, "Türkiye'de Ekonomik ve Politik Yapı (Tarihsel Perspektif İçinde Bir Yaklaşım Deneyi)", **Mimarlık**, s. 88 (Şubat 1971): 36-40; Ali Gevgilili, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar (Tarihsel Boyutlar İçinde Bir Yaklaşım Deneyi)", **İÜ Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, s. 24 (1972): 45-95. Sırasıyla bu çalışmaların yer aldığı başka yayınlar için ayrıca bkz. Ali Gevgilili, **Türkiye'de 1971 Rejimi: Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması** ([İstanbul]: Milliyet Yayınları, 1973), 205-225; Ali Gevgilili, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, 2. bs. (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1989), 15-110.

[1410] Bkz. Kurtuluş Kayalı, "Giriş: Bir Kemal Tahir Kitabı…", **Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak**, ed. Kurtuluş Kayalı (İstanbul: İthaki Yayınları, 2010): 13. Kayalı, Gevgilili'nin oturum kayıtlarını yayınladığı köşesini "Haftanın Forumu" olarak anımsıyor görünmektedir.

[1411] Küçükömer'in söz konusu yıllarda "Düşünenlerin Forumu"nun dışında göründüğü yedi yayından birisi Çetin Yetkin'in daha önce değindiğimiz soldaki bölünmeler üzerine çalışması için yaptığı görüşme, birisi Harun Karadeniz'in kitabına yazılmış bir ön sözdü. Bu, Küçükömer'in sadece kendi imzasını taşıyan dört yazısı olduğu anlamına geliyor. Bkz. Ahmet Güner Sayar, "İdris Küçükömer'in Entelektüel Portresine Dair Bir Deneme", **Sivil Toplum Uç Beyi: İdris Küçükömer**, yay. haz. Osman S. Arolat (İstanbul: Elif Yayınevi, 2016): 136-139.

[1412] **age**, 74-75.

[1413] **age**, 77.

[1414] **age**, 85.

Ergun Aydınoğlu ise Küçükömer'in suskunluğunu *Düzenin Yabancılaşması*'nda ortaya koyduğu tezler ve yaşanan gelişmeler açısından değerlendirmektedir. Ona göre "Ortanın Solu"nun gelişim seyrini belirleyen Küçükömer'in üzerinde durduğu "Ortanın Solunda Paşa" İsmet İnönü değil de onun bütün yaşanan oyunların dışında "yalnız bir adam" olarak tanımladığı Ecevit'in olması ve Ecevit'in 12 Mart Muhtırası'na karşı açık ve kesin bir tutum takınan birisi olarak CHP'nin liderliğine yükselmesi Küçükömer'in artık "Ortanın Solu"nu "Batıcı-laikçi bürokrat" gelenekli reform hareketinin basit bir devamı olarak tanımlanamayacağını göstermişti. Öte yandan işçi hareketinin ortaya çıkışı onun öngördüğü gibi "halkçı İslamcı cephe" içinden değil de CHP'ye yakın sendikaların etkinliğiyle oluşunca Küçükömer 1970'ler boyunca eski tezlerini derinleştirme girişiminde bulunmamıştı. Onun "Düşünenlerin Forumu"ndaki konuşmalarında eski tezlerine hiçbir atıfta bulunmaması ve 1984 yılında *Yeni Gündem*'de suskunluğunu bozduğu yazılarda "özgün tezlerini" geliştirici bir tutum içinde olmaması da bunu göstermekteydi. [1415]

Aydınoğlu'nun yukarıda özetlemeye çalıştığımız yaklaşımının anımsattığı başka bir yazıya değinmek faydalı olacaktır. Engin Deniz Akarlı 1973 seçimleri ertesinde kaleme aldığı bir çalışmasında, o yıllarda henüz ortaya konulmuş olan ve Türkiye'de adı ilerleyen yıllarda daha sık duyulacak olan "güçlü devlet geleneği" tezini Türkiye açısından işliyordu.[1416] Kendisine yakın bir zamanda "merkez-çevre" analizini ortaya koymuş olan Şerif Mardin'den de faydalanarak[1417] Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve halk ile seçkinler kültüründe devletin merkezî bir role sahip olduğu sonucuna varıyordu. İki isim ayrıntıda farklılıkları olsa da genel anlamda Osmanlı'yı Batı'dakinden farklı olarak sultanın mutlak egemenliğinin bulunduğu ve -yine Batı'dakinden farklı olarak- toplumla ilişkilerinde bir uzlaşmanın bulunmadığı bir devlet olarak ele alıyordu. Bu geleneğin Cumhuriyet döneminde de CHP ile devam ettiğini; ancak "çevre"nin artık sahip olduğu oy ve tercih hakkını 1950'de daha

[1415] Aydınoğlu, Düzenin Yabancılaşması, 89-94.
[1416] E. Deniz Akarlı, "Toplum Kültürünün Bir Parçası Olarak Devlet Olayı ve Türkiye'de Siyasi Katılma", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün, Bugün, Yarın**, s. 77-78 (1974?): 67-76.
[1417] Bkz. Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I**, der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 30-66. Başlığı "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri" olarak çevrilen bu makale ilk olarak 1973'te İngilizce yayınlanmıştı.

ziyade kültürel ve siyasal nedenlerle "merkez"e karşı kullanarak Demokrat Parti'nin iktidar olmasını sağladığını düşünüyordu.[1418]

Öte yandan Akarlı'ya göre 12 Mart Muhtırası sürecinde askerlerin "koruyucu-hami" tavırlarla siyasete karışmasına karşı çıkan Ecevit, ilerleyen süreçte de CHP'nin bürokratlarla olan "geleneksel" bağlarını neredeyse ortadan kaldırmıştı. Adalet Partisi (AP) ise aksine askerlerin ve memurların desteğini almak için gayret göstermişti. Bu atmosferde girilen seçimlerin galibi CHP olmuştu. Bu durumun "millet-devlet çelişkisi"nin demokrasinin güçlenmesine doğru evrildiği konusunda "iyimser olmamak için hiçbir neden" yoktu.[1419]

Aynı tarihlerde yayınlanan ama ön sözüne bakarak seçimlerden önce kaleme alınmış olduğunu anladığımız bir Metin Heper kitabı bir yandan bizi kısmen Akarlı'nın ulaştığı sonuca yaklaştırmakta, diğer yandan başka konulara dikkatimizi çekmektedir. Heper, (AP'yi tek başına iktidara taşıyan) 1969 seçimleri ertesinde Mardin'in Türkiye'deki siyasal gelişmelerin bürokrasi-halk karşıtlığı temelinde kavranabileceğini iddia ettiğini belirtmiş; onun Türkiye'de Batı'daki gibi burjuvazi-proletarya çatışmasının yerine bürokrat-köylü çatışmasının konulabileceği sözlerini aktarmıştı. Kaynak olarak Mardin'in bir gazete yazısını göstermekle birlikte okuru bu konuda ayrıca onun "merkez-çevre" analizinde bulunduğu makalesi ile Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*'na yönlendirmişti. Ardından "[y]akın yıllar bakımından bu formülün yavaş yavaş terkedilmesi gerekecektir" demiş ve başka bir açıklama yapmadan içinde sadece birisinin yerli olduğu birkaç çalışmayı kaynak göstermişti.[1420]

Heper'in Mardin'i Küçükömer'le birlikte ele alması dikkate değerdir. Kayalı'nın belirttiği gibi, Küçükömer'in *Düzenin Yabacılaşması*'nda ortaya koymuş olduğu Türkiye'deki siyasi gelenekler tablosu ile Mardin'in "merkez-çevre" analizi bir

---

[1418] Söz konusu iki ismin de yukarıda basitleştirdiğimiz biçimde mekanik bir açıklama yoluna gitmediklerini belirtmek gerekmektedir. Öte yandan "güçlü devlet geleneği" yaklaşımının Osmanlı toplumunu özellikle ATÜT içinde değerlendiren çeşitli yaklaşımlara yakın durduğu farkedilmiş olmalıdır. Günümüze görece yakın bir tarihte bu yaklaşıma yöneltmiş bir eleştiri için bkz. Demet Dinler, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", **Praksis**, s. 9 (Kış-Bahar 2009): 17-54.

[1419] E. Deniz Akarlı, "Toplum Kültürünün Bir Parçası Olarak Devlet Olayı ve Türkiye'de Siyasi Katılma", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün, Bugün, Yarın**, s. 79-80-81 (1974?): 62-63.

[1420] Bkz. Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği** (Ankara: Ongun Kardeşler Matbaası, 1974), 2. Heper'in yerli kaynağı CHP Yüksek Danışma Kurulu Üyesi Doç. Dr. Deniz Baykal'ın bir gazete yazısıydı. Baykal yazısında CHP'nin yapması gerekeni "aydın-halk çelişkisinin yerinin sınıfsal farklılaşmaların almağa başladığı, sosyal değişme sorunlarıyla ve hızlı bir sanayileşme ihtiyacıyla karşı karşıya gelen dinamik bir ülkenin muhalefetini oluşturmak" olarak belirtiyordu. Bkz. Deniz Baykal, "Yeni Türkiye ve CHP", **Milliyet Gazetesi**, 30 Haziran 1970, 2.

ortaklık içinde görülmüştür. Bunlar büyük ölçüde güncel siyasi kaygılar çerçevesinde ele alındığından ve bir ihtiyaca karşılık gelmediklerinden 1970'lerde değil; önce 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askerî müdahaleden sonraki "sivil toplum" tartışmalarıyla, ardından Türkiye'de muhafazakâr partilerin güçlenmesiyle öne çıkmışlardır.[1421]

7.4. Ara Çözümleme

Bir önceki evre, solun birliktelik ihtimalinin ortadan kalktığını da gösteren bir biçimde sonlanmıştı. Bu evrede gerek önceden var olan gerekse sonradan oluşmuş yapıların bir parçalanma yaşadığına şahit olundu. Osmanlı toplum yapısının feodal olduğu iddiasında tek ses olan Millî Demokratik Devrim (MDD) Hareketi'ndeki ilk ayrışmada, Türkiye'nin o günkü yapısına ilişkin tanım farklılıkları öne çıkarıldı. Başka bir ifadeyle Osmanlı toplum yapısı değil, söz konusu yapının dönüşerek o gün varmış olduğu nokta tartışıldı. Türkiye İşçi Partisi'ndeki (TİP) hizipleşmede durum bu açıdan biraz farklıydı. TİP'in yönetici ve üyeleri arasında Osmanlı toplum yapısını feodaliteyle, ATÜT'le veya ATÜT'e yakın bir biçimde tanımlayanlar bulunmaktaydı. Hizipleşmede Osmanlı toplum yapısı konusu öne çıkan bir başlık olmadı ama onunla doğrudan ilişkili konulardaki kimi değerlendirme farlılıkları gündeme getirildi. Belirtilen farklı tanımlamalar bürokrasi gibi konularda farklı değerlendirmelere yol açabilmekteydi. TİP'teki hizipleşme, sol çevrelerin Osmanlı toplum yapısına yönelik yaklaşımlarından söz edebilmeyi daha mümkün hâle getirdi.

[1421] Kayalı gerek Küçükömer'in gerekse Mardin'in Cumhuriyet dönemi tahlillerine önem atfedilmiş olduğunu, onların önem arzeden Osmanlı tahlillerine gereken önemin verilmemiş olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kurtuluş Kayalı, "Şerif Mardin Okumaları Konusunda Bazı Sorular ya da Bazı Sorunlar", **Şerif Mardin Okumaları**, ed. Taşkın Takış (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008): 93-95. Kayalı bu tespitinde haklı olsa da Küçükömer'in ilgili çalışmasıyla siyasete güncel bir müdahalede bulunmaya çalışarak bu yolu başta kendisinin açtığını unutmamak gerekmektedir. Ayrıca Mardin hakkında kısa bir hatırlatmada bulunulabilir. Mardin, ilk ortaya çıktığında "Ortanın Solu"nu 19. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan Osmanlı idareci sınıfının baskısı karşısında halkın yanında yer alma düşüncesinin bir devamı olarak tanımlıyor ve olumluyordu. Bkz. Şerif Mardin, "Osmanlılar, CHP ve Ortanın Solu…", **Milliyet Gazetesi**, 26 Eylül 1966, 2. Bu konuyu daha fazla sürdüremeyeceğimizden son olarak burada Funda Gençoğlu Onbaşı'nın Küçükömer ile Mardin'in sivil toplum konusundaki yaklaşımlarına yönelik karşılaştırmasına değinilebilir. Gençoğlu Onbaşı'ya göre ikisi de Osmanlı'da ve Türkiye'de Batı'dakinin aksine devlet-toplum ayrımı yaratan bir biçimde gücünü paylaşmayan tekçi bir devlet yapılanması gördüklerinden ilk bakışta birbirine paralel fikirlere sahip görünseler de aynı zamanda çok önemli iki farklılığa sahiptirler. İlki, başlangıç noktası olarak Küçükömer'in "devlet"i; Mardin'in "toplum"u almasıdır. İkincisi, varış noktası olarak Küçükömer'in Türkiye'de bir sınıf hareketinin oluşmamasının nedenlerini çözerek bir halk hareketinin yaratılabilmesi için öneriler geliştirmeyi; Mardin'in ise Türkiye'de tesis edilmeye çalışılan Batı demokrasisinin toplumların tarihsel temellerinin anlaşılarak yapılmasına katkı sunmayı amaçlamasıdır. Bkz. Funda Gençoğlu Onbaşı, "Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'de 'Sivil Toplum' Kavramı", **Şerif Mardin Okumaları**, ed. Taşkın Takış (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008): 57-58.

Aydınlık: Sosyalist Dergi (*ASD*), *Proleter Devrim Aydınlık* (*PDA*) ve daha sonraki parçalanmalalarla ortaya çıkan MDD'ci çevreler; Osmanlı toplum yapısını kimi zaman "merkezî", kimi zaman "askerî" sıfatlarını kullanarak zaten feodalite ile tanımlıyorlardı. TİP'teki hizipleşmede ortaya çıkan *Emek* dergisi çevresinde Behice Boran'ın "merkezî feodalite" yaklaşımı egemen oldu. *Ant* dergisinde ATÜT'çü yaklaşım ağırlığını hissettirdi. Mehmet Ali Aybar ve çevresindekiler ATÜT'çü olarak görülüyordu. Bu ortamda sol çevreler Osmanlı toplum yapısı konusunda ve onunla ilgili konularda sabitlemiş oldukları konumlarından hareketle bir tartışmaya girdiler veya değerlendirmelerde bulundular.

Öte yandan sol çevrelerle ilişkili veya ilişkisiz biçimlerde toplum yapısı konusuna temas eden akademik ve yarı akademik çalışmalar da yayınlanmaya devam etti. Fethi Naci'nin yayınladığı "100 Soruda" serisinde yer alan Özlem Özgür çalışması bunlardan birisidir. Özgür, Türkiye'de kapitalizmin gelişimini sergilerken Osmanlı toplum yapısı konusuna bir bölüm ayırmıştır. Onun bu bölümde, yarını kurmak için gerekli teorinin oluşturulmasında dünün ve bugünün bilgisine ihtiyaç duyulduğunu belirtmesi dönem açısından alışıldık bir yaklaşım olarak görülebilir.[1422] Bununla birlikte, Niyazi Berkes'ten etkilenerek o güne kadar Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının zaman ve mekân unsurlarından soyutlanmış olarak yapıldığı eleştirisinde bulunması dikkate değerdir.[1423]

"100 Soruda" serisinde bu tartışmalara değinen bir başka çalışma Doğan Ergun'a ait *Sosyoloji El Kitabı*'dır. Ergun kitabının ilk baskısını, bazı mekanik açıklamalara karşı Türkiye'de 1960'tan beri kimi bilim insanlarının Türkiye'nin toplumsal gerçekliğinin açıklanmasında ülkenin tarihsel geçmişine ve evrimine önem verilmesi gerektiği önerisinde bulunduğunu; kendisinin de bu öneriye katıldığını belirterek

---

[1422] Özlem Özgür, **100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972), 32.

[1423] **age**, 34. Özgür'e göre Osmanlı toplum yapısı üretim ilişkilerinin açıkça farklılık gösterdiği iki döneme bağlı olarak araştırılmalıdır: "reaya-sipahi-padişah"tan oluşan üçlünün üretim ilişkilerinde egemen olduğu kuruluştan 17. yüzyıla kadar olan dönem ve "reaya-mültezim"den oluşan ikilinin üretim ilişkilerinde egemen olduğu 17. yüzyıldan yıkılışa kadar olan dönem. Özgür, Batı feodalizmi kapitalizme geçiş sağladıysa Osmanlı Devleti'nin kapitalizme geçemeyiş nedeni onun özgünlüğünde saklıdır zihniyetiyle yola koyulmuş; onun "klasik" feodal sistemden farklılığını aramaya çalışmıştır. Bu farklılığı üretim ilişkilerinde "reaya-sipahi-padişah" üçlüsünün egemen olduğu dönemde bulmuş; Batı feodalitelerinin yapısında var olan değişim dinamiğinin yokluğu nedeniyle Osmanlı'nın kapitalizme geçemediği ve bu nedenle sömürge olduğu kanaatine varmıştır. Bkz. **age**, 35-60. Özgür birkaç yıl sonra yayınladığı diğer bir çalışmasında Muzaffer Erdost'un ve Doğan Avcıoğlu'nun Osmanlı toplum yapısının ATÜT ile açıklanamayacağı yönündeki kimi iddialarını metin içinde tartışarak ATÜT'çü bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermiştir. Bkz. Özlem Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976), 115-121. Özgür'ün çalışmalarının ilgili bölümlerinde özellikle Mustafa Akdağ'a ve İsmail Cem'e yaslandığı görülmektedir.

sonlandırmıştır.[1424] Kitabının bir yıl sonraki ikinci baskısını sonlandırırken daha açık ifadelerde bulunmuştur. "Büyük Türk düşünürü" Kemal Tahir'in ATÜT'e yakın bir kavramın Türk toplumunu açıklamada bir varsayım olarak kullanılabileceği önerisini getirdiğini belirtmiştir. Bu düzlemde oluşturulacak bir varsayımın "başka varsayımlara oranla en çok olguyu açıklayabilen ve gerçeği usa dayanan bir biçimde kavramamızı sağlayan bir varsayım" olacağı inancını ortaya koymuştur.[1425]

Naci aslında "100 Soruda" dizisi içinde yayınlanacak sosyoloji kitabı için önce Mübeccel Kıray'la anlaşmıştı. Ancak Kıray yoğunluğu nedeniyle kitabı yetiştirememişti.[1426] Kitap Kıray tarafından hazırlansaydı açık ki değindiğimiz konuda Ergun'dan farklı bir değerlendirmeye sahip olacaktı. Daha önceki çalışmalarındaki yaklaşımları bir yana, büyük olasılıkla Kıray'ın Naci ile yazıştığı süreçte yayınlanan bir makalesi de bunu göstermektedir.[1427] "Değişmenin" veya "geçiş toplumunun sosyoloğu" olarak anılan Kıray,[1428] değişimin en gerisinde feodaliteden farklı olmayan bir Osmanlı toplum yapısı görmektedir.[1429] Bu bakımdan Şerif Mardin ile farklı yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Birisinde Kıray'ın Mardin'i, diğerinde Mardin'in Kıray'ı eleştirdiği iki örnek gayet çarpıcıdır. Kıray 1967 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde düzenlenen bir kolokyumda Osmanlı toplum yapısı ve ATÜT ile açıklamaya çalışan Sencer Divitçioğlu'nu Max Weber'in düşünceleriyle destekleyen Mardin'i "gökyüzünden" kaynak alan değil, "ayakları yere basan" bir yaklaşımı sahiplenmeyi önererek eleştirmişti.[1430] Mardin

---

[1424] Doğan Ergun, **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973), 193.

[1425] Doğan Ergun, **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, 2. bs. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974), 240-241.

[1426] Naci, **age**, 78-79. Kıray'ın Naci'ye gönderdiği mektuplar Şubat 1970 ile Eylül 1971 tarihleri aralığındadır.

[1427] Kıray'ın burada Türkiye'yi "yarı feodal bir toplum yapısından modern, sanayileşmiş, kentleşmiş bir toplum yapısına geçmekte olan bir ülke" olarak tanımlamaktaydı. Bkz. Mübeccel Belik Kıray, "Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planları'nın Yaklaşımı", **ODTÜ Gelişme Dergisi**. s. 1 (Güz 1970): 59. Kurtuluş Kayalı, Kıray'ı 1960'larda en çok Doğan Avcıoğlu'nun önemsediğini belirtmektedir. Bkz. Kurtuluş Kayalı, "Sonuç Niyetine: Kemal Tahir; Tarihçi, Sosyolog, Romancı", **Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak**, ed. Kurtuluş Kayalı (İstanbul: İthaki Yayınları, 2010): 202-203. Avcıoğlu'nun 1960'ların başlarında antifeodal bir mücadeleden söz ederken sonraları bu söylemi terk etmesinde Kıray'ın yaklaşımının etkili olduğu düşünülebilir. Böyle bir örnek için bkz. Doğan Avcıoğlu, "Sosyalist Gerçekçilik", Yön, s. 39 (12 Eylül 1962): 20.

[1428] İlhan Tekeli, "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Kıray", **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, yay. haz. Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000): 9-40. Ayrıca bkz. Akşit, "Mübeccel Kıray", 66.

[1429] Bu konuda bir yorum için bkz. Tekeli, **age**, 37-38.

[1430] Bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Geçiş Dönemi Sosyoloğu Ne Demektir?", **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol/Mübeccel B. Kıray/Şerif Mardin**, haz. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2010): 97. Nalbantoğlu bu olayın hangi yıl geçtiğini değil, nasıl bir ortamda gerçekleştiğini belirtmiştir. Sencer Divitçioğlu'nun çalışmasındaki bazı ifadeler bize

ise Kıray'ın 1969 yılındaki "Mimarlık Semineri" konuşmasında yaptığı feodalizm tanımını[1431] Osmanlı İmparatorluğu'nun özelliklerini incelemeye fırsat vermediği, Türk toplumunun nasıl bir niteliğe sahip olduğu sorusunu cevaplamadığı için eleştirmişti.[1432]

Bu noktada Mardin'in kimi açıklamalarını da karşısına alan ve Osmanlı toplum yapısını feodalizm ile tanımlayan çalışmalarıyla Muammer Sencer ismi akla gelmektedir. Sencer bir çalışmasında Türkiye'de toprak ağalığının kökeni araştırmış, bunun için izni "Demirel Hükûmeti" tarafından iptal edilene kadar Başbakanlık Arşivi'nde çalışmalar yapmış; İngilizce, Fransızca ve Almanca kaynaklara başvurarak Avrupa feodalizmi ile Osmanlı toprak ağalığını karşılaştırmıştır.[1433] 900 yüzyıl önce Türklerin Anadolu'ya gelerek toprağa yerleşmesini Osmanlı toprak rejiminin ve feodalitesinin temeli olarak görmüştür.[1434] Muzaffer Sencer'in Osmanlı toplum yapısının feodal olarak tanımlanmasının onun kapitalizme geçemeyişini açıklamayacağı iddiasını, devletlerin köy ve kent politikalarının ayrı ele alınmasıyla bu sorunun aşılacağını belirterek karşılamıştır.[1435]

Sencer'in bu çalışması pek olağan olmayan siyasi atmosfere rağmen belli bir seviyede ilgiye mazhar olmuş görünmektedir. Bu iddiayı mümkün kılan, çalışmanın çeşitli biçimlerde gündeme getirilmesi değil de onun aynı evre içinde, aynı yayınevi tarafından ikinci bir baskısının yapılabilmiş olmasıdır.[1436] Öte yandan Sencer bu ikinci baskıyla aynı yıl (1974) 1970 TRT Kültür-Sanat ve Bilim Ödülleri'nde "laiklik kavramı" üzerinde bilimsel araştırma alanında başarı ödülü kazanmış çalışmasını[1437] yayınlamıştır.[1438] O yıl Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Millî Selamet Partisi'nin

---

bir tarih belirtme olanağı sağlamaktadır. Bkz. Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu** (1967), vi.

[1431] Bkz. Kıray, "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin".

[1432] Bkz. Şerif Mardin, "'Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarının Türk Toplum Yapısı' Bildirisi Üzerine", **Mimarlık Semineri, 15-16-17-18 Aralık 1969, Ankara**, haz. Aptullah Kuran vd. (y.y.: TMMOB Mimarlar Odası, [1970?]). Sayfa numarası belirtilmemiştir.

[1433] Muammer Sencer, **Toprak Ağalığının Kökeni** (İstanbul: Tel Yayınları, 1971). Yukarıda kullanılan bilgi kitabın arka kapağında bulunmaktadır.

[1434] **age**, 25.

[1435] **age**, 289. Sencer çalışmasının girişinde Osmanlı toplum yapısına yönelik yaklaşımlara ayrıca yer vermişti. Bkz. **age**, 10-22.

[1436] Sencer ikinci baskısında kitabının bir bölümünü genişletmiş, "Gözlemler" başlığı ile kitabının sonuna eklediği birkaç sayfalık ekte de başta Berkes'in "100 Soruda İktisat Tarihi" çalışması olmak üzere kimi çalışmalara yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Bkz. Muammer Sencer, **Toprak Ağalığının Kökeni**, 2. bs. (İstanbul: Tel Yayınları, 1974).

[1437] "TRT 1970 Kültür-Sanat Bilim Ödülleri Sonuçları", 5.

[1438] Bkz. Muammer Sencer, **Osmanlılarda Din ve Devlet** (İstanbul: Erk Yayınları, 1974).

(MSP) oluşturduğu koalisyon oluşturmuştur. CHP lideri Bülent Ecevit, Türk halkının sağcı olduğu ve din araçsallaştırılmadan Türk siyasetinde başarı sağlanamayacağı yönündeki "tarihsel yanılgı"nın ortadan kaldırılacağına dair ifadelerde bulunmuştur. Bu ifadeler Sencer'in kitabının arka kapağında yer almış; kitabın, sözü edilen yanılgının tarihsel verilerle görülmesini sağlamaya ve onu ortadan kaldırmaya yardımcı olacağı kanısıyla yayınlandığı belirtilmiştir.

Sencer çalışmasında şeriatın aslında bir feodal üst yapı kurumu olduğu, yöneticilerin gücünü pekiştirmek için kullandığı bir araç işlevi gördüğü düşüncesinden hareket etmiştir.[1439] Feodal yetkilerin etkisiyle Osmanlı'da kapitalizmin öngördüğü gibi köyden kente doğru bir akımın gerçekleşmediğini, böylece eleştirel düşünce için gerekli ortamının yaratılamadığını ve bunun halkın "din dogmaları sultasından sıyrılmasını engelle[diğini]" belirtmiştir.[1440] Mardin'in Devlet'in tüccar-kapitalist oligarşiye karşı loncaları koruduğu tezine Osmanlı'da ticaretin dinsel yargılarla güçlendirildiği iddiasıyla cevap vermiştir.[1441] Ona göre, Türk halkı belirtilen sebeplerle çok yönlü ilişkilere giremediğinden yaşadığı boşluğu dine büyük anlam yükleyerek gidermeye çalışmıştır. Dolayısıyla mevcut durumda halkın laikliğe karşı mesafeli tutumu karşısında dinsel konularda popülist bir siyaset gütmek eskinin kapıkulu ve ayanı olan yüksek burjuvazinin çıkarlarını sağlamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Çözüm, üretim ilişkilerini değiştirmekten geçmektedir.[1442]

Sencer'in, zamanındaki bir sınıf ile arasında doğrudan bir bağ kurduğu kapıkulu, Toktamış Ateş'in akademik bir dergide yayınlanan makalesinin de konusu olmuştur. Ateş "devlet görevlileri" anlamında yaygın bir ortak kullanıma sahip olduğunu belirttiği kapıkulunu Osmanlı tarihi içinde halk ile bir karşıtlık içinde ele almıştır. Ona göre toplumun alt kesimlerinin girişine açık olan "ilmiye sınıfı" halkın yanında yer alan bir sınıf olmuştu. Bununla birlikte 19. yüzyıldaki modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı "asker-sivil yönetici" yetiştirilmesi zorunluluğu halka açık okullar kurmayı, kapıkulunun nitelik değiştirmesini beraberinde getirmişti. Dönüşen kapıkulu ("sivil-asker bürokrat") zamanla yüzünü Batı'ya dönerek halktan kopmuş; ilmiye sınıfı mensuplarını yetiştiren medrese ise köhnemiş ve Batı karşıtlığına saplanmıştı. Oluşan düzlemde 20. yüzyıl boyunca zaman zaman saf değiştirmelerin

[1439] **age**, 13
[1440] **age**, 203.
[1441] **age**, 204-206.
[1442] **age**, 206-210.

olduğu çeşitli çekişmeler sahnelenmişti. Bu arada bürokratlar içinde halkın veya burjuvazinin yanında yer almak gibi farklı tercihlerde bulunanlar ortaya çıkabilmekteydi. 12 Mart Muhtırası de bürokrasinin bir iç kavgasıydı. Halkla diyalog kurmayı başarabilen CHP, kısa da sürse Muhtıra sonrası süreçte bir koalisyonla iktidara gelmişti. Ancak "kapıkulu" hâlâ yerini saptayabilmiş değildi. Bir billurlaşmanın yaşanacağı zaman çok uzak olmasa gerekti.[1443]

Ateş'in makalesi gibi toplum yapısı konusuyla bağlantılı başka bir akademik makale Uğur Mumcu'ya aittir. Mumcu toplumsal yapı ve anayasa ilişkisini ele aldığı makalesinde Osmanlı toplum yapısı konusuna değinmiş, kimi eleştiriler getirse de söz konusu yapıyı ATÜT ile açıklamaya meyilli olduğu göstermiştir. Ne var ki bir tanımlamada bulunmaya çok da önem atfetmediği anlaşılmaktadır. Onun üzerinde durduğu, Osmanlı toplum yapısının Avrupa'dakinden farklılığıdır. Mumcu Avrupa'da burjuvaza sınıfının oluşumu ve parlamenterizmin doğuşu arasındaki bağlantıya işaret etmiş, bir burjuva sınıfı yaratamamış Osmanlı-Türk toplumunda parlamentonun gerici bir unsur olduğunu iddia etmiştir. Çare olaraksa Kemalizm'i ve millî kalkınma yolunu önermiştir.[1444]

Türkkaya Ataöv'ün yayınladığı kimi makaleler ve kitap tahlilleri de dikkat çekmektedir. Ataöv, Hristo Hristov'un Osmanlı Devleti'nin askeri feodal bir yapıya sahipken 16 ve 17. yüzyıllarda hizmet dışı bir feodal yapıya evrildiğinden bahsettiği çalışmasını özetlemiştir.[1445] Moğol askeri feodalizmini ve onun istila ettiği farklı bölgeleri feodalleşmeye zorladığını konu edindiği bir makale kaleme almıştır.[1446] Sovyetler Birliği, Asya ve Afrika Enstitüleri'nin çıkardığı bir derginin milli burjuvazinin devrimci mücadeleye katkısını, "yarı-feodal" İran'da toprak reformunu, Avrupa'dakiden farklı özelliklere sahip "Hindistan feodalitesi"ni konu edindiği sayılarını tanıtmıştır.[1447] Sovyetler Birliği'nde sömürgecilikle ilgili yapılmış

[1443] Toktamış Ateş, "Kapıkulu Kavramının Dünü ve Bugünü", **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. 35, s. 1-4 (1975): 83-96.
[1444] Uğur Mumcu, "Türkiye'nin Yapısal Özellikleri ve Anayasal Düzen", **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 26, s. 3 (1969): 149-178.
[1445] Bkz. Türkkaya Ataöv, "[Kitap Tahlili: Hristo Hristov, On-Dokuzuncu Yüzyıl ile Yirminci Yüzyılın Başında Makedonya'da Toprak Sorunu]", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 25, s. 4 (1970): 281-384
[1446] Türkkaya Ataöv, "Rusya'da Moğol İstilası ve Etkileri", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 24, s. 2 (1969): 1-8.
[1447] Türkkaya Ataöv, "Asya ve Afrika Halkları", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 25, s. 1 (1970): 291-296.

çalışmalara ilişkin bir literatür hazırlamıştır.[1448] Konstantin Kossev'in Bulgaristan'da kapitalizmin gelişimini ele aldığı ve bu arada Osmanlı feodalizminden söz ettiği çalışmasını tanıtmıştır.[1449]

Cüneyt Akalın'ın kaleme aldığı bir kitap incelemesi siyasi eğilimler ve akademik ilgiler arasındaki ilişki açısından daha çok öne çıkmaktadır. *PDA* çevresinde yer alan bir üniversite asistanı olan Akalın, içinde yer aldığı çevrenin sosyalist dünyada yakın durduğu bir ülke üzerine yazılan bir kitabı incelemiştir: Kristo Frasheri'nin *Arnavutluk Tarihi*. Akalın, kitabı Osmanlı-Türk tarihine ışık tuttuğu için incelediğini ifade etmiştir. Çünkü Türkiye'de Marksizm adına tarihi gelişim çizgisini "iyice karıştırmış" olanların ve tarihsel maddeciliği boş bir öğreti haline getirenlerin bulunduğunu düşünüyordu. Ona göre bunlardan bazıları Osmanlıların Balkanlardaki yayılmasını, Osmanlıların Balkanlardaki feodal tekfurların halka karşı "zulmüne" son vermesiyle açıklamaktaydı. Oysa yaşanan, Frasheri'nin belirttiği gibi, askerî feodal bir devlet kuran Osmanlıların Balkanlardaki feodalitenin anarşik durumdan faydalanması ve bazı feodallerin onların boyunduruğunu kabul etmesi hatta onlarla iş birliği içine Osmanlıların yayılmasını önünü açmasıydı.[1450]

Bu evrede anılmayı hak eden hususlardan bazıları tarihçilerle ilgilidir. Naci, "100 Soruda" serisinde Tanzimat hakkında yayınlamayı düşündüğü kitapla ilgili olarak 1970 sonlarında Halil İnalcık'a bir teklifte bulunmuş ve İnalcık ile teklif doğrultuda bir sözleşme imzalamıştır. İnalcık kitabı azami bir yıl içinde teslim edebileceğini belirtmiş ama kitap hakkında Naci ile bir daha irtibata geçmemiştir.[1451] Bu olay sol yapıların denilemezse de solcu aydınların profesyonel tarihçileri sadece kullanmakla kalmayıp onlardan daha fazla istifade etmek istediği biçiminde yorumlanabilir. İnalcık'ın kitabı neden teslim etmediğine dair bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan o dönemin bazı genç tarihçileri ya da tarihçi adaylarının anı ve söyleşileri, onların Osmanlı toplum yapısı tartışmalarından haberdar olmadığını veya tartışmalara kayıtsız kaldığını söylemeyi olanaklı kılmaktadır.[1452]

[1448] Türkkaya Ataöv, "Sömürgecilik Tarihi ile İlgili Sovyet Çalışmaları", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 25, s. 4 (1970): 35-40.
[1449] Türkkaya Ataöv, "[Kitap Tahlili: Konstantin Kossev, 1860-1870'lerde Bulgar Topraklarında Kapitalist Gelişme]", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 26, s. 2 (1971): 319-320.
[1450] Cüneyt Akalın, "'The History of Albania' ve Düşündürdükleri", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 26, s. 2 (1971): 307-309.
[1451] Naci, **age**, 79.
[1452] Salih Özbaran o dönemde sosyal bilimcilerin tarihe karışmalarını yadırgadığını, örneğin hocası Cengiz Orhonlu'nun Niyazi Berkes'ten fayfalanmasına dahi tahammül edememiş olduğunu

8. V. EVRE (1975-1980): DEĞİNİLER

12 Mart Muhtırası ile başlayan dönem 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimler ile son buldu. Muhtıra ertesinde çeşitli davalardan yargılananlar 1974'te çıkan af ile çok büyük ölçüde tahliye edildiler. Bu durum solun, ilk deneyimlerini 1960'larda yaşamış olan kadrolarla birlikte, siyaset sahnesine daha da kitleselleşerek dönmesinin yolunu açtı. Mahir Çayan, Deniz Gezmiş, İbrahim Kaypakkaya gibi önderlerin ölümlerinin ardından kahramanlaşmaları ve sosyalizmin prestijinin yüksekliği kurulan örgütlere ve hareketlere bir katılım akını başlattı.

Öte yandan 1974 sonrası sol, yaşadığı büyümenin asıl yükünü teorik donanımdan yoksun olan henüz 20'li yaşlarındaki gençlere sırtlandırdığı büyük bir parçalanmışlığı da ifade ediyordu. 1960'lardaki işçi hareketi ile sosyalist hareketin sahip olduğu ilişkiden uzaktı. Bir elin parmağını geçmeyen sayıda yapı ile girdiği dönemi; sosyalist dünyadaki Sovyetler Birliği-Çin Halk Cumhuriyeti kutuplaşması, faşizme karşı mücadele ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı (Kürtler bağlamında "ulusal sorun" veya "millî mesele") tartışmalarının belirleyici olduğu bir ortamda ellinin üzerinde sayıda yapıyla sonlandırdı. Dönemin sol yapılara ait dergileri diğer sol yapıların eleştirileriyle doluydu. "En doğru"nun kendileri olduğu ortaya konulurken bir sol yapının eleştirisi genelde birçok cepheden yapılmaya çalışılıyor; bu eleştiriler seriye dönüştürülüyordu. Üstelik çoğu zaman bir yapıya ilişkin eleştiri serisi bitmeden başka bir yapıya ilişkin eleştiri serisi başlıyordu. Oysa, kimi dergilerin başlattıkları eleştiri serisini tamamlayamadan ömrünü tamamladığı, bu

---

belirtmektedir. Bkz. Özbaran, **age**, 23. Ahmet Yaşar Ocak tarih bölümü öğrenciliği yıllarına denk gelen bu tartışmalardan hiç söz etmemektedir. Onun tartışmaların farkında olmadığını akla getirecek bir örnek de bulunmaktadır. Ocak günümüzdeki "popüler tarih kirliliği" karşısında profesyonel tarihçiye düşen görev olarak akademik kitapların popüler versiyonlarının çıkarılması gerektiğini belirtmekte, bu konuda Fransa'daki "Ne Biliyorum?" (*Que sais-je*) serisini örnek göstermektedir. Bu konuda Türkiye'deki bazı yayınevlerinin Fransa'daki serinin çevirilerini yapmış olduğunu da hatırlatmakta ama Fransa'daki seriden esinlenilerek yaratılan "100 Soruda" serisinden söz etmemektedir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Arı Kovanına Çomak Sokmak: Taşra Kökenli Bir Tarihçinin Sıradan Meslek Hayatı**, söy. Haşim Şahin (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 325-326. Tarihçiliğini anlattığı kitabında Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının izine rastlamayamadığımız diğer bir isim Tuncer Baykara'dır. Bkz. Tuncer Baykara, **Ben Kendim ve Tarihçilik Yolunda Kırk Yıl (1964-2004)** (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004).

süreç tam bir "sağırlar diyaloğu" içinde geçiyordu.[1453] 1960'lar solu, kimi zaman farklı yayınlar üzerinden, aynı konuları tartışabilmekteyken 1974 sonrası sol kendilerini doğrudan ilgilendirmediği müddetçe birbirlerinin yazdıklarını dahi okumuyordu.[1454] Bu bakımdan 1960'lar solu tek örgütlenme deneyimi olan Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) yanı sıra *Yön*, Milli Demokratik Devrim (MDD) Hareketi ve Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) ile birlikte incelenebilmekteyken 1974 sonrası sol böyle bir incelemeye olanak tanımayacak ölçüde ideolojik-teorik bir bütünsellikten uzaktı.

Bunlarla birlikte 1974 sonrası solun bir de aydın yokluğu problemi bulunmaktaydı. Aydınların 1960'ların sonları itibariyle sol içindeki parçalanmaya paralel olarak aktif sosyalist mücadeleden uzaklaşmaya başladıkları süreç 12 Mart Muhtırası sonrası hız kazanmıştı. *Yön* gibi yeni bir aydın hareketi ortaya çıkmadığı gibi 1974 sonrası sol da aydınlar için bir çekim merkezi olabilecek durumda değildi.[1455]

Bütün bunlar Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının da 1960'lardakinden farklı olmasına yol açtı. Sol siyasi yapılarda konu neredeyse bir değiniden öteye gitmedi. Aktif sosyalist mücadelenin dışında bulunan aydınlar ise konuyu farklı biçimlerde incelemeyi sürdürdüler.

8.1. Sol Siyasi Yapılar ve Osmanlı Toplum Yapısı Konusu

Osmanlı toplum yapısına yönelik "değiniler"de bazı temalar öne çıksa da (Kıvılcımlı eleştirisi, bürokrasi meselesi, millî mesele) bu temalar ele almamız gereken bütün solu kucaklayamadığı için aşağıda parti, örgüt ve dergi çevrelerinin durumu (bir iç tutarlılık gözetilerek) konu açısından tek tek irdelenecektir. Osmanlı toplum yapısına

[1453] Dönemin aktörlerinden birisinin somut bir ifadesi için bkz. İbrahim Yalçın, **Ey Hayat: THKP-C – Acilciler Anıları** (İstanbul: Kibele Yayınları, 2014), 65. Bir "taraf" içinden ses verse de konuyla ilgili dönem içinden bir eleştiri için bkz. Yaşar Kemal, "Solun İşi", **Sosyalist Yol**, s. 4 (Ekim 1975): 41-44.

[1454] Birisi yayıncı diğeri okur (?) olmak üzere aynı dergi üzerinden yapılan şu değerlendirmelere bkz. Çandar, **age**, 181-182; Ruşen Çakır, "Birikim'le Serüvenim", **Birikim**, s. 100 (Ağustos 1997): 103-104.

[1455] Buradaki genel değerlendirme bütünü için, tamamı dönemin aktörü olan kişilerce kaleme alınmış, şu çalışmalara bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 277-279; Yurtsever, **age**, 176-184; Demir Küçükaydın, "Türkiye'de Solun Tarihini Yazacaklar İçin Tezler", **Sınıf Bilinci**, s. 4-5 (Ekim 1989): 66-71. 1970'ler solunun "şehit-ata" kültü içerisinde oluşumuna dair bir yorum için bkz. Zileli, **Havariler**, 388-390. Bunu destekler bir ifade için bkz Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 232-233. Türkiye'de solun farklı dönemlerinin karşılaştırmalı bir perspektifle ele alındığı kimi satırlar için bkz. Metin Çulhaoğlu, **Bir Mirasın Güncelliği: Tarih Türkiye Sosyalizm** (İstanbul: YGS Yayınları, 2002), 193-198.

değinilen ilk dikkat çekici yazının 1975'te yayınlanması nedeniyle de bu dönem 1975 yılıyla başlatılmıştır.

8.1.1. *Birikim*

Mart 1975'te "sosyalist kültür dergisi" alt başlığı ile yayın hayatına başlayan *Birikim* (kimilerinin "Birikimci" olarak sıfatlandırılmasına varacak derecede) dikkate değer bir okur çevresi yarattıysa da bir parti, örgüt veya hareketin sesi değildi.[1456] Derginin ağırlığını sırtlancak olan olan kişilerden Murat Belge TİP'te çalkantıların yaşanmaya başladığı süreçte *Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği* içinde yer almış; 12 Mart Muhtırası'ndan sonra ise THKP-C ile ilişkili olmuş, bu nedenle örgüt üyeliğinden yargılanmış ve iki yıldan fazla tutuklu kalmıştı.[1457] Tutuklu kaldığı zaman içinde daha önce kafasında tasarlamış olduğu *New Left Review* tarzında bir dergi çıkarma fikrini canlı tutmuş, bu fikrini derginin ağırlığını sırtlanacak bir diğer isim olan Ömer Laçiner ile paylaşmış, hapishaneden çıkınca da gerçeğe dönüştürmüştü.[1458]

Birikim çıkarken önüne "geçmişi yeniden gözden geçirmek, eksikliklere ve yanlışlara parmak basmak için ciddî ve sistemli bir çalışmaya girişme[yi]" hedef olarak koymuştu.[1459] Türkiye'de sosyalist hareketin 1960'larda en çok devrim stratejisi konusunu tartışmış olduğunu, bununla bağlantılı olarak Türkiye'nin toplum yapısını inceleme konusu yaptığını belirtiyor; ancak bunu yaparken ya "evrensellik iddiası" nedeniyle Türkiye'nin yapısının kabul edilmiş olan bir devrim stratejisine baştan uymaya zorladığını ya da somut araştırmalardan hareketle genel modellerden tamamen bağlantısı kopuk "türlü orijinallikler keşfe[ttiğini]" düşünüyordu.[1460]

Buradan da anlaşılacağı üzere *Birikim* Türkiye'nin toplum yapısı konusunun nasıl ele alınamayacağına dair bazı fikirlere sahipti. Bunun ötesinde Türkiye'de kapitalist üretim tarzının egemen olduğundan da kuşku duymuyordu. Ancak bir üretim

---

[1456] *Birikim* Mart 1980'deki 61. sayısından sonra sıkıyönetim kararı nedeniyle kapandı. Derginin ikinci dönemi 1989'da başlamıştır ve devam etmektedir. Derginin ilk dönemindeki sayılarının içeriği konusunda bkz: Hediyetullah Aydeniz, "1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında Birikim Dergisinin Yeri ve Önemi" (Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 79-114. *Birikim*'in ilk ve ikinci dönemlerini birlikte ele alarak yapılan birçok değerlendirme için *Birikim*'in Ağustos 1997 tarihinde çıkan ikinci döneminin 100. sayısına bakılabilir. Bu sayıda derginin kendi içinden, sol içinden ve sol dışından farklı kişlilerin değerlendirmeleri bulunmaktadır. Belge ve Laçiner'in buradaki karşılıklı söyleşisi için bkz. Murat Belge, Ömer Laçiner, "Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı", **Birikim**, s. 100 (Ağustos 1997): 33-44.
[1457] Çandar, **age**, 129-162.
[1458] **age**, 180, 187.
[1459] "Çıkarken", **Birikim**, s. 1 (Mart 1975): 3.
[1460] "Ernesto Laclau'nun Yazısı ve 'Geri Bıraktırılmış Ülke Modeli' Sorunu". **Birikim**. s. 1 (Mart 1975): 30.

tarzından diğerine geçiş konusunun ("geçiş sorunu") Türkiye somutunda henüz çözümlenmemiş olduğu kanaatindeydi. Dolayısıyla Osmanlı toplum yapısı konusunda mutlak ifadelerde bulunmuyor; okurda, bu yapıyı sergileyebilmek için çeşitli alanlarda bir "birikim" oluşturmaya çalıştığı izlenimi bırakıyordu. Örneğin konuya ışık tutar umuduyla degide çeşitli çeviriler yayınlıyor;[1461] Belge, tarihyazımı[1462] ve Osmanlı tarihçiliği üzerine genel değerlendirmelerde bulunuyordu.[1463] Ancak *Birikim* beş yıllık yayın hayatının sonlarına geldiğinde Belge hâlâ bu ve benzeri bütün meselelerin çözümünün ilk adımı, Marksizmin somut bir ülke açısından ele alınışı, üzerinde duruyordu. 1960'lardan beri Türkiye'nin ya Batılı ya da az gelişmiş bir toplum kalıbı içinde değerlendirilmeye devam ettiğini, Türkiye'nin özgüllüğü temelinde bir yaklaşım geliştirilememiş olduğunu ifade ediyordu.[1464] Türkiye'nin özgül sorunlarına değinen bir isim olarak sadece (12 Mart döneminde hayatını kaybetmiş olan) Hikmet Kıvılcımlı'yı gösterebiliyordu. Ne var ki onun da "yerlileşmiş" değil, "millileşmiş" bir Marksizm ortaya koyduğu düşüncesindeydi.[1465]

Belge, *Birikim*'in daha Haziran 1975'teki sayısında, derginin önüne hedef olarak koyduğu geçmişi yeniden gözden geçirmek amacına uygun istisnai çalışmalardan birinde,[1466] Kıvılcımlı eleştirisinde bulunmuştu. Türkiye'de sosyalizmin gelişim tarihine denk bir zaman diliminde yaşamış ve bu tarihe doğrudan katkıda bulunmuş önemli bir isim olduğu için Kıvılcımlı'nın mutlaka bir eleştiriye tabi tutulması gerektiği düşüncesiyle onu ele almıştı.[1467] Eleştirisine onun kullandığı dil ve terminoloji üzerinden bir değerlendirmeyle giriş yapıp, onun tarih tezine geçiş yapmıştı. Kıvılcımlı'nın toplumsal aşamaları sırasıyla komünal, sınıflı, kapitalist ve sosyalist toplumlar olarak gören; devrimleri sosyal ve tarihsel olarak ikiye ayıran ve tarihsel devrimlerin ancak kapitalizmle başladığı iddiasında bulunan yaklaşımının

[1461] İlk sayıda yayınlanan Ernesto Laclou'nun Latin Amerika'da kapitalizmin gelişimi üzerine yazısı, ikinci sayıda yayınlanan Arghiri Emmanuel'in kolonyalizm üzerine yazısı bu konudaki ilk örneklerdir. Bkz. Ernesto Laclau, "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", çev. Erol Tulpar, **Birikim**. s. 1 (Mart 1975): 16-29; Arghiri Emmanuel, "Beyaz-Yerli Kolonyalizmi ve Yatırım Emperyalizmi Miti", çev. Erdal Alova, **Birikim**. s. 2 (Nisan 1975): 23-44.
[1462] Örneğin bkz. Murat Belge, "Teorik (Bilimsel) Bir Tarih Açıklamasının Başlangıç Noktası", **Birikim**, s. 3 (Mayıs 1975): 5-10.
[1463] Örneğin bkz. Murat Belge, "Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Tarihçileri", **Birikim**. s. 3 (Mayıs 1975): 75-79.
[1464] Murat Belge, "Marksizmin 'Millileşmesi' mi 'Yerlileşmesi' mi", **Birikim**, s. 60 (Şubat 1980): 35.
[1465] **age**, 33.
[1466] *Birikim*'in önüne koymuş olduğu bu hedef doğrultusunda çok sınırlı ürün vermiş olduğu eleştirisi için bkz. Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 340-342.
[1467] Murat Belge, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine", **Birikim**, s. 4 (Haziran 1975): 45.

Marksizmin kabullerine aykırı olduğunu düşünüyordu. Onun toplumsal aşamaları "dünya gerçekliğinin açıklan[masında]" yetersiz olan "Stalin'in ünlü şematik sıralaması[ndan]" farklı bir şekilde ele almasından memnuniyet duyduğunu belirtiyordu. Ancak onun Germanik, Slavonik, Asyatik gibi üretim tarzlarına hiç değinmeyerek; köleci, feodal üretim tarzlarının ayırt edici özellikleri üzerinde hiç durmayarak ve komünal toplum ile kapitalist toplum arasını "barbarlık-medeniyet" zıtlığı içinde kavrayarak Marx ile Engels'ten farklı düştüğü kanısındaydı.[1468] Onun üretim biçiminden (altyapı) ziyade bir ahlaki özellikler bütünü (üstyapı) olarak gördüğü ve medeniyete karşı üstünlük atfettiği "barbarlık" kavramını temel alarak yanlış yaptığını düşünüyordu. Üstelik bu "idealist" tutumun onu olguları çarpıtmaya ittiği iddiasındaydı. Kıvılcımlı'nın dirlik düzenini "'ilkel sosyalizm'den gelme barbar Türklerin ahlâkî üstünlüğünü temsil eden bir kurum" olarak gördüğünü belirttikten sonra çarpıtma konusunda onun bu düzenin gazilerin aşınmasıyla yıprandığı, bu düzeninin derebeyleşmesi nedeniyle Bayezid'in Timur'a yenildiği, bu düzende rönesans yapabildiği için Fatih'in İstanbul'un fethettiği yönündeki açıklamalarını örnek gösteriyordu.[1469]

Belge, Kıvılcımlı'nın Osmanlı dirlik düzenini "zaman zaman yaklaştırdığı" ATÜT'e ilişkin de birkaç cümle sarfetmişti. Marx'a dayanarak ATÜT'e sahip toplumlarda savaşın eksikliğinin serflik ve köleliğin yokluğuna neden olmuşsa da bunun özgürlüğün varlığı anlamına gelmediğini söylüyordu. "[B]iraz konu dışına çıkarak" bu itirazın Kıvılcımlı gibi Kemal Tahir ve ondan esinlenen başka kişilerin görüşlerine de yöneltilebileceğini;[1470] bununla birlikte (Kıvılcımlı'nın adını zikrederek, Tahir'e göndermede bulunarak) onların savunduğu "Kerim devlet" tezinin eleştirisinin başka bir yazıyı zorunlu kıldığını belirtiyordu. Kendisi şimdilik Kıvılcımlı'nın tarih tezinde devlet ile birlikte en önem verdiği şey olan ordu

[1468] **age**, 46. Belge, Kıvılcımlı'nın "görünen" kaynakları arasında Engels ve Lewis H. Morgan'ı, "görünmeyen" kaynakları arasında Arnold Joseph Toynbee, Gordan Childe ve Hegel'i sayıyor. Bkz. **age**, 51.

[1469] **age**, 48-49.

[1470] **age**, 51. Belge, başka bir yazısında şöyle diyordu: "Sonra bir de, sözgelişi Kemal Tahir'in ve onun tarikatının tarih görüşleri var. Bu, bir bakıma 'resmî tarih'in karşıtıdır. Çünkü aynı ideolojik birlik içindedir ve aynı sistematikle oluşturulmuştur. Çünkü resmî tarih tersinden yazılmakla o sorunsalın dışına çıkılmaz. Ancak işçi sınıfının 'teorik/bilimsel' sorunsalı içinde bakıldığında, egemen sınıfların kutuplaşmaları içinde yarattıkları 'ideolojik' sorunsaldan çıkılır. Resmî tarihle Kemal Tahir tarihçiliğinin görünürdeki kutupsallığının ötesinde, aynı sorunsalda yer almalarına yol açan etken, örneğin belli bir devlet anlayışıdır. Ya da, örneğin, 'biz bize benzeriz' anlayışıdır". Bkz. Murat Belge, "Bir Değinme", **Birikim**, s. 5 (Temmuz 1975): 45.

meselesine eğiliyordu.[1471] Kıvılcımlı'nın tarihe güncel problemlerin çözümü çerçevesinde baktığını;[1472] onun devrim stratejisinde orduya "vurucu güç" işlevi yüklemesi nedeniyle buna bir tarihî gerekçe hazırlamış olduğunu iddia ediyordu.[1473] Onun bu nedenle Osmanlı'da ordunun çeşitli evrelerden geçtiğini görmesine karşın orduya değişmez bir temel özellik olarak "'ilkel sosyalizm' gelenekli barbarlığı" yakıştırdığını düşünüyordu.[1474]

Belge, yazısını Kıvılcımlı'yı bütün yönleriyle takip etmeye çalışanların bir ilerleme kaydetmesine ihtimal vermediğini belirterek; onu kısmen sahiplenmek isteyenlere ise daha doğru bir yol olarak Marx'ı, Lenin'i tavsiye ederek sonlandırıyordu.[1475] Sözlerini ulaştırmak istediği açık bir adres belirtmese de bu yazıdan sadece birkaç ay sonra Kıvılcımlı'yı takip eden kimselerin içinde yer aldığı siyasi bir partinin Kıvılcımlı çizgisinden uzaklaşmaya başlaması, yazının bazı gelişmeleri tetiklemiş veya olgunlaşmakta olan bir sürece katkı sunmuş olabileceğini akla getirmektedir.

8.1.2. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi

12 Mart sonrası döneminin bu ilk yasal sosyalist partisi Haziran 1974'te kuruldu. Önceki dönemin çeşitli eğilimlerinden katılımlar olduysa da Parti'nin çekirdeğini esas olarak *Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği* dergisini çıkaranlar ve Kıvılcımlı'nın kimi takipçileri oluşturdu.[1476] Partide etkili olacak iki ismin bir parti kuruluşuna zemin hazırlaması maksadıyla Ocak 1974'te çıkarılmasına öncülük ettiği aylık teorik yayın organı *İlke,* sonrasında Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin (TSİP) teorik yayın organı olarak varlığını sürdürdü.[1477]

[1471] Belge, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine", 54. Belge *Birikim*'de böyle bir yazı yayınlayamayacaktı.
[1472] **age**, 53.
[1473] **age**, 55.
[1474] **age**, 54.
[1475] **age**, 59.
[1476] TSİP ile ilgili genel bir bilgi için bkz. Vehbi Ersan, **1970'lerde Türkiye Solu**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 73-87; "Yasal Sosyalist Partilerin Kuruluşu", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2232-2234; Ahmet Kaçmaz, "TSİP", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2258-2259; Yalçın Yusufoğlu, Çağatay Anadol, "TSİP: Doktriner Bir Parti Üzerine Doktriner Bir Değerlendirme", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 477-493. Son iki çalışmanın sahipleri TSİP'te yöneticilik yapmıştır.
[1477] 1980 yılında kapanana kadar 77 sayı yayınlanacak dergiyi üç kişi çıkarmaya başlamıştı: Oya Baydar, Aydın Engin, Yusuf Ziya Bahadınlı. Bahadınlı 1965'te TİP'i Meclis'te temsil eden isimlerden birisiydi. Anlaşıldığı kadarıyla diğer isimler Bahadınlı'ya kafalarındaki parti kurma düşüncesini bütün açıklığı ile belirtmemişlerdi. Bu nedenle TSİP kurulduktan sonra Bahadınlı dergi ile ilişkisini

İlke yedinci sayısında TSİP'in 12 Mart döneminin havasının üzerine sinmiş olduğunu akla getiren bir terimle ("Gerekçe") giriş yapılan programını yayınladı. Burada "gerçek kalkınma"nın ancak bilim yoluyla, yani üretici güçlerin gelişmesinin sağlanmasıyla gerçekleştirilebileceği belirtiliyordu.[1478] Üretici güçlerin ne yönde ve nasıl gelişmesi gerektiği yönünde bir beyanda bulunabilmek içinse, haliyle, Türkiye'nin toplumsal yapısının açıklanmasına yer veriliyordu. Buna göre Türkiye egemen üretim biçiminin kapitalizm olduğu, "kapitalizm ile prekapitalizmin ortak çıkarlar etrafında" bütünleştiği, emperyalizme bağımlı bir yapıya sahipti.[1479] Programda Osmanlı toplum yapısına ilişkin herhangi bir açıklamada bulunulmamıştı. Bununla birlikte, devam eden satırlarda yer bulan "prekapitalist tefeci-bezirgânlık ve derebeyi artıkları" ifadeleri sözü edilen "prekapitalizm" tanımlamasının kaynağının Kıvılcımlı olduğunu gösteriyordu.[1480] "Feodal kalıntılar"dan bahsedildiyse de bu olgu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile sınırlandırılmıştı.[1481]

İlke 12 Mart Muhtırası öncesi dönemin sosyalist hareketine dönük ilk eleştirilerinde programdaki bu tutumu korudu. TİP'i Türkiye gerçeğini hesaba katmaksızın, demokratik mücadelenin sadece "klasik feodalizme" karşı verilir sandığı, "tüm kırsal bölgeleri etkisi altında bulunduran prekapitalist tefeci-bezirgân ve ağa sömürüsünü gözmezlikten gel[diği]";[1482] MDD Hareketi'ni ise "evrensel" olarak yarı-sömürge ve yarı-feodal ülkelerde gerçekleşen millî demokratik devrim stratejisini bir kalıp olarak kabul ettiği, bu nedenle tarihsel geçmişi kavramadan Türkiye'de feodalitenin varlığını ispatlamaya çalıştığı iddiasıyla eleştirdi.[1483] Ancak solun birliğini sağlamak niyetinde olduğunu öne sürerek yola çıkan TSİP, bunu başaramayacağını anlayarak yeni bir ideolojik yol haritası oluşturmaya giriştiğinde işler değişti. 1975'in sonbaharına gelindiğinde, Belge'nin Kıvılcımlı eleştirisinden üç ay sonra, *İlke*'nin eleştirisinin hedefinde artık Kıvılcımlı vardı.[1484]

---

kesmiştir. Bkz. Baydar, Ulagay, **age**, 274-275; Yusuf Ziya Bahadınlı, **Öyle Bir Aşk**, 4 bs. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 281-282.

[1478] "Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Programı", **İlke**, s. 7 (Temmuz 1974): 114.

[1479] **age**, 117.

[1480] Programın yayınlandığı sayfalardan hemen sonra gelen Kıvılcımlı kitaplarının reklamları da dikkat çekmektedir. Bu kitaplardan birisinin adı "Tarih Tezi"dir. Kıvılcımlı'nın kimi çalışma ve notlarının bir araya getirildiği bu kitabın yayınlanmasına ilişkin bir eleştiri için bkz. Fegan, **age**, 5-8.

[1481] "Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Programı", 119.

[1482] "Türkiye İşçi Partisi (II)", **İlke**, s. 11 (Kasım 1974): 66.

[1483] "Milli Demokratik Devrim Hareketinin Eleştirisi", **İlke**, s. 13 (Ocak 1975):141-142.

[1484] Ayındoğlu, **age**, 289.

İlke, ilgili yazısına kimi adlandırmaların aksine kendilerinin "Doktorcu" olmadıklarını belirterek giriş yapıyordu.[1485] *İlke*'ye göre Kıvılcımlı'nın dünya görüşü işçi sınıfı sosyalizmine değil, çeşitli sınıf temellerinden beslenen eklektik bir yapıya işaret ediyordu.[1486] O, tarihsel materyalizmi kullandığını söylemiş olsa da tarihi iyilerle kötülerin savaşı olarak sergiliyordu. Kapitalizm öncesi toplumları üretim tarzlarına uygun düşen üst yapı kurumlarıyla değil, klasik tarihçilerin anlatımlarını sorgulamadan "medeniyetler" ile kavrıyordu.[1487] Bir medeniyetten diğerine geçişi "tarihsel devrim" olarak tanımlıyor; İstanbul'un fethini bu çerçevede değerlendiriyordu. Burada hem devrim tanımı hem de Kıvılcımlı'nın İstanbul'un fethiyle miri mülkiyet düzeninin kurulması biçiminde kendini gösterdiğini belirttiği nitel değişim örneği problemliydi. Kıvılcımlı'nın düşündüğünden farklı olarak miri toprak düzeni Osmanlıların ilk günleriyle oluşmaya başlamıştı. Bu düzende toprağı kullananların özel mülkiyetinin olmadığı doğruydu; ancak toprak padişahın özel mülkü olduğu için bunu Kıvılcımlı gibi ilkel komünal toplum ile eş değer görmek kabul edilemezdi. Bu düzende "asyatik kömünden kaynaklanan doğu despotizminin damgasını yemiş en ağır bir feodal baskı ve sömürü devam [etmişti]."[1488]

Yazının ilerleyen sayfalarında Kıvılcımlı'nın ilkel komünal toplum ile kapitalizm arasını bir üretim tarzı ifade ediyormuş gibi "tefeci-bezirgân medeniyetler" ile doldurduğu, onun yaklaşımının eleştirilmesi gereken en önemli noktalarından birisinin bu olduğu belirtiliyordu.[1489] Buradan hareketle tekrar Osmanlı'ya dönülüyor, önceki sayfalarda cümle aralarına sıkıştırılmış olan bir durum vurgulanıyordu: Osmanlı'da Batı'daki gibi olmasa da bir feodalizm vardı.[1490]

Daha önce bu konuda yazdıklarına değindiğimiz Oya Baydar'ın *İlke*'nin bir sonraki sayısında aynı konuyu işlemesi de tesadüf sayılamazdı.[1491] TSİP'in yeni yönelimi çeşitli açılardan pekiştirilmeye çalışılıyordu. Birkaç ay sonra TSİP Genel Başkanı

[1485] "Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Sosyalist Hareketimiz", **İlke**, s. 21 (Eylül 1975): 10. Hikmet Kıvılcımlı bir tıp doktoruydu. Bu nedenle onu takip edenler "Doktorcu" olarak anılabiliyordu.
[1486] **age**, 13-14.
[1487] **age**, 30-33.
[1488] **age**, 34-35. Kıvılcımlı'nın Osmanlı tarihine ilişkin yaklaşımına dair eleştiriler için devam eden sayfalara bakılabilir.
[1489] **age**, 40. Buraya kadar olan eleştirilerin Belge'nin Kıvılcımlı eleştirileri ile paralellik gösterdiği farkedilmiştir sanırım. Bu benzerliğe o dönem Kıvılcımlı eleştirilerini karşılayan Demir Küçükaydın da birkaç satırla vurgulamıştı. Bkz. Demir Küçükaydın [H. Yılmaz], **Emekçi-Birikim'in Dr. Hikmet Kıvılcımlı Eleştirileri Üzerine** (İstanbul: Kıvılcım Yayınları, 1976), 10-11.
[1490] **age**, 48-49.
[1491] Bkz. Oya Baydar, "Türkiye'de Köylü Meselesi (Kır Kesimlerinde Üretici Güçlerin Gelişmesi ve Üretim İlişkileri)", **İlke**, s. 22-23 (Ekim-Kasım 1975): 17-22.

Ahmet Kaçmaz, Tüm İktisatçılar Birliği'nin düzenlediği paneldeki Türkiye'nin o günkü toplumsal yapısına ilişkin konuşmasında bunu daha açık bir biçimde ortaya koydu. Hem kendilerinin "hem de toplumsal gelişmenin sonucu" programlarının gözden geçirilmesinin zorunlu hale geldiğini; Türkiye'nin yarı bağımlı, yarı-sömürge olup olmadığı tartışmalarının çözümlendiğini, Türkiye'nin şu ya da bu biçimde kapitalist bir üretim tarzına sahip olduğu konusunda herkesin hemfikir olduğunu belirtti.[1492] Bu yaklaşım Mart 1976'daki TSİP 1. Parti Kongresi'nde kabul edilen yeni programa yansıması "[d]ünya emperyalist kapitalist sistemine bağımlı geri bir ülke olan Türkiye'de, hakim üretim tarzı kapitalizmdir" şeklinde oldu.[1493]

8.1.3. Vatan Partisi

Vatan Partisi (VP) 21 Ocak 1975 tarihinde Hikmet Kıvılcımlı'nın daha önce kurmuş olduğu (1957 yılında kapatılan) Vatan Partisi'nin program ve tüzüğünden faydalınılarak var edilmişti. Genişleme gösteremeyen bu parti, önemli isimlerinden Demir Küçükaydın'ın ortaya koyduğu bazı eleştiriler sonrası bir bölünme yaşadı.[1494]

Küçükaydın daha 12 Mart Muhtırası öncesi dönemde Kıvılcımlı'yı ve Türkiye'nin toplumal yapısını daha iyi anlayabilmek için tarihe yönelmişti.[1495] Ancak bu durum gündemleri başka olan onun 1974'te altı sayı çıkarabildiği *Kıvılcım* gazetesine[1496] ve büyük ölçüde yazılarını yazdığı 1978-1979 yıllarında çıkan *Kıvılcım* dergisine[1497] Osmanlı toplum yapısının ele alındığı bir yazı biçiminde yansımadı. Onun, Belge'nin *Birikim*'deki Kıvılcımlı eleştirisine verdiği karşılıkta da Kıvılcımlı'nın tarih tezi

[1492] Ahmet Kaçmaz, "Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı", **İlke**, s. 25-26 (Ocak-Şubat 1976): 29.
[1493] "Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Yeni Programı", **İlke**, s. 28-29 (Nisan-Mayıs 1976): 7; **Türkiye Sosyalist İşçi Partisi: Program** ([y.y]: Güryay Matbaacılık, 1976), 5.
[1494] "Yasal Sosyalist Partilerin Kuruluşu", 2236-2237. Küçükaydın'ın 1970'lerdeki politik serüvenine ilişkin genel bir anlatımı için bkz. Küçükaydın, **Bir Devrimcinin**, 471-477.
[1495] Bkz. **age**, 41-45; 50-55; 65-66.
[1496] Bu gazetenin amacı sosyalist bir partinin kuruluşu için açık bir program tartışması yapmaktı. TİP'in eski yönetcilerinin yanı sıra TSİP'i oluşturacak kadroların sosyalizm anlayışı da burada eleştiriliyordu. Bu gazetedeki yazıların Küçükaydın tarafından elektronik bir kitap biçimde sunulmuş olan bir versiyonu için bkz. Demir Küçükaydın, "Kıvılcım Gazetesinde Yayınlanmış Yazılar". https://issuu.com/demir/docs/demir_kucukaydin_-_kivilcim_gazetes [5.11.2016]
[1497] *Kıvılcım* dergisi 1978-1979 yıllarında ilk iki sayısı tek, üç ve dördüncü sayısı çift sayı olarak çıktı. İlk sayısı emperyalizm üzerine bir yazı, TKP Programı'nın eleştirisi, Kıvılcımlı'nın bir yazısı ve 1978 bütçesi üzerine bir yazıdan oluşuyordu. Derginin ikinci sayısı "Alman emperyalizmi"nin yükselişi, Kıvılcımlı'nın hayatı, onun anılarından bir bölüm, Marksizmin gelişimi ve Kıvılcımlı üzerine yazılardan oluşuyordu. Üç ve dördüncü sayılarda Kıvılcımlı'nın anılarından ve mektuplarından bir bölümün yanı sıra VP'nin kongresi üzerine bir eleştiri yer almaktaydı. Bunun için bkz. "Vatan Partisi Kongre Edebiyatı (20 Ocak 1979): 'Doktorcu' veya 'Kıvılcımcı' Hareketin Eleştirisi", **Kıvılcım**, s. 3-4 (Kasım Aralık 1978-Ocak Şubat 1979): 83-209.

ancak genel bir çerçevede gündeme geldi. Yine de söz konusu karşılığa değinmek faydalı olacaktır.

Küçükaydın Marksizmin önemli isimlerinden farklılaştığı için Belge'nin eleştirisine uğrayan Kıvılcımlı'nın terminolojisinin, aslında Kıvılcımlı'nın kavrayış gücünün genişliğine işaret ettiğini, bu farklılığın Marksizme bir katkı olarak görülmesi gerektiğini düşünüyordu. Ona göre Kıvılcımlı Marx, Engels, Lenin gibi önemli isimlerin ilgilenemediği, o zamanın koşulları içinde ilgilenmek için bir ihtiyaç da görmediği konulara odaklanmıştı.[1498] Lenin'in Doğu'da bir sosyal devrim olanağından bahsetmeye başladığında Ekim Devrimi (1917) gerçeklemişti bile. Bu olanak üzerinde düşünmek, Doğu'nun tarihini bilmeyi gerektirmekteydi. İşte Kıvılcımlı bir Doğu ülkesinde henüz genç bir devrimciyken, 1920'lerde, binlerce yıllık "antika tarih" ile ilgilenmeye başlamış ve uzunca zaman bu konuya emek harcamıştı [1499] Oysa Belge, Kıvılcımlı'yı sadece onun kullandığı kavramlardan hareketle eleştiriyor, bu kavramların var edilmesinin gerisinde yatan incelenmiş olayların ele alınması işine girişmiyordu.[1500]

Küçükaydın Kıvılcımlı'nın toplumsal aşamaları komünal, sınıflı, kapitalist ve sosyalist toplum şeklinde ele alışının eleştirisi de aynı çerçevede değerlendiriyordu. Ona göre bu aşamaların ele alınışını "Stalin'in şematik sıralaması"ndan farklı olduğu için olumlu karşılamak da diğer Marksist öncülerde olmadığı gerekçesiyle eleştirmek de sorunluydu. Toplumsal aşamaların gerek "ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist, sosyalist" şeklindeki -Stalin'i "günah tekkesi" haline getiren- sıralanması gerekse buna "Slavonik, Germanik, Asyalı" üretim tarzlarının dâhil edilerek oluşturulduğu sıralamalar geniş kaynaklara sahip olamadan geçmiş toplumlar hakkında çıkarsamalarda bulunmaya çalışan Marx'ın çeşitli eserlerinde mevcuttu. Dolayısıyla buradan bakınca Marksist kabuller ya da Kıvılcımlı'nın Marksist öncülerin uzağına düşmesi gibi bir eleştiri anlamsız kalmaktaydı. Kıvılcımlı coğrafya (Asya) ve kavim (German, Slav) isimlerinden türetilen kavramlarla ifade edilmesinin gösterdiği üzere tarihi gelişim içine sağlıklı bir şekilde oturtulamamış kimi üretim tarzlarının "suni denilebilecek" sınıflandırmasına itibar etmemiş, "[t]arihî olayların özüne inen organik bir sınıflandırma[da]" bulunmuştu.[1501] Bu bakımdan Belge'nin işaret

[1498] Küçükaydın [H. Yılmaz], **Kıvılcımlı Eleştirileri Üzerine**, 85-89.
[1499] **age**, 134-136.
[1500] **age**, 89.
[1501] **age**, 92-97.

ettiğinin aksine "cuntacı" olmayan Kıvılcımlı "vurucu güç" teorisinden hareketle tarih tezlerini biçimlendirmemişti; ancak Belge "tarihi olayları 'mantıki' izahlara uydurmaya çalış[maktaydı]."[1502]

Yukarıda değindiğimiz gibi Belge yazısını sonlandırırken Kıvılcımlı'nın takip edilmesiyle sosyalistlerin herhangi bir ilerleme kaydedemeyeceğini iddia ediyordu. Küçükaydın ise, tam aksine, Kıvılcımlı'nın dünya sosyalizm tarihine adını yazdıracağı kanaatindeydi.[1503] Belge ve benzerlerine karşı asıl cevabın pratik alandaki mücadeleyle verileceğini ifade ediyordu.[1504] Ancak ne Küçükaydın'ın içinde yer aldığı ne de Kıvılcımlı'yı takip eden herhangi başka bir siyasi yapı tarihe adını yazdırabildi.[1505]

8.1.4. Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi

Proleter Devrimci Aydınlık (*PDA*) çevresi 12 Mart Muhtırası öncesi kurmuş olduğu Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) çatısı altındaki illegal faaliyetleri nedeniyle kendisini cezaevinde bulmuştu. TİİKP kadroları diğer gençlik örgütlenmelerinin aksine disiplinli bir cezaevi deneyimi geçirdiğinden 1974'te af ile bütünlüğünü koruyarak dışarı çıktı.[1506]

TİİKP aftan kısa bir sonra yeniden "Aydınlık Yayınları"nı kurdu. Yayınevi ilk iş olarak (Eylül 1974'te) TİİKP'nin cezaevinde bütünlüğünü korumuş olduğunun somut görüntüsü niteliğindeki *TİİKP Savunması*'nı yayınladı.[1507] İkinci olaraksa (Şubat 1975'te) Muhtıra öncesi *PDA*'da Hikmet Kıvılcımlı'ya yöneltilen eleştirilerin ve bu bağlamda yazılmış kimi yazıların bir araya getirilmesinden oluşan; hedefine, 1970'ler solunun ilk toparlanma girişimi olan ve Kıvılcımlı'yı takip eden kimselerin de çekirdeğinde bulunduğu, TSİP'i yerleştiren kitabı yayınladı.[1508] Muhtıra ve

[1502] **age**, 128-132.
[1503] **age**, 138.
[1504] age, 148.
[1505] Aydınoğlu; Belge, Küçükaydın'ın eleştirisine cevap verseydi "o çöl ortamında" çok faydalı bir tartışma zemini yaratılabilirdi, demektedir. Onun aktardığında göre Belge bir röportajında bu eleştiriye cevap vermek istemiş, fakat bunu gerçekleştirememiştir. Bkz. Aydınoğlu, **Söylenmese de Olurdu**, 209.
[1506] TİİKP, kadrolarının entelektüel gelişkinliği nedeniyle 1970'ler boyunca da Türkiye'deki (sırasıyla kendilerinin kimliğini oluşturan) "Maocu" ve Arnavutluk Emek Partisi (AEP) takipçisi diğer hareket ve örgütleri etkileyeceklerdi. TİİKP için bkz. "12 Mart Sonrası Gençlik Hareketi", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2268-2271; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 315-317; Ersan, **age**, 169-185.
[1507] Bkz. **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası: Savunma**.
[1508] Kitap zamanında isimsiz yayınlanan söz konusu eleştiri ve yazıların sahibi de ortaya çıkarmıştı. Bkz. Doğu Perinçek, **Kıvılcımlı'nın Burjuva Ordu ve Devlet Teorisinin Eleştirisi** (Ankara:

sonrasında yaşanan sürecin *PDA*'nın teorilerini doğruladığı yönündeki inanç ve güven kitabın ön sözüne yansımıştı. Ön sözde Kıvılcımlı'nın yaklaşmakta olan "faşist askerî diktatörlük" tehlikesine dikkat çekecek yerde, İslam ve Osmanlı tarihinden başlattığı "tarih tezi"ne dayanan "sınıflar üstü devlet ve ordu teorisi" ile devrimin "vurucu gücü" işlevi yüklediği ordunun 12 Mart 1971'deki "darbe"sine kuyrukçuluk yaptığı iddia ediliyordu.[1509] "[B]aşta TSİP revizyonistleri olmak üzere" halen Kıvılcımlı'nın "gerici teorilerini" kendisine dayanak yaparak orduya devrimcilik atfedenlerin bulunduğu; bu durumun faşizme karşı mücadeleyle revizyonizme karşı mücadelenin birleştirilmesi gerektiğini ispatladığı belirtiliyordu.[1510]

Burada orduya işaret edilerek kullanılan "faşizm", TİİKP'nin aylık teorik yayın organı olarak çıkmaya başlayan *Aydınlık*'ta[1511] çok sürmeden daha geniş bir kullanım alanı kazandı. *Aydınlık* Türkiye'yi yarı-sömürge ve yarı-feodal bir ülke olarak tanımlıyordu. Buna bağlı olarak millî demokratik devrim (MDD) ile çözmeleri gereken "temel çelişme"nin emperyalizm ile Türkiye'nin ve feodal kalıntılar ile halkın arasında olduğunu; MDD'nin önüne engel olarak dikilen "baş çelişme"nin ise iki süper devlet (ABD ve SSCB) karşısında Türkiye'nin "iki milliyetten halkı" arasında bulunduğunu belirtiyordu.[1512] *Aydınlık*'ın SSCB'ye dönük bu bakışı, onları daha önce "revizyonist" olarak adlandırdıkları SSCB yanlısı sosyalist örgüt ve hareketleri "sosyal-faşist" olarak da adlandırmaya yöneltti. Bu arada ABD'nin yönlendirdiği iddia edilen ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile ilişkilendirilen çevrelerin gerçekleştirdiği silahlı saldırılar *Aydınlık*'ta yeni bir "faşizm" gündemi yarattı:[1513] "Turancı faşizm." *Aydınlık*'a göre "birçok genç Turan hayalleri ve bozkurt efsaneleri ile uyutul[maktaydı]." Ancak "tamamen safsataya dayanmasına rağmen,

---

Aydınlık Yayınları, 1975). Kıvılcımlı'nın *PDA*'ya dönük eleştirileri ise eleştirilerin gerçekleştirildiği dönemdeki üslubun neredeyse korunmuş olduğu bir editörlükle 2013 yılında kitaplaştırılmıştır. Bkz. Hikmet Kıvılcımlı, **Hikmet Kıvılcımlı'nın PDA (Doğu Perinçek ve O Günkü Şürekası-Avanesi Üzerine) Eleştirileri** (Ankara: Derleniş Yayınları, 2013).

[1509] Perinçek, **age**, 8.e

[1510] **age**, 13-14.

[1511] TİİKP Kasım 1974'te haftalık *Aydınlık* dergisini yayınlamaya başladı. Dergi Şubat 1975'te sıkıyönetim tarafından kapatılınca haftalık *Halkın Sesi* dergisi yayınlamaya başladı. Bir süre sonra da *Aydınlık* aylık teorik dergi olarak onun yanına eklendi. *Aydınlık* 20 Mart 1978'te günlük gazete olarak çıkmaya başlayınca *Halkın Sesi*'nin yayını sonlandırıldı. Teorik dergi işlevini görmesi için bir süre aylık *Bora*, sonra da aylık *Türkiye Gerçeği* dergileri yayınlandı. Burada TİİKP ele alınırken onun aylık teorik yayınlarından hareket edilecektir.

[1512] "Milli Bağımsızlık ile Halk Devrimini Birleştirelim", **Aydınlık**, s. 58 (Aralık 1975): 1.

[1513] Bu iki "faşizm"in bir arada sözünün edildiği bir örnek için bkz. Doğan Yurdakul, "Aybar'ın Güçbirliği Çağrısına Katılıyoruz", **Aydınlık**, s. 63 (Mayıs 1976): 5-6.

faşizmin ideolojik etkinliği küçümsenmemeli[ydi].” İki süper devletin Türkiye’ye dönük emelleri karşısında birleşik mücadele verilmesi gerekirken, Turancılar “Kürt milliyetine” düşmanca bir tutum takınarak bu birlikteliği zedeliyor ve emperyalistlere hizmet ediyordu.[1514]

Aydınlık “Turancı ideolojiyi yıkmak” amacıyla Doğu Perinçek’in 1972 yılında cezaevindeyken hazırlamış olduğu bir çalışmayı, Orta Asya’dan gelip Anadolu’ya yerleşen Türklerin tarihi gelişimi açısından yararlı olacağını ve Kıvılcımlı eleştirisinde ele alınan Selçuklu ile Osmanlı feodaliteleri konusuna temel oluşturacağını da belirterek, yayınladı.[1515] Perinçek’in bu yazısına göre Orta Asya kavimleri de ilk önce “ilkel komünist aşama”da bulunmuştu. Bu aşamada “bugünkü bozkurtların kutsal saydığı” özel mülkiyet bulunmuyordu. Kabile içinde eşitlik ve kardeşlik içinde yaşandığından malları korunması gereken egemen bir sınıf ve (“bugünkü bozkurtlar gibi”) onlara fedailik yapacak bir kesim yoktu. Ancak üretim teknolojisi gelişip insanlar tükettiklerinden fazlasını üretmeye başlayınca zenginlik belli kesimlerde toplanmıştı. Özel mülkiyetin doğması ve sınıfsız toplumun ortadan kalkması anlamına gelen bu gelişmeye silah tekelinin kabile aristokrasisinin eline geçmesi eşlik etmişti. Milattan önce (MÖ) 1000 yıllarına gelindiğinde “özel mülkiyete sahip sınıfın halk kitlesi üzerindeki özel baskı gücü olan devlet” ortaya çıkmıştı.[1516] Bununla birlikte bu Asya kavimleri sınıfsız toplum olmaktan çıkarken köleci toplum aşamasını yaşamamış; köleci ilişkilere rastlansa da Engels’in “askerî demokrasi” dediği toplumsal örgütlenmeden feodalizme doğru bir gelişme göstermişti.[1517] Bu durum sınıflar arası farklılaşmanın üzerinde yükselen istikrarlı bir kurumsal yapıya, yani Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı ile gerçek anlamda bir devlete kavuşana kadar iki bin yılın geçmesi demekti. Dolayısıyla övünç kaynağı olarak sloganlaştırılan “On Altı Türk Devleti”nin çoğu aslında kan bağına dayanan kabile örgütlenmesinin tam çözülmemiş olduğu birer konfedarasyondan öte bir şey değildi.[1518]

Perinçek öte yandan “üstün ırk” teorilerine dayanak olarak kullanılan köklü devlet geçmişinin veya Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı’nda görülen

[1514] “Pantürkizme Karşı İdeolojik Mücadelenin Önemi”, **Aydınlık**, s. 66 (Ağustos 1976): 1-2.
[1515] **age**, 2.
[1516] Doğu Perinçek, “Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek”, **Aydınlık**, s. 66 (Ağustos 1976): 3.
[1517] **age**, 4.
[1518] **age**, 5.

"kahramanlık çağı"nın Türklere özgü bir durum olmadığını belirtiyordu.[1519] Ayrıca Turancıların Türkiye Türkleri ile Asya'da "Türkiye Türkçesi ile akraba diller konuşan" halkların bir "cihan devleti" çatısı altında birleşmesi hedefini gerçek dışı olarak tanımlıyordu. Bunlar arasında toprak, kültür, iktisadi birlik ve ortak yaşama bilinci, başka bir ifadeyle millet olma koşulları bulunmadığını ifade ediyordu.[1520] Ona göre bu koşullar daha önceki bir tarihsel kesitte de bulunmamıştı. Çünkü millet oluşumu feodalizmin tasfiyesiyle gerçekleşmeye başlamış bir olguydu. Türklerin ve Kürtlerin de "millet" haline gelmesi 19. yüzyılda Osmanlı feodalitesinin çözülmesine paralel bir gelişmeydi.[1521]

Aydınlık daha sonraki süreçte (Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Doğu Anadolu bölgesini işaret ederek) "Kürdistan"ın Türkiye tarafından sömürgeleştirilmiş olduğu yönündeki kimi iddialar karşısında da Osmanlı toplum yapısına değindi. Türkiye'nin bağımsız bir kapitalist gelişmeye sahip olmadığı için, merkezî feodal Osmanlı'nın ise nüfus yerleştirme aracılığıyla bir kolonileştirme faaliyetine girişmediği için "Kürdistan"ı sömürgeleştirmiş olmasının mümkün olmadığını görece ayrıntılı bir biçimde açıkladı.[1522]

Aydınlık THKO hareketini canlandırmaya çalışanlara yönelik eleştirilerini "THKO Savunması" üzerinden gerçekleştirdiğinde de Osmanlı toplum yapısını gündeme getirdi. Önce Savunma'da yer alan Osmanlı'nın "çağına göre ileri" olduğu yönündeki iddiayı aktardı;[1523] ardından bu iddiaya 11-15. yüzyıllar aralığında feodalizme geçen Türklerin bin yıldır feodalizme sahip olan ve kapitalizme geçiş sürecine giren Batı'dan daha geri bir aşamada bulunduğunu belirterek karşı çıktı. *Aydınlık*'a göre THKO'nun, ele aldığı toplumun yapısını açıklayamayan, bu tahlillerinin Marksizmle bir ilgisi bulunmuyordu. Bunlar "gerici Türk tarihçilerinden" hiç düşünülmeden alınmış (Kıvılcımlı tarafından da benzerleri savunulan) tezlerdi. Oysa bırakınız çağına göre ileriliği, Osmanlılar fethettikleri

[1519] **age**, 5.
[1520] **age**, 6.
[1521] **age**, 8. Bu çalışma genişletilerek ve düzenlenerek Aralık 1976'da bir kitapçık haline getirildi. Bu sefer çalışmanın "kökü Orta Asya'ya kadar" uzanan "oportünist" ATÜT tezine cevap olduğu da ifade ediliyordu. bkz. Doğu Perinçek, **Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek: Orta Asya Kavimlerinin Tarihi Gelişmeleri Üzerine Bir İnceleme**, 3. bs. (Ankara: Aydınlık Yayınları, 1980), 14.
[1522] Bkz. "'Sömürge' Teorisinin Eleştirisi", **Aydınlık**, s. 84 (Şubat 1978): 13-37. Söz konusu iddialar Kürt siyasi hareketine değineceğimiz başlıkta daha açık görülecektir.
[1523] Bkz. "Belge 4: Eylül 1971 'THKO Savaşçıları'nın Ortak Savunmalarından Parçalar", **Aydınlık**, s. 68 (Ekim 1976): 28.

Balkan ülkelerinin kapitalizm yoluna girmesine engel olmuş, oralarda "bir geri dönüşe dahi yol açmıştı."[1524]

8.1.5. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP)'in ikinci kuruluşu 1 Mayıs 1975'te gerçekleştirildi. Genel Başkan Behice Boran bu partinin ilk TİP ile tüzel manada bir ilişkisi olmadığını, yeni partinin işçi sınıfı hareketinin 1975 yılı şartlarındaki politik örgütlenmesi olacağını belirtse de[1525] kuruluşundaki düşünce yeni partinin TİP Dördüncü Büyük Kongresi üzerine temellendirildiğini göstermekteydi.[1526] Bu bakımdan TİP'in ikinci kuruluşu, Ayındoğlu'na göre, TİP Beşinci Büyük Kongresi olarak bile adlandırılabilirdi.[1527]

Böyle bir TİP'in Türkiye ve Osmanlı toplum yapısı tahlillerinde önemli bir değişikliğe gitmemiş olduğu tahmin edilebilir.[1528] Öte yandan TİP bunu bir tartışma konusu olarak gündeme bile getirmeyecekti. Toplum yapısı tartışmalarını Türkiye'de devrim stratejisinin ne olması gerektiği sorusunun sürüklediğini, bunun ise büyük ölçüde 1971 öncesine ait bir konu olduğunu düşünecekti.[1529] O dönem almış olduğu pozisyonun doğru olduğuna ve giriştiği mücadeleden başarıyla çıktığına dair inancı bunda etkili olacaktı.[1530] Bir süre sonra siyasette ciddi bir başarı yakalayamayıp sosyalist devrim tezini yumuşatmaya, Sovyetler Birliği'nce tanınan TKP'nin savunduğu "ulusal demokratik devrim" (UDD) anlayışına kayış gösterilmeye

[1524] **age**, 30-31. Önceki bölümde THKO Savunması'nda büyük ölçüde Doğan Avcıoğlu'ndan beslenildiğini belirtmiştik. *Aydınlık* THKO Savunması'ndan pasajlar aktardıktan sonra şöyle bir yorumda bulunuyordu: "THKO savaşçıları, 1950 yılına kadarki tahlillerinde Doğan Avcıoğlu taraftarıdır. '1950 karşı-devrim teorisi' ile Mihri Belli'nin görüşlerini benimsemekte, 1950'den sonraki tahlillerinde ise, daha çok Boran revizyonizminin fikirlerini savunmaktadır." Bkz. **age**, 32.
[1525] "Behice Boran'la Konuşma", **Yürüyüş**, s. 4 (6 Mayıs 1975): 6.
[1526] Bkz. "Kongreler: Sosyalist Hareketin Dönemeçleri", **Yürüyüş**, s. 99 (1 Mart 1977): 8.
[1527] Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 304. Kuruluş sürecine ilişkin Behice Boran'ın merkeze alındığı ayrıntılı bir anlatım için ayrıca bkz. Atılgan, **Behice Boran**, 255-272.
[1528] Türkiye'de kapitalizmin almakta olduğu biçim üzerine tahlillerin ayrıca incelenmesi gerektiğini belirtelim. Daha önceki tahlillerin genel anlamda değişmediğini görmek için şuraya bakılabilir: **Türkiye İşçi Partisi Programı** (İstanbul: İsanbul Matbaası, 1975), 7-10.
[1529] "20. Yüzyılda Burjuvazi Hiçbir Ülkede İlerici Değildir", **Yürüyüş**, s 39 (6 Ocak 1976): 8.
[1530] Örneğin bkz. Boran, "Türkiye İşçi Partisi 1961-1971", 11; Metin Çulhaoğlu, "Doyum Noktası Solculuğu", **Yürüyüş**, s. 154 (21 Mart 1978): 3.

başlandığında da[1531] Osmanlı toplum yapısı gündeme gelen bir husus olmayacaktı.[1532]

8.1.6. Sosyalist Parti

Mehmet Ali Aybar 1969'da gerçekleştirilen genel seçimlerden sonraki süreçte TİP Genel Başkanlığı'ndan istifa etmişti. Ancak TİP'in Meclis'e gönderebildiği iki milletvekilinden birisi olduğu için (diğer Milletvekili Rıza Kuas'ın sağlık sorunları nedeniyle neredeyse tek başına) TİP'i Meclis'te temsil etmeye devam etti. Öte yandan *Forum*'da Sovyetlerde yaşanan sosyalizme ilişkin eleştirileri üzerinden bürokrasi konusundaki düşüncelerini ortaya koymayı sürdürdü.[1533] TİP yöneticilerine de bir mektup yazarak TİP'in dar kadrolu bir bürokratik kuruluş haline gelmekte olduğuna ilişkin kaygılarını dile getirdi. Bu durum onun partiden ihracına istemiyle ilgili kurula sevkedilmesine; bunun karşısında kendisinin 14 Şubat 1971'de Parti'den istifa etmesine yol açtı. 12 Mart Muhtırası gerçekleştirildiğinde artık Aybar partisiz bir milletvekili idi. Üstelik kendisi Anayasayı "tastamam" uygulayacağını söyleyen Nihat Erim'e güven oyu verdi. Bunun fiiliyatta böyle olmadığını düşündüğü yerlerde karşı pozisyon aldı, Meclis'te yoğun bir mücadele verdi. Öyle ki İsmet İnönü Aybar'a "bir parti gibi çalışıyorsun" demek gereği duymuştu.[1534]

Aslında bu süreçte İnönü'nün durumu kimi açılardan Aybar'ın durumuna benziyordu. İnönü, Muhtıra sonrası hükümet kurma görevi verilen, bunun üzerine CHP'den istifa ederek "tarafsızlaşan" Nihat Erim'e destek sunmuş; bu konuda Parti'nin Genel Sekreteri Bülent Ecevit ile ters düşmüştü. Gelişmeler Mayıs 1972'te İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı'ndan istifası, Ecevit'in ise yeni Genel Başkan

---

[1531] Konuyla ilgili olarak bkz. Atılgan, **age**, 245-256; Aydınoğlu, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**; 313-323.Güler, **age**, 249-250. Yazarların konuya farklı açılardan baktıkları görülecektir. Konuyla ilgili TKP'nin yorumu için bkz. "Demokratik Dönüşüm-Demokratik Devrim", **Atılım**, s. 65 (1 Mayıs 1979): 5, 7.

[1532] Osmanlı toplum yapısı TİP'in haftalık siyasi yayın organı *Yürüyüş*'te sadece Taner Timur'un çalışması vesilesiyle bir yazının başlığında kendisine yer bulabilmişti. On yıl önce olmuş olsaydı devrim stratejisiyle ilişkilendirilmeden sunulması düşünülemeyecek olan bu çalışma, şimdi sadece profesörlük takdim tezi olarak kabul edilmesine karşın profesörlüğü senato tarafından kabul edilmeyen bir bilim insanının ürünü olarak sunuluyordu. Bkz. "Türkiye'nin Tarih Yazınına Bir Katkı: 'Osmanlı Toplum Düzeni'", **Yürüyüş**, s. 226 (6 Ağustos 1979): 14.

[1533] Aybar'ın 1970 yılında yayınlanan *Forum* yazılarının bir değerlendirmesi için bkz. Ünlü, **Mehmet Ali Aybar**, 271-275.

[1534] Mumcu, **Aybar ile Söyleşi**, 59-61. Aybar'ın Muhtıra sonrası Meclis'te Anayasa değişikliği, sıkıyönetim, ölüm cezalarının uygulanması, Meclis iç tüzüğü ve başka konularda Meclis'te yapmış olduğu konuşmalar için bkz. Mehmet Ali Aybar, **12 Mart'tan Sonra Meclis Konuşmaları** (İstanbul: Sinan Yayınları, 1973).

olmasıyla sonuçlanmıştı.[1535] Ecevit'li CHP artan bir ilgi görüyordu. Aybar Ecevit'in koltuğunda henüz altıncı ayını doldurmadığı bir zamanda *Yeni Ortam*'da bir eleştiri kaleme aldı. Kimi sosyalistlerin TİP'in de kapatılmış olduğu mevcut ortamda yapılması gerekenin sosyalizm mücadelesi vermek değil, demokrasiyi korumak adına CHP'yi desteklemek olduğu fikrini öne sürdüklerini dile getirdi. Dağınıklığına karşın sosyalistlerin sanıldığı kadar az sayıda ve umutsuzluğa düşmesi gereken bir durumda olmadığını; CHP'nin yansıtıldığı gibi bir düzen değişikliği arzusunda bulunmadığını ifade etti.[1536] İki ay sonra sonra kaleme aldığı bir yazısında mevcut bütün partilerin bir toplumsal yapı değişikliği gerektiren ülkenin sorunlarını reformlarla çözebileceklerini sandıklarını belirtti. Sözü CHP'ye getirdi. Onun da kapitalist sistem dışında bir arayışının olmadığını söyledikten sonra halihazırda bütün partilerin "kapitalizm içinde iki eğilimi temsil eden" 1902 Jön Türk Kongresi'ndeki ayrışmadan türediği fikrini yineledi.[1537]

Aybar ilerleyen süreçte bu çizgiye paralel olarak Osmanlı'nın "geri bırakılmışlığı" ve "Ortanın Solu" üzerine yazılar kaleme almaya devam etti.[1538] 14 Ekim 1973 tarihinde yapılacak genel seçimlerinde yedi arkadaşı ile birlikte Türkiye Birlik Partisi (TBP) listelerinden bağımsız aday oldu. Ancak ne kendisi ne arkadaşları seçilebildi.[1539] Bunun ardından Aybar 1974 başlarında *Olay* dergisinde ve daha ziyade "sosyalizm üzerine düşünceler" yazılarıyla okuyucu karşısına çıktı. Yazılarından birisinde Marx'ın Batı Avrupa'da kapitalizmin gelişimine ilişkin yaklaşımının genel bir teori gibi ele alınmasının yanlışlığına dikkat çektiği bir alıntıya yer veriyor, kendisi de buradan hareketle Stalin zamanında öne sürülen beşli toplumsal aşamalar "şema"sını eleştiriyordu.[1540] "Kaynağa Dönüş" ara başlığına sahip bir diğer yazısında, sözü edilen şemanın Marksist düşünürlerde "sanki otuz yıl boyunca uyutulmuş olmanın" hissiyle her şeyi yeniden değerlendirme hırsı yarattığı belirtiyordu.[1541]

[1535] İnönü 5 Kasım 1972'de CHP'den de istifa etti. Ardından milletvekilliğinden de istifa edip "tabii senatör" olarak görev aldı. Bkz. Ahmad, **age**, 287-294; Çavdar, **age**, 215-219.
[1536] Mehmet Ali Aybar, "Sol ve CHP", **Yeni Ortam Gazetesi** (16 Ekim 1972): 2.
[1537] Mehmet Ali Aybar, "Bizim Partiler", **Yeni Ortam Gazetesi** (30 Aralık 1972): 2.
[1538] Ünlü, **age**, 276.
[1539] **age,** 278. Seçim sonuçlarının TBP açısından bir değerlendirmesi için bkz. Murat Yümlü, "Türkiye'de Alevi Siyaseti Örneği Türkiye Birlik Partisi (1966-1981)" (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 224-230.
[1540] Mehmet Ali Aybar, "Sosyalizm Üzerine Düşünceler: 3: Marx'ın Öğretisi", **Olay**, s. 7 (18 Mart 1974): 17.
[1541] Mehmet Ali Aybar, "Sosyalizm Üzerine Düşünceler: 10: Bürokrasi Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (3)", **Olay**, s. 15 (13 Mayıs 1974): 17.

Aybar bir süre sonra da bu yazdıklarının Türkiye koşullarında ete kemiğe bürünmesi için çaba harcayacağı bir yola koyuldu. *Olay* yayınlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra bir sosyalist partinin kurulmasının gerekliliği ve bunun olanakları konusunda bir ankete girişmiş, çeşitli isimlerden görüş istemişti. Görüş istenen kişilerden birisi de Aybar'dı. Aybar sosyalist partinin kurulmasının nesnel ve öznel koşullara bağlı olduğunu; ancak daha sağlıklı bir değerlendirme için konuyu kişisel kavgaya büründürme riski taşıyan "küçük burjuva yarı-aydınları"nın değil de işçilerin, köylülerin görüşlerine sunmak gerektiğini belirtmişti.[1542] Onun bu değerlendirmesinden birkaç ay sonra TSİP, ertesi yıl birkaç sosyalist parti daha kuruldu. Bu gelişmeler karşısında Aybar da 30 Mayıs 1975'te "Sosyalist Parti"nin (SP) kuruluşunu gerçekleştirdi.[1543]

SP Programı Aybar'ın *Forum*'da, *Yeni Ortam*'da ve *Olay*'da yazdıklarından açık izler taşımaktaydı. Program'da SP "işçi sınıfı ve onun bilimsel demokratik öncülüğü" ile tüm "emekçi halk yığınlarının yasal yoldan iktidara yürüyen demokratik, bağımsız, sosyalist örgütü" olarak nitelendirildi.[1544] Türkiye, son dönemlerinde "yarı-sömürge olmuş" Osmanlı'nın mirasını üstlenmiş ekonomik ve siyasi bakımdan tam bağımsız olmayan "geri bırakılmış" bir ülke olarak tanımlandı.[1545] Yakın amaç olarak "emekçi yığınların" "sınıf bilinci" ile örgütlenerek bir güç oluşturması hedefi belirtildi. Program'a göre -daha Batı Avrupa'da doğmadan önce kimi özellikleri Osmanlı'nın toplumsal ve politik yapısında görülmeye başlamış olan-[1546] emperyalizm ile kapitalizmin bir kolu mahiyetindeki faşizmle ve Türkiye'de "yüzlerce yıldır devleti tekelinde tutmaya alış[mış]", devrimin önündeki en tehlikeli güçlerden birisi olan[1547] bürokrasiyle sadece bu şekilde mücadele edilebilirdi.[1548]

Program'da Türkiye'de egemen sınıfların kimler olduğu konusuna bütün Program'ın dörtte biri kadar (kırk sayfadan fazla) yer ayrılmıştı. Burada bürokrasinin bir sınıf olarak görülmemesi, "ceberrut, Osmanlı tipi devlet" söylemine sahip olmaması gibi önemli farklılıklar dışında Aybar'ın 1968 başlarında yayınlanan derleme kitabındaki anlatıma paralel bir çizgi izlenmişti. Genişçe bir tarihsel çerçeveye sahip bu bölüme

[1542] Mehmet Ali Aybar, "Eylemci Gençler de Af Edilmelidir", **Olay**, s. 4 (24 Şubat 1974): 17.
[1543] Parti 1977 yılında "Sosyalist Devrim Partisi" adını alacaktı. Parti'yle ilgili olarak ayrıca bkz: "Yasal Sosyalist Partilerin Kuruluşu", 5; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 300-302; Ünlü, **age**, 283-289.
[1544] **Sosyalist Parti Programı** (İstanbul: Sosyalist Parti Yayınları, 1975), 13.
[1545] **age**, 5.
[1546] **age**, 46..
[1547] **age**, 21.
[1548] **age**, 7, 33.

Batılı sanayi ülkelerine göre Türkiye'deki sınıflar tablosunun farklılık arzettiği vurgulanarak bürokrasi başlığıyla giriş yapılıyordu. Bürokrasi burjuvazinin çıkarları adına devleti yöneten, temelinde Osmanlı'nın toprak sisteminin bulunduğu bir çevre olarak sunuluyordu. Burjuvazi ve toprak ağaları bundan sonra ele alınıyordu.[1549] Ardından da Osmanlı toplumundaki "havas-avam" ayrımının "emperyalizm ve onunla işbirliği içindeki burjuva-ağa-bürokrat üçlüsü" ile "emekçi halk yığınları" biçimde halen devam ettiği ifade ediliyordu.[1550]

Aybar SP'nin kuruluşundan sonraki süreçte de "bürokrasi partisi" olarak tanımladığı CHP'ye eleştirilerini yöneltti. Ancak bu eleştiriler de daha önce ele aldığımız eleştirisi gibi seçimlerde CHP'ye destek konusu nedeniyle gerçekleştirilmişti. Yani Aybar CHP'yi neredeyse seçimden seçime hedef tahtasına oturtuyordu.[1551] On yıl öncesiyle karşılaştırıldığında artık sol içinde dahi dikkate değer bir etkiye sahip olmayan bir partinin başında bulunan Aybar'ın önceliği "Ortanın Solu"ndan "solun" (sosyalistlerin, reel sosyalizmin) kendisine kaymıştı. 1968 yılında bazı üst düzey TİP yöneticileri ile çatışma yaşamaya başladıktan sonra ağırlıklı olarak üzerinde durduğu Marksizm, sosyalist örgüt, sosyalizmde bürokrasi gibi konular, muhtemelen 1970'ler solunun büyük ölçüde bir sosyalist ülkeyi kendisine rehber edinerek hareket etmesi ve (bunun vermiş olduğu gücün de etkisiyle) muazzam bir kitleselliğe ulaşması nedeniyle onun için daha da önemli hale gelmişti.[1552] Aybar zamanla bir süredir ürkekçe ifade ettiği kimi düşüncelerini sivriltti. Mevcut koşullarda dokunulmaz olana dokundu. Leninist parti modelini sorguladı. Üstelik bunu bir ulusal gazetede

[1549] Bkz. **age**, 72-114.
[1550] **age**, 115.
[1551] Aybar'ın 12 Ekim 1975'te gerçekleştirilecek olan Kısmî Senato Seçimleri öncesi kaleme aldığı CHP eleştirisi için bkz. Bkz. Mehmet Ali Aybar, "Sol Oylar ve CHP", **Sosyalist Yol**, s. 4 (Ekim 1975): 21-30. 5 Haziran 1977'de gerçekleştirilecek olan genel seçim sürecinde CHP eleştirilerini merkeze aldığı bir konuşması için bkz. "Sosyalist Parti Başkanı Aybar'ın İstanbul İl Kongresindeki Konuşması", **Sosyalist Yarın**, s. 5. (24 Aralık 1976): 12.
[1552] Aybar kendisiyle yapılmış bir söyleşide SP Programı'nın oluşturulmasında sosyalizmin yarım yüzyıla yakındır süren uygulamalarından dersler alındığını belirtti ve uzunca bir Stalin eleştirisi ortaya koydu. Bkz. "Sosyalist Parti Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ile Bir Konuşma: Türkiye'de Solun Dünü, Yeni Sol ve TİP Olayı", **Sosyalist Yarın**, s. 2 (24 Kasım 1976): 7. *Sosyalist Yol*'daki CHP eleştirisi yayınladıktan sonra "sosyalizmde bürokratik sapma" dediği şeyi Rus Sosyal-Demokrat Partisi'nin kuruluşu itibariyle değerlendirmeye tabi tutan dört yazılık bir seri kaleme aldı. Bu yazıların ilki için bkz. Mehmet Ali Aybar, "Ekim Devriminin 58. Yıldönümü Dolayısiyle Sosyalizmde Bürokratik Sapmanın Tarihsel ve Teorik Kökenleri: I", **Sosyalist Yol**, s. 5 (Kasım 1975): 3-18. Ancak onun eleştirisinin odağı Stalin'in ya da Sovyet Birliği'nin tek başına kendisi değil, onların yarattıklarını düşündüğü bürokrasiydi. *Sosyalist Yol'*un ardından SP'nin yayın organı görevini üstlenen *Sosyalist Yarın*'ın ilk sayısında Mao'nun ölümü ertesinde Çin Komünist Partisi içinde gerçekleştirilen kimi tasfiyelere ilişkin bir haber vardı. Haberde "Sovyet Birliği'nden sonra Çin'de de partinin ve devletin bürokratik bir yozlaşma içinde bulunduğu adeta bu olaylarla kanıtlandı" yorumu yapılmıştı. Bkz. "Son mu, Başlangıç mı?", **Sosyalist Yarın**, s. 1. (17 Kasım 1976): 8.

(*Cumhuriyet*) yaptı. Bunun üzerine hemen hemen tüm sol çevrelerden bir saldırıya uğradı.[1553]

8.1.7. Türkiye Emekçi Partisi

Türkiye Emekçi Partisi (TEP) Şubat 1975'te MDD Hareketi'nin önderi olarak öne çıkmış olan Mihri Belli ve arkadaşları Şevki Akşit, Vecdi Özgüner, Şaban Ormanlar gibi isimler tarafından kuruldu. Belli'nin MDD tezi ile doğru devrimci çizgiyi temsil ettiğini, bu nedenle "emperyalistler ve işbirlikçilerinin" başkalarını değil de onu hedef aldığını belirttiği[1554] TEP, küçük bir grup olmaktan öteye gidemedi.[1555]

Partinin haftalık (bir süre sonra on beş günlük) siyasi yayın organı *Bağımsız Türkiye* ve aylık teorik yayın organı olan *Emekçi* büyük ölçüde MDD tezine ilişkin yazılara, bu tez bağlamında diğer siyasi yapılara (özellikle Türkiye Komünist Partisi'ne) yöneltilen eleştirilere ve onların eleştirilerine karşı verilen cevaplara yer ayırdı. Bu yazılarda Türkiye'nin toplum yapısına temas edilmesi kaçınılmaz olmuşsa da bunun ele alındığı tarihsel çerçeve Kurtuluş Savaşı'ndan geriye pek uzanmadı. Öte yandan ATÜT, Aybar'ın *Cumhuriyet* gazetesinde Leninist parti modeli hakkında yazdıkları eleştirildiğinde gündeme getirildi. Eleştiride Aybar'ın yazılarının onun "sağ oportünist" bir akım olan Avrupa Komünizmi'nin[1556] bir temsilcisi olduğunu gösterdiği, bu akımın bir süre önce Batı'da ATÜT hakkında öne sürülen düşüncelerle benzer sonuçlara vardığı belirtiliyordu. Buna göre Avrupa Komünizmi savunucuları onu sadece burjuva demokrasisinin yerleşmiş olduğu Batı ülkelerine özgü bir akım olarak görmekteyken, Karl Wittfogel gibi ATÜT savunucuları toplumların iç dinamizmleri ile biçim değiştirmesinin sadece Batı toplumlarına özgü olduğunu düşünmekteydi. İkisinde de feodalizmden kapitalizme geçiş merkeze alınmaktaydı ve gerçek sosyalizme ancak bu yoldan gidilebileceği iddia edilmekteydi. Oysa gerek Bolşevikler gerekse Çin Komünist Partisi ATÜT tezlerini daha 1920'lerde ve

---

[1553] Aybar 26-30 Ağustos 1978 tarihlerinde *Cumhuriyet*'te yayınlanan yazılarını geliştirdi ve kendisine yönelik eleştirileri de yanıtlayarak bunları kitaplaştırdı. Bkz. Mehmet Ali Aybar, **Marksizmde Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür** (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1979).

[1554] Bkz. **Solda Birlik İçin TEP 1. Büyük Kongresi** (İstanbul: Emekçi Yayınları, 1978), 29-31; Belli, **İnsanlar Tanıdım**, c. 2, 321-322.

[1555] Bkz. "Yasal Sosyalist Partilerin Kuruluşu", 2234-2236; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 302-303. Partinin kuruluşu, parti içi mücadele ve parti hakkında açılan dava sürecine ilişkin belge, bilgi ve yorumların yer aldığı bir çalışma için bkz. Rasih Nuri İleri, **Mihri Belli Olayı III: Özeleştiri Türkiye Emekçi Partisi** (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976).

[1556] Avrupa Komünizmi: 1970'lerde Sovyet Birliği'nin ve Sovyet modeli sosyalizm anlayışının eleştirildiği, öncülüğünü İtalyan Komünist Partisi, Fransız Komünist Partisi ve İspanya Komünist Partisi'nin yaptığı Marksist okul. Bkz. Walker, Gray, **age**, 100-101.

1930'larda "'teorik' bakımdan yanlış, politik bakımdan 'zararlı' bularak terket[mişlerdi]".[1557]

Aybar mahkeme kararı ile yayınlattığı tekzipte ATÜT meselesine kısaca değindi. Toprakta kollektif mülkiyetin olduğu bu üretim tarzının terkedilmesinin asıl nedeni olarak, yöneticilerin toprağın rantına el koymasının engellenememesini gösterdi. Çünkü Aybar'a göre bu üretim tarzına ilişkin bir tartışmanın "bürokratik sapma" içinde olan mevcut sosyalist devletlerin durumunu gündeme getirmesi, onları zora sokması muhtemeldi.[1558]

Bağımsız Türkiye Aybar'ın tekzibine yanıt verdi. Aybar'ı ATÜT konusunda "Wittfogel ağzıyla" konuşmakla eleştirerek Belli'nin önceki on yılda ortaya koyduğu argümanlarla tartışmayı kısır bir alana hapsetti.[1559] Haliyle Aybar'ın verdiği cevaptan hareketle ATÜT tartışmasının farklı boyutlara taşınma potansiyeli ortadan kayboldu. Derginin tekzibe yanıtı tartışmanın son yazısı oldu.

8.1.8. Türkiye Komünist Partisi

Türkiye Komünist Partisi (TKP) 1920'de kurulduğundan itibaren Sovyetler Birliği ile ilişkide bulunmuş ve onun desteğini almış; bununla birlikte tutuklamalar, hapislikler, polis takipleri, iç çekişmeler gibi çeşitli nedenlerle ülkede ciddi bir varlık gösterememişti. Solun kitlesellik kazanmaya başladığı 1960'larda dahi -çeşitli zamanlarda ve gerekçelerle yurtdışına çıkmış birkaç kişinin "dış büro", "merkez komite" gibi adlandırmalarla- TKP adına yürüttükleri faaliyetler Türkiye'de bir karşılık bulmamıştı. Ancak sonraki on yılın başlarında kimi gençler mevcut solun derde deva olamayacağını düşünerek güçlü bir sosyalist devletin desteğini almış olan ve muhtemelen gizlilik içinde faaliyet göstermenin yarattığı sis perdesinin ardında güçlü olduğu izlenimi de yaratan TKP'yi aramaya koyulmuştu. TKP'yi bulduklarında onu büyütme sorumluluğunu da üzerlerine almış oldular. Çeşitli kesimlerden katılımlar, dünya ve Türkiye koşullarının uygunluğu TKP'nin arzuladığı "atılım"ı yapmasını sağladı; onu Türkiye'de 1970'lerin en büyük birkaç sosyalist yapısından birisi haline getirdi.[1560]

[1557] "Anti-Komünizm Bayrağı Yeni Ellerde", **Bağımsız Türkiye**, s. 58 (2 Ekim 1978): 7-8.
[1558] Bkz. "Aybar'ın Bağımsız Türkiye'ye Yanıtı: Anti-Komünist Karalaması Bir Yanıt Değildir", **Bağımsız Türkiye**, s. 63 (18 Aralık 1978): 9-10.
[1559] "Tekzibe Cevap", **Bağımsız Türkiye**, s. 64 (2 Ocak 1979): 10-11.
[1560] 12 Mart döneminden önce yayınlanan *Partizan* dergisi çevresi ile TSİP'in gençlik örgütü niteliğindeki Genç Sosyalistler Birliği'nden katılımlar TKP'ye dinamizm kazandırdı. TKP'nin güç

TKP Türkiye için öncelikle "ulusal demokratik devrim"i (UDD) hedeflemekteydi. MDD stratejisine çok benzeyen bu stratejinin ondan temel farkı Türkiye'de egemen üretim biçimini kapitalizm olarak tanımlaması ve verilecek mücadelenin işçi sınıfı öncülüğünde yapılacağını belirtmesiydi.[1561] "Türkiye toplumunun araştırılması çabasını, bilimsel teorinin kılavuzluğunda yürüt[mek]"[1562] iddiasıyla yayın hayatına başlayan *Ürün* bu stratejinin temellendirilmesini gerçekleştirdi. Osmanlı toplum yapısı konusuna da bu gerekçeyle, derginin sadece ilk sayılarında, yer verdi.[1563]

Konuyu ele alan *Ürün* yazarına göre Osmanlı toplum yapısını onun askerî yapısı ve toprak sistemi belirlemişti.[1564] Bunun gerisinde Orta Asya'dan getirilen toprak rejimine dayalı sosyal örgütlenmenin İslamiyet ile uygun buluşması vardı. Buluşma kendisini önce Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde miri toprak sistemi biçiminde göstermişti. Bu sistemde köy toplulukları devlet ve askeri-bürokratik aygıt tarafından "feodal ya da protofeodal toprak köleliliği" biçiminde sömürülmekteydi.[1565] Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması merkezi otoritenin yokluğunu, askerî görevlerden kaynaklanan toprak sisteminin de çözülmesini beraberinde getirmişti. Bu nedenle Osmanlıların kuruluşu Anadolu'nun feodalleşme dönemine girdiği bir sürece denk gelmişti. Keza süreç Balkanlar için de aynıydı. Ancak Osmanlılar artış gösteren nüfusun tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilmek için

---

kazanmasının en önemli dayanaklarından birisi de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) içindeki etkinliğiydi. 1970'lerde TKP'ye gerçekleşen katılımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Naciye Babalık, **Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi** (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005), 97-136. TKP'ye ilişkin genel bilgiler için bkz. Ersan, **age**, 113-153; Yurtsever, **age**, 204-246; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 289-297, 375-386, 395-397; Aydınoğlu, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 183-202; Celal A. Kanat, "TKP Tarihinde Gezintiler (1973-1987)", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2278-2279.

[1561] TKP Merkez Komitesi Organı olarak yayın yapan *Atılım*, o zaman "ileri demokrasi aşaması" olarak adlandırdıkları sürecin MDD stratejisi ile aynı olduğu yönündeki iddiaları reddediyor; bununla birlikte MDD kavramının kimsenin tekelinde olmadığını, TKP olarak kendilerinin yıllar önce bu deyimi kullanmış olduğunu belirtiyordu. Bkz. "TKP'nin Yakın Hedefi ve Bir Sorun", **Atılım**, s. 5 (Mayıs 1974): 4. TKP'nin izlediği stratejiye MDD stratejisini göz önünde bulundurarak değinen satırlar için. Bkz. Igor P. Lipovsky, **The Socialist Movement in Turkey 1960-1980** (Leiden: E. J. Brill, 1992), 132-133; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 154-156; Güler, **age**, 261-262; Yurtsever, **age**, 206-207.

[1562] "Yorum", **Ürün**, s. 1 (Temmuz 1974): 3.

[1563] Ural Ateşer, 25 Nisan 2017'de kimi sorularımı yanıtladığı elektronik postasında yayın hayatı sonlanana kadar *Ürün*'ün yönetimini kendisinin üstlenmiş olduğunu ifade etmiş ve bazı önemli bilgiler vermiştir. Ateşer'in belirttiğine göre *Ürün* ilk beş sayısında TKP doğrultusunda yayın yapmış olmakla birlikte asıl olarak 6. sayı itibariyle doğrudan TKP'nin yayın organı haline gelmiştir. Bu başlık altında kaynak gösterdiğimiz yazılardan birisi 6. sayıya, diğerleri daha önceki sayılara aittir. Dolayısıyla bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

[1564] Necati Öztürk, "Türkiye Toplumunun Gelişim ve Dönüşümü: I", **Ürün**, s. 2 (Ağustos 1974): 43.

[1565] **age**, 72-73.

üretim güçlerini tımar sistemi ile merkezileştirmiş; üretim güçlerinin sınırlılığı savaş ve fetihleri zorunlu kıldığından bu sistemi askerî görevlere bağlamıştı.[1566]

Ürün yazarı bu sistemde reayanın tam anlamıyla "serf", dirlik sahibinin "feodal" özelliklere sahip olduğunu belirtiyordu. Bunun hemen ardından da Friedrich Engels'in bu toplumu "Türk yarı-feodal sistemi" olarak adlandırdığını bildiriyordu.[1567] Böylece yazı serisinin özellikle ilk bölümünde hakkında bir açıklama yapılmadan birçok kez kullanılan "yarı-feodal Osmanlı" tanımlamasının kaynağı anlaşılmış oluyordu. Ne var ki, burada da bununla ilgili bir açıklama yapılmıyordu. Üstelik bu yapının temel unsuru olan tımar sisteminde 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çözülmeler görülmeye başladığı, 1808'deki Sened-i İttifak ile birlikte yarı-feodal sınıfın "dönüşüm"e uğradığı,[1568] zamanla bir ticaret burjuvazisinin geliştiği,[1569] ancak yarı-feodal niteliklere sahip sınıfın 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'e kadar ülkeye egemen olduğu ifade ediliyordu.[1570] II. Meşrutiyet'in; Batı'ya bağımlı olarak gelişen bu egemen sınıfın yarı-feodal yanlarını törpüleyerek Batı'nın üst yapı kurumlarını alması, başka bir deyimle "burjuva devlet"e geçişi simgelediği düşünülüyordu. Bununa birlikte sınıfsal bir devrim gerçekleşmediği gerekçesiyle bu olay bir "burjuva devrimi" olarak adlandırılmıyordu. Cumhuriyet'in ilanı da aynı şekilde egemen sınıfın yarı-feodal niteliklerinden arındırılması işlemi olarak değerlendiriliyor, ona burjuva devriminin aşamalarından sadece birisi olarak bakılıyordu.[1571]

Benzer bir konuyu işleyen başka bir *Ürün* yazarına göre bu devrim süreci henüz tamamlanmamıştı. Yarı-feodalden kapitaliste dönüşmekte olan tarım ve ticaret burjuvazisi "ceberrut devlet" yönetiminden bıkmış halkın oylarıyla 1950 seçimlerinde siyasal iktidarı ele geçirmişti.[1572] 12 Mart Muhtırası sonrası süreç ise sanayi burjuvazisinin egemenliğini sağlaması anlamına gelmekteydi. Ortada bir devrim değil de bir "dönüşüm" süreci olduğundan, yıkılan bir sınıf karşısında kendi

[1566] Necati Öztürk, "Türkiye Toplumunun Gelişim ve Dönüşümü: II", **Ürün**, s. 3 (Eylül 1974): 34-36.
[1567] **age**, 44.
[1568] Bkz. **age**, 57-62.
[1569] Bkz. **age**, 64-65.
[1570] Bkz. **age**, 69-70.
[1571] Bkz. Necati Öztürk, "Türkiye Toplumunun Gelişim ve Dönüşümü: Tezler ve Teorik Açılım", **Ürün**, s. 4 (Ekim 1974): 35-36, 46-47.
[1572] Mehmet Çalışkan, "Emperyalizm-Türkiye ve Siyasi Bunalımlar", **Ürün**, s. 6 (Aralık 1974): 28-29.

geleceğini garanti altına almak için hak ve özgürlükleri öne süren bir sınıf olmamıştı.[1573]

TKP'nin işçi sınıfı öncülüğünde "ileri demokrasi aşaması" veya "ulusal demokratik devrim" hedefini bu tarihsel kavrayışla temellendirmesi anlaşılır bir durumdur. Ancak yazarların Marksizmin kurucularından birisini koşulsuzca takip etme isteği dışında yoruma çok açık kapı bırakmayan "yarı-feodal Osmanlı" tanımlamasında olduğu gibi; Sencer Divitçioğlu, Muzaffer Sencer, İsmail Cem, Ömer Lütfi Barkan, İdris Küçükömer, Tevfik Çavdar, Ali Gevgilili (hatta bir biçimde Mehmet Ali Aybar) gibi Osmanlı toplumunu Asya tipi üretim tarzıyla açıklayan ya da feodalizm ile açıklamaktan kaçınan kişilerden açıkça ve genişçe beslenmesine karşın onların bu konudaki pozisyonlarını gündeme getirmemesi pek anlaşılır değildir.

8.1.9. Kürt Siyasi Hareketi

Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO) tutuklanarak cezaevine gönderilen mensupları, içeride bir radikalleşme süreci geçirdiler. Sol söylemleri kullanmayı sürdürdülerse de artık onlara yön veren şey "Kürdistan" üzerine kurulu bir program oldu. Kemalizm konusundaki eleştirilerini derinleştirerek "Kürdistan"ın Türkiye Cumhuriyeti tarafından sömürgeleştirilmiş olduğu yönünde tezler geliştirdiler. Bu durum onların siyasî hayatlarına "Türk solu"ndan ayrı bir örgütlenme içinde yollarına devam etmeleri gerektiği fikrine de dayanak oluşturdu. DDKO'lular 1974 affıyla çıkınca yeni bir örgütlenmeye giriştiler ve Devrimci Doğu Kültür Derneği'ni (DDKD) kurdular. Ancak arzuladıkları birlikteliği sağlayamadılar. DDKO Davası sırasında savunma yapmayanların (Kemal Burkay vd.) ve yapanların (Mümtaz Kotan vd.) daha önce oluşturmuş olduğu ayrım derinleşti, kendisini büyük ölçüde *Özgürlük Yolu* ile *Rızgari* dergilerinde cisimleştirdi. Bunlardan ilki Sovyet yanlısı bir tutum benimsedi, Türkiye'de solun iş birliğinin önemine inandı. Diğeri ise Sovyet-Çin kutuplaşmasının dışında kaldı, "Türk solu"na mesafeli bir tutum takındı. Bunların dışında "Türk solu"na dönük tutum konusunda *Rızgari* gibi düşünen; ancak "Maocu" bir hareket olarak *Kava* dergisi çevresi öne çıktı. İlerleyen yıllarda gerek bir yayın etrafında kendini var eden bu gibi çevrelerde yaşanan bölünmeler gerekse silahlı bir

[1573] **age**, 35-36.

biçimde mücadele vermek isteyenlerin ortaya çıkışı gibi nedenler çok parçalı bir "Kürt solu" tablosu yarattı.[1574]

8.1.9.1. *Özgürlük Yolu*

Özgürlük Yolu kısa bir süre önce kurulmuş fakat kuruluşu açıkça ilan edilmemiş, içinde ilk TİP'te yer almış olan "Doğulular"ın da bulunduğu, illegal "Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi"nin (TKSP) yayını olarak Haziran 1975'te çıkmaya başladı.[1575] TKSP'nin lideri Kemal Burkay'a göre Türkiye "emperyalist sömürü" altında çarpık biçimde gelişmiş kapitalizme sahip bir ülke; buna karşılık Doğu Anadolu feodal üretim ilişkilerinin büyük ölçüde devam ettiği bir bölgeydi. Bunun nedeni Osmanlılar'dan da öncesine Kürt beyliklerine dayanmaktaydı. Osmanlılar Doğu Anadolu'yu nüfuzu altına alırken bu beyliklerle uzlaşma yolunu seçmişti. Üstelik tımar sistemini bu bölgede çok sınırlı bir şekilde uygulamış, feodal yapının sürmesini sağlamıştı. Cumhuriyet döneminde merkezi hükümet buradaki feodaliteyi geriletici hamlelerde bulunduysa da temelde bir çatışma ilişkisi içinde olunmamıştı. Mevcut durumda Doğu Anadolu'daki bey ailelerinin bir kısmı Batı Avrupa feodalitesinde görülen aristokrasi örneğindeki gibi varlığını sürdürmekteydi. Burjuvazi ile geliştirdikleri yeni ilişkiler onların bir kısmının milletvekili ve belediye başkanı koltuklarını doldurmasını sağlamaktaydı.[1576] Emperyalist "baskı ve sömürü zincirinin" son halkası olan bu sınıfa karşı mücadele edilmeden sosyalizm mücadelesinde yol almak mümkün görünmemekteydi.[1577]

[1574] 1970'lerde Türkiye'deki Kürt solunun genel panaroması için bkz. Bozarslan, **age**, 1175-1193; Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik**, ed. Tanıl Bora, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 856-861; "1971-1980 Arasında Kürt Sorunu", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2304-2322; Cengiz Güneş, **Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi**, çev. Eflâ-Barış Yıldırım (Ankara: Dipnot Yayınları, 2013), 136-152; Hayri Şahin, "Kürt Solu - Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü-", **Kürt Solu**, der. Ali Koca (İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999): 289-294. Türkiye siyasi tarihinin odağına Kürt siyasi hareketi konularak hazırlanmış bir kronoloji (1806-1991) için bkz. Rafet Ballı, **Kürt Dosyası** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 50-82.

[1575] TKSP ile ilgili olarak bkz. "1971-1980 Arasında Kürt Sorunu", 2314-2316; Kemal Burkay, "Kürt Solu ve Ulusal Hareketi İçinde PSKT (Özgürlük Yolu)", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2318-2319.

[1576] Kemal Burkay [C. Aladağ], "Doğu'da Feodal Yapı ve Aşiret", **Özgürlük Yolu**, s. 2 (Temmuz 1975): 20-27.

[1577] Kemal Burkay [C. Aladağ], "Doğu'da Feodal Yapı ve Aşiret", **Özgürlük Yolu**, s. 3 (Ağustos 1975): 21. Burkay'ın bu ve "millî mesele" konusundaki diğer yazılarını bir kitapta birleştirmişti. Bunun geliştirilmiş hali için bkz. Kemal Burkay, **Neolitik Çağdan I. Dünya Savaşı'na Kürtler ve Kürdistan**, 6. bs. (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015).

8.1.9.2. *Rızgari*

Türkçe "kurtuluş" anlamına gelen *Rızgari*, Nevruz Bayramı'na denk getirilerek 21 Mart 1976'da Türkçe-Kürtçe yayınlanmaya başladı. Derginin çıkış yazısı "emperyalist-sömürgeci dünya sisteminin" sosyalist dünyanın desteği ile "mazlum dünya halkları ve proleterleri" tarafından geriletilmekte olduğuna ilişkin bir dünya tablosu çiziyor; Türkiye'deki "bağımsızlık-demokrasi-sosyalizm" mücadelesi içinse özel koşullara dikkat çekiyor ve bir çıkmaza girilmemesi için Kürt halkının yapısına ilişkin tartışmaların yapılması gerektiğini belirtiyordu. Yazıya göre "Türk solu" ile demokratik-devrimci çevreler "Kürt hakına yapılan zulme" kulak vermemişti. Şimdi "ulusal mesele"nin, "ezilen ulusların" kendi kaderlerini tayin etme haklarının konuşulma zamanıydı. Dünya devrimci hareketinin bir parçası olmak adına Kürt halkının "anti-sömürgeci" mücadelesinin yönteminin ve hedefinin belirlenmesi gerekmekteydi.[1578]

Rızgari'ye göre Osmanlı millet sistemi esasına dayalı merkezi bir feodaliteydi. Bu yapıda Kürdistan 19. yüzyıla kadar kısmî veya tam özerklik içinde varlık göstermiş; ancak aynı yüzyılda İmparatorluk'un "kapitalist sömürgeciler" tarafından çevrilmesiyle onun durumu değişime uğramış, "sömürge" durumunun tohumları atılmaya başlamıştı.[1579] "Birinci emperyalist bölüşüm savaşının" [I. Dünya Savaşı] sonuçlarından birisi olarak da "Kürdistan" birçok devletin siyasi sınırları içinde kalacak bir biçimde parçalanmış ve sömürgeleştirilmişti.[1580]

8.1.9.3. *Kava*

Kava "kapitalist-emperyalist ve sosyal emperyalist sistemin" bir buhran içinde bulunduğu, "Kürdistan'da Milli kurtuluş ve halk demokrasisi mücadelesinin yükseldiği" bir süreçte olunduğu tespitiyle 1978 tarihinde yayın hayatına başladı.[1581] İlkel komünal, köleci ve feodal toplum aşamalarını geçmiş olarak tanımladığı "Kürdistan"ın sosyalizme bir millî demokratik devrim ile ulaşacağını iddia ediyordu.[1582] Bunu temellendirmek için yaptığı tarihsel açıklamaya göre "Kürdistan"ı sömürgeleştirme çabaları 15. yüzyıla kadar başarıya ulaşamamış; bunu yapmaya

[1578] "Neden Yeni Bir Yayın", **Rızgari**, s. 1 (21 Mart 1976): 2-5.
[1579] "Kürt Halkının Anti-Sömürgeci Ulusal Demokratik Mücadelesinin Seçim Siyaseti", **Rızgari**, s. 3 (Mayıs 1977): 29-33.
[1580] **age**, 14.
[1581] "Başlarken", **Kava**, s. 1 (Aralık 1978): 6.
[1582] "Sömürgecilik ve Milli Mesele", **Kava**, s. 1 (Aralık 1978): 19-20.

niyetlenenler, daha geri bir toplum yapısına sahip olduğundan, Kürtler içerisinde eriyip yitmişti.[1583] En başından itibaren "merkezî askerî feodal ve sömürgeci" bir karaktere sahip olan Osmanlı'nın[1584] ticaret yollarının kesişmiş olduğu Kürdistan'da 16. yüzyıldan itibaren egemenlik kurma arzusu ve bu konuda İran ile çekişmeye girmesi ise yeni bir duruma yol açmıştı. Hem Osmanlı hem İran aralarındaki mücadelede buradaki beyleri yanlarına çekmek için onlara özerklik sözü vermiş ve sözlerini gerçeğe dönüştürmüşlerdi. Ancak Osmanlı ve İran'ın 1639'da Kasr-ı Şirin ile "Kürdistan'ı bölüşmekte anlaşması" onun "sömürge"leştirilmesinin de başlangıcı oldu:[1585] Osmanlı kendilerine itaat etmeyenlerin topraklarını miri araziye dönüştürdü; Kürdistan'da yeni toprakları ekime açarak buraya başka yerlerden göç gerçekleştirdi ve kişiye değil devlete bağlılık anlayışı sağlandı.[1586]

Kava'ya göre Osmanlı yağma politikasıyla kapitalist üretim tarzına geçişin ilk koşulu olan ilkel birikim aşamasını yaşamış; buna karşın manüfaktür aşamasına geçememişti. İçinde bulundukları üretici güçlerin gelişme düzeyi sömürgecilik ilişkilerini belirlediği için, onun bu durumu "sömürgesi" olan Kürdistan'ın ileri bir üretim tarzına geçiş yapmasına olanak tanımamıştı.[1587] Dahası, Osmanlı'nın İngiltere arasında imzalanan 1838 tarihli ticaret antlaşması Türkiye'nin yarı-sömürge, Kürdistan'ın "komprador kapitalizm"in de sömürgesi olmasına neden olmuştu.[1588] Öte yandan I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de 1908'den sonra güçlenen, işbirlikçi olmayan ticaret burjuvazisi ülkenin sömürgeleştirilmesine karşı mücadeleye öncülük etmiş, yeni Türk devletinin doğuşunu sağlamış, "Kuzey Kürdistan'ın emperyalistler tarafından ilhak edilmesini engelle[mişti]." "Kemalist burjuvazi" Osmanlı'nın sürdürdüğü sömürgeciliği devralmış; ilerleyen süreçte ise "Türk sömürgecileri" emperyalistlerle ilişkilerini geliştirerek dünya karşı-devrim cephesinin bir parçası olmuştu.[1589]

[1583] **age**, 22-23
[1584] **age**, 25. Osmanlı'nın fethettikleri yerlere yaptırdıkları zorunlu göçlerle ve fazla üreticiyi hakimiyet altına almak amacıyla yerli halkı köleleştirerek sömürgecilik yaptığı iddia ediliyordu. Bkz. **age**, 26.
[1585] **age**, 27-28.
[1586] **age**, 31-32
[1587] "Sömürgecilik ve Milli Mesele-2", **Kava**, s. 2 (Ocak 1979): 35-36.
[1588] **age**, 50-51.
[1589] **age**, 59.

8.1.10. Devrimci Yol Hareketi

Devrimci Yol (Dev-Yol) Hareketi birkaç THKP-C kökenli genç ile bu mirası sahiplenen bir kısım yeni üniversite öğrencisinin bir araya gelmesi ile oluştu. Hareketin gençlik mücadelesine önem vermesi ve güncel sorunları öne çıkarması onun THKP-C kökenli diğer örgütlere göre çok daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağladı. Bunun aracılığını önce 1975'te çıkarılmaya başlanan *Devrimci Gençlik* dergisi, ardından 1977'de çıkarılmaya başlanan ve harekete de adını veren - yüz binin üzerinde bir satışının olduğu ifade edilen- on beş günlük siyasi dergi *Devrimci Yol* gerçekleştirdi.[1590]

Hareket, *Devrimci Yol* çıkmadan kısa bir süre önce (Nisan 1977) solun birliğinin acileyetinden söz eden bir "Bildirge" yayınladı.[1591] "Bildirge"de emperyalizmin çöküşüne doğru gidilen bir çağda yaşanıldığı, nihai zafere proletaryanın enternasyonel gücü ile ulaşılacağı, Sovyetler Birliği ve Çin komünist partilerinin mevcut tezlerinin bunu sağlayamayağı gibi buna engel teşkil ettiği belirtiliyordu.[1592] Türkiye bütün alanlarda emperyalizme bağımlı kapitalist bir ülke olarak tanımlanıyordu. Ayrıca Türkiye'deki demokratik devrim sürecinin 1900'lerden beri "evrimci" bir yol izlediği ve bu sürecin henüz tamamlanamadığı iddia ediliyordu. Buna göre süreç ancak bir devrim ile tamamlanabilir, feodalizm ancak böyle tasfiye edilebilirdi.[1593]

Devrimci Yol'un orta sayfaları büyük ölçüde "Bildirge"de sözü edilen hususların ayrıntılandırılmasına ayrıldı. Osmanlı toplum yapısı konusu ise gerek bu orta sayfa yazılarında gerekse derginin başka sayfalarında kendisine özel bir yer bulamadı.[1594] Tarihsel materyalizmi konu edinen bir yazıda beşli üretim biçimi anlayışının dışına

---

[1590] Hareket ile ilgili olarak bkz. "12 Mart Sonrası Gençlik Hareketi", 2256-2261; Ersan, **age**, 269-321; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 371-375, 389-392. Hareketin önde gelenlerinde iki kişinin anlatımı için bkz. Oğuzhan Mütfüoğlu, "Devrimci Yol Üzerine Notlar", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2250-2253; Melih Pekdemir, "Devrimci Yol", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 743-778. Bu sonuncusuna dönük eleştirileri de içeren bir değerlendirme için bkz. Aydınoğlu, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**, 203-234.

[1591] Bkz. **Bildirge** (Ankara: Devrimci Yol Dergisi, 1977), 7-8.

[1592] **age**, 9-13.

[1593] **age**, 15-16.

[1594] *Devrimci Yol* dergisinin çıkışı, derginin yayınlanması, derginin sayılarının içeriği gibi konular için bkz. Adnan Bostancıoğlu, **Bitmeyen Yolculuk: Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı**, 6. bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 159-178; Melih Pekdemir, **Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim** (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 127-185, 198. 201, 207, 213, 216, 219, 221. *Devrimci Gençlik* dergisi içinse bkz. Bostancıoğlu, **age**, 143-158; Pekdemir, **age**, 89, 94-127.

çıkılıp ATÜT üretim biçimleri içinde sıralanıyordu.[1595] Ancak Kürt meselesinin tarihsel bir çerçevede değerlendirildiği bir yazıda Osmanlı sadece Mahir Çayan'a atıfla "askerî merkezî feodal" ve "komprador feodal" bir imparatorluk olarak iki aşamada ele alınıyor; Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsızlıklarını sağlayamamış milletlerin merkezî devlete bağımlılığı "Asya despotizmi" ile açıklanıyor, bir dipnotla da bunun ATÜT ile bir ilgisinin olmadığı vurgulanıyordu.[1596] Marksist devlet teorisine ilişkin bir yazıda ise ATÜT tartışmalarının burjuva düşüncesinin aşılamadığını gösterdiği, bunların işçi sınıfı siyaseti yerine onun sağındaki güçleri merkeze alan anlayışlara malzeme sunduğu belirtiliyordu.[1597]

Devrimci Yol'da genel olarak toplum yapısı, özel olarak Osmanlı toplum yapısı üzerine yapılan "değiniler" bundan ibaretti. Hareketin önde gelenlerinden Melih Pekdemir'in yayınlanmış günlüğünden edindiğimiz bilgiye göre bütün bu yazılar kendisinin kaleminden çıkmıştı.[1598] 1972'de ODTÜ Sosyoloji Bölümü'ne kaydını yaptıran Pekdemir[1599] zaman içinde sosyoloji okumayı keyfe dönüştürmüş, ATÜT meselelerine dalmış, hatta bu nedenle Roma Hukuku dersi almayı bile düşünmüştü.[1600] Karl Wittfogel'in *Oriental Despotism* kitabını güçlükle de olsa arayıp bulmuştu.[1601] Anlaşılan Pekdemir'in yoğun ilgi gösterdiği bir konu daha acil olduğu düşünülen konular nedeniyle zamanla arka plana düşmüş, dergide ancak bu kadar yer alabilmişti.

8.1.11. Kurtuluş Hareketi

Kurtuluş Hareketi bir kısım THKP-C kökenli gencin öncülüğünde şekillendi. Dönemin dikkate değer hareketlerinden birisi olmayı başardıysa da kendisi gibi

[1595] Bkz. "Tarihsel Materyalizm", **Devrimci Yol**, s. 8 (1 Eylül 1977): 13.
[1596] "Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri", **Devrimci Yol**, s. 9 (19 Eylül 1977): 10-11. Kürt meselesinin sömürgecilik kavramı etrafında tartışıldığı başka bir yazıda da Osmanlı feodalite ile tanımlanmış; bu temelden hareketle yapılan tarihsel açıklamada o günkü kimi iddiaların aksine Türkiye'de Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı yerlerin bir sömürge olarak tanımlanmasının anlamsız olduğu belirtilmişti. Bkz. "'Sömürgecilik' Tartışmaları Üzerine (II)", **Devrimci Yol**, s. 17 (1 Mayıs 1978): 13-14.
[1597] "Marksist Devlet Teorisi", **Devrimci Yol**, s. 13 (15 Ocak 1978): 14-15.
[1598] Bkz. Pekdemir, **age**, 152, 158-159, 168-169.
[1599] **age**, 50.
[1600] **age**, 59-60.
[1601] **age**, 131. Pekdemir'in bu kitabı ödünç verip geri alamadığını belirttiği İşaya Üşür yıllar sonra Osmanlı toplum yapısına dönük yaklaşımları konu edindiği bir makale kaleme alacaktı. Bkz. İşaya Üşür, "Osmanlı Toplum Yapısı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. 8, s. 2 (1992): 467-474; Ayrıca Pekdemir Osmanlı'yı içeren bir anlatımla iki ciltlik bir kitap yazacak, fakat bu konular üzerinde durmayacaktı. Bu kitaplardan ilki için bkz. Melih Pekdemir, **Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük**, c. 1 (İstanbul: Su Yayınları, 1999).

gençlik hareketinden gelen diğer bazı hareketler kadar kitleselleşemedi. Hareket'in daha geniş bir kitle yakalayamamasının nedeni, Haziran 1976 tarihinden itibaren çıkarılmaya başlanan aylık *Kurtuluş Sosyalist Dergi* (*KSD*) etrafında teoriye odaklanmasıydı.[1602]

KSD mevcut sosyalist hareketlerin Sovyetler Birliği'nin veya Çin'in görüş ve değerlendirmelerini "imanla benimseyip" onları Türkiye'ye olduğu gibi uygulamaya kalktıklarını; oysa kopyacı ve eklektik görüşlere karşı Türkiye'de Marksizmi savunan bir dergiye ihtiyaç olduğunu belirtirek yayın hayatına girdi.[1603] Türkiye'yi kapitalizmi gelişimini serbestçe gerçekleştiremediği emperyalist müdahale altında kapitalist bir ülke olarak tanımlıyordu. Buna göre de Türkiye'nin önündeki devrimci aşamayı "anti-emperyalist, anti-oligarşik demokratik halk devrimi" olarak belirliyordu.[1604] Bu hedefin doğruluğundan şüphe duymadığını, Türkiye'de Marksist-Leninist devlet anlayışından kopulmuş olduğu için sosyalist hareketin devrim, demokrasi, faşizm gibi konuları karıştırdığı düşüncesini ortaya koyarak gösteriyordu.[1605] Söz konusu anlayışı bir yandan devleti bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde egemenlik kurma aracı olarak köleci, feodal ve kapitalist toplumlarda aldığı biçimlerle teorik olarak sergiliyor;[1606] diğer yandan onun Türkiye'deki durumunu tarihsel bir çerçevede içinde ele alıyordu.[1607] Ancak bir bütün olarak Osmanlı Devleti'ne miri toprak sistemi ve merkezî özelliği ile Batı'dakinden ayrılan monarşik bir feodal devlet tanımlamasının ötesinde değinmiyordu.[1608] Türkiye'de devlet konusunun ayrıntılı bir çalışmayı gerektirdiği gerekçesiyle değerlendirmesini "ilk

[1602] Kurtuluş Hareketi için bkz. "12 Mart Sonrası Gençlik Hareketi", 2265-2268; Ersan, **age**, 323-348; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 369-371. Önemli isimleri tarafından Hareket'e dair genel anlatımlar için bkz. Mahir Sayın, "Kurtuluş Hareketi ve Türkiye ve Kuzey Kürdistan Kurtuluş Hareketi", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2262-2263; Seyfi Öngider, "Kurtuluş: 'Öncü Savaşı'ndan Sosyalist Demokrasiye", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 952-960. Hareketin önemli isimleri daha önce teoriyle ilgilenmediklerini, teoriyi küçümsediklerini belirtir. 12 Mart Muhtırası ile yaşanan süreç onları teoriye önem verilmesi gerektiği yönünde bir bilince itmiş olmalı. Bu konudaki bazı ifadeler için bkz. **Kurtuluş Kendini Anlatıyor-Kurucular I** (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2016), 49-53, 260-262; **Kurtuluş Kendini Anlatıyor-Kurucular II** (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2016), 71, 209-210, 216-217, 220-223.
[1603] "Çıkarken", **Kurtuluş Sosyalist Dergi**, s. 1 (Haziran 1976): 3-4.
[1604] "Demokratik Devrim", **Kurtuluş Sosyalist Dergi**, s. 7 (Aralık 1976): 6-7.
[1605] **age**, 3.
[1606] "Devlet", **Kurtuluş Sosyalist Dergi**, s. 4 (Eylül 1976): 10-31.
[1607] "Türkiye'de Devlet", **Kurtuluş Sosyalist Dergi**, s. 9 (Şubat 1977): 16-48.
[1608] **age**, 25.

burjuva demokratik devrim atılımı" olan I. Meşrutiyet ile sınırlıyor,[1609] bunu önündeki sorunların çözümü için yeterli görüyordu.

8.1.12. Türkiye Komünist Emek Partisi

Türkiye Komünist Emek Partisi'nin (TKEP)'in kuruluşu ele aldığımız dönemin sonlarında -1 Mayıs 1980'de bir illegal biçimde- gerçekleşse de kökeni THKO'nun Sovyet yanlısı çizgiyi takip eden Teslim Töre'nin öncülüğündeki "THKO Mücadelede Birlik (THKO-MB)" olarak anılan kanadına dayanır.[1610] Bu kanatın önderleri Türkiye'de ülkenin somut durumuna uygun bir kuram geliştirilerek bir örgütlenmeye gidilmediği tespitin yapmış; bu boşluğu doldurmak için ülkenin sosyo-ekonomik yapısının doğru bir şekilde tahlilini mümkün kılacağını düşündükleri bir inceleme ve araştırma sürecine girmişlerdi. Vardıkları sonuç Türkiye'de emperyalizme, faşizme ve tekelci kapitalizme karşı bir demokratik devrim gerçekleştirilmesi gerektiğiydi.[1611] THKO-MB'nin yayın organı *Emeğin Birliği*'nde bu konuda TİP'e kapitalist üretim tarzına sahip olduğunu belirtmesine karşın Türkiye'nin önündeki devrim aşamasını demokratik devrim değil, sosyalist devrim olarak koyduğu için;[1612] Türkiye'nin önündeki devrim aşamasını demokratik devrim olarak koymasına karşın bunu aynı zamanda bir antifeodal mücadele olarak kavradığı için TEP'e,[1613] TKP'ye[1614] ve Devrimci Yol (Dev-Yol) Hareketi'ne[1615] eleştiriler yöneltildi. Ancak bunların hiçbirisinde Osmanlı toplum yapısı gündeme getirilmedi. Öte taraftan Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Doğu Anadolu'nun durumu "sömügecilik" kavramı üzerinden ele alınırken, derinlikli açıklamalara girilmeden, Osmanlı toplum yapısından "Asyai despotik feodalizm" biçiminde söz ediliyordu.[1616]

[1609] **age**, 16.
[1610] TKEP hakkında bkz. Ersan, **age**, 155-167. Partinin lideri Teslim Töre'nin kaleminden özet bir anlatım için bkz. Teslim Töre, "Türkiye Komünist Emek Partisi: Kuruluşu, Yapısı ve Hedefleri", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2266-2267.
[1611] Teslim Töre, **THKO Hareketi ve Bazı Anılar** ([İstanbul]: Çağ Yayınları, 1979), 126-127.
[1612] Örneğin bkz. "İşçilerin ve Yoksul Köylülerin Demokratik İktidarı Üzerine", **Emeğin Birliği**, s. 5 (4 Nisan 1977):4-5, 10.
[1613] Örneğin bkz. "'Bağımsız Türkiye' Gazetesi ile Demokratik Devrim Polemiği Üzerine-1", **Emeğin Birliği**, s. 8 (20 Temmuz 1977):4-5, 8-9.
[1614] Örneğin bkz. "TKP Programı ve 'Baş Düşman' Tahlili-1", **Emeğin Birliği**, s. 22 (9 Ekim 1978):4-5.
[1615] Örneğin bkz. "'Devrimci Yol'un Demokratik Devrim Anlayışı-1", **Emeğin Birliği**, s. 18 (1 Haziran 1978): 13-15.
[1616] Bkz. "Sömürgecilik Üzerine-1", **Emeğin Birliği**, s. 12 (10 Aralık 1975): 9.

8.1.13. Türkiye Devrimci Kurtuluş Partisi

Türkiye Devrimci Kurtuluş Partisi (TDKP) de aynı TKEP gibi illegal olarak, ele aldığımız dönemin sonlarında (2 Şubat 1980) kurulmuş ve THKO geleneğini sürdürenlerin oluşturduğu bir partiydi. TKEP'i oluşturacak THKO-MB'den farklı olarak önce Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) sonra Arnavutluk Emek Partisi'nin (AEP) politikalarını takip etti. 1976 yılında çıkarmaya başladıkları *Halkın Kurtuluşu* dergisi ile de THKO-MB'nin sahip olduğundan çok daha geniş bir kitleye ulaştı.[1617]

Halkın Kurtuluşu Türkiye'yi "kapitalist-emperyalist sistemin ezilen ve sömürülen bir parçası, yarı-sömürge, yarı-feodal bir ülke" tanımlıyor; önlerine hedef olarak "ulusal demokratik halk devrimi"nin gerçekleştirilmesini koyuyordu.[1618] Devrimin kimlerle ve kimlere karşı nasıl gerçekleştirileceği konuları dergide işleniyordu; ancak dergide Türkiye'nin toplumsal yapısının tarihsel bir çerçeve içinde ele alındığı yazılar bulunmuyordu. Derginin sayfalarında daha çok faşizm konusunun ardından "sosyal emperyalist" olarak adlandırdıkları Sovyetler Birliği'ne[1619] ve "sosyal faşist" olarak adlandırdıkları Türkiye'de ona yakın duran siyasal yapılara[1620] dönük eleştiriler dikkat çekiyordu. İlerleyen süreçte, yakın görüşlere sahip oldukları *Aydınlık* çevresiyle ÇKP ve AEP'ye bakışlarında yaşadıkları açı farklılığı onlara dönük eleştirilerin de dergi sayfalarında sıkça görülmesine yol açtı.[1621]

[1617] TDKP hakkında bkz. "12 Mart Sonrası Gençlik Hareketi", 2271-2276; Aydın Çubukçu, "TDKP – 'Halkın Kurtuluşu': Gerilladan Partiye", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**, ed. Murat Gültekingil, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 724-736; Ersan, **age**, 193-211; Aydınoğlu, **Türkiye Solu**, 367-369. TDKP'nin önemli bir isminin kaleminden anlatım için bkz. Mustafa Yalçıner, "Türkiye Devrimci Komünist Partisi", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2270-2271.

[1618] Bu konuda ayrıntılı bir biçimde kaleme alınmış yazılarından birisi için bkz. "Ulusal Demokratik Halk Devrimi-4", **Halkın Kurtuluşu**, s. 88 (26 Aralık 1977): 4-6.

[1619] Örneğin bkz. "Emperyalizm ve Sosyal Emperyalizm (1)", **Halkın Kurtuluşu**, s. 5 (1 Mart 1976): 2

[1620] Örneğin bkz. "Sosyal Faşizm Demokrasinin Düşmanıdır", **Halkın Kurtuluşu**, s. 44 (14 Şubat 1977): 2.

[1621] Örneğin bkz. "Aydınlık-TİKP: Karşı-Devrimin Taze Kuvveti", **Halkın Kurtuluşu**, s. 121 (4 Ağustos 1978): 1, 7. *Halkın Kurtuluşu*'unda Doğu Perinçek'in feodalizmden kapitalizme geçiş konusundaki bir yazısı, onun daha önce "müritliğini" yaptığı belirtilen Hikmet Kıvılcımlı'nın tarih tezine dayandığı da iddia edilerek, ağır bir dille eleştirildi. Bu yazıda Osmanlı toplum yapısına sadece bir paragrafla değiniliyordu. Buna göre Osmanlı bir feodal devletti. Bu feodal devlette sınıf çelişkisi feodallerle köylüler arasındaydı. Osmanlı ancak son dönemlerinde kapitalist üretim ilişkisiyle tanışmıştı. Daha ileri bir üretim tarzı yeşermeden eski üretim tarzı ve toplum yapısı değişemeyeceğinden Osmanlı'da köylülerin yüzyıllarca mücadele vermesine karşın başarı elde edememesinin sebebi buydu. Bkz. "Doğu Perinçek'in Sefaleti Üzerine", **Halkın Kurtuluşu**, s. 91 (16 Ocak 1978): 4-6.

8.1.14. "Acilciler"

THKP-C örgütüne sempatiyle bakan gençlerin bir kısmı, af sonrası tahliye olan örgütün önde gelenleriyle arzuladıkları türde bir birliktelik sağlayamamıştı. Bu gençler 1975 ortalarında "Türkiye Devriminin Acil Sorunları-1" adlı broşürü yayınladılar. THKP-C'nin önderi Mahir Çayan'ın tezlerinin doğru olduğu kanaatiyle silahlı mücadele yolunu seçen bir hareket yarattılar. Yayınladıkları broşür nedeniyle de "Acilciler" olarak anıldılar.[1622]

Söz konusu broşürde emperyalizm tahliline ve devrim stratejisi konusuna yer ayrıldı; mevcut sosyalist yapıların bu konulardaki tutumlarına değinildi.[1623] Türkiye "geri bıraktırılmış" bir ülke olarak tanımlandı. Türkiye'nin önündeki temel devrim stratejisi bu nedenle köylülüğün asıl güç olduğu, işçi sınıfının ideolojik önderlik yaptığı "politikleştirilmiş askerî savaş stratejisi" olarak gösterildi.[1624] Ancak broşürde ayrıntılı bir Türkiye tahliline girişilmedi. Broşürün yazarı Ergin Erkiner, Osmanlı'nın son döneminden başlayan tarihsel bir çerçeveye sahip ikinci bir broşür yazmayı planladıysa da bunu hayata geçiremedi.[1625]

8.1.15. Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist

Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP(ML)) Nisan 1972'de parti formunda illegal olarak kuruldu. Lideri, Doğu Perinçek önderliğindeki TİİKP'nin Doğu ve Güneydoğu Bölge Komitesi sorumlusu olan İbrahim Kaypakkaya'ydı. Kaypakkaya mensubu olduğu yapıyı pasifist olmakla, legal yapılara bel bağlamakla eleştirerek sözünü ettikleri halk savaşını vermek üzere TİİKP'den ayrılmıştı.[1626]

Kaypakkaya henüz TKP (ML)'yi kurmadan önce insanlarla yaptığı görüşmelerden ve kimi zaman istatistiklerden faydalanarak "Çorum İlinde Sınıfların Tahlili" ve

---

[1622] "12 Mart Sonrası Gençlik Hareketi", 2264-2265; Ersan, **age**, 250-254; Engin Erkiner, İlker Akman, **40 Yıl Sonra TDAS, Rus Devriminden Çıkan Dersler, Türkiye Devriminin Acil Sorunları, Mevcut Durum ve Devrimci Taktiğimiz** (İstanbul: TDAS Yayınları, 2015), 187-188.

[1623] Broşürün bir yıl sonra gerçekleştirilen ikinci baskısı için bkz. Erkiner, Akman, **age**, 187-312.

[1624] **age**, 268-269.

[1625] **age**, 10. "Acilciler"in yayınladığı "Mevcut Durum ve Devrimci Taktiğimiz" isimli broşürde "geri-bırakılmış" ülke genel olarak feodal üretim ilişkilerinin tasfiye edilmekte ve bağımlı bir kapitalizmin gelişmekte olduğu ülke olarak değerlendirilmiş; Osmanlı toplum yapısı da feodal üretim tarzı ile tanımlanmıştı. Ancak bu konuda ayrıntılı bir açıklamaya girişilmemişti. Broşür için bkz. **age**, 315-364.

[1626] Kaypakkaya'nın TİİKP'den ayrılışı ve kurmuş olduğu TKP (ML)'deki faaliyetlerine ilişkin olarak bkz. "12 Mart Müdahalesi ve Silahlı Mücadele", 2193-2196; Yurtsever, **age**, 145-170; Ali Taşyapan, **Anılarla Geçmişe Yolculuk: Kaypakkayalı Yıllar** (İstanbul: Belge Yayınları, 1997), 539-616; Turhan Feyizoğlu, **İbo: İbrahim Kaypakkaya** (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2000), 209-276.

"Kürecik Bölge Raporu" gibi toplumsal yapı araştırmalarında bulunmuştu.[1627] Ali Taşyapan'a göre Kaypakkaya bu çalışmalarında Lenin'in "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi" eserinden feyz almış; ancak çalışmalarının sonuçlarını, ajitatif söylemlerinden etkilendiği, Mao'nun tezleri açısından değerlendirmişti. Bu da onun Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin genel bir araştırma yapmasının önüne geçerek Çin'le ilgili formülleri Türkiye'ye uyarlamasına neden olmuştu.[1628]

Ekim 1971'de hazırlanan "Kürecik Bölge Raporu"nun sonuç kısmındaki ajitatif ifadelerin kaynağı da aynı olmalıydı: Buna göre Türkiye'de silahlı mücadele koşullarının olgunlaşmıştı. Komünist hareketin gelişmesi açısından halkın tava gelmiş toprak, kendileri de sağlam ve yeşermeye hazır tohumlar gibiydiler.[1629] Kaypakkaya buna uygun olarak da silahlı bir mücadele yolunu seçti. Çeşitli eylemlerden sonra güvenlik güçleri tarafından yakalandı ve 18 Nisan 1973'te sorgu altındayken öldü. Az sayıdaki kişi dışında örgütün diğer önde gelenleri de ya öldürüldü ya da tutuklandı.

1974'teki af sonrasında eski TKP (ML)'liler bir koordinasyon komitesi öncülüğünde örgütü tekrar canlandırmaya çalıştı. Ancak halk savaşı koşullarının uygunluğu, Türkiye'de egemen olan yarı-feodal yapının niteliği gibi konularda özeleştiri yapanlarla Kaypakkaya'nın görüşlerinin doğruluğundan şüphe duymayanların varlığı bir birliktelik gerçekleştirilmesini engelledi.[1630] Farklılıklar, sırasıyla, *Halkın Birliği* ve *Partizan* dergilerinde kendini gösterdi. Türkiye'nin mevcut toplumsal yapısına ilişkin çeşitli tartışmalar buralarda da çok teorik bir düzeyde ve herhangi bir tarihsel çerçeve oluşturmaya ihtiyaç duyulmadan sürdürüldü.[1631]

[1627] Bkz. İbrahim Kaypakkaya, **Seçme Yazılar I** (İstanbul: Umut Yayımcılık, 1993), 93-130, 185-209. Bu araştırmalar mevcut durumu resmetmeye çalışmaktadır. Rastlanılan kimi durumların Osmanlı'dan gelen özelliklerle ilişkilendirilmesi gibi örneklerle karşılaşılsa da tarihsel bir çerçeveden yoksundur.

[1628] Taşyapan, **age**, 438-439, 623-624. Taşyapan gibi Kaypakkaya'nın en yakınındaki isimlerden olan Muzaffer Oruçoğlu da 70'lerin hemen başında -bırakalım Osmanlı'yı- Türkiye'nin toplum yapısı konusunda bir araştırma yapma ihtiyacı duymadan sezgileriyle hareket ettiklerini; birçok problemi mücadele içinde çözüme kavuşturacaklarını düşündüklerini belirtir. Oysa aynı kişi birkaç yıl önce başlamış olan ATÜT ve Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına hiç de yabancı değildir. Bkz. İbrahim Ekinci, **Muzaffer Oruçoğlu Anlatıyor** (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 171-174.

[1629] Kaypakkaya, **age**, 209-209.

[1630] Bkz. "12 Mart Sonrası Gençlik Hareketi", 2276-2281; Ersan, **age**, 224-234. Taraflardan birisinin sürece ilişkin anlatımı için bkz. "Geçmişe Kısa Bir Bakış", **Halkın Birliği**, s. 50 (6 Aralık 1978): 6-7, 9.

[1631] *Partizan*'da Türkiye'de işçi sınıfının gelişiminin ele alındığı bir yazı serisine "merkezî feodal" Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldan itibaren dönüşümü noktasından başlanıyordu; ancak Osmanlı toplum yapısı üzerinde durulmuyordu. Serinin ilk yazısı için bkz. "Türkiye Proletaryasının Doğuşu, Gelişmesi ve Mücadelesi (1)", **Partizan**, s. 3 (Kasım 1978): 46-55. Bu yazı serisinin yazarı kuvvetle muhtemel Muzaffer Oruçoğluydu. Bkz. Ekinci, **age**, 93.

8.2. Osmanlı Toplum Yapısı Konusuna Akademik ve Entelektüel Katkılar

Ortaya koymaya çalıştığımız gibi Osmanlı toplum yapısı konusu bu dönemin sol yapılarında bir değini konusu olmaktan ileriye gidemedi. Bununla birlikte, on yıl kadar önce solun yükselişe geçtiği, toplum yapısı ve devrim stratejisi gibi tartışmaların yürütüldüğü süreci (lisans veya doktora düzeyinde) öğrenci olarak karşılamış olan bu dönemin genç akademisyenleri,[1632] Osmanlı toplum yapısı konusunu büyük ölçüde "kapitalizme geçiş" sorunu çerçevesinde ele aldılar. Daha önceki çalışmalarda var olduğunu düşündükleri sınırlılıkları aşabilmek adına ya yeni yaklaşımlar ve/veya terimler öne sürdüler ya da yabancı bilim insanlarının alana yönelik kuramsal katkılarını Osmanlı-Türk tarihi özelinde değerlendirdiler. Bu, Osmanlı toplum yapısının nasıl adlandırılacağı sorununun tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiyorsa da bunun ötesine geçen bir bakış açısının yerleşmesi anlamına geliyordu.

Söz konusu gelişmeleri 1977 yılında yayın hayatına başlayan *Toplum ve Bilim* dergisinin merkezinde yer aldığı bir örgü içerisinde sergilemek makul görünmektedir. Asaf Savaş Akat'ın aktardığına göre *Toplum ve Bilim* Sencer Divitçioğlu'nun ABD'de *Science and Society*'yi örnek alarak neredeyse tek başına var ettiği bir dergiydi. Gerçi Akat söz konusu dergiyi Paul Sweezy ve arkadaşlarının çıkardığı bir dergi olarak yanlış hatırlamaktadır.[1633] Ancak bu da önemlidir. Çünkü Sweezy denilince akla gelen ilk hususlardan birisi onun başka diğer önemli Marksistlerle birlikte bu dergide yürüttüğü kapitalizme geçiş tartışmasıdır. Divitçioğlu'nun dergi ismi seçimindeki motivasyonu da bu olmuş olmalıdır. Türkiye açısından bu motivasyon kaynağı üzerinde biraz durmak bazı tutumların daha anlaşılır olmasını sağlayabilir.

Sweezy'nin kapitalizme geçiş konusundaki düşünceleri daha Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının başlangıcına vesile olacak yazıda gündeme getirilmişti. *Yön*, Cahit Tanyol'un Türkiye'de Batı'daki gibi burjuvazinin olmadığı yönündeki düşüncesinin

---

[1632] Burada Heinz Wolfgang Arndt'ın bir hatırlatması akla gelmektedir. Arndt, "Bağımlılık Kuramı"nın öncüsü Andre Gunder Frank'in düşüncelerinden söz etmeden önce bir ön bilgi olarak onun üniversite öğrenciliğinin 1960'ların ortasındaki "kampüs isyanı" ("campus revolt") sürecinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bkz. Arndt, **age**, 127. Ele alacağımız genç akademisyenler için de benzer bir ifadede bulunmak yanlış olmasa gerektir.

[1633] Bkz. Tanıl Bora, "Asaf Savaş Akat'la Söyleşi: 'Toplum ve Bilim'in İlk Sayısı Yayınlandığında'", **Toplum ve Bilim**, s. 100 (Bahar 2004): 16-20. Paul Sweezy'nin Leo Huberman ile kurdukları dergi *Monthly Review* idi. Bkz. "The Editors", https://monthlyreview.org/about/the-editors/ [29.04.2017].

paralelinde bir düşünce olarak Sweezy'nin kapitalizmin gelişmişlik çağında az gelişmiş ülkelerde güçlü bir burjuvazinin oluşmasının olanaksız olduğu düşüncesinden söz etmişti.[1634] Sonrasında Sweezy çeşitli biçimlerde başvurulan bir iktisatçı olmuştu. Ancak kimi çevrelerde daha çok Türkiye'nin gelişkin bir kapitalizme sahip olmadığı bilindikten sonra devrim stratejisi açısından Osmanlı geçmişini bilmenin o kadar da önemli olmadığı türünden bir düşüncenin egemen olmaya başladığı bir süreçte öne çıkmıştı.

Sedat Özkol'un Paul Baran, Leo Huberman ile birlikte Sweezy'ye ithaf ettiği kitabı bu bakımdan dikkate değerdir. Özkol "Bağımlılık Okulu"nun önemli isimlerinden Andre Gunder Frank'ten de önemli ölçüde beslenerek[1635] Türkiye için değil feodal veya yarı-feodal, prekapitalist tanımlamasının bile anlamsız olduğu; çünkü emperyalist kapitalizmin "geri bıraktırılmış" ülkelerin ileri kapitalist bir ülke olmasına müsaade etmeyeceği iddiasında bulunmuştu.[1636] Bu düşüncelerini dönemin ruhuna uygun bir başlık altında yansıttığı *Ant* yazısında, "bilimsel sosyalistler"in anti-emperyalist ve sosyalist mücadelenin bir olduğunda birleştiğini belirtmiş ve "sosyalist devrim tezi" savunusu yapmıştı. Bu sebeple TİP'te "küçük burjuva eğilim"ler yerine "bilimsel sosyalizm"in egemen kılınmasının ve böylece gençlerin Millî Demokratik Devrim (MDD) Hareketi'ne kayışının önlenmesinin gerektiğini vurgulamıştı.[1637]

Öte yandan Sweezy ve arkadaşlarının düşüncelerinin başka türde yansımaları da bulunmaktaydı. "Fococuluk" tartışmaları bu bakımdan önemlidir. İspanyolca "bir gerilla harekatının merkezi"ni ifade eden "foco", Türkiye'de Regis Debray'ın *Devrimde Devrim* kitabıyla gündeme gelmişti. Debray, mevcut durumda Latin Amerika'daki politik hareketlerin devrimci sayılabilmesi için askerî bir çizgi üzerinde varlık göstermeleri gerektiğini; sadece Küba modeliyle kapitalizmin mağlubiyete uğratılarak sosyalizme geçiş gösterilebileceğini iddia ediyordu.[1638]

[1634] "Prof. Tanyol'un Önemli Bir Yazısı", 5.

[1635] Sedat Özkol, **Geri Bıraktırılmış Türkiye (Emperyalizmin Sömürdüğü Ülkelerde Kalkınma Sorunu)** (İstanbul: Ant Yayınları, 1969), 17. Kitap Ekim ayında yayınlanmıştır.

[1636] Frank'e dönük özel bir vurgu için bkz. **age**, 13.

[1637] Sedat Özkol, "Devrim Stratejisi Üzerine Görüşler", **Ant**, s. 152 (25 Kasım 1969): 8-9. Özkol'un isim seçiminde muhtemelen Baran ile Sweezy'nin ortak kitapları olan "Monopoly Capital"den etkilendiği diğer bir kitabı için bkz. Sedat Özkol, **Emperyalizm, Tekelci Kapitalizm ve Türkiye** (İstanbul: Ant Yayınları, 1970). Kitap Kasım ayında yayınlanmıştır.

[1638] Bkz. Regis Debray, **Devrimde Devrim (Lâtin Amerika'da Silâhlı ve Politik Mücadele)**, çev. R. Güngör (Ankara: Toplum Yayınları, 1967), 17-23.

Sweezy bu kitaba, Leo Huberman ile birlikte, yazdığı ön sözde söz konusu yaklaşımı "devrimci düşüncede devrim yapmayı amaç edin[me]" olarak olumlamıştı.[1639]

Debray'in kitabı 1967'de basılmış, aynı yıl içinde Türkçe'ye çevrilmişti. Ancak kitaptaki ve kitabın ön sözündeki düşüncelerin Türkiye'deki etkisi sol içi parçalanmışlığın arttığı ve gençlerin gerilla faaliyetlerine yönelmeye başladığı birkaç yıl sonrasında görülmeye başlanmıştı. Halil Berktay, *Proleter Devrimci Aydınlık*'ın (*PDA*) Şubat 1970'teki sayısında bu düşüncelerden beslenmiş ama onları kendi "Maocu" yönelimlerini haklılaştırma niyetinin açıkça anlaşıldığı bir biçimde "sosyalizmin evrensel ilkeleri" çerçevesinde ele almıştı:

> "Emperyalizmin iç gelişmelerinin sonucu olarak, bütün sömürülen ülkelerde şartlar esasta çok büyük benzerlikler taşır hale gelmiştir. Benzer şartlarda yaşayan ve çalışan devrimciler arasında millet ve ülke farklarının olması, somut uygulamalarda **ayrıntıları** etkileyecek bir koşuldur, **esas çizgilerde farklılığı doğuracak bir koşul değil**. Bütün sömürülen ülkelerde, devrimci strateji ve çizginin **hem** bilimsel sosyalizmin **bütün** ülkeler için geçerli ilkelerine, **hem de bütün sömürülen ülkeler için önerilmiş ve kanıtlanmış stratejik esaslara** uygun olması gerekir. Bir ülkede izlenecek devrimci çizgi ile dünya çapında önerilen çizgilerin ilişkisini böyle koymalıyız. Aksi, yâni dünya çapında önerilen esas çizgilerden birinin bir parçası olmayı "bir merkezden emir almak" veya "kendi millî koşullarımıza eğilmemek" şeklinde yorumlamak; buradan da hareketle "biz ne oyuz ne de bu; biz Türkiyeciyiz" şeklinde bir çizgiye saplanıp kalmak yanlıştır. Böyle bir tutum, küçük burjuva radikallerinin milliyetçi duygularına yersiz bir tâviz vermektir; böyle bir tutum, her ülkedeki proleter devrimci hareketi dünya çapında mevcut ideolojik-politik kaynaklarından tecrit etmeye, dünya çapında bir tek doğru çizginin ortaya çıkmasını önlemeye çalışan hâkim sınıf ideologlarının oyununa gelmektir."[1640]

Berktay böylece MDD tezinin dayanağı olarak ülkenin somut şartları vurgusunda bulundukları için *Aydınlık: Sosyalist Dergi* (*ASD*) çevresini eleştirmiş olmuştu. Ayrıca sosyalist bir düzen için bir "bir geçiş dönemi ve bir geçiş-üretim tarzı"nın gerekliliğini öngöremeyerek doğrudan "sosyalist devrim"den söz ettikleri için Debray, Baran, Sweezy, Frank ve Che Guevara'yı eleştirmiş; dolayısıyla *Ant* ve *Emek* dergilerinde seslendirilen "sosyalist devrim" tezinin yanlışlığını da vurgulamış olmuştu.[1641]

PDA çevresi Berktay'ın yazısından iki ay kadar sonra Sweezy'nin Maurice Dobb, Kohachiro Takahaşi, Rodney Hilton ve Christopher Hill ile birlikte 1950-1953 yıllarında *Science and Society*'de yürüttüğü "feodalizmden kapitalizme geçiş"

[1639] Leo Huberman, Paul M. Sweezy, "İngilizce Basımın Önsözü", **Devrimde Devrim (Lâtin Amerika'da Silâhlı ve Politik Mücadele),** Regis Debray, çev. R. Güngör (Ankara: Toplum Yayınları, 1967): 5.
[1640] Halil Berktay, "Proleter Devrimci Çizgi ve Bazı Yanlış Eğilimler", **Proleter Devrimci Aydınlık**, s. 2-16 (Şubat 1970): 296-297. Vurgular yazının orijinalindedir.
[1641] **age**, 131, 316.

tartışmalarını yayınlanmıştı. Kitaba yazılan ön sözde bu tartışmaların 13-16. yüzyıllarda Batı Avrupa'da çökmekte olan feodalizmin içerisinden kapitalizmin ön koşullarının doğup gelişmesi üzerine olduğu açıklanmıştı. Söz konusu tartışmaların Marksist metodu kullanma konusunda ve "emperyalizme bağımlı ülkelerin yapılarının ve süreçlerinin anlaşılması açısından" faydalı olacağı belirtilmişti. Ancak Türkiye gibi kapitalizme geçişleri engellenmiş ülkelerde kitapta söz konusu edildiği gibi bir geçişin artık mümkün olamayacağı gerekçesiyle, buralarda "tarihî gelişmenin tek yolu[nun]" MDD olduğu vurgulanmıştı.[1642]

PDA'nın bu bağlamdaki yaklaşımı, *Emek* dergisinde "fococuluk" yadsınıp "sosyalist devrim tezi" sahiplenilerek;[1643] *ASD*'de ise Fidel Castro bir MDD savunucusu addedilip sahiplenilerek, Frank gibi "yazar çizer takımı" Castro gibilerden ayırt edilerek eleştirilmişti.[1644] *Birikim*'de beş yıl kadar sonra yapılan "Çin veya Latin Amerika modellerinin tartışılma biçimi, Türkiye yapısının incelenmesi zorunluluğunu tamamen unutturdu"[1645] tespiti bütün bu tutumlara yönelik olsa gerekti. Oysa kısa bir süre önce aktif siyasetle arasında mesafe koymuş olan Divitçioğlu[1646] tam da bu tutumların sergilendiği tarihlerde Sweezy'nin Türkçe'ye çevrilen bir kitabına sunuş yazmış; az gelişmişlik niteliği nedeniyle "eserdeki genel kanunların Türk ekonomisi için tümü ile geçerli olduğunu iddia etme[nin]" oldukça zor olduğunu belirtmiş[1647] ve [k]eşke bu büyük esere küçük de olsa bir ek olarak tutarlı bir teori ilâve edebilseydik" diyerek eksikliğini hissettiği bir ihtiyacı ortaya koymuştu.[1648]

[1642] Proleter Devrimci Aydınlık, "Türkçe Basımını Sunarken", **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, Paul Sweezy, Maurice Dobb, H. K Takahashi vd., çev. Çetin Yetkin (Ankara: Aydınlık Yayınları, 1970): 8-11.

[1643] M. Kutlay, "Değişen Emperyalizme Karşı Sosyalist Devrim Tek Çözüm Yoludur", **Emek**, s. 23 (16 Mart 1970): 6-7. Kutlay'a daha önce Türkiye'ye (Osmanlı'ya) kapitalizmin girişi konusunda 1535 tarihini vermesi dolayısıyla değinilmişti. Onun bu iddiası ile Frank'in tezleri arasında da bir ilişki kurulabilir.

[1644] Mahir Çayan, "Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine", **Aydınlık Sosyalist Dergi**, s. 20 (Haziran 1970): 135.

[1645] "Ernesto Laclau'nun Yazısı ve 'Geri Bıraktırılmış Ülke Modeli' Sorunu", 34.

[1646] Divitçioğlu bir yıldan fazla bir zaman önce TİP üst yönetimindeki çatlakta Mehmet Ali Aybar'ın yanında birisi olarak gösterildiğini öğrenince bunu bir "partizanlık", "emir erliği" yakıştırması olarak değerlendirmiş ve TİP'ten istifa etmişti. Divitçioğlu, **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**, 116-117.

[1647] Sencer Divitçioğlu, "Önsöz", **Kapitalizm Nereye Gidiyor?: Kapitalist Ekonominin Marksist Eleştirisi**, Paul Sweezy, çev. Aslan Başer Kafaoğlu (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1970): 11.

[1648] **age**, 22.

Divitçioğlu sözünü ettiği eksikliğin gelecek kuşaklarca giderileceği umudunu dile getirmişti.[1649] Bu türden bir çabanın ilk adımı görmüş olsa gerek Akat'ın bir üretim tarzından diğerine geçiş üzerine 1976'da *Birikim*'de yayınladığı çalışmasını[1650] "'bilim yayma' hizmetini aşarak, 'bilim üretme' sürecine katkı" olarak değerlendirmişti.[1651] Bir süre sonra da benzer ifadelere sahip imzasız kısa bir giriş yazısıyla *Toplum ve Bilim*'i yayınlamaya başladı: "Türkiye'de toplumsal bilim alanında bilgi aktarma evresinin aşılıp, bilgi üretme sürecine geçildiği bu dönemde, bu süreci geliştirip hızlandıracağına inandığımız Toplum ve Bilim'i sunuyoruz."

Derginin ilk sayısında Akat'ın, onun yukarıda değindiğimiz çalışmasının uzağına düşmeyen bir çalışması vardı. Akat burada ATÜT ve feodal üretim tarzının tarihsel süreçte yerlerini belirlemeye çalışıyordu. Vardığı sonuç antik, köleci, Cermenik, Slav ve diğer üretim tarzlarının geçici olduğu; ATÜT ile feodalitenin birbirinin eş değeri ve her ikisinden de kapitalizme geçiş yapılabileceğiydi.[1652] Ancak dergide daha

---

[1649] Bu arada Divitçioğlu "üretim tarzı" kavramı üzerine kuramsal bir kitap hazırlamıştı. Onda yeni olan artık derebeylik terimi ile feodalite terimleri arasında bir ayrım yapmasıydı. Divitçioğlu daha önce bu iki terimi bir karşılaştırmaya tabi tutup onların aynı kavrama işaret ettiklerini söylememişti ama derebeyliği şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde feodalite yerine kullanmıştı. Şimdi ise Berkes'e çok yakın bir biçimde derebeyliğin feodaliteden farklı olduğunu belirtiyordu. Bkz. Sencer Divitçioğlu, **Marksist Üretim Tarzı Kavramı/Devlet ve Artık-Değer (İki Deneme)** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1971), 43-44. Daha ilginç olan, Divitçioğlu'nun bundan kısa bir süre ikinci baskısını yaptığı *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* kitabında, alıntılarda geçenler dışındaki bütün derebeylik kelimelerini, ön sözdeki dahil, feodalite ile değiştirmesiydi. Bkz. Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, 2. bs. (İstanbul: Köz Yayınları, 1971). Divitçioğlu, Şubat ayında basıldığına ilişkin bir not bulunan bu kitaba yazdığı ön sözde sözünü ettiğimiz diğer kitabın yayınlanmış olduğunu aktarıyordu. Bkz. **age**, 7 (Ayrıca o kitabın ön sözü Mayıs 1970 tarihini taşımaktadır). Demek ki Divitçioğlu düşünce değişikliğini daha önce gerçekleştirmişti. Yani burada aynı olduğu düşünülen iki terimden birisini diğeri değiştirme durumu söz konusu değildi. Oysa Divitçioğlu bu önemli değişim hakkında tek bir kelime etmemişti.

[1650] Bkz. Asaf Savaş Akat, "Geçiş Dönemi Toplumları İçin Teorik Bir Çerçeve -I-", **Birikim**, s. 13 (Mart 1976): 22-35. Bu yazı, Boratav'ın 1970'deki *ASD-PDA* ayrışmasının kuramsal dayanaklarından birisi olarak sunulmuş yazısının Türkiye söz konusu edilmeksizin geliştirilmesi niteliğindedir. Boratav'ın yazısı için bkz. Boratav, "Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine", 177-217.

[1651] Sencer Divitçioğlu, "'Geçiş Dönemi Toplumları İçin Teorik Bir Çerçeve -I-' Üzerine Bir Not", **Birikim**, s. 17 (Temmuz 1976): 54.

[1652] Bkz. Asaf Savaş Akat, "Tarihi Maddecilik ve Kapitalizm-Öncesi Toplumlar: Asya Toplumu-Feodalite Tartışmasına Yeni Bir Yaklaşım", **Toplum ve Bilim**, s. 1 (Bahar 1977): 34-48. Türkiye'de büyük ölçüde Osmanlı toplumunun ATÜT ile mi yoksa feodalite ile mi tanımlanacağı üzerine durulmuş olduğundan, Türkiye'deki tartışmalarda başat bir sorun olmamıştı ama belli ki Akat'ın konu seçimi ve öne sürdüğü iddialar ATÜT'e sahip toplumların feodal yapıya sahip toplumlardan daha aşağı bir seviyede olduğu türünden bir küçümsemeye de karşıydı. Feodalizm bir karşılaştırma unsuru olmamakla birlikte burada 5. Bölüm'de "Az Gelişmişlik ve ATÜT İlişkisi Üzerine Görüşler" başlığı altında ifade edilenler bu açıdan değerlendirilebilir. Divitçioğlu daha toplum yapısıyla ilk ilgilendiği çalışmalarında Marx'tan hareketle bu konuyu gündeme getirmişti. Bkz. Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler**, 4-7; Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu** (1967), 22. Akat da daha sonra sözünü ettiğimiz çalışmayı hazırlamasında Divitçioğlu'nun etkisini vurgulamıştır. Bkz. Asaf Savaş Akat, "Sencer Divitçioğlu ile 50 Yıl", **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**, Sencer Divitçioğlu, haz. İbrahim Ekinci- Hakan Güldağ, 2. bs. (Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2013): 15-16. Öte yandan Akat, çalışmasında Perry Anderson'ın 1974 yılında yayınlanmış iki çalışmasından

dikkat çekici olan, Huri İslamoğlu ve Çağlar Keyder'in Osmanlı tarihinin ATÜT'ün egemen olduğu bir yapının "kapitalist dünya-ekonomisi" içinde periferi konumuna geçişi bağlamında değerlendirilerek yazılmasını önerdiği çalışmasıydı.[1653]

İslamoğlu ve Keyder'in çalışmasının kalkış noktası önceki benzer nitelikteki çalışmalardan temelde iki bakımdan ayrılıyordu. Onlar çalışmasında "toplumsal yapı"dan değil Louis Althusser ve Étienne Balibar'dan güç alarak "toplumsal kuruluş"tan söz ediyordu.[1654] Osmanlı'da ATÜT'e uygun bir biçimde "özgür köylü üreticinin" artığına el koyan tek güç devlet görevlileri olduğundan, yeniden-üretimin sınırlarını onların belirlediğini ve ortaya politik, ideolojik ve ekonomik kertelerin özgül bir eklemlenmesinin çıktığını belirtiyordu. Daha önce yapılmış benzer çalışmaları böyle bir perspektife sahip olmadıkları için eleştiriyordu.[1655] Diğer taraftan Frank'in sergilemiş olduğu "merkez-periferi" ayrımını, tek bir ekonomik birim olmakla birlikte bileşenleri türdeş olmayan "dünya imparatorluğu" kavramını oluşturmakta kullanan Immanuel Wallerstein'e dayanıyordu.[1656]

İslamoğlu ve Keyder çalışmasında önce üç çalışma üzerinden Osmanlı tarihine ilişkin yazının bir eleştirisini yapıyordu. Osmanlı tarihinde odaklanılan 16. ve 19. yüzyılların "standart kaynak niteliğinde" çalışmalarıyla H. A. R. Gibb ve H. Bowen, Halil İnalcık ve Bernard Lewis gibi tarihçilerin kuramsal yetersizlik içinde olduğunu öne sürüyordu. Onlara göre bu tarihçiler tek bir paradigmaya bağlıydılar. İmparatorluk analizlerinde merkezi bürokrasi ya da ayrıcalık tanınan kurumlar üzerinde durarak imparatorluk tarihini bu kurumların tarihine indirgiyorlardı. Kurumların kendi "idea"sına göre geliştiğini düşünüyorlar, bu "idea"ya uygunluk göstermeyen değişimleri dış etkenlerin yarattığı bir "bozulma" olarak görüyorlardı. Öte yandan "gerileme" olarak adlandırılan dönemlerdeki ıslahat çabalarını "Batı'nın çağdaşlaştırıcı etkisiyle oluşan yeni ihtiyaçları karşılayacak dışsal bir biçimlendirme

---

faydalanmıştı: *From Antiquity to Feudalism* ve *The Lineages of the Absolutist State*. İkinci kitaptaki Osmanlı'ya ilişkin tahlillerin bir eleştirisi için bkz. Abou-el Haj, **age**, 104, dipnot 76.

[1653] Bkz. Huri İslamoğlu, Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", **Toplum ve Bilim**, s. 1 (Bahar 1977): 49-80.

[1654] Bu yazı ilk olarak İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bkz. Huricihan İslamoğlu and Çağlar Keyder, "Agenda for Ottoman History", **Review**, vol. I, no. 1 (Summer 1977): 31-55. Türkçe metne "kuruluş" olarak çevrilen terim, İngilizce metinde "formation" olarak yer almaktadır. Makalenin Türkçesi Çağlar Keyder'in sonradan yayınlanan derleme bir kitabının ilk baskısına olduğu gibi girmiştir. Bkz. Çağlar Keyder, **Toplumsal Tarih Çalışmaları** (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1983), 108-152. Ancak kitap yıllar sonra başka bir yayınevi tarafından yayınlandığında "formation" karşılığı olarak "kuruluş" değil "formasyon" terchi edilmiştir. Bkz. Çağlar Keyder, **Toplumsal Tarih Çalışmaları** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 193.

[1655] **age**, 49, 56.

[1656] **age**, 49.

olarak" tanımlıyorlar; böylece "altın çağ" ve "gerileme" çizgisi üzerinden devam eden bir ilerleme anlatısı sunuyorlardı.[1657]

İslamoğlu ve Keyder'e göre bir "toplumsal kuruluş"ta dış etkenlerin önemi yok değildi. Ancak bunlar saklı kimi içsel çelişkileri harekete geçirdiklerinde anlam kazanmaktaydı. Dünya kapitalizminin Osmanlı'da politik denetim altında hareket özgürlüğü sınırlı bir biçimde var olan ticaret sermayesi ile ilişkiye girdiğinde sistemde yarattığı yıkıcı etki, bunu örneklemekteydi.[1658] Yaşanan, Osmanlı İmparatorluğu'nun periferileşmesiydi. 19. yüzyılla birlikte İmparatorluk artık kendini yeniden üretebilen bir birim olmaktan çıkmış, ıslahatlar ve "çağdaşlaşma" süreçleri boyunca ticaret sermayesinin ihtiyaçlarına hizmet eden bir yapıya dönüşmüştü. Aynı süreçteki politik dönüşümler de "Asya tipi bir devlet"in "kolonyol devlet"e geçişi demekti.[1659]

İslamoğlu ve Keyder'e yönelik ilk eleştirilerden birisi aynı derginin birkaç sayı sonrasında Toktamış Ateş'ten geldi. Ateş onları temelde Osmanlı tarihi ile ilgili yazını çok sınırlı bir biçimde kullandıkları, kimi zaman kullandıkları kaynaklara dahi hâkim olamadıklarını gösterir maddi hatalarda veya genellemelerde bulundukları ve Osmanlı tarihini "tarih" bakımından bir bütün olarak ele almadıkları için eleştiriyordu. Öte yandan kendisinin de Osmanlı toprak düzeninin feodalite ile açıklanamayacağı kanaatinde olduğunda belirtiyor ama hem periferi yaklaşımını doğru bulmadığını ekliyor hem de Osmanlı tarihi açısından ATÜT'ün hiç tartışılmadan kabul edilmiş olmasını eleştiriyordu.[1660]

İslamoğlu ve Keyder'e yönelik daha genel bir eleştiriye değinmeden önce, onların çalışmasının ilk olarak *Review*'nün ilk sayısında yayınlanmış olduğu hatırlatılmalıdır.[1661] *Review* de *Toplum ve Bilim* gibi 1977 yılında yayınlanmaya başlamıştı. ABD'deki Binghamton Üniversitesi bünyesindeki Fernand Braudel Center'e bağlıydı. Bu merkez Marksizmden beslenen Fransız "Annales Okulu"nu çizgisini "neo-Marksist" anlayışı içine taşıyan Wallerstein'in yönetimindeydi.[1662]

[1657] **age**, 50-51.
[1658] **age**, 63-64, 66.
[1659] **age**, 73-75.
[1660] Bkz. Toktamış Ateş, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt", **Toplum ve Bilim**, s. 4 (Kış 1977): 93-102.
[1661] Bkz. İslamoğlu and Keyder, "Agenda for Ottoman History", 31-55.
[1662] Özel, Çetinsaya, **age**, 8-9. Bu çalışma, başlığındaki ifadeye uygun olarak, yazıldığı zamana kadarki Türkiye'deki Osmanlı tarihçiliğinin çeyrek yüzyılını kronolojik temelde ortaya koymakta ve sözünü ettiğimiz gerekçelerle 1977 yılını milat olarak kabul etmektedir. Bu önemli çalışmanın yanı

İslamoğlu, Keyder ve Wallerstein, birçok yerli ve yabancı sosyal bilimciyle birlikte, yine 1977'de, Ankara'da düzenlenen "Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi"ne katılım gösterdi.[1663] Kongre'nin ilk bildirisi "Kongre Eşbaşkanı" sıfatına sahip İnalcık'a aitti. İnalcık Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihçiliği üzerine genel bir değerlendirmede bulunduğu bildirisinde, 1960'larla birlikte genç bilim insanlarının Marksizm'i Türkiye'nin mevcut sosyal ve politik gelişimiyle ilişkili bir biçimde Osmanlı tarihine uygulamaya başladıklarına değiniyordu. Bu teşebbüslerin içsel dinamiklerin önemine dikkat çekerek alana katkıda bulunduğunu, Osmanlı sosyal tarihçiliğinde romantik dönemin sona ermekte olduğunu gösterir biçimde alana geniş bir bakış açısı kazandırdığını belirtiyordu.

Bununla birlikte İnalcık söz konusu çalışmaların öncelikli ilgisinin Osmanlı toplum yapısını ("formation") tanımlamak yönünde olduğuna dikkat çekiyor; kendi çalışmalarından hareketle yaptığı karşılaştırmalarla bu yapının ATÜT veya feodalite ile tanımlanamayacağını öne sürüyordu. Ayrıca, Balkan tarihçilerinin Osmanlı toplum yapısını feodal olarak tanımlamaya eğimliyken Türkiye'deki çalışmalarda ATÜT tanımlamasının öne çıktığı tespitinde bulunuyordu. Muzaffer Sencer ve Divitçioğlu'nun ardından bu çizgide yeni çalışmalar ortaya koymuş bilim insanları olarak İslamoğlu ve Keyder, Stefanos Yerasimos ve Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun isimlerini zikrediyordu.[1664]

Stefanos Yerasimos, Türkiye'nin az gelişmişliğini geniş bir tarihsel bir çerçeve içinde açıklamaya çalıştığı doktora tezini Fransa'da, 1973 yılında tamamlamıştı. Tezinden üretilen kitabının ilk cildi Türkçe'ye 1974'te Yves Lacoste'un ön sözü ile birlikte çevrildi.[1665] Yerasimos, İnalcık'ın işaret ettiği gibi, bu kitabında Osmanlı

---

sıra Frank ve Wallerstein'in kuramlarının Osmanlı-Türkiye çalışmaları bağlamında ele alındığı şu çalışmaya bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistem Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", **Toplum ve Bilim**, s. 91 (Kış 2001-2002): 81-99.

[1663] Katılımcı listesi için daha sonra yayınlanan Kongre kitabına bkz. Osman Okyar, Halil İnalcık (ed.), **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)** (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980), iii-viii. Ancak kitapta bütün bildirilerin yayınlanmamış olduğunu belirtmek gerekir. Bkz. Osman Okyar, "Preface", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, ed. Osman Okyar, Halil İnalcık (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980): xi-xii.

[1664] Halil İnalcık, "Ottoman Social and Economic History: A Review", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920),** ed. Osman Okyar, Halil İnalcık (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980): 5-6.

[1665] Bkz. Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1- Bizanstan Tanzimata**, çev. Babür Kuzucu (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974). Kitabın ikinci cildi 1975'te, üçüncü cildi 1976'ta aynı yayınevinden çıktı. Yerasimos 1966'da Lacoste'un da bir başvuru kaynağı olduğu *Yön*'deki "sosyalizm ve İslamiyet", ATÜT ve az gelişmişlik tartışmalarının gerçekleştirildiği sıralarda Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nden (bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) mezun olmuş, Fransa'ya gitmişti.

toplum yapısını ATÜT bağlamında ele alıyordu.[1666] Ancak Nalbantoğlu için aynı şeyi söylemek kolay değildir. Nalbantoğlu, İnalcık'ın onu kaynak gösterdiği çalışmasında "sanayi-öncesi ekonomiler"in hangi şartlar altında "doğal kaynaklar-teknoloji düzeyi-nüfus ve bu nüfusun organizasyonu" dengesinin bozularak modern pazar ekonomisine geçtiğini sorgulamıştı. Bunu yaparken Batı Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nu karşılaştırmıştı.[1667] Yakın Doğu toplumları içerisinde değerlendirdiği Osmanlı'nın tarımda artı-ürünü arttıramayan bir karaktere sahip olduğunu belirtmişti.[1668] "Batı Avrupa feodalitesinin serfinden daha özgür bir statüye sahip olan reayanın" tarımda yeni teknik ve metotların uygulanmasıyla ihtiyacından fazla artı-ürüne sahip olma, başka bir deyişle bir değişim değeri yaratarak pazar ekonomisine geçişin ilk adımını atma olasılığı bulunduğunu ama bu ilişkileri kontol eden devletin buna olanak tanımadığını öne sürmüştü.[1669]

İnalcık muhtemelen Nalbantoğlu'nun Osmanlı toplumundaki tarım ilişkileri ile Batı Avrupa'da görülen feodal ilişkileri özdeş tutmamasını, aksine arada farklar görmesini ve kimi nitelemelerinin ATÜT'ü andırmasını göz önünde bulundurarak onun Osmanlı toplum yapısını ATÜT çerçevesinde ele aldığını düşünmüştü. Oysa ilgili kitapta Nalbantoğlu'nun çalışmasından hemen önce yer alan Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı toplum yapısının tanımlanması konusundaki çalışması (bildirisi) ve bu çalışma ile ilgili aynı yerde yapılan tartışmalar, Nalbantoğlu'nun konuyu ele alışını anlama açısından yol gösterici olabilirdi.

Barkan bu çalışmasında, tımar sistemi konusundaki mevcut bilgi eksikliklerinin Osmanlı'nın "ideolojik modellere" uydurulmasına olanak tanıdığı; bu sebeple sipahi tımarını ve senyör malikanelerini güncel arşiv araştırmaları üzerinden karşılaştırarak bir nebze bu eksikliği ortadan kaldırmayı amaçladığını belirtmişti. Onun yaklaşımına göre, Osmanlı'nın feodalite ile tanımlanması Balkan milletlerine Osmanlı egemenliği

---

[1666] Bkz. **age**, 348-356. Lacoste bu durumu açıklarken Yerasimos'un ATÜT'ü mutlak bir kalıp olarak ele almadığını, ondan hareket ederek birbirini izleyen farklı "oluşum"ların özgünlüklerini ortaya çıkarmaya çalıştığını belirtiyordu. Yves Lacoste, "Önsöz", **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1-Bizanstan Tanzimata**, Stefanos Yerasimos, çev. Babür Kuzucu (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974): 8. Lacoste'un ön sözü büyük övgülerle doludur. Örneğin: "Yerasimos'un kitabı, çağlar boyunca egemenlik süreçlerinin somut işleyişini ve bunların bir toplumun çeşitli sınıflarıyla olan ilişkilerini aydınlığa kavuşturma imkânını sağlayan az sayıda eserden biridir." Bkz. **age**, 12. Kitapla ilgili o dönem *Birikim*'de çıkan olumlu bir değerlendirme için ayrıca bkz. "Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye", **Birikim**, s. 5 (Temmuz 1975): 54-55.

[1667] H. Ünal Nalbantoğlu, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı-Ürün ve Kent Ekonomisi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar, 10 Haziran 1973**, ed. Osman Okyar (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1975): 38.

[1668] **age**, 50-51.

[1669] **age**, 61.

altında bir "esaret devri" yaşatılmış olduğu tezinden; Osmanlı'nın ATÜT ile tanımlanması ise Osmanlı'nın tarihsel sürecin kölelik ve feodalite aşamalarından geri "ilkel bir varlık" olarak görülmesi anlayışından ayrı değildi. Ancak kendisi bu tür yaklaşımlara hiçbir örnek vermediği gibi Osmanlı feodalitesinin ileriliğinden söz eden veya ATÜT'ü olumlayan çalışmaları da gündeme getirmemişti.[1670]

Barkan, feodalizm çeşitli yerlerde ve zamanlarda farklılıklar göstermiş olduğundan, onun doğru bir karşılaştırma unsuru olabilmesi için "klasik" halinin bulunabileceği 10-13. yüzyıllar arası Batı Avrupa'daki durumunun temel alınabileceği düşüncesindeydi.[1671] Bu temel üzerinden sipahi tımarını toprağa bağlılık, idari ve mali özerklik derecesi gibi konularda senyör malikanesiyle karşılaştırmıştı. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde "eski" feodal ilişkilerin kimi yansımalarının bir müddet daha yaşamaya devam etmesine rağmen Devlet'in gelişiminin "feodal denilebilecek" düzenin tasfiyesi şeklinde olmuştu.[1672]

Barkan'ın bildirisinden sonra Ercüment Kuran bir noktaya dikkat çekmişti. Kuran "klasik" feodalitenin bile farklı ülkelerde farklı biçimler aldığını belirtmiş, Osmanlı tımarının bu özel durumlarla karşılaştırıldığında ne gibi ortaklıklar çıktığını sormuştu.[1673] Nalbantoğlu'nun dikkat çektiği husus da kıyaslama üzerineydi. Nalbantoğlu, Barkan'ın çalışmalarında bir kıyaslama unsuru olarak seçtiği servaj sisteminin Osmanlı Devleti'nin ortaya çıktığı tarihten birkaç asır öncesine ait olduğunu; oysa Osmanlı Devleti ortaya çıktığında Batı Avrupa'da feodalitenin çözülme sürecine girdiğini vurgulamıştı.[1674]

Nalbantoğlu'nun buradaki tutumu ve yukarıda değindiğimiz çalışması onun Osmanlı toplum yapısının tanımlanması konusunda ATÜT'e yakın olduğunu veya feodaliteye karşı olduğunu değil; onun tek bir feodalite anlayışından hareket edilemeyeceği fikrine sahip olduğunu göstermektedir. Yoksa Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının yapıldığı bir atmosferde sosyoloji öğrenciliğini sürdüren Nalbantoğlu, ODTÜ'den hocası Mübeccel Kıray gibi Osmanlı toplumunu feodal bir yapı içerisinde

[1670] Ömer Lütfi Barkan, "'Feodal' Düzen ve Osmanlı Timarı", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar, 10 Haziran 1973**, ed. Osman Okyar (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1975): 1-2.
[1671] **age**, 4-5.
[1672] **age**, 23-24.
[1673] Barkan'ın buna cevabı, modern tarihçilerin sosyo-ekonomik düzen açısından karşılaştırmayı sipahi tımarı ile senyör malikanesi arasında yaptığı yönünde olmuştu. Bkz. **age**, 28-29.
[1674] Nalbantoğlu bunu daha önce okumuş olduğu Barkan'ın çalışmalarından hareketle bir soruya dönüştürmüş, onun bu durumu nasıl açıkladığını sormuştu. Ancak Barkan'ın verdiği cevapta bu soru üzerinde pek durduğu söylenemez. Bkz. **age**, 31.

değerlendiriyordu.[1675] Ancak kendisi bu tartışmaları bir tanımlama meselesinin ötesinde kavramaya çalışmıştı. "Kapitalizme geçiş süreci" tartışmaları içerisinde değerlendirilebilecek olan prekapitalist ilişkiler ve tüccar sermayesi meselesine odaklanmıştı. Nalbantoğlu, İnalcık'ın onu kaynak göstermesinden birkaç yıl önce, söz konusu tartışmaların önemli isimlerinden Dobb ile Osmanlı toplumundaki durumu konu edinerek hem yüz yüze hem de yazılı olarak fikir alışverişinde bulunmuştu. Bu süreçte beklediği cevabı Dobb'un ağzından da duymak için Osmanlı toplumundaki üretim tarzının temel olarak feodal olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını sormuş ve istediği cevabı da almıştı. Fikir alışverişine temel teşkil etmesi amacıyla hazırlayıp Dobb'a ilettiği metni onun eleştirel katkılarından sonra "Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi"ne sunmuştu.[1676] Kongre kitabında yer almayan bu bildirinin özetinde şu ifadeler yer almaktaydı:

> "Bu çalışmada, Avrupa toplumlarının tarihsel evriminden kopuk olarak ve farklı bir model içinde görmemizin, şimdiye dek sanıldığının tersine, pek de mümkün olmadığını düşündüğümüz Osmanlı toplumunda tüccar sermayesinin niteliği ve toplumun evriminde oynadığı tarihsel rolün hangi yönde olduğu tartışma konusu yapılmaktadır.
>
> […]
>
> Tebliğde bu tartışmalar Osmanlı toplumsal-ekonomik sisteminin niteliğine ilişkin kuramsal savlardan bağımsız ele alınmaktadır. Bu vesileyle, Osmanlı sistemini *Asya Üretim Tarzı* modeli içinde ele almanın doğurduğu bazı kuramsal güçlükler ve bu kavramsal kalıbın oluşumunu hazırlayan, Batılıların Doğu toplumları hakkındaki eksik ve *avrupa-bencil* bilgi birikimi hakkındaki kuşkular, bir ölçüde de olsa belirtilmeye çalışılmaktadır."[1677]

Kongre'de Osmanlı toplum yapısı konusunda farklı düşüncelere sahip birçok kimse hazır bulunmuştu. Bunlardan birisi, doktora tezine dayanarak yayınladığı *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* (1974) kitabında Osmanlı toplum yapısının feodal olduğu varsayımından hareket eden, bu yapının emperyalizmin etkisi altındaki

---

[1675] Nalbantoğlu'nun İnalcık'ın kaynak gösterdiği çalışmasının başlığı bile Kıray'ı akla getirmektedir. Nalbantoğlu aynı zamanda Şerif Mardin'in de öğrencisidir. Ancak yıllar sonra öğrencilik yıllarından söz ettiği kimi satırlar onun Osmanlı toplumunu tanımlama konusunda ATÜT'e sempatiyle bakan Mardin'e değil de ona karşı çıkan Kıray'a yakın olduğunu gösterir. Bkz. Nalbantoğlu, "Geçiş Dönemi Sosyoloğu Ne Demektir?", 96-97. Ayrıca bkz. Orhan Koçak, Tanıl Bora, Ulus S. Baker vd, "Hasan Ünal Nalbantoğlu'yla Söyleşi: Seçkinyalnızlıkta Başkalarıyla Söyleşmek", **Hasan Ünal Nalbantoğlu'na Armağan: Symbolae in Honorem**, der. Adile Arslan Avar, Devrim Sezer (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 45-50.

[1676] Bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, **Arayışlar: Bilim, Kültür, Üniversite** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 361-375.

[1677] **age**, 383-385. Alıntı orijinalindeki gibidir.

dönüşümünü izlemeye çalışan Orhan Kurmuş'tu.[1678] Bir diğeri, toplum yapısını ATÜT ile tanımladığı Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik dönüşümünde devletin rolünü doktora tezinde ele alan Ali Tosun Arıcanlı'ydı.[1679] Ayrıca ismine daha önce birkaç vesileyle değindiğimiz İlber Ortaylı ve bu yıllarda öne çıkmaya başlayan Emre Kongar da katılımcılar arasındaydı.

Bu son iki isim, 1975 yılı sonbaharında Felsefe Kurumu tarafından düzenlenen "Türkiye'de Tarih Eğitimi" seminerinde de bir araya gelmişti. Bu seminerde Murat Belge "Materyalist Tarih Görüşü" başlıklı bir sunum yapmıştı. Belge, sunumunda Türkiye'deki sosyalist hareketin bütün mesaisini siyasal baskılar karşısında tutunmaya harcamak durumunda kalmış olduğunu, bu sebeple bağımsız görüş geliştirebilecek bir atmosferden uzak kalmış olduğunu belirtiyordu. Dolayısıyla, ona göre, Türkiye'deki sosyalist hareketin tarihe bakışı da bu çerçevede gelişmişti. Mevcut durumda üç ana kol vardı. İlki, "Kemalist tarihe" paralel olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi feodalizmden kapitalizme geçiş olarak yorumluyor ve küçük burjuvaziye tarihin itici gücü anlamında olumlu değer atfediyordu. İkincisi bunun karşısında tanımlanabilecek olan ATÜT'çü yaklaşımdı. Bu yaklaşıma sahip olanlar ise Osmanlı'nın feodalizm ile açıklanamayacağını düşünüyor ve küçük burjuvaziye olumsuz bir değer atfediyordu. İkinci yaklaşım orotodoks anlayışın dışına çıkıyor görünse de o da ilki gibi hazır bir modelden hareket ediyordu. Bu modellerin dışına çıkmaya çalışan üç kol Hikmet Kıvılcımlı ile simgelenebilirdi. Ancak o da kendi modelini yaratmaya çalışırken tarihi materyalizmden uzaklaşıyordu.[1680]

Belge'nin konuşmasından hemen sonra söz alan Kongar, Osmanlı toplum yapısının feodalite ile açıklanamayacağı düşüncesinde olduğu ve ATÜT'e de karşı olmadığı şerhini düşerek ATÜT'ün Türkiye'de taraftar bulması üzerine bir açıklamada bulunmuştu. Ona göre ATÜT, "determinist" beşli toplumsal aşama şemasının Avrupa'daki gibi kapitalizme geçememiş Osmanlı-Türk toplumunun evrimini açıklayamadığından, "kuramsal bir çıkmazdan kurtulma" amacına hizmet ettiğinden

[1678] Kurmuş'un bu kitabı onun 1973'te İngiltere'de tamamladığı teze dayanmaktaydı. Kurmuş kitabının dördüncü baskısına yazdığı uzunca ön sözde TİP üyesi olarak geçirdiği ODTÜ'deki öğrencilik yıllarından, tezin yazımı ve onun Türkçe kitaplaştırılması süreçlerinden bahsetmiştir. Bkz. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, 4. bs. (İstanbul: Yordam Kitap, 2007), 11-53. Feodalite konusunda ayrıca bkz. **age**, 140-141.

[1679] Bkz. Ali Tosun Arıcanlı, "The Role of the State in Social and Economic Transformation of the Ottoman Empire, 1807-1918" (PhD Thesis, Harvard University, the Department of Economics, 1976), i-ix.

[1680] Bkz. Belge, "Materyalist Tarih Görüşü", 447-452.

sahiplenilmişti. Bunun yanı sıra ATÜT'ten hareket eden Sencer ve İsmail Cem gibilerinin hazırladığı "güzel kitaplar" kollektivist yaşama sahip bir Osmanlı toplumu tablosu ortaya koyduklarından, sosyalizmin Türkiye'nin toplumsal dokusuna daha uygun olduğu düşüncesine olanak tanımış; bu da ATÜT'ün sahiplenilmesini sağlamıştı.[1681]

Söz alanlardan Ortaylı ise Türkiye'de Marksist terminolojinin kullanılmasına karşın toplum yapısı analizinde bulunanların Marksizm'in temel kavramlarından "üretim biçimi"ne başvurmadıklarından yakınmıştı. Ona göre bu kişiler tarımın yapılış şekli, kullanılan teknoloji, ürünün nakliyatı, kentlerin biçimlenmesi gibi soruların hiçbirisini sormadan hareket etmekteydiler. Bunun yerine sonuç niteliğindeki sınıflar meselesine odaklanmakta, bu çizgiyi devamla kurumları incelemekte ve sonuç olarak Osmanlı toplumunda feodalizm yoktur ATÜT vardır noktasına ulaşmaktaydılar.[1682]

Bu seminerden bir yıl kadar sonra Ortaylı ve Kongar'ı bir araya getiren başka bir akademik etkinlik Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü tarafından düzenlenen "Yönetim Sosyolojisi Kollokyumu" (1976) olmuştu.[1683] Ortaylı burada sunduğu bildirisinde tımar sistemi ile Avrupa feodalitesi arasında pek ayırıcı sonuçların olmadığı iddiasında bulunmuş ve bu temel üzerinden de Osmanlı Devleti'nde yerel seçkinlerin önemine işaret etmişti.[1684] Bu sunum karşısında "hocası" Kıray orijinal kaynakları kullanarak yaptığı çözümlemeyle "Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi bakımından çok önemli bir katkı" sunmuş olduğunu belirterek Ortaylı'yı tebrik etmişti.[1685] Öte yandan Metin Heper kendisinin güçlü merkezî bir yönetime sahip Osmanlı Devleti yaklaşımı karşısında kimi soru işaretleri doğuran bu sunuma karşı kimi çekincelerini ortaya koymuş;[1686] Kongar ise bir yandan Heper'inkine benzer çekincelerini ifade etmiş, diğer yandan ister feodalite

[1681] **age**, 453-454.
[1682] **age**, 457-458. Belge Osmanlı toplum yapısının Batı feodalizminden farklı olduğu düşüncesinde olduğunu belirtmekle birlikte Ortaylı'nın konuşmasındaki birçok noktaya katıldığını belirtmişti. Bkz. **age**, 468.
[1683] Bu kollokyumla ilgili bir değerlendirme için bkz. Nabi Dinçer, "'Yönetim Sosyolojisi' Hakkında", **Toplum ve Bilim**, s. 1 (Bahar 1977): 139-142.
[1684] İlber Ortaylı, "Osmanlı Bürokrasinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi", **Yönetim Sosyolojisi: Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976**, yay. haz. Ömer Bozkurt (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1977): 2-5.
[1685] **age**, 21.
[1686] **age**, 12-13.

("derebeylik") isterse ATÜT olsun Osmanlı'yı tek bir modelle çözümlemeye çalışmanın doğru olmadığı eleştirisini getirmişti.[1687]

Aslında Ortaylı, Osmanlı toplum yapısını bir terim kullanarak tanımlamamıştı. Kendisine yöneltilen eleştiriyi yanıtlarken de bu durumu ve herhangi bir modele bağlı hareket etmeye sıcak bakmadığını açıkça ifade etmişti. Ancak eğer feodalite ("derebeylik") ortaya konan tabloyu ifade ediyorsa bunun üzerinde durmayı da gerekli görmediğini eklemişti.[1688]

Sina Akşin, Ortaylı'dan çok Kongar'a yakın bir tavırla, model konusunda hassasiyet ortaya koyan akademisyenlerden birisiydi. Akşin "Türkiye'de Tarih Eğitimi" seminerinde Belge'nin konuşmasından sonra söz almış, model konusunda "ithal malı" feodalite ve ATÜT tezleri karşısında "bu memleketin toprağına uygun bir Marxçı model geliştirme[ye]" çalıştığını belirttiği Kıvılcımlı'yı öne çıkarmıştı.[1689] Akşin daha sonra bu konuya eğildiği bir makale kaleme aldı. Makalede feodaliteyi Avrupa'nın kapitalizmden önce yaşadığı üretim tarzı olarak tanımlayıp Osmanlı'da mevcut bulunan yapının birçok bakımdan ondan ayrıldığını öne sürüyordu. ATÜT'ün Avrupa dışı toplumların durumunu açıklama konusunda önemli katkılarda bulunduğuna inanmakla birlikte onun da Osmanlı toplum yapısını açıklamada yetersizlikleri olduğunu belirtiyordu. Öte yandan ikisi de "ilkel köylü tarımı"na dayanan bu modellerden birisine sahip toplumların, bir zaman diliminde diğer modele doğru bir eğilim göstermiş olduğu gerekçesiyle bu iki modeli birleştiren bir ara formül geliştiriyordu: "köylü üretim tarzı."[1690]

[1687] a**ge**, 15-16. Kongar aynı yıl (1976) "Türkiye'nin Toplumsal Yapısı"nı yayınlamıştı. Kitapta tımar sistemini Osmanlı Devleti'nin temel direği saymış, bu sistemin feodaliteye benzer yanları olsa da ondan ayrıldığı; Devlet'teki temel çatışmanın yönetici sınıfın kendi içinde olduğu iddialarında bulunmuştu. Bkz. Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976), 33-36. Kongar'a göre gerek bu sistem gerekse Devlet'te bürokrasinin oynadığı önemli rol, sermaye birikimine olanak sağlamamış ve Osmanlı'nın kapitalizme geçmesini engellemişti. Bkz. **age**, 54. Öte yandan Kongar Türkiye'deki siyasal yaşamı anlamının "anahtarı" olarak "devletçi-seçkinciler"le "gelenekçi-liberaller" arasındaki mücadeleyi göstermişti. Bkz. **age**, 132-219. Kongar'ın kitabını temelde Osmanlı toplum yapısını ATÜT ile tanımlayan ve feodalite ile tanımlamayan isimlere dayanarak oluşturduğunu söylemek mümkündür. Kongar'a o dönemde metot açısından yöneltilen bir eleştirisi için bkz. Özlem Özgür, "Eklektizm ve Bir Kitap: Emre Kongar'ın 'Türkiye'nin Toplumsal Yapısı'", **Türkiye Yazıları**, s. 1 (Nisan 1977): 35-36. Kongar'ın buna cevabı içinse bkz. Emre Kongar, "Türkiyenin Toplumsal Yapısı Üzerine", **Özgür İnsan**, s. 45 (1 Temmuz 1977): 7-9.

[1688] Ortaylı, **age**, 16.

[1689] Bkz. Belge, "Materyalist Tarih Görüşü", 466.

[1690] Sina Akşin, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim**, s. 2 (Yaz 1977): 34-35.

Akşin, Ortaylı'nın daha önce "sınıflar meselesine odaklı" diyerek eleştirdiği bir yaklaşıma sahipti. Yaklaşımını Osmanlı tarihindeki bazı kritik süreçler sonunda sınıfsal yapıda meydana geldiğini düşündüğü değişiklikleri resmederek somutlaştırıyordu. Bu anlamda 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan süreci ATÜT'ün merkeziyetçiliğinden feodaliteye doğru bir eğilim olarak gösteriyor; buna paralel doğrultuda "klasik" dönemdeki yönetenler ve yönetilenler listesi içinde bir değişim gerçekleştiğini varsayıyordu.[1691] Benzer değişimleri diğer kritik süreçler olarak gördüğü Tanzimat Dönemi, İttihat ve Terakki ile CHP iktidarları, DP iktidarı ve 27 Mayıs Müdahalesi sonrası için de takip ediyordu.[1692]

Akşin'in bu makalesinin bir etki yarattığını söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak aynı dergide yayınladığı makalesiyle hazır modellerin kullanımına karşı bir duruş sergileyen Baykan Sezer açısından aynı şey söylenemez.

Sezer, söz konusu makalesinde Türk toplumunun Batı toplumlarından farklılığı konusunda bir görüş birliği olduğu ama öte yandan bu farklılığın Batı modelleri esas alınarak değerlendirildiği tespitinde bulunuyordu. Ona göre bunun nedeni, mevcut durumda kapitalist Batı toplumlarının dünyada sahip olduğu üstünlüktü. Türk toplumunun az gelişmişliği de bu çerçevede temellendiriliyordu. Türk toplumunun tarihini ve mevcut dünya içindeki yerini açıklama uğraşısına girişilmiyor; Batı toplumlarının özündeki bir "cevher"e atfedilen önem nedeniyle Osmanlı toplum yapısı ATÜT veya feodalite gibi Batılı modellerle tanımlanmaya çalışılıyordu. Somut duruma uygun düşmeyen bu modeller nafile bir biçimde "yarı-feodal", "bozuk-ATÜT" gibi adlandırmalarla duruma uygun hale getirilmeye çalışılıyordu. Oysa Batı'nın üstünlüğünü onun Doğu ile ilişkilerinde aramak gerekiyordu. Orta Çağ Batı Avrupası'na özgü olan feodalitenin yeni bir toplumsal aşamaya geçişe olanak tanımaması bunu açıkça gösteriyordu. Türkiye'nin kapitalizme yönelmesi nedeniyle ve kapitalizme ancak feodalizmden geçilir zannıyla Türk toplumunun geçmişinde feodalite aramak veya "merkezî feodalite" türünden "anlamsızlıklar" ortaya koymamak gerekmekteydi.[1693]

[1691] **age**, 36-37.
[1692] Bkz. **age**, 37-46.
[1693] Baykan Sezer, "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", **Toplum ve Bilim**, s. 4 (Kış 1977): 46-62. Sezer ilerleyen yıllarda yayınladığı bir kitabında, Türkiye'deki sosyolojinin öncelikli ve temel sorununu Batı sosyolojisi ile ilişkilerini iyi belirleyebilmesi olarak koydu ve bu makaledeki düşüncelerini daha kapsamlı bir biçimde işledi. Bkz. Baykan Sezer, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları** (İstanbul: Sümer Kitabevi, 1988), 11, 31-71. Kitabın sonundaki Mayıs-Haziran 1979

Sezer'in bu konularla ilgilenmesi yeni değildi. 1971'de tamamlamış olduğu doktora tezinde de toplum yapısı konusu üzerinde durmuştu. Hatta bu yıllarla birlikte Cahit Tanyol'un 1960'larda öne sürdüğü düşüncelerden uzaklaşması ve bölümle doğrudan ilgilenmemesi, onun üzerinde durduğu konular çerçevesinde İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne bir kimlik kazandırma çabasına olanak da tanımıştı.[1694] Onun doktora tezinin 1979 yılında bağlı olduğu fakülte tarafından basılması, muhtemelen bu çabayı güçlendiren bir gelişmeydi.[1695]

Sezer, ATÜT'ü Asya toplumlarını anlamak için önemli bir araç olarak görüyor ama bir Batı modeli olarak aynen alınan bu kavramın sınırlarının aşılması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple, tezinde, sadece Doğu toplumlarını açıklamayı sağlayıcı modelleri ve eğer mevcutsa gelişme kanunlarını ortaya çıkarmayı konu ediniyordu. Bunun içinse su boyu ovaları ile bozkır halklarını birlikte ele alıyordu.[1696]

Sezer'e göre Asya'da ATÜT'e sahip toplumsal yapılar su boyu ovaları üzerine kurulu şehir devletlerinde var olmuştu.[1697] Bunlar ise Mezopotamya, Hindistan, Çin, Türkistan (ve Mısır) bölgelerindeydi.[1698] Orta Asya'daki bozkır göçebeleri olan Türkler ve Moğollar, kendilerine yakın olan bölgelerle ilişki içinde olmuşlardı. ATÜT merkezlerine kesintisiz ve güçlü bir biçimde yaptıkları baskılarla uygarlık tarihinin gidişatında önemli rol oynamışlardı.[1699] ATÜT devletlerinde suni sulama sistemleri ile yapılan tarımı mucize olarak görmüşler ama bu mucizenin oluşumunu kavrayamadıklarından çiftçilik değil, yağmacılık yapmışlardı. Türkler'in yerleşik çobanlığı denediklerinde kendilerine yurt olarak Mezopotamya ovalarına komşu olan

---

tarihine bakılırsa çalışmanın daha önce öğrencilere yönelik bir ders materyali olarak hazırlanmış olduğu düşünülebilir.

[1694] Bkz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "İstanbul Sosyoloji'de Yeni Bir Dönemin Sancıları: Cahit Tanyol ve Baykan Sezer Üzerine Birkaç Söz", **Türk Sosyologları ve Eserleri-I: Temel Tartışmalar**, ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (İstanbul: Kitabevi, 2010): 67-71. Bölümün dikkat çeken isimlerinden Muzaffer Sencer 1970'lerin başlarında bölümden ayrılmış, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'ne geçmişti. Bibliyografyasından anladığımız kadarıyla da tarihsel bir bağlama oturtulan toplumsal yapı araştırmalarını devam ettirmemişti. Bkz. Veda Bilican, "Muzaffer Sencer'in Sosyoloji Anlayışı" (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 4-8.

[1695] Bkz. Baykan Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları** (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979). Sezer'in doktora tezinin başlığı "Doğu'da Yerleşik Göçebe Toplumların Sosyolojik Özellikleri Üzerine Bir Deneme" idi. Bu kitapta söz konusu tezin yanı sıra bir ek çalışma da bulunmaktadır.

[1696] Bkz. **age**, 2-3.

[1697] **age**, 38.

[1698] **age**, 77.

[1699] **age**, 83-84.

Anadolu'yu seçmelerinin sebebi buydu.[1700] İlerleyen süreçte Türkler ATÜT'e sahip devletlerin askerlik işlerini yerine getiremez olması üzerine bu devletlerin askerlik görevlerini üstlenmişlerdi. Böylece bu devletlere canlılık getirmişler, Asya'nın Batı'nın saldırıları karşısında ayakta durmasını sağlamışlardı.[1701]

Sezer, Osmanlı Devleti üzerinde özel olarak durmamıştı. Ama daha tezinin başındaki ifadeleri onun Osmanlı Devleti'ni yukarıda özetlediğimiz sürecin sonraki bir halkası olarak gördüğüne işaret ediyordu. Ona göre Osmanlı Devleti ne tam olarak ATÜT ile ne de tam olara bozkır imparatorluğu ile açıklanabilirdi. Onu anlamak için onu "Yakın-Doğu'daki Doğu-Batı çatışması içinde bir Dünya Devleti olarak ele almak" yol gösterici olabilirdi.[1702]

Sezer'in tezini 1979'da kitaplaştırmasında Doğan Avcıoğlu'nun kısa bir süre önce Orta Asya'dan itibaren incelediği *Türklerin Tarihi*'nin ilk (hemen ardından ikinci ve üçüncü) cildini yayınlamış olmasının etkisini sorgulamak yerinde görünmektedir. Avcıoğlu 12 Mart Muhtırası'ndan sonra yeni bir döneme girmişti. Hikmet Özdemir'e göre 1960'lardaki gibi etkin olmadığı gibi yalnızdı da. Bülent Ecevit'le birlikte siyasette sosyal demokrat düşüncenin yükselişi Avcıoğlu'nun çevresindekilerin de bu akıma kapılmasına yol açmıştı. Avcıoğlu bu süreçte daha önce olduğu gibi parlamenter sistem üzerine düşünce belirtmektense tarihle ilgilenmeyi seçmişti. Önce dört ciltten oluşan bir Kurtuluş Savaşı tarihi yazmış, sonra daha geri tarihlere uzanmıştı.[1703]

Avcıoğlu *Türklerin Tarihi*'ne Türk tarihinin incelenmesinde başvurulan çeşitli tarih anlayışlarını inceleyerek başlıyordu. Yüz sayfadan fazla tutan bu uzun girişten, onun yoğun bir okuma yapmış olduğu; ayrıca 1970'ler boyunca ortaya konan ve bizim yukarıda ele almaya çalıştığımız çalışmaları yakından takip etmeye çalıştığı anlaşılıyordu.[1704] Avcıoğlu nihai olarak "acele kuramlar geliştirmeden önce, daha bir hayli tarihsel araştırma yapmak ve bilgi toplamak gere[tiğini]" belirtiyor; kendisinin Marksist tarih anlayışından mümkün olduğunca yararlandığını belirttiği bu

[1700] **age**, 108-109. Sezer'e göre, öte yandan ATÜT toplumlarının çeşitli ham madde ve maden ihtiyaçlarını karşılayabilmesi göçebe Türklerin önemini arttırmış ve eşit koşullarda bir ticaretin yolunu açmıştı. Bkz. **age**, 111-112.
[1701] **age**, 115-116.
[1702] **age**, 6.
[1703] Özdemir, **Doğan Avcıoğlu**, 35-36.
[1704] "Toplumcu Tarihçilik" başlığı ile başlayan bölüm için bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, c. 1 (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978), 89-104.

çalışmasını Türklerin tarihini yazmak açısından sadece bir ilk adım olarak nitelendiriyordu.[1705]

Bu dönemde daha geri tarihlerden başlayarak Osmanlı toplum yapısının ("düzen") oluşumunu açıklamaya çalışan bir diğer isim Taner Timur'du. Timur, Bizans topraklarını istila eden Türklerin aynı Germenler gibi Roma mirasçısı olduğunu ama Batı'da feodalizm ve kapitalizm çizgisinde ilerleyen evrimin Türkiye'de üretim düzeyi ile üst yapı kurumları açısından geri kaldığını düşünüyordu.[1706] Alt yapının çeşitli üretim biçimlerinden oluştuğu varsayımına dayanan "sosyal formasyon" teriminden hareket ediyor, söz konusu geri yapının ATÜT olmadığını öne sürüyordu.[1707] Ona göre Türkiye'de 8-10. yüzyıllarda Batı'da gerçekleşen tarım teknolojisindeki devrimin görülmemesi; Batı'da 11. yüzyılda son bulan göç ve istila hareketlerinin 15. yüzyıla kadar sürmesi, Selçuklu Türkleri'nde öncülleri var olan "klasik" feodalizme yapılacak bir sıçramayı engellemişti.[1708] Bu engelleme Osmanlı Devleti'nde de devam etmişti. Osmanlı'da devlet, miri arazilerin varlığı ve müsadere uygulamaları ile "komünal-patriyarkal üretim ilişkileri tabanına dayanarak" feodal gelişmeler karşısında sürekli bir mücadele içinde olmuştu.[1709] Sınıfların klasik biçimiyle oluşmasını engelleyerek "halkçı" bir tutum içinde bulunmuştu. Ne var ki "uygarlık" sınıf sömürüsüne paralel geliştiğinden bu tutum daha az "uygar" idi.[1710] Bu sebeplerle Osmanlı Devleti bir yandan "kerim" diğer yandan "ceberut" olarak nitelendirilebiliyordu.[1711] Aslında bu Marksist manada bir "despotik devlet" niteliğiydi.[1712] Bu devlette toplum mevcut yapısı ile kendisini yenileyememiş, feodalizmin çözülüp ilkel birikimin gerçekleştiği dışsal bir sürecin etkisine girerek 16. yüzyılın sonlarından itibaren çözülmeye başlamıştı.[1713]

Avcıoğlu ve Timur gibi 1960'larda etkin olan Muzaffer Erdost'un 1970'lerdeki durumuna da burada değinilebilir. Erdost bu yıllarda millî demokratik devrim (MDD) savunusunu sürdürdü. Ancak bir hareketin içinde yer almadı. Yayıncılık faaliyetinin ve edebiyat uğraşısının yanı sıra 1970'lerin sonlarına doğru Vahap

[1705] **age**, 102.
[1706] Taner Timur, **Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni** (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1979), 17.
[1707] **age**, 25-26.
[1708] **age**, 96-97.
[1709] **age**, 224-225. Ayrıca bkz. **age**, 85-87, 158-160.
[1710] **age**, 75.
[1711] **age**, 195.
[1712] **age**, 193-194. Ayrıca bkz. **age**, 214.
[1713] **age**, 226.

Erdoğdu'nun sahipliğinde "Türkiye devrimci hareketinin somut sorunlarını tahlil ve oluşturma sürecine katkıda bulunmak amacıyla" yayın hayatına başlayan *Ülke*'de yazılar yazdı.[1714] Osmanlı toplum yapısı konusunu burada işlemeye devam etti. Daha önce kendisiyle yapılan bir söyleşide, önceki süreçlerde konuya güncel sorunlar açısından yaklaşıldığından kendisinin de Osmanlı'daki üretim ilişkilerine sadece onun Marx'ın sözünü ettiği ATÜT'e uygunluğu açısından bakmış olduğunu belirtmişti.[1715] *Ülke*'de kendisinde Osmanlı Devleti'ndeki üretim ilişkilerini açığa çıkarma konusunda gördüğü eksikliği gidermeye çalıştı, Osmanlı toplum yapısının feodal nitelikte olduğu düşüncesini derinleştirdi.[1716]

Erdost çalışmasını Marksizm'in kurucularına ve Osmanlı tarihçilerinin çalışmalarına dayandırmıştı. Avcıoğlu'nda gördüğümüz yeni çalışmaların takibi konusu onda gözlemlenemiyordu. Oysa geliştirilen yeni kuramların Osmanlı tarihine uygulanması örnekleri artıyordu. Seyfettin Gürsel'in *Toplum ve Bilim*'de tanıtımını yaptığı Samir Amin'in ortaya koyduğu kuram, bunlardan birisi olacaktı.[1717]

[1714] "Çıkarken", **Ülke**, s. 1 (Ekim-Kasım-Aralık 1977): 3. 1-3.

[1715] Erdost bunu *Türkiye Defteri*'nin kendisine yönelttiği sorular karşısında ifade etmişti. Bkz. "Devrimciyle Konuşmalar: Muzaffer Erdost", **Türkiye Defteri**, s. 14 (Aralık 1974): 140-141.

[1716] Bkz. Muzaffer Erdost, "Asya Üretim Biçimi ve Kapitalist Üretime Geçiş Koşulları ve Osmanlı İmparatorluğunda Üretim İlişkilerinin Feodal Niteliği ve Sonuçları", **Ülke**, s. 2 (Ocak-Şubat-Mart 1978): 113. Ayrıca bkz. Muzaffer Erdost, "Toprak Mülkiyeti Biçimleri Açısından Köylülük", **Ülke**, s. 4 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1978): 161-187. Erdost bu yazılarının bir kısmını, ikinci baskısında başka yazılarla genişleterek, bir kitapta topladı. Bkz. Muzaffer Erdost, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri: Asya Biçimi ve Feodalizm**, 2. bs. (Ankara: Onur Yayınları, 1989). Kitabın ilk baskısı 1984 yılında yapılmıştır.

[1717] Gürsel bu yazıyı "Paris Vicennes Üniversitesi"nde Ocak 1977'de kapitalizm öncesi yapılar ve kültürler hakkında yapılan bir seminerden hareketle yazmıştı. Seminerde Yıldız Sertel ve Stefanos Yerasimos'un Osmanlı toplumu üzerine görüş bildirdiklerini söylese de bunu ayrıntılandırmamıştı. Yazısında daha çok Samir Amin üzerinde durmuştu. Amin "Bağımlılık Kuramı"nın önemli isimlerinden birisiydi. Beşli toplumsal aşama şemasını ve alana katkıları olduğunu düşünmekle birlikte ATÜT'ün dâhil edildiği bir şemayı "Avrupa-merkezli" olduğu gerekçesiyle reddediyordu. Feodalizmin, ATÜT'ün "vergisel üretim tarzı"nın (VÜT) özgül biçimleri olduğu iddiasında bulunuyor ve toplumların evrensel olduğunu düşündüğü gelişim aşamalarını şu şekilde yeniden oluşturuyordu: ilkel komünizm, vergisel üretim tarzı, kapitalizm ve komünizm. Bkz. Seyfettin Gürsel, "Tarihi Maddecilik ve Sorunları", **Toplum ve Bilim**, s. 2 (Yaz 1977): 119-125. Gürsel beş yıl sonra Osmanlı'nın kapitalizme geçemeyiş nedenlerini araştırdığı makalesinde Osmanlı toplumsal yapısının ana niteliklerini daha iyi belirttiği gerekçesiyle ve ATÜT ile VÜT'ü kapsayan bir terim olduğu düşüncesiyle "merkezî bürokratik yapı" terimini kullanmayı tercih etmişti (Kaynakçasından anladığımız kadarıyla Gürsel 1979'da Fransa'da ismi "Vergisel Yapıdan Periferik Yapıya Geçiş: Osmanlı İmparatorluğu Örneği" biçiminde çevrilebilecek bir doktora tezi hazırlamıştı). Bkz. Seyfettin Gürsel, "Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Kapitalizm", **Yapıt**, s. 1 (Ekim-Kasım 1983): 19-36. Şevket Pamuk 1988'de yayınladığı kitabında VÜT'ü Osmanlı toplum yapısını tanımlamada kullandı. Bkz. Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988), 22-25, 94-99. Pamuk bu yaklaşımı nedeniyle Oğuz Oyan'ın eleştirisine uğradı. Kendisi de "determinist" bir anlayışı sahiplendiğini öne sürdüğü bu eleştiriye karşılık verdi. Bkz. Oğuz Oyan, "Osmanlı İktisast Tarihi Üzerine", **11. Te**z, s. 8 (1988): 280-301; Şevket Pamuk, "Üretim Tarzı ve Karşılaştırmalı Tarih", **11. Tez**, s. 9 (1989): 277-282. Oyan, Gürsel'in yukarıda belirttiği seminer düzenlendiği tarihte aynı üniversitede "Türkiye Tarımında Kapitalizmin Gelişmesi" üzerine

8.3. Ara Çözümleme

Bu evrede Osmanlı toplum yapısı konusu sol hareketler için büyük ölçüde sadece bir değini konusu oldu. Öte yandan kimi akademisyenlerin ve entelektüellerin bu konudaki çalışmaları öne çıktı. Bu çalışmalar Türkiye'de sosyo-ekonomik tarihçiliğe daha fazla önem verilmeye başlanmasında, dünya tarihi ve tarihçiliği ile daha yakın ilişkiye girilmesinde etkili oldu. Oktay Özel ve Gökhan Çetinsaya'a göre, 1977 yılında düzenlenen "Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi"nde Halil İnalcık "dünya ölçeğindeki bu 'sosyo-ekonomik tarih' eğiliminin içinden bir tarihçi olarak konuşmuştu."[1718]

Bu noktada İnalcık'a ilişkin bazı yorumların öne çıkarılması, bunlara eklemelerde bulunulması faydalı olacaktır. İnalcık, Osmanlı toplum yapısı üzerine hazırlanan çalışmalarda Ömer Lütfi Barkan ile birlikte en çok başvurulan tarihçilerden birisiydi. Özel, İnalcık'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu ve tarihini, Yakın Doğu devlet geleneği içinde ele alarak, evrensel kategoriler içinde değerlendirme uğraşısının onu özgücü bir yaklaşıma sahip Barkan'dan ayırdığını belirtmektedir. Ayrıca onun evrenselci yaklaşımının onu götürdüğü yer olarak "çift-hane sistemi" formülasyonuna işaret etmekte; bu tür toplumsal ve ekonomik analizin erken örnekleri olaraksa toplum yapısı tartışmalarını göstermektedir.[1719] Halil Berktay'ın İnalcık üzerine kimi gözlemleri Özel'inkine kıyasla farklılıklar barındırmaktır. Berktay'a göre İnalcık Osmanlı İmparatorluğu'nu Yakın Doğu devlet geleneği içinde ele alırken özgücü bir yolu sahiplenmiştir.[1720] Diğer taraftan onun yurtdışına yazdıklarıyla yurtiçine yazdıkları arasında fark bulunmakta; yurtiçine yazdıkları "Barkancı" izler

---

hazırladığı doktora tezinin Osmanlı toplum yapısını içeren ilk cildini bitirmek üzereydi. Oyan bu tezde "anakronik" bir biçimde tanımlanmayan bir feodalite tezini savunmuş; Yerasimos'u ve ayrıca "dolaylı" olarak danışmanı Kostas Vergopoulos ile onunla ortak kitapları olan Amin'i eleştirmişti. Osmanlı toplum yapısını temel alan bölümü otuz yıl kadar sonra Türkçe okurun karşısına çıkan bu çalışmanın sözünü ettiğimiz bilgileri içeren sayfaları için bkz. Oğuz Oyan, **Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye** (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), 9-16. Bu arada belirtmek gerekir ki Pamuk değindiğimiz kitabını yeni bir formda okuyucuya sunduğunda VÜT üzerinde durduğu bölümleri kaldırmıştı. Kitapta VÜT tek bir kez kullanılmış, örneğin bu kullanımın geçtiği yerde daha önce mevcut olan başka bir VÜT kullanımını "merkeziyetçi eğilim" ile değiştirilmişti. Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 27. Öte yandan Fikret Başkaya'nın ileri bir tarihte yayınladığı çalışmasında Amin'in bu yaklaşımının sahiplenilmesini sürdürdüğü görülmektedir. Başkaya pre-kapitalist toplumlar açısından kullanılması uygun terimin (veya Amin'in kullandığı "tribute" teriminin doğru karşılığının) "vergi" değil "haraç" olduğunu belirtmekte ve Osmanlı'nın "haraca dayalı sosyal formasyon"a dahil olduğununu öne sürmektedir. Bkz. Fikret Başkaya, **Yediyüz: Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi** (Ankara: Ütopya Yayınevi, 1999), 66-71.

[1718] Özel, **Dün Sancısı**, 41.

[1719] **age**, 99-100.

[1720] Berktay, "The Other Feudalism", 285.

taşımaktadır.[1721] 1960'ların sonundan itibaren görülmeye başlasa da özellikle 1980'lerle birlikte artmaya başlamış olan kurama -ağırlıklı olarak Marksist kurama- yönelik ilgisi, üzerindeki Barkancı etkinin kaybolmasına engel olmamıştır.[1722]

Yukarıda oluşturulan düzlemin açtığı yoldan faydalanarak, bu çalışmanın sınırlarını kısmen aşmayı göze alarak İnalcık'ın toplum yapısı tartışmalarının farkında olmasına rağmen bu konuda ancak tartışmalar bittikten sonra görece ayrıntılı bir biçimde söz söylediği belirtilmelidir. Onun tartışmaların önemine ve sınırlılıklarına temas ettiği 1977'deki Kongre konuşması bir yana bırakılırsa, ilk ele alınması gereken çalışması 1993 yılında makalelerinden bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş ve İngilizce olarak yayınlanmış kitabında yer almaktadır.[1723] "Çift-hane sistemi" üzerinde duran bu makale ilk olarak 1989'da Marmara Üniversitesi'nde düzenlenen bir kongreye sunulmuştur.[1724] Ancak makale İngilizce olarak yayınlandığında beş sayfalık bir giriş eklenmiştir. İnalcık burada çok genel bir planda toplum yapısı konusuna ve Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına değinmiştir. Osmanlı toplum yapısının ne ATÜT ne de başka bir üretim tarzı veya toplum yapısı modeliyle açıklanamayacağını belirtmiştir. Ayrıca kendi çalışmasını kuramsal bir modele dayanan bir ürün değil, yarım yüzyıllık bir arşiv çalışmasının çıktısı olarak ortaya koymuştur.[1725]

Bir yazarın herhangi bir çalışmasını genişletmesi doğal karşılanabilir. Ancak buradaki durum Berktay'ın İnalcık'ın yurtdışına ve yurtiçine yazdıklarının farkılıklar barındırdığı iddiasını başka bir bağlamda akla getirmektedir: Acaba İnalcık bazı düşüncelerini Türkçe okura açıkça ifade etmek istememiş midir? Bu sorunun varlığı onun 1995 yılında İngilizce olarak basılmış başka bir çalışması vesilesiyle daha bir anlam kazanmaktadır. Onun Osmanlı sosyal tarihi ve modern Türkiye'nin oluşumu

---

[1721] **age**, 281.

[1722] **age**, 291-293. "Barkancı" olma meselesi bu konu kapsamında kaba bir biçimde de olsa "feodal olmayan Osmanlı" tezini savunmak biçiminde anlaşılabilir.

[1723] "Village, Peasant and Empire" adındaki makale için bkz. Halil İnalcık, **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society** (Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993), 137-160.

[1724] Tebliğ için bkz. Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi: Tebliğler: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990): 1-11.

[1725] İnalcık, **The Middle East**, 140. İnalcık'ın tam ifadesi şöyledir: "It is important to underline that the results arrived at are the outcome of half a century of research in the Ottoman archives, and not the fruit of imaginative experiments based on theory models."

çerçevesindeki kimi makalelerini bir araya getirdiği bu çalışmasındaki tek yeni makale Osmanlı toplum yapısı üzerine olandır.[1726]

Belirttiğimiz gibi tartışmalarda en çok başvurulan bir diğer tarihçimiz Barkan'dı. Barkan bu evrenin sonlarına doğru (1979) vefat etti. Hasan Ünal Nalbatoğlu onun vefatının ardından bir yazı yayınladı. Yazısının Barkan'ın "yüksek bilimsel kalibresine" küçük bir katkı dahi olmamasına karşın bu kısa yazıyı kaleme almış olmayı bir onur sayıyordu. Burada bir taraftan Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi konusunda onun eserlerinin hayati öneminden bahsediyor; diğer taraftan onun tarihçiliğinin "Kemalist Devrimlerin ideolojik atmosferi içinde" ve Fransa'da aldığı eğitimlerle nasıl şekillendiğine değiniyordu. Onun açtığı alanın genişletilmesinin de "ıslah edilerek" daha verimli hâle getirilmesinin de yeni kuşakların görevi olduğunu ifade ediyordu.[1727]

Barkan'ın ardından Muzaffer Erdost da bir yazı kaleme aldı. Barkan'ın çalışmalarının toplum yapısı konusunu materyalist bir tahlille ele almaya katkıda bulunduğunu belirtiyordu. Hatta onu Marksist olmamakla birlikte iktisat tarihçiliği bakımından materyalist birisi olarak tanımlıyordu. Doğrudan ilişki anlamında değilse de verdiği ürünler nedeniyle onu komünistlerin komünist olmayanlarla ittifakı kapsamında değerlendiriyordu. Barkan'ın çalışmalarıyla Osmanlı'nın feodalite, reayanın serf özellikleri sergilediğini ortaya koymasına rağmen yanılgı içinde olduğundan bunları göremediği kanaatindeydi. Ancak konu üzerinde çok durmuyordu. Barkan ile aralarındaki yaklaşım farklılıklarını öne çıkarmıyordu. Yazısını da onun anısı önünde saygıyla eğildiğini ifade ederek sonlandırıyordu.[1728]

Erdost yazısında ayrıca İnalcık'ın, Mustafa Akdağ'ın ve Osman Turan'ın alana katkılarından da söz etmişti. Turan, tarihçiliğinin yanı sıra antikomünist mücadelenin ön saflarında yer alan bir siyasetçi olarak da biliniyordu.[1729] Erdost buna karşın onun

[1726] İnalcık, **From Empire to Rebuplic,** vii. Söz konusu çalışmanın başlığı "On the Social Structure of the Ottoman Empire: Paradigms and Research"tür. Bkz. **age**, 17-60.

[1727] H. Ünal Nalbantoğlu, "Barkan'ın Ardından", **Okul Defteri**, s. 4 (Eylül 1979): 36-37. Bu iki sayfalık yazı yayınlandığı tarih göz önüne alındığında bir tarihyazımı değerlendirmesi açısından dikkat çekicidir. Sonrasında bu yolun, daha sert bir üslupla, Halil Berktay tarafından sürdürüldüğü belirtilebilir.

[1728] Muzaffer Erdost, "Yitirdiğimiz İktisat Tarihçisi Ömer Lütfi Barkan", **Ülke**, s. 9 (Ekim, Kasım, Aralık 1979): 262-270. Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının 1980'lerde bir parçası olan Oğuz Oyan da ilerleyen yıllada Barkan'a minnet duygularını ifade etmiştir. Bkz. Oyan, **Feodalizmden Kapitalizme**, 15.

[1729] Muvaffak Şeref 1966 yılındaki bir yazısında Mehmet Ali Aybar'ın söylemlerinin uygunsuzluğunun derecesini göstermek için onu "aşırı sağ ideologlardan" Osman Turan ile aynı paralele düşmekle eleştirmişti. Bkz. Şeref, "Belirli Bir Ülke İncelemesinde Metodlar ve Teoriler", 10.

akademik katkılarını yadsımamıştı. 1970 yılında Korkut Boratav'la aralarında geçen tartışmada Boratav onu Karl Marx yerine Turan'ın feodalizm anlayışını sahiplendiğini belirterek eleştirmişti.[1730] Erdost ise sahiplenme konusunun "bayağıca bir uydurmaca" olduğunu ama Turan'dan yararlandığını ve gerektiğinde yararlanmaya devam edeceğini belirtmişti.[1731]

1970'lerle birlikte siyasi yelpazenin sağında tanımlanabilecek kimi akademisyen ve entelektüelin toplum yapısı konusuna ilgisinin görece artmış olduğu söylenebilir. Bunu çeşitli biçimlerde gözlemlemek mümkündür. Barkan'ın vefatından sonra sağ milliyetçi bir tonun egemen olduğu *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* onun 1973 yılında gerçekleştirilen "Türkiye İktisat Tarihi Semineri"nde sunduğu bildiriyi yayınladı. Bu bir çeşit anmaydı. Ancak bildirinin sunulmuş olduğu Seminer'in burada "tartışmalı" olarak tanımlanmasının da gösterdiği gibi, bu yayınla ulaşılmak istenen bir hedef de olmalıydı. Barkan'ın bildirisinin iddiaları ve tartışılan konular bir araya getirildiğinde ortaya çıkan hedef, Osmanlı toplum yapısı konusunda ileri sürülen Marksist görüşlerdi.[1732]

Aynı derginin farklı bir sayısında yayınlanan Cengiz Tunç yazısı eski Türklerin sosyo-ekonomik yapısını konu edindi. Tunç'a göre eski Türk toplumunun yaşamış olduğu aşamalar Marksistlerin öne sürdüğü aşamalarla uyumlu değildi. Eski Türk toplumunda sınıf çatışmaları yoktu. Kağan milleti sömüren değil, koruyandı. Toplum gayet varlıklı idi.[1733] Bütün özellikleriyle birlikte eski Türk Devleti "o çağların en süper devleti durumundaydı."[1734]

Tunç'un da faydalandığı, sağ milliyetçi bir akademisyen olarak kimi Marksist iddialara ve bu arada Osmanlı toplum yapısı konusuna temas eden çalışmalara imza atan önemli bir isim Orhan Türkdoğan'dı. 1970 yılında hazırladığı bir kitapçıkta Türkiye'nin kalkınmasının ancak "tarihi ve kültürel şartlarımızın ve sosyal gerçeklerimizin bir sonucu" olan "milliyetçi-toplumcu kalkınma" ile mümkün

[1730] Boratav, "Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine", 201.
[1731] Erdost, "Yeni Oportünizmin Eleştirisi", 61. Ahmet Yaşar Ocak, Claude Cahen'in kendisinin Marksist birisi olmasına ve onun milliyetçi ideolojisini tasvip etmemesine rağmen Turan'ın bilim insanlığı karşısında saygıyla eğildiğini belirttiğini aktarmaktadır. Bkz. Ocak, **age**, 201.
[1732] Ömer Lütfi Barkan, "'Feodal' Düzen ve Osmanlı Tımarı", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, c. 1, s. 2 (Ekim 1979): 4-28.
[1733] Cengiz Tunç, "Eski Türklerde Sosyo Ekonomik Yapı Üzerine Bir Deneme", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, c. 2, s. 7 (Ağustos 1980): 48-56.
[1734] **age**, 60.

olduğunu belirtiyordu.[1735] Bunun da "aşırı sol uçlara bir anti tez olarak belir[ecek]" bir aydın kadrosu ile gerçekleştirilebileceği kanaatindeydi.[1736] *Türk Tarihinin Sosyolojisi* kitabında Marksist sosyoloji ve "akademik sosyoloji" ayrımı yapıyor, ikisinin sınıf kavramına bakışının farklılık gösterdiğini belirtiyordu. Toplumlarda tabakalaşmaların bir sınıf çatışması yaratmak zorunda olmadığını iddia ediyor; Marksizmin geçerliliğini sorguluyordu.[1737] Eski Türk toplumlarında sınıf çatışmasının olmadığını ispata giriştikten sonra[1738] Osmanlı toplum yapısına dönük tartışmalara da değiniyordu. Sencer Divitçioğlu, Muzaffer Sencer ve Doğan Avcıoğlu'nun konuya dönük farklı yaklaşımlarını kısaca karşılaştırıyor ama "kültürel dengeler kuramı"nı esas alarak onların Marksist yaklaşımlarının hiçbirisinin geçerli olmadığını söylüyordu.[1739]

Tercüman gazetesinin dil ve yazı değişikliği sebebiyle artık istifade edilemediğini belirterek yayınlamaya başladığı "1001 Temel Eser" içinde Sadık Albayrak'ın *Budin Kanunnâmesi ve Osmanlı Toprak Meselesi* vardı. Albayrak, Ebu's Suud Efendi'nin derlediği kanunname metnine yer vermeden önce hem Osmanlı toplum yapısına dönük kimi Marksist yaklaşımları eleştiriyor[1740] hem de tımar sisteminin feodaliteden farklı olduğu ve tımar sisteminin kaynağını Bizans'tan almadığı konularına yer veriyordu.[1741]

"Sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları" örneğinin akla getireceği üzere *Hareket* dergisi yayınlanmaya başladığı günden itibaren soldaki gelişmeleri takip etmekteydi. Osmanlı toplum yapısı konusu *Hareket*'te 1970'lerde birkaç kez işlendi. Osman Gümüşiz'in 1972'deki yazısı, bu çevredeki yazıların istikameti konusunda da ipucu vermektedir. Gümüşiz'e göre toplumumuzun değerlendirilmesinde üç grup bulunmaktaydı. İlk grup tam anlamıyla akademik nitelikteydi ve Batı kuramlarını

[1735] Orhan Türkdoğan, **Türkiye'nin Kalkınma Yolu: Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları** (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1970), 35.
[1736] **age**, 41.
[1737] Orhan Türkdoğan, **Türk Tarihinin Sosyolojisi: Toplum Yapısı ve Sınıfsal Gelişim** (Ankara: Hasret Yayınları, [1979?]), 83-89.
[1738] **age**, 176-183.
[1739] Türkdoğan burada bir Osmanlı feodalizminin olmadığı konusunda Şerif Mardin'den güç alıyordu. Bkz. **age**, 363-368. Türdoğan ilerleyen yıllarda bu konulara çeşitli biçimlerde değinmeyi sürdürdü. Özellikle birkaç yıl sonra yayınladığı şu iki makaleye bakılabilir: Orhan Türkdoğan, "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, s. 11 (1981): 5-22; Orhan Türkdoğan, "Türk Tarihi Açısından Feodalizm ve Asya Tipi Üretim", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, s. 17 (1982): 16-43.
[1740] Albayrak üzerinde çok durmadan İdris Küçükömer, Niyazi Berkes, Muzaffer Sencer ve İsmail Cem'in kimi iddialarına değiniyordu. Bkz. Sadık Albayrak, **Budin Kanunnâmesi ve Osmanlı Toprak Meselesi** (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1973), 15-21.
[1741] Özellikle bkz. **age**, 78-82.

takip edenlerden oluşmaktaydı. Marksistler bu gruptaydı. İkinci grup Fuat Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan gibi pozitivist olması nedeniyle Batı kuramlarını takip edenlere benzeyen ama Batının kuramsal kalıpları içinden bakmayanlardan oluşmaktaydı. Üçüncü grubu ise kaynağını toplumun kendi yaşama kurallarında arayan milleyetçiler oluşturmaktaydı. Bu grup akademide yer bulamamış, pozitivizm karşıtlığı ve maneviyatı ön plana alışları öne çıkmaktaydı. Öte yandan bu grubun mensupları çeşitli sebeplerle yaklaşımlarını geliştirememişti. Yaşanan "değerlendirme buhranı"na seyirci kalınmaması için temelleri İslam ilkeleri ile atılmış olan Osmanlı toplumunun bu çerçevede değerlendirmelerine girişilmesi gerekmekteydi.[1742]

D. Mehmet Doğan,[1743] Ahmet Debbağoğlu müstear ismine sahip Ahmet Tabakoğlu[1744] ve Saadeddin Elibol[1745] aynı dergi çevresi içinde ve yukarıda belirtilen üçüncü grupta ürünler verdiler. En genel hatlarıyla, Osmanlı toplum yapısının feodalite veya ATÜT ile açıklanamayacağını ve bu yapıyı var eden toprak sisteminin kaynağının İslam hukuku olduğu belirttiler. Soldaki tartışmaları feodalite, ATÜT ve kapitalizm öncesi üretim biçimi tezlerini savunanlar şeklinde sınıflandırarak sergilediler.

[1742] Osman Gümüşiz, "Yanlışı Değerlendirmek", **Hareket**, s. 80 (Ağustos 1972): 6-12.
[1743] Özellikle bkz. D. Mehmet Doğan, "Türkiye'de Toprak Meselesi III: Osmanlı Toprak Düzeni", **Hareket**, s. 78 (Haziran 1972): 22-33; Mehmet Doğan, "Türk-İslâm Bileşiminin Doruğu: Osmanlı İmparatorluğu", **Hareket**, s. 89 (Mayıs 1973): 16-26; D. Mehmet Doğan "Marksist Şemacılık ve Osmanlı Toplum Yapısı", **Hareket**, s. 115 (Ekim-Mart 1976-1977): 2-6. Doğan'ın bu bağlamdaki yazılarını bir araya getirdiği kitabı için bkz. D. Mehmet Doğan, **Tarih ve Toplum** (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977).
[1744] Özellikle bkz. Ahmet Debbağoğlu [Tabakoğlu], "İkta ve Tımar Nizamı", **Hareket**, s. 106 (Ekim 1974): 25-36; Ahmet Debbağoğlu [Tabakoğlu], "İslâm Ziraî İktisat ve Vergileme Nizamının Hukukî Esasları IV", **Hareket**, s. 107 (Kasım 1974): 8-13; Ahmet Debbağoğlu [Tabakoğlu], "Osmanlı Toplumu Kapitalizme Niçin Geçmedi? Osmanlı Üretim Tarzı Tartışmaları Üzerine Deneme", **Hareket**, s. 114 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1976): 2-27. Tabakoğlu'nun bu bağlamdaki yazılarını bir araya getirdiği kitabı için bkz. Ahmet Debbağoğlu [Tabakoğlu], **İslâm İktisadına Giriş** (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979).
[1745] Bkz. Saadettin Elibol, **Sınıfsız Toplum** (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978), 183-197.

9. SONUÇ

Ülkemizde tarih denilince akla her şeyden önce Osmanlı tarihi gelmektedir. Osmanlı tarihinin ise diğer çevrelerden çok daha fazla bir biçimde muhafazakâr-milliyetçi çevrelerin ilgi alanına girdiğine dair bir anlayış güçlü biçimde varlığını sürdürmektedir. Bu açıdan bakılınca 1960'lı yıllarla birlikte sol çevrelerin, onun toplum yapısını tanımlamak amacıyla, Osmanlı tarihine yoğun ilgi göstermeye başlamış olması gayet dikkat çekici olmaktadır. Bu çalışmada söz konusu bakış açısı, bir hareket noktası olarak bilinçli şekilde sahiplenilmiştir. Sol çevrelerde Osmanlı toplum yapısı konusunun niçin ve nasıl gündeme geldiği, nasıl bir tartışmaya dönüştüğü, tartışmaların hangi evrelerden geçtiği ve sönümlendiği sorgulanmıştır.

Tartışmaların merkezinin siyasi yelpazedeki çevrelerden birisi ile tanımlanmasının başlı başına gösterdiği üzere, tartışmalar siyasi ve ideolojik kaygılarla yürütülmüştür. Solun çözmesi gereken güncel kimi problemleri Osmanlı toplum yapısı konusunu öne çıkarmış ve onu bir tartışmaya, sonra tartışmalara dönüştürmüştür. Bununla birlikte, belirtmek gerekir ki, tek başına bu durum tartışmaların bilimselliği üzerine kuşku düşürmeye yeterli değildir. Tarihin bugünkü toplum hakkında ne düşündüğümüzle ilgili olduğu,[1746] bugünkü yaşamımızın ilgileri ölçüsünde geçmişi araştırmaya yöneldiğimiz bir alanı ifade ettiği[1747] kabulünden yola çıkıldığında bu durum gayet makul görünmektedir. Makul olmayan, bilimselliği zedeleyen husus; ideolojik konumlanışlarından hareket eden tartışmacıların inandıkları davanın avukatları gibi hareket etmesi olabilir. Çünkü, Eric Hobsbawm'ın ifadesiyle, "avukatlık, bilimden farklı olarak, savunulan tezin baştan kanıtlanmış sayılmasını gerektir[mektedir]."[1748] Bu anlamda, tartışmalar boyunca mâkul olan ve olmayan durumlarla çeşitli biçimlerde karşılaşılmıştır. Ne var ki gerek bu konuda gerekse

[1746] Edward Hallett Carr, **Tarih Nedir**, çev. Misket Gizem Gürtürk, 2 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları,2002), 10.
[1747] Benedetto Croce, **Theory & History of Historiography** (London: George G. Harrap, 1921), 12.
[1748] Eric Hobsbawm, **Tarih Üzerine**, çev. Osman Akınhay (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 201.

genel olarak tartışmalar açısından, aynı sol yapı veya akademik alanlar içinden farklı, farklı stratejilere sahip yapılar veya akademik alanlar içinden benzer tutum ve analizlere rastlanılabildiğinden, bir sınıflandırma yapmak pek mümkün değildir. Kimi tartışmacıların farklı zamanlarda farklı tutumlar sergileyebilmiş olduğunu da hatırlatmak gerekmektedir. Her ne kadar bu çalışmada başvurulmadıysa da bunun işaret ettiği durum, eğer yapılacaksa, tartışmalar açısından sağlıklı bir sınıflandırmanın ancak kişilerin tutumlarının merkeze alınarak yapılabileceğidir. Bunu görebilmeyi mümkün kılan, tarihsel sürece bağlı bir yaklaşım olmuştur.

Osmanlı toplum yapısı, ele aldığımız dönem içerisinde bir tartışma konusu olarak 1962 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) dışarıdan bir savunucusu olan Behice Boran ile *Yön*'ün belli açılardan sahiplendiği bir isim olan Cahit Tanyol'un karşılıklı yazılarıyla kendisini göstermiştir. Bu sosyologların tartışması, az gelişmişliğin ve kalkınmacılığın iktisadi sistem tartışmalarıyla birlikte yürütülmeye başlandığı süreçte iktisadi sistemin adını sosyalizm olarak koyan ama farklı sosyalizm anlayışları öne süren söz konusu sol yapıların tartışması olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan, tartışmanın geri planında Türkiye'nin farklı bir süreç içerisinde de olsa Batı Avrupa toplumları ile aynı tarihsel aşamalardan geçtiği, mevcut durumda Türkiye'de Marksist anlamda sosyalizmin gerçekleşmesini mümkün kılacak bir işçi sınıfının mevcut olduğu tezi ile Türkiye'nin Batı Avrupa toplumlarından farklı bir tarihsel seyre sahip olmuş olduğu, bu nedenle Türkiye'de Marksist olmayan bir sosyalizmin Türkiye'ye özgü bir biçimde gerçekleşmesi gerektiği tezi yatmaktadır. İlkinde öne sürülen düşünce Osmanlı toplum yapısının merkezî feodal bir nitelik arz ettiğidir. Bu tartışma başka tartışmalara vesile olmadıysa da Osmanlı toplum yapısının feodalliği, bir süre sonra hazırlanan TİP Programı'ndaki Türkiye tahlili üzerinden hakkında kuşku belirtilen bir konu olmuştur. Üstelik bu, Türkiye'de işçi sınıfının mevcudiyeti ve sosyalist devrimde işçi sınıfının öncülüğü tartışma konusu edilmeksizin gerçekleşmiştir. O sıralarda Karl Marx'ın özel mülkiyetin yokluğu temelinde özellikle Doğu toplumlarının yapısını tanımlamak için kullandığı Asya tipi üretim tarzının (ATÜT) yıllarca "unutturulmuş" bir kavram vurgusuyla Fransa'da gündeme gelmesi Türkiye'de de yankı bulmuş; bir Doğu toplumu olan Türkiye'nin geçmişinin tanımlanması için bu kavramın kullanımının denenebileceği cılız bir sesle dillendirilmiştir. Bu arada ATÜT hakkındaki ilk açıklayıcı yazı da bu evrenin sonuna doğru yayınlanmıştır.

Tartışmaların ikinci evresi sosyalizm ve İslamiyet üzerine yapılan yayınlar bağlamında 1965 sonbaharındaki genel seçimlerinden sonra başlamıştır. Bu yayınlar, antiemperyalist mücadelenin sosyalist mücadeleden önce verilmesi gerektiği konusunda benzer yaklaşımlara sahip *Yön* ile kimi eski komünistlerin Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli'nin şahsında yakınlaşmasını ifade etmektedir. İslamiyet bu yayınlarda millî kültürün bir parçası, millî kültür ise "emperyalist" Batı karşısında Doğulu toplumların antiemperyalist duruşunun simgesi olarak ele alınmıştır. Ayrıca İslam toplumları sosyalizmin bazı temel niteliklerini bağrında taşıyan toplumlar olarak görülmüştür. Bu yaklaşımın sorunlar barındırdığı düşüncesine sahip olan Niyazi Berkes'in müdahaleleri karşısında Belli'nin pozisyonunu sağlamlaştırma çabası, bir yandan millî kültür üzerine olan vurguyu geride bırakmış, diğer yandan ATÜT'ü gündeme getirmiştir. Ancak antifeodal ve antiemperyalist bir mücadele taraftarı olan müstakbel Millî Demokratik Devrim (MDD) Hareketi'nin önderi Belli, ATÜT savunusunun, tezlerinde gedik açacak bir kavram olmaya başladığını görmüş; kavramla ilgili menfi görüşler öne sürmeye başlayacağı bir sürece girmiştir. Aynı şey Avcıoğlu için de geçerlidir. Kemal Tahir çevresinden sayılabilecek iktisatçı Sencer Divitçioğlu'nun benzer tarihlerde ATÜT'ü az gelişmiş toplumlar açısından incelediği kitapçığı, Yöncülerin antiemperyalist mücadele yürütülmesinde önem atfettikleri asker-sivil aydın zümrelerin millî bir siyaset güdemeyeceklerine dair ihtimalleri gündeme getirince Avcıoğlu'nun kavrama dönük yaklaşımında da değişimler yaşanmaya başlamıştır. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın önceki evrede göze çarpan Ahmet Hamdi Başar'ın "kapıkulu devleti" söylemini andırır ve Divitçioğlu'nun iddialarından güç alır biçimde Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) "ceberut Osmanlı tipi devletin temsilcisi" olarak adlandırmaya başlaması bu konudaki en önemli dönemeç sayılabilir. Aybar'ın bu eleştirileri, CHP içinde Bülent Ecevit'in öncülüğündeki "Ortanın Solu"nun güç kazanmaya başlaması ve antiemperyalist cephe anlayışıyla *Yön*'ün Ecevit'e destek sunmasıyla doğrudan ilişkilidir. Sürecin bundan sonrası, yanlış bir strateji izlediği düşünülen TİP'in *Yön* sayfalarında tartışma masasına yatırılmasını ve TİP içindeki azımsanmayacak sayıda üyenin TİP'ten koparak MDD Hareketi içinde yer alışını içermektedir.

Tartışmaların 1967-1969 yıllarını kapsayan üçüncü evresi, tartışmaların artık adı "devrim stratejisi" olarak konulmuş çerçeve içinde ele alınmaya başlanmış olduğu bir süreci ifade etmektedir. Bu evrenin ilk döneminde TİP'e yakın *Ant* dergisi

yayınlanmaya başlamıştır. *Yön* ise kapanmıştır. Bu, TİP'in sosyalist safta yalnız kaldığını düşündürtse de kısa bir süre sonra yayınlanmaya başlayan *Türk Solu*, farklı bir sosyalist strateji izleyen MDD Hareketi'nin vücut buluşu anlamına gelmiştir. Öte yandan ATÜT konusunda çeşitli seminerler düzenlenmiş, çeşitli kitaplar yayınlanmıştır. Ayrıca ATÜT Osmanlı tarihi üzerinde doğrudan sınanmaya başlamıştır. Toplum yapısı konusundaki bu gelişmeler solun yeni düzleminde tam anlamıyla karşılığını bulamadan düzlem bir daha değişmiştir. Kısa bir süre önce yayınladıkları kitaplarında Osmanlı toplum yapısı konusundaki farklı yaklaşmalarına rağmen Türkiye'nin yakın tarihi açısından benzer noktalara ulaşan Aybar ve Boran, TİP üst yönetimindeki yaşanan bir çatlağın özneleri olmuştur. MDD Hareketi'nin kuramsal müdahalelerinin bir yaratımı sayılabilecek olan bu çatlağı kapatma yolunda İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk tarihini ATÜT'ü göz önünde bulundurarak tahlil ettiği çabası sonuç vermemiştir. Bunlara Avcıoğlu'nun Osmanlı toplumunu "prekapitalizm" ile tanımladığı bir kitapla ortaya çıkması da eklenince toplum yapısı konusundaki iddiaların devrim stratejisi bağlamına oturtulduğu çeşitli tartışmalar yürütülmüştür.

Söz konusu tartışmalar, sol yapıların bu açıdan konumlarını sabitleştirdiği bir sürece uzanmıştır. Bu sebeple 1969 yılının sonbaharından sonraki tartışmalar farklı bir evre içinde değerlendirilmiştir. Bu evrede de Osmanlı toplum yapısı konusuyla ilgili yayınlar yapılmıştır ama bunlar ne ciddi anlamda birer tartışma başlatmış ne de var olan tartışma zemininde önemli değişikliklere yol açmıştır. Devrim stratejisi tartışmaları sürdüyse de bu tartışmalarda toplum yapısı konusunun nesnesi Osmanlı'dan ziyade Türkiye'nin mevcut durumu olmuştur. Çok geçmeden 12 Mart Muhtırası yaşanmış; Muhtıra'dan sonra açılan davaların savunmaları Osmanlı toplum yapısına bakışta sabitleşmiş olan konumları görmeyi sağlamıştır. 12 Mart dönemiyle birlikte yükselişe geçen Ecevit'li CHP ise Osmanlı toplum yapısına yönelik bir bakıştan hareket eden Türk siyaset geleneği üzerine akademik tezlerde yeni değerlendirmelerin yapılmasına yol açmıştır.

12 Mart Muhtırası sonrası Osmanlı toplum yapısı konusu sol yapılarda bir tartışma konusu olmaktan çok büyük ölçüde çıkmıştır. Konunun farklı gerekçelerle deşilmeye çalışıldığı veya bu konuda bir tartışma kıvılcımının çıktığı birkaç örnek dahil olmak üzere, Osmanlı toplum yapısı 1975-1980 yılları arasında sol yapılar açısından bir değini konusu olmaktan öteye gitmemiştir. Bunda, kitleselleşmesine karşın sürekli

ayrışan ve neredeyse hiçbir konuda aklıselim ile tartışma gerçekleştiremeyen bir sol tablosunun ortaya çıkması; bu durumdan bağımsız olmayarak aydınların kimisinin 12 Mart Muhtırası öncesinde, kimisinin 12 Mart Muhtırası sonrasında bu tabloya sahip bir sol ile arasına mesafe koyması etkili olmuştur. Bu aydınların bir kısmının ve genç kuşak akademisyenlerin tartışmaları aynı evre içinde akademik düzeyde sürdürmeye devam etmeleri hatta Türkiye'de tarihyazımına etkide bulunacak derecede tartışmalara yeni açılımlar getirmeleri yukarıda belirttiğimiz gerekçeyi doğrular niteliktedir.

Mutlak yolunun bu olduğu iddiasından kaçınarak, nihayetinde çalışmanın girişinde ortaya konulan soruların cevaplanıldığı düşünülmektedir. Önümüzdeki cevaplanması gereken soru; Türkiye'dekine benzer bir kapitalistleşme süreci yaşamış ve tarihinin bir noktasında geniş kesimleri sosyalizmi bir alternatif olarak görmüş toplumlarda veya Marx'ın toplum yapılarını ATÜT ile tanımladığı diğer toplumlarda benzer bir tartışma süreci yaşanıp yaşanmadığı, yaşandıysa bunların Türkiye'deki süreç ile benzerliklerinin ve farklılıklarının neler olduğudur.

KAYNAKLAR

Kitaplar/Kitap Bölümleri/Ansiklopedi Maddeleri/Tezler

[Aydemir], Şevket Süreyya. **İnkılâp ve Kadro: İnkılâbın İdeolojisi**. İstanbul: Milliyet Matbaası, 1932.

"[Panel:] Sıradışı Bir Entelektüel: İdris Küçükömer". **Sivil Toplum Uç Beyi: İdris Küçükömer**. yay. haz. Osman S. Arolat. İstanbul: Elif Yayınevi, 2016: 141-279.

"12 Mart Müdahalesi ve Silahlı Mücadele". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2166-2197.

"12 Mart Sonrası Gençlik Hareketi". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2237-2281.

"1971-1980 Arasında Kürt Sorunu". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2304-2322.

"Giriş". **Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması**. der. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi. çev. Beril İdemen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004: 7-70.

"Sözlü Tarih Üzerine". **Fethi Naci**. ed. Mustafa Şerif Onaran, Özgen Kılıçarslan. Ankara: T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, 2009: 289-335.

"Yasal Sosyalist Partilerin Kuruluşu". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2232-2237.

Abou-el-Haj, Rifa'at Ali. **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**. çev. Oktay Özel, Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

Açıkkaya, Savaş. **Solun Türk Devrimiyle İmtihanı**. İstanbul: Paraf Yayınları, 2011.

Adorno, Theodor W., Max Horkheimer. **Aydınlamanın Diyalektiği**. çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.

Ahmad, Feroz, Bedia Turgay Ahmad. **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. 4. bs. İstanbul: Hil Yayın, 2010.

Ahmet Vefik Paşa. **Fezleke-i Tarih-i Osmanî: Bir Eski Zaman Ders Kitabı**. haz. Şakir Babacan. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.

Akat, Asaf Savaş. "Sencer Divitçioğlu ile 50 Yıl". **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**. Sencer Divitçioğlu. haz. İbrahim Ekinci-Hakan Güldağ. 2. bs. (Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2013): 11-19.

Akbayrak, Hasan. **Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine: İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları**. İstanbul: Kitabevi, 2009.

Akça, İsmet. "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi". **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**. der. Evren Balta Peker, İsmet Akça. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 351-406.

Akçay, Ümit. **Kapitalizmi Planlamak: Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü**. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007.

Akgün, Seçil Karal. **27 Mayıs: Bir İhtilal, Bir Devrim, Bir Anayasa**. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009.

Aksoy, Suat. **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**. 2. bs. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971.

Akşit, Bahattin. "Mübeccel Kıray'ın Sosyolojik Araştırma Programının Oluşması". **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol/Mübeccel B. Kıray/Şerif Mardin**. haz. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2010: 55-72.

_____. **Türkiye'de "Az Gelişmiş Kapitalizm" ve Köylere Girişi**. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Yayınları, 1967.

Aktolga, Muazzez. **Bir Annenin '68 Anıları**. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2000.

Alatlı, Ertuğrul. **Belgeleriyle 09 Mart 1971 "Antiparlamentarist-Baasçı" Darbe Girişimi**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.

Aldıkaçtı, Orhan. **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**. 2. bs. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1973.

Alış, Ahmet. "The Process of the Politicization of the Kurdish Identity in Turkey: the Kurds and the Turkish Labor Party (1961-1971)". Master of Arts. Boğaziçi University the Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2009.

Alper, Emin. "An Indigenious Social Democracy: The Democratic Left Thought in Turkish Politics 1972-1975". Master of Arts. Boğaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2003.

_____. "Student Movement in Turkey from a Global Perspective, 1960-1971". Doctor of Philosophy Thesis. Boğaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2009.

Anadol, M. **Türkiyede Antiemperyalist Savaşın Stratejisi**. y.y: Başaran Matbaası, 1968.

Anadol, Zihni T. **Aydınlığa Omuz Verenler**. İstanbul: Yön Yayıncılık, 1991.

Aren, Sadun. **100 Soruda Ekonomi El Kitabı: Türkiye Ekonomisinden Örneklerle**. 10 bs. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990.

Aren, Sadun. **Puslu Camın Arkasından**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.

_____. **TİP Olayı 1961-1971**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

Arıcanlı, Ali Tosun. "The Role of the State in Social and Economic Transformation of the Ottoman Empire, 1807-1918". PhD Thesis. Harvard University, the Department of Economics, 1976.

Arıkan, Zeki. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c. 6. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1584-1594.

Arndt, H. W. **Economic Development: The History of an Idea**. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987.

Arslan, Ahmet. **İbni Haldun**. 2. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Atay, Tayfun. "Çözümlenememiş Bir Tarih Sorunu: Şeyh Bedreddin". **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru**. yay. haz. Tanıl Bora, Semih Sökmen, Kaya Şahin. İstanbul: Metis Yayınları, 1998: 161-179.

Ateş, Toktamış. **Siyasi Tarih**. 3. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Atılgan, Gökhan. "Mihri Belli". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 548-570.

_____. **Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı**. 2. bs. İstanbul: Yordam Kitap, 2009.

_____. **Yön-Devrim Hareketi**. 2. bs. İstanbul: Yordam Yayınları, 2008.

Avcıoğlu, Doğan. "'Uluslararası Ekonomik İlişkiler İçinde Türkiye'nin Yeri ve Durumu' Bildirisi Üstüne Düşünceler". **Mimarlık Semineri, 15-16-17-18 Aralık 1969, Ankara**. haz. Aptullah Kuran vd. y.y.: TMMOB Mimarlar Odası, [1970?].

_____. "Önsöz". **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**. Hélène Carrère D'Encausse, Stuart Schram. çev. Sevil Avcıoğlu, Adil Aşçıoğlu. İstanbul: Yön Yayınları, 1966: 5-6.

_____. "Önsöz". **Sınıf Açısından Azgelişmişlik**. Yves Lacoste. çev. Sevil Avcıoğlu. 2. bs. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1996: 15-16.

_____. **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**. c. 2. 4. bs. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1969.

_____. **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1968.

_____. **Türklerin Tarihi**. c. 1. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978.

Aybar, Mehmet Ali. **12 Mart'tan Sonra Meclis Konuşmaları**. İstanbul: Sinan Yayınları, 1973.

_____. **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm: Seçmeler 1945-1967**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968.

_____. **TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi**. c. 1. İstanbul: BDS Yayınları, 1988.

_____. **TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi**. c. 2. İstanbul: BDS Yayınları, 1988.

_____. **TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi**. c. 3. İstanbul: BDS Yayınları, 1988.

_____. **Türkiyeyi Adalet Partisi Kalkındıramaz**. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1966.

Aydeniz, Hediyetullah. "1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında Birikim Dergisinin Yeri ve Önemi". Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Aydınoğlu, Ergun. '**Sol Hakkında Her Şey' mi?** İstanbul: Versus Kitap, 2008.

_____. "Hikmet Kıvılcımlı ve 1960'lar Türkiye Solu". **Bildiriler: Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu İstanbul, 2013**. yay. haz. Demir Küçükaydın. İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2013: 75-86.

_____. **Söylenmese de Olurdu: Bir Siyasi Göçmenin Otuz Yıla Diş ve Düş Gıcırtıları**. İstanbul: Belge Yayınları, 1996.

_____. **Türkiye Solu (1960-1980): "Bir Amneziğin Anıları"**. İstanbul: Versus Kitap, 2008.

Aysan, Yılmaz. **Afişe Çıkmak 1963-1980: Solun Görsel Serüveni**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Aytav, Erkam Tufan. **Aydınlık'tan Kaçanlar**. 2. bs. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013.

Babalık, Naciye. **Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005.

Bağdatlı, Selahattin. **Selahattin Hilav'la Konuşmalar**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Bahadınlı, Yusuf Ziya. **Öyle Bir Aşk**. 4 bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Bailey, Anne M., Joesp R. Llobera (ed.). **The Asiatic Mode of Production: Science and Politics**. London, Henley and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981.

Ballı, Rafet. **Kürt Dosyası**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.

Balta, Evangelia. "Ottoman Studies in Greece". **XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999**. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012: 243-248.

Barkan, Ömer Lütfi. "'Feodal' Düzen ve Osmanlı Timarı". **Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar, 10 Haziran 1973**. ed. Osman Okyar. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1975: 1-32.

_____. **Türkiye'de Toprak Meselesi 1**. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.

Başar, Ahmet Hamdi. **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**. Ankara: Amerikan Neşriyat Bürosu, 1960.

Başkaya, Fikret. **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**. 6. bs. Ankara: Maki Basın Yayın, 2009.

_____. **Yediyüz: Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi**. Ankara: Ütopya Yayınevi, 1999.

Batur, Muhsin. **Anılar ve Görüşler: "Üç Dönemin Perde Arkası"**. 2. bs. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.

Baydar, Oya, Melek Ulagay. **Bir Dönem, İki Kadın: Birbirimizin Aynasında**. İstanbul: Can Yayınları, 2011.

Bayındır, Güzellâ ve diğ. (yay. haz.). **Akıntıya Karşı… Behice Boran**. İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2009.

Baykara, Tuncer. **Ben Kendim ve Tarihçilik Yolunda Kırk Yıl (1964-2004)**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Bekar, Cumhur. "A New Perception of Rome, Byzantium and Constantinople in Hezarfen Hüseyin's Universal History". Master of Arts. Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in Social Science, 2011.

Belge, Murat. "Fethi Naci". **Fethi Naci**. ed. Mustafa Şerif Onaran, Özgen Kılıçarslan. Ankara: T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, 2009: 259-267.

_____. “Materyalist Tarih Görüşü”. **Felsefe Kurumu Seminerleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977: 444-475.

_____. “Türkiye İşçi Partisi”. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. c. 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 2120-2131.

_____. **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

_____. **Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Belli, Mihri. **Mihri Belli’nin Anıları: İnsanlar Tanıdım**. c. 1. 2. bs. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.

_____. **Mihri Belli’nin Anıları: İnsanlar Tanıdım**. c. 2. 2. bs. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.

_____. **Milli Demokratik Devrim**. İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1970.

Belli, Sevim. **Boşuna mı Çiğnedik?**. İstanbul: Belge Yayınları, 1994.

Beriş, Hamit Emrah. “Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**. ed. Murat Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 530-540.

Berkes, Niyazi. “Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye’de Ekonomik Düşünün Evrimi”. **Türkiye’de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine**. der. Fikret Görün. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1972: 39-55.

_____. **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**. c. 2. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970.

_____. **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**. c. 1. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

_____. **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?** İstanbul: Yön Yayınları, 1964.

_____. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Berktay [Başar], Erdoğan. **Sosyalizm Sözlüğü: Kavramlar-Biyografiler**. Ankara: Toplum Yayınları, 1965.

Berktay, Halil. “The Other Feudalism: A Critique of 20th Century Turkish Historiography and its Particularisation of Ottoman Society”. v. 1. PhD Thesis. University of Birmingham Faculty of Arts, the School of History, Department of Medieval History, 1990.

_____. **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.

_____. **Kabileden Feodalizme**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.

Beşikçi, İsmail. **Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**. Ankara: E Yayınları, 1969.

Bilbilik, Erol. **Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci**. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013.

Bildirge. Ankara: Devrimci Yol Dergisi, 1977.

Bilge, Sadık Müfit. **Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar: Osmanlı Klasik Çağı'nda (1300-1600) Tarım, Tarımın Vergilendirilmesi ve Vergileme İlkeleri Bakımından Değerlendirilmesi**. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Bilican, Veda. "Muzaffer Sencer'in Sosyoloji Anlayışı". Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Birand, Kâmıran. **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri.** Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1955.

Bora, Tanıl. **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Boran, Behice, Necla Fertan. **İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası**. İstanbul: Bilim Yayınları, 1975.

Boran, Behice. **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**. 2. bs. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1970.

_____. **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**. İstanbul: Gün Yayınları, 1968.

_____. **Yazılar Konuşmalar Söyleşiler Savunmalar**. c. 1. yay. haz. Nihat Sargın. İstanbul: Tüstav Yayınları, 2010.

Boratav, Korkut. **100 Soruda Gelir Dağılımı: Kapitalist Sistemde (Türkiye'de, Sosyalist Sistemde)**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

Bostancıoğlu, Adnan. **Bitmeyen Yolculuk: Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı**. 6. bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Bozarslan, Hamit. "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora, 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 841-870.

_____. "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 1169-1207.

Burkay, Kemal. "Kürt Solu ve Ulusal Hareketi İçinde PSKT (Özgürlük Yolu)". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2318-2319.

_____. **Neolitik Çağdan I. Dünya Savaşı'na Kürtler ve Kürdistan**. 6. bs. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015.

Burke, Peter. **Tarih ve Toplumsal Kuram**. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Cahen, Claude. **Osmanlılardan Önce Anadolu**. çev. Erol Üyepazarcı. 4. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Callinicos, Alex. **Tarih Yapmak.** çev. Nermin Saatçıoğlu. İstanbul: Özne Yayınları, 1998.

Carr, Edward Hallett. **Milliyetçilik ve Sonrası**. çev. Osman Akınhay. 3 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

_____. **Tarih Nedir**. çev. Misket Gizem Gürtürk. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Cem, İsmail. **Ben Böyle Veda Etmeliyim: İsmail Cem Kitabı**. söy. Can Dündar. 8. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

_____. **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**. 3. bs. İstanbul: Cem Yayınevi, 1973.

Cemal, Hasan. **Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım**. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.

Chesneaux, Jean, vd. **Asya Tipi Üretim Tarzı**. çev. İrvem Keskinoğlu. İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

Chesneaux, Jean. "Asya Tipi Üretim Tarzının Açtığı Yeni Araştırma Alanları". **Asya Tipi Üretim Tarzı**. Jean Chesneaux vd. çev. İrvem Keskinoğlu. İstanbul: Ant Yayınları, 1970: 23-68.

Cin, Halil, S. Gül Akyılmaz. **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1995.

Cizre, Ümit. **AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Coşkun, Sezai. **Esir Şehrin Hür İnsanı Kemal Tahir: İnsan, Eser, Fikir**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

Croce, Benedetto. **Theory & History of Historiography**. London: George G. Harrap, 1921.

Çandar, Tûba. **Murat Belge: Bir Hayat…**, 4. bs. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.

Çavdar, Tevfik. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**. 4. bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

Çayan, Mahir. **Bütün Yazılar**. İstanbul: Devrimci Sol, 1979.

Çaykara, Emine. **Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalcık Kitabı**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

Çelenk, Halit (der.). **1. T.H.K.O. Davası**. 2. bs. İstanbul: 68'liler Birliği Vakfı, 2008.

Çelenk, Halit. **Türkiye İşçi Partisi'nde İç Demokrasi**. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2003.

Çelik, Aziz. "Sınıf ile Devlet Arasında Bir Tereddüdün Öyküsü: Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi (1962)". **Tarih, Sınıflar ve Kent.** der. Besime Şen, Ali Ekber Doğan. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2010: 103-166.

Çelikoğlu, Adnan. **Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Çiftçi, Ahmet. **İnsanlık Düşmanı, Sosyalizm Maskeli Komünizm**. İstanbul: Orhan Mete Matbaası, 1965.

Çiğdem, Ahmet. **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jurgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma.** İstanbul: İletişim, 2008.

Çubukçu, Aydın. "TDKP – 'Halkın Kurtuluşu': Gerilladan Partiye". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil, 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 724-736.

Çulhaoğlu, Metin. **Bir Mirasın Güncelliği: Tarih Türkiye Sosyalizm**. İstanbul: YGS Yayınları, 2002.

David, Géza, Pal Fodor. "Macaristan'da Osmanlı Tarihi Çalışmaları". **XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999**. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012: 303-345.

_____. "Osmanlı Tarihinde Macar Araştırmaları". **Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması**. der. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi. çev. Beril İdemen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004: 351-402.

Debbağoğlu [Tabakoğlu], Ahmet. **İslâm İktisadına Giriş**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.

Debray, Regis. **Devrimde Devrim (Lâtin Amerika'da Silâhlı ve Politik Mücadele)**. çev. R. Güngör. Ankara: Toplum Yayınları, 1967.

Delannoi, Gil. "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz". **Uluslar ve Milliyetçilikler**, haz. Jean Leca. çev. Siren İdemen. İstanbul: Metis Yayınları, 1998: 31-38.

Demirel, Tanel. "Demokrat Parti". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**. ed. Murat Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 480-529.

_____. **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Demiryürek, Mehmet. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi 1853-1925**. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003.

Dev-Genç Davası Gerekçeli Hükmü. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1975.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1. Ankara: Komal Basım Yayım Dağıtım, 1975.

Dinçer, Özgün. "Türk Solu Dergisi (1967-1970) ve Milli Demokratik Devrim Stratejisi". Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

Dinler, A. Hamdi. **T.İ.P Tarihinden Kesitler (1961-1971)**. İstanbul: Gelenek Yayınevi, 1990.

Direk, Zeynep. "Türkiye'de Varoluşçuluk". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**. ed. Uygur Kocabaşoğlu. 4 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007: 441-451.

Divitçioğlu, Sencer. "Önsöz". **Kapitalizm Nereye Gidiyor?: Kapitalist Ekonominin Marksist Eleştirisi**. Paul Sweezy. çev. Aslan Başer Kafaoğlu (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1970): 9-23.

_____. **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler**. İstanbul: Elif Yayınları, 1966.

_____. **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu (1967)/Marksist Üretim Tarzı Kavramı (1970)**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

_____. **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**. 2. bs. İstanbul: Köz Yayınları, 1971.

_____. **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**. 3. bs. Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981.

_____. **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1967.

_____. **Marksist Üretim Tarzı Kavramı/Devlet ve Artık-Değer (İki Deneme)**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1971.

_____. **Sencer Divitçioğlu Anlatıyor**. haz. İbrahim Ekinci, Hakan Güldağ, 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Doğan, D. Mehmet. **Tarih ve Toplum**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.

Doğan, Zafer. **Türkiyeli Bir Sosyalist: Mehmet Ali Aybar**. İstanbul: Belge Yayınları, 2005.

Draganova, Slavka, Strašimir Dimitrov. "Bulgaristan'da Osmanlı Çalışmaları". **XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999**. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012: 401-458.

Duménil, Gérard, Michael Löwy, Emmanuel Renault. **Marksizmin 100 Kavramı**. çev. Gözde Orhan. 2. bs. İstanbul: Yordam Kitap, 2013.

Dunn, Stephen P. **The Fall and Rise of the Asiatic Mode of Production**. London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul, 2011.

Ecevit, Bülent. **Kurultaylar ve Sonrası**. Ankara: İleri Yayınları, 1972.

_____. **Ortanın Solu**. İstanbul: Kim Yayınları, 1966.

Eğribel, Ertan, Ufuk Özcan (ed.). **Türk Sosyologları ve Eserleri – I: Temel Tartışmalar**. İstanbul: Kitabevi, 2010.

_____. **Türk Sosyologları ve Eserleri – II: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma**. İstanbul: Kitabevi, 2010.

Eğribel, Ertan, Ufuk Özcan (yay. haz.). **Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına**. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.

Eğribel, Ertan, Ufuk Özcan. "İstanbul Sosyoloji'de Yeni Bir Dönemin Sancıları: Cahit Tanyol ve Baykan Sezer Üzerine Birkaç Söz". **Türk Sosyologları ve Eserleri-I: Temel Tartışmalar**. ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan. İstanbul: Kitabevi, 2010: 67-71.

Ekinci, İbrahim. **Muzaffer Oruçoğlu Anlatıyor**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.

Ekinci, Tarık Ziya. **Lice'den Paris'e Anılarım**. yay. haz. Derviş Aydın Akkoç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Elibol, Saadettin. **Sınıfsız Toplum**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.

Eliçin, Emin Türk. **Kemalist Devrim İdeolojisi: Niteliği ve Tarihteki Yeri**. İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

Emre, Yunus. **CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol: Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Erdoğan, Demet Neşe. "İsmail Cem'in Politika Gazetesi (1975-77)". Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Erdost, Muzaffer. "**Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm**. Ankara: Sol Yayınları, 1969.

_____. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri: Asya Biçimi ve Feodalizm**. 2. bs. Ankara: Onur Yayınları, 1989.

Ergun, Doğan. **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**. 2. bs. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974.

_____. **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı.** İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

Ergur, Ali. "Türkiye'de Siyasî Düşüncenin Gelişmesinde Fransız Etkisi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. 9: Dönemler ve Zihniyetler.**ed. Ömer Laçiner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009:927-944.

Erhan, Çağrı. "ABD ve NATO'yla İlişkiler". **Türk Dış Politikası**. c. 1. ed. Baskın Oran. 15 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 681-715.

Erim, Nihat. **12 Mart Anıları**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Erkan, Neslihan. "12 Mart Muhtıra Sürecinde Devrim Dergisi'nin Rolü". Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Erkiner, Engin, İlker Akman. **40 Yıl Sonra TDAS, Rus Devriminden Çıkan Dersler, Türkiye Devriminin Acil Sorunları, Mevcut Durum ve Devrimci Taktiğimiz**. İstanbul: TDAS Yayınları, 2015.

Eroğul, Cem. "TİP Sorunsalı". **Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme: 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi**. ed. Ahmet Alpay Dikmen. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2002: 201-206.

Ersan, Vehbi. **1970'lerde Türkiye Solu**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Ersanlı, Büşra. **İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937).** İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**. çev. Zeynep Altok. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Fegan, Fuat (haz.). **Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası.** İstanbul: Murat Matbaacılık, 1977.

Feyizoğlu, Turhan. FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu: Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi 3. bs. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2015.

Fişek, Kurthan. **Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1969.

_____. **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**. Ankara: Doğan Yayınları, 1969.

Gambetti, Zeynep. "Doğruluk Uğruna Dünyayı Yıkmak: Aydınlanmacı Evrenselliğin Çelişkileri ve Türkiye". **Aydınlanma Sempozyumu: 11-12 Mayıs 2007**. yay. haz. Binnaz Toprak. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007: 151-164.

Garaudy, Roger. **Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum**. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı, 2005.

Genç, Mehmet. "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum". **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**. der. Sevil Atauz. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986: 439-446.

Genç, Süleyman. **12 Mart'a Nasıl Gelindi: Bir Devrin Perde Arkası 1960-71**. Ankara: İleri Yayınları, 1971.

Gençoğlu Onbaşı, Funda. "Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'de 'Sivil Toplum' Kavramı". **Şerif Mardin Okumaları**. ed. Taşkın Takış (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008): 42-70.

Georgeon, François. **Osmanlı-Türk Modernleşmesi: 1900-1930.** çev. Ali Berktay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

_____. **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura 1876-1935.** çev. Alev Er. 4. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Gevgilili, Ali. **Türkiye'de 1971 Rejimi: Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması**. [İstanbul]: Milliyet Yayınları, 1973.

_____. **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**. 2. bs. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1989.

Godelier, Maurice. **Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Evrimi**. çev. Atilla Tokatlı. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1966.

Goldmann, Lucien. **Aydınlanma Felsefesi**. çev. Emre Arslan. Ankara: Doruk Yayımcılık, 1999.

Goody, Jack. **Tarih Hırsızlığı**. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Gökçe, Birsen. **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**. Ankara: Savaş Yayınları, 1996.

Göksu, Sadık. **Yılların Tanığı Anılarım**. İstanbul: Uranus Fotoğraf Ajansı ve Yayınevi, 2016.

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.

Gulbenkian Komisyonu. **Sosyal Bilimleri Açın*:* Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**. çev. Şirin Tekeli, 7. bs. İstanbul: Metis, 2009.

Gül, Osman Kubilay. "Ahmet Hamdi Başar ve İktisadi Devletçilik". Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Güldağ, Hakan, İbrahim Ekinci. **Aydınlık Bir Adam: Korkut Boratav**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2010.

Güler, Aydemir. **Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar**. İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2010.

Günay, Ertuğrul. "Özgür İnsan Dergisi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 234-251.

Gündoğan, Azat Zana. "The Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of 'the Eastern Meetings' ". Master of Science. Middle East Technical University the Graduate School of Social Sciences, 2005.

Gündoğan, Ercan. **Marxian Theory and Socialism in Turkey: A Critique of the Socialist Journal Aydınlık**. Saarbrucken: VDM Verlag Dr Muller, 2009.

Güneş, Cengiz. **Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi**. çev. Eflâ-Barış Yıldırım. Ankara: Dipnot Yayınları, 2013.

Gürkan, Ülker. "Sosyal Değişmeler". **Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1969: 453-492.

Gürses, Didem. "Ahmet Hamdi Başar". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**. ed. Murat Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 332-338.

Hale, William. **Türk Dış Politikası (1774-2000)**. çev. Petek Demir. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.

Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. 3: Modernleşme ve Batıcılık** içinde, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 125-140.

Hatemi, Hüseyin Perviz. **İslam Açısından Sosyalizm**. İstanbul: Hareket Yayınları, 1967.

Heper, Metin. **Bürokratik Yönetim Geleneği**. Ankara: Ongun Kardeşler Matbaası, 1974.

Hikmet, Özdemir. **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.

Hilav, Selahattin. "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Türkiye Sosyalist Hareketi". **Asya Tipi Üretim Tarzı**. Jean Chesneaux vd. çev. İrvem Keskinoğlu. İstanbul: Ant Yayınları, 1970: 10-22.

_____. "Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar". **Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**. haz. Fethi Naci. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1965: 70-85.

_____. "Önsöz". **Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)**. Karl Marx. çev. Selahattin Hilav, Attila Tokatlı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1966: 5-11.

_____. **100 Soruda Felsefe El Kitabı**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970.

_____. **Diyalektik Düşüncenin Tarihi.** 2. Bs. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1993.

_____. **Felsefe Yazıları**. 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995:125-134.

_____. **Toplumculuk ve İnsan Problemleri**. İstanbul: Türkiye İşçi Partisi İstanbul İl Yönetim Kurulu Eğitim Bürosu, 1966.

Hilton, Rodney. "Giriş". **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**. Paul Sweezy, Maurice Dobb, Kohachiro Takahashi vd. çev. Müge Gürer, Semih Gökmen. İstanbul: Metis Yayınları, 1984: 7-31.

Hindess, Barry, Paul Q Hirst. **Pre-Capitalist Modes of Production**. London, Henley and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1975.

Hobsbawm, Eric J. "Önsöz". **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri: Asya Üretim Tarzı, Antik Çağ, Feodalite**. Karl Marx. çev. Mihri Belli. İstanbul: Sol Yayınları, 1967: 7-69.

_____. **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı, 1993.

_____. **Tarih Üzerine**. çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Howard, Douglas A. "Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit". **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**. ed. Virgina H. Aksan, Daniel Goffman. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011:188-222.

Huberman, Leo, Paul M. Sweezy. "İngilizce Basımın Önsözü". **Devrimde Devrim (Lâtin Amerika'da Silâhlı ve Politik Mücadele)**. Regis Debray. çev. R. Güngör. Ankara: Toplum Yayınları, 1967: 5-6.

Iggers, Georg G. **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**. çev. Gül Çağalı Güven. 4. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Ilıcak, Nazlı. **Elyazısı İtiraflarla 12 Mart Cuntaları**. Türkiye: y.y., 197?.

İslamoğlu-İnan, Huricihan. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Işın, Ekrem. "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c. 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 352-362.

İçimizdeki Düşman: Türkiyede Ciddi Bir Komünizm Tehlikesi Vardır (y.y), 1964.

İleri, Rasih Nuri. **Mihri Belli Olayı I: M.D.D.-Yön Tartışmaları, Sosyalist Aydınlık Davası**. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976.

_____. **Mihri Belli Olayı II: Marksist-Leninist Haziran Hareketi Davası**. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976.

_____. **Mihri Belli Olayı III: Özeleştiri Türkiye Emekçi Partisi.** İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976.

_____. **TİP'de Oportünist - Merkeziyetçilik, 1966-1968**. İstanbul: Yalçın Yayınları, 1987.

İnalcık, Halil, Bahaeddin Yediyıldız. "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları". **XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999**. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012: 85-220.

İnalcık, Halil. "Köy, Köylü ve İmparatorluk". **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi: Tebliğler: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990: 1-11.

_____. "Ottoman Social and Economic History: A Review". **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**. ed. Osman Okyar, Halil İnalcık. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980: 1-8.

_____. **From Empire to Rebuplic: Essays on Ottoman and Turkish Social History**. İstanbul: The Isis Press, 1995.

_____. **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society**. Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993.

Johnstone, Monty. "Enternasyoneller". çev. Levent Köker. **Marxist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. çev. ed. Mete Tunçay. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993: 198-202.

Kabaklı, Ahmet. **Bürokrasi ve Biz**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1976.

Kaçmaz, Ahmet. "TSİP". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2258-2259.

Kaçmazoğlu, H. Bayram. **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012.

_____. "1960-1971 Dönemi Türkiye Sosyolojisi". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

_____. **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri**. Erzurum: Birey Yayıncılık, 1995.

_____. **Türk Sosyolojisinde Temalar 2: Kuram-Uygulama-Sosyalizm**. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012.

Kadıoğlu, Ayşe. "Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. 4: Milliyetçilik.** ed. Tanıl Bora. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 284-292.

Kafadar, Cemal. **İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**. çev. Ceren Çıkın. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.

Kahraman, İlbay. **Cepheden Anılar: Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Kanat, Celal A. "TKP Tarihinde Gezintiler (1973-1987)". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2278-2279.

Kanbolat, Yahya. **Olduğu Gibi: Eski Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar**. Hatay: Bayır Yayınları, 1979.

Karadağ, Yücel. "Asya Tipi Üretim Tarzı Tartışmaları ve Marx". **Selâhattin Hilâv'a Saygı**. haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006: 115-131.

Karpat, Kemal H. "Ideology in Turkey after the Revolution of 1960". **Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis**. by Kemal H. Karpat and contributors. Leiden: E. J. Brill 1973: 317-366.

_____. **Dağı Delen Irmak: Kemal H. Karpat Kitabı**. söy. Emin Tanrıyar. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

_____. **Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays**. Leiden, Boston: Brill, 2004.

Kayalı, Kurtuluş. **Türk Kültür Dünyasından Portreler**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

_____. "ATÜT Tartışmalarının Hafife Alınmasının Nedenleri ve Bu Tartışmaların Atlanan Ruhu". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 1089-1094.

_____. "Giriş: Bir Kemal Tahir Kitabı…". **Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak**. ed. Kurtuluş Kayalı. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010: 13-18.

_____. "Karşılıklı İlişkileri Bağlamında Hikmet Kıvılcımlı ile Memleket Sosyal Bilimcileri ya da Türkiye'nin Tipik Sosyal Bilimcilerinin Hikmet Kıvılcımlı'nın Metinlerini Algılama Zaafları Üzerine Bazı Düşünceler". **Bildiriler: Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu İstanbul, 2013**. yay. haz. Demir Küçükaydın. İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2013: 145-154.

_____. "Niyazi Berkes". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**. ed. Ahmet İnsel. 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 338-341.

_____. "Sonuç Niyetine: Kemal Tahir; Tarihçi, Sosyolog, Romancı". **Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak**. ed. Kurtuluş Kayalı. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010: 199-207.

_____. "Şerif Mardin Okumaları Konusunda Bazı Sorular ya da Bazı Sorunlar". **Şerif Mardin Okumaları**. ed. Taşkın Takış. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008: 91-102.

_____. **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

_____. **Türk Düşünce Dünyası I**. Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1994.

_____. **Türk Düşünce Dünyası I**. Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1994.

_____. **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

_____. **Üstü Çizilen Yazılar**. Ankara: Ürün Yayınları, 2003.

Kazgan, Gülten. **İktisadî Düşünce Dersleri (Cilt 1): İdeoloji-Metod-Analiz-Politika**. İstanbul: Figen Teksir, 1967.

Keyder, Çağlar. **Toplumsal Tarih Çalışmaları**. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1983.

_____. **Toplumsal Tarih Çalışmaları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Kılıçbay, Mehmet Ali. **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**. Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1982.

Kıray, Mübeccel. **Toplumbilim Yazıları**. Ankara: Toplum Bilimleri Araştırma Merkezi Yayınları, 1982.

Kıray, Mübecel B. "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı". **Mimarlık Semineri, 15-16-17-18 Aralık 1969, Ankara**. haz. Aptullah Kuran vd. y.y.: TMMOB Mimarlar Odası, [1970?].

Kıvılcımlı, Hikmet. **Dev-Genç Seminerleri**. İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2008.

_____. **Hikmet Kıvılcımlı'nın PDA (Doğu Perinçek ve O Günkü Şürekası-Avanesi Üzerine) Eleştirileri**. Ankara: Derleniş Yayınları, 2013.

_____. **Uyarmak İçin Uyanmalı Uyanmak İçin Uyarmalı: İşçi Partisine Teklif**. 2. bs. İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970.

Koçak, Orhan, Tanıl Bora, Ulus S. Baker vd. "Hasan Ünal Nalbantoğlu'yla Söyleşi: Seçkinyalnızlıkta Başkalarıyla Söyleşmek". **Hasan Ünal Nalbantoğlu'na**

Armağan: Symbolae in Honorem. der. Adile Arslan Avar, Devrim Sezer İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 19-51.

Koçaş, Sadi. **Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar**. c. 3. İstanbul: May Yayınevi, 1977.

Koloğlu, Orhan. **Bilimselden "Medyatik"e Tarih**. söy. Barış Doster. İstanbul: Destek Yayınevi, 2009.

_____. **Numaracı Cumhuriyetçiler: II. Cumhuriyetçiler Hakkında Herşey**. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007.

Kongar, Emre. **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.

Koş, Ayşenaz. "An Analytical Study on the Migration of Sartrean Existentialism into Turkey through Translation". Master of Arts. Boğaziçi University Institute of Social Sciences, 2004.

Köprülü Orhan F. "Önsöz". **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**. M. Fuad Köprülü. 2. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1986: VII-X.

Köprülü, Bülent. **Toprak Hukuku Dersleri**. c. 1. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1958.

Kösemihal, Nurettin Şazi. "Önsöz". **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri**. Mehmet Ali Şevki. çev. Muzaffer Sencer. İstanbul: Elif Yayınları, 1968: 7-23.

Kuray, Sarp. **İsyan ve Tevekkül**. İstanbul: Birharf Yayınları, 2008.

Kurdakul**,** Şükran. **Cezaevinden Babıali'ye Babıali'den TİP'e**. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2003.

Kurtuluş Kendini Anlatıyor-Kurucular I. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2016.

Kurtuluş Kendini Anlatıyor-Kurucular II. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2016.

Kushner, David. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**. çev. Zeki Doğan. İstanbul: Fener Yayınları, 1998.

Küçük, Yalçın. **Aydın Üzerine Tezler 1830-1980**. c. 5. Ankara: Tekin Yayınevi, 1988.

_____. **Türkiye Üzerine Tezler**. c. 3. Ankara: Tekin Yayınevi, 1986.

Küçükaydın, Demir [H. Yılmaz]. **Emekçi-Birikim'in Dr. Hikmet Kıvılcımlı Eleştirileri Üzerine**. İstanbul: Kıvılcım Yayınları, 1976.

Küçükaydın, Demir. **Bir Devrimcinin Teorik ve Politik Biyografisi**. İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2009.

_____. **Bir Devrimcinin Teorik ve Politik Biyografisi**. İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2009.

Küçükömer, İdris. **"Batılaşma": Düzenin Yabancılaşması**. 5. bs. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.

_____. **Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989.

_____. **Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma**. İstanbul: Ant Yayınları, 1969.

Kürkçügil, Masis. **Tarih ve Siyaset Sarkacında**. İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2010.

Lacoste, Yves. "Önsöz". **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1- Bizanstan Tanzimata**. Stefanos Yerasimos. çev. Babür Kuzucu. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974: 7-13.

_____. **Sınıf Açısından Azgelişmişlik**. çev. Sevil Avcıoğlu. 2. bs. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1996.

Lipovsky, Igor P. **The Socialist Movement in Turkey 1960-1980**. Leiden: E. J. Brill, 1992.

Macar, Elçin. "Doğan Avcıoğlu". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**. ed. Ahmet İnsel. 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 162-169.

Madanoğlu Dosyası I. 2. bs. Ankara: Töre-Devlet Yayınları, 1973.

Mardin, Şerif. "'Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarının Türk Toplum Yapısı' Bildirisi Üzerine". **Mimarlık Semineri, 15-16-17-18 Aralık 1969, Ankara**. haz. Aptullah Kuran vd. y.y.: TMMOB Mimarlar Odası, [1970?].

_____. **Türk Modernleşmesi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

_____. **Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I**. der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Marx, Karl, Friedrich Engels. **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**. çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut. 4. bs. İstanbul: Yordam Kitap, 2010.

Marx, Karl. **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**. çev. Sevim Belli. 4. bs. İstanbul: Sol Yayınları, 1979.

_____. **1844 El Yazmaları**. çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları, 2000.

_____. **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri: Asya Üretim Tarzı, Antik Çağ, Feodalite**. çev. Mihri Belli. Ankara: Sol Yayınları, 1967.

Mehmet Ali Şevki. **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri**. Günümüz Türkçesine Çev. Muzaffer Sencer. İstanbul: Elif Yayınları, 1968.

Meriç, Ümid. **Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü**. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1975.

Mumcu, Uğur. **Aybar ile Söyleşi: Sosyalizm ve Bağımsızlık**. 3. bs. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.

_____. **Bir Uzun Yürüyüş**. 3. bs. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.

Mustafa Celâlettin Paşa. **Eski ve Modern Türkler**. çev. Güven Beker. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

Mustafa Nuri Paşa. **Netayic ül-Vukuat**. c. I-II. haz. Neşet Çağatay. 2. bs. Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1987.

_____. **Netayic ül-Vukuat**. c. III-IV. haz. Neşet Çağatay. 2. bs. Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1987.

Mütfüoğlu, Oğuzhan. "Devrimci Yol Üzerine Notlar". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2250-2253.

Naci, Fethi (der.). **Az Gelişmiş Ülkelerde Askerî Darbeler ve Demokrasi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1966.

Naci, Fethi. **Dönüp Batığımda**. 2 bs. İstanbul: Adam Yayınları, 1999.

_____. **Dünya Bir Gölgeliktir**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Nalbantoğlu, H. Ünal. "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı-Ürün ve Kent Ekonomisi". **Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar, 10 Haziran 1973**. ed. Osman Okyar. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1975: 33-70.

_____. "Geçiş Dönemi Sosyoloğu Ne Demektir?". **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol/Mübeccel B. Kıray/Şerif Mardin**. haz. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2010: 89-98.

_____. **Arayışlar: Bilim, Kültür, Üniversite**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

NATO: Belgeler. Brüksel: NATO Enformasyon Servisi, 1970?.

Nesimi, Abidin. **Yılların İçinden**. İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1977.

Neumann, Christoph K. **Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı**. çev. Meltem Arun**.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

O'Leary, Brendan. **The Asiatic Mode of Production: Oriental Despotism, Historical Materialism and Indian History**. Southampton: Basil Blackwell, 1989.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Arı Kovanına Çomak Sokmak: Taşra Kökenli Bir Tarihçinin Sıradan Meslek Hayatı**. söy. Haşim Şahin. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

_____. **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)**. 7. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Okyar, Osman. "Preface". **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**. ed. Osman Okyar, Halil İnalcık. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980: ix-xii.

Onar, Sıddık Sami. **İdare Hukukunun Umumî Esasları**. İstanbul: Marifet Basımevi, 1952.

Ortaylı, İlber. "Osmanlı Bürokrasinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi". **Yönetim Sosyolojisi: Yönetim Sosyolojisi Kollokyumuna Sunulan Bildiriler-Tartışmalar 14-15 Ekim 1976**. yay. haz. Ömer Bozkurt. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1977: 1-24.

_____. **Tarih Yazıcılık Üzerine**. 2. bs. Ankara: Cedit Neşriyat, 2011.

_____. **Toprak İnsan İlişkileri Açısından Türk Köyünün Sosyo-Ekonomik Yapısından Biçimlenişi**. Ankara: Regional Planning Faculty of Architecture Middle E. Tec.Un, [1971?].

Oyan, Oğuz. **Feodalizm ve Osmanlı Tartışmaları**. Ankara: İmaj Yayıncılık, 1998.

_____. **Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye**. İstanbul: Yordam Kitap, 2016.

Öngider, Seyfi. "Kurtuluş: 'Öncü Savaşı'ndan Sosyalist Demokrasiye". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 952-960.

Öymen, Altan. **…Ve İhtilal**. İstanbul: Doğan Kitap, 2013.

Özbaran, Salih. **Tarih, Tarihçi ve Toplum**. 3. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Özben, Mevlüt. "1960'ların Sol Söylemi İçinde Yön Hareketi ve Cahit Tanyol". **Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına**. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003: 390-400.

Özcan, Abdülkadir. "Kapıkulu". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. c. 24. Ankara: TDV, 2001: 347-349.

Özcan, Ahmet. **Türkiye'de Popüler Tarihçilik: 1908-1960.** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Özdağ, Ümit. **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**. İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.

Özdalga, Elisabeth. **Tarihsel Sosyoloji**. 3. bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.

Özdemir, Hikmet. "Siyasal Tarih 1960-1980". **Türkiye Tarihi**. c. 4, yay. yön. Sina Akşin. 5. bs. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997: 191-261.

_____. **Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türk'ün Ardından**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.

_____. **Tarih ve Politika**. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Özel, İsmet. **Waldo Sen Neden Burada Değilsin**. İstanbul: Şûle Yayınları, 1995.

Özel, Oktay. **Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

Özgedik, Orhan. **Komünizmle Mücadele ve Yolları**. İzmir: Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Merkez Yayınları, 1965.

Özgüden, Doğan. "Sosyalist Dergi Ant". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 668-678.

_____. **"Vatansız" Gazeteci: Cilt I (Sürgün Öncesi)**. İstanbul: Belge Yayınları, 2010.

Özgür, Özlem. **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.

Özgür, Özlem. **100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972.

Özkol, Sedat. **Emperyalizm, Tekelci Kapitalizm ve Türkiye**. İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

_____. **Geri Bıraktırılmış Türkiye (Emperyalizmin Sömürdüğü Ülkelerde Kalkınma Sorunu)**. İstanbul: Ant Yayınları, 1969.

Özlem, Doğan. **Tarih Felsefesi.** 2. bs. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1996.

Özman, Aylin. "Mehmet Ali Aybar". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 376-403.

Özön, Nijat. **Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.

Öztürk, Kazım. **İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**. c. 1. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1966.

Öztürkmen, Kenan. **Türkiye İşçi Partisinin İç Yüzü** (İstanbul: y.y., 1965).

Özvariş, Metin. "Soğuk Savaş Döneminde Çekoslovakya Müdahalesi ve Müdahalenin Türkiye Sol Hareketine Yansıması". Yüksek Lisan Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Özyüksel, Murat. **Feodalite ve Osmanlı Toplumu**. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1989.

Pamuk, Şevket. **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988 .

_____. **Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Parla, Taha. **Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi**. İstanbul: Onur Yayınları, 1986.

Pekdemir, Melih. "Devrimci Yol". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 743-778.

_____. **Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

_____. **Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük**. c. 1. İstanbul: Su Yayınları, 1999.

Perinçek, Doğu. "Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2186-2187.

_____. **Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek: Orta Asya Kavimlerinin Tarihi Gelişmeleri Üzerine Bir İnceleme**. 3. bs. Ankara: Aydınlık Yayınları, 1980.

_____. **Kıvılcımlı'nın Burjuva Ordu ve Devlet Teorisinin Eleştirisi**. Ankara: Aydınlık Yayınları, 1975.

Perry, Matt. **Marksizm ve Tarih**. çev. Gül Tunçer. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Polat, Selçuk. **Mahşerin Beyaz Atlısı**. İstanbul: Kibele Yayınları, 2009.

Prens Sabahattin. **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**. Günümüz Türkçesine Çev. Muzaffer Sencer. İstanbul: Elif Yayınları, 1965.

Proleter Devrimci Aydınlık. "Türkçe Basımını Sunarken". **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**. Paul Sweezy, Maurice Dobb, H. K Takahashi vd. çev. Çetin Yetkin. Ankara: Aydınlık Yayınları, 1970: 7-11.

Radushev, Evgeni. "Komünizmin Çökmesinden Sonra Bulgaristan'da Osmanlı Araştırmalarının Durumu: Yeni Bir Yaklaşıma Doğru". **Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'da Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Tarih Yazıcılığı Seminer Bildirileri, 12 Temmuz 2008**. İstanbul: Balkanlar Medeniyet Merkezi, 2010: 35-40.

Refiğ, Halit. **Ulusal Sinema Kavgası**. İstanbul: Hareket Yayınları, 1971.

Rodinson, Maxime. **Islam et Capitalisme**. Paris: Éditions du Seuil, 1966.

_____. **İslâmiyet ve Kapitalizm**. çev. Orhan Suda. İstanbul: Gün Yayınları, 1969.

Sargın, Nihat. **TİP'li Yıllar (1961-1971): Anılar-Belgeler I**. İstanbul: Felis Yayınevi, 2001.

_____. **TİP'li Yıllar (1961-1971): Anılar-Belgeler II**. İstanbul: Felis Yayınevi, 2001.

Sarıca, Murat. **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**. 4. bs. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983.

Satlıgan, Nail. "Avrupa Komünizmi ile Klasik Marksizm Arasında Mehmet Ali Aybar". **Mehmet Ali Aybar Sempozyumları 1997-2002: Özgürleşmenin Sorunları**. ed. Gündüz Vassaf. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003: 29-34.

Say, Ahmet. **Ağaçlar Çiçekteydi**. 2. bs. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2011.

Sayar, Ahmed Güner. **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**. 2. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

_____. "İdris Küçükömer'in Entelektüel Portresine Dair Bir Deneme". **Sivil Toplum Uç Beyi: İdris Küçükömer**. yay. haz. Osman S. Arolat. İstanbul: Elif Yayınevi, 2016: 46-140.

Sayın, Mahir. "Kurtuluş Hareketi ve Türkiye ve Kuzey Kürdistan Kurtuluş Hareketi". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2262-2263.

Selçuk, İlhan. **Ziverbey Köşkü**. 7. bs. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1988.

Sencer, Muammer. **Osmanlılarda Din ve Devlet**. İstanbul: Erk Yayınları, 1974.

_____. **Toprak Ağalığının Kökeni**. 2. bs. İstanbul: Tel Yayınları, 1974.

_____. **Toprak Ağalığının Kökeni**. İstanbul: Tel Yayınları, 1971.

Sencer, Muzaffer. **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**. İstanbul: Garanti Matbaası, 1968.

_____. **Osmanlı Toplum Yapısı: Azgelişmişliğin Tarihsel Temeli**. 2. bs. İstanbul: Yöntem Yayınları, 1973.

_____. **Osmanlı Toplum Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından**. İstanbul: Ant Yayınları, 1969.

Sencer, Oya. **Sosyal Düşüncenin Gelişmesi**. İstanbul: İzlem Yayınları, 1968.

_____. **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969.

_____. **Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969.

Sertel, Yıldız. **Ardımdaki Yıllar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

_____. **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**. İstanbul: Ant Yayınları, 1969.

_____. **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.

Seviğ, Vasfi Raşid. **Toprak Hukuku Dersleri**. Ankara: İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Koll. Ort., 1953.

Sezer, Baykan. **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.

_____. **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**. İstanbul: Sümer Kitabevi, 1988.

Soboul, Albert. **Fransız İnkilâbı Tarihi**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1969.

Somel, Ali. **Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi**. İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2010.

Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği Aylık Dergisinin Tanıtma Bildirisi. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1970.

Sosyalist Parti Programı. İstanbul: Sosyalist Parti Yayınları, 1975.

Soysal, Mümtaz. "Sosyalist Kültür Derneği". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 6. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2022.

_____. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**. 5. bs. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1979.

Soyudoğan, Muhsin. "Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)". PhD Thesis. İhsan Doğramacı Bilkent University, Department of History, 2012.

Sönmez, Erdem. **Ahmet Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Stalin, Jozef. **Diyalektik ve Tarihi Materyalizm**. çev. Zeynep Seyhan. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1967.

Steinhaus, Kurt. **Atatürk Devrim Sosyolojisi**. çev. M. Akkaş. İstanbul: Sander Yayınları, 1973.

Sunar, Lütfi. "Karl Marx ve Max Weber'in Doğu Toplumlarına Yaklaşımları". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

_____. **Marx ve Weber'de Doğu Toplumları**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Sunay, Cengiz. **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası**. Ankara: Orion Kitabevi, 2010.

Şahin, Hayri. "Kürt Solu -Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü-". **Kürt Solu**. der. Ali Koca. İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999: 261-294.

Şener, Mustafa. "Kıvılcımlı ve Milli Demokratik Devrim". **Bildiriler: Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu İstanbul, 2013**. yay. haz. Demir Küçükaydın. İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2013: 193-204

_____. "Türkiye İşçi Partisi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 356-417.

_____. **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP**. İstanbul: Yordam Kitap, 2010.

Tahir, Kemal. **Devlet Ana**. 11 bs. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.

_____. **Kitap Notları**. haz. Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

_____. **Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek**. haz. Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1992.

_____. **Yorgun Savaşçı**. 7. bs. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.

Takkeci, Süleyman. **12 Mart Belgeleri: Madanoğlu Cuntası (İddianame)**. İstanbul: Boğaziçi Basım ve Yayınevi, 1973.

Tanör, Bülent. **Anayasal Gelişme Tezleri**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IX. Toplantı Olğ. Birleşim 4. c. 1 (31 Mayıs 1950): 73-77.

Tekeli, İlhan. "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Kıray". **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**. yay. haz. Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000: 9-40.

_____. **Tarihyazımı Üzerine Düşünmek**. Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

Tezcan, Baki. "Erken Modern Osmanlı Tarihyazımı". **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**. ed. Virgina H. Aksan, Daniel Goffman (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011): 223-266.

THKP-C: Savunma. İstanbul: 68'liler Birliği Vakfı, 2001.

TİİKP Davası Belgeler-I: Tüzük ve Program Taslakları ve Parti Kararları. İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1975.

Timur, Taner. **Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1979.

Tonak, E. Ahmet. "Karl Marx: Grundrisse". **Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu**. Aijaz Ahmad vd. İstanbul: Yordam Kitap, 2013: 165-185.

Toprak, Zafer. "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)". **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**. der. Sevil Atauz. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986: 431-438.

_____. "Üçüncü Cumhuriyet Fransası, 'Aydınlanma' ve Osmanlı'da Tarihyazıcılığı". **Aydınlanma Sempozyumu: 11-12 Mayıs 2007**. yay. haz. Binnaz Toprak. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007: 79-87.

_____. **Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918**. İstanbul: Yurt Yayınları, 1982.

Tosun, Ersin (yay. haz.). **Suat Şükrü Kundakçı: Bir Ömür Bir Sohbet**. İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı, 2005.

Tökin, İsmail Hüsrev. **Türkiye Köy İktisadiyatı**. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Töre, Teslim. "Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) Doğuşu-Gelişimi ve Sonu". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2170-2171.

_____. "Türkiye Komünist Emek Partisi: Kuruluşu, Yapısı ve Hedefleri". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2266-2267.

_____. **THKO Hareketi ve Bazı Anılar**. [İstanbul]: Çağ Yayınları, 1979.

Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**. Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

Turan, Osman. **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1965.

Turan, Ömer. "Facing Eurocentrism, Facing Modernity: Questions of Modernization and Global Hierarchies in Turkish Intellectual History". PhD Thesis, Central European University Department of Sociology and Social Anthropology, 2012.

Turhan, Rıdvan. "Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

_____. **Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi**. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.

Turner, Bryan S. "Asya Toplumu". çev. Nail Satlıgan. **Marxist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. çev. ed. Mete Tunçay. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993: 45-48.

Türkdoğan, Orhan. **Türk Tarihinin Sosyolojisi: Toplum Yapısı ve Sınıfsal Gelişim**. Ankara: Hasret Yayınları, [1979?].

_____. **Türkiye'nin Kalkınma Yolu: Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1970.

Türkeş, Mustafa. **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

Türkiye İşçi Partisi Programı. İstanbul: İsanbul Matbaası, 1975.

Türkiye İşçi Partisi Proğramı. İstanbul: Ersa Matbaacılık, 1964.

Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü. İstanbul: İstanbul Matbbası, 1962.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi: Program. [y.y]: Güryay Matbaacılık, 1976.

Ulus, Özgür Mutlu. **Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Uysal, Nilgün. **Zaman Kaybolmaz: İlber Ortaylı Kitabı**. 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. 3. bs. İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.

Ünal, Erkal. "Invited Sojourners: A Survey of the Translations into Turkish of Non-Fiction Left Books Between 1960 and 1971". Master of Arts. Boğaziçi University the Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2006.

Ünlü, Barış (yay. haz.). **Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaları ve Mektupları (1946-1961)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Ünlü, Barış. "İsmail Beşikçi Fenomeni: Bir Parrhesiastes'in Oluşumu". **İsmail Beşikçi**. der. Barış Ünlü, Ozan Değer. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011: 11-44.

_____. **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Ünsal, Artun. **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 2002.

Ünsaldı, Levent. **Türkiye'de Asker ve Siyaset**. çev. Orçun Türkay. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Varga, E. "Asya Tipi Üretim Tarzı". **Asya Tipi Üretim Tarzı**. Jean Chesneaux vd. çev. İrvem Keskinoğlu. İstanbul: Ant Yayınları, 1970: 69-92.

Varuy, Nebil. **Türkiye İşçi Partisi: Olaylar-Belgeler-Yorumlar (1961-1971)**. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010.

Walker, David, Daniel Gray. **Historical Dictionary of Marxism**. Lanham, Maryland: Scarecrow Press, 2007.

Wittfogel, Karl A. **Oriental Despotism: Comparative Study of Total Power**. New Haven and London: Yale University Press, 1963.

Yalansız, Nedim. "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik". Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1996.

Yalçın, İbrahim. **Ey Hayat: THKP-C – Acilciler Anıları**. İstanbul: Kibele Yayınları, 2014.

Yasa, İbrahim. **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresisi Enstitüsü, 1970.

Yazoğlu, Cengiz. "Notları Sunuş". **Notlar: Sanat Edebiyat**. Kemal Tahir. haz. Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1989: 7-15.

Yeğen, Mesut. "Türkiye Solu ve Kürt Sorunu". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 1208-1236.

Yeleser, Selin. "A Turning Point in the Formation of the Kurdish Left in Turkey: The Revolutoonary Eastern Cultural Hearts (1969-1971)". Master of Arts. Boğaziçi University the Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2009.

Yerasimos, Stefanos. **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1- Bizanstan Tanzimata**. çev. Babür Kuzucu. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974.

Yetkin, Çetin. **Türkiye'de Soldaki Bölünmeler (1960-1970): Tartışmalar-Nedenler-Çözüm Önerileri**. Ankara: Toplum Yayınları, 1970.

Yıldırım, Ali. **FKF Dev-Genç Tarihi (1965-1971): Belgelerle Bir Dönemin Serüveni**. 3. bs. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2008.

Yinanç, Mükrimin Halil. "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", **Tanzimat I: Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle**. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940: 573-595.

Yurtsever, Haluk. **Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980**. İstanbul: Yordam Kitap, 2008.

Yusufoğlu, Yalçın, Çağatay Anadol. "TSİP: Doktriner Bir Parti Üzerine Doktriner Bir Değerlendirme". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 477-493.

Yücel, Müslüm. **Kürt Basın Tarihi: Tekzip**. İstanbul: Aram Yayınları, 1998.

Yümlü, Murat. "Türkiye'de Alevi Siyaseti Örneği Türkiye Birlik Partisi (1966-1981)". Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Zileli, Gün. **Havariler (1972-1983)**. 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

_____. **Yarılma (1954-1972)**. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Ziya, Hilmi, Ziyaeddin Fahri. **İbn Haldun**. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.

Süreli Yayınlar

"'Bağımsız Türkiye' Gazetesi ile Demokratik Devrim Polemiği Üzerine-1". **Emeğin Birliği**. s. 8 (20 Temmuz 1977):4-5, 8-9.

"'Devrimci Yol'un Demokratik Devrim Anlayışı-1". **Emeğin Birliği**. s. 18 (1 Haziran 1978): 13-15.

"'Mavi Küf' Birinci Seçildi". **Milliyet Gazetesi**. 7 Temmuz 1964.

"'Sömürge' Teorisinin Eleştirisi". **Aydınlık**. s. 84 (Şubat 1978): 13-37.

"'Sömürgecilik' Tartışmaları Üzerine (II)". **Devrimci Yol**. s. 17 (1 Mayıs 1978): 13-15.

"141 ve 142 Kampanyası". **Yön**. s. 57 (16 Ocak 1963): 4.

"142. Maddeye Karşı Mihri Belli'nin Savunması". **Türk Solu**. s. 45 (24 Eylül 1968): 3, 6.

"20. Yüzyılda Burjuvazi Hiçbir Ülkede İlerici Değildir". **Yürüyüş**. s 39 (6 Ocak 1976): 8-9.

"Açık Oturum: Türkiye'de Sosyalistler Arasındaki Çatışmanın Nedeni". **Barış Dünyası**. s. 58 (Mart 1967): 24-32.

"Açık Oturum". **Dönüşüm**. s. 9 (15 Aralık 1966): 8.

"Anayasaya Aykırı Kanunlar ve T.İ.P.". **Yön**. s. 64 (6 Mart 1963): 4-5.

"Ant Yazarları Kimden Yana?". **Türk Solu**. s. 76 (26 Nisan 1969): 2-3.

"Anti-Komünizm Bayrağı Yeni Ellerde". **Bağımsız Türkiye**. s. 58 (2 Ekim 1978): 7-10.

"AP, Meşruiyet Dışına Düşüyor". **Yön**. s. 119 (9 Temmuz 1965): 4.

"Asya Üretim Tarzı". **Ant**. s. 36 (5 Eylül 1967): 2.

"Avcıoğlu'nun Notu". **Yön**. s. 171 (8 Temmuz 1966): 11-12.

"Aybar Yönetimi Yıkılmalıdır". **Ant**. s. 150 (11 Kasım 1969): 6-7.

"Aybar, Bürokrasi Üzerine TİP'in Görüşünü Açıkladı". **Ant**. s. 129 (17 Haziran 1969): 10.

"Aybar: Bütün Bloklara Hayır!". **Ant**. s. 87 (27 Ağustos 1968): 4.

"Aybar'ın Ant'a Özel Demeci: Hedefimiz: 1969". **Ant**. s. 79 (2 Temmuz 1969): 8-9.

"Aybar'ın Bağımsız Türkiye'ye Yanıtı: Anti-Komünist Karalaması Bir Yanıt Değildir". **Bağımsız Türkiye**. s. 63 (18 Aralık 1978): 7-10.

"Aybar'ın Duruşması". **Yön**. s. 47 (7 Kasım 1962): 21.

"Aybar'ın Gençliğe Çağrısı". **Ant**. s. 75 (4 Haziran 1968): 5.

"Aybarsız Aybar Yönetimi! Sosyalistler Mücadeleyi Sürdürmelidir". **Ant**. s. 152 (25 Kasım 1969): 4-5.

"Aydınlık Görüşlerini Açıklıyor: Dünya Türkiye ve Devrimci Mücadele". **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 1 (Kasım 1968): 1-31.

"Aydınlık-TİKP: Karşı-Devrimin Taze Kuvveti". **Halkın Kurtuluşu**. s. 121 (4 Ağustos 1978): 1, 7.

"Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye". **Birikim**. s. 5 (Temmuz 1975): 54-55.

"Basından [Aydın Yalçın, 'Aşırı Solda Çatlama']". **Yön**. s. 197 (6 Ocak 1967): 2.

"Basından [Gökhan Evliyaoğlu, 'Tunaçkanat'ın İfşaatı ve Millî Gurur']". **Yön**. s. 172 (15 Temmuz 1966): 2.

"Basından [Hikmet Kıvılcımlı, 'Atma, Avcıoğlu Din Kardeşiyiz…']". **Yön**. s. 138 (19 Kasım 1965): 2.

"Basından [Kim: Yeni Bir Akım]". **Yön**. s. 134 (22 Ekim 1965): 2.

"Basından [Osman Yüksel Serdengeçti, 'Toprak Vatandır']". **Yön**. s. 175 (5 Ağustos 1966): 2.

"Başlarken". **Kava**. s. 1 (Aralık 1978): 6-8.

"Behice Boran İhtilafın Nedenini Açıklıyor". **Ant**. s. 99 (19 Kasım 1968): 10-11.

"Behice Boran'ın Yön'e Cevabı". **Yön**. s. 51 (5 Aralık 1962): 7.

"Belge 4: Eylül 1971 'THKO Savaşçıları'nın Ortak Savunmalarından Parçalar". **Aydınlık**. s. 68 (Ekim 1976): 28-33.

"Bildiri". **Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği**. s. 1 (Ocak 1971): 2-46.

"Bildiri". **Yön**. s. 1 (20 Aralık 1961): 12-13.

"Bilimsel Faaliyetler ve Mezuniyet Tezleri". **Sosyoloji Dergisi**. c. 2, s. 19-20 (1964): 297-300.

"Bir Açık Oturumdan İzlenimler". **Türk Solu**. s. 12 (6 Şubat 1968): 7.

"Bir Sistem Tartışması: Sosyalizm mi, Özelcilik mi?". **Barış Dünyası**. s. 10 (Ocak 1963): 18-23.

"Bir Yanlış Anlama Üzerine". **Dönüşüm**. s. 7 (15 Kasım 1966): 4.

"Bizantinizm mi, Sosyalizm mi?". **Sosyalist**. s. 2 (7 Şubat 1967): 1.

"Boran: 'Hedef İktidarı Almaktır..'". **TİP Haberleri**. s. 6 (1 Şubat 1968): 7-9.

"Boran: 'Parlamento Çoğunluğu, Gerçek İktidar Değildir…'". **TİP Haberleri**. s. 6 (1 Şubat 1968): 8-9 ve 16.

"Bu CIA Ajanlarının Tezgâhladığı Bir Komplodur!". **Ant**. s. 30 (25 Temmuz 1967): 6.

"Bu Yıl İki Eser Birden Birinci Oldu". **Milliyet Gazetesi**. 16 Temmuz 1967.

"Büyük Kongre 16 Ekim'de". **TİP Haberleri**. s. 19 (15 Ağustos 1968): 5.

"Büyük Kongre Yaklaşırken TİP ve İşçi Sınıfı Partisi". **Ant**. s. 6 (Ekim 1970): 13-43.

"C.H.P. Nereye gidiyor". **Yön**, s. 169 (24 Haziran 1966): 4-5.

"CHP'de 'Ortanın Solu' Tartışmaları". **Yön**. s. 170 (1 Temmuz 1966): 4-5.

"CİA Sosyalizmi Tarih Kalpazanları". **Sosyalist**. s. 19 (9 Mart 1971): 1, 5.

"Çağırı". **Sosyalist**. s. 3. (4 Mart 1967): 1.

"Çalışanların Partisi". **Yön**. s. 2 (27 Aralık 1961): 18.

"Çekoslovakya'da". **Ant**. s. 82 (23 Temmuz 1968): 3.

"Çıkarken". **Birikim**. s. 1 (Mart 1975): 3-6.

"Çıkarken". **Kurtuluş Sosyalist Dergi**. s. 1 (Haziran 1976): 3-4.

"Çıkarken". **Ülke**. s. 1 (Ekim-Kasım-Aralık 1977): 1-3.

"Demokrasi". **Yön**. s. 48 (14 Kasım 1962): 4.

"Demokratik Devrim". **Kurtuluş Sosyalist Dergi**. s. 7 (Aralık 1976): 6-7.

"Demokratik Dönüşüm-Demokratik Devrim". **Atılım**. s. 65 (1 Mayıs 1979): 5, 7.

"Dergimizin Önündeki Görevler". **Proleter Devrimci Aydınlık**. s. 28 (2 Şubat 1971): 2.

"Dev-Gençlilerin Savunması". **Emekçi**. s. 2 (Aralık 1974): 64-76.

"Devlet". **Kurtuluş Sosyalist Dergi**. s. 4 (Eylül 1976): 10-31.

"Devrim Stratejisi Üzerine Açık Oturum". **Ant**. s. 56 (23 Ocak 1968): 10-11.

"Devrim Stratejisi: Devrimi Bekleyen Sorular". **Devrim**. s. 57 (17 Kasım 1970): 8 ve 7.

"Devrim Stratejisi". **Emek**. s. 19 (12 Ocak 1970): 2-4.

"Devrimci Teori Olmadan Devrimci Hareket Olamaz". **İleri**. s. 6 (Ocak 1971): 21-26.

"Devrimciyle Konuşmalar: Muzaffer Erdost". **Türkiye Defteri**. s. 14 (Aralık 1974): 140-172.

"Devrimciyle Konuşmalar: TSİP". **Türkiye Defteri**. s. 18 (Nisan 1975): 511-512.

"Devrimin Stratejisi Ne Olmalıdır". **Ant**. s. 55 (16 Ocak 1968): 10.

"Divitçioğlu Olayı". **Ant**. s. 31 (1 Ağustos 1967): 2.

"Doğu Perinçek'in Sefaleti Üzerine". **Halkın Kurtuluşu**. s. 91 (16 Ocak 1978): 4-6.

"Doğucu-İslamcı Halk Cephesi Güçleniyor". **Türk Solu**. s. 83 (17 Haziran 1969): 6.

"Dönüşüm". **Dönüşüm**. s. 1 (22 Nisan 1965): 1.

"Dördüncü Büyük Kongresi Yaklaşırken TİP ve İşçi Sınıfı Partisi". **Ant**. s. 6 (Ekim 1970): 13-43.

"Dr. Hikmet Kıvılcımlı ile Konuşma: Çetin Altan Bey'in İncileri". **Sosyalist**. s. 1 (20 Ocak 1967): 1, 4.

"Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Sosyalist Hareketimiz". **İlke**. s. 21 (Eylül 1975): 9-68.

"Durum Yargılaması". **Sosyalist**. s. 21 (23 Mart 1971): 6.

"Düzeltme". **Yön**. s. 52 (12 Aralık 1962): 7.

"Emperyalizm ve Sosyal Emperyalizm (1)". **Halkın Kurtuluşu**. s. 5 (1 Mart 1976): 2.

"Ernesto Laclau'nun Yazısı ve 'Geri Bıraktırılmış Ülke Modeli' Sorunu". **Birikim**. s. 1 (Mart 1975): 30-37

"F.K.F.'de ATÜT Semineri". **Dönüşüm**. s. 10 (1 Ocak 1967): 9.

"Geçen Sayının Ardından". **Türkiye Defteri**. s. 7 (Mayıs 1974): 50-53.

"Geçmişe Kısa Bir Bakış". **Halkın Birliği**. s. 50 (6 Aralık 1978): 6-7, 9.

"Genel Sekreter Sargın'ın Raporu". **TİP Haberleri**. s. 7 (16 Şubat 1968): 5-8.

"Genel Yönetim Kurulu'nun Toplantısı". **TİP Haberleri**. s. 21-22 (6 Ekim 1968): 16.

"Gerçek Mukaddesatçılar Emperyalizme Karşı". **Sosyalist**. s. 4 (12 Nisan 1967?): 4.

"H. Kıvılcımlı'nın Ordu Tahlilinin Eleştirisi: Giriş". **Proleter Devrimci Aydınlık**. s. 31 (23 Şubat 1971): 4-5.

"H. Kıvılcımlı'nın Osmanlılarda Sınıflar Üstü Devlet ve Ordu Teorisi". **Proleter Devrimci Aydınlık**. s. 32 (2 Mart 1971): 4-7.

"Haberler". **Sosyalist**. s. 5 (30 Mayıs 1967): 3.

"Hareket Doğuyor". **Yön**. s. 17 (11 Nisan 1962): 6.

"İkinci Bağımsızlık Savaşında: Mehmet Ali Aybar Oy Birliğiyle Tekrar Genel Başkan Seçildi". **Dönüşüm**. s. 8 (1 Aralık 1966): 1-9.

"İşçi Partisi Gençliği Destekliyor". **Ant**. s. 80 (9 Temmuz 1968): 6.

"İşçi Sınıfı ve Küçükburjuvazi (TİP-CHP)". **Sosyalist**. s. 3 (4 Mart 1967): 1, 3.

"İşçilerin ve Yoksul Köylülerin Demokratik İktidarı Üzerine". **Emeğin Birliği**. s. 5 (4 Nisan 1977):4-5, 10.

"İşte Mesele İşte Çözüm". **Emek**. s. 14 (3 Kasım 1969): 2-3.

"İzmir-Adana-Sivas-Tarsus-Gaziantep-İstanbul". **TİP Haberleri**. s. 15 (2 Haziran 1968): 1-4.

"Kahrolsun Amerikancı İktidarın Zorbalık Rejimi". **Şafak**. s. 1 (1 Mayıs 1971): 1.

"Kapitalizmin Gelişmesi". **Yön**. s. 210 (7 Nisan 1967): 5.

"Karşı Bildirilerin İlki". **Yön**. s. 4 (10 Ocak 1962): 2.

"Kesintisiz Devrim Yolunda İşçi Sınıfı İçin İleri". **Ant**, s. 7 (Kasım 1970): 5-62.

"Komünizmle Mücadele Komisyonu". **Yön**. s. 57 (16 Ocak 1963): 4.

"Kongreler Dönemine Girerken Partiler". **Ant**. s. 91 (24 Eylül 1968): 4-5.

"Kongreler: Sosyalist Hareketin Dönemeçleri". **Yürüyüş**. s. 99 (1 Mart 1977): 8-9.

"Kooperatifçi Demokratik Sosyalizm", **Yön**, s. 66 (20 Mart 1963), 13

"Kör Barsak Ameliyatı (C.H.P.den İstifâlar)". **Sosyalist**. s. 4 (12 Nisan 1967?): 1.

"Küçükömer'e Baskı". **Ant**. s. 26 (27 Haziran 1967): 2.

"Kürt Halkının Anti-Sömürgeci Ulusal Demokratik Mücadelesinin Seçim Siyaseti". **Rızgari**. s. 3 (Mayıs 1977): 3-135.

"M. Ali Aybar Suçlamalara Cevap Veriyor". **Ant**. s. 99 (19 Kasım 1968): 11.

"Marksist Devlet Teorisi". **Devrimci Yol**. s. 13 (15 Ocak 1978): 14-15.

"Merkez Bilim ve Araştırma Bürosu Toplantısı Yapıldı". **TİP Haberleri**. s. 6 (1 Şubat 1968): 11.

"Metin Toker'e Ufak Bir Uyarı". **Devrim**. s. 10 (23 Aralık 1969): 3.

"Mihri Belli'nin Konuşması". **Türk Solu**. s. 6 (22 Aralık 1967): 3.

"Milli Bağımsızlık ile Halk Devrimini Birleştirelim". **Aydınlık**. s. 58 (Aralık 1975): 1-5.

"Milli Demokratik Devrim Hareketinin Eleştirisi". **İlke**. s. 13 (Ocak 1975): 121-152.

"Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler". haz. Fethi Naci. **Yön**. s. 127 (3 Eylül 1965): 14.

"Milli Kültür ve Devrimci Kültür". çev. Fethi Naci. **Yön**. s. 123 (6 Ağustos 1965): 14.

"Millî ve Demokratik Devrim". **Türk Solu**. s. 38 (6 Ağustos 1968): 5-6.

"Neden Yeni Bir Yayın". **Rızgari**. s. 1 (21 Mart 1976): 2-14.

"Okurlara". **TİP Haberleri**. s. 9 (23 Şubat 1968): 1.

"Orduda Ticaret". **Ant**. s. 70 (30 Nisan 1968): 2.

"Ordunun Rolü ve Anlamı". **Proleter Devrimci Aydınlık**. s. 31 (23 Şubat 1971): 1-2.

"Orhan Asena'nın Şeyh Bedrettin'i". **Devrim**. s. 9 (16 Aralık 1969): 5.

"Osmanlı Devri Türkler için Karanlık Bir İstila Devridir". **Barış Dünyası**. s. 1 (Nisan 1962): 42-47.

"Osmanlı Düzeni". **Milliyet Gazetesi**. 2 Ağustos 1969.

"Osmanlı Tala[n]cı Değildir…". **Devrim**. s. 59 (1 Aralık 1970): 4.

"Pantürkizme Karşı İdeolojik Mücadelenin Önemi". **Aydınlık**. s. 66 (Ağustos 1976): 1-2.

"Parti Üst Yöneticileri Tutuklandı". **Parti Gazetesi**. s. 8 (15 Haziran 1971): 1.

"Prof. Tanyol'un Önemli Bir Yazısı". **Yön**. s. 36 (22 Ağustos 1962): 4-5.

"Sadun Aren İhtilafın Seyrini Açıklıyor". **Ant**. s. 99 (19 Kasım 1968): 10-11.

"Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi… Sosyalizmin Romantik Dönemi, Artık Mutlaka Kapanmalıdır". **Yön**. s. 133 (15 Ekim 1965): 4.

"Sencer Divitçioğlu'nun Konuşması (Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu)". **Türk Solu**. s. 5 (15 Aralık 1967): 2.

"Sevsinler Komünizmle Mücadeleyi!". **Yön**. s. 91 (25 Aralık 1964): 5.

"Soldaki Bölünmeler". **Devrim**. s. 58 (24 Kasım 1970): 2.

"Son mu, Başlangıç mı?". **Sosyalist Yarın**. s. 1. (17 Kasım 1976): 8-9.

"Sosyal Adalet Dergisi ve Yön". **Yön**. s. 124 (13 Ağustos 1965): 7.

"Sosyal Faşizm Demokrasinin Düşmanıdır". **Halkın Kurtuluşu**. s. 44 (14 Şubat 1977): 2.

"Sosyalist Dernek Meselesi". **Yön**. s. 37 (29 Ağustos 1962): 4.

"Sosyalist Konferansı İçin Anket II". **Sosyalist**. s. 5 (30 Mayıs 1967): 1-2.

"Sosyalist Konferansı İçin Anket III". **Sosyalist**. s. 6 (20 Haziran 1967): 2.

"Sosyalist Konferansı İçin Anket IV". **Sosyalist**. s. 7 (12 Temmuz 1967): 2.

"Sosyalist Konferansı İçin Anket". **Sosyalist**. s. 4 (12 Nisan 1967?): 1-4.

"Sosyalist Kültür Derneği Kuruldu". **Yön**. s. 56 (9 Ocak 1963): 4.

"Sosyalist Kültür Derneği Kuruluyor". **Yön**. s. 53 (19 Aralık 1962): 8-9.

"Sosyalist Mücadelemiz Güçlenmektedir". **Emek**. s. 1 (Haziran 1970): 58-81.

"Sosyalist Parti Başkanı Aybar'ın İstanbul İl Kongresindeki Konuşması". **Sosyalist Yarın**. s. 5. (24 Aralık 1976): 12.

"Sosyalist Parti Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ile Bir Konuşma: Türkiye'de Solun Dünü, Yeni Sol ve TİP Olayı". **Sosyalist Yarın**. s. 2 (24 Kasım 1976): 6-7.

"Sosyalist Potansiyelden Sosyalist Güce". **Emek**. s. 1 (1 Mayıs 1969): 8-11.

"Sosyalizm Din ve Aileye Karşı Değildir". **Yön**, s. 46 (31 Ekim 1962), 10-12.

"Sömürgecilik Üzerine-1". **Emeğin Birliği**. s. 12 (10 Aralık 1975): 9.

"Sömürgecilik ve Milli Mesele". **Kava**. s. 1 (Aralık 1978): 9-52.

"Sömürgecilik ve Milli Mesele-2". **Kava**. s. 2 (Ocak 1979): 26-66.

"T.İ.P. Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'la Bir Konuşma". **Sosyal Adalet**. s. 18 (Eylül 1965): 14-16.

"T.İ.P. İkinci Büyük Kongresinin Türk Halkına Bildirisi". **Dönüşüm**. s. 8 (1 Aralık 1966): 3.

"T.İ.P. Lideri Aybar ile Bir Konuşma". **Yön**. s. 87 (27 Kasım 1964): 7.

"T.İ.P. Toplantısı". **Yön**. s. 61 (13 Şubat 1963): 5.

"Taktik Sorunu". **Devrim**. s. 55 (3 Kasım 1969): 3.

"Tarih Tezimiz". **Barış Dünyası**. s. 21 (Şubat 1964): 31-34.

"Tarihsel Materyalizm". **Devrimci Yol**. s. 8 (1 Eylül 1977): 13.

"Tartışmaya Açıyoruz". **Yeni Akış**. s. 1 (Ağustos 1966): 3.

"Tekzibe Cevap". **Bağımsız Türkiye**. s. 64 (2 Ocak 1979): 8-11.

"Teşkilat da Ayaklandı". **Emek**. s. 15 (17 Kasım 1969): 2.

"TİP Beşiktaş Kongresi". **Türk Solu**. s. 37 (30 Temmuz 1968): 6.

"TİP Büyük Kongresi". **Yön**. s. 191 (25 Kasım 1966): 4-5.

"TİP Genel Başkanının Konuşması". **Yön**. s. 176 (12 Ağustos 1966): 6-7.

"TİP İftiraları Cevaplandırıyor". **Yön**. s. 128 (10 Eylül 1965): 12.

"TİP Kurultayı Neleri Görüşecek". **Ant**. s. 93 (8 Ekim 1968): 5.

"TİP Tartışmaları". **Yön**. s. 184 (7 Ekim 1966): 14-15.

"TİP Toplantısı". **Ant**. s. 79 (2 Temmuz 1968): 3.

"TİP Toplantısı". **Yön**. s. 50 (28 Kasım, 1962): 5.

"TİP Üst Kademesinde Niçin Anlaşmazlık". **Ant**. s. 96 (29 Ekim 1968): 4-5.

"TİP Üzerine Araştırı". **Sosyalist**. s. 10-17 (23 Şubat 1971): 4-5.

"TİP Üzerine Araştırma". **Sosyalist**. s. 18 (2 Mart 1971): 2.

"TİP'in Toplantısı". **Ant**. s. 128 (10 Haziran 1969): 2.

"TİP'in Üst Kademesi Konuştu, Şimdi Söz Tabanın!". **Ant**. s. 97 (5 Kasım 1968): 4-5.

"TKP Programı ve 'Baş Düşman' Tahlili-1". **Emeğin Birliği**. s. 22 (9 Ekim 1978):4-5.

"TKP'nin Yakın Hedefi ve Bir Sorun". **Atılım**. s. 5 (Mayıs 1974): 4.

"TRT 1970 Kültür-Sanat Bilim Ödülleri Sonuçları". **Devrim**. s. 71 (2 Mart 1971): 5.

"Türk İhtilalinin Sosyolojisi". **Devrim**. s. 55 (3 Kasım 1970): 8.

"Türk Köyü ve Sosyalizm". **Sosyalizm**. s. 10-17 (23 Şubat 1971): 3, 5.

"Türk Milliyetçilerine Sesleniş". **Yön**. s. 110 (7 Mayıs 1965): 8-9.

"Türkeş, Aybar ve Satır Konuştu". **Milliyet Gazetesi**. 18 Temmuz 1966.

"Türkiye Anti-Emperyalist Milli Cephesi Kuruldu". **Dönüşüm**. s. 6 (1 Kasım 1966): 1-2.

"Türkiye İşçi Partisi (II)". **İlke**. s. 11 (Kasım 1974): 43-95.

"Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın 9 Mayıs 1965 Pazar Günü Ankara'da Yaptığı Konuşmasının Metni". **Sosyal Adalet**. s. 15 [Dergi Eki] (Haziran 1965).

"Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongre Kararları". **Emek**. s. 7 (Aralık 1970): 1-8.

"Türkiye İşçi Partisi Üyelerine Çağrı". **Ant**. s. 102 (10 Aralık 1968): 8-9.

"Türkiye İşçi Partisi". **Yön**. s. 17 (11 Nisan 1962): 6.

"Türkiye İşçi Partisi". **Yön**. s. 26 (13 Haziran 1962): 4.

"Türkiye İşçi Partisi". **Yön**. s. 36 (22 Ağustos 1962): 6.

"Türkiye İşçi Partisi". **Yön**. s. 39 (12 Eylül 1962): 4.

"Türkiye İşçi Partisi". **Yön**. s. 41 (26 Eylül 1962): 6.

"Türkiye Proletaryasının Doğuşu, Gelişmesi ve Mücadelesi (1)". **Partizan**. s. 3 (Kasım 1978): 46-55.

"Türkiye Solu'ndan Türkiye Solu'na". **Türkiye Solu**. s. 1 (5 Nisan 1971): 2.

"Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Yeni Programı". **İlke**. s. 28-29 (Nisan-Mayıs 1976): 6-19.

"Türkiye'de Bugünkü Devrimci Eylem Nedir?". **Türk Solu**. s. 47 (8 Ekim 1968): 6.

"Türkiye'de Devlet". **Kurtuluş Sosyalist Dergi**. s. 9 (Şubat 1977): 16-48.

"Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi Üzerine". **Sosyalist**. s. 5 (30 Mayıs 1967): 4.

"Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi Üzerine". **Sosyalist**. s. 6 (20 Haziran 1967): 4.

"Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri". **Devrimci Yol**. s. 9 (19 Eylül 1977): 8-11.

"Türkiye'nin Tarih Yazınına Bir Katkı: 'Osmanlı Toplum Düzeni'". **Yürüyüş**. s. 226 (6 Ağustos 1979): 14.

"Türkiyede Sosyalist Konferans İçin Çağrı: Bütün Türkiyenin Gerçek Halkçıları Birleşiniz". **Sosyalist**. s. 1 (20 Ocak 1967): 1,6.

"Ulusal Demokratik Halk Devrimi-4". **Halkın Kurtuluşu**. s. 88 (26 Aralık 1977): 4-6.

"Üçüncü Kurultay TİP İçin Yeni Bir Dönem Açtı". **Ant**. s. 99 (19 Kasım 1968): 4-6

"Üniversitelerde Boykot!". **Ant**. s. 77 (18 Haziran): 4-5.

"Vatan Partisi Kongre Edebiyatı (20 Ocak 1979): 'Doktorcu' veya 'Kıvılcımcı' Hareketin Eleştirisi". **Kıvılcım**. s. 3-4 (Kasım Aralık 1978-Ocak Şubat 1979): 83-209.

"Vurucu Güç". **Sosyalist**. s. 22 (30 Mart 1971): 2.

"Yapma Fethi Naci!". **Yön**. s. 179 (2 Eylül 1966): 6.

"Yorum". **Ürün**. s. 1 (Temmuz 1974): 3.

"Yön Cevap Veriyor". **Yön**. s. 12 (7 Mart 1962): 10-11.

"Yön'ün Notu". **Yön**. s. 171 (8 Temmuz 1966): 10-11.

"Yön'ün Notu". **Yön**. s. 180 (9 Eylül 1966): 11-12.

"Yönü Belli Bir Dergiye Cevap". **Dönüşüm**. s. 12 (1 Şubat 1967): 8.

Abdülmalik, Enver. "Ordu ve Kalkınma". **Yön**. s. 77 (5 Haziran 1963): 13.

Acar, Kuzgun ve diğ. "Niçin Toplayıcı Muhalefet?". **Milliyet Gazetesi**. 27 Aralık 1968.

Ak, Gökhan. "'Sesimiz'de Niyazi Berkes". **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**. s. 22 (Güz 2015): 393-416.

Akalın, Cüneyt. "'The History of Albania' ve Düşündürdükleri". **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 26. s. 2 (1971): 307-312.

Akarlı, E. Deniz. "Toplum Kültürünün Bir Parçası Olarak Devlet Olayı ve Türkiye'de Siyasi Katılma". **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün, Bugün, Yarın**. s. 77-78 (1974?): 67-76.

_____. "Toplum Kültürünün Bir Parçası Olarak Devlet Olayı ve Türkiye'de Siyasi Katılma". **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün, Bugün, Yarın**. s. 79-80-81 (1974?): 59-64.

Akat, Asaf Savaş. "Geçiş Dönemi Toplumları İçin Teorik Bir Çerçeve -I-". **Birikim**. s. 13 (Mart 1976): 22-35.

Akça, İsmet. "Bir Darbenin Dinamiği ve Anatomisi: 12 Mart 1971 Muhtırası". **Toplumsal Tarih**. s. 273 (Eylül 2016): 86-92.

Akşin, Sina. "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme". **Toplum ve Bilim**. s. 2 (Yaz 1977): 31-46.

Ali, Beşir Hacı. "Sosyalizm ve Din". haz. Fethi Naci. **Yön**, s. 81 (16 Ekim 1964): 12.

Alpay, Şahin. "'Türkiye'nin Düzeni' Üzerine". **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 12 (Ekim 1969): 448-477.

_____. "Aybar ve Aren Oportünizmi Niye Aynıdır? II". **Türk Solu**. s. 107 (2 Aralık 1969): 10-11, 16.

_____. "Aybar ve Aren Oportünizmi Niye Aynıdır?". **Türk Solu**. s. 106 (25 Kasım 1969): 8-10.

_____. "XIX Yüzyıl Ticaret Sözleşmeleri ve Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Etkileri". **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 6 (Nisan 1969): 438-465.

Anday, Melih Cevdet. “Gelelim Emperyalist Kültüre”. **Yön**. s. 145 (2 Ocak 1966): 14.

Aras, Ahmet. “Doğu’da Üretim İlişkileri”. **Ant**. s. 125 (20 Mayıs 1969): 8-9.

_____. “Sosyalist Açıdan Doğu Sorunu”. **Ant**. s. 124 (13 Mayıs 1969): 8-9.

Aren, Sadun. “Anti-Emperyalist Mücadele ve Sosyalizm”. **Dönüşüm**. s. 9 (15 Aralık 1966): 3.

_____. “Asıl Çözüm Yolu”. **Yön**. s. 25 (6 Haziran 1962): 3.

_____. “Dernek ve Sosyalizm Meseleleri”. **Yön**, s. 60 (6 Şubat 1963): 3.

_____. “Sosyalizm Tartışmaları”. **Yön**. s. 40 (19 Eylül 1962): 5

_____. “TİP ve Sosyalizm”. **Milliyet Gazetesi**. 18 Kasım 1966.

Asena, Orhan. “Simavnalı Şeyh Bedrettin Tartışması Üzerine…”. **Devrim**. s. 21 (10 Mart 1970): 4.

Aslan, M. Ali. “Sosyalizm ve Kürtler”. **Yeni Akış**. s. 3 (Ekim 1966): 10-14.

Ataöv, Türkkaya. “[Kitap Tahlili: Hristo Hristov, On-Dokuzuncu Yüzyıl ile Yirminci Yüzyılın Başında Makedonya’da Toprak Sorunu]”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 25. s. 4 (1970): 281-384

_____. “[Kitap Tahlili: Konstantin Kossev, 1860-1870'lerde Bulgar Topraklarında Kapitalist Gelişme]”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 26. s. 2 (1971): 319-320.

_____. “Asya ve Afrika Halkları”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 25. s. 1 (1970): 291-296.

_____. “Rusya’da Moğol İstilası ve Etkileri”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 24, s. 2 (1969): 1-8.

_____. “Sömürgecilik Tarihi ile İlgili Sovyet Çalışmaları”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 25. s. 4 (1970): 35-40.

Ateş, Toktamış. “Kapıkulu Kavramının Dünü ve Bugünü”. **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**. c. 35, s. 1-4 (1975): 83-96.

_____. “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt”. **Toplum ve Bilim**. s. 4 (Kış 1977): 93-102.

Atılgan, Gökhan. “Yeraltından Notlar’dan Bir Kahraman Gibi: İdris Küçükömer”. **Duvar**. s. 7 (Mart-Nisan 2013): 26-29.

Avcılar, Suna Başak. “Asya Tipi Üretim Tarzı’na Veda”. **Bilig**. s. 22 (Yaz 2002): 1-28.

Avcıoğlu, Doğan [D. A.]. “ ‘100 Soruda Gelir Dağılımı’ ”. **Devrim**. s. 3 (4 Kasım 1969): 5.

_____. “Büyük Kongresi’nden Sonra T.İ.P.”. **Yön**. s. 192 (2 Aralık 1966): 2.

_____. “Sosyalist Strateji ve Prof. S. Aren”. **Yön**. s. 197 (6 Ocak 1967): 16.

Avcıoğlu, Doğan. “141, 142 ve Gerçek”. **Yön**. s. 49 (21 Kasım, 1962): 3.

_____. “Açık Seçik”. **Yön**. s. 199 (20 Ocak 1967): 3.

_____. “Amerika ve Arap Sosyalizmi”. **Yön**. s. 61 (13 Şubat 1963): 3.

_____. “Bin Bella’dan Sonra”. **Yön**. s. 117 (25 Haziran 1965): 5

_____. “Bir Sosyalist Stratejinin Esasları”. **Yön**. s. 185 (14 Ekim 1966): 8-10.

_____. “Cumhuriyet’in 42. Yılında”. **Yön**. s. 135 (29 Ekim 1965): 3.

_____. “Eski ve Yeni Türkiye”. **Yön**. s. 42 (3 Ekim 1962): 2.

_____. “Gericilik-İlericilik”. **Yön**. s. 175 (5 Ağustos 1966): 3.

_____. “Gidiş Nereye”. **Devrim**. s. 3 (4 Kasım 1969): 1, 7.

_____. “Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu”. **Yön**. s. 111 (14 Mayıs 1965): 8-9.

_____. “Kalkınmaya Götüren Yol”. **Yön**. s. 95 (22 Ocak 1965): 8-9.

_____. “Kaynağa Dönüş”. **Yön**. s. 47 (7 Ekim 1962): 2.

_____. “Kemalizmi İyi Anlamak Gerek…”. **Devrim**. s. 4 (11 Kasım 1969): 1, 7.

_____. “Kemer Sıkalım…”. **Yön**. s. 1 (20 Aralık 1961): 3

_____. “Milliyetçilere Sesleniş”. **Yön**. s. 78 (25 Eylül 1964): 3.

_____. “Niçin Sosyalizm?”. **Yön**. s. 7 (31 Ocak 1962): 3.

_____. “Ölçü”. **Yön**. s. 174 (29 Temmuz 1966): 3.

_____. “Parlamentoculuğun Takkesi Düştü...”. **Devrim**. s. 74 (23 Mart 1971): 1, 7.

_____. “Parlamentoculuk”. **Yön**. s. 158 (8 Nisan 1966): 3.

_____. “Rejimin Geleceği”. **Yön**. s. 167 (10 Haziran 1966): 3.

_____. “S. Divitiçioğlu’nun Kitabı Üzerine…”. **Yön**. s. 169 (24 Haziran 1966): 13.

_____. “Seçimler”. **Yön**. s. 166 (3 Haziran 1966): 3.

_____. “Sınıf Mücadelesini Kim Körüklüyor?”. **Yön**. s. 57 (16 Ocak 1963): 3.

_____. “Son Söz”. **Yön**. s. 222 (30 Haziran 1967): 3.

_____. “Sosyalist Gerçekçilik”. **Yön**. s. 39 (12 Eylül 1962): 20.

_____. “Sosyalizm Anlayışımız”. **Yön**. s. 36 (22 Ağustos 1962): 3.

_____. “Sosyalizmden Önce Atatürkçülük”. **Yön**. s. 69 (10 Nisan 1963): 9-10.

_____. “Teşhis ve Tedavi”. **Devrim**. s. 73 (16 Mart 1971): 1, 7.

_____. “TİP’e Dair”. **Yön**. s. 168 (17 Haziran 1966): 3.

_____. “Türkiye İşçi Partisine Dair…”. **Yön**. s. 50 (28 Kasım 1962): 16.

_____. “Yeni Dönem”. **Yön**. s. 134 (22 Ekim 1965): 2.

Aybar, M[ehmet] Ali. “Türkiye İşçi Partisinin Proğramı”. **Sosyal Adalet**. s. 19/1 (Nisan 1964): 4-5.

Aybar, Mehmet Ali. “Sol ve CHP”. **Yeni Ortam Gazetesi**. 16 Ekim 1972.

_____. “A.P. Anayasaya Gerçekten Saygılı Olmayı Öğrenmelidir”. **TİP Haberleri**. s. 18 (1 Ağustos 1968): 6-8.

_____. “Ağalığa Son Vermek İçin İleri”. **TİP Haberleri**. s. 15 (2 Haziran 1968): 5-6.

_____. “Aşağıdan Yukarıya Doğru”. **Sosyal Adalet**. s. 1 (19 Mart 1963): 8.

_____. “Bizim Partiler”. **Yeni Ortam Gazetesi**. 30 Aralık 1972.

_____. “Dolmabahçe Direnişi ve Sosyalizm”. **Ant**. s. 83 (30 Temmuz 1968): 7.

_____. “Ekim Devriminin 58. Yıldönümü Dolayısiyle Sosyalizmde Bürokratik Sapmanın Tarihsel ve Teorik Kökenleri: I”. **Sosyalist Yol**. s. 5 (Kasım 1975): 3-18.

_____. “Emekçi Sınıfları Zor Günler Bekliyor”. **TİP Haberleri**. s. 21-22 (6 Ekim 1968): 1-5.

_____. “Eylemci Gençler de Af Edilmelidir”. **Olay**. s. 4 (24 Şubat 1974): 16-17.

_____. “Kapitalist-Bürokrat İttifakına Doğru”. **Ant**. s. 132 (8 Temmuz 1969): 7.

_____. “Milletimiz Genç Bir Millettir”. **TİP Haberleri**. s. 15 (2 Haziran 1968): 9-10;

_____. “Sol Oylar ve CHP”. **Sosyalist Yol**. s. 4 (Ekim 1975): 21-30.

_____. “Sosyalizm Üzerine Düşünceler: 10: Bürokrasi Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (3)”. **Olay**. s. 15 (13 Mayıs 1974): 16-17.

_____. “Sosyalizm Üzerine Düşünceler: 3: Marx’ın Öğretisi”. **Olay**. s. 7 (18 Mart 1974): 16-17.

_____. “Sosyalizmi Halk Kurar”. **Dönüşüm**. s. 6 (1 Kasım 1966): 3.

_____. “Suyun Başına Halk Geçmelidir”. **TİP Haberleri**. s. 15 (2 Haziran 1968): 4-5.

_____. “Türkiyenin Gerçek Menfaati! NATO’dan Çıkmaktır”. **TİP Haberleri**. s. 21-22 (6 Ekim 1968): 11.

_____. “Dünya’da ve Türkiye’de Durum”. **Sosyal Adalet**. s. 9 (13 Mayıs 1963): 8-9.

Aydemir, Şevket Süreyya. “I – Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri”. **Yön**. s. 58 (23 Ocak 1963): 16.

_____. “II – Marksizm, Memleketçi Sosyalizm ve İhtil[a]l”. **Yön**. s. 59 (30 Ocak 1963): 16.

_____. “Sosyalizm ve Kapitalizm”, **Yön**, s. 37 (29 Ağustos 1962), 20.

_____. “Türk Sosyalizminin İlkeleri”. **Yön**. s. 56 (9 Ocak 1963): 8-10.

Aydın, Songül. “12 Mart 1971 Öncesinde Ant Dergisi”. Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Aydın, Suavi, Kerem Ünüvar. “ATÜT Tartışmaları ve Sol”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol**. ed. Murat Gültekingil. 2 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 1081-1088.

Aydın, Suavi, Metin Berge, “Feodaliteye Giden İki Yol: Avrupa ve Bizans”. **Kebikeç**. s. 1 (1995): 115-144.

Aydın, Suavi. “‘Millî Demokratik Devrim’den ‘Ulusal Sol’a Türk Solunda Özgücü Eğilim”. **Toplum ve Bilim**. s. 78 (Güz 1998): 59-89.

_____. “Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarihyazıcılığı: Feodalite Örneği”. **Toplum ve Bilim**. s. 91 (Kış 2001-2002): 39-80.

_____. “Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarihyazıcılığı: Feodalite Örneği”. **Toplum ve Bilim**. s. 91 (2002): 39-80.

_____. “Osmanlı Sosyal Tarihi Çalışmalarının Sosyolojik Eleştirisi”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c. 6, s. 11 (2008): 93-122.

Aydınoğlu, Ergun. “Düzenin Yabancılaşması ya da Bir Tezin Tarihsel Kaderi Üzerine Bir Deneme”. **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**. c. V, s. 1 (Nisan 2012):66-98.

Aygül, Cenk. “Asiatic Mode of Production and The Ottoman Empire”. **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**. c. IV, s. 2 (Ekim 2011): 2-33.

Barkan, Ömer Lütfi. “‘Feodal’ Düzen ve Osmanlı Tımarı”. **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**. c. 1. s. 2 (Ekim 1979): 4-28.

Baş, Hüseyin. “Çek Dramı”. **Ant**. s. 87 (27 Ağustos 1968): 4-5.

_____. “Çek Dramı”. **Ant**. s. 87 (27 Ağustos 1968):4-5.

_____. “Çekoslovakya’da Fırtınadan Sonra Diyalog”. **Ant**. s. 83 (30 Temmuz 1968): 12-13.

Başar, Ahmet Hamdi. “27 Mayıs İhtilâli de Hedefini Bulamadı”. **Barış Dünyası**. s. 1 (Nisan 1962): 29-35.

_____. “Kapıkulu Devleti”. **Barış Dünyası**. s. 20 (Ocak 1964): 626-628.

_____. “Modern Sosyal Devleti Nasıl Kuracağız”. **Barış Dünyası.** s. 22 (Mart 1964): 66-69.

Baydar Sencer, Oya. “Türkiye’de Tarımda Üretim Güçlerinin Gelişmesi”. **Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği**. s. 3 (Mart 1971): 10-38.

Baydar, Oya. “Türkiye’de Köylü Meselesi (Kır Kesimlerinde Üretici Güçlerin Gelişmesi ve Üretim İlişkileri)”. **İlke**. s. 22-23 (Ekim-Kasım 1975): 17-69.

Baykal, Deniz. “Yeni Türkiye ve CHP”. **Milliyet Gazetesi**. 30 Haziran 1970.

Behramoğlu, Ataol [Aykut Baykal]. “Tepeden İnmeciler ve Halk Devrimcileri”. **Dönüşüm**. s. 7 (15 Kasım 1966): 3.

Belge, Murat. “Ahmet Hamdi Başar’ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler”. **Birikim**. s. 11 (Ocak 1976): 14-23.

_____. “Bir Değinme”. **Birikim**. s. 5 (Temmuz 1975): 43-47.

_____. “Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın Tarih Tezi Üzerine”. **Birikim**. s. 4 (Haziran 1975): 45-59.

_____. “Marksizmin ‘Millileşmesi’ mi ‘Yerlileşmesi’ mi”. **Birikim**. s. 60 (Şubat 1980): 31-36.

_____. “Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Tarihçileri”. **Birikim**. s. 3 (Mayıs 1975): 75-79.

_____. “Teorik (Bilimsel) Bir Tarih Açıklamasının Başlangıç Noktası”. **Birikim**. s. 3 (Mayıs 1975): 5-10.

Belge, Murat, Ömer Laçiner. “Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı”. **Birikim**. s. 100 (Ağustos 1997): 33-44.

Belli, Mihri [E. Tüfekçi]. “‘Batı’ Nedir Artık Bilmeliyiz”. **Yön**. s. 126 (27 Ağustos 1965): 8-9.

_____. “Açık ve Sağlam Bir Tutum”. **Yön**. s. 143 (24 Aralık 1965): 16.

_____. “Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?”. **Yön**. s. 175 (5 Ağustos 1966): 10-11.

_____. “Doğu’da Olmak Nedir”. **Yön**. s. 147 (21 Ocak 1966): 9-10

_____. “Gene ‘Sosyalizm ve İslamiyet’ Üzerine”. **Yön**. s. 146 (14 Ocak 1966): 15.

_____. “Sosyalizmde Metod Meselesi”. **Yön**. s. 152 (25 Şubat 1966): 12.

Belli, Mihri [Mehmet Doğu]. “Sosyalizm Tartışmaları”. **Yön**. s. 48 (14 Kasım 1962): 2

Belli, Mihri. “Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Söz”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 4 (Şubat 1969): 279-286.

_____. “Devrimci Şiar Meselesi”. **Türk Solu**. s. 5 (15 Aralık 1967): 4-5.

_____. “Türkiye’de Karşı Devrim”. **Türk Solu**. s. 64 (4 Şubat 1969): 12-24.

_____. “Türkiye’de Karşı Devrim”. **Türk Solu**. s. 64 (4 Şubat 1969): 15.

_____. “Türkiye’nin Devrim Stratejisi”. **Türk Solu**. s. 9 (16 Ocak 1968): 4-5.

Berkes, Niyazi “Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri VI: Sosyolojik Açıdan Din”. **Yön**. s. 187 (28 Ekim 1966): 8-9.

_____. “ ‘Sosyalizm ve İslamiyet’ Üzerine…”. **Yön**. s. 140 (3 Aralık 1965): 16.

_____. “‘Sosyalizm ve İslamiyet’ Tartışmaları”. **Yön**. s. 151 (18 Şubat 1966): 12

_____. “Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri II: K. Marx ve Doğu Toplumları”. **Yön**. s. 183 (30 Eylül 1996): 8-9.

_____. “Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri V: Doğu Toplumlarının Yapıları ve Bu Yapıların Bozuluşu”. **Yön**. s. 186 (21 Ekim 1966): 8-9.

_____. “Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri V: Doğu Toplumlarının Yapıları ve Bu Yapıların Bozuluşu”. **Yön**. s. 186 (21 Ekim 1966): 8-9.

_____. “Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri VIII: Batı Sömürgeciliği Hangi Reformları Getirir?”. **Yön**. s. 188 (11 Kasım 1966): 12-13.

_____. “Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: İki Cihan Savaşı Sonrası ve Az Gelişmiş Toplumlar Sorunu”. **Yön**. s. 182 (23 Eylül 1966): 8-10.

_____. “Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: XI, Batıcılık, Gericiliktir”. **Yön**. s. 108 (23 Nisan 1965): 8-9.

_____. “Doğu ve Doğuculuk Modası”. **Yön**. s. 147 (21 Ocak 1966): 8 ve 10.

_____. “Kaypak Zemin [Ü]zerine”. **Eylem**. s. 23. (1 Aralık 1965): 13-17.

Berktay [Başar], Erdoğan. “İşçi Sınıfı, Demokratik Devrim ve Antiemperyalist Mücadele”. **Yön**. s. 202 (10 Şubat 1967): 12.

_____. “Feodal Bir İmparatorluktan Bir Yarı-Sömürge Haline Geçiş Süreci”. **Sosyal Adalet**. s. 19/9 (Aralık 1964): 4-13.

_____. “İşçi Sınıfı, Demokratik Devrim ve Antiemperyalist Mücadele”. **Yön**. s. 201 (3 Şubat 1967): 12.

_____. “Sosyalist Teoride: İşçi Sınıfı, Demokratik Devrim ve Antiemperyalist Mücadele”. **Yön**. s. 200 (27 Ocak 1967): 12.

Berktay, Halil, Huricihan İslamoğlu-İnan, Çağlar Keyder, İskender Savaşır. “Tarih ve Kapitalizm”. **Defter**. s. 20 (Bahar/Yaz 1993): 7-56.

Berktay, Halil. “Proleter Devrimci Çizgi ve Bazı Yanlış Eğilimler”. **Proleter Devrimci Aydınlık**. s. 2-16 (Şubat 1970): 296-328.

Beşikçi, İsmail. “Doğu Sorunu ve Doğu Mitingleri II”. **Forum**. s. 332 (1 Şubat 1968): 12-13.

Bora, Tanıl. “Asaf Savaş Akat’la Söyleşi: ‘Toplum ve Bilim’in İlk Sayısı Yayınlandığında’”. **Toplum ve Bilim**. s. 100 (Bahar 2004): 16-20.

Boran, Behice. “Az-Gelişmiş Ülkelerde Anti-Emperyalist Mücadelelerin Niteliği”. **Dönüşüm**. s. 10 (1 Ocak 1967): 6-7.

_____. “Bürokrasi Üzerine Tartışmalar”. **Emek**. s. 4 (16 Haziran 1969): 4-6.

_____. “Bürokratlar Bir Sınıf mıdır?”. **Emek**. s. 5 (30 Haziran 1969): 5-6.

_____. “Bürokratların Çelişmeli Durumu”. **Emek**. s. 6 (14 Temmuz 1969): 6-7.

_____. “İlerici Demokratik Hareketin Başarı Şartları”. **Sosyal Adalet**. s. 2 (26 Mart 1963): 10.

_____. “İlerici Güçlerin İşbirliği ve Sosyalizm”. **Dönüşüm**. s. 12 (1 Şubat 1967): 4-5.

_____. “Meto[t] Açısından Feodalite ve Mülkiyet I: Marksist Meto[t] Nedir?”. **Yön**. s. 50 (28 Kasım 1962): 13.

_____. “Meto[t] Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi”. **Yön**. s. 51 (5 Aralık 1962): 13.

_____. “Sosyalist Demokrasi ve Ulusal Bağımsızlık”. **Milliyet Gazetesi**. 27 Ağustos 1968.

_____. “Sosyalist Harekette Küçük Burjuva Etkenler”. **Emek**. s. 2 (19 Mayıs 1969): 6-7.

_____. “Türkiye İşçi Partisi 1961-1971”. **Yürüyüş**. s. 67 (20 Temmuz 1976): 8-11.

_____. “Türkiye İşçi Partisi 9 Yaşında”. **Emek**. s. 22 (2 Mart 1970): 8-9.

_____. “Türkiyede Burjuvazi Yok mu?”. **Yön**. s. 39 (12 Eylül 1962): 8-9.

_____. “Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz”. **Sosyal Adalet**. s. 8 (Kasım 1964): 5-9.

Boratav, Korkut. “Gecikmiş Bir Uyarı”. **Proleter Devrimci Aydınlık**. s. 6-20 (Haziran 1970): 127-132.

_____. “Tarımda Feodal Üretim İlişkileri, Feodal Kalıntılar ve Basit Meta Üretimi”. **Emek**. s. 6 (14 Temmuz 1969): 8-9.

_____. “Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine”. **Proleter Devrimci Aydınlık**. s. 1-15 (Ocak 1970): 177-217.

Boztemur, Recep. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri”. **AÜ Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi**. s. 9 (1998): 79-110.

Brown, Elizabeth A. R. “The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe”. **The American Historical Review**. vol. 79. no. 4 (October, 1974): 1063-1088.

Bulut, Yücel. “Soğuk Savaş Atmosferinde DP’ye Muhalif Bir Dergi: Forum”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c. 2. s. 1 (2004): 527-550.

Burkay, Kemal [C. Aladağ]. “Doğu’da Feodal Yapı ve Aşiret”. **Özgürlük Yolu**. s. 2 (Temmuz 1975): 19-38.

_____. “Doğu’da Feodal Yapı ve Aşiret”. **Özgürlük Yolu**. s. 3 (Ağustos 1975): 27-47.

Cankoçak, Uğur. “Türkiye İşçi Partisi”. **Yön**. s. 28 (27 Haziran 1962): 2.

Ceyhun, Demirtaş. “Türkiye’nin Düzeni=Montaj Bilim: Kapıkulu Bürokratları mı? Emekçi Kitleler mi?”. **Ant**. s. 119 (8 Nisan 1969): 8-9.

_____. “Türkiye’nin Düzeni=Montaj Bilim: Kapıkulu İdeologluğu?”. **Ant**. s. 120 (15 Nisan 1969): 8-9.

_____. “Türkiye’nin Düzeni=Montaj Bilim: Türkiye İçin Hangi Kalkınma Modeli?”. **Ant**. s. 121 (22 Nisan 1969): 8-9.

Çağatay, Neşet. “Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824-1890)”. **Belleten**. c. XLII. s. 167 (Temmuz 1968): 445-463.

Çakır, Coşkun. “Türkiye’de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c. 1, s. 1 (2003): 7-63.

Çakır, Ruşen. “Birikim’le Serüvenim”. **Birikim**. s. 100 (Ağustos 1997): 103-104.

Çalışkan, Mehmet. “Emperyalizm-Türkiye ve Siyasi Bunalımlar”. **Ürün**. s. 6 (Aralık 1974): 25-51.

Çandar, Cengiz. “Oportünistler Emperyalizmin Hizmetinde”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 13 (Kasım 1969): 25-33.

Çayan, Mahir. “Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine”. **Aydınlık Sosyalist Dergi**. s. 20 (Haziran 1970):127-158.

_____. “Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 20 (Haziran 1970): 127-158..

Çelik, Naci. “Düzenin Edebiyatı”. **Türkiye Defteri**. s. 1 (Nisan 1971): 11-12.

Çetin, Yalçın. “T.İ.P. İkinci Büyük Kongresi Yapıldı [Karikatür]”. **Dönüşüm**. s. 8 (1 Aralık): 1.

Çulhaoğlu, Metin. “Doyum Noktası Solculuğu”. **Yürüyüş**. s. 154 (21 Mart 1978): 3.

Debbağoğlu [Tabakoğlu], Ahmet. “İkta ve Tımar Nizamı”. **Hareket**. s. 106 (Ekim 1974): 25-36.

_____. “İslâm Ziraî İktisat ve Vergileme Nizamının Hukukî Esasları IV”. **Hareket**. s. 107 (Kasım 1974): 8-13.

_____. “Osmanlı Toplumu Kapitalizme Niçin Geçmedi? Osmanlı Üretim Tarzı Tartışmaları Üzerine Deneme”. **Hareket**. s. 114 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1976): 2-27.

D'Encausse, Hélène Carrère. “İlerici Askeri Rejimler ve Marksis[t] Teori”. **Yön**. s. 172 (15 Temmuz 1966): 8-10.

Deriş, Neşe. “İsa Sosyalist mi?”. **Yön**. s. 35 (15 Ağustos 1962): 9.

Dilmen, Güngör. “Tarih Oyunları ve Simavnalı Bedrettin”. **Devrim**. s. 19 (24 Şubat 1970): 4.

Dinçer, Nabi. "'Yönetim Sosyolojisi' Hakkında". **Toplum ve Bilim**. s. 1 (Bahar 1977): 139-142.

Dinler, Demet. "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi". **Praksis**. s. 9 (Kış-Bahar 2009): 17-54.

Dino, Abidin. "Arap Sosyalizmi". **Yön**. s. 71 (24 Nisan 1963): 2.

Divitçioğlu, Sencer. "'Geçiş Dönemi Toplumları İçin Teorik Bir Çerçeve -I-' Üzerine Bir Not". **Birikim**. s. 17 (Temmuz 1976): 54.

_____. "D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine". **Yön**. s. 171 (8 Temmuz 1966): 11.

_____. "Fetişizm, Sosyalizm ve Keçiler". **Ant**. s. 153 (2 Aralık 1969): 7.

_____. "Türk Sosyalizmi Halka Dayanılarak Kurulmalıdır". **Milliyet Gazetesi**. 17 Kasım 1966.

_____. "Yarınki Türk Sosyalizminin Potansiyeli". **Ant**. s. 146 (14 Ekim 1969): 6-7.

Doğan, D. Mehmet. "Marksist Şemacılık ve Osmanlı Toplum Yapısı". **Hareket**. s. 115 (Ekim-Mart 1976-1977): 2-6.

_____. "Türkiye'de Toprak Meselesi III: Osmanlı Toprak Düzeni". **Hareket**. s. 78 (Haziran 1972): 22-33.

Doğan, Mehmet. "Türk-İslâm Bileşiminin Doruğu: Osmanlı İmparatorluğu". **Hareket**. s. 89 (Mayıs 1973): 16-26.

Edgü, Ferit. "'Kaypak Zemin' ya da Batılılaşma Üzerine Aykırı Düşünceler". **Eylem**. s. 19 (1 Eylül 1965): 32-39.

Ekinci, Tarık Ziya. "Türkiye'de Doğu Sorununu Doğuran Gerçek Nedenler". **Yeni Akış**. s. 4 (Kasım 1966): 6-8.

Eliçin, Emin Türk. "Türk Devrim İdeolojisinin Uğrakları". **Eylem**. s. 6 (Ağustos 1964): 6-14.

_____. "Türk Devrim İdeolojisinin Uğraklarına Kısa Bir Bakış". **Eylem**. s. 4 (Haziran 1964): 4-12.

_____. "Türk Devriminin Niteliği, Tarihteki Yeri ve İlkeleri". **Eylem**. s. 8 (Ekim 1964): 11-22.

_____. "Türk Devriminin Niteliği, Tarihteki Yeri ve İlkeleri". **Eylem**. s. 12 (Şubat 1965): 27-43.

_____. "Türk Devriminin Niteliği, Tarihteki Yeri ve İlkeleri". **Eylem**. s. 10 (Aralık 1964): 31-49.

_____. “Türk Devriminin Niteliği, Tarihteki Yeri”. **Eylem**. s. 9 (Kasım 1964): 3-17.

Emmanuel, Arghiri. “Beyaz-Yerli Kolonyalizmi ve Yatırım Emperyalizmi Miti”, çev. Erdal Alova. **Birikim**. s. 2 (Nisan 1975): 23-44.

Erder, Necat. “Gelir Dağılımı (Dr. Korkut Boratav) (1)”. **Emek**. s. 10 (8 Eylül 1969): 6-7.

Erdoğdu, Vahap. “TİP Nereye Gidiyor?: Önümüzdeki Devrimci Adım ve TİP’in Tarihsel Görevi”. **Yön**. s. 189 (11 Kasım 1966): 10-12.

Erdost, Muzaffer İlhan. “‘Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı’ Üzerine Birkaç Söz”. **Yarın**. s. 22 (Haziran 1983): 4-7.

Erdost, Muzaffer. “‘Eylemsizlik’ (Sağ Sapma) Stratejisinin Eleştirisi”. **Türk Solu**. s. 82 (10 Haziran 1969): 8-11.

_____. “Asya Üretim Biçimi ve Kapitalist Üretime Geçiş Koşulları ve Osmanlı İmparatorluğunda Üretim İlişkilerinin Feodal Niteliği ve Sonuçları”. **Ülke**. s. 2 (Ocak-Şubat-Mart 1978): 109-248.

_____. “Milliyetçilik ve Enternasyonalizm”. **Türk Solu**. s. 41 (27 Ağustos 1968): 4-6.

_____. “Osmanlı Feodal Devleti, Demokratik Devrim ve Karşı-Devrim”. **Türk Solu**. s. 54 [57] (17 Aralık 1968): 8-10.

_____. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Üretim İlişkileri ve Asya Üretim Tarzı”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 22 (Ağustos 1970): 276-316.

_____. “Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri: I”. **Türk Solu**. s. 22 (16 Nisan 1968): 4-5.

_____. “Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri: IV”. **Türk Solu**. s. 25 (27 Mayıs 1968): 4-5.

_____. “Şemdinli Örneği Üzerine Açıklama”. **Ant**. s. 129 (17 Haziran 1969): 10-11.

_____. “Toprak Mülkiyeti Biçimleri Açısından Köylülük”. **Ülke**. s. 4 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1978): 161-187.

_____. “Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm II”. **Türk Solu**. s. 44 (17 Eylül 1968): 4-5.

_____. “Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm III”. **Türk Solu**. s. 45 (24 Eylül 1968): 4-6.

_____. “Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm”. **Türk Solu**. s. 43 (10 Eylül 1968): 4-6.

_____. “Türkiye Tarımında Hakim Üretim İlişkileri Üzerine”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 13 (Kasım 1969): 34-58.

_____. “Türkiye’de Feodalizm Var mı?”. **Türk Solu**. s. 80 (27 Mayıs 1969): 8-10.

_____. “Türkiye’de Feodalizmin Kaynakları ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir Taslak”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 5 (Mart 1969): 345-368.

_____. “Yeni Oportünizmin Eleştirisi”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 19 (Mayıs 1970): 5-85.

_____. “Yitirdiğimiz İktisat Tarihçisi Ömer Lütfi Barkan”. **Ülke**. s. 9 (Ekim, Kasım, Aralık 1979): 262-270.

Ergut, Ferdan. “Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyolojinin İmkânları”. **Toplum ve Bilim**. s. 91 (Kış 2002): 213-228.

Erkan, Neslihan. “Sol’un İktidar Mücadelesinde ‘Devrim’ Dergisi”. **Müteferrika: Kitabiyat Dergisi**. s. 33 (2008): 275-292.

Fındıkoğlu, Z. Fahri. “İki Bildiri ve İki Dergiye Dair”. **Barış Dünyası**. s. 2 (Mayıs 1962): 24.

Fişek, Kurthan. “Anadolu Toplumlarının Evrimi Üstüne Düşünceler”. **Forum**. s. 328 (1 Aralık 1967): 7-9.

_____. “Anadolu Toplumlarının Evrimi Üstüne Düşünceler”. **Forum**. s. 330 (1 Ocak 1968): 17-18.

_____. “Asya Feodalitesi ve Emperyalizm”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 22, s. 1 (1967): 173-218.

_____. “Büyük Ticaret Burjuvazisi İttifaklarını Yenileyecek mi?”. **Emek**. s. 20 (26 Ocak 1970): 8-10.

_____. “Kuyuya Atılan Taş”. **Emek**. s. 5 (30 Haziran 1969): 4.

Forum. “Türkiye Sosyalizmi ve Forum”. **Forum**. s. 344 (1 Ağustos 1968): 4-6.

Garaudy, R[oger]. “İslam Sosyalizmi ve Marksizm”. **Yön**. s. 117 (25 Haziran 1965): 8-9.

Gelecek, Gündüz. “Faşizm ile Savaş”. **Yön**. s. 49 (21 Kasım, 1962): 2.

Gencer, Sedat. “Az Gelişmişlik, Geri Kalmışlık ve Kalkınma: İsmail Cem Örneğinde 1960’lı Yıllarda Solun Tarih Kurgusu”. **İnsan & Toplum**. c. 3. s. 6 (2013): 155-191.

Gerçekçi, Musa. “Demokrasiye Çağrı”. **Yön**. s. 48 (14 Kasım 1962): 2.

_____. “Gerçek Dışı Gerçeklerimiz”. **Yön**. s. 49 (21 Kasım, 1962): 2.

Gevgilili, Ali. “Türkiye’de Ekonomik ve Politik Yapı (Tarihsel Perspektif İçinde Bir Yaklaşım Deneyi)”. **Mimarlık**. s. 88 (Şubat 1971): 36-40.

_____. “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar (Tarihsel Boyutlar İçinde Bir Yaklaşım Deneyi)”. **İÜ Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**. s. 24 (1972): 45-95.

Gökbilgin, M. Tayyip. “İki Bulgar Tarihçisinin İddiâları İle İlgili Mülâhazalar”. **İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**. c. 14. s. 19 (Mart 1964): 15-40.

_____. “Osmanlı Devri Hakkında…”. **Barış Dünyası**. s. 6 (Eylül 1962): 53.

Göksu, Sadık. “Başyazarımız Dr. Hikmet Kıvılcımlı Ankarada ve İstanbulda İlgi ile İzlenen İki Konferans Verdi”. **Sosyalist**. s. 4 (12 Nisan 1967?): 4.

_____. “Hangi İslâm Sosyalizmi”. **Sosyalist**. s. 4 (12 Nisan 1967?): 3.

_____. “Hikmet Kıvılcımlı’nın Tartışılacak Tarih Tezi Üzerine”. **Türk Solu**. s. 70 (18 Mart 1969): 14-15.

Gümüşiz, Osman. “Yanlışı Değerlendirmek”. **Hareket**. s. 80 (Ağustos 1972): 6-12.

Günçe, Ergin. “Anti-Emperyalist Savaş Bir Bütündür”. **Sosyal Adalet**. s. 18 (Eylül 1965): 17-18.

_____. “Türkiye İşçi Partisi Büyürken”. **Sosyal Adalet**. s. 8 (Kasım 1964): 53-54.

Gürsel, Seyfettin. “Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Kapitalizm”. **Yapıt**. s. 1 (Ekim-Kasım 1983): 19-36.

_____. “Tarihi Maddecilik ve Sorunları”. **Toplum ve Bilim**. s. 2 (Yaz 1977): 113-132.

Güvenir, Murat. “Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 37. s. 1 (1982): 215-250.

Hatemi, Hüseyin Perviz. “‘Sosyalizm ve İslamiyet’ Tartışmaları”. **Hareket**. s. 5 (Mayıs 1966): 12-13.

Hilâv, Selahattin. “ ‘Yabancılaşma’ Kavramı”. **Yön**. s. 153 (4 Mart 1966): 14.

_____. “Asya-Tipi Üretim Nedir? 2”. **Yön**. s. 151 (18 Şubat 1966): 14.

_____. “Asya-Tipi Üretim Nedir?”. **Yön**. s. 150 (11 Şubat 1966): 14.

_____. “Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar”. **Eylem**. s. 13 (Mart 1965): 1-8.

_____. “Bilim Açısından Din”. **Yön**. s. 149 (4 Şubat 1966): 14.

_____. “Cevap Bekleyen Sorular”. **Ant**. s. 6 (7 Şubat 1967): 15.

_____. “Kemal Tahir ve Tarihi Kavramak”. **Türkiye Defteri**. s. 9 (Temmuz 1974): 8-18.

_____. “Milli Kurtuluş Hareketleri ve Lenin”. **Ant**. s. 153 (2 Aralık 1969): 8-9.

_____. “Toplumcu Sanat Felsefesinde Yeni Görüşler”. **Yön**. s. 99 (19 Şubat 1965): 14.

Homans, George C. “What Do We Mean by Social ‘Structure’?”. **Approaches to the Study of Social Structure**. ed. Peter M. Blau. New York: Free Press, 1975: 53-65.

İslamoğlu, Huri, Çağlar Keyder. “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”. **Toplum ve Bilim**. s. 1 (Bahar 1977): 49-80.

İslamoğlu, Huricihan and Çağlar Keyder. “Agenda for Ottoman History”. **Review**. vol. I. no. 1 (Summer 1977): 31-55.

İzol, Abbas. “Değerli Okurlar”. **Yeni Akış**. s. 4 (Kasım 1966): 2.

Kaçmaz, Ahmet. “Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı”. **İlke**. s. 25-26 (Ocak-Şubat 1976): 26-50.

Kafaoğlu, Arslan Başer. “Behice Boran’ın Yazısı Üzerine”. **Yön**. s. 199 (20 Ocak 1967): 10-11.

Kafesoğlu, İbrahim. “Kitabiyat [Prof. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve İslâm-Türk Medeniyeti, Ankara 1965]”. **İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**. c. 15, s. 29 (Mart 1965): 171-188.

Kahn, Jean François. “Sosyalizm ve İslâmlık”. **Yön**. s. 97 (5 Şubat 1965): 8-9.

Karaömerlioğlu, M. Asım. “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistem Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları”. **Toplum ve Bilim**. s. 91 (Kış 2001-2002): 81-99.

Kardam, Ahmet. “Milli Demokratik Devrim ve Köylü Meselesi”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 24 (Ekim 1970): 448-477.

Kayalı, Kurtuluş. “Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüeli Anlamanın Yolu Düşünsel Farklılığını Kavramaktan Geçer”. **Doğu-Batı**. s. 11 (2000): 45-61.

Kemal, Yaşar. “Solun İşi”. **Sosyalist Yol**. s. 4 (Ekim 1975): 41-44.

_____. “Yalnızlığın Gücü”. **Ant**. s. 121 (22 Nisan 1969): 5.

_____. “Yalnızlığın Gücü”. **TİP Haberleri**. s. 33-34 (26 Haziran 1969):26-27.

Kerem, F. Öz. “Amerikan Emperyalizminin Orta Doğu Plânları ve Türk Devrimcilerinin Durumu”. **Devrim**. s. 16 (3 Şubat 1970): 5.

Kılıçbay, Mehmet Ali. “‘Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı’ Üzerine Erdost’un Notlarına Karşı Notlar veya Feodalite Üzerine Dersler”. **Yarın**. s. 23 (Temmuz 1983): 21-24.

_____. “Bir Kitap Eleştirmenini Arıyor”. **Tarih ve Toplum**. s. 27 (Mart 1986): 62-64.

Kıray, Mübeccel Belik. “Türkiye’de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planları’nın Yaklaşımı”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. s. 1 (Güz 1970): 59-69.

Kıray, Mübeccel. “Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı”. **Devrim**. s. 10 (23 Aralık 1969): 8.

Kıvılcımlı, H[ikmet]. “CİA Sosyalizminin Tarih Kalpazanları”. **Sosyalist**. s. 20 (16 Mart 1971): 1, 5.

Kıvılcımlı, Hikmet [H. K.]. “Türk Köyü ve Soyalizm”. **Sosyalist**. s. 1 (20 Ocak 1967): 3.

Kıvılcımlı, Hikmet. “Devrimcilerde Başsız Develik”. **Sosyalist**. s. 3 (22 Aralık 1970): 6-7.

_____. “Gençlik Yeni Bir Dünya İstiyor Gençliği Birazcık Anlıyalım”. **Türk Solu**. s. 31 (18 Haziran 1968): 6.

_____. “Genel Olarak Sosyal Sınıflar”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 2 (Aralık 1968): 119-133.

_____. “Kapitalizm ve Prekapitalizm Kaynaşması”. **Türk Solu**. s. 15 (27 Şubat 1968): 6.

_____. “Kapitalizm ve Prekapitalizm Uzlaşmaz Zıtlığı”. **Türk Solu**. s. 14 (20 Şubat 1968): 6.

_____. “Mao! Mao!”. **Sosyalist**. s. 2 (15 Aralık 1970): 7.

_____. “Pratik Devrim Orijinalliğimiz: Gençlik”. **Sosyalist**. s. 5 (5 Ocak 1971): 1, 7.

_____. “Pratik Devrim Orijinalliğimiz: Ordu”. **Sosyalist**. s. 6 (12 Ocak 1971): 1, 7.

_____. “Şeyh Bedrettin”. **Sosyalist**. s. 1 (20 Ocak 1967): 5.

_____. “Tartışabilir miyiz? Birinci Basamak: Türkiye’nin Düzeni”. **Türk Solu**. s. 1 (17 Kasım 1967): 6.

_____. “Tartışılacak Tarih Tezi”. **Türk Solu**. s. 35 (16 Temmuz 1968): 8.

_____. “Tartışılacak Tarih Tezi”. **Türk Solu**. s. 36 (23 Temmuz 1968): 8.

_____. “Türkiye’nin Düzeni”. **Türk Solu**. s. 4 (8 Aralık 1967): 6.

_____. “Türkiye’nin Teorik Devrim Orijinalliği”. **Sosyalist**. s. 4 (29 Aralık 1970): 1,5.

Kongar, Emre. “Türkiyenin Toplumsal Yapısı Üzerine”. **Özgür İnsan**. s. 45 (1 Temmuz 1977): 7-9.

Köprülü, M. Fuad. “Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi”. **Belleten**. c. V. s. 19 (1941): 319-334.

Kutlay, M. “‘Devrim’ ve Devrim”. **Emek**. s. 16 (1 Aralık 1969): 8-11.

_____. “Değişen Emperyalizme Karşı Sosyalist Devrim Tek Çözüm Yoludur”, **Emek**. s. 23 (16 Mart 1970): 6-7.

_____. “Yapısal Dinamik Sorunların Eleştirisi II: Türkiye’de Geriliğin Gelişmesi”. **Emek**. s. 3 (Ağustos 1970): 14-42.

Küçük, Yalçın. “Empresyonist Bir Tablo”. **Ant**. s. 134 (22 Temmuz 1969): 10-11.

_____. “Rüzgar Ekenler…”. **Ant**. s. 78 (25 Haziran 1968): 10.

Küçükaydın, Demir. “Türkiye’de Solun Tarihini Yazacaklar İçin Tezler”. **Sınıf Bilinci**. s. 4-5 (Ekim 1989): 57-71.

Küçükömer, İdris. “C.H.P Kendisine Karşı mı?”. **Ant**. s. 127 (3 Haziran 1969): 6-7.

_____. “Devlet ve Hükümet Birliğine Doğru”. **Ant**. s. 142 (16 Eylül 1969): 6-7.

_____. “Düzenin Yabancılaşması Üzerine II”. **Ant**. s. 136 (5 Ağustos 1969): 6-7.

_____. “Düzenin Yabancılaşması Üzerine”. **Ant**. s. 135 (29 Temmuz 1969): 6-7.

_____. “Paşa’nın ve Amerika’nın Oyunları”. **Ant**. s. 121 (22 Nisan 1969): 7.

_____. “TİP’in Programı Değişmelidir”. **Ant**. s. 99 (19 Kasım 1968): 7.

Laclau, Ernesto. “Latin Amerika’da Feodalizm ve Kapitalizm”. çev. Erol Tulpar. **Birikim**. s. 1 (Mart 1975): 16-29.

Lacoste, Yves. “Azgelişmiş Ülkeler Neden Kalkınamıyor: Az Gelişmişliğin Temeldeki Nedeni”. **Yön**. s. 152 (25 Şubat 1966): 8-10.

_____. “Azgelişmiş Ülkeler Neden Kalkınamıyor?: Az Gelişmişliğin Temelindeki Neden II”. **Yön**. s. 153 (4 Mart 1966): 8-10.

Mardin, Şerif. “Osmanlılar, CHP ve Ortanın Solu…”. **Milliyet Gazetesi**. 26 Eylül 1966.

_____. “Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerine Bir Not”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 19. s. 3-4 (1964): 59-70.

Mersin, İbrahim. “Sosyalist Bir Din Adamı”. **Yön**. s. 63 (28 Şubat 1963): 6.

Milâs, Herkül. “‘Osmanlı Toplum Yapısı’ Üzerine”. **Türk Solu**. s. 120 (3 Mart 1970): 12-13.

_____. “‘Osmanlı Toplum Yapısı’ Üzerine”. **Türk Solu**. s. 121 (10 Mart 1970): 12-13.

Miroiu, Mihai. “Changing Attitudes Towards the Ottomans in Romanian Historiography”. **New Perspectives on Turkey**. s. 12 (Bahar 1995): 119-128.

Mumcu, Uğur. “Türkiye’nin Yapısal Özellikleri ve Anayasal Düzen”. **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**. c. 26. s. 3 (1969): 149-178.

Mutluay, Rauf [Samih Emre]. “Bir Tartışmanın Özeti”. **Yön**. s. 184 (7 Ekim 1966): 8-11.

Naci, Fethi, Selahattin Hilav. “Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol”. **Sosyal Adalet**. s. 4 (9 Nisan 1963): 8-9.

_____. “Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol”. **Sosyal Adalet**. s. 5 (16 Nisan 1963): 10.

Naci, Fethi. “1966’dan Seçtikleri Üç Kitap”. **Ant**. s. 1 (3 Ocak 1967): 14.

_____. “Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu”. **Ant**. s. 41 (10 Ekim 1967): 14.

_____. “Bay Avcıoğlu’nun Dedikleri”. **Yön**. s. 180 (9 Eylül 1966): 10-11.

_____. “Bir Açıklama”. **Yön**. s. 157 (1 Nisan 1966): 14.

_____. “Bir Uyanışın Eşiğinde”. **Yön**. s. 92 (1 Ocak 1965): 5.

_____. “Bölünmek Değil Birleşmek”. **Sosyal Adalet**. s. 1 (19 Mart 1963): 12.

_____. “Kökü Dışarıda Bir Akım: Anti-Komünizm”. **Yön**. s. 118 (2 Temmuz 1965): 6.

_____. “Türk Solu 1966: Antiemperyalist Mücadele ve Sosyalizm”. **Ant**. s. 3. (17 Ocak 1967): 7.

_____. “Türk Solu 1966: Sol’daki Karşıt Görüşler”. **Ant**. s. 2 (10 Ocak 1967): 7.

Nalbantoğlu, H. Ünal. “Barkan’ın Ardından”. **Okul Defteri**. s. 4 (Eylül 1979): 36-37.

Nesin, Aziz. “Toplumcu Çevrelerde Dört Önemli Tartışma Konusu”. **Sosyal Adalet**. s. 15 (25 Haziran 1963): 5.

Oktay, Ahmet. “Türk Solu ve Kültür”. **Toplum ve Bilim**. s. 78 (Güz 1998): 38-58.

Okumuş, Ejder. “İbn-i Haldûn’un Osmanlı Düşüncesine Etkisi”. **İslâm Araştırmaları Dergisi**. s. 15 (2006): 141-185.

Ortaylı, İlber. “Bir Eleştiriye Cevap”. **Devrim**. s. 18 (17 Şubat 1970): 4.

_____. “Doğu Anadolunun Düzeni”. **Devrim**. s. 21 (10 Mart 1970): 4.

_____. “Feodalite ve Osmanlılık”. **Tarih ve Toplum**. s. 26 (Şubat 1986): 59-60.

_____. “Toprak Sorunumuzun Tarihsel Kökeni Üzerine”. **Halkevleri Dergisi.** s. 34 (Ağustos 1969): 3-9.

Oyan, Oğuz. “Osmanlı İktisast Tarihi Üzerine”. **11. Tez**. s. 8 (1988): 280-301.

Oykut, Ziya. “Türkiye’de ‘Azgelişmiş Kapitalizm’ ve Köylere Girişi: Ve Yeni Bir Millî Devrimci Kalkınma Yöntemi Gereği”. **Türk Solu**. s. 4 (8 Aralık 1967): 7.

Ozankaya, Özer. “Önemli Bir İnceleme: Köyde Politika”. **Devrim**. s. 74 (23 Mart 1971): 8.

Ömer, İbrahim. “‘Doğu Tipi Derebeylik’ Teorisi”. **Yön**. s. 145 (7 Ocak 1966): 16.

Önen, Deniz Deren. “Ant’ın Öyküsü: Doğan Özgüden’le Söyleşi”. **Sosyologca**. s. 4 (Temmuz-Aralık 2012): 79-93.

Özçelik, Selçuk. “Avrupa Feodalitesi ile Türklerin Timar Teşkilatının Mukayesesi”. **İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası**. c. 17. s. 3-4 (1951): 847-861.

_____. “Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti”. **İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası**. c. 16. s. 1-2 (1950): 320-360.

Özel, Oktay, Gökhan Çetinsaya. “Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi”. **Toplum ve Bilim**. s. 91 (Kış 2001-2002): 8-38.

Özgen, Hilmi. “İslamda Halk Hareketleri”. **Yön**. s. 37 (29 Ağustos 1962): 9.

Özgüden, Doğan. “‘Üçüncü Parti’ Olmak”. **Ant**. s. 92 (1 Ekim 1968): 3.

_____. “Asıl Tehlike, İnönünün İki Yüzlü Politikasıdır”. **Ant**. s. 69 (23 Nisan 1968): 3.

_____. “Evet, Aşırı Solcuyuz”. **Ant**. s. 121 (22 Nisan 1969): 3.

_____. “İşçi Sınıfını Dar Anlamda Düşünmek Yanlıştır”. **Eylem**. s. 3 (Mayıs 1964): 3-8.

_____. “Tartışma Evet, Ama!”. **Ant**. s. 70 (30 Nisan 1968): 3.

_____. “Üçüncü Yol!..”. **Ant**. s. 99 (19 Kasım 1968): 3.

_____. “Zor Günlere Doğru…”. **Ant**. s. 89 (10 Eylül 1968): 3.

Özgür, Özlem. “Eklektizm ve Bir Kitap: Emre Kongar’ın ‘Türkiye’nin Toplumsal Yapısı’”. **Türkiye Yazıları**. s. 1 (Nisan 1977): 35-36.

Özkol, Sedat. “Devrim Stratejisi Üzerine Görüşler”. **Ant**. s. 152 (25 Kasım 1969): 8-9.

Özman, Aylin. “Mehmet Ali Aybar: Sosyalist Solda 40’lardan 90’lara Bir Köprü”. **Toplum ve Bilim**. s. 78 (1998): 134-160.

Özön, Nijat. “Yeşilçam ‘Dünkü Çocuk’u Çeviriyor”. **Devrim**. s. 1 (21 Ekim 1969): 6.

Öztürk, Necati. “Türkiye Toplumunun Gelişim ve Dönüşümü: I”. **Ürün**. s. 2 (Ağustos 1974): 43-73.

_____. “Türkiye Toplumunun Gelişim ve Dönüşümü: II”. **Ürün**. s. 3 (Eylül 1974): 34-78.

_____. “Türkiye Toplumunun Gelişim ve Dönüşümü: Tezler ve Teorik Açılım”. **Ürün**. s. 4 (Ekim 1974): 35-47.

Öztürk, Sırrı. 12 Mart 1971’den Portreler. c. 3. İstanbul: Sorun Yayınları, 1993.

Özyüksel, Murat. “İdris Küçükömer Üzerine Israrla Sürdürülen Kavram Kargaşasına Bir Son Verme Çabası”. **Birikim**. s. 331 (Kasım 2016): 121-129.

Pamuk, Şevket. “Üretim Tarzı ve Karşılaştırmalı Tarih”. **11. Tez**. s. 9 (1989): 277-282.

Perinçek, Doğu. “Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek”. **Aydınlık**. s. 66 (Ağustos 1976): 3-8.

Saraç, Tahsin. “Bir Eleştiri ve Şeyh Bedreddin Yorumu Üzerine”. **Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi**. c. XXI, s. 221 (Şubat 1970): 397-402.

Sarıca A. “Kapitalist Olmayan Yol ve İşçi Sınıfı”. **Eylem**. s. 12 (Şubat 1965): 8-15.

Savcı, Bahri. “Toprak Reformu Üzerine”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 20. s. 1 (1965): 365-374.

Seddon, David, Ronnie Margulies. “The Politics of the Agrarian Question in Turkey: Review of a Debate”. **The Journal of Peasant Studies**. vol. 11. no. 3 (1984): 28-59.

Selçuk, İlhan. “Halk Partisinin Sorumu…”. **Yön**. s. 117 (25 Haziran 1965): 3.

_____. “İçten Dışa…”. **Yön**. s. 121 (23 Temmuz 1965): 3.

Selik, Mehmet. “Türkiyede Sosyalizm Tartışmaları: ‘Ara Tabakalar’ veya ‘Ara Tabakalar-Devlet’ Teorisi”. **Emek**. s. 2 (19 Mayıs 1969): 12-13.

Sencer, Muzaffer. “Devrim Stratejisi Açısından Osmanlı Toplum Yapısı”. **Ant**. s. 140 (2 Eylül 1969): 6-7.

Sencer, Oya, Muzaffer Sencer (haz.). “İkinciliği Kazanan Araştırma: Türkiye’de Toprak Mülkiyeti Sorunu”. **Milliyet Gazetesi**. 5 Ağustos 1964.

Sencer, Oya. “Asya Tipi Üretim Tarzı ve Bir Tuzak”. **Ant: Sosyaslit Teori ve Eylem Dergisi**. s. 3 (Temmuz 1970): 70-84.

_____. “Doğrularda Birleşmek”. **Ant**. s. 162 (3 Şubat 1970): 4-5.

_____. “Sayın Erdost’a ‘Tartışma Adabı Üzerine’ Bir Kaç Söz”. **Ant: Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi**. s. 5 (Eylül 1970): 79-82.

_____. “Sosyalizm ve Hürriyet”. **Kurtuluş Yolu**. s. 5 (1 Şubat 1969): 3.

_____. “Sosyalizm ve Hürriyet”. **Kurtuluş Yolu**. s. 6 (15 Şubat 1969): 3.

_____. “Türkiye’de İşçi Sınıfı”. **Ant: Sosyaslit Teori ve Eylem Dergisi**. s. 1 (Mayıs 1970): 14-28.

_____. “Türkiyenin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açıdan Bir Bakış”. **Sosyoloji Dergisi**. c. 2, s. 17-18 (1962): 133-170.

Senkal, Kudret. “Selâm Olsun Toplumculara”. **Forum**. s. 342 (1 Temmuz 1968): 10-11.

Sertel, Yıldız. “‘Asya Tipi Üretim Tarzı’ Kavramı ve Osmanlı Tarihiyle İlgili Yorumlar”. çev. Mustafa Aksoy, Leyla Vekilli. **Özgür İnsan**. s. 45 (1 Temmuz 1977): 62-78.

Sezer, Baykan. “Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar”. **Toplum ve Bilim**. s. 4 (Kış 1977): 46-62.

Sosyalist Kültür Derneği. “Bildiri”. **Yön**. s. 57 (16 Ocak 1963): 16.

Soysal, Mümtaz. “Cezayir’deki Yalnız Adam”. **Yön**. s. 117 (25 Hairan 1965): 9.

_____. “Dinde Sola Açılış”. **Yön**. s. 45 (24 Ekim 1962): 17.

_____. “Plan ve Statüko”. **Yön**. s. 42 (3 Ekim 1962): 6-7.

_____. “Sosyal Devlet”. **Yön**. s. 1 (20 Aralık 1961): 9-10.

_____. “Sosyalizmin Gücü”. **Milliyet Gazetesi**. 19 Kasım 1966.

Sungurbey, İsmet. “Şeyh Bedrettin Üzerine”. **Türk Solu**. s. 55 (3 Aralık 1968): 14-15.

Şen, Mehmet Emin, Mehmet Ali Türkmenoğlu. “Avrupa Feodalitesi ile Osmanlı Tımar Sistemi Üzerine Bir Mukayese”. **The Journal of Academic Social Science Studies**. c. 5. s. 4 (Ağustos 2012): 189-204.

Şenyapılı, Önder. “Mimarlık Semineri Ne Getirdi?”. **Mimarlık**. s. 74 (Aralık 1969): 10-12.

Şeref, Muvaffak. “Belirli Bir Ülke İncelemesinde Metodlar ve Teoriler”. **Yön**. s. 183 (30 Eylül 1966): 10-11.

_____. “Demokrasi ve Devrim Konusunda Liebknecht’in Oyunu”. **Eylem**. s. 33 (1 Mayıs 1966): 1-3.

_____. “Metod ve Teori Meselemiz”. **Yön**. s. 178 (26 Ağustos 1966): 10-11.

_____. “Sırası mıydı, Gerekli miydi?”. **Yön**. s. 176 (12 Ağustos 1966): 13-15.

_____. “Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar”. **Eylem**. s. 11 (Ocak 1965): 65-73.

_____. “Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar”. **Eylem**. s. 5 (Temmuz 1964): 22-32.

_____. “Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar”. **Eylem**. s. 7 (Eylül 1964): 17-25.

_____. “Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar”. **Eylem**. s. 6 (Ağustos 1964): 15-21.

Tahir, Kemal. “Anadolu Türklüğü Açısından Atatürkçülük”. **Yön**. s. 47 (7 Kasım 1962): 17.

_____. “İki Batı”. **Türkiye Defteri**. s. 3 (Ocak 1974): 6-7.

_____. “Nasrettin Hoca – Türk Gerçeği”. **Yön**. s. 28 (27 Haziran 1962): 8.

_____. “Soldaki Bölünmeler Üzerine Konuşma”. **Türkiye Defteri**. s. 2 (Aralık 1973): 13-25.

Talas, Cahit. “Plan, Kalkınma ve İktisadi Sistemler”. **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 17. s. 3 (1962): 1-13.

Tanyol, Cahit. “19 Mayıstan 27 Mayısa”. **Yön**. s. 75 (23 Mayıs 1963): 5.

_____. “Devlet Adamı ve Kahraman”. **Yön**. s. 77 (5 Haziran 1963): 5.

_____. “Tehlike Çanı II”. **Yön**. s. 122 (30 Temmuz 1965): 7.

_____. “Tehlike Çanı: III, Çıkar Yol Niçin Sosyalizm?”. **Yön**. s. 124 (13 Ağustos 1965): 16.

_____. “Tehlike Çanı: IV, Çıkar Yol Niçin Sosyalizm?”. **Yön**. s. 129 (17 Eylül 1965): 12.

_____. “Tehlike Çanı: V, ‘İslamın Cenneti Sosyalizmdir’”. **Yön**. s. 130 (24 Eylül 1965): 16.

_____. “Tehlike Çanı”. **Yön**. s. 119 (9 Temmuz 1965): 16.

_____. “Türkiye’de Mülkiyet Yapısı ve Sosyalizmi Zorunlu Kılan Nedenler”. **Yön**. s. 134 (22 Ekim 1965): 12.

_____. “Türkiyede Burjuva Meselesi”. **Yön**. s. 44 (17 Ekim 1962): 6-7.

_____. “Türkiyede Mülkiyet Meselesi”. **Yön**. s. 46 (31 Ekim 1962): 7-8.

Timur, Taner [Ertan Cengiz]. “Avcıoğlu: Teorisiz Bir Devrimci”. **Emek**. s. 8 (11 Ağustos 1969): 8.

Todorova, Maria. “Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire”. **New Perspectives on Turkey**. s. 12 (Bahar 1995): 97-118.

Tokgöz, Turhan. “Gerçekçi Sosyalizm”. **Yön**. s. 40 (19 Eylül 1962): 15.

Toksöz, Meltem. “The World of Mehmed Murad: Writing Histoires Universelles in Ottoman Turkish”, **The Journal of Ottoman Studies**, XL (2012): 343-363.

Türkdoğan, Orhan. “19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu”. **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**. s. 11 (1981): 5-22.

_____. “Türk Tarihi Açısından Feodalizm ve Asya Tipi Üretim”. **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**. s. 17 (1982): 16-43.

Uda, Muhammad. “Müslümanlık ve Sosyalizm”. çev. Sevil Avcıoğlu. **Yön**. s. 82 (23 Ekim 1964): 12.

Ulagay, Osman. “‘Düzenin Yabancılaşması’ Üzerine”. **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 9 (Temmuz 1969): 218-238.

Ursinus, Michael. “From Süleyman Pasha to Mehmet Fuat Köprülü: Roman and Byzantine History in the Late Ottoman Historiography”. **Byzantine and Modern Greek Studies**. vol. 12 (1988): 305-314.

_____. “Geç Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Bizans Tarihi”. çev. Orhan Bilgin. **Cogito**. s. 17 (Kış 1999): 352-360.

Uzegan, Ömer. “İbn-i Haldun”. çev. M. B. **Yön**. s. 102 (12 Mart 1965): 11.

Üçok, Coşkun. "Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar". **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**. v. 1. s. 4 (1943): 525-551.

Üstüner, Ali Cengiz. "Osmanlı Toplum Düzeni". **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**. s. 146 (Ekim 2003): 43-58.

Üşür, İşaya. "Osmanlı Toplum Yapısı". **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. c. 8. s. 2 (1992): 467-474.

Varga, E. "Asya-Tipi Üretim Biçimi". çev. Kenan Somer. **Sosyal Adalet**. s. 20 (Kasım 1965): 21-24.

Varuy, Nebil. "TİP İçin Çıkar Yol Parti Tüzüğünün Değiştirilmesidir". **Ant**. s. 104 (24 Aralık 1968): 10-11.

Yalansız, Nedim. "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri". **Turkish Studies**. v. 7. no. 3 (2012): 2585-2598.

Yıldırım, Abdülkadir. "Resmi Millet Görüşüne Irkçılığın Etkileri". **Yeni Akış**. s. 2 (Eylül 1966): 10-13.

Yıldırım, Nuri. "Türkiye Tarımında Kapitalizm: Tarımda Kapitalizmin Gelişimi ve Pazarlama Oranı". **Emek**. s. 26 (27 Nisan 1970): 10-12.

Yici, Özkal. "Türkiye İşçi Partililere Açık Mektup". **Yön**. s. 12 (7 Mart 1962): 2.

Yurdakul, Doğan. "Aybar'ın Güçbirliği Çağrısına Katılıyoruz". **Aydınlık**. s. 63 (Mayıs 1976): 5-6.

Zileli, Gün [Mehmet Gün]. "Asya Üretim Tarzı Üzerine". **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 2 (Aralık 1968): 134-138.

Zileli, Gün. "Sosyalist Harekette Küçük Burjuva Etkenlere Bir Örnek: Behice Boran'ın Kitabı". **Aydınlık: Sosyalist Dergi**. s. 8 (Haziran 1969): 145-154.

İnternet Kaynakları

"Dışlanmış Bir Sol Aydın: Kemal Tahir". http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/dislanmis-bir-sol-aydin-kemal-tahir [22.04.2017].

Küçükaydın, Demir. "Kıvılcım Gazetesinde Yayınlanmış Yazılar". https://issuu.com/demir/docs/demir_kucukaydin_-_kivilcim_gazetes [5.11.2016]

"The Editors". https://monthlyreview.org/about/the-editors/ [29.04.2017].

Zileli, Gün. “Analar… ve Oğullar… (Münir Aktolga, İrfan Uçar)”. http://www.gunzileli.com/2005/03/01/analar-ve-ogullar/ [12.10.2016].

ÖZ GEÇMİŞ

1985 Bahçe/Osmaniye doğumlu. İlköğrenimini ve ortaöğrenimini Osmaniye'de tamamladı. Lisans eğitimini 2007 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde; yüksek lisans eğitimini 2010 yılında aynı üniversitenin Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Öğretmenliği bölümünde tamamladı.